

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Dukanipāta-ṭikā

1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Kammakāraṇavaggo

1. Vajjasuttavaṇṇanā

1. Dukanipātassa (2.0001) paṭhame **pahārasādhanatthanti** daṇḍappahārassa sukhasiddhi-atthaṃ. Kañjito nibbattaṃ kañjiyaṃ, āranālaṃ, yaṃ bilaṅgantipi vuccati, taṃ yattha siñcati, sā kañjiya-ukkhalikā bilaṅgathālikā, taṃsadisaṃ kāraṇaṃ **bilaṅgathālikam**. **Sīsakaṭāham uppāṭetvāti** ayoguḷappavesappamāṇaṃ chiddaṃ katvā. **Saṅkhamuṇḍakammakāraṇanti** saṅkhaṃ viya muṇḍakaraṇaṃ kammakāraṇaṃ. **Rāhumukhakammakāraṇanti** rāhumukhagatasūriyasadisakammakāraṇaṃ.

Jotimālikanti jotimālavantaṃ kammakāraṇaṃ. **Hatthapajjotikanti** hatthassa pajjotanakammakāraṇaṃ. **Erakavattakammakāraṇanti** erakavattasadiṣe sarīrato cammavatte uppāṭanakammakāraṇaṃ. **Cīrakavāsikakammakāraṇanti** sarīrato uppāṭitavattacīrakehi nivāsāpanakammakāraṇaṃ. Taṃ karontā yathā gīvato paṭṭhāya vaddhe kantivā kaṭiyaṃ ṭhapenti, evaṃ gopphakato paṭṭhāya kantivāpi kaṭiyameva ṭhapenti. Aṭṭhakathāyaṃ pana (2.0002) “kaṭito paṭṭhāya kantivā gopphakesu ṭhapenti”ti vuttaṃ. **Eṇeyyakakammakāraṇanti** eṇimigasadisakammakāraṇaṃ. **Ayavalayāni datvāti** ayavalayāni paṭimuñcivā. **Ayasūlāni koṭṭentīti** kapparaṇṇukakoṭṭisu ayasūlāni pavesenti. **Tanti** taṃ tathākatakammakāraṇaṃ sattaṃ.

Baḷisamaṃsikanti balisehi maṃsuppāṭanakammakāraṇaṃ. **Kahāpaṇikanti** kahāpaṇamattaso chindanakammakāraṇaṃ. **Koṭṭentīti** chindanti. **Khārāpatacchikanti** tacchetvā khārāpasiñcanakammakāraṇaṃ. **Palighaparivattikanti** palighassa viya parivattanakammakāraṇaṃ. **Ekābaddhaṃ karonti** ayasūlassa koṭṭanena. **Palālapīṭhakanti** palālapīṭhassa viya sarīrassa saṃvellanakammakāraṇaṃ. **Kāraṇikāti** ghātanakārakā. **Palālavatṭim viya katvāti** yathā palālapīṭhaṃ karontā palālaṃ

vaṭṭiṃ katvā saṃvellanavasena puna veṭṭenti, evaṃ karontīti attho. **Chātakasuna-khehīti** khuddakehi koleyyakasunakhehi. Te hi balavantā javayogā sūrā ca honti. **Sahassabhaṇḍikanti** sahasatthavikaṃ.

Yāhanti yaṃ ahaṃ. **Yanti** ca kāraṇavacaṇaṃ. Tenāha “**yena ahan**” ti. **Chinnamū-laketi** taṇhāmūlassa ucchinnattā sañchinnamūlake.

Vajjasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Padhānasuttavaṇṇanā

2. Dutiye **ubhatobyūḷhasaṅgāmappavesanasadisanti** yuddhatthāya ubhatorāsi-katacaturaṅginisenāmajjhappavesanasadisamaṃ. **Dānañca yuddhañca samānamā-hūti** ettha kathaṃ paṇidamubhayaṃ samānaṃ? Jīvitavināsabhīruko hi yujjhituṃ na sakkoti, bhogakkhayabhīruko dānaṃ dātuṃ na sakkoti. “Jīvitañca rakkhissāmi, yujjhissāmī” ti hi vadanto na yujjhati, jīvite pana ālayaṃ vissajjetvā “hatthapādādicchedo vā hotu maraṇaṃ vā, gaṇhissāmetaṃ issariyaṃ” ti ussahantova yujjhati. “Bhoge ca rakkhissāmi, dānañca dassāmī” ti vadantopi na dadāti, bhogesu pana ālayaṃ pissajjetvā “mahādānaṃ dassāmī” ti ussahantova deti. Evaṃ (2.0003) dānañca yuddhañca samaṃ hoti. Kiñca bhiyyo- **appāpi santā bahuke jinanti**, yathā ca yuddhe appakāpi vīrapurisā bahuke bhīrupurise jinanti, evaṃ saddhādisampanno appakampi dānaṃ dadanto bahavidhaṃ lobhadosa-issāmacchariyadi-ṭṭhivicikicchādibhedamaṃ tappaṭipakkaṃ abhibhavati, bahuñca dānavipākaṃ adhi-gacchati. Evampi dānañca yuddhañca samānaṃ. Tenāha “**appampi ce saddahāno dadāti, teneva so hoti sukhī paratthā**” ti.

Agārassa hitaṃ kasigorakkhādi agāriyaṃ, taṃ natthi etthāti **anagāriyaṃ**, pabbajjāti āha “**agārassa ...pe... anagāriyaṃ pabbajjan**” ti. **Sabbūpadhipaṭinissaggatthā-yāti** ettha cattāro upadhī- kāmupadhī, khandhupadhī, kilesupadhī, abhisāṅkhārūpadhīti. Kāmāpi hi “yaṃ pañca kāmagaṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ kāmānaṃ assādo” ti (a. ni. 9.34) evaṃ vuttassa sukhasa, tadassādanimittassa vā dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato upadhīyati ettha sukhanti iminā vacanattthena “upadhī” ti vuccanti. Khandhāpi khandhamūlakassa dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, kilesāpi apāyadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, abhisāṅkhārāpi bhavadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato “upadhī” ti vuccanti. Sabbesaṃ upadhīnaṃ paṭini-ssaggo pahānaṃ etthāti sabbūpadhipaṭinissaggaṃ, nibbānaṃ. Tenāha “**sabbesaṃ khandhūpadhi ...pe... nibbānassa atthāyā**” ti.

Padhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tapaniyasuttavaṇṇanā

3. Tatiye **tapanīyā**ti ettha kattu-atthe anīya-saddoti āha “**tapantīti tapanīyā**”ti. **Tapantī**ti vibādheti, viheṭhenti attho. Tapanam vā dukkham, diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāyañca tassa uppādanena ceva anubalappadānena ca hitāti **tapanīyā**. Atha vā tapanti tenāti tapanam, anutāpo, vippaṭisāroti attho. Tassa hetubhāvato hitāti **tapanīyā**. **Anusocatī**ti vippaṭisārī hutvā katākataṃ anugamma socati. Socanañhi katattā ca hoti akatattā ca. Tathā ceva pāliyaṃ vibhattaṃ. Nandayakkhādīnaṃ vatthūni pākaṭānīti tāni adassetvā (2.0004) dvebhātika-vatthum dassento “**te kirā**”ti ādimāha. Tattha **teti** dve bhātaro. **Puna kiṃ magga-sīti** puna kiṃ icchasi.

Tapanīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Upaṇṇātasuttavaṇṇanā

5. Pañcame **imañhi dhammadvayanti** kusalesu dhammesu asantuṭṭhitā, padhānasmim anosakkanasañkhātaṃ dhammadvayaṃ. **Imināti** “asantuṭṭhitā kusalesu dhammesū”ti vacanena. **Imaṃ dīpetī**ti “yāva so uppajjati, na tāvāhaṃ santuṭṭho aho sin”ti etaṃ pariyantaṃ katvā vakkhamānattaṃ dīpeti. **Padhānasminti** vīriyārambhe. **Imamatthanti** “padhānasmicā”ti-ādinā vuttamatthaṃ. Vīriyappavāhe vattamāne antarā eva paṭigamaṃ nivattanaṃ paṭivānaṃ, tadassa atthīti paṭivānī, na paṭivānī appaṭivānī, tassa bhāvo **appaṭivānitā**, anosakkanāti āha “**appaṭivānitāti appaṭikkamaṇā anosakkanā**”ti. Tattha **anosakkanāti** appaṭinivatti.

Āgamanīyapaṭipadāti samathavipassanāsañkhātā pubbhāgapaṭipatti. Sā hi āgacchanti visesamadhigacchanti etāya, āgacchati vā visesādhigamo etāyāti āgamanīyā, sā eva paṭipajjitabbato paṭipadāti āgamanīyapaṭipadā. **Appaṭivānapadhānanti** osakkanārahitappadhānaṃ, antarā anosakkivā katavīriyanti attho.

Upaṇṇātasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Saṃyojanasuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe saṃyojanānaṃ hitā paccayabhāvenāti **saṃyojanīyā**, tebhūmakā dhammā. Tenāha “**dasannaṃ saṃyojanāna**”ti-ādi. Saṃyojaniye dhamme assādato anupassati silenāti assādānupassī, tassa bhāvo **assādānupassitā**. **Nibbidānupassitāti** etthāpi ese va nayo. **Ukkaṇṭhanavasena**ti saṃyojaniyesu tebhūmakadhammesu nibbindanavasena. Jananaṃ **jāti**, khandhānaṃ pātubhāvoti āha “**jātiyāti khandhanibbattito**”ti, khandhānaṃ tattha tattha bhava aparāparaṃ nibbattitoti attho. **Khandhaparipāko** (2.0005) ekabhavapariyāpannānaṃ khandhānaṃ purāṇabhāvo. Ekabhavapariyāpannajīvitindriyappabandhavicchedavasena khandhānaṃ bhedo idha maraṇanti āha “**maraṇanti khandhabhedato**”ti. **Antonijjhānaṃ** cittasa-

ntāpo. **Paridevo** nāma ñātibyasanādihi phuṭṭhassa vācāvippalāpo. So ca sokasamuṭṭhānoti āha “**tannissitalāppitalakkhaṇehi paridevehi**” ti. **Lāppitaṃ** vācāvippalāpo, so ca atthato saddoyeva.

Dukkhanti idha kāyikaṃ dukkhaṃ adhippetanti āha “**kāyapaṭipīlanadukkhehi**” ti. **Manovighātadomanassehī** manaso vighātakarehi domanassehi. Byāpādasampayogena manaso vihananarasañhi domanassaṃ. Bhuso āyāso **upāyāso** yathā “bhusamādānaṃ upādānaṃ” ti, so ca atthato ñātibyasanādihi phuṭṭhassa adhimattacetodukkhappabhāvito dosoyeva. Kāyacittānañhi āyāsanavasena dosasseva pavatti-ākāro upāyāsoti vuccati sañkhārakkhandhapariyāpanno. Taṃ cuddasahi akusalacetasikehi añño eko cetasikadhammoti eke. Yaṃ visādoti ca vadanti.

Samyojanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kaṇhasuttavaṇṇanā

7. Sattame yathā “kaṇhā gāvī” ti-ādīsu kāḷavaṇṇena samannāgatā “kaṇhā” ti vuccati, na evaṃ kāḷavaṇṇatāya dhammā “kaṇhā” ti vuccanti, atha kho kaṇhābhijātīnibbattihetuto appabhassarabhāvakaraṇato vā “kaṇhā” ti vuccantīti dassento “**na kāḷavaṇṇatāyā**” ti-ādīmāha. **Kaṇhatāyāti** kaṇhābhijātītāya. **Kaṇhābhijātīti** ca apāyā vuccanti manussesu ca dobhaggiyaṃ. **Sarasenāti** sabhāvena. Na hiriyati na lajjatīti ahiriko, puggalo, cittaṃ, taṃ sampayuttadhammasamudāyo vā. Tassa bhāvo ahirikkanti vattabbe ekassa ka-kārassa lopaṃ katvā **ahirikanti** vuttanti āha “**ahirikanti ahirikabhāvo**” ti. Na ottappatīti anottāpī, puggalo, yathāvuttadhammasamudāyo vā, **tassa** bhāvo **anottappanti** āha “**anottāpibhāvo**” ti.

Kaṇhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sukkasuttavaṇṇanā

8. Atṭhame (2.0006) “sukkaṃ vatthan” ti-ādīsu viya na vaṇṇasukkatāya dhammānaṃ sukkatā, atha kho sukkābhijātīhetuto pabhassarabhāvakaraṇato cāti dassento “**na vaṇṇasukkatāyā**” ti-ādīmāha. **Sukkatāyāti** sukkābhijātītāya. Hirī pāpadhamme gūthaṃ viya passantī jigucchatīti āha “**pāpato jigucchanalakkhaṇā hirī**” ti. Ottappaṃ te uṇhaṃ viya passantaṃ tato bhāyatīti vuttaṃ “**bhāyanalakkhaṇaṃ otappan**” ti. Idañca hirottappaṃ aññamaññavippayogī pāpato vimukhabhūtañca, tasmā nesaṃ idaṃ nānākaraṇaṃ- ajjhattasamuṭṭhānā hirī, bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ. Attādhipati hirī, lokādhipati otappaṃ. Lajjāsabhāvasaṅghitā hirī, bhayasabhāvasaṅghitaṃ ottappaṃ. Sappatissavalakkhaṇā hirī, vajjabhīruka-bhayadassāvilakkhaṇaṃ ottappanti.

Tattha ajjhattasamuṭṭhānaṃ hirim catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti jātim paccave-

kkhitvā, vyaṃ, sūrabhāvaṃ, bāhusaccaṃ paccavekkhitvā. Kathaṃ? “Pāpaka-
raṇaṃ nāmetaṃ na jātisampannānaṃ kammaṃ, hīnajaccānaṃ kevaṃṭṭādīnaṃ
kammaṃ, mādisassa jātisampannassa idaṃ kātuṃ na yuttan”ti evaṃ tāva jātiṃ
paccavekkhitvā pāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakaraṇaṃ
nāmetaṃ daharehi kattabbaṃ kammaṃ, mādisassa vaye ṭhitassa

idaṃ kātuṃ na yuttan”ti evaṃ vayaṃ paccavekkhitvā pāpaṃ akaronto hiriṃ samu-
tṭhāpeti. Tathā “pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ dubbalajātikānaṃ kammaṃ, mādisassa
sūrabhāvasampannaṃ idam kātuṃ na yuttan”ti evaṃ sūrabhāvaṃ paccave-
kkhitvā pāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakammaṃ nāmetaṃ
andhabālānaṃ kammaṃ, na paṇḍitānaṃ, mādisassa paṇḍitassa bahussutassa
idaṃ kātuṃ na yuttan”ti evaṃ bāhusaccaṃ paccavekkhitvā pāpaṃ akaronto hiriṃ
samuṭṭhāpeti. Evaṃ ajjhattasamuṭṭhānaṃ hiriṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti,
samuṭṭhāpento ca hiriṃ nissāya pāpakammaṃ na karoti.

Kathaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ? “Sace tvaṃ pāpakammaṃ kari-
ssasi, catūsu parisāsu garahappatto bhavissasi, tato taṃ silavanto sabrahmacārī
vivajjissanti”ti paccavekkhitvā bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ nissāya pāpa-
kammaṃ na karoti. Evaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ.

Kathaṃ (2.0007) attādhipati hiriṃ? Idhekacco kulaputto attānaṃ adhipatiṃ
jeṭṭhakaṃ katvā “mādisassa saddhāpabbajitassa bahussutassa dhutadharassa
na yuttaṃ pāpakammaṃ kātun”ti pāpaṃ na karoti. Evaṃ attādhipati hiriṃ. Tenāha
bhagavā “so attānaṃ yeveva adhipatiṃ karitvā akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti,
sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddhaṃ attānaṃ pariharati”ti (a. ni. 3.40).

Kathaṃ lokādhipati ottappaṃ? Idhekacco kulaputto lokaṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ
katvā “sace kho tvaṃ pāpakammaṃ kareyyāsi, sabrahmacārino tāva taṃ jāni-
ssanti, mahiddhikā mahānubhāvā loke ca samaṇabrāhmaṇā devatā ca, tasmā te
na yuttaṃ pāpaṃ kātun”ti pāpakammaṃ na karoti. Yathāha- “mahā kho paṇāyaṃ
lokasannivāso, mahantasmim kho pana lokasannivāse santi samaṇabrāhmaṇā
iddhimanto dibbacakkhukā paracittaviduno. Te dūratopi passanti, āsannāpi na
dissanti, cetasāpi cittaṃ jānanti, tepi maṃ evaṃ jānissanti ‘passatha, bho, imaṃ
kulaputtaṃ, saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati
pāpakehi akusalehi dhammehi”ti. Santi devatā iddhimantiniyo dibbacakkhukā
paracittaviduniyo, tā dūratopi passanti, āsannāpi na dissanti, cetasāpi cittaṃ
jānanti, tāpi maṃ jānissanti ‘passatha, bho, imaṃ kulaputtaṃ, saddhā agārasmā
anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehi”ti
...pe... so lokaṃ yeveva adhipatiṃ karitvā akusalaṃ ...pe... pariharati”ti. Evaṃ lokā-
dhipati ottappaṃ.

Lajjāsabhāvasaṅghitāti ettha **lajjā**ti lajjanākāro, tena sabhāvena saṅghitā hiriṃ.
Bhayanti apāyabhayaṃ, tena sabhāvena saṅghitaṃ ottappaṃ. Tadubhayaṃ pāpa-
parivajjane pākaṭaṃ hoti. Tattha yathā dvīsu ayoguḷesu eko sītalo bhavēyya gūtha-
makkhito, eko uṇho āditto. Tesu yathā sītalaṃ gūthamakkhittatā jigucchanto viññu-
jātiko na gaṇhāti, itaraṃ ḍāhabhayena. Evaṃ paṇḍito lajjāya jigucchanto pāpaṃ
na karoti, ottappena apāyabhayaḥito pāpaṃ na karoti, evaṃ **lajjāsabhāvasaṅghitā**
hiri, bhayasabhāvasaṅghitaṃ ottappaṃ.

Kathaṃ (2.0008) sappatissavalakkaṇā hiriṃ, vajjabhīrukabhayaḍassāvila-
kkhaṇaṃ ottappaṃ? Ekacco hi jātimahattapaccavekkhaṇā, satthumahattapacca-
vekkhaṇā, dāyajjamahattapaccavekkhaṇā, sabrahmacārimahattapaccavekkha-
ṇāti evaṃ catūhi kāraṇehi tattha gāravena sappatissavalakkaṇaṃ hiriṃ samu-

ṭṭhāpetvā pāpaṃ na karoti. Ekacco attānuvādabhayaṃ, parānuvādabhayaṃ, daṇḍabhayaṃ, duggatibhayanti evaṃ catūhi kāraṇehi vajjato bhāyanto vajjabhīru-
kabhayadassāvilakkhaṇaṃ ottappaṃ paccupaṭṭhāpetvā pāpakammaṃ na karoti. Ettha ca ajjhattasamuṭṭhānādītā hirottappānaṃ tattha tattha pākaṭabhāvena vuttā,
na pana nesaṃ kadāci aññamaññavippayogo. Na hi lajjanaṃ nibbhayaṃ, pāpa-
bhayaṃ vā alajjanaṃ atthīti. Evamettha vitthārato atthavaṇṇanā veditabbā.

Sukkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Cariyasuttavaṇṇanā

9. Navame lokanti sattalokaṃ. **Sandhārentīti** ācārasandhāraṇavasena dhārenti. **Ṭhapentīti** mariyādāyaṃ ṭhapenti. **Rakkhantīti** ācārasandhāraṇena mariyādāyaṃ ṭhapetvā rakkhanti. **Garucittikāravasena na paññāyethāti** garuṃ katvā citte karaṇa-
vasena na paññāyetha, ayamācāro na labbheyya. **Mātucchāti vāti** ettha **iti**-saddo
ādyattho. Tena mātulānīti vā ācariyabhariyāti vā garūnaṃ dārāti vāti ime saṅga-
ṇhāti. Tattha mātu bhaginī **mātucchā**. Mātulabhariyā **mātulānī**. **Garūnaṃ dārā**
mahāpitucūḷapitujeṭṭhabhātu-ādīnaṃ garuṭṭhāniyānaṃ bhariyā. **Yathā ajeḷakāti**-ā-
dīsu ayaṃ saṅkhepattho- yathā ajeḷakādayo tiracchānā hirottapparāhitā mātāti
saññaṃ akatvā bhinnamariyādā sabbattha sambhedena vattanti, evamayaṃ
manussaloko yadi lokapāladhammā na bhavēyyuṃ, sabbattha sambhedena
vatteyya. Yasmā panime lokapālakadhammā lokaṃ pārenti, tasmā natthi sambhe-
doti.

Cariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vassūpanāyikasuttavaṇṇanā

10. Dasame (2.0009) **apaññattāti** ananuññātā, avihitā vā. **Vasseti** vassārattaṃ
sandhāya vadati, **utuvasseti** hemantaṃ sandhāya. **Ekindriyaṃ jīvaṃ viheṭhentāti**
rukkhalatādīsu jīvasaññitāya evamāhaṃsu. **Ekindriyanti** ca kāyindriyaṃ atthīti
maññaṃ mānā vadanti. **Saṅghātaṃ āpādentāti** vināsaṃ āpādentā. **Samkasāyissa-**
ntīti appossukkā nibaddhavāsaṃ vasissanti. **Aparajjugatāya āsāḷhiyā upaganta-**
bbāti ettha aparajju gatāya assāti aparajjugatā, tassā aparajjugatāya atikkantāya,
aparasmim divaseti attho, tasmā āsāḷhipuṇṇamāya anantare pāṭipadadivase upa-
gantabbāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Māsagatāya āsāḷhiyā upagantabbāti** māso
gatāya assāti māsagatā, tassā māsagatāya atikkantāya, māse paripuṇṇeti attho.
Tasmā āsāḷhipuṇṇamato parāya puṇṇamāya anantare pāṭipadadivase upaganta-
bbāti attho daṭṭhabbo.

Vassūpanāyikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kammakāraṇavaggavaṇṇanāya līnatthappakāsanā niṭṭhitā.

2. Adhikaraṇavaggavaṇṇanā

11. Dutiyavaggassa paṭhame appaṭisaṅkhāne na kampaṭīti **paṭisaṅkhānabalaṃ**, Upparikkhanapaññāyetaṃ nāmaṃ. Vīriyasīsenā satta bojjhaṅge bhāventassa uppannaṃ balaṃ **bhāvanābalaṃ**. Vīriyupatthambhena hi kusalabhāvanā balavatī thirā uppajjati, tathā uppannā balavatī kusalabhāvanā balavanto satta bojjhaṅgā-tipi vuccanti. Atthato vīriyasambojjhaṅgasīsenā satta bojjhaṅgā honti. Vuttampi cetā- “tattha katamaṃ bhāvanābalaṃ? Yā kusalānaṃ dhammānaṃ āsevanā bhāvanā bahulikammaṃ, idaṃ vuccati bhāvanābalaṃ. Sattapi bojjhaṅgā bhāvanā-balan”ti (dha. sa. 1361).

Akampiyaṭṭhenāti paṭipakkhehi akampaṇiyaṭṭhena. **Durabhibhavanaṭṭhenā**ti durabhibhavaṇiyaṭṭhena. **Anajjhomaḍḍanaṭṭhenā**ti adhibhavitvā anavamaddanaṭṭhena. **Etānī**ti (2.0010) etāni yathāvuttāni dvepi balāni. **Etadaggaṃ nāgatanti** “eta-daggaṃ, bhikkhave, dvinnaṃ balānaṃ yadidaṃ bhāvanābalaṃ”ti evamettha eta-daggaṃ nāgatanti attho.

12. Dutiye vivekaṃ nissitanti **vivekanissitaṃ**, yathā vā vivekavasena pavattaṃ jhānaṃ “vivekajan”ti vuttaṃ, evaṃ vivekavasena pavatto satisambojjhaṅgo “vivekanissito”ti daṭṭhabbo. Nissayaṭṭho ca vipassanāmaggaṇaṃ vasena maggaphalānaṃ veditabbo, asatipi vā pubbāparabhāve “paṭiccasamuppādo”ti ettha pacca-yena samuppādanaṃ viya avinābhāvidhammabyāpārā nissayanabhāvanā sambhavantīti. “Tadaṅgasamucchadanissaraṇavivekanissitaṃ”ti vatvā paṭippassa-ddhivivekanissitassa avacanaṃ “satisambojjhaṅgaṃ bhāveti”ti-ādinā idha bhāvetabbānaṃ sambojjhaṅgānaṃ vuttattā. Bhāvitabojjhaṅgassa hi sacchikātabbā bala-bojjhaṅgā, tesāṃ kiccaṃ paṭippassaddhiviveko. **Ajjhāsayatoti** “nibbānaṃ sacchikarissāmi”ti pavatta-ajjhāsayato. Yadihi vipassanākkhaṇe saṅkhārāmmaṇaṃ cittaṃ, saṅkhāresu pana ādīnaṃ disvā tappaṭipakkhe nibbāne ninnatāya ajjhāsayato nissaraṇavivekanissito hoti uṇhābhibhūtaṃ puggalassa sītaninnacittatā viya.

“**Pañcavidhāvivekanissitampīti eke**”ti vatvā tattha yathāvuttavivekattayato aññaṃ vivekadvaṃ uddharitvā dassetaṃ “**te hi**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha jhāna-kkhaṇe tāva kiccato vikkhambhanavivekanissitaṃ, vipassanākkhaṇe ajjhāsayato paṭippassaddhivivekanissitaṃ bhāvetīti vattabbaṃ “evāhaṃ anuttaraṃ vimokkhaṃ upasampajja viharissāmi”ti tattha ninnajjhāsayatāya. Tenāha “**tasmā tesāṃ matenā**”ti-ādi. Heṭṭhā kasiṇajjhānaggahaṇena āruppānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ, tasmā “etesāṃ jhānaṇaṃ”ti imināpi tesāṃ saṅgaho veditabbo. Yasmā pahānavinayo viya virāganirodhāpi idhādhippetavivekena atthato nibbi-

siṭṭhā, tasmā vuttaṃ “**esa nayo virāganissitanti-ādīsū**” ti. Tenāha “**vivekatthā eva hi virāgādayo**” ti.

Vossagga-saddo pariccāgattho pakkhandanatto cāti vossaggassa duvidhatā vuttā. Vossajjanañhi pahānaṃ vissatṭhabhāvena nirodhanapakkhandanampi ca (2.0 Tasmā vipassanākkhaṇe tadaṅgavasena maggakkhaṇe samucchedavasena paṭi-pakkhassa pahānaṃ vossaggo, tathā vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, magga-kkhaṇe ārammaṇakaraṇena vissatṭhasabhāvatā vossaggoti veditabbaṃ. Tenevāha “**tattha pariccāgavossaggo**” ti-ādi. **Ayaṃ satisambojjhaṅgoti** ayaṃ missakavasena vutto satisambojjhaṅgo. **Yathāvuttena pakārenāti** tadaṅgappahānasamucchedappahānappakārena tanninnatadārammaṇappakārena ca. Pubbe vossagga-vacanasseva atthassa vuttattā āha “**sakalena vacanenā**” ti. **Pariṇamantanti** vipassanākkhaṇe tadaṅgatanninnappakārena pariṇamantaṃ. **Pariṇatanti** magga-kkhaṇe samucchedatadārammaṇappakārena pariṇataṃ. Pariṇāmo nāma idha paripākoti āha “**paripaccantaṃ paripakkañcā**” ti. Paripāko ca āsevanalābhena laddhasāmatthiyassa kilese pariccajituṃ nibbānaṃ pakkhandituṃ tikkhavisadabhāvo. Tenāha “**ayañhi**” ti-ādi. **Esa nayoti** yvāyaṃ nayo “vivekanissitan” ti-ādinā satisambojjhaṅge vutto, sesesu dhammavicayasambojjhaṅgādīsupi eseva nayo, evaṃ tattha netabbanti attho.

“Vivekanissitan” ti-ādīsū labbhamānamatthaṃ sāmāññato dassetvā idāni idhādhippetamatthaṃ dassento “**idha panā**” ti-ādīmāha. Tattha **sabbasaṅkhatehīti** sabbehi paccayasamuppānadhāmmehi. **Sabbesanti** saṅkhatadhāmmaṃ. **Vivekaṃ ārammaṇaṃ katvāti** nibbānasaṅkhātāṃ vivekaṃ ārammaṇaṃ katvā. **Tañca khoti** tadeva satisambojjhaṅgaṃ.

13. Tatiye **cittekaggatthāyāti** cittasamādhānatthāya, diṭṭhadhamme sukhavihārāyāti attho. Cittekaggatāsīsena hi diṭṭhadhammasukhavihāro vutto. Sukkhavipassakakhīṇāsavānaṃ vasena hetāṃ vuttaṃ. Te hi samāpajjitvā “ekaggacittā sukhaṃ divasaṃ viharissāmā” ti icceva kasiṇaparikkammaṃ katvā aṭṭha samāpattiyo nibbattenti. **Vipassanāpādakatthāyāti** ādīsū pana sekkhaputhujjanā “samāpattito vuṭṭhāya samāhitena cittaṃ vipassāmā” ti nibbattentā vipassanāpādakatthāya bhāventi.

Ye pana aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā abhiññāpādakajjhānaṃ samāpajjitvā samāpattito vuṭṭhāya “ekopi hutvā bahudhā hoti” ti (dī. ni. 1.238; ma. ni. 1.147; saṃ. ni. 2.70; 5.834, 842) vuttanayā (2.0012) abhiññāyo patthentā nibbattenti, te **abhiññāpādakatthāya** bhāventi. Ye aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā nirodhasamāpattiṃ samāpajjitvā “sattāhaṃ acittā hutvā diṭṭheva dhamme nirodhaṃ nibbānaṃ patvā sukhaṃ viharissāmā” ti nibbattenti, te **nirodhapādakatthāya** bhāventi. Ye pana aṭṭha samāpattiyo

nibbattetvā “aparihīnajjhānā brahmaloke uppajjissāmā”ti nibbattenti, te **bhavavisesatthāya** bhāventi.

Yuttaṃ tāva cittekaggaṭṭāya bhavavisesatthatā viya vipassanāpādakatthatāpi catukkajjhānasādhāraṇāti tesam vasena “cattāri jhānāni”ti vacanaṃ, abhiññāpādakatthatā pana nirodhapādakatthatā ca catutthasseva jhānassa āveṇikā, sā kathaṃ catukkajjhānasādhāraṇā vuttāti? Paramparādhiṭṭhānabhāvato. Padaṭṭhānapadaṭṭhānampi hi padaṭṭhānanti vuccati kāraṇakāraṇanti yathā “tiṇehi bhattaṃ siddhan”ti.

14. Catutthe **sasakassa uppatanaṃ viya hotīti** pathavijigucchanasasakassa uppatanaṃ viya hoti. Tatthāyaṃ atthasallāpikā upamā- pathavī kira sasakaṃ āha- “he sasakā”ti. Sasako āha- “ko eso”ti. Kasmā mameva upari sabba-iriyāpathe kappento uccārapassāvaṃ karonto maṃ na jānāsīti? Suṭṭhu tayā ahaṃ diṭṭho, mayā akkantaṭṭhānañhi aṅgulaggehi phuṭṭhaṭṭhānaṃ viya hoti, vissaṭṭha-udakaṃ appamattakaṃ, karisaṃ kaṭakaphalamattaṃ, hatthi-assādīhi pana akkantaṭṭhānampi mahantaṃ, passāvopi nesaṃ ghaṭamatto, uccāropi pacchimatto hoti, alaṃ mayhaṃ tayāti uppatitvā aññasmiṃ ṭhāne patito. Tato naṃ pathavī āha- “aho dūraṃ gatopi nanu mayhaṃyeva upari patitosī”ti? So puna taṃ jigucchanto uppatitvā aññattha patito. Evaṃ vassasahassampi uppatitvā uppatitvā patamāno sasako neva pathaviyā antaṃ pāpuṇituṃ sakkoti. **Na koṭinti** na pubbakotiṃ. **Itaresanti** vipañcitaññuneyyapadaparamānaṃ.

15. Pañcame samathehi adhikariyati vūpasammatīti adhikaraṇaṃ, aṭṭhārasa bhedakaravatthūni nissāya uppanno vivādoyeva **vivādādhikaraṇaṃ**. “Idha bhikkhū bhikkhuṃ anuvadanti silavipattiyā vā”ti-ādinā (cūḷava. 215) catasso (2.0013) vipattiyo nissāya uppanno anuvadoyeva **anuvādādhikaraṇaṃ**. Pañcapi āpattikkhandhā **āpattādhikaraṇaṃ**. “Sattapi āpattikkhandhā āpattādhikaraṇaṃ”ti (cūḷava. 215) vacanato āpattiyeva **āpattādhikaraṇaṃ**. “Yā saṅghassa kiccayatā karaṇiyatā apalokanakammaṃ ñattikammaṃ ñattidutiyakammaṃ ñatticatutthakammaṃ”ti (cūḷava. 215) evamāgataṃ catubbidhaṃ saṅghakiccaṃ **kiccādhikaraṇanti** vedittabbaṃ. Sesamettha uttānameva.

16. Chaṭṭhe **apākaṭanāmoti** “selo, kūṭadanto”ti-ādinā anabhiññāto. **Yena vā kāraṇenāti** hetumhi idaṃ karaṇavacanaṃ. Hetu-attho hi kiriyākāraṇaṃ, na karaṇaṃ viya kiriyattho, tasmā nānappakāraguṇavisesādhigamatthā idha upasaṅkamana-kiriyāti “annena vasati, ajjhenena vasati”ti-ādīsu viya hetu-atthamevetam karaṇavacanaṃ yuttaṃ, na karaṇatthaṃ tassa ayujjamānattāti vuttaṃ “yena vā kāraṇenā”ti. Avibhāgato satataṃ pavattitaniratisayasāduvipulāmatarasasaddhammaphalātāya sādupalaniccaphalitamahārukkhena bhagavā upamito. Sādupalūpabhogādhippāyaggahaṇeneva hi rukkhassa sādupalatā gahitāti. **Upasaṅkamīti** upasaṅkanto. Sampattakāmatāya hi kiñci ṭhānaṃ gacchanto taṃtaṃpadesātikkamānena upasaṅkami, upasaṅkantoti ca vattabbaṃ labhati. Tenāha **“gatoti vuttaṃ hoti”**ti, upagatoti attho. **Upasaṅkamitvāti** pubbakālakiriyānidhesoti āha **“upasaṅkamanapariyosānadīpanan”**ti. **Tatoti** yaṃ ṭhānaṃ patto “upasaṅkamī”ti vutto, tato upagataṭṭhānato.

Yathā khamanīyādīni pucchanto Ti yathā bhagavā “kacci te, brāhmaṇa, khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ” ti-ādinā khamanīyādīni pucchanto tena brāhmaṇena saddhiṃ samappavattamodo ahosi pubbabhāsītāya, evaṃ sopi brāhmaṇo tadanu-karaṇena bhagavatā saddhiṃ samappavattamodo ahosīti yojanā. Taṃ pana samappavattamodataṃ upamāya dassetuṃ “**sītodakaṃ viyā**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sammoditanti** saṃsanditaṃ. **Ekībhāvanti** sammodanakiriyāya samānataṃ. **Khamanīyanti** “idaṃ catucakkaṃ navadvāraṃ sarīrayantaṃ dukkhabahulatāya sabhāvato dussahaṃ, kacci khamituṃ sakkuṇeyyaṃ” ti (2.0014) pucchati. **Yāpanīyanti** āhārādippaṭibaddhavuttikaṃ cirappabandhasaṅkhātāya yāpanāya kacci yāpetuṃ sakkuṇeyyaṃ. Sīsarogādi-ābādihābhāvena **kacci appābādhaṃ**. Dukkhañivikābhāvena **kacci appātaṅkaṃ**. Taṃtaṃkiccakaraṇe uṭṭhānasukhatāya **kacci lahuṭṭhānaṃ**. **Tadanurūpabalayogato kacci balaṃ**. Sukhavihārasambhāvena **kacci phāsuvihāro** atthīti sabbattha kacci-saddaṃ yojetvā attho veditabbo.

Balappattā pīti **pītiyeva**. Taruṇapīti **pāmojjaṃ**. Sammodaṃ janeti karotīti sammodanīkaṃ, tadeva **sammodanīyaṃ**. Sammoditabbato sammodanīyanti imaṃ pana atthaṃ dassetuṃ “**sammodituṃ yuttabhāvato**” ti āha. **Saritabbabhāvato**ti anussaritabbabhāvato. “Saraṇīyaṃ” ti vattabbe dīghaṃ katvā “**sāraṇīyaṃ**” ti vuttaṃ. **Suyyamaṇasukhatoti** āpāthagatamadhurataṃ āha, **anussariyamānasukhatoti** vimaddaramaṇīyataṃ. **Byañjanaparisuddhatāyāti** sabhāvaniruttibhāvena tassā kathāya vacanacāturīyamāha. **Atthaparisuddhatāyāti** Ti atthassa nirupakkilesataṃ. **Anekehi pari-yāyehīti** anekehi kāraṇehi.

Atidūra-accāsannappaṭikkhepena nātidūraṃ naccāsannaṃ nāma gahitaṃ, taṃ pana avakaṃsato ubhinnaṃ pasāritahatthāsaṅghaṭṭanena daṭṭhabbaṃ. **Gīvaṃ pasāretvāti** gīvaṃ parivaṭṭanavasena pasāretvā.

Etadavocāti etaṃ “ko nu kho, bhante, hetū” ti-ādipucchāvacaṇaṃ avoca. Teneva “etadavocā” ti padaṃ uddharitvā **duvidhā hi pucchā** Ti-ādinā pucchāvibhāgaṃ dasseti. Tattha agāre niyutto agāriko, tassa pucchā **agārikapucchā**. Agārikato añño anagāriko pabbajjūpagato, tassa pucchā **anagārikapucchā**. Kiñcāpi aññattha “janako hetu, paggāhako paccayo. Asādhāraṇo hetu, sādharāṇo paccayo. Sabhāgo hetu, asabhāgo paccayo. Pubbakālika hetu, sahapavatto paccayo” ti-ādinā hetupaccayā vibhajja vuccanti. Idha pana “cattāro kho, bhikkhave, mahābhūtā hetu cattāro mahābhūtā paccayo rūpakkhandhassa paññāpanāyā” ti-ādīsu (ma. ni. 3.86) viya hetupaccayasaddā samānatthāti dassento “**ubhayampetaṃ kāraṇavevacanamevā**” ti āha. **Visamacariyāti** bhāvanapuṃsakaniddeso.

Abhikkantāti (2.0015) atikkantā, vigatāti atthoti āha “**khaye dissati**” ti. Tathā hi “nikkhanto paṭhamo yāmo” ti upari vuttaṃ. **Abhikkantataroti** ativiya kantataro manoramo, tādīso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha “**sundare dissati**” ti. **Koti devanāgayakkhagandhabādīsu** ko katamo? **Meti** mama. **Pādānīti** pāde. **Iddhiyā** Ti imāya evarūpāya deviddhiyā. **Yasasāti** iminā edisena parivārena paricchedena ca. **Jalanti** vijjotamāno. **Abhikkantenāti** ativiya kantena kamanīyena abhirūpena. **Vaṇṇenāti** chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disāti**

dasa disā pabhāseno, cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. **Abhirūpeti** uḷārarūpe sampannarūpe.

“Coro, coro; sappo, sappo”ti-ādīsu **bhaye āmedītaṃ**. “Vijja, vijja; pahara, paharā”ti-ādīsu **kodhe**. “Sādhu, sādhu”ti-ādīsu (ma. ni. 327.saṃ. ni. 2.127; 3.35; 5. 1085) **pasamsāyaṃ**. “Gaccha, gaccha; lunāhi, lunāhi”ti-ādīsu **turite**. “Āgaccha, āgacchā”ti-ādīsu **kotūhale**. “Buddho, buddhoti cintento”ti-ādīsu (bu. vaṃ. 2.44) **acchare**. “Abhikkamathāyasmanto, abhikkamathāyasmanto”ti-ādīsu **hāse**. “Kahaṃ ekaputtaka, kahaṃ ekaputtakā”ti-ādīsu (ma. ni. 2.353; saṃ. ni. 2.63) **soke**. “Aho sukhaṃ, aho sukhan”ti-ādīsu (udā. 20; dī. ni. 3.305; cūḷava. 332) **pasāde**. **saddo avuttasamuccayatto**. **Tena garahā-asammānādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo**. **Tattha “pāpo, pāpo”ti-ādīsu garahāyaṃ**. “Abhirūpaka, abhirūpakā”ti-ādīsu **asammāne** Daṭṭhabbaṃ.

Nayidaṃ āmedītavasena dvikkhattuṃ vuttaṃ, atha kho atthadvayavasenaṅgi dassento “**atha vā**”ti-ādīmāha. “Abhikkantaṅgi”ti vacanaṃ apekkhitvā napuṃsaka-vasena vuttaṃ, taṃ pana bhagavato vacanaṃ dhammassa desanāṅgi katvā tathā vuttaṃ “**bhoto gotamassa dhammadesanā**”ti. Dutiyapadeṅgi eseva nayo. **Dosanāsanatoti** rāgādikilesavidhamanato. **Guṇādhigamanatoti** silādiguṇānaṃ sampāpanato. Ye guṇe desanā adhigameti, tesu padhānabhūte tāva dassetuṃ “**saddhājananato paññājananato**”ti vuttaṃ. Saddhāpamukhā hi lokiyā guṇā, paññāpamukhā lokuttarā (2.0016).

Silādi-atthasampattiyā **sāttato**, sabhāvaniruttisampattiyā **sabyañjanato**. Suvīññeyyasaddappayogatāya **uttānapadato**, saṅhasukhumabhāvena duvīññeyyatthātāya **gambhīratthato**. Siniddhamudumadhurasaddappayogatāya **kaṇṇasukhato**, vipulavisuddhapemaṅgiyatthātāya **hadayaṅgamato**. Mānātimānavidhamanena **anattukkaṃsanato**, thambhasārambhanimmaddanena **aparavambhanato**. Hitādhippāyappavattiyā paresaṃ rāgapariḷhādivūpasamanena **karuṇāsitalato**, kilesandhakāra-vidhamanena **paññāvādātato**. Karavīkarutamaṅgijutāya **āpātharamaṅgiyato**, pubbāparāvīruddhasuvisuddhatthātāya **vimaddakkhamato**. Āpātharamaṅgiyatāya **evaṃ suyyamānasukhato**, vimaddakkhamatāya hitajjhāsayappavattitatāya ca **vīmaṃsiyamānahitato**. **Evamādīhīti ādi-saddena** saṃsāracakkanivattanato, saddhammacakkappavattanato, micchāvādavīgamanato, sammāvādapatīṭṭhāpanato, akusalamūlasamuddharaṅgiato, kusalamūlasaṃpropanato, apāyadvārapīdhānato, saggamokkhadvāravīvaraṅgiato, pariyuṭṭhānavūpasamanato, anusayasamuggātanatoti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Adhomukhaṭṭhapitanti kenaci adhomukhaṃ ṭhapitaṃ. **Heṭṭhāmukhajātanti** sabhāveneva heṭṭhāmukhajātaṃ. **Uparimukhanti** uddhaṃmukhaṃ. **Ugghāṭeyyāti** vivaṭaṃ kareyya. **Hatthe gahetvāti** “puratthābhīmukho uttarābhīmukho vā gacchā”ti-ādīni avatvā hatthe gahetvā “nissandehaṃ esa maggo, evaṃ gaccheyyā”ti vadeyya. **Kāḷapakkhacātuddasīti** kāḷapakke cātuddasī.

Nikkujjitaṃ ādheyyassa anādhārabhūtaṃ bhājanaṃ ādhārabhāvāpādanava-sena **ukkujeyya**. Heṭṭhāmukhajātātāya **saddhammavīmukhaṃ**, adhomukhaṭṭhapitātāya **asaddhamme patitanti** evaṃ padadvayaṃ yathārahaṃ yojetabbaṃ, na yathā-

saṅkhyam. Kāmaṃ kāmacchandādayopi paṭicchādakā nīvaraṇabhāvato, micchādiṭṭhi pana savisesaṃ paṭicchādikā satte micchābhinivesanavasena āha “**micchādiṭṭhigahanapaṭicchanna**” ti. Tenāha bhagavā “micchādiṭṭhiparamāhaṃ, bhikkhave, vajjaṃ vadāmi” ti (a. ni. 1.310). Sabbo apāyagāmi maggo **kummaggo** “kucchito maggo” ti katvā. Sammādiṭṭhi-ādīnaṃ ujupaṭipakkhatāya micchādiṭṭhi-ādayo aṭṭha micchattadhammā **micchāmaggo**. Teneva hi tadubhayappaṭipakkhataṃ sandhāya “**saggamokkhamaggaṃ āvikarontenā**” ti vuttaṃ. Sappi-ādisannissayo padīpo (2.0017) na tathā ujjalo, yathā telasannissayoti **telapajjotaggaḥaṇaṃ**. **Etehi pariyāyehīti** etehi nikkujjitukkujanappaṭicchanna vivaraṇādi-upamopamitabbākārehi.

Pasannakāraṇanti pasannehi kātabbaṃ sakkāraṃ. **Saraṇanti** paṭisaraṇaṃ. Tenāha “**parāyaṇa**” ti. Parāyaṇabhāvo ca anathanisedhanena atthasampaṭipādena ca hotīti āha “**aghasa, tātā, hitassa ca vidhātā**” ti. **Aghassāti** dukkhatoti vadanti, pāpatoti pana attho yutto. Nissakke cetam sāmivacanaṃ. Ettha ca nāyaṃ gami-saddo nī-saddādayo viya dvikammako, tasmā yathā “ajaṃ gāmaṃ neti” ti vuccati, evaṃ “bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi” ti vattum na sakkā. “Saraṇanti gacchāmi” ti pana vattabbaṃ. Iti-saddo cettha luttaniddiṭṭho. Tassa cāyamatthogamañca tadadhippāyena bhajanaṃ jānanaṃ vāti dassento “**iti iminā adhippāyenā**” ti-ādīmāha. Tattha **bhajāmīti**-ādīsu purimassa purimassa pacchimaṃ pacchimaṃ atthavacanaṃ. **Bhajanaṃ** vā saraṇādhippāyena upasaṅkamaṇaṃ. **Sevanaṃ** santikāvacaratā. **Payirupāsanaṃ** vattappaṭivattakaraṇena upaṭṭhānanti evaṃ sabbathāpi anaññasaraṇataṃyeva dīpeti. “Gacchāmi” ti padassa bujjhāmīti

ayamattho kathaṃ labbhatīti āha “**yesaṃ hī**” ti-ādi.

Adhigatamagge sacchikatanirodheti padadvayenapi phalaṭṭhā eva dassitā, na maggaṭṭhāti te dassento “**yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne cā**” ti āha. Nanu ca kalyāṇaputhujjanopi yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjatīti vuccatīti? Kiñcāpi vuccati, nippariyāyena pana maggaṭṭhā eva tathā vattabbā, na itare sammattaniyā mokkamanābhāvato. Tathā hi te eva vuttā “**apāyesu apatamāne dhāreti**” ti. Sammattaniyā mokkamanena hi apāyavinimuttisambhavo. **Akkhāyatīti** ettha **iti**-saddo ādyattho, pakārattho vā. Tena “yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesam aggamakkhāyatī” ti (itivu. 90; a. ni. 4.34) suttapadaṃ saṅgaṇhāti, “**vitthāro**” ti vā iminā. Ettha ca ariyamaggo niyyānikatāya, nibbānaṃ tassa tadatthasiddhihetutāyāti ubhayameva nippariyāyena dhammoti vutto. Nibbānañhi ārammaṇapaccayabhūtaṃ labhitvā ariyamaggo tadatthasiddhiyā saṃvattati, tathāpi yasmā ariyaphalānaṃ “tāya saddhāya avūpasantāyā” ti-ādivacanato maggena (2.0018) samucchinnānaṃ kilesānaṃ paṭippassaddhippahānakiccatāya niyyānānugūṇatāya niyyānapariyosānatāya ca. Pariyattidhammassa pana niyyānikadhammasamadhigamahetutāyāti iminā pariyāyena vuttanayena dhammabhāvo labbhati eva. Svāyamattho pāṭhāruḷho evāti dassento “**na kevalan**” ti-ādimāha.

Kāmarāgo bhavarāgoti evamādibhedo sabbopi rāgo virajjati pahīyati etenāti **rāgavirāgoti maggo kathito**. Ejāsaṅkhātāya taṇhāya antonijjhānalakkhaṇassa sokassa ca taduppattiyam sabbaso parikkhīṇattā **anejamasokanti phalaṃ kathitaṃ. Appaṭikūlanti** avirodhadīpanato kenaci aviruddhaṃ, iṭṭhaṃ paṇītanti vā attho. Paṇṇarūpena pavattitattā, pakaṭṭhaguṇavibhāvanato vā **paṇṇaṃ**. Sabbadhammakkhandhā kathitāti yojanā.

Diṭṭhisīlasaṅghātenāti “yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī” ti (dī. ni. 3.324, 357; ma. ni. 1.492; 3.54; a. ni. 6.12; pari. 274) evaṃ vuttāya diṭṭhiyā, “yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpehi sīlehi sīlasāmaññagato viharatī” ti (dī. ni. 3.324; ma. ni. 1.492; 3.54; a. ni. 6.12; pari. 274) ca evaṃ vuttānaṃ sīlānañca saṃhatabhāvena, diṭṭhisīlasāmaññenāti attho. **Samhatoti** ghaṭito, sametoti attho. Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṃhatā eva. **Attha ca puggala dhammasā teti** te purisayugavasena cattāropi puggalavasena aṭṭheva ariyadhammassa paccakkhadassāvitāya dhammasā. Tīṇi vatthūni saraṇanti gamanena tikkhattuṃ gamanena ca **tīṇi saraṇagamanāni. Paṭivedesīti** attano hadayagataṃ vācāya pavedesi.

Saraṇagamanassa visayappabhedaphalasaṃkilesabhedānaṃ viya kattuvibhāvanā tattha kosallāya hotīti saraṇagamanesu atthakosallatthaṃ “**saraṇaṃ, saraṇagamanam, yo ca saraṇaṃ gacchati, saraṇagamanappabhedo, saraṇagamanaphalaṃ, saṃkilesa, bhedoti ayaṃ vidhi veditabbo**” ti (2.0019) vuttaṃ tena vinā saraṇagamanasseva asambhavato. Kasmā panettha vodānaṃ na gahitaṃ, nanu vodānavibhāvanāpi tattha kosallāya hotīti? Saccametaṃ, taṃ pana saṃkilesaggaḥaṇena atthato dīpitaṃ hotīti na gahitaṃ. Yāni hi nesaṃ saṃkilesakāraṇāni aññā-

ṇādīni, tesam sabbena sabbam anuppannānam anuppādanena, uppannānañca pahānena vodānam hotīti.

Himsatthassa dhātusaddassa vasenetam padaṃ daṭṭhabbanti “**himsatīti saraṇan**” ti vatvā taṃ pana himsanam kesam, katham, kassa vāti codanam sodhento “**saraṇagatanan**” ti-ādimāha. Tattha **bhayanti** vaṭṭabhayaṃ. **Santāsanti** cittutrāsam. Teneva cetasikadukkhassa gahitattā **dukkhanti** kāyikam dukkham. **Duggatiparikilesanti** duggatipariyāpannam sabbampi dukkham. Tayidaṃ sabbam parato **phalakatthāya** āvi bhavissati. **Etanti** saraṇanti padaṃ. Evaṃ avisesato saraṇasaddassa padattham dassetvā idāni visesato dassetuṃ “**atha vā**” ti-ādi vuttaṃ. **Hite pavattanenāti** “sampannasīlā, bhikkhave, viharathā” ti-ādinā (ma. ni. 1.64, 69) atthe niyojanena. **Ahitā nivattanenāti** “pāṇātipātassa kho pāpako vipāko abhisamparāyan” ti-ādinā ādīnavadassanādimukhena anattato nivattanena. **Bhayaṃ himsatīti** hitāhi tesu appavattippavattihetukam byasanam appavattikaraṇena vināseti buddho. **Bhavakantārā uttāraṇena** maggasaṅkhāto dhammo. Itaro assāsādānena sattānam bhayaṃ himsatīti yojanā. **Kārānanti** dānavasena pūjāvasena ca upanītanam sakkārānam. **Vipulaphalappaṭilābhakaraṇena** sattānam bhayaṃ himsati saṅgho anuttaradakkhiṇeyyabhāvatoti adhippāyo. **Imināpi pariyāyenāti** imināpi vibhajitvā vuttena kāraṇena.

“Sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho” ti evaṃ pavatto tattha ratanattaye pasādo tappasādo, tadeva rattanattayaṃ garu eta-ssāti taggaru, tabbhāvo taggarutā, tappasādo ca taggarutā ca tappasādataggarutā. Tāhi **tappasādataggarutāhi**. Vidhutadiṭṭhivicikicchāsammoha-assaddhiyāditāya **vihatakiṇeso**. Tadeva ratanattayaṃ parāyaṇam gati tāṇam leṇanti evaṃ pavattiyā **tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo** (2.0020) **saraṇagamanam** saraṇanti gacchati etenāti. **Tamsamaṅgīti** tena yathāvuttacittuppādena samannāgato. **Evaṃ upetīti** evaṃ bhajati sevati payirupāsati, evaṃ vā jānāti bujhatīti evamattho veditabbo.

Ettha ca pasādaggahaṇena lokiyasaraṇagamanamāha. Tañhi pasādappadhānam. Garutāgahaṇena lokuttaram. Ariyā hi ratanattayaguṇābhiññatāya pāsānacchattam piya garuṃ katvā passanti, tasmā tappasādena vikkhambhanavasena vihatakiṇeso, taggarutāya samucchadavasenāti yojetabbaṃ agāravakaraṇahe-
tūnam samucchindanato. Tapparāyaṇatā panettha taggatikatāti tāya catubbidhampi vakkhamānam saraṇagamanam gahitanti daṭṭhabbaṃ. Avisesena vā pasādagarutā jotitāti pasādaggahaṇena aveccappasādassa itarassa ca gahaṇam, tathā garutāgahaṇenāti ubhayenapi ubhayaṃ saraṇagamanam yojetabbaṃ.

Maggakkaṇe ijhatīti yojanā. **Nibbānārammaṇam hutvāti** etena atthato catusaccādhigamo eva lokuttarasaraṇagamananti dasseti. Tattha hi nibbānadhammo sacchikiriyābhisamayavasena, maggadhammo bhāvanābhisamayavasena paṭivijjhiyamānoyeva saraṇagamanattam sādheti, buddhaguṇā pana sāvaka-gocara-
bhūtā pariññābhisamayavasena, tathā ariyasaṅghaguṇā. Tenāha “**kiccato sakalepi ratanattaye ijhati**” ti. Ijjhantañca saheva ijhati, na lokiyam viya paṭipāṭiyā asammohappaṭivedhena paṭividdhattāti adhippāyo. Ye pana vadanti “na saraṇaga-

manam nibbānārammaṇam hutvā pavattati, maggassa adhigatattā pana adhigata-
meva hoti ekaccānaṃ tevijjādīnaṃ lokiyavijjādayo viyā”ti, tesam lokiyameva sara-
ṇagamaṇam siyā, na lokuttaram, tañca ayuttaṃ duvidhassapi icchitabbatā.

Tanti lokiyasaraṇagamaṇam. **Saddhāpaṭilābho** “sammāsambuddho bhagavā”-
ti-ādīnā. **Saddhāmūlikā**ti yathāvuttasaddhāpubbaṅgamā. **Sammādiṭṭhi** buddhasu-
buddhataṃ, dhammasudhammataṃ, saṅghasuppaṭipattiñca lokiyāvabodhavase-
neva sammā ñāyena dassanato. **Saddhāmūlikā ca sammādiṭṭhī**ti etena saddhūpa-
nissayā yathāvuttalakkaṇā paññā lokiyasaraṇagamaṇanti dasseti. Tenāha “**diṭṭhi-
jukammanti vuccati**”ti. Diṭṭhiyeva attano paccayehi uju kariyatīti katvā (2.0021),
diṭṭhi vā uju kariyati etenāti **diṭṭhijukammaṃ**, tathāpavatto cittuppādo. Evañca
katvā “tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo”ti idañca vacanaṃ samatthitaṃ
hoti, saddhāpubbaṅgamasammādiṭṭhiggahaṇaṃ pana cittuppādassa tappadhāna-
tāyāti daṭṭhabbaṃ. **Saddhāpaṭilābhoti** iminā mātādīhi ussāhitadāraḥkādīnaṃ viya
ñāṇavippayuttaṃ saraṇagamaṇam dasseti, **sammādiṭṭhī**ti iminā ñāṇasampayuttaṃ
saraṇagamaṇam.

Tayidaṃ lokiyaṃ saraṇagamaṇam. Attā sanniyyātīyati appīyati pariccajīyati ete-
nāti **attasanniyyātanam**, yathāvuttaṃ diṭṭhijukammaṃ. Taṃ ratanattayaṃ parā-
yaṇaṃ paṭisaraṇaṃ etassāti tapparāyaṇo, puggalo cittuppādo vā, tassa bhāvo
tapparāyaṇatā, yathāvuttaṃ diṭṭhijukammameva. Saraṇanti adhippāyena sissa-
bhāvaṃ antevāsikabhāvaṃ upagacchati etenāti **sissabhāvūpagamaṇam**. Saraṇa-
gamaṇādhippāyeneva paṇipatati etenāti **paṇipāto**. Sabbattha yathāvuttadiṭṭhijuka-
mmavaseneva attho veditabbo. **Attapariccajananti** saṃsāradukkhanissaraṇatthaṃ
attano atthabhāvassa pariccajanaṃ. Esa nayo sesesupi. **Buddhādīnaṃyevāti** ava-
dhāraṇaṃ attasanniyyātanādīsipi tattha tattha vattabbaṃ. Evañhi tadaññaniva-
ttanaṃ kataṃ hoti.

Evaṃ attasanniyyātanādīni ekena pakārena dassetvā idāni aparehipi pakārehi
dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi āradhamaṃ. Tena pariyāyantarehipi attasanniyyātanam
katameva hoti atthassa abhinnattāti dasseti. **Ālavakādīnanti ādi**-saddena sātāgiri-
hemavatādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Nanu cete ālavakādayo maggeneva āgatasā-
raṇagamaṇā, kathaṃ tesam tapparāyaṇatāsaraṇagamaṇam vuttanti? Maggenāga-
tasaraṇagamaṇehipi “so ahaṃ vicarissāmi ...pe... sudhammataṃ (saṃ. ni. 1.246;
su. ni. 194). Te mayaṃ vicarissāma, gāmā gāmaṃ nagā nagaṃ ...pe... sudha-
mmatan”ti (su. ni. 182) ca tehi tapparāyaṇatākārassa paveditattā tathā vuttaṃ.

So panesa ñāti ...pe... vasenāti ettha ñātivaseṇa, bhayavasena, ācariyavasena,
dakkhiṇeyyavasenaṃti paccekaṃ “vasenā”ti padaṃ yojetabbaṃ. Tattha **ñātivase-
nāti** ñātibhāvavasena. Evaṃ sesesupi (2.0022). **Dakkhiṇeyyapaṇipātenāti** dakkhi-
ṇeyyatāhetukena paṇipatanenāti attho. **Itarehīti** ñātibhāvādivasappavattehi tīhi
paṇipātehi. **Itarehīti-ādīnā** saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**tasmā**”-
ti-ādi vuttaṃ. **Vandatīti** paṇipātassa lakkaṇavacanaṃ. **Evarūpanti** diṭṭhadha-
mmikaṃ sandhāya vadati. Samparāyikañhi niyyānikaṃ vā aniyyānikaṃ vā anusā-
saniṃ paccāsīyanto dakkhiṇeyyapaṇipātameva karotīti adhippāyo. **Saraṇagamaṇa-
ppabhedoti** saraṇagamaṇavibhāgo.

Ariyamaggo eva lokuttaram saraṇagamananti āha “**cattāri sāmaññaphalāni vipākaphalan**”ti. **Sabbadukkhakkhayoti** sakalassa vaṭṭadukkhassa anuppādani-rodho. **Etanti** “cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passati”ti (dha. pa. 190) evaṃ vuttaṃ ariyasaccānaṃ dassanaṃ.

Niccato anupagamanādivasenāti niccanti aggahaṇādivasena. **Aṭṭhānanti** hetu-ppaṭikkhepo. **Anavakāsoti** paccayappaṭikkhepo. Ubhayenapi kāraṇameva paṭi-
kkhipati. **Yanti** yena kāraṇena. **Diṭṭhisampannoti** maggadiṭṭhiyā samannāgato sotā-
panno. **Kañci saṅkhāranti** catubhūmake su saṅkhatasaṅkhāresu ekasaṅkhārampi.
Niccato upagaccheyyāti niccoti gaṇheyya. **Sukhato upagaccheyyā**ti “ekantasukhī
attā hoti arogo paraṃ maraṇā”ti (dī. ni. 1.76, 79) evaṃ attadiṭṭhivasena sukhato
gāhaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Diṭṭhivippayuttacittena pana ariyasāvako pariāhavū-
pasamanatthaṃ mattahatthiparitāsito viya cakkhabrāhmaṇo ukkārabhūmiṃ
kañci saṅkhāraṃ sukhato upagacchati. Attavāre kaṣiṇādipaññattisaṅgahatthaṃ
“saṅkhāran”ti avatvā “**kañci dhamman**”ti vuttaṃ. Imesupi ṭhānesu catubhūma-
vaseneva paricchedo veditabbo tebhūmakavaseneva vā. Yaṃ yañhi puthujjano
gāhavasena gaṇhāti, tato tato ariyasāvako gāhaṃ viniveṭheti.

Mātaranti-ādīsu janikā **mātā**, janako **pitā**, manussabhūto khīṇāsavo **arahāti**
adhippeto. Kiṃ pana ariyasāvako aññaṃ jīvitā voropeyyāti? Etampi aṭṭhānaṃ,
puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjabhāvadassanattaṃ ariyabhāvassa ca
phaladassanattaṃ evaṃ vuttaṃ. **Paduṭṭhacittoti** vadhakacittena paduṭṭhacitto.
Lohitaṃ uppādeyyāti jīvamānakasarīre (2.0023) khuddakamakkhikāya pivanama-
ttampi lohitaṃ uppādeyya. **Saṅghaṃ bhindeyyāti** samānasaṃvāsakaṃ samānasi-
māyaṃ ṭhitaṃ saṅghaṃ “kammena uddesena voharanto anussāvanena salāka-
ggāhenā”ti (pari. 458) evaṃ vuttehi pañcahi kāraṇehi bhindeyya. **Aññaṃ satthā-**
ranti aññaṃ titthakaraṃ “ayaṃ me satthā”ti evaṃ gaṇheyyāti **netam ṭhānaṃ vijja-**
tīti attho.

Na te gamissanti apāyanti te buddhaṃ saraṇaṃ gatā tannimittaṃ apāyaṃ na gamissanti, devakāyaṃ pana paripūressantīti attho. **Dasahi ṭhānehīti** dasahi kāraṇehi. **Adhigaṇhantīti** adhibhavanti.

Velāmasuttādivasenāti ettha “karīsassa catutthabhāgappamāṇānaṃ caturāsīsī-sahassasaṅkhānaṃ suvaṇṇapātirūpiyapātikaṃsapātīnaṃ yathākkamaṃ rūpiyasuvaṇṇahiraṇṇapūrānaṃ sabbālaṅkārappaṭimaṇḍitānaṃ caturāsītiyā hatthisahas-sānaṃ, caturāsītiyā assasahas-sānaṃ, caturāsītiyā rathasahas-sānaṃ, caturāsītiyā dhenusahas-sānaṃ, caturāsītiyā kaṅṅāsahas-sānaṃ, caturāsītiyā pallaṅkasa-hassānaṃ, caturāsītiyā vatthakoṭisahas-sānaṃ, aparimāṇassa ca khajjabhojjādi-bhedassa āhārassa pariccajanavasena sattamāsādhikāni satta saṃvaccharāni nirantaraṃ pavattavelāmamahādānato ekassa sotāpannassa dinnadānaṃ mahapphalataṃ. Tato sataṃ sotāpannānaṃ dinnadānato ekassa sakadāgāmino, tato ekassa anāgāmino, tato ekassa arahato, tato ekassa paccekabuddhassa, tato sammāsambuddhassa, tato buddhappamukhassa saṅghassa dinnadānaṃ mahapphalataṃ, tato cātuddisaṃ saṅghaṃ uddissa vihārakaraṇaṃ, tato saraṇagamaṇaṃ mahapphalataran”ti imamattaṃ pakāsentassa **velāmasuttassa** (a. ni. 9.20) vasena. Vuttaṇhettaṃ “yaṃ, gahapati, velāmo brāhmaṇo dānaṃ adāsi mahādānaṃ, yo ekaṃ diṭṭhisampannaṃ bhojeyya, idaṃ tato mahapphalataran”ti-ādi (a. ni. 9.20). **Velāmasuttādīti ādi**-saddena **aggappasādasuttā**dīnaṃ (a. ni. 4.34; itivu. 90) saṅgaho daṭṭhabbo.

Aññānaṃ vatthuttayassa guṇānaṃ ajānanaṃ tattha sammoho, “buddho nu kho, na nu kho”ti-ādinā vicikicchā **saṃsayo. Micchāññānaṃ** tassa guṇānaṃ aguṇabhā-vaparikkappanena viparītaggāho. **Ādi**-saddena anādarāgāravadīnaṃ (2.0024) saṅgaho. **Na mahājutikanti** na ujjalaṃ, aparisuddhaṃ apariyodātanti attho. **Na mahāvippahārenti** anulāraṃ. **Sāvajjoti** diṭṭhitaṇḍādivasena sadoso. Lokiyaṃ saraṇagamaṇaṃ sikkhāsamaḍānaṃ viya aggahitakālaparicchedaṃ jīvitapariyantameva hoti, tasmā tassa khandhabhedena bhedoti āha “**anavajjo kālakiriyāyā**”ti. **Soti** anavajjo saraṇagamaṇabhedo. Satipi anavajjatte iṭṭhaphalopi na hotīti āha “**aphalo**”ti. **Kasmā? Avipākattā.** Na hi taṃ akusalanti.

Ko upāsakoti sarūpapucchā, tasmā “kiṃlakkhaṇo upāsako”ti vuttaṃ hoti. **Kasmāti** hetupucchā. Tena kena pavattinimittena upāsakasaddo tasmimṃ puggale niruḥhoti dasseti. Tenāha “**kasmā upāsakoti vuccati**”ti. Saddassa abhidheyyo pavattinimittaṃ tadatthassa tabbhāvakāraṇaṃ. **Kimassa sīlanti** kīdisaṃ assa upāsakassa sīlaṃ, kittakena sīlenāyaṃ sīlasampanno nāma hotīti attho. **Ko ājīvoti** ko assa sammā-ājīvo? So pana micchājīvassa parivajjanena hotīti sopi vibhajjati. **Kā vipattī**ti kā sīlassa, ājīvassa vā vipattī. Anantarassa hi vidhi vā paṭisedho vāti. **Kā sampatīti** etthāpi eseva nayo.

Yo kocīti khattiyādīsu yo koci. Tena saraṇagamaṇamevettha kāraṇaṃ, na jāti-ā-divisesoti dasseti. **Upāsanatoti** teneva saraṇagamaṇena tattha ca sakkaccakiriyāyā ādarāgāravabahuṃānādiyogena payirupāsanato. **Veramaṇiyoti** veraṃ vuccati paṇātipātādidussilyaṃ, tassa maṇanato hananato vināsanato veramaṇiyo, pañca viratiyo viratippadhānattā tassa sīlassa. Tenevāha “**paṭivirato hoti**”ti.

Micchāvaṇijjāti na sammāvaṇijjā ayuttavaṇijjā asāruppavaṇijjā. **Pahāyāti** akara-
neva pajahitvā. **Dhammenāti** dhammato anapetena. Tena aññampi adha-
mmikaṃ jīvikaṃ paṭikkhipati. **Samenāti** avisamena. Tena kāyavisamādiduccaritaṃ
vajjetvā kāyasamādinā sucaritena ājīvaṃ dasseti. **Satthavaṇijjāti** āyudhabhaṇḍaṃ
katvā vā kāretvā vā yathākataṃ (2.0025) vā paṭilabhitvā tassa vikkayo. **Sattavaṇi-
jjāti** manussavikkayo. **Maṃsavaṇijjāti** sūnakārādayo viya migasūkarādi-
ke posetvā maṃsaṃ sampādetvā vikkayo. **Majjavaṇijjāti** yaṃ kiñci majjaṃ yojetvā tassa
vikkayo. **Visavaṇijjāti** visaṃ yojetvā visaṃ gahetvā vā tassa vikkayo. Tattha sattha-
vaṇijjā paroparodhanimittatāya akaraṇīyā vuttā. Sattavaṇijjā abhujissabhāvaka-
raṇato, maṃsavisavaṇijjā vadhaheṭṭo, majjavaṇijjā pamādaṭṭhānato.

Tassevāti pañcaveramaṇilakkhaṇassa sīlassa ceva pañcamicchāvaṇijjālakkha-
ṇassa ājīvassa ca. **Vipattīti** bhedo pakopo ca. **Yāyāti** yāya paṭipattiyā. **Caṇḍāloti**
upāsakacaṇḍālo. **Malanti** upāsakamalaṃ. **Paṭikuṭṭhoti** upāsakanihīno. Buddhādīsu
kammakammaphalesu ca saddhāvīpariyāyo assaddhiyaṃ micchādhimokkha,
yathāvuttena assaddhiyena samannāgato **assaddho**. Yathāvuttasilavipatti-ājīvavi-
pattivasena **dussīlo**. “Iminā diṭṭhādinā idaṃ nāma maṅgalaṃ hoti”ti-
evaṃ bālaja-
naparikappitakotūhalasaṅkhātena diṭṭhasutamutamaṅgalena samannāgato **koṭūha-
lamaṅgaliko**. **Maṅgalaṃ pacceṭīti** diṭṭhamaṅgalādibhedamāṅgalameva pattiya-
yati. **No kammanti** kammassakataṃ no pattiyaṃyati. **Ito bahiddhāti** ito sabbaññubu-
ddhasāsanato bahiddhā bāhirakasamaye. **Dakkhiṇeyyaṃ pariyesatīti** duppaṭi-
pannaṃ dakkhiṇārahasaṅñī gavesati. **Pubbakāraṃ karotīti** dānamānanādikaṃ
kusalakiriyaṃ paṭhamataraṃ karoti. Ettha ca dakkhiṇeyyapariyesanapubbakāre
ekaṃ katvā pañca dhammā veditabbā.

Vipattiyāṃ vuttavīpariyāyena **sampatti** veditabbā. Ayaṃ pana viseso-
catu-
nnampi parisānaṃ ratijananatṭhena upāsakova ratanaṃ **upāsakaratanam**. Guṇa-
sobhākkittisaddasugandhatāhi upāsakova padumaṃ **upāsakapadumaṃ**. Tathā **upā-
sakapuṇḍarīko**.

Ādimhīti ādi-atthe. **Koṭiyanti** pariyantakoṭiyaṃ. **Vihāraggenāti** ovarakakoṭṭhā-
sena, “imasmim gabbhe vasantānaṃ idaṃ nāma phalaṃ pāpuṇāti”ti-ādīnā taṃ
taṃ vasanaṭṭhānakoṭṭhāsenāti attho. **Ajjatanti** ajja icceva attho.

Pāṇehi (2.0026) **upetanti** iminā tassa saraṇagamanassa āpāṇakoṭīkataṃ
dassento “**yāva me jīvitam pavattati**”ti-ādīni vatvā puna jīvitenapi taṃ vatthuttayaṃ
paṭipūjento saraṇagamaṃ rakkhāmīti uppannaṃ tassa brāhmaṇassa adhi-
ppāyaṃ vibhāvento “**ahañhi**”ti-ādīmāha. **Pāṇehi upetanti** hi yāva me pāṇā
dharanti, tāva saraṇam upetaṃ. Upento ca na vācāmattena na ekavāraṃ cittuppā-
damattena, atha kho pāṇānaṃ pariccajanavasena yāvajīvaṃ upetanti eva-
mettha attho veditabbo.

17-19. Sattame **jāṇussoṇīti** netam tassa mātāpitūhi kataṃ nāmaṃ, apica kho
ṭhānantarappaṭilābhaladdhanti dassento āha “**jāṇussoṇīti ṭhānantaram kirā**”ti-ādī.
Ekam ṭhānantaranti ekam purohitaṭṭhānaṃ. Uṇhīsa-ādīkakudhabhaṇḍehi saddhiṃ
laddham tathā cassa raññā dinnanti vadanti. Tenāha “**rañño santike ca laddhajāṇu-
ssonisakkārattā**”ti. Sesamettha uttānameva. Atṭhamanavamesu natthi vattabbaṃ.

20-21. Dasame **dunnikkhittanti** duṭṭhu nikkhittaṃ padapaccābhaṭṭhaṃ katvā manasi ṭhapitaṃ. Pajjati ñāyati attho etenāti **padam**, atthaṃ byañjayati pakāsetīti **byañjanaṃ**, padameva. Tenevāha “**uppaṭipāṭiyā ...pe... byañjananti vuccati**” ti. Padasamudāyabyatirekena visuṃ pāḷi nāma natthīti āha “**ubhayametam pāḷiyāva nāman**” ti. Pakatṭhānañhi vacanappabandhānaṃ āḷiyeva pāḷīti vuccati. Sesa- mettha ekādasamañca uttānatthameva.

Adhikaraṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Bālavaggavaṇṇanā

22-24. Tatiyassa paṭhamadutiyatatiyāni uttānatthāneva.

25. Catutthe **netabbo** Ti aññato āharitvā bodhetabbo, ñāpetabboti attho.

27. Chaṭṭhe **no cepi paṭicchādetvā karontīti** pāṇātipātādīni karonto saccepi appa- ṭicchādetvā karonti. **Paṭicchannamevāti** viññūhi garahitabbabhāvato (2.0027) paṭi- cchādanārahattā paṭicchannamevāti vuccati. Avīci-ādayo padesavisesā tatthūpa- pannā sattā ca nirayaggahaṇena gahitāti āha “**nirayoti sahokāsakā khandhā**” ti. Tiracchānayoni nāma visuṃ padesaviseso natthīti āha “**tiracchānayoniyaṃ khandhāva labbhanti**” ti.

31. Dasame attho phalaṃ tadadhīnavuttitāya vaso etassāti **atthavaso**, hetūti āha “**atthavaseti kāraṇāni**” ti. **Araññavanapatthānīti** araññalakkhaṇappattāni vana- patthāni. Vanapattha-saddo hi saṇḍabhūte rukkhasamūhepi vattatīti araññagga- haṇaṃ. Vanīyati vivekakāmehi bhajiyati, vanute vā te attasampattiyā vasana- tthāya yācanto viya hotīti vanaṃ, patiṭṭhahanti ettha vivekakāmā yathādhippetavi- sesādhigamenāti patthaṃ, vanesu patthaṃ gahanaṭṭhāne senāsaṇaṃ **vanapatthaṃ**. **Kiñcāpīti** anujānanasambhāvanatthe nipāto. Kiṃ anujānāti? Nippariyāyato arañña- bhāvaṃ gāmato bahi araññanti. Tenāha “**nippariyāyenā**” ti-ādi. Kiṃ sambhāveti? Āraññakaṅganipphādakattaṃ. Yañhi araññakaṅganipphādakaṃ, taṃ visesato ara- ññanti vattabbanti. Tenāha “**yaṃ taṃ pañcadhanusatikan**” ti-ādi. **Nikkhamitvā bahi indakhilā** Ti indakhilato bahi nikkhamitvā, tato bahi paṭṭhāyāti attho. **Bahi indakhī- lāti** vā yattha dve tīṇi indakhilāni, tattha bahiddhā indakhilato paṭṭhāya. Yattha taṃ natthi, tadarahaṭṭhānato paṭṭhāyāti vadanti. **Gāmantanti** gāmasamīpaṃ. **Anupacāra- ṭṭhānanti** niccakiccavasena na upacaritabbaṭṭhānaṃ. Tenāha “**yattha na kasiyati na vapīyati**” ti.

Attano ca diṭṭhadhammasukhavihāranti etena sathā attano vivekābhiraṭṭhiṃ pakā- seti. Tattha diṭṭhadhammo nāma ayaṃ paccakkho attabhāvo, sukhavihāro nāma catunnaṃ iriyāpathavihārānaṃ phāsutā. Ekakassa hi araññe antamaso uccārava- ssāvakkiccam upādāya sabbe iriyāpathā phāsukā honti, tasmā diṭṭhadhamme sukhavihāraṃ **diṭṭhadhammasukhavihāranti** evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

Pacchimañca janataṃ anukampamānoti kathaṃ araññavāsena pacchimā janatā anukampitā hoti? Saddhāpabbajitā hi kulaputtā bhagavato araññavāsaṃ (2.00

disvā “bhagavāpi nāma araññasenāsanāni na muñcati, yassa nevatthi pariññā-
tabbaṃ na pahātabbaṃ na bhāvetabbaṃ na sacchikātabbaṃ, kimaṅgaṃ pana
mayan”ti cintetvā tattha vasitabbameva maññissanti, evaṃ khippameva dukkha-
ssantakarā bhavissanti. Evaṃ pacchimā janatā anukampitā hoti. Etamatthaṃ
dassento āha “**pacchime mama sāvake anukampanto**” ti.

32. Ekādasame vijjaṃ bhajantīti **vijjābhāgiyā**, vijjābhāge vijjākoṭṭhāse vattantī-
tipi **vijjābhāgiyā**. **Paḍaṃ pacchindatīti** maggacittassa patiṭṭhaṃ upacchindati,
maggacittaṃ patiṭṭhāpetuṃ na detīti attho. **Ubbatṭetvāti** samucchedavasena
samūlaṃ uddharitvā. **Aṭṭhasu ṭhānesūti** buddhādīsu aṭṭhasu ṭhānesu. **Rāgassa**
khayavirāgenāti rāgassa khayasaṅkhātena virāgena, rāgassa anuppattidhamma-
tāpādanenāti vuttaṃ hoti.

Bālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Samacittavaggavaṇṇanā

33. Catutthassa paṭhame bhavanti ettha patiṭṭhahantīti bhūmi, asappurisānaṃ
bhūmi **asappurisabhūmi**. **Sappurisabhūmiyampi** eseva nayo. Kataṃ na jānātīti **aka-
taññū**, asamatthasamāsoyaṃ gamakattā “asūriyapassā”ti-ādīsu viya. Tenāha
“**katam na jānātī**” ti. **Akatavedīti** etthāpi eseva nayo. **Pākaṭam katvā na jānātīti** “ida-
ñcidañca mayhaṃ iminā

katan”ti saṅghamajjhagaṇamajjhādīsu pākaṭaṃ katvā na jānāti, na pakāsetīti vuttaṃ hoti. **Upaññātanti** thomanāvasena upagantvā ñātaṃ. Tenāha “**vaṇṇitan**”-ti-ādi.

34. Dutiye vassasataparimāṇamāyu assāti **vassasatāyuko**, vassasatāyuka-taṅca vassasatāyukakāle jātasseva hoti, nāññassāti āha “**vassasatāyukakāle jāto**”-ti. Vassasataṃ jīvati sīlenāti **vassasatajīvī**. **Vassasatanti** ca accantasam̐yoge upa-yogavacanaṃ. Tenāha “**sakalaṃ vassasataṃ jivanto**”ti. Mātāpitūnaṃ mātāva bahūpakāratarāti tassāyeva padhānabhāvena paṭikātabbattā dakkhiṇaṃ aṃsa-kūṭaṃ vadanti. **Hadayalohitaṃ pāyetvāti** khīraṃ sandhāya (2.0029) vadati. Lohi-taṅhi khīrabhāvena pariṇāmaṃ gacchati. **Tyāssāti** te assa. Sesamettha uttāna-meva.

35. Tatiye **tenupasaṅkamīti** ettha yenādhippāyena so brāhmaṇo bhagavantaṃ upasaṅkami, taṃ pākaṭaṃ katvā dassetuṃ “**so hi brāhmaṇo**”ti-ādimāha. **Virajjhana-pañhanti** yaṃ pañhaṃ puṭṭho virajjhivā kathesi, aviparītaṃ katvā sampādetuṃ na sakkoti, tādisaṃ pañhanti attho. **Ubhatokoṭikaṃ pañhanti** ubhoḥi koṭiḥi yuttaṃ pañhaṃ. “Kiṃvādī bhavaṃ gotamo”ti hi puṭṭho “kiriya-vādīmhi”ti vā vadeyya “akiriya-vādīmhi”ti vā, tasmā imassa pañhassa vissajjane “kiriya-vādīmhi”ti ekā koṭi, “akiriya-vādīmhi”ti dutiyāti koṭidvayayutto ayaṃ pañho. **Uggilitunti** dve koṭiyo mocetvā kathetuṃ asakkonto bahi nīharituṃ atthato apanetuṃ na sakkhissati. Dve koṭiyo mocento hi taṃ bahi nīharati nāma. **Niggilitunti** pucchāya dosaṃ datvā hāretuṃ asakkonto pavesetuṃ na sakkhissati. Tattha dosaṃ datvā hārento hi gilitvā viya adassanaṃ gamento paveseti nāma. **Kiṃladdhikoti** kiṃddiṭṭhiko. Vadanti etenāti vādo, diṭṭhi. Ko vādo etassāti **kiṃvādī**. **Kimakkhāyīti** kimabhidhāyī, kīdisī dhammakathā. Tenāha “**kiṃ nāma ...pe... pucchati**”ti. Sesamettha uttāna-meva.

36. Catutthe dakkhiṇaṃ arahantīti **dakkhiṇeyyā**. Āhunaṃ vuccati dānaṃ, taṃ arahantīti **āhuneyyā**.

37. Pañcame kathamayaṃ migāramātā nāma jātāti āha “**sā hī**”ti-ādi. **Sabbaje-ṭṭhakassa puttassāti** attano puttesu sabbapaṭhamaṃ jātassa puttassa. **Ayyakase-ṭṭhinova samānanāmakattāti** migārasetṭhinā eva sadisanāmakattā. Tassā kira sabbajeṭṭhassa puttassa nāmaggaḥadivase ayyakassa migārasetṭhisseva nāmaṃ akaṃsu. **Anibaddhavāso hutvāti** ekasmim̐yeva vihāre nibaddhavāso ahutvā. **Dhuvaparibhogānīti** niyataparibhogāni. Nanu bhagavā kadāci cārikampi pakkamati, kathaṃ tāni senāsanāni dhuvaparibhogena paribhuñjīti āha “**utuvassaṃ cārikaṃ caritvāpī**”ti-ādi. Tattha **utuvassanti** hemantagimhe sandhāya vadati. **Maggaṃ ṭhapetvāti** therassa āgamanamaggaṃ ṭhapetvā. **Uṇhavalāhakāti** uṇha-utuno (2.0030) paccayabhūtameghamālāsamuṭṭhāpakā devaputtā. Tesāṃ kira tathācittuppādasamakārameva yathicchitaṃ ṭhānaṃ uṇhaṃ pharamānā, valāhaka-mālā nātibahalā ito cito nabhaṃ chādentī vidhāvati. Esa nayo **sīta-valāhakavassava-lāhakāsu**. **Abbhavalāhakā** pana devatā sītuṇhavasseehi vinā kevalaṃ abbhapaṭala-sseva samuṭṭhāpakā veditabbā. Kevalaṃ vā vātasseva, teneva devatā vātavalā-hakā.

Ettha ca yaṃ vassāne ca sisire ca abbhaṃ uppajjati, taṃ utusamuṭṭhānaṃ pākātikameva. Yaṃ pana abbhamhiyeva ati-abbhaṃ sattāhampi candasūriye chādetvā ekandhakāraṃ karoti, yañca cittavesākhamāsesu abbhaṃ, taṃ devatānubhāvena uppannaṃ abbhanti veditabbaṃ. Yo ca tasmim̐ tasmim̐ utumhi uttara-dakkhiṇādipakativāto hoti, ayaṃ utusamuṭṭhāno. Vātepi vanarukkakkhandhādippadālano ativāto nāma atthi. Ayañceva, yo ca aññopi akālavāto, ayañca devatānubhāvena nibbatto. Yaṃ gimhāne uṇhaṃ, taṃ utusamuṭṭhānikaṃ pākātimeva. Yaṃ pana uṇhepi ati-uṇhaṃ sītakāle ca uppannaṃ uṇhaṃ, taṃ devatānubhāvena nibbattaṃ. Yaṃ vassāne ca hemante ca sītaṃ hoti, taṃ utusamuṭṭhānameva. Yaṃ pana sītepi atisītaṃ, gimhe ca uppannaṃ sītaṃ, taṃ devatānubhāvena nibbattaṃ. Yaṃ vassike cattāro māse vassaṃ, taṃ utusamuṭṭhānameva, yaṃ pana vasseyeva ativassaṃ, yañca cittavesākhamāsesu vassaṃ, taṃ devatānubhāvena nibbattaṃ.

Tatridaṃ vatthu- eko kira vassavalāhakadevaputto tagarakūṭavāsikhīṇāsavatttherassa santikaṃ gantvā vanditvā aṭṭhāsi. Thero- “kosi tvan”ti pucchi. Ahaṃ, bhante, vassavalāhako devaputtoti. Tumhākaṃ kira citta deva vassatīti? Āma, bhanteti. Passitukāmā mayanti. Temissatha, bhanteti. Meghasīsaṃ vā gajjitaṃ vā na paññāyati, kathaṃ temissāmāti? Bhante, amhākaṃ citta deva vassatīti, tumhe paṇṇasālaṃ pavisathāti. Sādhu devaputtāti pāde dhovitvā paṇṇasālaṃ pāvīsi. Devaputto tasmim̐ pavisanteyeva ekaṃ gītaṃ gāyitvā hatthaṃ ukkhipi, samantā tiyojanaṭṭhānaṃ ekameghaṃ ahosi. Thero aḍḍhatinto paṇṇasālaṃ pavitṭhoti.

Kāmaṃ (2.0031) heṭṭhā vuttāpi devatā cātumahārājikāva, tā pana tena tena vīsesena vatvā idāni tadaññe paṭhamabhūmike kāmāvacaradeve sāmāññato gaṇhanto “**cātumahārājikā**”ti āha. Dhataratṭhavirūḷhakavirūpakkhakuverasañkhātā cattāro mahārājāno etesanti **cātumahārājikā**, te sinerussa pabbatassa vemajjhe honti. Tesu pabbataṭṭhakāpi atthi ākāsaṭṭhakāpi. Tesam̐ paramparā cakkavāḷapabbataṃ pattā. Khiḍḍāpadosikā manopadosikā candimā devaputto sūriyo devaputtoti ete sabbepi cātumahārājikadevalokaṭṭhā eva.

Tāvatiṃsāti tāvatiṃsānaṃ devānaṃ nāmaṃ, tepi atthi pabbataṭṭhakā, atthi ākāsaṭṭhakā, tesam̐ paramparā cakkavāḷapabbataṃ pattā. Tathā **yāmā**dīnaṃ. Ekadevalokepi hi devānaṃ paramparā cakkavāḷapabbataṃ appattā nāma natthi. Tattha maghena māṇavena saddhiṃ macalagāme kālaṃ katvā tettiṃsa sahapuññakārino ettha nibbattāti taṃ saha-caritaṃ ṭhānaṃ tettiṃsaṃ, tadeva tāvatiṃsaṃ, taṃ nivāso etesanti tāvatiṃsāti vadanti. Yasmā pana sesacakkavāḷesupi chakāmāvacaradevalokā atthi. Vuttampi cetaṃ “sahassaṃ cātumahārājikānaṃ sahassaṃ tāvatiṃsānan”ti (a. ni. 3.81). Tasmā nāmapaṇṇattiyeesā tassa devalokassāti veditabbā. Dukkhatō yātā apayātāti **yāmā**. Attano sirisampattiyā tusaṃ itā gatāti **tusitā**. Nimmāne rati etesanti **nimmānaratino**. **Vasavattī devatāti** paranimitavasavattino devā. Paranimmitesu bhogesu vasaṃ vattenti **paranimmitavasavattino**.

Brūhito parivuddho tehi tehi jhānādīhi viṣitṭhehi guṇehīti brahmā. Vaṇṇavanta-tāya ceva dīghāyukatāya ca brahmapārisajjādīhi mahanto brahmāti **mahābrahmā**.

Tassa parisāyaṃ bhavā paricārikāti **brahmapārisajjā**. Tasseva purohitaṭṭhāne ṭhitāti **brahmapurohitā**. Ābhassarehi parittā ābhā etesanti **parittābhā**. Appamāṇā ābhā etesanti **appamāṇābhā**. Dīpikāya acci viya etesaṃ sarīrato ābhā chijjivā chijjivā patantī viya sarati vissaratīti **ābhassarā**, yathāvuttappabhāya ābhāsana-sīlā vā **ābhassarā**. **Subhāti** sobhanā pabhā. **Subhāti** hi ekagghanā niccalā sarī-rābhā vuccati (2.0032), sā parittā subhā etesanti **parittasubhā**. Appamāṇā subhā etesanti **appamāṇasubhā**. Subhena okiṇṇā vikiṇṇā, subhena sarīrappabhāva-ṇṇena ekagghanā suvaṇṇamañjūsāya ṭhāpitasampajjalitakañcanapiṇḍasassiri-kāti **subhakiṇṇā**. Tattha sobhanāya pabhāya kiṇṇā subhākiṇṇāti vattabbe bhā-sa-ddassa rassattaṃ antima ṇa-kārassa ha-kārañca katvā “**subhakiṇṇā**”ti vuttaṃ. Vipulaphalā vehapphalā. **Vipulaphalāti** ca vipulasantasukhavaṇṇādiphālā. Appa-kena kālena attano ṭhānaṃ na vijahantīti **avihā**. Kenaci na tapanīyāti **atappā**. Aki-cchena sukkena passitabbā manuññarūpatāyāti **sudassā**. Suparisuddhadassana-tāya sammā passantī silenāti **sudassī**. Ukkaṭṭhasampattīhi yogato natthi etesaṃ kaniṭṭhā sampattīti **akaniṭṭhā**.

Kāyasakkhīhīti nāmakāyena desanāya sampaṭicchanavasena sakkhibhūtehi. **Halāhalanti** kolāhalaṃ. **Mahaggatacittenāti** catutthajjhānapādakena abhiññāci-ttena.

Nanu ca “ajjhattanti kāmabhavo, bahiddhāti rūpārūpabhavo”ti ca ayuttametaṃ? Yasmiñhi bhava sattā bahutaraṃ kālaṃ vasanti, so nesaṃ ajjhattaṃ. Yasmiñca appataraṃ kālaṃ vasanti, so nesaṃ bahiddhāti vuttaṃ yuttaṃ. Rūpārūpabhavo ca sattā cirataraṃ vasanti, appataraṃ kāmabhavo, tasmā “ajjhattanti kāmabhavo, bahiddhāti rūpārūpabhavo”ti kasmā vuttanti āha “**kiñcāpī**”ti-ādi. **Catutthameva koṭṭhāsanti** vivaṭṭaṭṭhāyisañkhātaṃ catutthaṃ asaṅkhyeyyakappaṃ. **Itaresūti** saṃvaṭṭasaṃvaṭṭaṭṭhāyivivaṭṭasañkhātesu tīsu asaṅkhyeyyakappesu. **Ālayo**ti saṅgo. **Patthanāti** “kathaṃ nāma tatrūpapannā bhavissāmā”ti abhipatthanā. **Abhilā-soti** tatrūpapajjitukāmatā. **Tasmāti**-ādinā yathāvuttamatthaṃ nigameti.

Etthāyaṃ adhippāyo- kassacipi kilesassa avikkhambhitattā kenacipi pakārena vikkhambhanamattenapi avimutto kāmabhavo ajjhattaggahaṇassa attānaṃ adhi-kicca uddissa pavattaggāhassa visesapaccayoti ajjhattaṃ nāma. Tattha bandhanaṃ ajjhattasaṃyojanaṃ, tena saṃyutto **ajjhattasaṃyojano**. Tabbipariyā-yato **bahiddhāsaṃyojanoti**.

Chandarāgavaseneva (2.0033) ajjhattasaṃyojanaṃ bahiddhāsaṃyojanañca puggalaṃ dassetvā idāni orambhāgiya-uddhambhāgiyasamyojanavasenaṃ dassetuṃ “**orambhāgiyāni vā**”ti-ādimāha. Oraṃ vuccati kāmādhātu, paṭisandhiyā paccayabhāvena taṃ oraṃ bhajantīti **orambhāgiyāni**. Tattha ca kammunā vipākaṃ sattena ca dukkhaṃ saṃyojantīti **saṃyojanāni**, sakkāyaditṭhivicikicchāsīlabbatapa-rāmāsakāmarāgapaṭighā. Uddhaṃ vuccati rūpārūpadhātu, vuttanayenetaṃ uddhaṃ bhajantīti **uddhambhāgiyāni**, saṃyojanāni. Rūparāgārūparāgamānuddha-ccāvijjā. Atha vā orambhāgo vuccati kāmādhātu rūpārūpabhavato heṭṭhābhūtattā, tatrūpapattiyā paccayabhāvato orambhāgassa hitānīti **orambhāgiyāni** yathā “vacchāyogo duhako”ti. Uddhambhāgo nāma mahaggatabhāvo, tassa hitāni **uddha-**

mbhāgiyāni. Pādesu baddhapāsāṇo viya pañcorambhāgiyasamyojanāni heṭṭhā ākaḍḍhamānākārāni honti. Hatthehi gahitarukkhasākhā viya pañcuddhambhāgiyasamyojanāni upari ākaḍḍhamānākārāni. Yesañhi sakkāyadiṭṭhi-ādīni appahīnāni, te bhavaggepi nibbatte etāni ākaḍḍhitvā kāmabhavaveyeva pārenti, tasmā etāni pañca gacchantam vārenti, gataṃ puna ānenti. Rūparāgādīni pañca gacchantam na vārenti, āgantum pana na denti.

Asamucchinnesu orambhāgiyasamyojanesu laddhapaccayesu uddhambhāgiyāni samyojanāni agaṇanūpagāni hontīti labbhamānānampi puthujjanānam vasena avibhajitvā ariyānam yogavasena vibhajitukāmo “**ubhayampi cetan**” ti-ādīmāha. Tattha **vaṭṭanissitamahājanassāti** puthujjane sandhāya vadati. **Dvedhā paricchinnoti** kāmasugatirūpārūpabhavavasena dvīhi pakārehi paricchinno.

Vacchakasālopamaṃ uttānatthameva. Opammasaṃsandane pana kassaci kilesassa avikkhambhitattā, kathañcīpi avimutto kāmabhavo ajjhattaggahaṇassa visesapaccayattā, imesaṃ sattānam abhantarattāna **anto** nāma. Rūpārūpabhavo tabbipariyāyato **bahi** nāma. Tathā hi yassa orambhāgiyāni samyojanāni appahīnāni, so ajjhattasamyojano vutto. Yassa tāni pahīnāni, so bahiddhāsamyojano. Tasmā anto asamucchinbandhanatāya bahi ca pavattamānabhavaṅgasantānatāya **antobaddho bahisayito** (2.0034) nāma. Nirantarappavattabhavaṅgasantānavasena hi sayitavohāro. Kāmaṃ nesaṃ bahibandhanampi asamucchinnaṃ, anto-bandhanassa pana mūlatāya evaṃ vuttaṃ. Tenāha “**samyojanaṃ pana tesam kāmāvacarūpanibaddhamevā**” ti. Iminā nayena sesattayepi attho veditabbo.

Ettāvatā ca kirāti kira-saddo arucisaṃsūcanattho. Tenettha ācariyavādassa attano aruccanabhāvaṃ dīpeti.

“Silavā”ti anāmaṭṭhavisesasāmaññato sīlasaṅkhepena gahitaṃ, tañca catubbi-
dhanti ācariyatthero “**catupārisuddhisīlaṃ uddisitvā**”ti āha. **Tatthā**ti catupārisu-
ddhisīlesu. **Jeṭṭhakasīlanti** padhānasīlaṃ. **Ubhayatthā**ti uddesaniddhesesu, niddese
viya uddeseṇi pātimokkhasaṃvarova therena vutto “silavā”ti vuttattāti adhippāyo.
Sīlaggaḥaṇaṇhi pāliyaṃ pātimokkhasaṃvaravaseneva āgataṃ. Tenāha “**pātimo-
kkhasaṃvaroyevā**”ti-ādi. Tattha avadhāraṇena itaresaṃ tiṇṇaṃ ekadesena pāti-
mokkhanogadhabhāvaṃ dīpeti. Tathā hi anolokiyolokane ājīvaḥetu ca sikkhāpa-
davītikkame gilānapaccayassa apaccavekkhitaparibhoge ca āpatti vihitāti. **Tiṇṇi**
indriyasaṃvarasīlādīni. **Sīlanti vuttaṭṭhānaṃ nāma atthī**ti silapariyāyena tesāṃ
katthaci sutte gahitaṭṭhānaṃ nāma kiṃ atthi yathā “pātimokkhasaṃvaro”ti? Ācari-
yassa sammukhatāya appaṭikkhipanto upacārena pucchanto viya vadati. Tenāha
“**ananujānanto**”ti. **Chadvārarakkhāmattakamevā**ti tassa sallahukabhāvamāha
cittādhiṭṭhānabhāvamattena paṭipākatikabhāvāpattito. Itaradvayepi eseṇa nayo.
Paccayuppattimattakanti phalena hetuṃ dasseti. Uppādanahetukā hi paccayānaṃ
uppatti. **Idamatthanti** idaṃ payojanaṃ imassa paccayassa paribhuñjanti adhi-
ppāyo. **Nippariyāyenā**ti iminā indriyasaṃvarādīni tiṇi padhānassa sīlassa paripāla-
navasena pavattiyā pariyāyasīlāni nāmāti dasseti. Idāni pātimokkhasaṃvara-
sseva padhānabhāvaṃ byatirekato anvayato ca upamāya vibhāvetuṃ “**yassā**”ti-ā-
dimāha. Tattha **so** pātimokkhasaṃvaro. **Sesāni** indriyasaṃvarādīni.

Pātimokkhasaṃvarasaṃvutoti (2.0035) yo hi naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti
moceti āpāyikādīhi dukkheḥi pātimokkhanti laddhanāmena sikkhāpadasīlena
pihitakāyavacīdvāro. So pana yasmā evaṃbhūto tena samannāgato nāma hoti,
tasmā vuttaṃ “**pātimokkhasaṃvarena samannāgato**”ti.

Aparo nayo- kilesānaṃ balavabhāvato, pāpakiriyāya ca sukarabhāvato, puñña-
kiriyāya ca dukkarabhāvato bahukkhattuṃ apāyesu patanasīloti pāti, puthujjano.
Aniccatāya vā bhavādīsu kammavegakkhitto ghaṭiyantaṃ viya anavaṭṭhānena
paribbhamanato gamanato gamanasīloti pāti, maraṇavasena tamhi tamhi sattani-
kāye attabhāvassa pātanasiḷo vā pāti, sattasantāno, cittameva vā. Taṃ pātiṃ
saṃsāradukkhatō mokkhetīti **pātimokkhaṃ**. Cittassa hi vimokkhena satto vimu-
ttoti vuccati. Vuttañhi “cittavodānā visujjhantī”ti, “anupādāya āsavehi cittaṃ vimu-
ttan”ti (mahāva. 28) ca.

Atha vā avijjādinā hetunā saṃsāre patati gacchati pavattatīti pāti, “avijjānīvara-
ṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsaratan”ti (saṃ. ni.
2.124) hi vuttaṃ, tassa pātino sattassa taṇhādisaṃkilesattayato mokkho etenāti
pātimokkho. “Kaṇṭhekāḷo”ti-ādīnaṃ viyassa samāsasiddhi veditabbā.

Atha vā pāteti vinipāteti dukkheti pāti, cittaṃ. Vuttañhi-
“cittena nīyate loko, cittena parikkassati”ti; (saṃ. ni. 1.62);
Tassa pātino mokkho etenāti **pātimokkho**. Patati vā etena apāyadukkhe saṃsāra-
dukkhe cāti pāti, taṇhādisaṃkilesō. Vuttañhi-

“taṇhā janehi purisaṃ, (saṃ. ni. 1.56-57) taṇhādutiyo puriso”ti (itivu. 15, 105;
a. ni. 4.9) ca ādi;

Tato pātito mokkhoti **pātimokkho**.

Atha (2.0036) vā patati etthāti pāti, cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Vuttañhi-
“chasu loko samuppanno, chasu kubbatī santhavan”ti (saṃ. ni. 1.70; su. ni. 171);

Tato cha-ajjhattikabāhirāyatanasaṅkhātato pātito mokkhoti **pātimokkho**.

Atha vā pāto vinipāto assa atthīti pātī, saṃsāro. Tato mokkhoti **pātimokkho**.

Atha vā sabbalokādhipatibhāvato dhammissaro bhagavā “patī”ti vuccati, muccati etenāti mokkho, patino mokkho patimokkho tena paññattattāti, patimokkho eva **pātimokkho**. Sabbaguṇānaṃ vā mūlabhāvato uttamaṭṭhena pati ca so yathāvuttaṭṭhena mokkho cāti patimokkho, patimokkho eva **pātimokkho**. Tathā hi vuttaṃ “pātimokkhanti ādimetaṃ mukhametaṃ pamukhametan”ti (mahāva. 135) vitthāro.

Atha vā pa-iti pakāre, atīti accantatthe nipāto, tasmā pakārehi accantaṃ mokkhetīti **pātimokkho**. Idañhi sīlaṃ sayaṃ tadaṅgavasena, samādhisaṃhitāṃ paññāsahitañca vikkhambhanavasena, samucchadavasena ca accantaṃ mokkheti mocetīti **pātimokkho**. Pati pati mokkhoti vā patimokkho, tamhā tamhā vitikkamadosato paccekaṃ mokkhoti attho. Patimokkho eva **pātimokkho**. Mokkho vā nibbānaṃ, tassa mokkhassa patibimbabhūtoti patimokkho. Sīlasaṃvaro hi sūriyassa aruṇuggamaṃ viya nibbānassa udayabhūto tappaṭibhāgo viya yathārahaṃ kilesanibbāpanato patimokkhaṃ, patimokkhaṃyeva **pātimokkhaṃ**.

Atha vā mokkhaṃ pati vattati, mokkhābhimukhanti vā patimokkhaṃ, patimokkhaṃeva **pātimokkhanti** evamettha pātimokkhasaddassa attho veditabbo.

Ācāragocarasaṃpannoti kāyikavācasika-avītikkaṃmasaṅkhātena ācārena, nave-siyādigocarātādisaṅkhātena gocarena saṃpanno, saṃpanna-ācāragocaroti (2.0037) attho. **Appamattakesūti** parittakesu anāpattigamaṇīyesu. “Dukkaṭadubbhāsītamaṭṭesū”ti apare. **Vajjesūti** gārayhesu. Te pana ekantato akusalasabhāvā hotīti āha “**akusaladhammesū**”ti. **Bhayadassīti** bhayato dassanasīlo, paramāṇumattampi vajjaṃ sineruppamaṇaṃ viya katvā bhāyanasīlo. **Sammā ādiyitvāti** sammadeva sakkaccaṃ sabbasova ādiyitvā. **Sikkhāpadesūti** niddhāraṇe bhummanti samudāyato avayavaniddhāraṇaṃ dassento “**sikkhāpadesu taṃ taṃ sikkhāpadaṃ samādiyitvā sikkhatī**”ti atthamāha, sikkhāpadameva hi samādātappaṃ sikkhitappaṃ cāti adhippāyo. **Yaṃ kiñci sikkhāpadesūti** sikkhākoṭṭhāsesu mūlapaññatti-anupaññattisabbatthapaññattipadesapaññatti-ādibhedāyaṃ yaṃ kiñci sikkhitappaṃ. Yaṃ paṭipajjitappaṃ pūretappaṃ sīlaṃ, taṃ pana dvārasena duvidhamevāti āha “**kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā**”ti. Imasmiṃ atthavikappe **sikkhāpadesūti** ādhāre bhummaṃ sikkhābhāgesu kassaci visuṃ aggahaṇato. Tenāha “**taṃ sabban**”ti.

Aññataraṃ devaghaṭanti aññataraṃ devanikāyaṃ. **Āgāmī hotīti** paṭisandhivasena āgamaṇasīlo hoti. **Āgantāti** etthāpi eseva nayo. **Iminā aṅgenāti** iminā kāraṇena.

Sukkhavipassako yebhuyyena catudhātuvavattānamukhena kammaṭṭhānābhīnivesī hotīti āha “**sukkhavipassakassa dhātukammaṭṭhānikabhikkhuno**”ti. Vuttamevatthaṃ sampiṇḍetvā nigamento “**paṭhamena aṅgenā**”ti-ādīmāha.

Cittassa sukhumbhāvo idha sukhamaṭṭabhāvamāpannaṃ daṭṭhabboti āha

“sabbāpi hi tā”ti-ādi. **Tantivasenā**ti kevalaṃ tantiṭṭhapanavasena, na pana therassa kassaci maggassa vā phalassa vā uppādanatthāya, nāpi sammāpaṭipattiyaṃ yojanattāyāti adhippāyo.

38. Chaṭṭhe **mahākaccā**noti gihikāle ujjenirañño purohitaputto abhirūpo dassanīyo pāsādiko suvaṇṇavaṇṇo ca. Varaṇā nāma rukkho, tassa avidūre bhavattā nagarampi varaṇasaddena vuccatīti āha “**varaṇā nāma ekaṃ nagaran**”ti. Dvanda-padassa paccekaṃ abhisambandho hotīti (2.0038) hetusaddaṃ paccekaṃ yojetvā dassento “**kāmarāgābhinivesahetū**”ti-ādimāha. Hetusaddena sambandhe sati yo attho sambhavati, taṃ dassetuṃ “**idaṃ vuttaṃ hoti**”ti-ādimāha. Tattha **kāmarāgena abhiniviṭṭhattā**ti etena kāmarāgābhinivesahetūti imassa atthaṃ dīpeti, tathā **vinibaddhattā**ti-ādīhi kāmarāgavinibaddhahetūti-ādīnaṃ. **Tato mukhoti** tada-bhimukho. **Mānanti** āḷhakādimānabhaṇḍaṃ. Sesamettha uttānameva.

39. Sattame **madhurāyanti** uttaramadhurāyaṃ. **Gundāvaneti** kaṇhagundāvane, kāḷapippalivaneti attho. **Jarājiṇṇeti** jarāya jiṇṇe, na byādhi-ādīnaṃ vasena jiṇṇasādise nāpi akālikena jarāya abhibhūte. **Vayovuddheti** jiṇṇattā eva cassa vayovuddhippattiyā vuddhena silādivuddhiyā. **Jātimahallaketi** jātiyā mahantatāya cirarattatāya mahallake, na bhogaparivārādīhīti attho. **Addhagateti** ettha **addha**-saddo dīghakālavācīti āha “**dīghakāladhānaṃ atikkante**”ti. **Vayoti** purimapadalopenāyaṃ niddesoti āha “**pacchimavayan**”ti, vassasatassa tatiyakoṭṭhāsasaṅkhātaṃ pacchimavayaṃ anuppatteti attho.

Bhavati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti **bhūmi**, kāraṇanti āha “**yena kāraṇenā**”ti-ādi. **Paripakkoti** pariṇato, vuddhibhāvaṃ pattoti attho. **Moghajiṇṇoti** anto thirakaraṇānaṃ dhammānaṃ abhāvena tucchajiṇṇo nāma. Bāladārakopi daharoti vuccatīti tato visesanatthaṃ “**yuvā**”ti vuttaṃ. Atikkantapaṭhamavayā eva sattā sabhāvena palitasirā hontīti paṭhamavaye ṭhitabhāvaṃ dassetuṃ “**susukāḷakeso**”ti vuttaṃ. **Bhadrenā**ti laddhakena. Ekacco hi daharopi samāno kāṇo vā hoti kuṇi-ādīnaṃ vā aññataro, so na bhadrena yobbanena samannāgato nāma hoti. Yo pana abhirūpo hoti dassanīyo pāsādiko sabbasampattisampanno yaṃ yadeva alaṅkāraparihāraṃ icchati, tena tena alaṅkato devaputto viya carati, ayaṃ bhadrena yobbanena samannāgato nāma hoti. Tenevāha “**yena yobbanena samannāgato**”ti-ādi.

Yamhi saccañca dhammo cāti yamhi puggale soḷasahākārehi paṭividdhattā catubbidhaṃ saccaṃ, ñāṇena sacchikatattā navavidhalokuttaradhammo ca atthi. **Ahiṃsāti** (2.0039) desanāmettaṃ, yamhi pana catubbidhāpi appamaññābhāvanā atthīti attho. **Samyamo damoti** silāñceva indriyaṃ varo ca. **Vantamaloti** maggañāṇena nīhaṭamalo. **Dhīroti** dhitisampanno. **Theroti** so imehi thirabhāvakāraṇehi samannāgatattā theroti pavuccatīti attho.

40. Atṭhame “**corā balavanto honti**”ti padaṃ uddharitvā yehi kāraṇehi te balavanto honti, tesāṃ sabbhāvaṃ dassento “**pakkhasampannā**”ti-ādimāha. Tattha **nivāsaṭṭhānasampannatā** giriduggādisabbhāvato. **Atiyātunti** anto yātum, gantum pavisitunti attho. Taṃ pana antopavisanaṃ kenaci kāraṇena bahigatassa hotīti āha “**bahiddhā janapadacārikaṃ caritvā**”ti-ādi. **Niyyātunti** bahi nikkhamitum. Tañca bahinikkhamaṃ bahiddhākaraṇīye sati sambhavatīti āha “**corā jana-**

padam vilumpanti” ti-ādi. Anusaññātunti anusañcaritum. Sesamettha uttānameva.

41. Navame micchāpaṭipattādhikaraṇahetūti ettha adhi-saddo anattakoti āha “micchāpaṭipattiyā karaṇahetū” ti. Na ārādhakoti na sampādako na paripūrako. Ñāyati paṭivijjanavasena nibbānaṃ gacchatīti ñāyo, so eva taṃsamaṅginaṃ vaṭṭadukkhapātato dhāraṇaṭṭhena dhammoti ñāyo dhammo, ariyamaggo. So panettha saha vipassanāya adhippetoti āha “sahavipassanakaṃ maggan” ti. Ārā-dhanaṃ nāma saṃsiddhi,

sā pana yasmā sampādanena paripūraṇena icchitā, tasmā vuttaṃ “**sampādetuṃ pūretuṃ**” ti.

42. Dasame **duggahitehī**ti atthato byañjanato ca duṭṭhu gahitehi, ūnādhikaviparī-tapadapaccābhaṭṭhādivasena vilometvā gahitehīti attho. **Uppaṭipāṭiyā gahitehī**ti idaṃ pana nidassanamattaṃ duggahassa ūnādhikādivasenapi sambhavato. Tenevāha “**attano duggahitasuttantānaṃyeva atthañca pāḷiñca uttaritaraṃ katvā dassenti**” ti.

Samacittavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Parisavaggavaṇṇanā

43. Pañcamassa paṭhame **uddhaccena samannāgatā**ti akappiye kappiyasaññitāya, kappiye akappiyasaññitāya, avajje vajjasaññitāya, vajje avajjasaññitāya (2.004) uddhaccappakatikā. Ye hi vinaye apakatañño saṃkilesavodāniyesu dhammesu na kusalā sakiñcanakārino vippaṭisārabahulā, tesāṃ anuppannañca uddhaccaṃ uppajjati, uppannañca bhiyyobhāvaṃ vepullaṃ āpajjati. Sārābhāvena tucchattānaḷo viyāti **naḷo**, mānoti āha “**unnaḷāti uggatanaḷā**” ti. Tenāha “**uṭṭhitatucchamānā**” ti. Māno hi seyyassa seyyoti sadisoti ca pavattiyā visesato tuccho. **Cāpallenā**ti capalabhāvena, taṇhālolluppenāti attho. **Mukhakharāti** mukhena pharusā, pharusa-vādinoti attho.

Vikiṇṇavācāti vissaṭṭavacanā samphappalāpitāya अपariyantavacanā. Tenāha “**asaṃyatavacanā**” ti-ādi. **Vissaṭṭhasatinoti** sativirahitā. Paccayavekallena vijjamānāyapi satiyā satikiccaṃ kātuṃ asamatthatāya evaṃ vuttā. Na sampajānantīti **asampajānā**, taṃyoganivattiyāṃ cāyaṃ akāro “ahetukā dhammā (dha. sa. dukamā-tikā 2), abhikkhuko āvāso” ti-ādīsu (cūḷava. 76) viyāti āha “**nippaṇṇā**” ti, paññārahītāti attho. Pāḷiyāṃ **vibbhantacittā**ti ubbhantacittā. Samādhivirahena laddhokāsenā uddhaccena tesāṃ samādhivirahānaṃ cittaṃ nānārammaṇesu paribbhamati vanamakkaṭṭo viya vanasākhāsu. **Pākatindriyā**ti saṃvarābhāvena gihikāle viya vivaṭṭa-indriyā. Tenāha “**pakatiyā ṭhitehī**” ti-ādi. **Vivaṭṭehī**ti asaṃvutehi.

44. Dutiye **bhaṇḍanaṃ vuccati kalahassa pubbabhāgoti** kalahassa hetubhūtā paribhāsā taṃsadisī ca anīṭṭhakiriyā bhaṇḍanaṃ nāma. **Kalahajātā**ti hatthaparā-māsādivasena matthakappatto kalaho jāto etesanti kalahajātāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Viruddhavādanti** “ayaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo” ti-ādinā viruddhavā-dabhūtāṃ vivādaṃ. Mukhasannissitatāya vācā idha “mukhan” ti adhippetāti āha “**dubbhāsītā vācā mukhasattiyoti vuccanti**” ti. Catubbidhampi saṅghakammaṃ sīmāparicchinnehi pakatattehi bhikkhūhi ekato kattabbattā **ekakammaṃ** Nāma. Pañcavidhopi pātīmokkhuddeso ekato uddisitabbattā **ekuddeso** nāma. Paññattaṃ pana sikkhāpadaṃ sabbehipi lajjipuggalehi samaṃ sikkhitabbabhāvato **samasikkhatā** nāma (2.0041). Pāḷiyāṃ **khīrodakībhūtā**ti yathā khīrañca udakañca añña-maññaṃ saṃsandati, visuṃ na hoti, ekattaṃ viya upeti. Satipi hi ubhayesaṃ kalā-

pānaṃ paramatthato bhede pacurajanehi pana duviññeyyanānattaṃ khīrodakaṃ samoditaṃ accantameva saṃsaṭṭhaṃ viya hutvā tiṭṭhati, evaṃ sāmaggivasena ekattūpagatacittuppādā viyāti khīrodakībhūtāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Mettācakkhūhī** mettācittaṃ paccupaṭṭhapetvā olokanacakkhūhi. Tāni hi piyabhāvadīpanato “piyacakkhūni”ti vuccanti.

45. Tatiye **aggavati**ti ettha **agga**-saddo uttamapariyāyo, tena visiṭṭhassa puggalassa, visiṭṭhāya vā paṭipattiyā gahaṇaṃ idhādhippetanti āha “**aggavatīti uttamapuggalavati**”ti-ādi. Avigatataṇhatāya taṃ taṃ parikkhārajātaṃ bahuṃ lanti ādiyantīti bahulā, bahulā eva **bāhulikā** yathā “venayiko”ti (a. ni. 8.11; pārā. 8; ma. ni. 1.246). Te pana yasmā paccayabahubhāvāya yuttappayuttā nāma honti, tasmā āha “**civārādibāhullāya paṭipannā**”ti. Sikkhāya ādaragāravābhāvato sithilaṃ adaḷhaṃ gaṇhantīti **sāthalikā**ti vuttaṃ. **Sithilanti** ca bhāvanapuṃsakaniddeso, sithilassaddena vā samānatthassa sāthalasaddassa vasena sāthalikāti padasiddhi veditabbā. **Avagamanatṭhena**ti adhogamanatṭhena, orambhāgiyabhāvenāti attho. **Upadhiviveketi** sabbūpadhipaṭinissaggatāya upadhivivitte. **Oropitadhurāti** ujjhittussāhā. **Duvidhampi vīriyanti** kāyikaṃ cetasañca vīriyaṃ.

46. Catutthe **idaṃ dukkhanti** dukkhassa ariyasaccassa paccakkhato aggahitabhāvadassanattaṃ vuttaṃ. **Ettakameva dukkhanti** tassa paricchijja aggahitabhāvadassanattaṃ. **Ito uddhaṃ dukkhaṃ natthīti** anavasesetvā aggahitabhāvadassanattaṃ. **Yathāsabhāvato nappajānantīti** sarasalakkaṇappaṭivedhena assammohato nappaṭivijjhanti. Assammohapaṭivedho ca yathā tasmīṃ ñāṇe pavatte paccā dukkhassa rūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavatti. **Accantakkhayaoti** accantakkhayanimittaṃ nibbānaṃ. **Asamuppattīti** etthāpi eseva nayo. Yaṃ nibbānaṃ maggassa āramaṇapaccayaṭṭhena kāraṇabhūtaṃ āgamma tadubhayaṃpi nirujjhati, taṃ tesāṃ asamuppatti nibbānaṃ dukkhanirodhoti vuccati.

47. Pañcame (2.0042) visesanassa paranipātena “**parisākaṣaṭo**”ti vuttanti āha “**kaṣaṭaparīsā**”ti-ādi. “Kasaṭaparīsā”ti hi vattabbe “parisākaṣaṭo”ti vuttaṃ. **Parisāmaṇḍoti** etthāpi eseva nayo. Sesamettha uttānameva.

48. Chaṭṭhe **gambhīrāti** agādhā dukkhogāḷhā. **Pāḷivasenāti** iminā yo dhammapaṭisambhidāya visayo gambhīrabhāvo, tamāha. Dhammapaṭivedhassa hi dukkara bhāvato dhammassa pāḷiyā dukkhogāḷhatāya gambhīrabhāvo. “**Pāḷivasena gambhīrā**”ti vatvā “**sallasuttasadisā**”ti vuttaṃ tassa “animittamaññātan”ti-ādinā (su. ni. 579) pāḷivasena gambhīratāya labbhanato. Tathā hi tattha tā gāthā duviññeyyarūpā tiṭṭhanti. Duviññeyyañhi ñāṇena dukkhogāḷhanti katvā “gambhīran”ti vuccati. Pubbāparampettha kāsāñci gāthānaṃ duviññeyyatāya dukkhogāḷhameva, tasmā taṃ “pāḷivasena gambhīrā”ti vuttaṃ. Imināva nayena “**atthavasena gambhīrā**”ti etthāpi attho veditabbo. **Mahāvedallasuttassa** (ma. ni. 1.449 ādayo) atthavasena gambhīratā suviññeyyāva. Lokaṃ uttaratīti lokuttaro, navavidho appamaṇadhammo. So atthabhūto etesaṃ atthīti **lokuttarā**. Tenāha “**lokuttara-atthadīpakā**”ti.

Sattasuññaṃ dhammamattamevāti sattena attanā suññaṃ kevalaṃ dhammamattameva. **Uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabbanti** liṅgavacanavipallāsena vuttanti āha “**uggahetabbe ca pariyāpuṇitabbe cā**”ti. Kavino kammaṃ kavītā. Yaṃ

panassa kammaṃ, taṃ tena katanti vuccatīti āha “**kavitāti kavīhi katā**” ti. Itaranti kāveyyāti padaṃ, kābyanti vuttaṃ hoti. **Kābyanti** ca kavinā vuttanti attho. Tenāha “**tasseva vevacanan**” ti. **Vicitra-akkharāti** vicittākārakkharā viññāpaniyā. **Sāsanato bahibhūtāti** na sāsanāvacarā. **Tesaṃ sāvakehīti** buddhānaṃ sāvakāti apaññātānaṃ yesaṃ kesañci sāvakehi. **Na ceva aññamaññaṃ paṭipucchantīti** ye vācenti, ye ca suṇanti, te aññamaññaṃ atthādiṃ nappaṭipucchanti, kevalaṃ vācanasavanamatteneva parituṭṭhā honti. **Cārikaṃ na vicarantīti** asukasmīṃ ṭhāne atthādiṃ jānantā atthīti pucchanaṭṭhāya cārikaṃ na gacchanti tādisassa puggalassa abhāvato tassa ca pubbāparavirodhato. **Kathaṃ ropetabbanti** kena pakārena nikkhipitabbaṃ. Attho nāma sabhāvato anusandhito sambandhato (2.0043) pubbāparato ādipariyosānato ca ñāto sammāñāto hotīti āha “**ko attho**” ti-ādi. **Anuttānīkatanti** akkharasannivesādinā anuttānīkataṃ. **Kaṅkhāyāti** saṃsayassa.

49. Sattame kilesehī āmasitabbato āmiṣaṃ, cattāro paccayā. Tadeva garu garu kātappaṃ etesaṃ, na dhammoti **āmiṣagarū**. Tenāha “**lokuttaradhammaṃ lāmakato gahetvā ṭhitaparīsā**” ti. Ubhato bhāgato vimuttoti **ubhatobhāgavimutto**. **Dvīhi bhāgehi** dve vāre vimutto. **Paññāya vimuttoti** samathasannissayena vinā aggama-ggapaññāya vimutto. Tenāha “**sukkhavipassakakhiṇāsavo**” ti. **Kāyenāti** nāmakāyena. **Jhānaphassaṃ phusitvāti** aṭṭhasamāpattisaññitaṃ jhānaphassaṃ adhigamavasena phusitvā. Pacchā nirodhaṃ nibbānaṃ yathā ālocitaṃ nāmakāyena sacchikarotīti **kāyasakkhī**. Na tu vimutto ekaccānaṃ āsavānaṃ aparikkhiṇattā. **Diṭṭhantaṃ pattoti** diṭṭhassa anto anantaro kālo diṭṭhanto, dassanasañkhātassa sotāpattimaggañāṇassa anantaraṃ pattoti attho. Paṭhamaphalato paṭṭhāya hi yāva aggamaggā diṭṭhippatto. Tenāha “**ime dvepi chasu ṭhānesu labbhanti**” ti.

Saddahanto vimuttoti etena sabbathā avimuttassa saddhāmattena vimuttabhāvadassanena saddhāvimuttassa sekkhabhāvameva vibhāveti. **Saddhāvimuttoti** vā saddhāya avimuttoti attho. **Chasu ṭhānesūti** paṭhamaphalato paṭṭhāya chasu ṭhānesu. **Dhammaṃ anussaratīti** paṭhamamaggapaññāsañkhātānaṃ dhammaṃ anussarati. **Saddhaṃ anussaratīti** etthāpi eseva nayo. Ubhopi hete sotāpattimaggaṭṭhāyeva. **Imaṃ kasmā gaṇhantīti** evaṃ ekantapāsaṃsesu ariyesu gayhamānesu imaṃ ekantaninditaṃ lāmakāṃ dussīlaṃ kasmā gaṇhanti. Sabbesu sabbatā sadesu labbhamānopi viseso na paññāyati, visabhāge pana sati eva paññāyati paṭabhāvena viya cittapaṭassāti āha “**ekaccesu panā**” ti-ādi. **Ganthitāti** avabaddhā. **Mucchitāti** mucchaṃ sammohaṃ āpannā. **Chandarāga-apakaḍḍhanāyāti** chandarāgassa apanayanatthaṃ. **Nissaraṇapaññāyāti** tato nissaraṇāvahāya paññāya virahitā.

Paññādhurenāti (2.0044) vipassanābhinivesena. **Abhiniviṭṭhoti** vipassanā-maggaṃ otiṇṇo. **Tasmīṃ khaṇeti** sotāpattimagga-khaṇe. **Dhammānusārī nāma** paññāsañkhātena dhammena ariyamaggasotassa anussaraṇato. **Kāyasakkhī nāma** nāmakāyena sacchikātabbassa nibbānassa sacchikaraṇato. Vikkhambhanasamucchedānaṃ vasena **dvikkhattuṃ**. Arūpajjhānehi rūpakāyato, aggama-ggena sesakāyatoti **dvīhi bhāgehi** nissakkavacanañcetaṃ. Diṭṭhantaṃ patto, diṭṭhattā vā pattoti **diṭṭhippatto**. Tattha **diṭṭhantaṃ pattoti** dassanasañkhātassa sotā-

pattimaggañāṇassa anantaraṃ pattoti attho. **Diṭṭhattā**ti catusaccadassanasaṅkhātāya paññāya nirodhassa diṭṭhattā. Jhānaphassarahitāya sātisayāya paññāya eva vimuttoti **paññāvimutto**. Sesam vuttanayattā suviññeyyameva.

50. Aṭṭhame na samāti **visamā**. Kāyakammādīnaṃ visamattā tato eva tattha pakkhalanaṃ sulabhanti āha “**sapakkhalanaṭṭhenā**”ti. **Nippakkhalanaṭṭhenā**ti pakkhalanābhāvena. **Uddhammānī**ti dhammato apetāni. **Ubbinayānī**ti etthāpi eseva nayo.

51. Navame **adhammikā**ti adhamme niyuttā. Tenāha “**niddhammā**”ti, dhammarahitāti attho.

52. Dasame **gaṇhantī**ti pavattenti. **Na ceva aññamaññaṃ saññāpentī**ti mūlato paṭṭhāya taṃ adhikaraṇaṃ yathā vūpasammati, evaṃ aññamaññaṃ itarītare na sammā jānāpentī. Saññāpanatthaṃ sannipāte sati tattha yuttapattakaraṇena saññattiyā bhavitabbaṃ, te pana saññāpanatthaṃ na sannipatanti. **Na pekkhāpentī**ti taṃ adhikaraṇaṃ mūlato paṭṭhāya aññamaññaṃ na pekkhāpentī. Asaññattiyeva attanā gahitapakkhassa balaṃ etesanti **asaññattibalā**. **Na tathā mantentī**ti sandiṭṭhiparāmāsi-ādhānaggāhiduppaṭinissaggibhāvena tathā na mantenti. Tenāha “**thāmasā**”ti-ādi. **Uttānatthoyeva** kaṇhapakkhe vuttappaṭipakkhena gahe-tabbattā.

Parisavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitam.

2. Dutiyapaṇṇāsakaṃ

(6) 1. puggalavaggavaṇṇanā

53. Dutiyapaṇṇāsakassa (2.0045) paṭhame hitaggahaṇena mettā vuttā hoti, na karuṇā, anukampāgahaṇena pana karuṇāti **cakkavattinā saddhiṃ gahitattā “lokānukampāyā”ti na vuttam.** Nippariyāyato lokānukampā nāma sammāsambuddhādhi-nāti. **Dveti** manussadevasampattivasena dve sampattiyo. Tā dve, nibbānasa-mpatti cāti **tisso.**

54. Dutiye bahuso loke na ciṇṇā na pavattā manussāti **āciṇṇamanussā.** Kadāci-
deva hi nesam loke nibbatti abhūtapubbā bhūtāti **abbhutamanussā.**

55. Tatiye **dasasu cakkavālasahassesu anutāpaṃ karoti** tassa ekabuddhakhe-
ttabhāvato.

56. Catutthe **thūpassa yuttāti** dhātuyo pakkhipitvā thūpakaraṇassa yuttā.

57. Pañcame **attano ānubhāvenāti** sayambhuñāṇena. **Buddhā**Ti buddhavanto.

58. Chaṭṭhe **pahīnattā na bhāyatīti** attasinehābhāvato na bhāyati. Sakkāyadiṭṭhi-
ggahaṇaṅcetha nidassanamattam, attasinehassa paṭighassa tadekaṭṭhasammo-
hassa ca vasena bhāyanam hotīti tesampi pahīnattā na bhāyati, aññathā sotāpa-
nnādīnam abhayena bhavitabbam siyā. **Sakkāyadiṭṭhiyā balavattāti** ettha ahaṃkā-
rasammohanatādīnampi balavattāti vattabbam.

59. Sattame **assājāniyoti** likhanti, **usabhājāniyoti** pana pāṭhoti.

61. Navame **tatthāti** antarāpaṇe. **Ekoti** dvīsu kinnaresu eko. Ambilikāphalañca
addasāti ānetvā sambandho. **Ambilikāphalanti** tintiṇīphalanti (2.0046) vadanti,
caturambilanti apare. **Dve attheti** pāḷiyam vutte dve atthe.

62. Dasame yathā-āraddhe kicce vattamāne antarā eva paṭigamanam paṭi-
vānam, natthi etassa paṭivānanti **appaṭivāno.** Tattha asaṃkocappatto. Tenāha “**anu-
kkaṅṭhito**”ti-ādi.

63. Ekādasame **sannivāsanti** sahavāsam. Yathā asappurisā saha vasantā añña-
maññaṃ agāravena anādariyam karonti, tappaṭikkhepena sappurisānam sagāra-
vappaṭipattidassanaparamidaṃ suttaṃ daṭṭhabbam.

64. Dvādasame **dvīsupi pakkhesūti** vivādāpannānam bhikkhūnam dvīsupi
pakkhesu. **Saṃsaramānāti** pavattamānā. **Diṭṭhipaḷāsoti** diṭṭhisannissayo paḷāso
yugaggāho. **Āghātentoti** āhananto bādhentō. **Anabhirādhanavasenāti** yassa uppa-
jjati, tassa tadaññesañca atthassa anabhirādhanavasena. **Sabbampetanti** vacīsaṃ-
sāroti sabbampetaṃ. Attano citte parisāya ca citteti ānetvā sambandho.

Puggalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(7) 2. sukhavaggavaṇṇanā

65. Dutiyaṣṣa paṭhame **sabbakāmanipphattimūlakam sukhanti** anavasesa-upa-bhogaparibhogavatthunipphattihetukam kāmasukham. **Pabbajjāmūlakam sukhanti** pabbajjāhetukam pavivekasukham.

66. Dutiye **kāme**ti pañca kāmagaṇe, sabbepi vā tebhūmake dhamme. Vutta-ñhetam “sabbepi tebhūmakā dhammā kamaṇiyatṭhena kāmā”ti (mahāni. 1). **Nekkhammaṃ vuccati pabbajjā** gharabandhanato nikkhantattā. Nibbānameva vā-

“Pabbajjā paṭhamaṃ jhānaṃ, nibbānañca vipassanā;

sabbepi kusalā dhammā, nekkhammanti pavuccare”ti. (itivu. aṭṭha. 109)-

Hi vuttaṃ.

67. Tatiye (2.0047) upadhī vuccanti pañcupādānakkhandhā, tannissitaṃ sukham **upadhisukham**. Tappaṭipakkhato **nirupadhisukham lokuttarasukham**.

68. Catutthe vaṭṭapariyāpannaṃ sukham **vaṭṭasukham**. Nibbānārammaṇaṃ sukham **vivaṭṭasukham**.

69. Pañcame **saṃkilesanti** saṃkiliṭṭhaṃ. Tenāha “**vaṭṭagāmisukhan**”ti. **Vivaṭṭasu-**
khanti maggaphalasahagataṃ sukham.

70. Chaṭṭhe ariyānameva sukham **ariyasukham**, ariyañca taṃ sukhañcātipi **ariya-**
sukham. Anariyānameva sukham **anariyasukham**. Anariyañca taṃ sukhañcātipi
anariyasukham.

71. Sattame **tanti** cetasikasukham.

72. Aṭṭhame saha pītiyā vattatīti **sappītikam**, pītisahagataṃ sukham. Sabhāvato virāgato ca natthi etassa pītīti **nippītikam sukham**. Aṭṭhakathāyaṃ panettha jhāna-sukhameva uddhaṭaṃ, tathā ca “lokiyasappītikasukhato lokiyanippītikasukham aggaṃ”ti vuttaṃ. Lokiyaniippītikampi hi aggaṃ labbhatevāti bhūmantaraṃ bhinditvā aggabhāvo veditabbo.

73. Navame sātasabhāvameva sukham **sātasukham**, na upekkhāsukham viya asātasabhāvaṃ. Kāmañcettha kāyaviññāṇasahagatampi sātasukhameva, aṭṭhaka-thāyaṃ pana “tīsu jhānesu sukhan”teva vuttaṃ.

74. Dasame samādhisampayuttaṃ sukham **samādhisukham**. Na samādhisa-mpayuttaṃ sukham **asamādhisukham**.

75. Ekādasame suttantakathā esāti “**sappītikam jhānadvayan**”ti vuttaṃ.

77. Terasame rūpajjhānaṃ rūpaṃ uttarapadalopena, taṃ ārammaṇaṃ etassāti **rūpārammaṇaṃ**. Catutthajjhānaggahaṇaṃ pana yadassa paṭiyogī, tena samāna-yogakkhamadassanaparaṃ. **Yaṃ kiñci rūpanti** yaṃ kiñci ruppanalakkhaṇaṃ rūpaṃ. Tappaṭikkhepena **arūpaṃ** veditabbaṃ.

Sukhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(8) 3. sanimittavaggavaṇṇanā

78-79. Tatiyassa (2.0048) paṭhame nimīyati ettha phalaṃ avasesapaccayehi pakkhipiyati viyāti **nimittam**, kāraṇanti āha “**sanimittāti sakāraṇā**”ti. **Dutiyādīsūti** dutiyasuttādīsu. **Eseva nayoti** iminā nidānādipadānampi kāraṇapariyāyameva dīpeti. Nidadāti phalanti **nidānam**, hinoti phalaṃ patitṭhāti etenāti **hetu**, saṅkharoti phalanti **saṅkhāro**, paṭicca etasmā phalaṃ etiti **paccayo**, ruppati niruppati phalaṃ etthāti **rūpanti** evaṃ nidānādipadānampi hetupariyāyatā veditabbā.

84. Sattame **paccayabhūtāyāti** sahaḥjātādipaccayabhūtāya.

87. Dasame samecca sambhuyya paccayehi katoti saṅkhato, saṅkhato dhammo ārammaṇaṃ etesanti **saṅkhatārammaṇā**. **Maggakkhaṇe na honti nāma** pahīyantīti katvā. **Nāhesunti** ettha “vuccantī”ti ajjhāharitabbaṃ. **Yāva arahattā desanā desitā** taṃtaṃsuttapariyosāne “na hontī”ti vuttattā.

Sanimittavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(9) 4. dhammavaggavaṇṇanā

88. Catutthassa paṭhame **phalasaṃmādhīti** catūsūpi ariyaphalesu saṃmādhī. Tathā **phalapaññā** veditabbā.

89. Dutīye sampayuttadhamme pariggaṇhātīti **paggāho**. Na vikkhipatīti **avikkhepo**.

90. Tatiye namanatṭhena **nāmaṃ**. Ruppanatṭhena **rūpaṃ**. Sammasanacārassa adhippetattā “**cattāro arūpakkhandhā**” tveva vuttam. Tenāha “**dhamma-koṭṭhāsapa-ricchedaṇāṇaṃ nāma kathitan**”ti.

91. Catutthe vijānanatṭhena **vijjā**. Vimuccanatṭhena **vimutti**.

92. Pañcame (2.0049) bhavo nāma sassatam sadā bhāvato, sassatavasena uppajjanadiṭṭhi **bhavadiṭṭhi**. Vibhavo nāma ucchedo vināsanatṭhena, vibhavavasena uppajjanadiṭṭhi **vibhavadiṭṭhi**. **Uttānatthāneva** heṭṭhā vuttanayattā.

95. Aṭṭhame dukkhaṃ vaco etasmiṃ vippaṭikūlagāhimhi vipaccanīkasāte anā-dare puggaleti dubbaco, tassa kammaṃ dovacassaṃ, tassa dubbacassa puggalassa anādariyavasena pavattā cetanā. Tassa bhāvo **dovacassatā**. **Tassa bhāvoti** ca tassa yathāvuttassa dovacassassa atthibhāvo, atthato dovacassameva. Vitthārato panesā “tatha katamā dovacassatā? Sahadhammike vuccamāne dovacassā-yan”ti **abhidhamme** āgatā. Sā atthato saṅkhārakkhandho hoti. Catunnaṃ vā khandhānaṃ etenākārena pavattānaṃ etaṃ adhivacananti vadanti.

Pāpayogato pāpā assaddhādayo puggalā etassa mittāti pāpamitto, tassa bhāvo **pāpamittatā**. Vitthārato panesā “tatha katamā pāpamittatā? Ye te puggalā assaddhā dussilā appassutā maccharino duppaññā. Yā tesam sevanā nisevanā saṃsevanā bhajanā sambhajanā bhatti sambhatti taṃsampaṅkatā”ti (dha. sa. 1333) evaṃ āgatā. Sāpi atthato dovacassatā viya daṭṭhabbā. Yāya hi cetanāya

puggalo pāpasampavaṅko nāma hoti, sā cetanā cattāropi vā arūpino khandhā tadākārappavattā **pāpamittatā**.

96. Navame sukhaṃ vaco etasmiṃ padakkhiṇagāhimhi anulomasāte sādare puggaleti **subbacoti-ādinā**, kalyāṇā saddhādayo puggalā etassa mittāti **kalyāṇamittoti-ādinā** vuttavipariyāyena attho veditabbo.

97. Dasame pathavīdhātu-ādayo sukhadhātukāmadhātu-ādayo ca etāsveva antogadhāti etāsu kosalle dassite tāsopi kosallaṃ dassitameva hotīti “**aṭṭhārasadhātuyo**” ti vuttaṃ. **Dhātūti jānananti** iminā aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ sabhāvaparicchedikā savanadhāraṇasammasanappaṭivedhapaññā vuttā. Tattha dhātūnaṃ savanadhāraṇapaññā sutamayā, itarā bhāvanāmayā. Tathāpi sammasanapaññā lokiyā (2.0050). Vipassanā hi sā, itarā lokuttarā. Lakkhaṇādivasena aniccādivasena ca manasikaraṇaṃ manasikāro, tattha kosallaṃ **manasikārakusalatā**. Aṭṭhārasannaṃyeva dhātūnaṃ sammasanappaṭivedhapaccavekkhaṇapaññā manasikārakusalatā, sā ādimajjhapariyosānavasena tidhā bhinnā. Tathā hi sammasanapaññā tassā ādi, paṭivedhapaññā majjhe, paccavekkhaṇapaññā pariyosānaṃ.

98. Ekādasame āpattiyova āpattikkhandhā. Tā pana antarāpattinaṃ aggahaṇena pañca, tāsamaṃ gahaṇena satta hontīti āha “**pañcannañca sattannañca āpattikkhandhānan**” ti. **Jānananti** “imā āpattiyo, ettakā āpattiyo, evañca tāsamaṃ āpajjanaṃ hotī” ti jānanaṃ. Evaṃ tippakārena jānanaṃ hi āpattikusalatā nāma. Āpattito vuṭṭhāpanappayogatāya kammabhūtā vācā kammavācā, tathābhūtā anussāvana-vācā. “Imāya kammavācāya ito āpattito vuṭṭhānaṃ hoti, hontañca paṭhame, tatiye vā anussāvane yya-kāraṃ patte, ‘saṃvarissāmi’ ti vā pade pariyosite hotī” ti evamaṃ taṃ taṃ āpattihi vuṭṭhānaparicchedajānanaṃ hi **āpattivuṭṭhānakusalatā. Vuṭṭhānanti** ca yathāpannāya āpattiyā yathā tathā anantarāyatāpādanaṃ. Evaṃ vuṭṭhānaggahaṇeneva desanāyapi saṅgaho siddho hoti.

Dhammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(10) 5. bālavaggavaṇṇanā

99. Pañcamassa paṭhame **anāgataṃ bhāraṃ vahatīti** attano asampattaṃ bhāraṃ vahati. Atherova samāno therehi vahitabbaṃ bījanaggāhadhammajjhesanādibhāraṃ vahatīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Aṭṭhakathāyaṃ** (mahāva. aṭṭha. 159-160) pana yasmā sammajjanādinavavidhaṃ pubbakiccaṃ āṇatteneva kātappaṃ, pātimokkhañca āṇatteneva uddisitappaṃ, tasmā taṃ sabbaṃ vinā āṇattiyā karonto anāgataṃ bhāraṃ vahati nāmāti dassetuṃ “**sammajjanī padīpo**” ti-ādi vuttaṃ. Yañhi “anujānāmi, bhikkhave, uposathāgāraṃ sammajjitun” ti-ādinā nayena **pāliyaṃ** āgataṃ. Aṭṭhakathāsu ca-

“Sammajjanī (2.0051) padīpo ca, udakaṃ āsanena ca; uposathassa etāni, ‘pubbakaraṇaṃ’ ti vuccati.

“Chandapārisuddhi-utukkhānaṃ, bhikkhugaṇaṇā ca ovādo; uposathassa etāni, ‘pubbakiccaṃ’ ti vuccati” ti. (mahāva. aṭṭha 168)-

Evaṃ dvīhi nāmehi navavidhaṃ pubbakiccaṃ dassitaṃ, taṃ akatvā uposathaṃ kātuṃ na vaṭṭati. Tasmā “anujānāmi, bhikkhave, therena bhikkhunā navaṃ bhikkhuṃ āṇāpetun” ti vacanato therena āṇattena agilānena bhikkhunā uposathāgāraṃ sammajjitappaṃ, pāniyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhapetappaṃ, āsanaṃ paññāpetappaṃ, padīpo kātabbo, akaronto dukkaṭaṃ āpajjati.

Therenapi patirūpaṃ ṇatvā āṇāpetappaṃ, āṇāpentenapi yaṃ kiñci kammaṃ karonto vā sadā kālameva eko vā bhāranittharaṇako vā sarabhāṇakadhammakathikādīsu vā aññataro na uposathāgārasammajjanatthaṃ āṇāpetabbo, avasesā pana vārena āṇāpetabbā. Sace āṇatto sammajjanīyaṃ tāvakālikampi na labhati, sākhabhaṅgaṃ kappiyaṃ kāretvā sammajjitappaṃ, tampi alabhantassa laddhakappiyaṃ hoti. Padīpakaraṇepi vuttanayeneva āṇāpetabbo, āṇāpentena ca “amukasmīṃ nāma okāse telaṃ vā kapallikā vā atthi, taṃ gahetvā karohī” ti vattabbo. Sace telādīni natthi, pariyesitabbāni. Pariyesitvā alabhantassa laddhakappiyaṃ hoti. Api ca kapāle aggi jāletabbo. Āsanapaññāpanāṇattiyampi vuttanayeneva

āṇāpetabbo, āṇattena ca sace uposathāgāre āsanāni natthi, saṅghikāvāsato āharitvā paññāpetvā puna āharitabbāni, āsanesu asati kaṭasārakepi taṭṭikāyopi paññāpetuṃ vaṭṭati, tāsopi asati sākḥābhāṅgāni kappiyaṃ kāretvā paññāpetabbāni. Kappiyakāraṃ alabhantassa laddhakappiyaṃ hoti.

Chandapārisuddhīti ettha uposathakaraṇatthaṃ sannipatite saṅghe bahi uposathaṃ katvā āgatena sannipātaṭṭhānaṃ gantvā kāyasāmaggiṃ adentena chando dātabbo. Yopi gilāno vā kiccappasuto vā, tena pārisuddhiṃ dentena chando dātabbo. Kathaṃ dātabbo? Ekassa bhikkhuno (2.0052) santike “chandaṃ dammi, chandaṃ me hara, chandaṃ me ārocehi”ti ayamatto kāyena vā vācāya vā ubhayena vā viññāpetabbo. Evaṃ dinno hoti chando. Akatūposathena pana gilānena vā kiccappasutena vā pārisuddhi dātabbā. Kathaṃ dātabbā? Ekassa bhikkhuno santike “pārisuddhiṃ dammi, pārisuddhiṃ me hara, pārisuddhiṃ me ārocehi”ti ayamatto kāyena vā vācāya vā ubhayena vā viññāpetabbo. Evaṃ dinnā hoti pārisuddhi. Taṃ pana dentena chandopi dātabbo. Vuttañhetuṃ bhagavatā- “anujānāmi, bhikkhave, tadahuposathe pārisuddhiṃ dentena chandampi dātuṃ, santi saṅghassa karaṇīyaṃ”ti. Tattha pārisuddhidānaṃ saṅghassapi attanopi uposathakaraṇaṃ sampādeti, na avasesaṃ saṅghakiccaṃ. Chandadānaṃ saṅghasseva uposathakaraṇaṃ sesakiccaṃ sampādeti, attano pana uposatho akatoyeva hoti, tasmā pārisuddhiṃ dentena chandopi dātabbo.

Utukkhānanti “hemantādīnaṃ utūnaṃ ettakaṃ atikkantaṃ, ettakaṃ avasiṭṭhan”ti evaṃ utūnaṃ ācikkhanaṃ. **Bhikkhugaṇanā**ti “ettakā bhikkhū uposathagge sannipatitā”ti bhikkhūnaṃ gaṇanā. Idampi ubhayaṃ katvāva uposatho kātabbo. **Ovādoti** bhikkhunovādo. Na hi bhikkhūnihi yācitaṃ ovādaṃ anārocetvā uposathaṃ kātuṃ vaṭṭati. Bhikkhuniyo hi “sve uposatho”ti āgantvā “ayaṃ uposatho cātuddaso, pannaraso”ti pucchitvā puna uposathadivase āgantvā “bhikkhuni-saṅgho, ayya, bhikkhusaṅghassa pāde vandati, ovādūpasaṅkamaṇaṃ yācati, labhatu kira, ayya, bhikkhuni-saṅgho ovādūpasaṅkamaṇaṃ”ti evaṃ ovādaṃ yācanti. Taṃ ṭhapetvā bālagilānagamiye añño sacepi āraññaṃ hoti, appaṭiggahetuṃ na labhati, tasmā yena so paṭiggahito, tena bhikkhunā uposathagge pātimokkhuḍdesako bhikkhu evaṃ vattabbo “bhikkhuni-saṅgho, bhante, bhikkhusaṅghassa pāde vandati, ovādūpasaṅkamaṇaṃ yācati, labhatu kira, bhante, bhikkhuni-saṅgho ovādūpasaṅkamaṇaṃ”ti.

Pātimokkhuḍdesakena vattabbaṃ- “atthi koci bhikkhu bhikkhunovādako sammato”ti. Sace hoti koci bhikkhu bhikkhunovādako sammato, tato tena so vattabbo- “itthannāmaṃ bhikkhu (2.0053) bhikkhunovādako sammato, taṃ bhikkhuni-saṅgho upasaṅkamatū”ti. Sace natthi, tato tena pucchitabbaṃ- “ko āyasmā ussahati bhikkhuniyo ovaditun”ti. Sace koci ussahati, sopi ca aṭṭhahi aṅgehi samannāgato, taṃ tattheva sammannitvā ovādappaṭiggāhako vattabbo- “itthannāmo bhikkhu bhikkhunovādako sammato, taṃ bhikkhuni-saṅgho upasaṅkamatū”ti. Sace pana na koci ussahati, pātimokkhuḍdesakena vattabbaṃ- “natthi koci bhikkhu bhikkhunovādako sammato, pāsādikena bhikkhuni-saṅgho sampādetū”ti. Ettāvatā hi sikkhattaya-saṅgahitaṃ sakalaṃ sāsanaṃ ārocitaṃ hoti. Tena

bhikkhunā “sādhū”ti sampañcchitvā pāṭipade bhikkhunīnaṃ ārocetabbaṃ. Pātimokkhampi “na, bhikkhave, anajjhittena pātimokkhaṃ uddisitabbaṃ, yo uddiseyya, āpatti dukkaṭṭassā”ti vacanato anāṇattena na uddisitabbaṃ. “Therādheyyaṃ pātimokkhaṃ”ti hi vacanato saṅghatthero vā pātimokkhaṃ uddiseyya, “anujānāmi, bhikkhave, yo tattha bhikkhu byatto paṭibalo, tassādheyyaṃ pātimokkhaṃ”ti vacanato navakataro vā therena āṇatto. Dutiyādīni uttānatthāneva.

109. Ekādasame **na kukkuccāyitabbaṃ kukkuccāyatīti** na kukkuccāyituṃ yuttakaṃ kukkuccāyati. Sūkaramaṃsaṃ labhitvā “acchamaṃsaṃ”ti kukkuccāyati, “sūkaramaṃsaṃ”ti jānantopi “acchamaṃsaṃ”ti kukkuccāyati, na paribhuñjatīti vuttaṃ hoti. Evaṃ migamaṃsaṃ “dīpimaṃsaṃ”ti, kāle santeyeva “kālo natthī”ti, appavāretvā “pavāritomhī”ti, patte rajasmiṃ apatiteyeva “patitan”ti, attānaṃ uddissa macchamaṃse akateyeva “maṃ uddissa katan”ti kukkuccāyati. **Kukkuccāyitabbaṃ na kukkuccāyatīti** kukkuccāyituṃ yuttaṃ na kukkuccāyati. Acchamaṃsaṃ labhitvā “sūkaramaṃsaṃ”ti na kukkuccāyati, “acchamaṃsaṃ”ti jānantopi “sūkaramaṃsaṃ”ti na kukkuccāyati, madditvā vitikkamatīti vuttaṃ hoti. Evaṃ dīpimaṃsaṃ migamaṃsanti ...pe... attānaṃ uddissa macchamaṃse kate “maṃ uddissa katan”ti na kukkuccāyatīti evamettha attho daṭṭhabbo. Aṭṭhakathāyaṃ pana “na kukkuccāyitabbanti saṅghabhogassa apaṭṭhapanāṃ avicāraṇaṃ na kukkuccāyitabbaṃ nāma, taṃ kukkuccāyati. Kukkuccāyitabbanti tasseva paṭṭhapanāṃ vicāraṇaṃ, taṃ na kukkuccāyati”ti ettakameva vuttaṃ. Tattha (2.0054) **saṅghabhogassāti** saṅghassa catupaccayaparibhogatthāya dinnakhattavattutaḷā-kādikassa, tato uppanadhaññahiraññādikassa ca saṅghassa bhogassa. **Apaṭṭhapananti** asaṃvidhanaṃ. Tenāha “**avicāraṇaṃ**”ti. **Tassevāti** yathāvuttasseva saṅghabhogassa.

Bālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

3. Tatiyapaṇṇāsakaṃ

(11) 1. āsāduppajahavaggavaṇṇanā

119. Tatiyapaṇṇāsakassa (2.0055) paṭhame dukkhena pajahitabbāti **duppajahā**. **Duccajāti**-ādīsupi eseva nayo. Dvinnaṃ āsānaṃ duccajabhāvo kathaṃ jānita-bboti paṭhamaṃ tāva lābhāsāya duccajabhāvaṃ vibhāveti “**lābhāsāyā**”ti-ādinā. **Ubhatobyūjhanti** yuddhatthāya ubhato sannipatitaṃ. **Pakkhandantīti** anuppavīsanti. **Jīvitāsāya duppajahattāti**-ādinā jīvitāsāya duccajabhāvaṃ vibhāveti.

120. Dutīye **dullabhā**Ti na sulabhā. **Iṇaṃ demīti saññaṃ karotīti** evaṃ saññaṃ

karonto viya hotīti attho. Ettha ca “pubbakārīti paṭhamamaṃ upakārassa kāraṃ. Kataññū katavedīti tena kataṃ ñatvā pacchā kāraṃ. Tesu pubbakārī ‘iṇaṃ demīti saññaṃ karoti, pacchā kāraṃ ‘iṇaṃ jīrapemīti saññaṃ karoti’ti ettakameva idha vuttaṃ. Puggalapaṇṇattisaṃvaṇṇanāyaṃ (pu. pa. aṭṭha. 83) pana-

“Pubbakārīti paṭhamameva kāraṃ. Katavedīti kataṃ vedeti, viditaṃ pākaṃ karoti. Te agāriyānagāriyehi dīpetabbā. Agārikesu hi mātāpitaro pubbakārino nāma, puttadhītaro pana mātāpitaro paṭijaggantā abhivādanādīni tesamaṃ kurumānā katavedino nāma. Anagāriyesu ācariyupajjhāyā pubbakārino nāma, antevāsikasaddhivihārikā ācariyupajjhāye paṭijaggantā abhivādanādīni ca tesamaṃ kurumānā katavedino nāma. Tesamaṃ āvibhāvattāya upajjhāyaposakasoṇattherādīnaṃ vatthūni kathetabbāni.

“Aparo nayo- parena akateyeva upakāre attani kataṃ upakāraṃ anapekkhitvā kāraṃ pubbakārī, seyyathāpi mātāpitaro ceva ācariyupajjhāyā ca. So dullabho sattānaṃ taṇhābhibhūtattā. Parena katassa upakārassa anurūpappavattiṃ (2.0056) attani kataṃ upakāraṃ upakārato jānanto vediyanto kataññukatavedī seyyathāpi mātāpitu-ācariyupajjhāyesu sammāpaṭipanno. Sopi dullabho sattānaṃ avijjābhibhūtattā. Apica akāraṇavacchalo pubbakārī, sakāraṇavacchalo kataññukatavedī. ‘Karissati me’ti evamādikāraṇanirapekkhakiriyo pubbakārī, ‘karissati me’ti evamādikāraṇasāpekkhakiriyo kataññukatavedī. Tamojotiparāyaṇo pubbakārī, jotijotiparāyaṇo kataññukatavedī. Desetā pubbakārī, paṭipajjitā kataññukatavedī. Sadevake loke arahaṃ sammāsambuddho pubbakārī, ariyasāvako kataññukatavedī”ti vuttaṃ.

Tattha kāraṇena vinā pavattahitacitto **akāraṇavacchalo**. Anāgatamhi payojanamaṃ apekkhamāno “karissati me”ti-ādinā cittena paṭhamamaṃ gahitaṃ tādīsaṃ kataṃ upādāya kataññū eva nāma hoti, na pubbakārīti adhippāyena “**karissati meti evamādikāraṇasāpekkhakiriyo kataññukatavedī**”ti vuttaṃ. **Tamojotiparāyaṇo** puññaphalāni anupajivanto eva puññāni karotīti “**pubbakārī**”ti vutto. Puññaphalaṃ upajivanto hi kataññupakkhe tiṭṭhati.

121. Tatiye **tittoti** suhito pariyosito niṭṭhitakiccatāya nirussukko. Guṇapāripūriyā hi paripuṇṇo yāvadattho idha titto vutto. **Tappetāti** aññesampi tittikaro. **Pacceka-buddho ca tathāgatasāvako ca khiṇāsavo tittoti** ettha paccekabuddho navalokuttaradhammehi sayamaṃ titto paripuṇṇo, aññaṃ pana

tappetuṃ na sakkoti. Tassa hi dhammakathāya abhisamayo na hoti, sāvakaṇaṃ pana dhammakathāya aparimāṇānaṃ devamanussānaṃ abhisamayo hoti. Evaṃ santepi yasmā te dhammaṃ desentā na attano vacanaṃ katvā kathenti, buddhānaṃ vacanaṃ katvā kathenti, sotuṃ nisinnaparisāpi- “ayaṃ bhikkhu na attanā paṭividdhaṃ dhammaṃ katheti”ti cittikāraṃ karoti. Iti so cittikāro buddhānaṃyeva hoti. Evaṃ tattha sammāsambuddhova tappetā nāma. Yathā hi “asukassa nāma idaṇcidaṇca dethā”ti raññā āṇatte (2.0057) kiñcāpi ānetvā denti, atha kho rājāva tattha dāyako. Yehipi laddhaṃ hoti, te “raññā amhākaṃ ṭhānantaraṃ dinnaṃ, issariyavibhavo dinno”tveva gaṇhanti, na “rājapurisehi”ti evaṃsampadamidaṃ veditabbaṃ.

122. Catutthe **duttappayā**ti atappayā, na sakkā kenaci tappetuṃ. Yo hi upaṭṭhākakulaṃ vā ṇātikulaṃ vā nissāya vasamāno cīvare jiṇṇe tehi dinnaṃ cīvaraṃ nikkhipati, na paribhuñjati. Punappunaṃ dinnampi gahetvā nikkhipateva. Yo ca teneva nayena laddhaṃ laddhaṃ vissajjeti, parassa deti, punappunaṃ laddhampi tatheva karoti. Ime dve puggalā sakatehipi paccaye upanentena tappetuṃ na sakkāti duttappayā.

123. Pañcame **na vissajjeti**ti attano akatvā parassa na deti, atireke pana sati na nikkhipati, parassa deti. Tenevāha “**sabbaṃyeva paresaṃ na deti**”ti-ādi. Idaṃ vuttaṃ hoti “yo bhikkhu upaṭṭhākakulā vā ṇātikulā vā jiṇṇacīvaro sāṭakaṃ labhitvā cīvaraṃ katvā paribhuñjati na nikkhipati, aggaḷaṃ datvā pārupantopi punapi diyyamāne sahasā nappaṭiggaṇhāti. Yo ca laddhaṃ laddhaṃ attanā paribhuñjati, paresaṃ na deti. Ime dvepi sukkena sakkā tappetunti sutappayā”ti.

124-127. Chaṭṭhasattamādīni uttānatthāneva.

Āsāduppajahavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(12) 2. āyācanavaggavaṇṇanā

131. Saddho bhikkhūti saddhāya samannāgato bhikkhu. Yo bhikkhu sārīputta-moggallānehi sadisabhāvaṃ pattheti, so yehi guṇehi sārīputtamoggallānā eta-dagge ṭhapitā, te guṇe attano abhikaṅkheyyāti āha “**yādiso sārīputtatthero paññāyā**”ti-ādi. **Ito uttari patthento micchā pattheyyāti** sārīputtamoggallānānaṃ ye paññādayo guṇā upalabbhanti, tato uttari patthento micchā pattheyya. Aggasāvaka-guṇaparamā hi sāvakaguṇamariyādā. Tesāṃ sāvakaguṇānaṃ (2.0058) yadidaṃ aggasāvakaguṇā, na tato paraṃ sāvakaguṇā nāma atthi. Tenevāha “**yaṃ natthi, tassa patthitattā**”ti. Sesamettha uttānameva.

135. Pañcame yassa guṇā khatā upahatā ca, so **khato upahato** nāma hotīti āha “**guṇānaṃ khatattā**”ti-ādi. **Khatattā**Ti chinnattā. **Upahatattā**ti naṭṭhattā. Tenāha “**chinnaguṇaṃ naṭṭhaguṇanti attho**”ti. Apuññassa pasavo nāma atthato paṭilābhoti āha “**pasavatīti paṭilabhati**”ti, attano santāne uppādetīti attho. **Ananupavisi-tvāti** ṇāṇena anogāhetvā. Sesamettha chaṭṭhādīni ca suviññeyyāneva.

Āyācanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(13) 3. dānavaggavaṇṇanā

142. Tatiyassa paṭhame diyatīti **dānaṃ**, deyyadhammassetaṃ adhivacanaṃ. Diyati anenāti vā **dānaṃ**, pariccāgacetanāyetaṃ adhivacanaṃ. Ayaṃ duvidhopi attho idhādhippetoti āha “**diyyanakavasena dānāni**” ti-ādi. Tattha **diyyanakavase-nāti** dātabbavasena. **Amatapattipaṭipadanti** amatappattihetubhūtaṃ sammāpaṭi-padaṃ.

143-151. Dutiyādīni ca suviññeyyāneva.

Dānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(14) 4. santhāravaggavaṇṇanā

152. Catutthassa paṭhame āmisassa ca dhammassa ca alābhena attano parassa ca antare sambhavantassa chiddassa vivarassa bhedassa santharaṇaṃ pidhanaṃ saṅgaṇhanaṃ santhāro. Ayañhi lokasannivāso alabbhamānena āmisena dhammena cāti dvīhi chiddo. Tassa taṃ chiddaṃ yathā na paññāyati (2.0059), evaṃ piṭhassa viya paccattharaṇena āmisena dhammena ca santharaṇaṃ saṅgaṇhanaṃ santhāroti vuccati. Ettha ca āmisena saṅgaho **āmisasanthāro** nāma. Taṃ karontena mātāpitūnaṃ bhikkhugatikassa veyyāvaccakarassa rañño corānañca aggaṃ aggaḥetvāpi dātuṃ vaṭṭati. Āmasitvā dinnehi rājāno ca corā ca ana-tthampi karonti, jīvitakkhayampi pāpenti. Anāmasitvā dinnena attamanā honti, coranāgavatthu-ādīni cettha vatthūni kathetabbāni. Tāni samantapāsādikāya **vina-yaṭṭhakathāyaṃ** (pārā. 185) vitthāritāni. Sakkaccaṃ uddesadānaṃ pāḷivaṇṇanā dhammakathākathananti evaṃ dhammena saṅgaho **dhammasanthāro** nāma.

153-163. Dutiyādīni uttānatthāneva.

Santhāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(15) 5. samāpattivaggavaṇṇanā

164. Pañcamassa paṭhame “ito pubbe parikammaṃ pavattaṃ, ito paraṃ bhavaṅgaṃ majjhe samāpatti” ti evaṃ saha parikammena appanāparicchedappa-jānanā paññā **samāpattikusalatā**. Vuṭṭhāne kusalabhāvo **vuṭṭhānakusalatā**. Pageva vuṭṭhānaparicchedakañāṇanti evamettha attho daṭṭhabbo.

165. Dutīye ujuno bhāvo **ajjavam**, ajimhatā akuṭilatā avaṅkatāti attho. **Abhidha-**

mmepi (dha. sa. 1346) vuttaṃ- “tattha katamo ajjavo? Yā ajjavatā ajimhatā akuṭi-
latā avaṅkatā, ayaṃ vuccati ajjavo”ti. **Anajjavañca** ajjavappaṭikkhepena vedi-
tabbaṃ. Gomuttavaṅkatā, candalekhāvaṅkatā, naṅgalakoṭivaṅkatāti hi tayo ana-
jjavā. Ekacco hi bhikkhu paṭhamavaye majjhima-pacchimavaye ca ekavīsatiyā
anesanāsu chasu ca agocaresu carati, ayaṃ gomuttavaṅkatā nāma, ādito
paṭṭhāya yāva pariyoṣānā paṭipattiyā vaṅkabhāvato. Eko paṭhamavaye pacchima-
vaye ca catupārisuddhisīlaṃ pūreti, lajjī kukkuccako sikkhākāmo hoti, majjhima-
vaye purimasadiso, ayaṃ candalekhāvaṅkatā nāma, paṭipattiyā majjhaṭṭhāne (2.006
vaṅkabhāvāpattito. Eko paṭhamavayepi majjhimavayepi catupārisuddhisīlaṃ
pūreti, lajjī kukkuccako sikkhākāmo hoti, pacchimavaye purimasadiso, ayaṃ
naṅgalakoṭivaṅkatā nāma, pariyoṣāne vaṅkabhāvāpattito. Eko sabbampetaṃ
vaṅkataṃ pahāya tīsu vayesu pesalo lajjī kukkuccako sikkhākāmo hoti, tassa yo
so ujubhāvo, idaṃ ajjavaṃ nāma, sabbattha ujubhāvasiddhito.

Maddavanti ettha “lajjavan”tipi paṭhanti. Evaṃ panettha attho- “tattha katamo
lajjavo? Yo hiriyati hiriyitabbena hiriyati pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ
samāpattiyā, ayaṃ vuccati lajjavo”ti evaṃ vutto lajjibhāvo lajjavaṃ nāma. Idaṃ
panettha nibbacanaṃ- lajjatīti lajjo, hirimā, tassa bhāvo **lajjavaṃ**, hirīti attho. Lajjā
etassa atthīti lajjī yathā “mālī māyī”ti, tassa bhāvo lajjibhāvo, sā eva lajjā.

166. Tatiye **adhivāsanakhantī**ti ettha adhvāsaṃ vuccati khamanaṃ. Tañhi
paresaṃ dukkaṃ duruttañca paṭivirodhākaraṇena attano upari āropetvā vāsa-
nato “adhivāsanā”ti vuccati. Adhvāsanalakkhaṇā khanti adhvāsanakhanti. Suci-
sīlatā **soraccaṃ**. Sā hi sobhanakammaratātā. Suṭṭhu vā pāpato oratabhāvo virata-
tāti āha “**suratabhāvo**”ti. Teneva **abhidhammepi** (dha. sa. 1349)-

“Tattha katamaṃ soraccaṃ? Yo kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo kāyi-
kavācasiko avītikkamo, idaṃ vuccati soraccaṃ, sabbopi sīlasaṃvaro soraccaṃ”-
ti- āgato.

167. Catutthe sakhilo vuccati saṅhavāco, tassa bhāvo **sākhalyaṃ**, saṅhavācatā.
Tenāha “**saṅhavācāvasena sammodamānabhāvo**”ti. Saṅhavācāvasena hi
sammodamānassa puggalassa bhāvo nāma saṅhavācatā. Teneva **abhidhamme**
(dha. sa. 1350)-

“Tattha katamaṃ sākhalyaṃ? Yā sā vācā aṇḍakā kakkasā parakaṭukā parā-
bhisajjanī kodhasāmantā asamādhisaṃvattanikā, tathārūpiṃ (2.0061) vācaṃ
pahāya yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā pemaṇiyā hadayaṅgamā porī bahujana-
kantā bahujanamanāpā, tathārūpiṃ vācaṃ bhāsītā hoti, yā tattha saṅhavācatā
sakhilavācatā aphaṇṇavācatā, idaṃ vuccati sākhalyaṃ”ti vuttaṃ.

Tattha **aṇḍakā**ti sadose savaṇe rukkhe niyyāsapiṇḍo, ahicchattādīni vā utṭhi-
tāni aṇḍakānīti vadanti, pheggurukkhassa pana kuthitassa aṇḍāni viya utṭhitā
cuṇṇapiṇḍiyo vā gaṇṭhiyo vā aṇḍakā. Idha pana byāpajjanakakkasādisabhāvato
kaṇṭakappaṭibhāgena vācā aṇḍakāti vuttā. Padumanālaṃ viya sotaṃ ghaṃsaya-
mānā pavisaṇṭī **kakkasā** daṭṭhabbā. Kodhena nibbattā tassa parivārabhūtā **kodha-
sāmantā**. Pure saṃvaddhanārī **porī**. Sā viya sukumārā mudukā vācā porī viyāti
porī. **Saṅhavācatā**ti-ādinā taṃ vācaṃ pavattamānaṃ dasseti.

168. Pañcame “**avihiṃsāti karuṇāpubbabhāgo**”ti ettakameva idha vuttaṃ, dīghanikāyaṭṭhakathāya **saṅgītisuttavaṇṇanāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 3.304) pana “avihiṃsāti karuṇāpi karuṇāpubbabhāgopī”ti vuttaṃ. **Abhidhammepi** (vibha. 182) “tatha katamā avihimsā? Yā sattesu karuṇā karuṇāyanā karuṇāyitattaṃ karuṇācetovimutti, ayaṃ vuccati avihimsā”ti āgataṃ. Etthāpi hi yā kāci karuṇā “karuṇā”ti vuttā, karuṇācetovimutti pana appanāppattāva.

Sucisaddato bhāve yakāraṃ ikārassa ca ukārādesaṃ katvā ayaṃ niddesoti āha “**socabyaṃ sucibhāvo**”ti. Ettha ca **socabyanti** silavasena sucibhāvoti vuttaṃ. Dīghanikāyaṭṭhakathāya **saṅgītisuttavaṇṇanāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 3.304) pana “soceyyanti mettāya ca mettāpubbabhāgassa ca vasena sucibhāvo”ti vuttaṃ. Teneva **abhidhammepi** “Tatha katamaṃ socabyaṃ? Yā sattesu metti mettāyanā mettāyitattaṃ mettācetovimutti, idaṃ vuccati socabyan”ti niddeso kato. Etthāpi hi “metti”-ti-ādinā yā kāci mettā vuttā, mettācetovimutti pana appanāppattāva.

169-171. Chaṭṭhasattama-aṭṭhamāni (2.0062) heṭṭhā vuttanayāneva.

172. Navame kāmaṃ sampayuttadhammesu thirabhāvopi balaṭṭho eva, paṭipakkhehi pana akampaniyataṃ sātisayaṃ balaṭṭhoti vuttaṃ “**muṭṭhassacce akampānenā**”ti-ādi.

173. Dasame paccaṇikadhammasamanato **samatho**, samādhīti āha “**samathoti cittekaggatā**”ti. Aniccādinā vividhenākārena dassanato passanato **vipassanā**, paññāti āha “**saṅkhārapariggāhakañāṇan**”ti.

174. Ekādasame **dussīlyanti** samādinnassa silassa bhedakaro vītikkamo. **Diṭṭhivipattīti** “atthi dinnan”ti-ādinayappavattāya sammādiṭṭhiyā dūsikā micchādiṭṭhīti āha “**diṭṭhivipattīti micchādiṭṭhī**”ti.

175. Dvādasame **sīlasampadāti** sabbabhāgato tassa anūnatāpatti paripuṇṇabhāvo sīlasampadā. Paripūraṇattho hettha sampadāsaddo. Tenevāha “**paripuṇṇasīlatā**”ti. **Diṭṭhisampadāti** atthikadiṭṭhi-ādisammādiṭṭhipāripūribhāvena pavattaṃ

ñāṇaṃ. Tañca kammassakatāsammādiṭṭhi-ādivasena pañcavidhaṃ hotīti āha “**tena kammassakatā**” ti.

176. Terasame **sīlavisuddhī**ti visuddhiṃ pāpetuṃ samatthaṃ sīlaṃ, cittavisuddhi-ādi-uparivissuddhiyā paccayo bhavituṃ samatthaṃ visuddhasīlanti vuttaṃ hoti. Suvisuddhameva hi sīlaṃ tassā padaṭṭhānaṃ hoti. Tenāha “**sīlavisuddhīhi visuddhisampāpakaṃ sīlan**” ti. Etthāpi **visuddhisampāpaka**nti cittavisuddhi-ādi-uparivissuddhiyā sampāpakaṃ attho daṭṭhabbo. **Abhidhamme** (dha. sa. 1372) panāyaṃ “tatha katamā sīlavisuddhi? Kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo kāyikavācasiko avītikkamo, ayaṃ vuccati sīlavisuddhi” ti evaṃ vibhattā.

Diṭṭhivissuddhīti visuddhiṃ pāpetuṃ samatthaṃ dassanañāṇaṃ dassanavisuddhi, paramatthavisuddhiṃ nibbānañca pāpetuṃ upanetuṃ samatthaṃ kammassakatañāṇādi sammādassananti attho. Tenāha “**visuddhisampāpikā ...pe... pañcavidhāpi vā sammādiṭṭhi**” ti. Etthāpi **visuddhisampāpikā**ti ñāṇadassanavisuddhiyā dassananibbānasañkhātāya (2.0063) paramatthavisuddhiyā ca sampāpikāti evamattho daṭṭhabbo. **Abhidhamme** (dha. sa. 1373) panāyaṃ “tatha katamā diṭṭhivissuddhi? Kammassakatañāṇaṃ, saccānulomikaṃ ñāṇaṃ, maggassa maggasamaṅgissa ñāṇaṃ, phalasmaṅgissa ñāṇan” ti evaṃ vuttaṃ.

Ettha ca idaṃ akusalakammaṃ no sakaṃ, idaṃ pana kammaṃ sakanti evaṃ byatirekato anvayato ca kammassakatajānanañāṇaṃ **kammassakatañāṇaṃ**. Tividhaduccaritañhi attanā katampi parena katampi no sakakammaṃ nāma hoti atthabhañjanato, sucariṭṭhaṃ sakakammaṃ nāma atthajanato. Vipassanāñāṇaṃ pana vacīsaccañca anulometi, paramatthasaccañca na vilometīti **saccānulomikañāṇanti** vuttaṃ. Vipassanāñāṇaṃhi lakkhaṇāni paṭivijjanatthaṃ ārambhakāle “aniccaṃ dukkhaṃ anattā” ti pavattaṃ vacīsaccañca anulometi, tatheva paṭivijjanato paramatthasaccaṃ nibbānañca na vilometi na virādheti ekanteneva sampāpanato.

177. Cuddasame **diṭṭhivissuddhī**ti paṭhamamaggasammādiṭṭhi vuttā. **Yathādiṭṭhissa ca padhānanti** taṃsāmpayuttameva vīriyaṃ. Teneva **dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 3.304) “diṭṭhivissuddhīti ñāṇadassanaṃ kathitaṃ. Yathādiṭṭhissa ca padhānanti taṃsāmpayuttameva vīriyan” ti vuttaṃ. Ettha hi **ñāṇadassananti** ñāṇabhūtaṃ dassanaṃ. Tena dassanamaggaṃ vadati. **Taṃsāmpayuttameva vīriyanti** paṭhamamaggasāmpayuttavīriyamāha. Apica **diṭṭhivissuddhī**ti sabbāpi maggasammādiṭṭhi. **Yathādiṭṭhissa ca padhānanti** taṃsāmpayuttameva vīriyaṃ. Teneva **dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ** “apica purimāpadena catumaggañāṇaṃ, pacchimāpadena taṃsāmpayuttaṃ vīriyan” ti vuttaṃ.

Atha vā **diṭṭhivissuddhī**ti kammassakatañāṇādisañkhātā sabbāpi sammādiṭṭhi vuttā. **Yathādiṭṭhissa ca padhānanti** yo cetāsiko vīriyārambho ...pe... sammāvāyāmoti. Ayameva pāṭiyā sameti. Abhidhamme hi “diṭṭhivissuddhi kho panāti yā paññā pajānanā ...pe... amoho dhammavicayo sammādiṭṭhi. Yathādiṭṭhissa ca padhānanti yo cetāsiko vīriyārambho ...pe... sammāvāyāmo” ti evamayaṃ duko vibhatto. Teneva **abhidhammaṭṭhakathāyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 1374) “yā paññā pajānanāti-ādīhi heṭṭhā vuttāni kammassakatañāṇādīneva cattāri ñāṇāni vibhattāni. ‘Yo ceta-

siko vīriyārambho'ti-ādīhi (2.0064) padehi niddiṭṭhaṃ vīriyaṃ gahitaṃ paññāya lokiyatṭhāne lokiyaṃ, lokuttaratṭhāne lokuttaraṃ”ti vuttaṃ.

Idhāpi visuddhisampāpikā catumaggasammādiṭṭhi, pañcavidhāpi vā sammādiṭṭhi diṭṭhivisuddhīti adhippāyena “**diṭṭhivisuddhīti visuddhisampāpikā sammādiṭṭhiyevā**”ti vuttaṃ. **Heṭṭhimamaggasampayuttaṃ vīriyanti** idaṃ pana “yathādiṭṭhissa ca padhānanti paṭhamamaggasampayuttaṃ vīriyanti vuttan”ti adhippāyena vadati. Ettha ca taṃtaṃbhāṇakānaṃ matabhedenāyaṃ vaṇṇanābhedoti na aṭṭhakathāvacaṇānaṃ aññamaññavirodho saṅkitaḥ. Atha yathādiṭṭhissa ca padhānanti heṭṭhimamaggasampayuttameva vīriyaṃ kasmā vuttanti āha “**tañhi tassā diṭṭhiyā anurūpattā**”ti-ādi. Tattha **tassā diṭṭhiyāti** heṭṭhimamaggasampayuttāya diṭṭhiyā. **Yathādiṭṭhissāti** anurūpadiṭṭhissa kalyāṇadiṭṭhissa nibbattitappakāradiṭṭhissa vā nibbattetabbapadhānānurūpadiṭṭhissa yathādiṭṭhippavattakiriyaṃ vāti evampettha atthaṃ saṃvaṇṇayanti.

178. Pannarasame samattaṃ tussanaṃ titti santuṭṭhi, natthi etassa santuṭṭhīti asantuṭṭhi, asantuṭṭhissa bhāvo **asantuṭṭhitā**. Yā kusalānaṃ dhammānaṃ bhāvanāya asantuṭṭhassa bhīyokamyatā, tassā etaṃ adhivacaṇaṃ. Tāya hi samaṅgibhūto puggalo sīlaṃ pūretvā jhānaṃ uppādeti, jhānaṃ labhitvā vipassanaṃ ārabhati, āraddhavi-passako arahattaṃ aggahetvā antarā vosānaṃ nāpajjati, “alame-ttāvataṃ katamettāvataṃ”ti saṅkocaṃ na pāpuṇāti. Tenāha “**aññatra arahattamaggā kusalesu dhammesu asantuṭṭhibhāvo**”ti. Tatra **aññatra arahattamaggāti** arahattamaggasampattaṃ vināti attho. “Appaṭivānitā ca padhānasmin”ti idaṃ heṭṭhā vuttanayattā uttānatthamevāti na vibhattaṃ.

179. Soḷasame muṭṭhā natṭhā sati etassāti muṭṭhassati, tassa bhāvo **muṭṭhassaccanti** āha “**muṭṭhassaccanti muṭṭhassatibhāvo**”ti. **Muṭṭhassatibhāvoti** ca satippaṭipakkho dhammo, na satiyā abhāvamattaṃ. **Asampajaññanti** “tatha katamaṃ asampajaññaṃ? Yaṃ aññāṇaṃ adassanaṃ ...pe... avijjālaṅghī moho akusalamūlan”ti (dha. sa. 1357) evaṃ vuttā avijjāyeva. Tathā hi vijjāpaṭipakkho avijjā vijjāya pahātabbato, evaṃ sampajaññappaṭipakkho asampajaññaṃ (2.0065). Yasmā pana sampajaññappaṭipakkhe sati tassa vasena ñāṇassa abhāvo hoti, tasmā vuttaṃ “**aññāṇabhāvo**”ti.

180. Sattarasame **apilāpanalakkhaṇā satīti** uduke lābu viya yena cittaṃ ārammaṇe pilavitvā viya tiṭṭhati, na ogāhati, taṃ pilāpanaṃ. Na pilāpanaṃ apilāpanaṃ, taṃ lakkhaṇaṃ sabhāvo etissāti apilāpanalakkhaṇā.

Samāpattivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

1. Kodhapeyyālaṃ

181. Ito paresu kodhavaggādīsu **upanandhanalakkhaṇoti** kujjhanavasena “akkocchi maṃ avadhi maṃ”ti-ādinā (dha. pa. 3, 4) cittapariyonandhanalakkhaṇo. Pubbakālikam kodham upanayhati bandhati, kujjhanākāram pabandhati ghaṭeti. Āghātavatthunā cittaṃ bandhanti viya hotīti aparakālo kodho upanāho. Suṭṭhu kataṃ kāraṇam upakāro sukatakāraṇam, tassa pubbakāritālakkhaṇassa guṇassa makkhanam udakapuñchaniyā viya sarīrānugatassa udakassa puñchanam vināsanam lakkhaṇametassāti **sukatakaraṇamakkhanalakkhaṇo**. Tathā hi so paresam guṇānam makkhanaṭṭhena makkhoti vuccati. Bahussutepi puggale ajjhotthariṃsu, “īdisassa ca bahussutassa aniyatā gahitā, tava ca mama ca ko viseso”ti-ādinā nayena uppajjamāno yugaggāhī palāsoti āha **“yugaggāhalakkhaṇo palāso”**ti. Tattha yugaggāho nāma samadhuraggāho, asamampi attanā samam katvā gaṇhanam. Palāsati **palāso**, paresam guṇe ḍaṃsitvā dantehi viya chinditvā attano guṇehi same karotīti attho.

Usūyanalakkhaṇāti paresam sakkārādīni khiyyanalakkhaṇā. Maccherassa bhāvo **macchariyam**. Tañca āvāsamacchariyādivasena pañcavidhanti āha **“pañca-maccherabhāvo macchariyam”**ti. **Maccharāyanalakkhaṇanti** attano sampattiyā (2.00) parehi sādharmaṇabhāve ashanalakkhaṇam. **Katappaṭicchādanalakkhaṇāti** kata-pāpappaṭicchādanalakkhaṇā. Kerāṭikabhāvena uppajjamānam sāṭtheyyanti āha **“kerāṭikalakkhaṇam sāṭtheyyam”**ti. Aññathā attano pavedanapuggalo kerāṭiko nekatikavāṇijoti vadanti. Kerāṭiko hi puggalo ānandamaccho viya hoti.

187. Yathābhatam nikkhitto evam nirayeti yathā ābhatam kañci āharitvā ṭhapito, evam attano kammunā nikkhitto niraye ṭhapitoyevāti attho.

2. Akusalapeyyālam

191-200. Dukkhasa vaḍḍhi etesanti **dukkhavaḍḍhikā**. Ye hi dukkham vaḍḍhenti, punappunam uppādentī, dukkhasa vaḍḍhi tesam atthīti evam vuttam. **Sukhavaḍḍhikāti** etthāpi eseva nayo.

3. Vinayapeyyālam

201. Atthavaseti vuddhiviseṣe ānisaṃsaviseṣe. Tesam pana sikkhāpadapaññattikāraṇattā āha **“dve kāraṇāni sandhāyā”**ti. Atthoyeva vā **atthavaso**, dve atthe dve kāraṇānīti vuttam hoti. Atha vā attho phalam tadadhīnavuttitāya vaso etassāti **atthavaso**, Kāraṇanti evampettha attho daṭṭhabbo. Yathā “anabhijjhā dhammapadan”ti vutte anabhijjhā eko dhammakotṭhāsoti attho hoti. Evamidhāpi **sikkhāpadanti** sikkhākoṭṭhāso sikkhāya eko padesoti ayamettha attho daṭṭhabboti āha **“sikkhāpadam paññattanti sikkhākoṭṭhāso ṭhapito”**ti.

Saṅghasuṭṭhu nāma saṅghassa suṭṭhubhāvo “suṭṭhu devā”ti (pārā. aṭṭha. 39) āgataṭṭhāne viya “suṭṭhu, bhante”ti vacanasappaṭicchānanabhāvo. Tenāha **“saṅghasuṭṭhutāyāti saṅghassa suṭṭhubhāvāyā”**ti-ādi. **Dummaṅkūnam puggalānam niggaḥāyāti** dummaṅkū nāma dussīlapuggalā. Ye maṅkutaṃ āpādiyamānāpi dukkhena

āpajjanti, vītikkamaṃ karontā vā katvā vā (2.0067) na lajjanti, tesam niggahattāya. Te hi sikkhāpade asati “kiṃ tumhehi diṭṭhaṃ, kiṃ sutam, kiṃ amhehi kataṃ, katarasmim vatthusmim katamaṃ āpattim ropetvā amhe niggahathā”ti saṅghaṃ viheṭhessanti, sikkhāpade pana sati tesam saṅgho sikkhāpadaṃ dassetvā dhammena vinayena satthusāsanena niggahessati. Tena vuttaṃ “dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāyā”ti.

Pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāyāti pesalānaṃ piyasīlānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārattāya. Piyasīlā hi bhikkhū kattabbākattabbaṃ sāvajjānavajjaṃ velaṃ mariyādaṃ ajānantā sikkhattayapāripūriyā ghaṭamānā kilamanti, ubbāḷhā honti, kattabbākattabbaṃ pana sāvajjānavajjaṃ velaṃ mariyādañca ṅatvā sikkhattayapāripūriyā ghaṭentā na kilamanti, na ubbāḷhā honti. Tena tesam sikkhāpadappaññāpanā phāsuvihārāya saṃvattati. Yo vā dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggaho, sveva etesaṃ phāsuvihāro. Dussīlapuggale nissāya hi uposatho na tiṭṭhati, pavāraṇā na tiṭṭhati, saṅghakammāni nappavattanti, sāmaggī na hoti, bhikkhū anekaggā uddesaparipucchākammaṭṭhānādīni anuyuñjituṃ na sakkonti. Dussīlesu pana niggahitesu sabbopi ayaṃ upaddavo na hoti, tato pesalā bhikkhū phāsu viharanti. Evaṃ “pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāyā”ti ettha dvidhā attho vedītabbo.

“Na vo ahaṃ, cunda, diṭṭhadhammikānaṃyeva āsavānaṃ saṃvarāya dhammaṃ desemi”ti (dī. ni. 3.182) ettha vivādamūlabhūtā kilesā āsavāti āgatā.

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;

yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattañca abbaje;

te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā”ti. (a. ni. 4.36)-

Ettha tebhūmakaṃ kammaṃ avasesā ca akusalā dhammā. Idha pana parūpavādavipparisāravadhabandhanādayo ceva apāyadukkhabhūtā ca nānappakārā upaddavā āsavāti āha- **“diṭṭhadhamme imasmimyeva attabhāve vītikkamapaccayā paṭiladdhabbānan”**ti-ādi. Yadi hi bhagavā sikkhāpadaṃ na paññāpeyya, tato asaddhammapparisēvana-adinnādānapāṇātīpātādīhetu ye uppajjeyyumaṃ parūpavādādayo diṭṭhadhammikā nānappakārā anattā, ye ca tannimittameva

(2.0068) nirayādīsu nibbattassa paññavidhabandhanakammakāraṇādivasena mahādukkhānubhavanappakārā anattā, te sandhāya idaṃ vuttaṃ “**diṭṭhadhammi-kānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā**” ti. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkho attabhāvo, tattha bhavā **diṭṭhadhammikā**. Samparetabbato pecca gantabbato samparāyo, paraloko, tattha bhavā **samparāyikā**.

Akusalaverānanti pāṇātipātādipañcaduccaritānaṃ. Tāni verakāraṇattā “verāni” - ti vuccanti, puggalesu pana uppajjamānāni verāni. **Te eva vā dukkhadhammā**ti heṭṭhā vuttā vadhabandhanādayo. **Tesaṃ pakkhupacchedanattāyā**ti tesaṃ pāpicchānaṃ pakkhupacchedāya gaṇabhojanasadiṣaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ. **Paṇḍitamanussānanti** lokiyaparikkhakajānānaṃ. Te hi sikkhāpadapaññattiyā sati sikkhāpadapaññattiṃ ñatvā vā yathāpaññattaṃ paṭipajjamāne bhikkhū disvā vā- “yāni vata loke mahājanassa rajjanadussanamuyhanaṭṭhānāni, tehi ime samaṇā sakyaputtiyā ārakā viharanti, dukkaraṃ vata karonti, bhāriyaṃ vata karonti” ti pasādaṃ āpajjanti vinayapiṭake potthakaṃ disvā micchādiṭṭhikatavedibrāhmaṇo viya. **Uparūparipasādabhāvāyā**ti bhiyyo bhiyyo pasāduppādanattaṃ. Yepi hi sāsane pasannā kulaputtā, tepi sikkhāpadapaññattiṃ vā ñatvā yathāpaññattaṃ paṭipajjamāne bhikkhū vā disvā “aho, ayyā, dukkarakārino, ye yāvajivaṃ eka-bhattaṃ brahmacariyaṃ vinayasamvaraṃ anupāleti” ti bhiyyo bhiyyo pasīdanti.

Saddhammassa ciraṭṭhitatthanti pariyattisaddhammo, paṭipattisaddhammo, adhigamasaddhammoti tividhassapi saddhammassa ciraṭṭhitattaṃ. Tattha piṭakattayasaṅgahitaṃ sabbampi buddhavacanaṃ **pariyattisaddhammo** nāma. Terasa dhutaguṇā, cuddasa khandhakavattāni, dve-asīti mahāvattāni, sīlasamādhivipassanāti ayaṃ **paṭipattisaddhammo** nāma. Cattāro ariyamaggā cattāri ca sāmāñña-phalāni nibbānañcāti ayaṃ **adhigamasaddhammo** nāma. So sabbo yasmā sikkhāpadapaññattiyā sati bhikkhū sikkhāpadañca tassa vibhaṅgañca tadatthajotanattaṃ aññañca buddhavacanaṃ pariyāpuṇanti, yathāpaññattañca paṭipajjamānā paṭipattiṃ pūretvā paṭipattiyā adhigantabbaṃ lokuttaradhammaṃ adhigacchanti, tasmā sikkhāpadapaññattiyā ciraṭṭhitiko hoti.

Pañcavidhassapi (2.0069) **vinayassā**ti tadaṅgavinayādivasena pañcappakārassa vinayassa. **Vinayatṭhakathāyaṃ** (pārā. aṭṭha. 39) pana sikkhāpadapaññattiyā sati saṃvaravinayo ca pahānavinayo ca samathavinayo ca paññattivinayo cāti catubbidhopi vinayo anuggahito hoti upatthambhito supatthambhito. Tena vuttaṃ “**vinayānuggahāyā**” ti. Tattha **saṃvaravinayoti** sīlasaṃvaro, satisaṃvaro, ñāṇasaṃvaro, khantisaṃvaro, vīriyasaṃvaroti pañcavidhopi saṃvaro yathāsakaṃ saṃvaritabbānaṃ vinetabbānañca kāyaduccaritādīnaṃ saṃvaraṇato saṃvaro, vinayanato vinayoti vuccati. **Pahānavinayoti** tadaṅgappahānaṃ, vikkhambhana-ppahānaṃ, samucchedappahānaṃ, paṭippassaddhippahānaṃ, nissaraṇappahānanti pañcavidhampi pahānaṃ yasmā cāgaṭṭhena pahānaṃ, vinayanatṭhena vinayo, tasmā pahānavinayoti vuccati. **Samathavinayoti** satta adhikaraṇasamathā. **Paññattivinayoti** sikkhāpadameva. Sikkhāpadapaññattiyā hi vijjamānāya eva sikkhāpadasambhavato sikkhāpadasaṅkhāto paññattivinayoti sikkhāpadapaññattiyā anuggahito hoti.

202-230. Bhikkhūnaṃ pañcāti nidānapārājikasāṅghādisesāniyatavittāruddesa-vasena pañca bhikkhūnaṃ uddesā. **Bhikkhunīnaṃ cattāro**ti bhikkhūnaṃ vuttesu aniyatuddesaṃ ṭhapetvā avasesā cattāro.

Ehibhikkhūpasampadāti “ehi bhikkhū”ti vacanamattena paññatta-upasampadā. Bhagavā hi ehibhikkhubhāvāya upanissayasampannaṃ puggalaṃ disvā rattapaṃ-sukūlantarato suvaṇṇavaṇṇaṃ dakkhiṇahatthaṃ nīharitvā brahmaghosaṃ nicchā-rento “ehi bhikkhu, cara brahmacariyaṃ sammā dukkhassa antakiriyyāyā”ti vadati. Tassa saheva bhagavato vacanena gihiliṅgaṃ antaradhāyati, pabbajjā ca upasa-mpadā ca ruhati, bhaṇḍu kāsāvavasano hoti- ekaṃ nivāsetvā ekaṃ pārupitvā ekaṃ aṃse ṭhapetvā vāma-aṃsakūṭe āsattaniluppalavaṇṇamattikāpatto.

“Ticīvaraṅca patto ca, vāsi sūci ca bandhanaṃ;

parissāvanena aṭṭhete, yuttayogassa bhikkhuno”ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.215; ma. ni. aṭṭha. 1.294; 2.349; a. ni. aṭṭha. 2.4.198; pārā. aṭṭha. 45 padabhājanīyavaṇṇanā; apa. aṭṭha. 1.avidūrenidānakathā; bu. vaṃ. aṭṭha. 27.avidūrenidānakathā; jā. aṭṭha. 1.avidūrenidānakathā; mahāni. aṭṭha. 206)–

Evaṃ (2.0070) vutthehi aṭṭhahi parikkhārehi sarīre paṭimukkehiyeva vassasatika-tthero viya iriyāpathasampanno buddhācariyako buddhupajjhāyako sammāsa-
mbuddhaṃ vandamānoyeva tiṭṭhati.

Saraṇagamanūpasampadāti “buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmī”ti-ādinā nayena tikkhattuṃ vācaṃ bhinditvā vutthehi tīhi saraṇagamanehi anuññāta-upasampadā. **Ovādūpasampadāti** ovādappaṭiggahaṇa-upasampadā. Sā ca “tasmātiha te, kassapa, evaṃ sikkhitabbaṃ ‘tibbaṃ me hirottappaṃ, paccupaṭṭhitaṃ bhavissati thesu navesu majjhimesū’ti. Evañhi te, kassapa, sikkhitabbaṃ. Tasmātiha te, kassapa, evaṃ sikkhitabbaṃ ‘yaṃ kiñci dhammaṃ suṇissāmi kusalūpasamhitāṃ, sabbāṃ taṃ aṭṭhiṃ katvā manasi karitvā sabbacetāsā samannāharitvā ohitasoto dhammaṃ suṇissāmi’ti, evañhi te, kassapa, sikkhitabbaṃ. Tasmātiha te, kassapa, evaṃ sikkhitabbaṃ ‘sātasahagatā ca me kāyagatāsati na vijahissati’ti, evañhi te, kassapa, sikkhitabbaṃ”ti (saṃ. ni. 2.154) iminā ovādappaṭiggahaṇena mahākassa-pattherassa anuññāta-upasampadā.

Pañhabyākaraṇūpasampadā Nāma sopākassa anuññāta-upasampadā. Bhagavā kira pubbārāme anucaṅkamantaṃ sopākasāmaṇeraṃ “uddhumātakasa-ññāti vā, sopāka, rūpasaññāti vā ime dhammā nānatthā nānābyañjanā, udāhu ekatthā byañjanameva nānan”ti dasa asubhanissite pañhe pucchi. So byākāsi. Bhagavā tassa sādhu-kāraṃ datvā “kativassosi, tvaṃ sopākā”ti pucchi. Sattava-ssohaṃ bhagavāti. Sopāka, tvaṃ mama sabbaññutaññāṇena saddhiṃ saṃsa-nditvā pañhe byākāsīti āraddhacitto upasampadaṃ anujāni. Ayaṃ pañhabyākara-
ṇūpasampadā.

Ñatticatuttha-upasampadā nāma bhikkhūnaṃ etarahi upasampadā. **Garudha-mmūpasampadāti** garudhammappaṭiggahaṇena upasampadā. Sā ca mahāpajāpa-tiyā aṭṭhagarudhammappaṭiggahaṇena anuññātā. **Ubhatosaṅghe upasampadā** nāma bhikkhuniyā bhikkhunisāṅghato ñatticatutthena, bhikkhusāṅghato ñatticu-tthenāti imehi dvīhi kammehi anuññātā aṭṭhavācīkūpasampadā. **Dūtena upasa-**

mpadā nāma aḍḍhakāsiyā gaṇikāya anuññātā upasampadā.

Ñattikammaṃ (2.0071) **nava ṭhānāni gacchatīti** katamāni nava ṭhānāni gacchati? Osāraṇaṃ, nissāraṇaṃ, uposatho, pavāraṇā, sammuti, dānaṃ, paṭiggahaṃ, paccukkaḍḍhanaṃ, kammalakkhaṇaññeva navamanti evaṃ vuttāni nava ṭhānāni gacchati. Tattha “suṇātu me, bhante, saṅgho, itthannāmo itthannāmassa āyasmato upasampadāpekkho, anusitṭho so mayā, yadi saṅghassa patta-kallaṃ, itthannāmo āgaccheyya, āgacchāhīti vattabbo”ti (mahāva. 126) evaṃ upasampadāpekkhassa osāraṇā **osāraṇā** nāma.

“Suṇantu me, āyasmantā, ayaṃ itthannāmo bhikkhu dhammakathiko, imassa neva suttaṃ āgacchati, no suttavibhaṅgo, so atthaṃ asallakkhetvā byañjanacchāyāya atthaṃ paṭibāhati. Yadāyasmantānaṃ pattakallaṃ, itthannāmaṃ bhikkhuṃ vuṭṭhāpetvā avasesā imaṃ adhikaraṇaṃ vūpasameyyāmā”ti evaṃ ubbāhikavini-cchaye dhammakathikassa bhikkhuno nissāraṇā **nissāraṇā** Nāma.

“Suṇātu me, bhante, saṅgho, ajjuposatho pannaraso. Yadi saṅghassa patta-kallaṃ, saṅgho uposathaṃ kareyyā”ti evaṃ uposathakammavasena ṭhapitā ñatti **uposatho** nāma.

“Suṇātu me, bhante, saṅgho, ajja pavāraṇā pannarasī. Yadi saṅghassa patta-kallaṃ, saṅgho pavāreyyā”ti evaṃ pavāraṇākammavasena ṭhapitā ñatti **pavāraṇā** nāma.

“Suṇātu me, bhante, saṅgho, itthannāmo itthannāmassa āyasmato upasampadāpekkho. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmaṃ anusāseyyan”ti, “yadi saṅghassa pattakallaṃ, itthannāmo itthannāmaṃ anusāseyyā”ti, “yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmaṃ antarāyike dhamme puccheyyan”ti, “yadi saṅghassa pattakallaṃ, itthannāmo itthannāmaṃ antarāyike dhamme puccheyyā”ti, “yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmaṃ vinayaṃ puccheyyan”ti, “yadi saṅghassa pattakallaṃ, itthannāmo itthannāmaṃ vinayaṃ puccheyyā”ti, “yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmena vinayaṃ puṭṭho vissajjeyyan”ti, “yadi saṅghassa pattakallaṃ, itthannāmo itthannāmena vinayaṃ puṭṭho (2.0) vissajjeyyā”ti evaṃ attānaṃ vā paraṃ vā sammannituṃ ṭhapitā ñatti **sammuti** nāma.

“Suṇātu me, bhante, saṅgho, idaṃ cīvaraṃ itthannāmassa bhikkhuno nissaggiyaṃ saṅghassa nissatṭhaṃ. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho imaṃ cīvaraṃ itthannāmassa bhikkhuno dadeyyā”ti, “yadāyasmantānaṃ pattakallaṃ, āyasmantā imaṃ cīvaraṃ itthannāmassa bhikkhuno dadeyyun”ti evaṃ nissatṭha-cīvarapattādīnaṃ dānaṃ **dānaṃ** nāma.

“Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu āpattiṃ sarati vivarati uttāniṃ karoti deseti. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmassa bhikkhuno āpattiṃ paṭiggaṇheyyan”ti, “yadāyasmantānaṃ pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmassa bhikkhuno āpattiṃ paṭiggaṇheyyan”ti, tena vattabbo “passasī”ti? Āma passāmīti. “Āyatiṃ saṃvareyyāsī”ti evaṃ āpattippaṭiggaho **paṭiggaho** nāma.

“Suṇantu me, āyasmantā āvāsikā, yadāyasmantānaṃ pattakallaṃ, idāni uposathaṃ kareyyāma, pātimokkhaṃ uddiseyyāma, āgame kāle pavāreyyāmā”ti, te

ce, bhikkhave, bhikkhū bhaṇḍanakāraḱā kalahakāraḱā saṅhe adhikaraṇakāraḱā taṃ kālaṃ anuvaseyyuṃ, āvāsikena bhikkhunā byattena paṭibalena āvāsikā bhikkhū ñāpetabbā “suṇantu me, āyasmantā āvāsikā, yadāyasmantānaṃ patta-kallaṃ, idāni uposathaṃ kareyyāma, pātimokkhaṃ uddiseyyāma, āgame juṇhe pavāreyyāmā”ti evaṃ katā pavāraṇā **paccukkaḍḍhanā** nāma.

Sabbeheva ekajjhaṃ sannipatitabbaṃ, sannipatitvā byattena bhikkhunā paṭiba-lena saṅho ñāpetabbo “suṇātu me, bhante, saṅho, amhākaṃ bhaṇḍana-jātānaṃ kalahajātānaṃ vivādāpannānaṃ viharataṃ bahu assāmaṇakaṃ ajjhāciṇṇaṃ bhāsita-parikkantaṃ. Sace mayaṃ imāhi āpattīhi añña-maññaṃ kāressāma, siyāpi taṃ adhikaraṇaṃ kakkhaḷattāya vāḷattāya bhedāya saṃvatteyya. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅho imaṃ adhikaraṇaṃ tiṇavatthārakena vūpasameyya ṭhapetvā thullavajjaṃ, ṭhapetvā ghipaṭisaṃyuttan”ti evaṃ tiṇavatthāra-ka-samathe katā sabbapaṭhamā sabbasaṅgāhikañatti **kammalakkhaṇaṃ** nāma.

Ñattidutiyaṃ (2.0073) **kammaṃ satta ṭhānāni gacchatī**ti katamāni satta ṭhānāni gacchati? Osāraṇaṃ, nissāraṇaṃ, sammuti, dānaṃ, uddharaṇaṃ, desanaṃ, kammalakkhaṇañña-eva sattamanti evaṃ vuttāni satta ṭhānāni gacchati. Tattha vaḍḍhassa licchavino pattanikkujjanavasena khandhake vuttā **nissāraṇā**, tasseva pata-ukkujjanavasena vuttā **osāraṇā** ca veditabbā. Sīmāsammuti ticīvarena avi-ppavāsasammuti santhasammuti bhattuddesakasenāsanaggāhāpakabhaṇḍāgā-rika cīvarappaṭiggāhaka-cīvarabhājaka-yāgubhājaka-phalabhājaka-khajjabhājaka-appamattakavissajjaka sāṭiyaggāhāpaka-pattaggāhāpaka-ārāmikapesaka-sāma-ṇerapesakasammutitī etāsaṃ sammutīnaṃ vasena **sammuti** veditabbā. Kaṭhinacī-varadānamatakacīvaradānavasena **dānaṃ** veditabbaṃ. Kaṭhinuddhāraṇavasena **uddhāro** veditabbo. Kuṭivatthuvihāravatthudesanāvasena **desanā** veditabbā. Yā pana

tiṇavatthāraḥasamathe sabbasaṅgāhikañattiñca ekekaṣmiṃ pakkhe ekekaṃ ñattiñcāti tissopi ñattiyo ṭhapetvā puna ekaṣmiṃ pakkhe ekā, ekaṣmiṃ pakkhe ekāti dvepi ñattidutiyakammavācā vuttā. Tāsaṃ vasena **kammalakkhaṇaṃ** veditabbā.

Ñatticatutthakammaṃ satta ṭhānāni gacchatīti katamāni satta ṭhānāni gacchati? Osāraṇaṃ, nissāraṇaṃ, sammuti, dānaṃ, niggahaṃ, samanubhāsaṇaṃ, kammalakkhaṇaṇṇeva sattamanti evaṃ vuttāni satta ṭhānāni gacchati. Tattha tajjanīyakammādīnaṃ sattannaṃ kammānaṃ vasena **nissāraṇā**, tesamyeva ca kammānaṃ paṭippassambhanavasena **osāraṇā** veditabbā. Bhikkhunovādakasammutivasena **sammuti** veditabbā. Parivāsadānaṃ nānattadānavasena **dānaṃ** veditabbā. Mūlāyapaṭikassanakammavasena **niggaho** veditabbo. Ukkhittānuvattakā, aṭṭha yāvataṭiyakā, ariṭṭho, caṇḍakālī ca imete yāvataṭiyakāti imāsaṃ ekādasannaṃ samanubhāsanānaṃ vasena **samanubhāsanā** veditabbā. Upasampadakkamma-abbhānakammavasena **kammalakkhaṇaṃ** veditabbā.

Dhammasammukhatāti-ādīsu yena dhammena, yena vinayena, yena satthusāsanena saṅgho kammaṃ karoti, ayaṃ **dhammasammukhatā, vinayasammukhatā, satthusāsanasammukhatā**. Tattha **dhammoti** bhūtavatthu. **Vinayoti** codanā ceva sāraṇā ca. **Satthusāsaṇaṃ** nāma ñattisampadā ceva anusāvanasampadā ca. Yāvaticā bhikkhū kammappattā, te āgatā honti, chandārahānaṃ (2.0074) chando āhaṭo hoti, sammukhībhūtā nappaṭikkosanti, ayaṃ **saṅghasammukhatā**. Yassa saṅgho kammaṃ karoti, tassa sammukhībhāvo **puggalasammukhatā**. Sesamettha vuttanayattā uttānatthameva.

Iti manorathapūraṇīyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Dukanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Tikanipāta-ṭīkā

1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Bālavaggo

1. Bhayasuttavaṇṇanā

1. Tikanipātassa (2.0075) paṭhame **bhayanti** bhīti cetaso byadhoti āha “**cittutrāso**”-ti. **Upaddavoti** antarāyo. Tassa pana vikkhepakāraṇattā vuttaṃ “**anekaggatākāro**”-ti. **Upasaggoti** upasajjanaṃ, devatopapīḷādinā appaṭikāravighātāpatti. Sā pana yasmā paṭikārābhāvena vihaññamānassa kiñci kātuṃ asamatthassa osīdanakāraṇaṃ, tasmā vuttaṃ “**tattha tattha lagganākāro**”-ti. **Yathāvutte divase anāgacchantesūti** vañcetvā āgantuṃ niyamidivase anāgacchantesu. **Dvāre aggim datvāti** bahi anikkhamanattāya dvāre aggim datvā.

Naḷehi channaṭṭicchannāti naḷehi tiṇacchadanasaṅkhepena upari chādetvā tehiyeva dārukuṭikanīyāmena paritopi chādītā. **Eseva nayoti** iminā tiṇehi channataṃ sesasambhārānaṃ rukkhamayatañca atidisati.

Vidhavaputteti antabhāvopalakkaṇaṃ. Te hi nippitikā avinītā asaṃyatā yaṃ kiñci kāriṇo. Sesamettha uttānameva.

Bhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Lakkhaṇasuttavaṇṇanā

2. Dutiye lakkhiyati bālo ayanti ñāyati etenāti lakkhaṇaṃ, kammaṃ lakkhaṇame-tassāti **kammalakkhaṇoti** āha “**kāyadvārādipavattaṃ kamman**”-ti-ādi. Apadīyanti dosā etena rakkhiyanti, lūyanti chijjanti vāti apadānaṃ, sattānaṃ sammā, micchā vā pavattappayogo. Tena sobhatīti **apadānasobhanī** (2.0076). Tenāha “**paññā nāmā**”-ti-ādi. **Attano caritenevāti** attano cariyāya eva. Sesamettha uttānameva.

Lakkhaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Cintīsuttādivaṇṇanā

3-4. Tatiye **etehīti** duccintitacintitādīhi. Etena lakkhaṇasaddassa saraṇatthata-māha. **Tānevāti** lakkhaṇāni eva. **Assāti** bālassa. Bālo ayanti nimīyati sañjānīyati etehīti **bālanimittāni**. Apadānaṃ vuccati, vikhyātaṃ kammaṃ, duccintitacintitādīni ca bāle vikhyātāni asādhāraṇabhāvena. Tasmā “**bālassa apadānāni**”-ti. Abhijjhādīhi duṭṭhaṃ dūsitaṃ cintitaṃ duccintitaṃ, taṃ cintetīti **duccintitacintī**. Lobhādīhi duṭṭhaṃ bhāsitaṃ musāvādādiṃ bhāsati **dubbhāsitaḥāsī**. Tesamyeva vasena kattabbato dukkaṭakammaṃ paṇātipātādiṃ karotīti **dukkataṭakammakārī**. Tenāha “**cintayanto**”-ti-ādi. **Vuttānusārenāti** “bālo ayan”-ti-ādinā vuttassa atthavacanassa “paṇḍito ayanti etehi lakkhiyati”-ti-ādinā anussaraṇena. **Manosucaritādīnaṃ vase-**

nāti “cintayanto anabhijjhābyāpādasammādassanavasena sucintitameva cinteti”-
ti-ādinā manosucaritādinam tiṇṇam sucaritānam vasena yojetabbāni. Catuttham
vuttanayattā uttānatthameva.

Cintīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-10. Ayonisosuttādivaṇṇanā

5-10. Pañcame **kati nu kho anussatiṭṭhānānī**ti-ādi chakke āvi bhavissatīti. **Evaṃ**
cintitanti ayoniso cintitam. **Apañhameva pañhanti kathesīti** apañhameva pañho
ayanti maññamāno vissajjesi. **Dasavidham byañjanabuddhiṃ aparihāpetvāti**-

“Sithilam (2.0077) dhanitañca dīgharassam, garukam lahukañca niggahitam.
sambandham vavatthitam vimuttam, dasadhā byañjanabuddhiyā pabhe-
do”ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.190; ma. ni. aṭṭha. 2.291; pari. aṭṭha. 485; vi. saṅga. aṭṭha.
252)-

Evaṃ vuttam dasavidham byañjanabuddhiṃ aparihāpetvā.

Tattha ṭhānakaraṇāni sithilāni katvā uccāretabbaṃ akkharam **sithilam**, tāniyeva
dhanitāni asithilāni katvā uccāretabbaṃ akkharam **dhanitam**. Dvimattakālam
dīgham, ekamattakālam **rassam**. **Garukanti** dīghameva, yaṃ vā “āyasmato
buddharakkhitatherassā”ti saṃyogaparam katvā vuccati, **lahukanti** rassameva,
yaṃ vā “āyasmato buddharakkhitatherassā”ti evaṃ visamāyogaparam katvā
vuccati. **Niggahitanti** yaṃ karaṇāni niggahetvā avissajjetvā avivaṭṭena mukhena
sānunāsikam katvā vattabbaṃ. **Sambandhanti** yaṃ parapadena sambandhitvā
“tuṇhassā”ti vuccati. **Vavatthitanti** yaṃ parapadena asambandham katvā vicchi-
nditvā “tuṇhī assā”ti vuccati. **Vimuttanti** yaṃ karaṇāni aniggahetvā vissajjetvā viva-
ṭṭena mukhena sānunāsikam akatvā vuccati. **Dasadhā byañjanabuddhiyā pabhe-**
doti evaṃ sithilādivasena byañjanabuddhiyā akkharuppādakacittassa dasappakā-
rena pabhedo. Sabbāni hi akkharāni cittasamuṭṭhānāni yathādhippetatthabyañja-
nato byañjanāni ca.

“**Aṭṭhānam kho etaṃ, āvuso sārīputtā**”ti-ādi pañcake āvi bhavissati. “**Kati nu kho,**
ānanda, anussatiṭṭhānānī”ti-ādi pana chakke āvi bhavissati. Chaṭṭhādīsu natthi
vattabbaṃ.

Ayonisosuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Bālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rathakāravaggo

1. Nātasuttavaṇṇanā

11. Dutiyaṃ paṭhame ñātoyeva paññātoti āha “**ñāto paññāto**” ti. Kassa ananulomiketi āha “**sāsanassā**” ti, sāsanassa ananulomike appatirūpeti attho. Idāni ananulomikasaddassa nibbacanaṃ dassento “**na anulometīti ananulomikan**” ti āha (2.00) **Sāsanassā**ti vā sāsananti attho. Sāsanam na anulometīti ananulomikanti evamettha sambandho daṭṭhabbo. **Sabhāgavisabhāganti** liṅgato sabhāgavisabhāgaṃ. “**Viyapuggale**” ti **āhā**ti liṅgasabhāgehi avisesetvā āha. **Ummādaṃ pāpuṇī**ti so kira sīlam adhiṭṭhāya pihitadvāragabbhe sayanapiṭṭhe nisīditvā bhariyaṃ ārabha mettaṃ bhāvento mettāmukhena uppanna rāgena andhikato bhariyāya santikaṃ gantukāmo dvāraṃ asallakkhetvā bhittiṃ bhinditvāpi nikkhamitukāmatāya bhittiṃ paharanto sabbarattiṃ bhittiyuddhamakāsi. Sesamettha suviññeyyameva.

Ñātasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sāraṇīyasuttavaṇṇanā

12. Dutiye **catupārisuddhisīlampi pabbajjānissitamevā**ti iminā pabbajjūpagatasamanantameva catupārisuddhisīlampi samādinnameva hotīti dasseti. **Maggasannissitāneva hontī**ti maggādhigamattāya paṭipajjitabbatā kasiṇaparikkammādīni maggasannissitāneva honti, tasmā maggaggahaṇeneva tesampi gahaṇaṃ vedittabbaṃ, tehi vinā maggādhigamassa asambhavatoti adhippāyo.

Aggamaggādhigamena asammohappaṭivedhassa sikhāpattattā maggadhammesu viya phaladhammesu sātisayo asammohoti “**sayam abhiññā**” ti vuttaṃ, sāmaṃ jānitvāti attho. Tathā jānanā panassa sacchikaraṇaṃ attapaccakkhakiyāti “**sacchikatvā**” ti vuttaṃ. Tenāha “**attanāva abhivisiṭṭhāya paññāya paccakkham katvā**” ti. Tathā sacchikiriyā cassa attani paṭilābhoti “**upasampajjā**” ti vuttanti āha “**paṭilābhitvā**” ti.

Sāraṇīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Āsaṃsasuttavaṇṇanā

13. Tatiye **santoti** ettha **santa**-saddo “**dīghaṃ santassa yojanan**” ti-ādīsu (dha. pa. 60) kilantabhāve āgato. “**Ayañca vitakko, ayañca vicāro** (2.0079) **santo honti samitā**” ti-ādīsu (vibha. 576) niruddhabhāve. “**Adhigato kho myāyaṃ dhammo, gambhīro duddaso duranubodho santo paṇīto**” ti-ādīsu (dī. ni. 2.67; mā. ni. 1.281; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 7-8) **santañāṇagocaratāyaṃ**. “**Upasantassa sadā satima-**

to”ti-ādīsu (udā. 27) kilesavūpasame. “Santo have sabbhi pavedayanti”ti-ādīsu (dha. pa. 151) sādīhūsu. “Pañcime, bhikkhave, mahācorā santo saṃvijjamānā”ti-ādīsu (pārā. 195) atthibhāve. Idhāpi atthibhāveveyevāti āha “**santoti atthi upalabbhanti**”-ti. Tattha **atthī**ti lokasaṅketavasena saṃvijjanti. Atthibhāvo hettha puggalasambandhena vuttattā lokasamaññāvaseneva veditabbo, na paramatthavasena. Atthīti cetamṇ nipātapadamṇ daṭṭhabbamṇ “atthi imasmimṇ kāye kesā”ti-ādīsu (ma. ni. 1.110) viya.

Samvijamānāti upalabbhamānā. Yañhi samvijjati, taṃ upalabbhati. Tenāha “**samvijamānāti tasseva vevacanan**” ti. **Anāsoti** patthanārahito. Tenāha “**apatthano**” ti. Āsaṃsati patthetīti **āsaṃso**. Veṇuvettādivilīvehi suppadibhājanakārakā **vilīvakārakā**. Migamacchādīnaṃ nisādanato **nesādā**, māgavikamacchabandhādayo. Rathesu cammena nahanakaraṇato **rathakārā**, Dhammakārā. Pu-iti karīsassa nāmaṃ, taṃ kusenti apanentīti **pukkusā**, Pupphacchadḍakā.

Dubbaṇṇoti virūpo. **Okoṭimakoti** ārohābhāvena heṭṭhimako, rassakāyoti attho. Tenāha “**lakuṇḍako**” ti. Laku viya ghaṭikā viya ḍeti pavattatīti hi **lakuṇḍako**, rasso. Kaṇati nimilatīti **kāṇo**. Taṃ panassa nimilanaṃ ekena akkhinā dvīhipi cāti āha “**ekakkhikāṇo vā ubhayakkhikāṇo vā**” ti. Kuṇanaṃ kuṇo, hatthavekallaṃ. Taṃ etassa atthīti **kuṇī**. **Khañjo** vuccati pādavikalo. Heṭṭhimakāyasaṅkhāto sarīrassa pakkho padeso hatto assāti **pakkhahato**. Tenāha “**pīṭhasappī**” ti. Padīpe padīpane etabbaṃ netabbanti **padīpeyyaṃ**, telādi-upakaraṇaṃ.

Āsaṃ na karotīti rajjābhiseke kaniṭṭho patthanaṃ na karoti jeṭṭhe sati kaniṭṭhassa anadhikārattā. Abhisekaṃ arahatīti abhisekārāho, **na abhisekārāho** Kāṇakuṇi-ādidosasamannāgato.

Sīlassa (2.0080) duṭṭhu nāma natthi, tasmā abhāvattho idha du-saddoti āha “**nissīlo**” ti. “Pāpaṃ pāpena sukaran” ti-ādīsu (udā. 48; cūḷava. 343) viya pāsaddo nihīnapariyāyoti āha “**lāmakadhammo**” ti. Sīlavipattiyā vā **dussīlo**. Diṭṭhivipattiyā **pāpadhammo**. Kāyavācāsaṃvarabhedena vā **dussīlo**, manosaṃvarabhedena, satisaṃvarādibhedena vā **pāpadhammo**. Asuddhappayogatāya **dussīlo**, asuddhāsayatāya **pāpadhammo**. Kusalasīlavirahena **dussīlo**, akusalasīlasamannāgamena **pāpadhammo**. **Asucīhīti** aparisuddhehi. **Saṅkāhi saritabbasamācāroti** “imassa maññe idaṃ kamman” ti evaṃ parehi saṅkāya saritabbasamācāro. Tenāha “**kiñcidevā**” ti-ādi. **Attanāyeva vā saṅkāhi saritabbasamācāroti** etenapi kammaśādhanaṃ tamyeva saṅkassarasaddassa dasseti. Attano saṅkāya paresaṃ samācārakiriyaṃ sarati āsaṅkati vidhāvatītipi **saṅkassarasamācāroti** evamettha kattusādhanaṃ tāpi daṭṭhabbā. Tassa hi dve tayo jane kathente disvā “mama dosaṃ maññe kathenti” ti tesam samācāraṃ saṅkāya sarati dhāvati.

Evamapaṭiñṇoti salākaggahaṇādīsu “kittakā vihāre samaṇā” ti gaṇanāya āradhāya “ahampi samaṇo, ahampi samaṇo” ti paṭiñṇaṃ datvā salākaggahaṇādīni karotīti samaṇo ahanti evaṃsamaṇappaṭiñṇo. **Sumbhakapattadhareti** mattikāpattadhare. **Pūtinā kammenāti** saṃkiliṭṭhakammaṃ, nigguṇatāya vā guṇasāravirahitattā **antopūti**. Kasambukacavaro jāto sañjāto assāti **kasambujātoti** āha “**sañjātarāgādikacavaro**” ti. Atha vā kasambu vuccati tintakuṇapakasaṭaṃ udakaṃ, ima-smiñca sāsane **dussīlo** nāma jigucchanīyattā tintakuṇapa-udakasadiṣo, tasmā kasambu viya jātoti **kasambujāto**. **Lokuttaradhamma-upanissayassa natthitāyā** Ti yattha paṭiṭṭhitena sakkā bhavēyya arahattaṃ laddhuṃ, tassā paṭiṭṭhāya bhinnattā vuttaṃ. **Mahāsīlasmim paripūrakāritāyāti** yattha paṭiṭṭhitena sakkā bhavēyya arahattaṃ pāpuṇitum, tasmim paripūrakāritāya.

Āsaṃsasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Cakkavattisuttavaṇṇanā

14. Catutthe (2.0081) **catūhi saṅgahavatthūhīti** dānapiyavacana-atthacariyāsamānattatāsaṅkhātehi catūhi saṅgahakāraṇehi. **Cakkaṃ vattetīti** āṇācakkaṃ pavatteti. **Cakkanti** vā idha ratanacakkaṃ veditabbaṃ. Ayañhi cakkasaddo sampattiyam, lakkhaṇe, rathaṅge, iriyāpathe, dāne, ratanadhammakhuracakkādīsu ca dissati. “Cattārimāni, bhikkhave, cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ”ti-ādīsu (a. ni. 4.31) hi sampattiyam dissati. “Pādatalesu cakkāni jātāni”ti (dī. ni. 2.35; 3.204) ettha lakkhaṇe. “Cakkaṃva vahato padan”ti (dha. pa. 1) ettha rathaṅge. “Catucakkaṃ navadvāran”ti (saṃ. ni. 1.29) ettha iriyāpathe. “Dadaṃ bhuñja mā ca pamādo, cakkaṃ vattaya sabbapāṇinan”ti (jā. 1.7.149) ettha dāne. “Dibbaṃ cakkaratanaṃ pāturahosi”ti (dī. ni. 2.243) ettha ratanacakke. “Mayā pavattitaṃ cakkan”ti (su. ni. 562) ettha dhammacakke. “Icchāhatassa posassa, cakkaṃ bhamati matthake”ti (jā. 1.5.103) ettha khuracakke. “Khurapariyantena cakkenā”ti (dī. ni. 1.166) ettha paharaṇacakke. “Asanivicakkan”ti (dī. ni. 3.61) ettha asanimaṇḍale. Idha panāyam ratanacakke daṭṭhabbo.

Kittāvatā panāyam cakkavattī nāma hoti? Ekaṅguladvaṅgulamattampi cakkaratanaṃ ākāsaṃ abbhuggantvā pavattati. Sabbacakkavattīnañhi nisinnāsanato uṭṭhahitvā cakkaratanasamīpaṃ gantvā hatthisoṇḍasadisapanāḷiṃ suvaṇṇabhiṅgāraṃ ukkhipitvā udakena abbhukkiritvā “abhivijjīnātu bhavaṃ cakkaratanaṃ”ti vacanasamanantameva vehāsaṃ abbhuggantvā cakkaratanaṃ pavattatīti. Yassa pavattisamakālemeva, so rājā cakkavattī nāma hoti.

Dhammoti dasakusalakammamāpathadhammo, dasavidhaṃ vā cakkavattivattaṃ. Dasavidhe vā kusalahamme aḅarahite vā rājadhamme niyuttoti **dhammiko**. Tena ca dhammena sakalalokaṃ rañjetīti **dhammarājā**. Dhammena vā laddharajjattā **dhammarājā**. Cakkavattīhi dhammena ñāyena rajjaṃ adhigacchati, na adhammena. **Dasavidhena cakkavattivattenāti** dasappabhedena cakkavattinaṃ vattena.

Kim (2.0082) pana taṃ dasavidhaṃ cakkavattivattanti? Vuccate-

“Katamaṃ pana taṃ, deva, ariyaṃ cakkavattivattanti? Tena hi tvaṃ, tāta, dhammaṃyeva nissāya dhammaṃ sakkaronto dhammaṃ garuṃ karonto dhammaṃ mānento dhammaṃ pūjento dhammaṃ apacāyamāno dhammadhajo dhammaketu dhammādhipeyyo dhammikaṃ rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidahassu antojanasmiṃ balakāyasmīṃ khattiyesu anuyantesu brāhmaṇagahapatikesu negamajānapadesu samaṇabrāhmaṇesu migapakkhīsu. Mā ca te, tāta, vijjite adhammakāro pavattittha. Ye ca te, tāta, vijjite adhanā assu, tesaṅca dhanamanuppadeyyāsi. Ye ca te, tāta, vijjite samaṇabrāhmaṇā madappamādā paṭiviratā khantisoracce nivīṭṭhā ekamattānaṃ damenti, ekamattānaṃ samenti, ekamattānaṃ parinibbāpenti. Te kālena kālaṃ upasaṅkamitvā paripuccheyyāsi parigaṇheyyāsi- ‘kim, bhante, kusalaṃ kim akusalaṃ, kim sāvajjaṃ kim

anavajjaṃ, kiṃ sevitaḅbaṃ kiṃ na sevitaḅbaṃ, kiṃ me kariyamānaṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya assa, kiṃ vā pana me kariyamānaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya assā'ti. Tesam sutvā yaṃ akusalaṃ, taṃ abhinivajjeyyāsi, yaṃ kusalaṃ, taṃ samādāya vatteyyāsi. Idaṃ kho, tāta, taṃ ariyaṃ cakkavattivattaṃ”-ti-

Evam **cakkavattisutte** (dī. ni. 3.84) āgatanayena antojanasmiṃ balakāye ekaṃ, khattiyesu ekaṃ, anuyantesu ekaṃ, brāhmaṇagahapatikesu ekaṃ, negamajānapadesu ekaṃ, samaṇabrāhmaṇesu ekaṃ, migapakkhīsu ekaṃ, adhammakārappaṭikkhepo ekaṃ, adhanānaṃ dhanānuppādānaṃ ekaṃ, samaṇabrāhmaṇe upasaṅkamtivā pañhapucchanaṃ ekanti evamevaṃ taṃ cakkavattivattaṃ dasavidhaṃ hoti. Gahapatike pana pakkhijāte ca visuṃ katvā gaṇhantassa dvādasavidhaṃ hoti.

Aññathā vattituṃ adento so dhammo adhiṭṭhānaṃ etassāti tadadhiṭṭhānaṃ. Tena **tadadhiṭṭhānena cetasā. Sakkarontoti** ādarakiriyāvasena karonto. Tenāha “**yathā**”-ti-ādi. **Garuṃ karontoti** pāsāṇacchattaṃ viya garukaraṇavasena garuṃ karonto. Tenevāha (2.0083) “**tasmiṃ gāravuppattiyā**”-ti. **Dhammādhīpatibhūtāgatabhāvenāti** iminā yathāvuttadhammassa jeṭṭhakabhāvena purimataraṃ attabhāvesu sakkaccaṃ samupacitabhāvaṃ dasseti. **Dhammavaseneva ca sabbakiriyānaṃ karaṇenāti** etena ṭhānanisajjādīsu yathāvuttadhammaninnapoṇapabbhārabhāvaṃ dasseti. **Assāti** rakkhāvaraṇaguttiyā. **Paraṃ rakkhantoti** aññaṃ diṭṭhadhammikādi-anatthato rakkhanto. Teneva pararakkhasādhanena khanti-ādiguṇena attānaṃ tato eva rakkhati. **Mettacittatāti** mettacittatāya. **Nivāsanapārūpanagehādīni** sītuṇhādippaṭibāhanena āvaraṇaṃ.

Antojanasmiṃti abbhantarabhūte puttadārādijane. **Sīlasaṃvare patiṭṭhāpentoti** iminā rakkhaṃ dasseti. **Vatthagandhamālādīni cassa dadamānoti** iminā āvaraṇaṃ, itarena guttiṃ. **Sampadānenapīti pi-saddena** sīlasaṃvaresu patiṭṭhāpanādīnaṃ sampiṇḍeti. Esa nayo paresupi pi-saddaggaṇe. Nigamo nivāso etesanti **negamā. Evaṃ jānapadāti** āha “**tathā nigamavāsino**”-ti-ādinā.

Rakkhāvaraṇaguttiyā kāyakammādīsu saṃvidahanaṃ ṭhapanānaṃ nāma tadupa-desoyevāti vuttaṃ “**kathetvā**”-ti. **Etesūti** pāliyaṃ vuttasu samaṇādīsu. **Paṭivattetuṃ na sakkā** khīṇānaṃ kilesānaṃ puna anuppajjanato. Sesamettha suviññeyyameva.

Cakkavattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sacetanasuttavaṇṇanā

15. Pañcame isayo patanti sannipatanti etthāti **isipatananti** āha “**buddhapacceka-buddhasaṅkhātānaṃ**”-ti-ādi. **Sabbūpakaraṇāni sajjetvāti** sabbāni rukkhassa chedanatacchanādisādhanāni upakaraṇāni raññā āṇattadivaseyeva sajjetvā. Nānā karīyati etenāti **nānākaraṇaṃ**, nānābhāvoti āha “**nānattaṃ**”-ti. **Nesanti** saralopenāyaṃ niddesoti āha “**na esan**”-ti. Tathā **atthesanti** etthāpīti āha “**atthi esan**”-ti. Pavatta-

nattham abhisaṅkharāṇam **abhisaṅkhāro**, tassa **gati** vegasā pavatti. Tam sandhāyāha “**payogassa gamanan**” ti.

Sagaṇḍāti (2.0084) khuddānukhuddakagaṇḍā. Tenāha “**uṇṇatoṇataṭṭhānayuttā**” - ti. **Sakasāvāti** sakasaṭā. Tenāha “**pūtisārenā**” ti-ādi. **Evam guṇapatanena patitāti** yathā tam cakkam nābhi-aranemīnam sadosatāya na patiṭṭhāsi, evamekacce puggalā kāyavaṅkādivasena sadosatāya guṇapatanena patitā sakaṭṭhāne na tiṭṭhanti. Ettha ca pharusavācādayopi apāyagamaniyā sotāpattimaggeneva paḥiyantīti daṭṭhabbā.

Sacetanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Apaṇṇakasuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe virajjhanakiriyā nāma pacchā samādātabbatāya apaṇṇakappayoga-samādānā viya hoti, avirajjhanakiriyā pana pacchā asamādātabbatāya anūnāti taṃsamaṅgipuggalo apaṇṇako, tassa bhāvo **apaṇṇakatāti** āha “**apaṇṇakapaṭipadanti aviraddhapaṭipadan**” ti-ādi. Yasmā sā adhippetatthasādhanena ekaṃsikā vaṭṭato niyyānāvahā, tattha ca yuttiyuttā asārāpagatā aviruddhatāya apaccanīkā anulomikā anudhamabhūtā ca, tasmā vuttam “**ekaṃsapaṭipadan**” ti-ādi. **Na takkaggāhena vā nayaggāhena vāti** takkaggāhena vā paṭipanno na hoti nayaggāhena vā apaṇṇakapaṭipadam paṭipanno. Tattha **takkaggāhena vāti** ācariyam alabhitvā “evam me sugati, nibbānam vā bhavissati” ti attano takkaggahaṇamattena. **Nayaggāhenāti** paccakkhato adisvā nayato anumānato gahaṇena. **Evam gahetvā paṭipanno** Ti takkamattena, nayaggāhena vā paṭipanno. Paṇḍitasatthavāho viya sampattīhi na parihāyatīti yojanā.

Yaṃ sandhāya vuttanti parihānañca aparihānañca sandhāya **jātake** (jā. 1.1.1) vuttam. Ayaṃ panettha gāthāya atthayojanā- **apaṇṇakam ṭhānam** aviraddhakāraṇam niyyānikakāraṇam **eke** bodhisattappamukhā paṇḍitamanussā gaṇhiṃsu. Ye pana te bālasatthavāhaputtappamukhā **takkikā āhu**, te **dutiyaṃ** sāparādham (2.0 anekamkam ṭhānam aniyyanikam kāraṇam aggahesum, te kaṇhapaṭipadam

paṭipannā. Tattha sukkapaṭipadā aparihānīpaṭipadā, kaṇhapaṭipadā parihānīpaṭipadā, tasmā ye sukkapaṭipadam paṭipannā, te aparihīnā sotthibhāvaṃ pattā. Ye pana kaṇhapaṭipadam paṭipannā, te parihīnā anayabyasanaṃ āpannāti imamattham bhagavā anāthapiṇḍikassa gahapatino vatvā uttari idamāha “**etadaññāya medhāvī, taṃ gaṇhe yadapaṇṇakan**” ti.

Tattha **etadaññāya medhāvī**ti medhāti laddhanāmāya visuddhāya uttamāya paññāya samannāgato kulaputto etaṃ apaṇṇakaṃ ṭhānaṃ dutiyañcāti dvīsu atakkaggāhatakkaggāhasaṅkhātesu ṭhānesu guṇadosaṃ vuddhihāniṃ atthānattham ṇatvāti attho. **Taṃ gaṇhe yadapaṇṇakanti** yaṃ apaṇṇakaṃ ekaṃsikaṃ sukkapaṭipadā-aparihānīyapaṭipadāsaṅkhātāṃ niyyānikakāraṇaṃ, tadeva gaṇheyya. Kasmā? Ekaṃsikādibhāvatoyeva. Itaraṃ pana na gaṇheyya. Kasmā? Anekaṃsikādibhāvatoyeva.

Yavanti tāya sattā amissitāpi samānajātītāya missitā viya hontīti **yoni**. Sā pana atthato aṇḍādi-uppattiṭṭhānavisiṭṭho khandhānaṃ bhāgaso pavattivisesoti āha “**khandhakoṭṭhāso yoni nāmā**” ti. **Kāraṇaṃ yoni nāma**, Yonīti taṃ taṃ phalaṃ anupacitaññasambhārehi duravagādhahedatāya missitaṃ viya hotīti. Yato ekattanayena so evāyanti bālānaṃ micchāgāho. **Passāvamaggo yoni nāma** yavanti tāya sattā yonisambandhena missitā hontīti. **Paggahitā** anuṭṭhānena, punappunaṃ āsevanāya **paripuṇṇā**.

“**Cakkhutopi**” ti-ādimhi pana cakkhuviññāṇādivīthīsu tadanugatamanoviññānavīthīsu ca kiñcāpi kusalādīnaṃ pavatti atthi, kāmāsavādayo eva pana vaṇato yūsaṃ viya paggharanaka-asucibhāvena sandanti, tasmā te eva “**āsavā**” ti vuccanti. Tattha hi paggharanaka-asucimhi āsavasaddo niruḥhoti. **Dhammato yāva gotrabhūti** tato paraṃ maggaphalesu appavattanato vuttaṃ. Ete hi ārammaṇakaraṇavasena dhamme gacchantā tato paraṃ na gacchanti. Nanu tato paraṃ bhavaṅgādīnipi gacchantīti ce? Na, tesampi pubbe ālambitesu lokiyadhammesu (2.0086) sāsavabhāvena antogadhattā tato paratābhāvato. Ettha ca gotrabhuvacanena gotrabhuvodānaphalasangamāpattipurecārikaparikammāni vuttānīti veditabbāni. Paṭhamamaggapurecārikameva vā gotrabhu avadhinidassanabhāvena gahitaṃ, tato paraṃ pana maggaphalasangamānatāya aññesu maggesu maggavīthiyaṃ samāpattivīthiyaṃ nirodhānantarañca pavattamānesu phalesu nibbāne ca āsavānaṃ pavatti nivāritāti veditabbaṃ. **Savantīti** gacchanti, ārammaṇakaraṇavasena pavattantīti attho. Avadhi-attho ā-kāro, avadhi ca mariyādābhividhibhedato duvidho. Tattha mariyādaṃ kiriyaṃ bahi katvā pavattati yathā “āpāṭalīputtaṃ vuṭṭho devo” ti. Abhividhi pana kiriyaṃ byāpetvā pavattati yathā “ābhavaggaṃ bhagavato yaso pavattati” ti. Abhividhi-attho cāyamā-kāro idha gahitoti vuttaṃ “**antokaraṇattho**” ti.

Madirādayoti ādi-Saddena sindhava-kādambarikāpotikādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Cirapārivāsiyaṭṭho** ciraparivuṭṭhatā purāṇabhāvo. **Avijjā nāhosīti-ādīti** ettha **ādi**-Saddena “purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati bhavataṇhāyā” ti (a. ni. 10.62) idaṃ **suttaṃ** saṅgahitaṃ. Avijjāsavabhavāsavānaṃ ciraparivuṭṭhatāya dassitāya tabbhāvabhāvino kāmāsavassa ciraparivuṭṭhatā dassitāva hoti. Aññesu

ca yathāvutte dhamme okāsañca ārammaṇaṃ katvā pavattamānesu mānādīsu vijjamānesu attattaniyādiggāhavasena abhibyāpanaṃ madakaraṇavasena āsava-sadisatā ca etesaṃyeva, na aññesanti etesveva āsavasaddo niruḥhoti daṭṭhabbo. **Āyataṃ** anādikālikattā. **Pasavantīti** phalanti. Na hi kiñci saṃsāradukkhaṃ atthi, yaṃ āsavehi vinā uppajjeyya. **Purimāni cetthāti** etesu catūsu atthavikappesu purimāni tīṇi. **Yatthāti** yesu suttābhiddhammappadesesu. **Tattha yujjanti** kilesesuyeva yathāvuttassa atthattayassa sambhavato. **Pacchimaṃ kammepīti** pacchimaṃ “āyataṃ vā saṃsāradukkhaṃ savanti pasavanti”ti vuttanibbacanaṃ kammepi yujjati dukkhappasavanassa kilesakammasādhāraṇattā.

Diṭṭhadhammā vuccanti paccakkhabhūtā khandhā, diṭṭhadhamme bhavā **diṭṭhadhammikā**. **Vivādamūlabhūtāti** vivādassa mūlakāraṇabhūtā kodhūpanāhamakkhapalāsa-issāmacchariyamāyāsāṭṭheyyathambhasārambhamānātimānā. **Yena devūpapatyassāti** (2.0087) yena kammakilesappakārena āsavena devesu upapatti nibbatti assa mayhanti sambandho. **Gandhabbo vā vihaṅgamo** ākāsacārī assanti vibhattiṃ vipariṇāmetvā yojetabbaṃ. Ettha ca yakkhagandhabbavinimuttā sabbā devatā devaggahaṇena gahitā. Naḷo vuccati mūlaṃ, tasmā **vinaḷikatāti** vigatanaḷā vigatamūlā katāti attho. **Avasesā ca akusalā dhammāti** akusalakammato avasesā akusalā dhammā āsavāti āgatāti sambandho.

Paṭighātāyāti paṭisedhanāya. **Parūpavāda ...pe... uppaddavāti** idaṃ yadi bhagavā sikkhāpadaṃ na paññāpeyya, tato asaddhammappaṭisevana-adinnādānapāṇātipātādihetu ye uppajjeyyūṃ parūpavādādayo diṭṭhadhammikā nānappakārā anathā, ye ca tannimittameva nirayādīsu nibbattassa pañcavidhabandhanakammakāraṇādivasena mahādukkhānubhavādippakārā anathā, te sandhāya vuttaṃ.

Te paneteti ete kāmarāgādikilesatebhūmakakammaaparūpavādādi-uppaddavappakārā āsavā. **Yatthāti** yasmim vinayādipāḷippadese. **Yathāti** yena duvidhādippakārena avasesesu ca suttantesu tidhā āgatāti sambandho. Nirayaṃ gamentīti **nirayagāminiyā**. **Chakkanipātetī** chakkanipāte āhuneyyasutte (a. ni. 6.58). Tattha hi āsavā chadhā āgatā.

Sarasabhedoti khaṇikanirodho. **Khiṇākāroti** accantāya khiṇatā. Āsavā khiyanti pahiyanti etenāti **āsavakkhayo**, maggo. Āsavānaṃ khayante uppajjanato **āsavakkhayo**, phalaṃ. Āsavakkhayena pattabbato āsavā khiyanti etthāti **āsavakkhayo**, nibbānaṃ. **Visuddhimagge** (visuddhi. 2.557-560) vitthārito, tasmā tattha, taṃ saṃvaṇṇanāya ca vuttanayena veditabbo.

Tathāti iminā visuddhimagge vitthāritataṃ upasaṃharati. Kusalappavattiṃ āvaranti nivārentīti **āvaraṇiyā**. **Purimappavattivasenāti** niddokkamanato pubbe kammaṭṭhānassa pavattivasena. **Ṭhapetvāti** hatthagataṃ kiñci ṭhapento viya kammaṭṭhānaṃ satisampajaññavasena ṭhapetvā kammaṭṭhānameva manasikaronto niddaṃ okkamati, jhānasamāpanno viya yathāparicchinneneva kālena (2.0088) pabujjhamāno kammaṭṭhānaṃ ṭhapitaṭṭhāne gaṇhantoyeva pabujjhati nāma. Tena vuttaṃ “**tasmā ...pe... nāma hoti**”ti. **Mūlakammaṭṭhāneti** ādito paṭṭhāya parihariyamānakammaṭṭhāne. **Pariggahakammaṭṭhānavasenāti** sayanaṃ upagacchantena

pariggahamānakammaṭṭhānāmanasikāravasena. So pana dhātumanasikāravasena icchitabboti dassetuṃ “**ayaṃ hī**” ti-ādi vuttaṃ.

Apaṇṇakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Attabyābādhasuttavaṇṇanā

17. Sattame byābādhanāṃ dukkhāpananti āha “**attabyābādhyāti attadukkhāyā**” ti. Maggaphalacittuppādāpi kāyasucaritādisaṅgaho evāti āha “**avāritānevā**” ti.

Attabyābādhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Devalokasuttavaṇṇanā

18. Aṭṭhame **itīti padasandhibyañjanasiliṭṭhatā**ti purimapadānaṃ pacchimapa-dehi atthato sahitatāya byañjanānaṃ vākyānaṃ siliṭṭhatāya dīpane nipāto.

Devalokasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamapāpaṇikasuttavaṇṇanā

19. Navame **ugghāṭetvā**ti āsanadvārañceva bhaṇḍapasibbake ca vivarivā. **Nādhiṭṭhātī**ti taṃtaṃkayavikkaye attanā voyogaṃ nāpajjati. **Divākā**leti majjhanhikasamaye. **Assāmiko hoti** tīsupi kālesu laddhabbalābhassa alabhanato. Apativātābādhaṃ **rattiṭṭhānaṃ**. Chāyudakasampannaṃ **divāṭṭhānaṃ**. **Vipassanāpi vaṭṭati** vipassanākamikoyeva. Tenapi hi navadhā indriyānaṃ tikkhattaṃ āpādentena samādhinimittaṃ gaheṭṭabbaṃ, vipassanānimittaṃ samāhitākārasallakkhaṇāya.

Paṭhamapāpaṇikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyapāpaṇikasuttavaṇṇanā

20. Dasame (2.0089) **visiṭṭhadhuro**ti visiṭṭhadhurasampaggāho vīriyasampanno. Nāṇavīriyāyattā hi atthasiddhiyo. Tenāha “**uttamadhuro**” ti-ādi. **Vikkāyikabhaṇḍanti** vikkayetabbabhaṇḍaṃ. **Nikkhattadhanenā**ti nidahitvā ṭhapitadhanavasena. **Vaḷaṇṇanakavasenā**ti divase divase dānūpabhogavasena vaḷaṇṇitabbadhanavasena. **Upabhogaparibhogabhaṇḍenā**ti upabhogaparibhogūpakaraṇena. **Nipatāntī**ti nipātentī, attano dhanaggahena nipātavuttike karonti. Tenāha “**nimantenti**” ti.

Ñāṇathāmenāti ñāṇassa thirabhāvena. **Ñāṇaparakkamenā**ti ñāṇasahitena vīriyena. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthabhedañhi yena sutena ijjhati, taṃ sutam nāma. Ukkaṭṭhaniddesena dassento “**ekanikāya ...pe... bahussutā**” ti āha. **Āgatoti** suppvattibhāvena svāgato. Tenāha “**paguṇo pavattito**” ti. Abhidhamme āgatā kusalādikkhandhādibhedabhinnā dhammā suttantapiṭakepi otarantīti “**dhammadharāti suttantapiṭakadharā**” icceva vuttam. Na hi ābhidhammikabhāvena vinā nippariyāyato suttantapiṭakaññutā sambhavati. **Dvemātikādharāti** bhikkhubhikkhunimātikāvasena dvemātikādharāti vadanti, “vinayābhidhammamātikādharā” ti yuttam. **Paripucchatīti** sabbabhāgena pucchitabbaṃ pucchati. Tenāha “**atthānattham kāraṇākāraṇam pucchati**” ti. **Pariggaṇhātīti** vicāreti.

Na evaṃ attho daṭṭhabboti evaṃ desanānukkamena attho na gahetabbo. Añño hi desanākkamo veneyyajjhāsayavasena pavattanato, añño paṭipattikkamo. **Heṭṭhi-mena vā paricchedoti** sīlasamādhipaññāsaṅkhātesu tīsu bhāgesu katthaci heṭṭhi-manayena desanāya paricchedaṃ veditabbaṃ sīlena, katthaci uparimena bhāgena paññāya, katthaci dvīhipi bhāgehi sīlapaññāvasena. Idha pana sutte uparimena bhāgena paricchedo veditabboti vatvā taṃ dassento “**tasmā**” ti-ādimāha. Yasmā vā bhagavā veneyyajjhāsayavasena paṭhamam kalyāṇamittam dassento arahattam pavedetvā “tayidaṃ arahattam imāya āraddhavīriyatāya hotī” ti dassento vīriyārambham pavedetvā “svāyam vīriyārambho iminā kalyāṇamittasannissayena (2.0090) bhavati” ti dassento nissayasampattim pavedeti heṭṭhā dassitanidassanānurūpanti daṭṭhabbam.

Dutiya-pāpaṇikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Rathakāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Puggalavaggo

1. Samiddhasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame **ruccatīti** kāyasakkhi-ādīsu puggalesu ativiya sundarata-
rapaṇītatarabhāvena te cittassa abhiruci-uppādako katamoti pucchati. **Saddhi-
ndriyam dhuram ahosi** saddhādhuram maggavuṭṭhānanti katvā, sesindriyāni pana
kathanti āha “**sesāni**” ti-ādi. **Paṭividdhamaggovāti** tīhipi therehi attano attano paṭivi-
ddha-arahattamaggo eva kathito, tasmā na

sukaraṃ ekaṃsena byākātum “ayaṃ ...pe... paṇītataro cā”ti. **Bhummantareneva kathesi** “tīsupi puggalesu aggamaḡgaṭṭhova paṇītataro”ti.

Samiddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Gilānasuttavaṇṇanā

22. Dutiye **hitānīti** bhabyāni. **Vuddhikarānīti** ārogyādivuddhikarāni. **Anucchavikanti** upaṭṭhānakiriyāya anurūpaṃ. **Vātāpamārarogenāti** vātarogena ca apamārarogena ca, vātanidānena vā apamārarogena. **Niṭṭhappattagilānoti** “iminā rogena na cirasseva marissatī”ti niṭṭhaṃ patto gilāno. **Khipitakaṃ** nāma vamathurogo. **Kacchūti** thullakacchu-ābādho. **Tiṇapupphakajaro** visamavātasamphassajaro. **Yesanti** yesaṃ rogānaṃ. **Paṭijagganenāti** paṭikāramattena. **Phāsukanti** byādhivūpasamanena sarīrassa phāsubhāvo. Byādhinidānasamuṭṭhānajānanena **paṇḍito**, paṭikārakiriyāya yuttakāritāya **dakkho**, uṭṭhānavīriyasampattiyā **analaso**.

Padaparamo (2.0091) **puggalo kathito** sammattaniyā mokkamanassa ayogga bhāvato. Alabhantova tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ savanāya okkamati niyāmaṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ paccekabodhiṃ. **Yanti**, yato. **Ovādaṃ labhivāti** ābhisamācārikavattaṃ ovādamattaṃ. Ettakopi hi tassa hitāva hoti. **Tannissitovāti** vipaṇcitaññunissitova hoti. **Punappunaṃ desetabbova** sammattaniyā mokkamanassa yoggabhāvato.

Gilānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saṅkhārasuttavaṇṇanā

23. Tatiye vividhehi ākārehi ābādhanato byābādhova byābajjhaṃ, kāyikaṃ cetasikañca dukkhaṃ. Saha byābajjhena vattatīti **sabyābajjhaṃ**. Tenāha “**sadun**”ti. **Cetanārāsinti** pubbacetanādirāsiṃ. Cetanaṃ punappunaṃ pavattento “**rāsiṃ karoti piṇḍaṃ karotī**”ti ca vutto. **Sadukkhanti** nirantaradukkhaṃ. Tenāha “**sābādhaṃ nirassādan**”ti. **Atthīti** ujukaṃ dukkhavedanā natthīti avattabbattā vuttaṃ. Aniṭṭhasabhāvattā aniṭṭhārammaṇattā ca dukkhapakkhikāva sā daṭṭhabbā. Na hi akusalavipākā iṭṭhā nāma atthī, kusalavipākā pana upekkhāvedanā tattha appāvasarā. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana nirayassa dukkhabahulattā dukkhassa ca tattha balavatāya sā abbohārikaṭṭhāne ṭhitāti vuttaṃ. **Upamaṃ katvā āhaṭo** viseso viya sāmāññassa yathā ayopiṇḍirohino viya rūpānanti. **Paṭibhāga-upamā** Ti paṭibimba-upamā.

Te aggahetvāti heṭṭhimabrahmaloke aggahetvā. **Vomissakasukhadukkhanti** vimissakasukhadukkhaṃ pītimissakabhāvato. **Kammanti** pāpakammaṃ. Kamma-sīsenā phalaṃ vadati. Kāmañcetta “abyābajjhaṃ lokaṃ upapajjatī”ti āgataṃ,

“abyābajjhā phassā phusanti”ti pana vacanena lokuttaraphassāpi saṅgayhantīti
“**tīṇi sucaritāni lokiyalokuttaramissakāni kathitāni**” ti vuttaṃ.

Saṅkhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Bahukārasuttavaṇṇanā

24. Catutthe (2.0092) **avassayaṃ gatoti** vaṭṭadukkhaparimuttiyā avassayo mayhanti saraṇagamanakkamena upagato hoti. **Satantikanti** sapariyattidhammaṃ. **Aggahitasaraṇapubbassā** Ti aggahitapubbasaraṇassa. **Akatābhinivesassa vasena vuttanti** tasmim attabhāve na kato saraṇagamanābhiniveso yenāti akatābhiniveso, tassa vasena vuttaṃ. Kāmaṃ pubbepi saraṇadāyako ācariyo vutto, pabbajjādāyako pi saraṇadāyako va. Pubbe pana upāsakabhāvāpādakavasena saraṇadāyako adhippeto. Idaṃ pana gahitapabbajjassa saraṇagamanam. Pabbajā hi savisesaṃ saraṇagamananti pabbajjādāyako puna vutto. **Eteti** pabbajjādāyakādayo. **Duvidhena paricchinnāti** lokiyadhammasampāpako lokuttaradhammasampāpakoti dvippakārena paricchinnā, katābhinivesa-akatābhinivesavasena vā. **Uparīti** paṭhamaggato uparī. **Neva sakkotīti** ācariyena katassa upakārassa mahānubhāvattā tassa patikāraṃ nāma kātuṃ na sakkoti.

Bahukārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vajirūpamasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **aruiti** purāṇaṃ duṭṭhavaṇaṃ vuccati. Ka-kāro padasandhikaroti arukūpamaṃ cittaṃ etassāti **arukūpamacitto** appamattakassapi dukkhassa asahanato. Sesapadadvayepi ese va nayo. **Ittarakālobhāsenāti** parittameva kālo ñāṇobhāsavirahena. **Lagatīti** kodhāsaṅgavasena kuppanto puggalo sammukhā, “kiṃ vadasī”ti-ādinā parammukhā ca upanayhanavasena lagati, na taṇhāsaṅgavasena. **Kuppatīti** kujjhati. **Byāpajjatīti** vipannacitto hoti. **Thaddhabhāvaṃ āpajjati** īsakampi muduttābhāvato. **Duṭṭhārukoti** maṃsalohitānaṃ duṭṭhabhāvena pakatibhāvaṃ jahitvā ṭhito duṭṭhavaṇo. “Duṭṭhārutā”tipi paṭhanti, tatthāpi tākāro padasandhikaro. **Tassāti** duṭṭhārukassa. **Savananti** asucivisandanaṃ. **Uddhumātassa viyāti** kodhena uddhaṃ uddhaṃ dhumātakassa viya kodhūpāyāsassa avissajjanato. **Caṇḍikatassāti** (2.0093) kupitassa. Ettha ca kiñcāpi heṭṭhimamaggavajjhāpi kilesā tehi anuppattidhammataṃ āpāditattā samucchinnā, tathāpi tasmim santāne aggamaggassa anuppannattā tattha appahīnāpi kilesā athevāti katvā tesam ñāṇānaṃ vijjūpamatā vuttā, na tehi maggehi pahīnānaṃ kilesānaṃ atthibhāvatoti daṭṭhabbaṃ.

Vajirūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sevitabbasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **upasaṅkamtabbo**ti kālena kālaṃ upasaṅkamtabbo. **Alliyitabbo**ti chāyāya viya vinā bhāvanāya nilliyitabbo. **Punappunaṃ upāsītabbo**ti abhiṅhaso upanisīditabbo. **Anuddayā**ti mettāpubbabhāgo. **Upasaṅkamtum vaṭṭatī** “etassa sīlena abhivuddhi bhavissatī”ti upakāratthaṃ upasevanādi vaṭṭatī.

Na paṭihaññissatī “apehi, kiṃ etenā”ti paṭikkhepābhāvato piyasīlattā na paṭihaññissatī. **Phāsu bhavissatī** dvīsu hi sīlavantesu ekena sīlassa vaṇṇe kathite itaro anumodati. Tena tesaṃ kathā phāsu ceva hoti pavattinī ca. Ekasmiṃ pana dussīle sati dussīlassa sīlakathā dukkathā, neva sīlakathā hoti, na phāsu hoti, na pavattinī. Dussīlassa hi sīlakathā aphāsu bhavissatī. Sīlakathāya vuttamatthaṃ samādhipaññākathāsupi atidisati “**samādhipaññākathāsupi eseva nayo**”ti. Dve hi samādhipaññākathāsupi sappaññā ca paññākathāsupi kathentā rattiṃ vā divasaṃ vā atikkamantampi na jānanti.

Tattha tattha paññāya anuggahessāmīti tasmim tasmim anuggahetabbe paññāya sodhetabbe vaḍḍhetabbe ca adhikasīlaṃ nissāya uppannapaññāya anuggahessāmīti attho. Tañca anuggaṇṇanaṃ sīlassa asappāyānupakāradhamme vajjetvā tappaṭipakkhasevanena hotīti āha “**sīlassa asappāye**”ti-ādi. Sīlassa asappāyānupakāradhammā nāma anācārāgocarādayo, tappaṭipakkhato upakāradhammā veditabbā. **Tasmim tasmim** (2.0094) **ṭhāneti** taṃtaṃsikkhākoṭṭhāsapadaṭṭhāne. **Anuggaṇṇatī nāmāti** abhinnaṃ asaṃkiliṭṭhaṃ katvā anuggaṇṇatī nāma. **Khāraparissāvaneti** rajakānaṃ ūsakhārādikhāraparissāvanapaṭe. **Hāyatīti** sīlādinā parihāyati. **Seṭṭhaṃ puggalanti** sīlādiguṇehi seṭṭhaṃ uttaritaraṃ uttamaṃ puggalaṃ.

Sevitabbasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Jigucchitabbasuttavaṇṇanā

27. Sattame **abhuggacchatīti** ettha abhi-saddāpekkhāya “nan”ti sāmī-atthe upayogavacananti āha “**assā**”ti “taṃ kho pana bhavantaṃ”ti-ādīsu viya. **Pāpako kittisaddo**ti lāmakabhāvena kathetabbasaddo. **Gūthakūpo viya dussīyanti** etena dussīlassa gūthasadisattameva dasseti. **Vacananti** aniṭṭhavacanaṃ. **Purimanayenevāti** “gūthakūpo viya dussīyan”ti-ādinā pubbe vuttanayena. **Sucimittoti** sīlācārasuddhiyā sucimitto. Saha ayanti pavattantīti **sahāyāti** āha “**sahagāmino**”ti.

Jigucchitabbasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Gūthabhāṇīsuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame **gūthabhāṇī**ti gūthasadisavacanattā gūthabhāṇī. Yathā hi gūthaṃ nāma mahājanassa aniṭṭhaṃ hoti, evameva imassa puggalassa vacanaṃ devamanussānaṃ aniṭṭhaṃ hoti. **Duggandhakathanti** kilesāsucisaṃkiliṭṭhatāya gūthaṃ viya duggandhavāyanakathaṃ. **Pupphabhāṇī**ti supupphasadisavacanattā pupphabhāṇī. Yathā hi phullāni vassikāni vā adhimuttikāni vā mahājanassa iṭṭhāni kantāni honti, evameva imassa puggalassa vacanaṃ devamanussānaṃ iṭṭhaṃ hoti kantaṃ. **Pupphāni viyāti** campakasumanādisugandhapupphāni viya. **Sugandhakathanti** sucigandhavāyanakathaṃ kilesaduggandhābhāvato. **Madhubhāṇī**ti ettha “mudubhāṇī”tipi paṭhanti. Ubhayatthāpi hi madhuravacanoti attho. Yathā hi (2.0095) catumadhuraṃ nāma madhuraṃ paṇītaṃ, evameva imassa puggalassa vacanaṃ devamanussānaṃ madhuraṃ hoti. **Madhurakathanti** kaṇṇasukhatāya pemaṇiyatāya ca saddato atthato ca madhurasabhāvakathaṃ. **Attahetu vāti** attano vā hatthapādādicchedanaharaṇahetu. **Parahetu vāti** etthāpi eseva nayo. Tenāha “**attano vā**”ti-ādi.

“Nelaṅgoti kho, bhante, silānametaṃ adhivacanan”ti **sutte** (saṃ. ni. 4.347) āgattā vuttaṃ “**ettha vuttasīlaṃ viyā**”ti. **Pūreti** guṇānaṃ pāripūriyaṃ. **Sukumārāti** aphaṇṇasatāya mudukā komalā. **Purassāti** ettha **pura**-saddo tannivāsivācako daṭṭhabbo “gāmo āgato”ti-ādīsu viya. Tenāha “**nagaravāsīnan**”ti. Manaṃ appāyati vaḍḍhetīti **manāpā**. Tenāha “**cittavuddhikarā**”ti.

Gūthabhāṇīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Andhasuttavaṇṇanā

29. Navame **andhoti**-ādīsu pāḷipadesu paṭhamo diṭṭhadhammikabhogasaṃharaṇapaññācakkhuno ca samparāyikatthasādhanapaññācakkhuno ca abhāvā “andho”ti vuccati dutiyopi, tatiyo pana dvinnampi bhāvā “dvicakkhū”ti vuccati. **Paññācakkhū**ti āyakosallabhūtā paññācakkhu. Tenāha “**phātiṃ kareyyā**”ti. **Adhamuttameti** adhame ceva uttame ca. **Paṭipakkhavasenāti** paṭipakkhassa atthitāvāsena. **Sukkasappaṭibhāgāti** sukkadhammehi pahāyakehi sappaṭibhāgāti jāneyya. **Kaṇhasappaṭibhāgāti** kaṇhadhammehi pahātabbehi sappaṭibhāgāti jāneyya.

Tathājātikāti yādisehi saputtadāraparijanasañātimittabandhavaggaṃ attānaṃ sukheti piṇeti, tādisā bhogāpi na santi. **Puññāni ca na karotī**ti samaṇabrāhmaṇaka-paṇaddhikayācakānaṃ santappanavasena puññāni na karoti. **Ubhayatthāti** ubhayasmim loke, ubhayasmim vā attheti viggahoti

dassento “idhaloke”ti-ādimāha. **Ubhayenā**ti vuttamattham yojetvā dassetum “**kathan**”ti-ādi vuttam. **Yasmiṃ ṭhāneti** yasmiṃyeva (2.0096) ṭhāne. **Na socatī**ti sokahetūnaṃ tattha abhāvato na socati.

Andhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Avakujjasuttavaṇṇanā

30. Dasame **avakujjapañño**ti nikkujjapañño. Tenāha “**adhomukhapañño**”ti. **Pubbapaṭṭhapanā**ti paṭhamārambho. **Sanniṭṭhānanti** kathāpariyosānaṃ. **Appanā**ti desanāya niṭṭhāpanaṃ. Aneke vā anusandhiyoti yojetabbaṃ. **Samādhi vā**ti-ādīsu lokuttaradhammā paramatthato sāsananti tadatthopādakasamādhi tassa ādīti vutto, tadāsannattā vipassanā, tassa mūlabhāvena ekadesattā maggo.

Sāsanassa pāripūrisuddhiyo nāma satthārā desitaniyāmeneva siddhā, tā panettha kathentassa vasena gahetabbāti dassetum “**anūnaṃ katvā desenti**”ti, “**niggaṇṭhiṃ katvā desenti**”ti ca vuttam. Tattha **nijjaṭanti** niggumbaṃ anākulaṃ. **Niggaṇṭhinti** gaṇṭhiṭṭhānarahitaṃ suviññeyyaṃ katvā.

Ākiṇṇānīti ākiritvā saṃkiritvā ṭhapitānīti attho. Tenāha “**pakkhittānī**”ti. **Ucchaṅgo viya ucchaṅgapañño puggalo daṭṭhabboti** ucchaṅgasadisapaññatāya ucchaṅgapañño. Evaṃ paññā viya puggalopi ucchaṅgo viya hoti, tasmīṃ dhammānaṃ aciraṭṭhānatoti adhippāyena vuttam. Yathā ca ucchaṅgasadisā paññā, evaṃ nikkujja-kumbhasadisā paññā evāti daṭṭhabbā.

Saṃvidahanapaññāyāti “evaṃ kate idaṃ nāma bhavissati”ti evaṃ taṃtaṃ-a-tthakiccaṃ saṃvidhātum samatthatāya vicāraṇapaññāya rahito. **Seyyoti** seṭṭho pāsamaṃso. **Pubbabhāgapaṭipadanti** cittavisuddhi-ādikaṃ ariyamaggassa adhigamāya pubbabhāgapaṭipattiṃ.

Avakujjasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Puggalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Devadūtavaggo

1. Sabrahmakasuttavaṇṇanā

31. Catutthassa (2.0097) paṭhame **sabrahmakānī**ti saseṭṭhakāni. **Yesanti** yesaṃ kulānaṃ. **Puttānanti** puttehi. Pūjitasaddayogena hi idaṃ karaṇatthe sāmivacanaṃ. **Tenā**ti āhārādinā. **Paṭijaggitā gopitā**ti yathākālaṃ tassa tassa dātabbassa dānena

veyyāvaccassa ca karaṇena paṭijaggitā ceva uppannānatthappaharaṇena gopitā ca honti. **Tesanti** mātāpitūnaṃ. **Brahmādibhāvasādhanatthanti** tesam guṇānaṃ atthitāya loke brahmā nāma vuccati, ācariyo nāma vuccati, āhuneyyo nāma vuccati, te mātāpitūnaṃ puttakaṃ paṭilabhantīti dassanavasena nesaṃ brahmādi-bhāvasādhanatthaṃ “bahukārā”ti, vatvā taṃ tesam bahukārataṃ nānākārato dassetuṃ “**āpādakā**”ti-ādi vuttaṃ. Mātāpitāro hi puttānaṃ jīvitassa āpādakā, sarī-rassa posakā, ācārasamācārānaṃ sikkhāpakā sakalassapi imassa lokassa dassetāro. Tenāha “**puttānaṃ hi**”ti-ādi. Itthārammaṇaṃ tāva te dassentu, anitthārammaṇaṃ kathanti? Tampi dassetabbameva vajjanīyabhāvajānāpanatthaṃ.

Avijahitā hontīti tāsam bhāvanāya brahmānaṃ brahmaloke uppannattā avijahitā honti bhāvanā. **Lobhanīyavayasmim** Paṭhamayobbane ativiya mudubhāvappatta-dassanatthaṃ **satavihataggahaṇaṃ**. **Pāṭiyekkanti** visuṃ. **Iminā karaṇenā**ti iminā yathāvuttana puttesu pavattitehi atikkamena mettādisamuppattisaṅkhātena karaṇena.

Tharusippanti asisattikuntakalāpādi-āyudhasippaṃ. **Muddāgaṇanā**ti aṅgulisaṃkocanādinā hatthamuddāya gaṇanā. **Ādisaddena** pāṇādīnaṃ saṅgaho. **Pacchācariyā nāma** mātāpitūnaṃ santike uggahitagahaṭṭhavattasseva puggalassa yathā-sakaṃ hatthācariyādīnaṃ sippaggāhāpananti katvā sabbapaṭhamam ācariyā nāmāti yojetabbaṃ. Ānīya hutaṃ **āhutaṃ**. Pakārehi hutaṃ **pāhutaṃ**. **Abhisāṅkha-****tanti** tasseva vevacanaṃ.

Namo kareyyāti sāyaṃ pātaṃ upaṭṭhānaṃ gantvā “idaṃ mayhaṃ uttamapuñña-kkhettaṃ”ti namakkāraṃ kareyya. **Tāya naṃ pāricariyāyā**ti ettha nanti nipāta-mattaṃ, yathāvuttaparicaraṇenāti attho. Atha vā **pāricariyāyā**ti (2.0098) bharaṇa-kiccakaraṇakulavaṃsappatiṭṭhānāpanādinā pañcavidha-upaṭṭhānena. Vutta-ñhetam-

“Pañcahi kho, gahapatiputta, ṭhānehi puttena puratthimā disā mātāpitāro paccupaṭṭhātabbā- ‘bhato nesaṃ bharissāmi, kiccaṃ nesaṃ karissāmi, kula-vaṃsaṃ ṭhapessāmi, dāyajjaṃ paṭipajjāmi, atha vā pana petānaṃ kālakatānaṃ dakkhiṇaṃ anuppadassāmī’ti. Imehi kho, gahapatiputta, pañcahi ṭhānehi puttena puratthimā disā mātāpitāro paccupaṭṭhitā pañcahi ṭhānehi puttaṃ anu-kampanti, pāpā nivārenti, kalyāṇe nivesenti, sippaṃ sikkhāpenti, patirūpena dārena saṃyojenti, samaye dāyajjaṃ niyyādentī”ti (dī. ni. 3.267).

Apica yo mātāpitāro tisu vatthūsu abhippasanne katvā silesu vā patiṭṭhāpetvā pabbajjāya vā niyojetvā upaṭṭhahati, ayaṃ mātāpitūpaṭṭhākānaṃ aggoti veditabbo. Sā panāyaṃ pāricariyā puttassa ubhayalokahitasukhāvahāti taṃ dassetuṃ “**idheva naṃ pasamsanti, pecca sagge pamodati**”ti vuttaṃ. **Pasamsantīti** “ayaṃ puggalo mattheyyo pettheyyo saggasaṃvattaniyaṃ paṭipadaṃ pūreti”ti idheva naṃ pasamsanti. **Āmodati** ādito paṭṭhāya modappattiyā. **Pamodati** nānappakāramoda-sampavattiyā.

Sabrahmakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ānandasuttavaṇṇanā

32. Dutiye **tathājātikoti** tathāsabhāvo. **Cittekaggatālābhoti** cittekaggatāya adhi-gamo. Rūpameva kilesuppattiyā kāraṇabhāvato **rūpanimittam**. Esa nayo sese-supi. **Sassatādinimittanti** sassatucchedabhāvanimittam. **Puggalanimittanti** puggalābhinivesananimittam. **Dhammanimittanti** dhammārammaṇasaṅkhātāṃ nimittam. “Siyā nu kho, bhante”ti therena puṭṭho bhagavā “siyā”ti avoca lokuttarasamādhip-paṭilābham sandhāya. So hi nibbānam santaṃ paṇṭanti ca passati. Tenāha “**idhā-nandā**”ti-ādi.

Nibbānam (2.0099) **santanti samāpattiṃ appetvā**ti nibbānam santanti ābhujitvā phalasangāpattiṃ appetvā. **Divasampīti-ādinā** asaṅkhatāya dhātuyā accantasanta-paṇṭitātibhāvaṃ dasseti. **Aṭṭhavidheti** “santaṃ paṇṭitaṃ sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhaya virāgo nirodho nibbānan”ti evaṃ aṭṭhavidhe ābhogasaññite samannāhāre. Niddhāraṇe cetaṃ bhumbaṃ. **Imasmiṃ thāne ...pe... labbhantevā**ti “idhānanda, bhikkhuno evaṃ hoti”ti āgate imasmiṃ sutta-ppadese ekopi ābhogasamannāhāro cepi sabbe aṭṭhapi ābhogasamannāhārā labbhanteva samannāharataṃ atthāvahattā.

Ñāṇena jānitvāti vipassanāñāṇasahitena maggañāṇena jānitvā. **Parāni ca opa-rāni ca** cakkhādīni āyatanāni. **Santatāyā**ti paṭippassaddhitāya. **Kāyaduccaritādidhū-mavirahitoti** kāyaduccaritādi eva santāpanaṭṭhena dhūmo, tena virahito. **Anīghoti** apāpo. **Jātijarāgahaṇeneva byādhimaraṇampi gahitamevā**ti tabbhāvabhāvatoti vuttaṃ.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sāriputtasuttavaṇṇanā

33. Tatiye, “sāriputta, mayā saṃkhittena desitaṃ dhammaṃ tādisenapi na sukaraṃ viññātun”ti iminā adhippāyeneva vadanto therassa ñāṇam sabbamati-kkamaṃ. **Aññātāro ca dullabhāti** hi iminā sāmāññavacanena sāriputtattherampi antogadham katvā dassento tenapi attano desanāya duppaṭividdhabhāvaṃ dasseti.

Sammāti hetunā kāraṇena. Tenāha “**upāyenā**”ti-ādi. **Mānābhisamayāti** mānassa dassanābhisamayā. Pahānābhisamayoti ca dassanābhisamayoti ca pariññābhisamayoti vutto. Arahattamaggo hi pariññākiccāsiddhiyā kiccavasena mānaṃ passati, asammoappaṭivedhavasenāti vuttaṃ hoti, ayamassa dassanābhisamayoti. Tena diṭṭho pana pahānābhisamayoti ca. Dassanābhisamayena hi pariññābhisamayameva pahiyati. Diṭṭhavisena diṭṭhasattānaṃ jīvitam viya ayamassa pahānābhisamayoti (2.0100). **Aṭṭhakathāyam** pana pahānābhisamayassa dassanābhisamayanānantariyakattā “pahānābhisamayena”icceva vuttaṃ. Pahā-

nābhisamaye hi gahite dassanābhisamayo gahitova hoti.

Antamakāsi dukkhassāti arahattamaggena mānassa pahīnattā ye ime “kāyabandhanassa anto jīrati (cūḷava. 278), haritantaṃ vā”ti (ma. ni. 1.304) evaṃ vutta-antimamariyādanto ca “antamidaṃ, bhikkhave, jīvikānan”ti (saṃ. ni. 3.80; itivu. 91) evaṃ vuttalāmakanto ca “sakkāyo eko anto”ti (saṃ. ni. 3.103) evaṃ vuttakoṭṭhāsanto ca “esevanto dukkhassa sapaccayasaṅkhayā”ti evaṃ vuttakoṭṭhāsanto cāti cattāro antā, tesu sabbasseva vaṭṭadukkhassa aduṃ catutthakoṭṭisaṅkhātaṃ antamakāsi, paricchedaṃ parivaṭumaṃ akāsi, antimasamudayamattāvasesaṃ dukkhamakāsi vuttaṃ hoti. Tenāha “**vaṭṭadukkhassa antamakāsi**”ti.

Nanu ca “pahānan”ti imassa niddese nibbānaṃ āgataṃ? Idha paṭippassaddhippahānasaṅkhātaṃ arahattaphalaṃ vuttaṃ, tasmā niddesenāyaṃ vaṇṇanā virujjhatīti āha “**niddese panā**”ti-ādi. **Tattha tāni padāni āgatānī**ti tasmim niddese “pahānaṃ vūpasamaṃ paṭinissaggaṃ”ti-ādīni (cūḷani. 75 udayamaṇavapucchāniddeso) padāni āgatāni.

Dhammatakkapurejavanti iminā tasmim catutthajjhānavimokkhe ṭhatvā jhānaṅgāni vipassitvā adhigataṃ arahattavimokkhaṃ vadati. Arahattavimokkhassa hi maggasampayuttasammāsaṅkappasaṅkhāto dhammatakkopurejavo hoti.

Sāriputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nidānasuttavaṇṇanā

34. Catutthe **piṇḍakaraṇatthāyā**ti āyūhanavasena rāsikaraṇatthāya. **Abhinnānī**ti ekadesenapi akhaṇḍitāni. Bhinnakālato paṭṭhāya hi bījaṃ bījakiccāya na upakappati. **Apūtīnī**ti udakate manena pūtibhāvaṃ na upagatāni. Pūtībijañhi bījatthāya na upakappati. Tenāha “**pūtibhāvena abijattaṃ appattānī**”ti. **Na vātena na ca ātapena hatānī**ti (2.0101) vātena ca ātapena ca na hatāni, nirojataṃ na pāpitāni. Nirojañhi kasaṭabījaṃ bījatthāya na upakappati. **Sārādānī**ti taṇḍulasārassa ādānato sārādāni. Nissārañhi bījaṃ bījatthāya na upakappati. Tenāha “**gahitasārānī**”ti, patiṭṭhitasārānīti attho. **Sannicayabhāvena sukhaṃ sayitānī**ti cattāro māse koṭṭhapakkhittaniyāmeneva sukhasayitāni.

Kammavibhattīti kammavibhāgo. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkhabhūto paccuppanno atabhāvo, tattha veditabbaphalaṃ kammaṃ **diṭṭhadhammavedaniyaṃ**. Paccupannabhavato anantaraṃ veditabbaphalaṃ kammaṃ

upapajjavedaniyaṃ. Aparapariyāyavedaniyanti diṭṭhadhammānantarabhavato aññasmiṃ attabhāvapariyāye attabhāvaparivatte veditabbaphalaṃ kammaṃ. Paṭipakkhehi anabhibhūtatāya paccayavisesena paṭiladdhavisēsātāya ca balavabhāvappattā tādisassa pubbābhisaṅkhārassa vasena sātisayā hutvā pavattā paṭhamajavanacetanā tasmīyeva attabhāve phaladāyini **diṭṭhadhammavedaniyakammaṃ nāma**. Sā hi vuttākārena balavatī javanasantāne guṇavisesayuttesu upakārānupakāravasappavattiyā āsevanālābhena appavipākatāya ca paṭhamajavanacetanā itaradvayaṃ viya pavattasantānuparamāpekkhaṃ okāsalābhāpekkhañca kammaṃ na hotīti idheva pupphamattaṃ viya pavattivipākamattaṃ phalaṃ deti. **Tathā asakkontanti** kammaṃ vipākadānaṃ nāma upadhippayogādipaccayantarasamavāyeneva hotīti tadabhāvato tasmīyeva attabhāve vipākaṃ dātuṃ asakkontaṃ. **Ahosikammanti** ahosi eva kammaṃ, na tassa vipāko ahosi atthi bhavissati cāti evaṃ veditabbaṃ kammaṃ.

Atthasādhikāti dānādipāṇātipātādi-atthassa nipphādikā. Kā pana sāti āha “**sattamajavanacetanā**”ti. Sā hi sannīṭṭhāpakacetanā vuttanayena paṭiladdhavisēsā purimajavanacetanāhi laddhāsevanā ca samānā anantarattabhāve vipākadāyini **upapajjavedaniyakammaṃ nāma. Purima-upamāyayevāti** migaluddakopamāyayeva.

Sati saṃsārappavattiyāTi iminā asati saṃsārappavattiyāṃ ahosikammapakke tiṭṭhati vipaccanokāsassa abhāvatoṭi dīpeti. **Yaṃ garukanti** (2.0102) yaṃ akusalaṃ mahāsāvajjaṃ, kusalañca mahānubhāvaṃ kammaṃ. Kusalaṃ vā hi hotu akusalaṃ vā, yaṃ garukaṃ mātughātādikammaṃ vā mahaggatakammaṃ vā, tadeva paṭhamāṃ vipaccati. Tenāha “**kusalākusalesu panā**”ti-ādi. **Yaṃ bahulanti** yaṃ bahulaṃ abhiṅhaso kataṃ samāseviṃ. Tenāha “**kusalākusalesu pana yaṃ bahulaṃ hoti**”ti-ādi. **Yadāsannaṃ nāma** maraṇakāle anussaritaṃ kammaṃ, āsanna-kāle kate pana vattabbameva natthīti āha “**yaṃ pana kusalākusalesu āsannamarāṇe**”ti-ādi. **Anussaritanti** paribyaṭṭabhāvena anussaritaṃ.

Tesaṃ abhāveti tesaṃ yaṃgarukādīnaṃ tiṅgaṃ kammānaṃ abhāve. **Yattha katthaci vipākaṃ deti**Ti paṭisandhijanakavasena vipākaṃ deti. Paṭisandhijanakavasena hi garukādikammacatukkaṃ vuttaṃ. Tattha garukaṃ sabbapaṭhamāṃ vipaccati, garuke asati bahulīkataṃ, tasmīṃ asati yadāsannaṃ, tasmīṃ asati “kaṭattā vā panā”ti vuttaṃ purimajātīsu katakammaṃ vipaccati. Bahulāsannapubbakatesu ca balābalaṃ jānitabbaṃ. Pāpato pāpantaraṃ kalyāṇaṃca, kalyāṇato kalyāṇantaraṃ pāpaṃca bahulīkataṃ. Tato mahatova pubbakatādi appaṅca bahulānussaraṇena vipaṭṭisārādijananato, paṭipakkhassa aparipuṇṇatāya āradhvipā-kassa kammaṃ kammasesassa vā aparapariyāyavedaniyassa aparikkhīṇatāya santatiyā pariṇāmaṃvisevatoti tehi tehi kāraṇehi āyūhitaphalaṃ paṭhamāṃ vipaccati. **Mahānāradakassapajātike** (jā. 2.22.1153 ādayo) videharaṅṅo senāpati alāto, bijako dāso, rājakaṅṅā rucā ca ettha nidassanaṃ. Tathā hi vuttaṃ bhagavatā-

“Tatrānanda, yvāyaṃ puggalo idha pāṇātipātī ...pe... micchādiṭṭhi. Kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, pubbe

vāssa taṃ kataṃ hoti pāpakammaṃ dukkhavedaniyaṃ, pacchā vāssa taṃ kataṃ hoti pāpakammaṃ dukkhavedaniyaṃ, maraṇakāle vāssa hoti micchā-diṭṭhi samattā samādinna, tena so kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati”ti-

Ādi (2.0103). Sabbaṃ **mahākammavibhaṅgasuttaṃ** (ma. ni. 3.303) vitthāretabbaṃ. Kiṃ bahunā. Yaṃ taṃ tathāgatassa mahākammavibhaṅgaññaṃ, tassevāyaṃ visayo, yadidaṃ tassa tassa kammaṃ tena tena kāraṇena pubbāparavipākatā samatthiyati.

Idāni janakādikammamacatukkaṃ vibhajanto “**janakaṃ nāmā**”ti-ādimāha. **Pavattiṃ na janeti**ti pavattivipākaṃ na janeti. Paṭhamaṇaṇe janakakammaṃ paṭisandhivipākamattasseva vuttattā tassa pavattivipākadāyakkattampi anujānanto “**aparo nayo**”ti-ādimāha. Tattha paṭisandhidānādivasena vipākasantānassa nibbattaṃ **janakaṃ**. Sukhadukkhasantānassa nāmarūpappabandhassa vā cirataraṃ pavatti-hetubhūtaṃ **upatthambhakaṃ**. Tenāha “**sukhadukkhaṃ upatthambheti, addhānaṃ pavatteti**”ti. **Upapīlakaṃ** sukhadukkhaṃ upatthambhete pavattamāne saṅkhaṃ saṅkhaṃ hāpeti. Tenāha “**sukhadukkhaṃ pīleti bādheti, addhānaṃ pavattitum na deti**”ti.

Vātakāḷako mahallako core ghātetum na sakkotiti so kira mahallakakāle ekappa-hārena sīsaṃ chinditum na sakkoti, dve tayo vāre paharanto manusse kilameti, tasmā te evamāhaṃsu. **Anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhivāti** sotāpattimaggassa orato anulomikaṃ khantiṃ labhivā. **Taruṇavacchāya gāviyā maddivā jīvita-kkhaṃ pāpitoti** ekā kira yakkhinī dhenuvesena āgantvā ure paharivā māresi, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Nagare bhavo **nāgariyo**.

Ghātetvāti upacchindivā. Kammaṃ upacchindanaṃ nāma tassa vipākappaṭi-bāhanamevāti āha “**tassa vipākaṃ paṭibāhitvā**”ti. Tañca attano vipākuppattiyā okāsakaraṇanti vuttaṃ “**attano vipākassa okāsaṃ karoti**”ti. Vipaccanāya kato-kāsaṃ kammaṃ vipakkammeva nāma hoti āha “**evaṃ pana kammaṃ kate okāse taṃ vipākaṃ uppannaṃ nāma vuccati**”ti. Upapīlakaṃ aññaṃ vipākaṃ upacchindati, na sayam attano vipākaṃ deti. Upaghātaṃ pana dubbala-kammaṃ upacchindivā attano vipākaṃ uppādeti ayametaṃ viseso. Kiñci bahvābādhatādipaccayūpasannipātena vipākassa vibādhaṃ upapīlakaṃ, tathā vipākasēva upacchedakaṃ. Upaghātakammaṃ pana upaghātetvā attano vipākassa okāsakaraṇena vipaccane (2.0104) sati janakameva siyā. Janakādibhāvo nāma vipākaṃ pati icchitabbo, na kammaṃ patiti vipākasseva upaghātakatā yuttā viya dissati, vīmaṃsitabbaṃ.

Aparo nayo- yasmim kamme kate paṭisandhiyaṃ pavatte ca vipākakaṭattārūpānaṃ uppatti hoti, taṃ **janakaṃ**. Yasmim pana kate aññaṃ janitassa iṭṭhassa vā aniṭṭhassa vā phalassa vibādhaṃ vicchedakapaccayānuppattiyā upabrūhanapaccayuppattiyā janakasāmatthiyānurūpaṃ parisuddhiciratarappabandhā hoti, taṃ **upatthambhakaṃ**. Janakena nibbattaṃ kusalaphalaṃ vā akusalaphalaṃ vā yena paccanīkabhūtena rogadhātuvisamatādinimittatāya vibādhayati, taṃ **upapīlakaṃ**. Yena pana kammaṃ janakasāmatthiyavasena ciratarappabandhāra-

hampi samānaṃ phalaṃ vicchedakapaccayuppattiyā upahaññati vicchijjati, taṃ **upaghātakanti** ayamettha sāro.

Tattha keci dutiyassa kusalabhāvaṃ itthattamāgatassa appābādhadīghāyukatā-saṃvattanavasena, pacchimānaṃ dvinnaṃ akusalabhāvaṃ bahvābādha-appāyukatāsaṃvattanavasena vaṇṇenti. Tathā ca vuttaṃ majjhimanikāye **cūlakammavi-bhaṅgasuttavaṇṇanāyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 3.290)-

“Cattāri hi kammāni- upapīlakaṃ, upacchedakaṃ, janakaṃ, upatthambhakaṃ. Balavakammena hi nibbattaṃ pavatte upapīlakaṃ āgantvā atthato evaṃ vadati nāma ‘sacāhaṃ paṭhamataraṃ jāneyyaṃ, na te idha nibbattituṃ dadeyyaṃ, catūsuyeva taṃ apāyesu nibbattāpeyyaṃ. Hotu, tvaṃ yattha katthaci nibbatta, ahaṃ upapīlakakammaṃ nāma taṃ pīletvā nirojaṃ niyūsaṃ kasaṭaṃ karissāmi’ti. Tato paṭṭhāya taṃ tādisaṃ karoti. Kiṃ karoti? Parissayaṃ upaneti, bhoge vināseti.

“Tattha dārakassa mātukucchiyaṃ nibbattakālato paṭṭhāya mātu assādo vā sukhaṃ vā na hoti, mātāpitūnaṃ pīlāva uppajjati. Evaṃ parissayaṃ upaneti. Dārakassa pana mātukucchimhi nibbattakālato paṭṭhāya gehe bhogā udakaṃ patvā loṇaṃ viya rājādīnaṃ vasena nassanti, kumbhadohanadhenuyo (2.0105) khīraṃ na denti, sūrātā goṇā caṇḍā honti, kāṇā honti, khañjā honti, gomaṇḍale rogo patati, dāsādayo vacanaṃ na karonti, vāpitaṃ sassaṃ na jāyati, gehagataṃ gehe, araññagataṃ araññe nassati, anupubbena ghāsacchādanamattaṃ dullabhaṃ hoti, gabbhaparihāro na hoti, vijātakāle mātu thaññaṃ chijjati, dārako parihāraṃ alabhanto pīlito nirojo niyūso kasaṭo hoti. Idaṃ upapīlakakammaṃ nāma.

“Dīghāyukakammena pana nibbattassa upacchedakakammaṃ āgantvā āyuṃ chindati. Yathā hi puriso aṭṭhusabhagamaṃ katvā saraṃ khipeyya, tamañño dhanuto muttamattaṃ muggarena paharivā tattheva pāteyya, evaṃ dīghāyukakammena nibbattassa upacchedakakammaṃ āyuṃ chindati. Kiṃ karoti? Corānaṃ aṭaviṃ paveseti, vālamacchodakaṃ otāreti, aññataraṃ vā pana sapa-rissayaṭhānaṃ upaneti. Idaṃ upacchedakakammaṃ nāma. ‘Upaghātakan’tipi etasseva nāmaṃ. Paṭisandhinibbattakaṃ pana kammaṃ janakakammaṃ nāma. Appabhogakulādīsu nibbattassa bhogasampadādikaraṇena upatthambhaka-kammaṃ upatthambhakakammaṃ nāma.

“Parittakammenapi nibbattaṃ etaṃ pavatte pāṇātipātādiviratikammaṃ āgantvā atthato evaṃ vadati nāma ‘sacāhaṃ paṭhamataraṃ jāneyyaṃ, na te idha nibbattituṃ dadeyyaṃ, devalokeyeva taṃ nibbattāpeyyaṃ, hotu, tvaṃ yattha katthaci nibbatta, ahaṃ upatthambhakakammaṃ nāma upatthambhaṃ te karissāmi’ti upatthambhaṃ karoti. Kiṃ karoti? Parissayaṃ nāseti, bhoge uppādeti.

“Tattha dārakassa mātukucchiyaṃ nibbattakālato paṭṭhāya mātāpitūnaṃ sukhomeva sātameva hoti. Yepi pakatīyā manussāmanussaparissayā honti, te sabbe apagacchanti. Evaṃ parissayaṃ nāseti. Dārakassa pana mātukucchimhi nibbattakālato paṭṭhāya gehe bhogānaṃ pamāṇaṃ na hoti, nidhiku-

mbhiyo puratopi pacchatopi gehaṃ parivaṭṭamānā pavisanti. Mātāpitaro (2.0106) parehi ṭhapitadhanassapi sammukhībhāvaṃ gacchanti, dhenuyo bahukhīrā honti, goṇā sukhasīlā honti, vappaṭṭhāne sassāni sampajjanti, vaḍḍhiyā vā sampayuttaṃ, tāvakālikaṃ vā dinnam dhanam acoditā sayameva āharitvā denti, dāsādayo subbacā honti, kammantā na parihāyanti, dārako gabbhato paṭṭhāya parihāraṃ labhati, komārikavejjā sannihitāva honti. Gahapatikule jāto seṭṭhiṭṭhānaṃ, amaccakulādīsu jāto senāpatiṭṭhānādīni labhati. Evaṃ bhoge uppādeti. So aparissayo sabhogo ciraṃ jīvati. Idaṃ upatthambhakakammaṃ nāma. Imesu catūsu purimāni dve akusalāneva, janakaṃ kusalampi akusalampi, upatthambhakaṃ kusalamevā”ti.

Ettha vibādhūpaghātā nāma kusalavipākamhi na yuttāti adhippāyena “dve akusalānevā”ti vuttaṃ. Devadattādīnaṃ pana nāgādīnaṃ ito anuppadinnaṃ yāpanakapetānañca narakādīsu akusalavipākūpatthambhanūpapīḷanūpaghātakāni santīti catunnampi kusalākusalabhāvo na virujjhati. Evañca katvā yā bahūsu ānantariyesu katesu ekena gahitappaṭṭisandhikassa itaresaṃ tassa anubalappadāyitā vuttā, sāpi samatthitā hoti.

Suttantapariyāyena ekādasa kammāni vibhajitvā idāni abhidhammapariyāpannaṃ dassento “**atthekaccāni pāpakāni kammamādānāni**” ti-ādinā **vibhaṅga-pāḷiṃ** (vibha. 810) dasseti. Tattha **gatisampatti-paṭibāḷhānī**ti gatisampattiyā paṭibāhitāni nivāritāni paṭisedhitāni. Sesapadesupi eseva nayo. Tattha ca **gatisampattī**ti sampannagati devaloko ca manussaloko ca. **Gativipattī**ti vipannagati cattāro apāyā. **Upadhisampattī**ti attabhāvasamiddhi. **Upadhivipattī**ti hīna-attabhāvatā. **Kālasampattī**ti surājasumanussakālasaṅkhāto sampannakālo. **Kālavipattī**ti durājadummanussakālasaṅkhāto vipannakālo. **Payogasampattī**ti sammāpayogo. **Payogavipattī**ti micchāpayogo.

Idāni (2.0107) yathāvuttapāḷiyā atthaṃ dassento “**tathā**” ti-ādimāha. Tattha **aniṭṭhārammaṇānubhavanārahe kamme vijjamāneyevā**ti iminā aniṭṭhārammaṇānubhavananimittakassa pāpakammassa sabbhāvaṃ dasseti. **Taṃ kammanti** taṃ pāpakaṃ kammaṃ. Ekaccassa hi aniṭṭhārammaṇānubhavananimittaṃ bahupāpakammaṃ vijjamānampi gativipattiyam ṭhitasseva vipaccati. Yadi pana so ekena kalyāṇakammaena gatisampattiyam devesu vā manussesu vā nibbatteyya, tādise ṭṭhāne akusalassa vāro natthi, ekantaṃ kusalassevāti taṃ kammaṃ gatisampatti-paṭibāḷhaṃ na vipaccati. **Patibāhitaṃ hutvā**ti bādhitam hutvā. **Attabhāvasamiddhiyanti** sarīrasampattiyam. **Kiliṭṭhakammassā**ti hatthimeṇḍa-assabandhakagopālakādikammassa.

Palāyitabbayuttakāleti hatthi-ādipaccatthikasamāgamakāle. **Lañjaṃ detīti** evaṃ me bādhatam paresam vase na hotīti deti. **Corikayuttakāleti** pakkhabalādīnam labbhamānakāle. **Antarakappeti** pariyosānappatte antarakappe.

Abhidhammanayena soḷasa kammāni vibhajitvā **paṭisambhidāmaggapariyāyena** (paṭi. ma. 1.234-235) dvādasa kammāni vibhajitvā dassetum **“aparānipī”** ti-ādīmāha. Tattha atītabhavesu katassa kammassa atītabhavesuyeva vipakkavipākaṃ gahetvā “ahosi kammaṃ ahosi kammavipāko” ti vuttanti āha **“yaṃ kammaṃ atīte āyūhitan”** ti-ādi. **Vipākavāraṃ** ti vipaccanāvasaram vipākavāraṃ. “Vipākavāraṃ labhati” ti iminā vuttamevattham **“paṭisandhiṃ janesī”** ti-ādinā vibhāveti. Tattha **paṭisandhiṃ janesī** ti iminā ca paṭisandhidāyakassa kammassa pavattivipākadāyitāpi vuttā hoti. Pavattivipākasseva pana dāyakaṃ rūpajanakasīsena vadati. Tasseva atītassa kammassa diṭṭhadhammavedanīyassa upapajjavedanīyassa ca paccaya-vekallena atītabhavesuyeva avipakkavipākañca, atīteyeva parinibbutassa diṭṭhadhammavedanīya-upapajjavedanīya-aparapariyāyavedanīyassa kammassa avipakkavipākañca gahetvā “ahosi kammaṃ nāhosi kammavipāko” tipi vuttanti āha **“yaṃ pana vipākavāraṃ na labhī”** ti-ādi.

Atītasseeva kammassa avipakkavipākassa paccuppannabhava paccayasampattiyā vipaccamānaṃ vipākaṃ gahetvā “ahosi kammaṃ atthi kammavipāko” ti vuttanti āha **“yaṃ pana atīte āyūhitan”** ti-ādīmāha. Atītasseeva kammassa (2.0108) atikkantavipākakālassa ca paccuppannabhava parinibbāyantassa ca avipaccamānavipākaṃ gahetvā “ahosi kammaṃ natthi kammavipāko” ti vuttanti āha **“aladdhavipākavāraṃ”** ti-ādi. Atītasseeva kammassa vipākārahassa avipakkavipākassa anāgatabhave paccayasampattiyā vipaccitabbaṃ vipākaṃ gahetvā “ahosi kammaṃ bhavissati kammavipāko” ti vuttanti dassento **“yaṃ pana atīte āyūhitan”** ti-ādīmāha. Atītasseeva kammassa atikkantavipākakālassa ca anāgatabhave parinibbāyitabbassa avipaccitabbavipākañca gahetvā “ahosi kammaṃ na bhavissati kammavipāko” ti vuttanti āha **“yaṃ anāgate vipākavāraṃ na labhissatī”** ti-ādi. Evaṃ tāva atītakammaṃ atītapaccuppannānāgatavipākāvipākavasena chadhā dassitam.

Idāni paccuppannabhava katassa diṭṭhadhammavedanīyassa idheva vipaccamānaṃ vipākaṃ gahetvā “atthi kammaṃ atthi kammavipāko” ti vuttanti dassento **“yaṃ pana etarahi āyūhitan”** ti-ādīmāha. **Yaṃ pana etarahi vipākavāraṃ na labhati-** ti-ādinā tasseva paccuppannassa kammassa paccaya-vekallena idha avipaccamānañca diṭṭheva dhamme parinibbāyantassa idha avipaccamānañca vipākaṃ gahetvā “atthi kammaṃ natthi kammavipāko” ti vuttanti dasseti. Paccuppannasseeva kammassa upapajjavedanīyassa aparapariyāyavedanīyassa ca anāgatabhave vipaccitabbavipākaṃ gahetvā “atthi kammaṃ bhavissati kammavipāko” ti vuttanti āha **“yaṃ pana etarahi āyūhitam anāgate vipākavāraṃ labhissatī”** ti-ādi. Paccuppannasseeva kammassa upapajjavedanīyassa paccaya-vekallena anāgatabhave avipaccitabbañca anāgatabhave parinibbāyitabbassa aparapariyāyavedanīyassa avipaccitabbañca vipākaṃ gahetvā “atthi kammaṃ na bhavissati kammavipāko” ti vuttanti āha **“yaṃ pana vipākavāraṃ na labhissatī”** ti-ādi.

Evañca paccuppannakammaṃ paccuppannānāgatavipākāvipākavasena

catudhā dassetvā idāni anāgatabhave katassa kammaṃ anāgate vipaccitabba-
vipākaṃ gahetvā “bhavissati kammaṃ bhavissati kammavipāko”ti vuttanti
dassento “**yaṃ panānāgate āyūhissati**”ti-ādimāha. Tasseva anāgatassa
kammaṃ paccayavekallena avipaccitabbañca anāgatabhave parinibbāyita-
bbassa avipaccitabbañca vipākaṃ gahetvā “bhavissati kammaṃ na bhavissati
kammavipāko”ti vuttanti āha “**yaṃ pana vipākavāraṃ na labhissati**”ti-ādi (2.0109).
Evaṃ anāgatakammaṃ anāgatavipākāvipākavasena dvidhā dassitaṃ. **Evanti-ā-**
dinā yathāvuttadvādasakammāni nigameti.

Idāni sabbesu yathāvuttappabhedesu kammesu yāni abhidhammanayena
vibhattāni soḷasa kammāni, yāni ca paṭisambhidāmagga-pariyāyena vibhattāni
dvādasā kammāni, tāni sabbāni suttantikaparīyāyena vibhatesu ekādasavidhesu-
yeva kammesu antogadhāni, tāni ca diṭṭhadhammavedanīya-upapajjavedanīya-a-
paraparīyāyavedanīyesu tīsuyeva antogadhānīti dassento “**iti imāni cevā**”ti-ādi-
māha. Tattha **attano ṭhānā osakkivā**ti attano yathāvuttadvādasasoḷasappabha-
da-sāṅkhātāṭṭhānato parihāpetvā, taṃ taṃ pabhedaṃ hitvāti vuttaṃ hoti. **Ekādasā**
kammāniyeva bhavantīti taṃsabhāvānaṃyeva kammānaṃ dvādasadhā soḷa-
sadhā ca vibhajitvā vuttatā evamāha. Yasmā ekādasadhā vuttakammāni diṭṭha-
dhammavedanīyāni vā siyuṃ upapajjavedanīyāni vā aparaparīyāyavedanīyāni vā,
tasmā vuttaṃ “**tīṇiyeva kammāni hontī**”ti.

Tesaṃ saṅkamaṇaṃ natthīTi tesaṃ diṭṭhadhammavedanīyādīnaṃ saṅkamaṇaṃ
natthi, saṅkamaṇaṃ upapajjavedanīyādibhāvāpatti. Tenāha “**yathāṭṭhāneyeva tiṭṭha-**
ntī”ti, attano diṭṭhadhammavedanīyādīṭṭhāneyeva tiṭṭhantīti attho. Diṭṭhadhammave-
danīyameva hi paṭhamajavanacetanā, upapajjavedanīyameva sattamajavanace-
tanā, majjhe pañca aparaparīyāyavedanīyamevāti natthi tesaṃ aññamaññaṃ
saṅgaho, tasmā attano attano diṭṭhadhammavedanīyādisabhāveyyeva tiṭṭhanti.
Teneva bhagavatā- “diṭṭhe vā dhamme, upapajja vā, apare vā pariyāye”ti tayo
vikappā dassitā. Tenevāha “**diṭṭhadhammavedanīyaṃ kamman**”ti-ādi. Tattha
“**diṭṭhe vā dhamme**”ti **sattā na vadeyyā**ti asati niyāme na vadeyya. Yasmā pana
tesaṃ saṅkamaṇaṃ natthi, niyatasabhāvā hi tāni, tasmā sattā “diṭṭhe vā
dhamme”ti-ādimavoca.

Sukkapakkheti “alobho nidānaṃ kammānaṃ samudayāyā”ti-ādinā āgate kusa-
lapakkhe. **Niruddheti** ariyamaggādhigamena anuppādanirodhena niruddhe. **Tāla-**
vatthu viya katanti yathā tāle chinne ṭhitatṭhāne kiñci na hoti, evaṃ kamme pahīne
kiñci na hotīti attho. **Tālavatthūti** vā matthakacchinno tālo vutto pattaphalamakula-
sūci-ādīnaṃ abhāvato. Tato eva so **aviruḷhidhammo**. Evaṃ pahīnakammo satta-
santāno. Tenāha (2.0110) “**matthakacchinnatālo viyā**”ti. **Anu-abhāvaṃ kataṃ**
pacchato dhammappavattiyā abhāvato. Tenāha “**yathā**”ti-ādi. **Appavattikatakālo**
vīyāTi bijānaṃ sabbaso appavattiyā katakālo viya. **Chinnamūlakānanti** kilesamū-
lassa sabbaso chinnatā chinnamūlakānaṃ. Kilesā hi khandhānaṃ mūlāni.

Vedanīyanti veditabbaṃ. **Aññaṃ vatthu natthī**ti aññaṃ adhiṭṭhānaṃ natthi. Suga-
tisaññitāpi heṭṭhimantena saṅkhāradukkhato anapagatattā duggatiyo evāti vuttaṃ
“sabbā duggatiyo”ti, evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. Lobho etassa kāraṇabhūto

atthīti **lobham**, lobhanimittam kammaṃ. Tathā **dosanti** etthāpi. Tenāha “**lobhadosa-sīsenā lobhajañca dosajañca kammameva niddiṭṭhan**” ti. **Vatṭavivatṭanti** vatṭañca vivaṭṭañca.

Nidānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Hatthakasuttavaṇṇanā

35. Pañcame **āḷaviyanti** āḷaviraṭṭhe, na āḷavinagare. Tenāha “**āḷaviyanti āḷavira-ṭṭhe**” ti. **Athāti** avicchedatthe nipāto. Tattha bhagavato nisajjāya avicchinnāya evāti attho. Tenāha “**evan**” ti-ādi. **Hatthato hattham gatattā** Ti āḷavakassa yakkhassa hatthato sammāsambuddhassa hattham, tato rājapurisānam hattham gatattā.

Māghassāti māghamāsassa. Evaṃ **phaggunassāti** etthāpi. **Khurantarehi kaddamo uggantvā tiṭṭhatīti** kaddamo khurantarehi uggantvā tiṭṭhati. **Catūhi disāhi vāyanto vāto verambhoti vuccati** verambhavātasadisattā.

Pañcadvārakāyanti pañcadvārānusārena pavattam viññāṇakāyam. **Khobhaya-mānāti** kilesakhobhavasena khobhayamānā cittam saṅkhobham karontā. **Cetasi-kāti** manodvārikacittasannissitā. Tenāha “**manodvāram khobhayamānā**” ti. **So rāgoti** taṃsadiso rāgo. Bhavati hi taṃsadise tabbohāro yathā “sā eva tittirikā, tāni eva osadhānī” ti. Yādiso hi ekassa puggalassa uppajjanakarāgo, tādiso eva tato aññassa rāgabhāvasāmaññato. Tena vuttam “**tathārūpo** (2.0111) **rāgo**” ti-ādi. Icchitālābhena rajanīyesu vā niruddhesu vatthūsu domanassuppattiyā dosapariḷāhānam sambhavo veditabbo.

Na limpati anupalittacittattā. **Sītibhūto** nibbutasabbapariḷāhattā. **Āsattiyo vuccanti taṇhāyo** tattha tattha āsañjanaṭṭhena. **Darathanti** pariḷāhajātam. **Cetasoti** sāmivacanam.

Hatthakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Devadūtasuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe **devadūtānīti** liṅgavipallāsam katvā vuttanti āha “**devadūtā**” ti, ubhalyaliṅgam vā etaṃ padaṃ, tasmā napuṃsakaliṅgavasena pāḷiyam vuttassa pulliṅgavasena atthadassanam kataṃ. **Devoti maccūti** abhibhavanaṭṭhena sattānam attano vase vattāpanato maccurājā “devo” ti vuccati. Yathā hi devo pakatisatte abhibhavati, evaṃ maccu sabbasatte abhibhavati, tasmā devo viyāti devo. “**Tassa dūtā**” ti vatvā idānissa dūte tesam dūtabhāvañca vibhāvetum “**jiṇṇabyādhimatā hī**” ti-ādi vuttam. Tena codanatthena devassa dūtā viyāti devadūtāti dasseti. “Aham asukam pamadditum āgamissāmi, tuvam tassa kese gahetvā mā vissajjehi” ti

maccudevassa āṇākarā dūtā viyāti hi dūtāti vuccanti.

Idāni saddhātabbaṭṭhena devā viya dūtāti devadūtāti dassento “**devā viya dūtā**” - ti-ādimāha. Tattha **alaṅkatappaṭiyattāyāti** idaṃ attano dibbānubhāvaṃ āvikatvā ṭhitāyāti dassanattamaṃ vuttaṃ. **Devatāya byākaraṇasadisameva hoti** na cirasseva jarābyādhimaraṇassa sambhavato. **Visuddhidevānanti** khīṇāsavabrahmaṇaṃ. Te hi carimabhava bodhisattānaṃ jīṇṇādibhedamaṃ dassenti, tasmā antimabhavikabodhisattānaṃ visuddhidevehi upaṭṭhāpitabhāvaṃ upādāya tadanñesampi tehi anupaṭṭhāpitānampi tathā voharitabbatā pariyāyasiddhāti veditabbā. **Disvāvāti** (2.0112) visuddhidevehi dassite disvāva. Tatoyeva hi te visuddhidevānaṃ dūtā vuttā.

Kasmā āradhanti kevalamaṃ devadūte eva sarūpato adassetvāti adhippāyo. Devānaṃ dūtānaṃ dassanūpāyattā tathā vuttanti dassento “**devadūtā ...pe... samanuyuñjati**” ti āha. Tattha **devadūtā ...pe... dassanattanti** devadūtānaṃ anuyuñjanaṭṭhānūpagassa kamma dāsaṃ dassanattamaṃ.

Ekacce therāti andhakādike viññāṇavādino ca sandhāya vadati. Nerayike niraye pārenti tato niggantumaṃ appadānavasena rakkhantīti **nirayapālā**. Atha vā nirayapālatāya nerayikānaṃ nirayadukkheṇa pariyaṇaddhāya alaṃ samatthāti **nirayapālā**. **Tanti** “natthi nirayapālā” ti vacamaṃ. **Paṭisedhitamevāti** “atthi nirayesu nirayapālā atthi ca kāraṇikā” ti-ādinā nayena **abhidhamme** (kathā. 866) paṭisedhita meva. Yadi nirayapālā nāma na siyumaṃ, kamma kāraṇāpi na bhavēyya. Sati hi kāraṇike kamma kāraṇāya bhavitabbanti adhippāyo. Tenāha “**yathā hi**” ti-ādi. Etthāha- “kiṃ panete nirayapālā nerayikā, udāhu anerayikā” ti. Kiñcetta- yadi tāva nerayikā nirayasamaṃvattaniyena kamma nibbattā, sayampi nirayadukkhaṃ paccanubhavēyyumaṃ, tathā sati aññesaṃ nerayikānaṃ ghātanāya asamatthā siyumaṃ, “ime nerayikā ime nirayapālā” ti vavatthānañca na siyā. Ye ca ye ghātentī, tehi samānārūpabalappamaṇehi itaresamaṃ

bhayasantāsā na siyuṃ. Atha anerayikā, nesam tattha katham sambhavoti? Vuccate- anerayikā nirayapālā anirayagatisaṃvattaniyakammanibbattito. Nirayū-papattisaṃvattaniyakammato hi aññeneva kammunā te nibbattanti rakkhasajāti-kattā. Tathā hi vadanti sabbatthivādino-

“Kodhā kurūrakammantā, pāpābhirucino tathā;
dukkhitesu ca nandanti, jāyanti yamarakkhasā”ti.

Tattha yadeke vadanti “yātanādukkham paṭisaṃvedeyyūṃ, atha vā añña-maññaṃ ghāteyyun”ti-ādi, tayidaṃ asāraṃ nirayapālānaṃ nerayikabhāvasseva (2.0 abhāvato. Yadipi anerayikā nirayapālā, ayomayāya pana ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya nirayabhūmiyā parikkamamānā katham dāhadukkhāṃ nānubhavan-tīti? Kammānubhāvato. Yathā hi iddhimanto cetovasippattā mahāmogallānā-dayo nerayike anukampantā iddhibalena nirayabhūmiṃ upagatā dāhadukkhena na bādhiyanti, evaṃ sampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Iddhivisayassa acinteyyabhāvatoti ce? Idampi taṃsamānaṃ kammavipākassa acinteyyabhāvatoti. Tathārūpena hi kammunā te nibbattā yathā nirayadukkhena abādhitā eva hutvā nerayike ghātentī, na cettakena bāhiravisayābhāvo yujjati iṭṭhā-niṭṭhatāya paccekam dvārapurisesupi vibhattasabhāvattā. Tathā hi ekaccassa dvārassa purisassa ca iṭṭham ekaccassa aniṭṭham, ekaccassa ca aniṭṭham eka-cassa iṭṭham hoti. Evañca katvā yadeke vadanti “natthi kammavasena tejasā parūpatāpanan”ti-ādi, tadapāhataṃ hoti. Yaṃ pana vadanti “anerayikānaṃ tesam katham tattha sambhavo”ti niraye nerayikānaṃ yātanāsabbhāvabhāvato. Nerayi-kasattayātanāyoggañhi attabhāvaṃ nibbattentaṃ kammaṃ tādisanikanti vinā-mitaṃ nirayaṭṭhāne eva nibbatteti. Te hi nerayikehi adhikatarabalārohapariṇāhā-ativiya bhayānakadassanā kurūratarapayogā ca honti. Eteneva tattha nerayi-kānaṃ vibādhakakākasunakhādīnampi nibbattiyā atthibhāvo saṃvaṇṇitoti daṭṭhabbo.

Kathamāññagatikehi aññagatikabādhananti ca na vattabbaṃ aññatthāpi tathā dassanato. Yaṃ paneke vadanti “asattasabhāvā eva niraye nirayapālā niraye sunakhādayo cā”ti, tampetesaṃ matimattaṃ aññattha tathā adassanato. Na hi kāci atthi tādīsī dhammappavatti, yā asattasabhāvā, sampatisatthehi appayojitā ca atthakiccaṃ sādhentī diṭṭhapubbā. Petānaṃ pāṇīyanivāraṇānaṃ daṇḍādihatthā-nañca purisānaṃ sabbhāve asattabhāve ca visesakāraṇaṃ natthīti tādīsānaṃ sabbhāve kiṃ pāpakānaṃ vattabbaṃ. Supinopaghātopi atthakiccasamatthatāya appamāṇaṃ dassanādīmattenapi (2.0114) tadatthasiddhito. Tathā hi supine āhā-rūpabhogādīnā na atthasiddhi, iddhinimmānarūpaṃ panettha laddhaparihāraṃ iddhivisayassa acinteyyabhāvatoti. Idhāpi kammavipākassa acinteyyabhāvatoti ce? Taṃ na, asiddhattā. Nerayikānaṃ kammavipāko nirayapālāti siddhamettaṃ, vutta-nayena pālito ca tesam sattabhāvo eva siddho. Sakkā hi vattuṃ sattasaṅkhātā nirayapālāsāññitā dhammappavatti sābhisandhikaparūpaghāti atthakiccasabbhā-vato ojhārādi rakkhasasantati viya. Abhisandhipubbakatā cettha na sakkā paṭi-kkhipituṃ tathā tathā abhisandhiyā ghātanato. Tato eva na saṅghātapabbatehi anekantikātā. Ye pana vadanti “bhūtavisesā eva te vaṇṇasaṅghānādivisesavanto

bheravākārā narakapālāti samaññaṃ labhanti”ti, tadasiddhaṃ ujukameva pāḷiyam “atthi niraye nirayapālā”ti vādassa paṭiṭṭhāpitattā.

Apica yathā ariyavinaye narakapālānaṃ bhūtamattatā asiddhā, tathā paññattimattavādinopi bhūtamattatā asiddhā sabbaso rūpadhammānaṃ atthibhāvasseva appaṭijānanato. Na hi tassa bhūtāni nāma paramatthato santi. Yadi paramatthaṃ gahetvā voharati, atha kasmā cakkhurūpādīni paṭikkhipatīti? Tiṭṭhatesā anavaṭṭhitatakkānaṃ appahīnavipallāsānaṃ vādavīmaṃsā. Evaṃ attheva niraye nirayapālāti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Sati ca nesam sabbhāve asatipi bāhire visaye narake viya desādiniyamo hotīti vādo na sijjhati, sati eva pana bāhire visaye desādiniyamoti daṭṭhabbaṃ.

Devadūtasarāpanavasena satte yathūpacite puññakamme yameti niyametīti yamo. Tassa yamassa vemānikapetānaṃ rājabhāvato rañño. Tenāha “**yamarājā nāma vemānikapetarājā**”ti. **Kammavipākanti** akusalakammavipākaṃ. Vemānikapetā hi kaṇhasukkavasena missakaṃ kammaṃ katvā vinipātikadevatā viya sukkena kammunā paṭisandhiṃ gaṇhanti. Tathā hi maggaphalabhāginopi honti, pavattiyam pana kammānurūpaṃ kadāci puññaphalaṃ, kadāci apuññaphalaṃ paccanubhavanti. Yesam pana ariyamaggo uppajjati, tesam maggādhigamato paṭṭhāya puññaphalameva uppajjati daṭṭhabbaṃ. Apuññaphalaṃ pubbe viya kaṭukaṃ na hoti, manussattabhāve ṭhitānaṃ (2.0115) viya mudukameva hotīti apare. **Dhammiko rājāti** ettha tassa dhammikabhāvo dhammadevaputtassa viya uppattiniyato dhammatāvasena veditabbo. **Dvāresūti** avīcimahānarakassa catūsu dvāresu. **Khiṇāsavā brāhmaṇā nāma** ukkaṭṭhaniddesena.

Anuyogavattanti anuyoge kate vattitabbavattaṃ. **Āropentoti** kārāpento, attano pucchaṃ uddissa paṭivacanaṃ dāpento pucchati. Parassa hi adhippāyaṃ ñātuṃ icchanto tadupagaṃ payogaṃ karonto pucchati nāma. **Laddhinti** gāhaṃ. **Paṭiṭṭhāpentoti** tattha niccakālaṃ kārāpento. **Kāraṇaṃ pucchantoti** yuttiṃ pucchanto. **Samanubhāsati**ti yathānuyuttamatthaṃ vibhūtaṃ katvā katheti.

Jiṇṇanti jarāpattiyā jiṇṇaṃ. Ekacco daharakālato paṭṭhāya paṇḍurogādinā abhibhūtakāyatāya jiṇṇasadiso hoti, ayaṃ na tathā jarāpattiyā jiṇṇoti dasseti. **Gopānasī viya vaṅkanti** vaṅkagopānasī viya vaṅkaṃ. Na hi vaṅkabhāvassa nidassanattaṃ avaṅkagopānasī gayhati. **Bhagganti** bhaggasarīraṃ kaṭiyam bhaggakāyattā. Tenāha “**imināpissa vaṅkabhāvameva dīpeti**”ti. **Daṇḍapaṭisaraṇanti** ṭhānagamanesu daṇḍo paṭisaraṇaṃ etassāti daṇḍapaṭisaraṇaṃ tena vinā vattituṃ asamatthattā. Tenāha “**daṇḍadutiyaṃ**”ti. **Jarāturanti** jarāya patthataṃ kilantakāyaṃ. Sabbaso kimihataṃ viya mahākhallāṭaṃ sīsamassāti **mahākhallāṭasīsaṃ**. **Sañjāta-valinti** samantato jātavalikaṃ. **Jarādhammoti** jarāpakatiko. Tenāha “**jarāsabhāvo**”ti. Sabhāvo ca nāma tejodhātuyā uṇhatā viya na kadāci vigacchatīti āha “**apari-mutto jarāyā**”ti-ādi.

Atthato evaṃ vadati nāma, vācāya avadantopi atthāpattito evaṃ vadanto viya hoti viññūnanti attho. **Taruṇo ahosiṃ** yobbanena samannāgato. Ūrūnaṃ balaṃ etassa atthīti **ūrubalī**. Tena dūrepi gamanāgamanaṅghanādisamatthataṃ dasseti, **bāhubalīti** pana iminā hatthehi kātabbakiccasamatthataṃ, **javaggahaṇena**

vegasā pavattisamatthataṃ. **Antarahitāti** naṭṭhā. Ettha ca **na kho panāhanti-ādi** jarāya devadūtabhāvadassanaṃ. Tenāha “**tenesa devadūto nāma jāto**” ti. Ābādhassa (2.0116) atthitāya **ābādhikaṃ**. Vividhaṃ dukkhaṃ ādahatīti byādhi, vise-sena vā ādhiyati etenāti byādhi, byādhi saṃjāto etassāti **byādhitaṃ**. Esa nayo **dukkhitaṃ** etthāpi.

Dutiyaṃ devadūtanti etthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. **Byādhinā abhiha-toti** byādhinā bādhito, upaddutoti attho.

Viparibhinnavaṇṇoti viparibhinnanīlavaṇṇo. Tañhi yattha yattha gahitapu-bbakaṃ, tattha tattha paṇḍuvaṇṇaṃ, maṃsussadaṭṭhāne rattavaṇṇaṃ, yebhu-yyena ca nīlasāṭakapārutaṃ viya hoti. Tena vuttaṃ “viparibhinnanīlavaṇṇo” ti.

“**Ko labhati, ko na labhati**” ti nirayupagasseva vasaṇāyaṃ vicāraṇāti “**yena tāva bahu pāpaṃ katan**” ti-ādi āradhamaṃ. **Bahu pāpaṃ katanti** bahuso pāpaṃ kataṃ. Tena pāpassa bahulikaraṇamaṃha. **Bahūti** vā mahantaṃ. Mahatthopi hi bahu-saddo dissati “bahu vata kataṃ assā” ti-ādīsu, garukanti vuttaṃ hoti. So garukaṃ bahulaṃ vā pāpaṃ katvā ṭhito niraye nibbattatiyeva, na yamapurisehi yamassa santikaṃ nīyatīti. **Parittanti** pamāṇaparittatāya kālāparittatāya ca parittaṃ. Puri-masmiṃ atthe agarūti attho, dutiyasmiṃ abahulanti. Yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ “**yathā hī**” ti-ādi vuttaṃ. **Kattabbameva karontīti** daṇḍameva karonti. **Anuvijitvāti** vīmaṃsitvā. **Vinicchayaṭṭhānanti** aṭṭakaraṇaṭṭhānaṃ. **Parittapāpakam-māti** dubbalapāpakammā. **Attano dhammatāyāti** parehi asāriyamānepi attano dhammatāya saranti. Te hi pāpakammassa dubbalabhāvato katūpacitassa ca okā-sārahakusalakammassa balavabhāvato attano dhammatāyapi saranti. **Sāriyamānā-pīti** “idaṃ nāma tayā kataṃ puññakammaṃ” ti parehi sāriyamānāpi.

Ākāsacetiyaṃ girisikhare abbhokāse vivaṭaṅgaṇe katacetiyaṃ. **Rattapaṭena** Ti rattavaṇṇena paṭena **pūjesi** paṭākaṃ katvā. **Aggijālasaddanti** paṭapaṭāyantaṃ narake aggijālasaddaṃ sutvāva. **Attanā pūjitapaṭaṃ anussarīti** tadā paṭākāya vāta-ppahārasadde nimittassa gahitattā “mayā tadā ākāsacetiye pūjitarattapaṭasaddo viyā” ti attanā pūjitapaṭaṃ anussari.

Sumanapupphakumbhenāti (2.0117) kumbhaparimāṇena sumanapuppharā-sinā. “Dasādhikaṃ nālisahassakumbhaṃ” ti keci, “pañca-ambaṇaṃ” ti apare. **Tīhipi na sarati** balavato pāpakammaṃ byāmoḥito. **Tuṅhī ahosīti** “kammāraho ayan” ti tattha paṭikāraṃ apassanto tuṅhī ahosi.

Ekapakkhacchadanamattāhī Ti majjhimappamāṇassa gehassa ekacchadana-ppamāṇehi. **Suttāhataṃ karitvāti** kāḷasuttaṃ pātetvā. Yathā ratho sabbaso pajja-lito hoti ayomayo, evaṃ yugādayopissa pajjalitā sajotibhūtā eva hontīti āha “**saddhiṃ ...pe... rathe yojetvā**” ti. **Mahākūṭāgārappamāṇanti** sattabhūmakamahā-kūṭāgārappamāṇaṃ.

Vibhattoti sattānaṃ sādharmaṇena pāpakammunā vibhatto. **Hīnaṃ kāyanti** hīnaṃ sattanikāyaṃ, hīnaṃ vā attabhāvaṃ. **Upādāneti** catubbidhe upādāne. Atthato pana taṅhādiṭṭhiggāhoti āha “**taṅhādiṭṭhiggahaṇe**” ti. Sambhavati jarāmarāṇaṃ ete-nāti **sambhavo**, upādānanti āha “**jātiyā ca maraṇassa cha kāraṇabhūte**” ti. **Anupā-dāti** anupādāya. Tenāha “**anupādiyitvā**” ti. **Sakalavaṭṭadukkaṃ atikkantāti** carima-

cittanirodhena vaṭṭadukkhassa kilesānampi asambhavato sabbaṃ vaṭṭadukkham atikkantā.

Devadūtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Catumahārājasuttavaṇṇanā

37. Sattame amā saha vattanti tasmim tasmim kicceci **amaccā**, sahitā. Parisati bhavāti **pārisajjā**, parivāraṭṭhāniyā parisāpariyāpannā. Tenāha “**paricārikadevatā**”ti. **Tātā**ti ālapanam. **Evanti** “kacci bahū manussā”ti-ādinā vuttākārena. **Aṭṭha vāreti** ekasmim aḍḍhamāse catukkhattum tathā itarasminti evam aṭṭha vāre. **Adhiṭṭhahantī**ti adhiṭṭhanti. **Paṭijāgarontī**ti paṭi paṭi jāgaronti. Puññaṃ karontā hi sattā jāgaronti nāma kātabbakiccappasutattā, itare pana supanti nāma sahitaparahitavimuttattā. Cātuddasi-uposathassa anugamanam viya pannarasi-uposathassa paccuggamanam na labbhati divasābhāvato.

Tatoti (2.0118) tato tato. **Tam upanissāyāti** tā tā gāmanigamarājadhāniyo upanissāya. **Adhivatthāti** āramavanarukkhādīsu adhivatthā devatā. **Teti** te devā. **Sandhāya kathetī**ti bhagavā katheti. **Vuttanti** aṭṭhakathāyam vuttaṃ.

Niccaṃ nibaddham uposatho samvacchare samvacchare paṭi paṭi haritabbato pavattetabbato **pāṭihāriyapakkho nāma**. **Guṇaṅgehī**ti uposathaṅgehi.

Vutthavāsoti vusitabrahmacariyavāso. **Kattabbakiccanti** dukkhādīsu pariññātā-dikiccaṃ. **Otāretvāti** chaḍḍetvā. **Parikkhīṇabhavasamyojanoti** sabbaso khīṇabhavabandhano. **Kāraṇena jānitvāti** vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya cattāri ariyasaccāni jānitvā.

Jānantoti “arahantānaṃ anukaraṇappaṭipatti esā, yadidaṃ sammadeva uposathānuṭṭhānan”ti evaṃ uposathakammassa guṇaṃ jānanto. **Evarūpenāti** yādiso bhagavato uposathabhāvo vihito, evarūpena arahantānukaraṇena uposathakammena. **Sakkā** pahitatto vipassanaṃ ussukkāpetvā khīṇāsavasampattiṃ pāpuṇitum. **Aṭṭhamaṃ uttānatthameva** sattame vuttanayattā.

Catumahārājasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sukhumālasuttavaṇṇanā

39. Navame **niddukkho**ti kāyikacetasikadukkhavirahito. Sadukkhe hi savighāte sukhumālattā anavasārā, tasmā sukhito niddukkhatāya sukhumālo nāma. Yāvassa sukhumālattā paramukkamaṃsagatāti āha “**paramasukhumālo**”ti. Ativiya sukhumāloti attho. Antamatītaṃ **accantaṃ**. Sabbadā sukhumāloti āha “**satataniddukkho**”ti. **Cariyakāle**ti bodhicariyāya caraṇakāle. **Tenāti** bodhisattena. Aññattha pana **padumanti** rattaṃ kamalaṃ. **Puṇḍarikanti** setaṃ vuccati. **Itarāti** itarapokkharāṇiyo. “**Bodhisattassa kirā**”ti-ādikaṃ pokkharāṇīnaṃ (2.0119) uppattidassanaṃ. **Kuddālakammakāreti** khaṇake. **Pokkharāṇiṭṭhānānīti** pokkharāṇikhaṇanayoggaṭṭhānāni. **Gaṇhāpesīti** khaṇāpesi. Pokkharāṇisaddo cettha tādise jalāsaye niruḷho daṭṭhabbo paṅkajādisaddā viya. Sopānabāhukānaṃ matthakaṭṭhānaṃ **uṇhisanti** adhippettaṃ. **Udakasecananālikāti** udakacchaṭṭāvissajjananāliyantāni. **Pañcavi-dhāti** vaṇṇavasena jātivāsena ca.

Kho panassāti nipātamattaṃ. Kāsika-saddo ativiya saṅhe sukhome mahagghavatte niruḷho, aññasmimpi tathājātike ruḷhivasena pavattatīti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**akāsikaṃ candanan**”ti. Hemante vāso hemantaṃ, hemantaṃ arahatīti **hemantiko**, pāsādo. “**Itaresupi eseva nayo**”ti vatvā tadeva nesaṃ arahataṃ dassetaṃ “**tattha hemantiko**”ti-ādi vuttaṃ. **Sajālānīti** sajālavātapānāni, **udakayantānīti** udakadhārāvissandanakayantāni. **Pāsādamatthaketi** pāsādassa upari-ākāsatale. **Bandhitvāti** payojitayante sukkhamahiṃsacammaṃ bandhitvā. **Yantaṃ parivattetvāti** yathāpayojitaṃ yantaṃ pāsāṇāropanatthañceva puna tesāṃ vissajjanatthañca parivattetvā. **Tasmiṃ vissajjentīti** chadanapiṭṭhe baddhasukkhamaṃsacamme vissajjenti.

Sahassathāmanti purisasahassabalaṃ, purisasahassena vahitabbabhāravahaṃ. **Pallaṅke nisinnovāti** ratanamaya-pallaṅke yathānisinno eva. **Uppatanākārapattanti** uppattivā ṭhitaṃ viya. **Jiyaṃ pothentassāti** jiyāghātaṃ karontassa. **Jiyappahārasaddoti** jiyāghātasaddo. **Yante baddhanti** yantabaddhaṃ katvā ṭhapitaṃ. **Saddantareti** thāmamajjhimassa purisassa saddasavanaṭṭhāne. Gāvutassa catuttho

bhāgo kosotipi vuccati dvisahassadaṇḍappamāṇaṭṭhānaṃ.

Sabbatṭhānānī mahāpurisassa tāni tāni sabbāni vasanaṭṭhānāni. **Sikhābaddho** Ti purisasabhāvasseva visesato dassanametam. **Na uppilāvitabhāvatthanti** uppilāvitabhāvasaṅkhātaṃ atthaṃ na kathesīti attho. Tassa hi bodhimūleyeva setughāto. **Tenevāti** appamādalakkhaṇassa (2.0120) dīpanato eva. **Attānaṃ atikkamivāti** attano jarāpattiṃ acintetvā aṭṭiyati. **Na panesa maggena pahīno** tadā maggassa anadhigatattā. **Sikkhaṃ paṭikkhipivāti** yathāsamādinnaṃ sikkhaṃ pahāya.

Aviparītabyādhi-ādisabhāvāvāti ekantena byādhi-ādisabhāvā eva. **Evaṃ jigucchāvihārenāti** evaṃ sakalasseva vaṭṭadukkhassa jigucchanavihārena viharaṇtassa. **Evaṃ jigucchananti** evaṃ parassa jigucchanam. **Paraṃ ajigucchamaṇoti** karuṇāyanena evaṃ paraṃ ajigucchanto. **Abhibhosmīti** abhibhavitā asmi. **Ussāho ahūti** caturaṅgasamannāgataṃ vīriyameva catubbidhasammappadhānavīriyaṅca ahoṣi, yena maggabrahmacariyaparāyaṇo jāto.

Sukhumālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ādhipateyyasuttavaṇṇanā

40. Dasame abhibhavitvā pavattanaṭṭhena adhipati yaṃ kiñci jeṭṭhakaṃ na kārakaṃ attānaṃ adhipatīti katvā attā eva adhipati, tato āgataṃ **attādhipateyyaṃ**. Tenāha “**attānan**” ti-ādi. **Lokanti** sattalokaṃ. So ca kho iddhividhādiguṇavisesa-yutto adhippeto adhipatibhāvassa adhippetattā. **Navavidhaṃ lokuttaradhammanti** ukkaṭṭhaniddesena vuttaṃ. **Iti bhavoti** evaṃ sampattibhavo, tattha evaṃ abhivuddhīti. **Sampattibhavassa hetūti** taṃtaṃ sampattibhavassa tattha ca abhivuddhiyā hetu. Jātinimittassa kammabhavassa katūpacitattā **jāti antopaviṭṭhā**. **Jarādīsupi eseve nayo** hetusiddhiyā phalasiddhito.

Asallinanti na saṅkocappattaṃ. **Upaṭṭhitāti** kāyādisabhāvasallakkhaṇavasena upaṭṭhitā. **Asammuṭṭhā** sammosābhāvato. **Asāraddhoti** sārambhassa sārambhahe-tūnaṅca vikkhambhanaṃ asāraddho. **Ekaggaṃ** anekaggabhāvassa dūrasamu-ssāpitattā. **Nimmalaṃ katvāti** rāgādimalānaṃ apanayanena malarahitaṃ katvā. **Gopāyatīti** saṃkilesānatthato rakkhati. **Ayanti** evaṃ paṭipanno bhikkhu. **Suddhamattānaṃ pariharati** asuddhabhāvassa kilesassapi abhāvato.

Atikkamivā (2.0121) **maññasīti** asakkhiṃ katvā maññasī. Tāya taṇhāya nibbat-toti tammayo, taṇhāvasiko. Tassa bhāvo tammayatā, tassā **tammayatāya** abhā-vena. **Na hāyati** paññādiguṇavepullappattiyā.

Ādhipateyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Devadūtavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cūlavaggo

1. Sammukhībhāvasuttavaṇṇanā

41. Pañcamassa paṭhame sammukho bhavati yena so sammukhībhāvo, purato vijjamānatā, tasmā **sammukhībhāvā**. **Puññakammanti** dānasaṅkhātaṃ puññakammaṃ. **Dve dhammā sulabhā** bāhirattā yathāsakaṃ paccayasamavāyena labbhanato. **Saddhā pana dullabhā** pacurajanassa anavaṭṭhitakiccattā. Tenevāha “**puthujjanassā**” ti-ādi.

Sammukhībhāvasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Tiṭhānasuttavaṇṇanā

42. Dutiye macchariyameva malaṃ macchariyamalaṃ, cittassa malīnasabhāvā-pādanato vigataṃ macchariyamalaṃ etthāti **vigatamacchariyamalaṃ**. Gedhābhāvena koci kiñci dentopi tattha āsattiṃ na vissajjeti, ayaṃ pana na tādisoti āha “**vissatṭhacāgo**” ti. **Malīnahatthova** cittavisuddhiyā abhāvato. **Dhotahatthova** dhotahatthena kātabbakiccasādhanato. Tena vuttaṃ- “citte suddhe visujjhanti, iti vuttaṃ mahesinā” ti. **Yācituṃ yutto** yācakānaṃ manorathapūraṇato. **Yācayogo** payogāsahehi yācakehi suṭṭhu yuttabhāvato. Taṃsamaṅgī eva tattha rato nāma, na cittamattenevāti āha “**dānaṃ ...pe... rato nāma hoti**” ti.

“**Uccā, bhante**” ti vatvā ayaṃ maṃ uccato vadatīti cinteyyāti puna “**nāti-uccā tumhe**” ti āha, sarīrenāti adhippāyo. **Mecakavaṇṇassā** Ti nīlobhāsassa. **Pucchī** Ti bhikkhū pucchi. **Bhūmiyaṃ lekhaṃ likhanto acchīti** paṭhamaṃ (2.0122) mañce nipajjitvā uṭṭhāya bhūmiyaṃ lekhaṃ likhanto acchi “**akhīṇāsavoti maññanā hotū**” ti. Tathā hi rājā khīṇāsavassa nāma ...pe... nivatti. **Dhajapaggahitāvā** Ti paggahitadhajāva. **Silācetiyaṭṭhānanti** thūpārāmassa ca mahācetiyaṃ ca antare silāya katacetiyaṭṭhānaṃ. **Cetiyaṃ ...pe... aṭṭhāsi** sāvakkassa taṃ kūṭāgāranti katvā.

Pacchābhāgenāti dhammakathikassa therassa piṭṭhipassena. **Gonasoti** maṇḍalasappo. Dhammassavanantarāya bahūnaṃ saggamaggappaṭilābhantarāyo bhavyeyāti adhippāyena “**dhammassavanantarāyaṃ na karissāmi**” ti cintesi. **Visaṃ vikkhambhetvāti** vipassanātejena visavegaṃ vikkhambhetvā. **Gāthāsahassanti** gāthāsahassavantaṃ. **Paṭṭhānagāthāyā** Ti paṭṭhāpanagāthāya, ādigāthāyāti attho. **Paṭṭhāna ...pe... avasānagāthaṃ eva vavatthapesi**, na dvinnaṃ antare vuttaṃ kilantakāyattā. **Sarabhāṇaṃ** sāyanhadhammakathā. **Paggaṇhātīti** paccakkhaṃ karontī gaṇhāti, sakkaccaṃ suṇātīti attho. Dhammakathanadivase dhammakathikānaṃ akilamanatthaṃ saddhā upāsakā siniddhabhojanaṃ madhupānakañca

denti sarassa madhurabhāvāya sappimadhukatelādiñca bhesajjaṃ. Tenāha “**ariya-vaṃsaṃ kathessāmi**” ti-ādi. **Catūhi dāṭhāhi ḍaṃsitvā**ti daḷhadatṭhabhāvadassanaṃ. **Carissāmi**ti sammānessāmi, sakkaccaṃ suṇissāmi attho. **Nimmathetvā**ti nimma-dditvā, apanetvāti attho.

Tiṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Atthavasasuttavaṇṇanā

43. Tatiye attho nāma phalaṃ, taṃ etassa vasoti **atthavaso**. Hetu, attho etassa atthīti attho, so evāti āha “**tayo atthe tīṇi kāraṇāni**” ti. Dhammadesanā nāma ukka-ṭṭhaniddesena catunnaṃ ariyasaccānaṃ pakāsanāti āha “**catusaccadhammaṃ pakāseti**” ti. **Aṭṭhakathaṃ ṇāṇena paṭisaṃvedī**ti pāḷipadānaṃ atthaṃ vivaraṇaṇā-ṇena paṭi paṭi saṃvedanasīlo “ayaṃ imassa bhāsitassa attho” ti. Etena atthapaṭisa-mbhidābyāpāramāha. **Pāḷidhammaṃ paṭisaṃvedī**ti pāḷigatiṃ pāḷiṃ padaviva-raṇaṃ paṭi paṭi saṃvedanasīlo. Etena dhammapaṭisambhidābyāpāramāha.

Atthavasasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kathāpavattisuttavaṇṇanā

44. Catutthe (2.0123) **pavattinī**ti yāva adhippetatthanigamanā avicchedena pavattinī. Paṭighātābhāvena **appaṭihatā**. **Niyyānikā** Sappāṭihīrakā.

Kathāpavattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṇḍitasuttavaṇṇanā

45. Pañcame **paṇḍitapaññattānī**ti paṇḍitehi paṭhamam paññattāni. **Kathitānī**ti seyyaso kathitāni. **Mahāpurisehī**ti buddhabodhisattehi. **Karuṇā**ti karuṇācetovi-mutti vuttā. **Pubbabhāgoti** tassa upacāro. **Damoti indriyasaṃvaro** “manaccha-ṭṭhānaṃ indriyānaṃ damanan” ti katvā. **Attadamananti** cittadamaṇaṃ. **Puṇṇovāde** (ma. ni. 3.396) “sakkhissasi kho, tvaṃ puṇṇa, iminā damūpasamenā” ti āgatattā **damoti vuttā khantipi. Ālavake**

ālavakasutte (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 190) “saccā damā cāgā”ti evaṃ **vuttā paññāpi** imasmimṃ sutte “damo”ti vattum vaṭṭati. **Rakkhaṇaṃ gopanaṃ paṭijaggananti** mātā-pitūnaṃ manussāmanussakatūpaddavato rakkhaṇaṃ, byādhi-ādi-anatthato gopanaṃ, ghāsacchādanādīhi veyyāvaccakaraṇena paṭijagganaṃ. **Santo nāma** sabbakilesadarathapariḷāhūpasamena upasantakāyavacīsamācāratāya ca. **Uttama-ṭṭhena santānanti** mattheyyatādīhi seṭṭhaṭṭhena santānaṃ.

Idha imesaṃyeva tiṇṇaṃ ṭhānānaṃ karaṇenāti imasmimṃ sutte āgatānaṃ tiṇṇaṃ ṭhānānaṃ karaṇena nibbattanena. **Etāni ...pe... kāraṇāni**ti mātupaṭṭhānaṃ pitupaṭṭhānanti etāni dve uttamapurisānaṃ kāraṇāni. Uttamakiccakaraṇena hi mātāpitu-upaṭṭhākā “uttamapurisā”ti vuttā. Tenāha “**mātāpitu ...pe... vutto**”ti. Anupaddavabhāvena **khemaṃ**.

Paṇḍitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sīlavantasuttavaṇṇanā

46. Chaṭṭhe (2.0124) **lokiyalokuttaramissakanti** ettha “manussā puññaṃ pasavanti”ti avisesena vuttattā bhāvanāmayassapi puññassa saṅgaṇhanato lokuttara-ssapi sambhavo daṭṭhabbo.

Sīlavantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Saṅkhatalakkhaṇasuttavaṇṇanā

47. Sattame samecca sambhūya paccayehi kataṃ **saṅkhatam**. **Nimittāni**ti sañjānanassa nimittāni. Hetupaccayasamavāye uppajjanaṃ **uppādo**, attalābho. **Vayoti** bhaṅgo. **Ṭhitassāti** uppādakkhaṇato uddhaṃ ṭhitikkhaṇapattassa. Sā panassa avatthā uppādāvatthāya bhinnāti katvā aññathattaṃ jarāti ca vuttā. Yasmā dhammo uppajjamāno eva bhijjati, tathā sati uppādabhaṅgā samānakkhaṇā siyumu, na ca taṃ yujjati, tasmā uppādāvatthāya bhinnā bhaṅgābhimukhāvatthā jarāti veditabbā. Ye pana “saṅkhārānaṃ ṭhiti natthī”ti vadanti, tesaṃ taṃ micchā. Yathā hi tasseva dhammassa uppādāvatthāya bhinnā bhaṅgāvatthā icchitā, aññathā “aññaṃ uppajjati, aññaṃ nirujjhati”ti āpajjati, evaṃ uppajjamānassa bhaṅgābhimukhā dhammā icchitabbā. Sā ca ṭhitikkhaṇo. Na hi uppajjamāno bhijjatīti sakkā viññātunti.

Saṅkhatanti tebhūmakā dhammā paccayasamuppānattā. Yadi evaṃ magga-phaladhammā kathanti āha “**maggaphalāni panā**”ti-ādi. Lakkhaṇakathā hi yāva-deva sammasanatthā. **Uppādakkhaṇe uppādo**, na ṭhānabhaṅgakkhaṇesu. Kasmā? Uppāda-uppādakkhaṇānaṃ aññamaññaṃ paricchinnattā. Yathā hi uppādasaṅkhātena vikārena uppādakkhaṇo paricchinno, evaṃ uppādakkhaṇenapi uppādo

paricchinnō. Sesadvayepi eseva nayo. Dhammappavattimattatāyapi kālassa lokasamaññāvaseneva vuttaṃ. **Lakkhaṇaṃ na saṅkhaṭaṃ, saṅkhaṭaṃ na lakkhaṇanti** nesaṃ bhedadassanaṃ. Avatthāvato hi avatthā bhinnāvāti. **Paricchinnanti** ettha uppādavayehi tāva saṅkhaṭaṃ paricchinnaṃ hotu, jarāya pana taṃ kathaṃ paricchinnanti vuccati? Na vuccati paricchedo pubbantāparantamattena, atha kho sabhāvabhedenāti nāyaṃ doso. **Saṅkhaṭaṃ** dhammajātaṃ **paricchinnaṃ** tabbantaṃ dhammajātaṃ (2.0125) saṅkhaṭanti paññāyati evaṃ tesaṃ abhāvena nibbānametanti lakkhitabbato sañjānitabbato. Idāni “**yathā hi**” ti-ādinā yathāvuttamattaṃ upamāhi vibhāveti.

Saṅkhatalakkhaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Asaṅkhatalakkhaṇasuttavaṇṇanā

48. Aṭṭhame **asaṅkhatassāti** vuttanayena na saṅkhatassa. Tenāha “**paccayehi**” ti-ādi. Yathā uppādādīnaṃ bhāvena saṅkhatadhammajātaṃ saṅkhaṭanti paññāyati, evaṃ tesaṃ abhāvena nibbānaṃ asaṅkhaṭanti paññāyati.

Asaṅkhatalakkhaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Pabbatarājasuttavaṇṇanā

49. Navame idha **sāla**-saddo rukkhasāmaññapariyāyo, na rukkhavisesapariyāyoti āha “**mahāsālāti mahārukkhā**” ti. **Kulajetṭhakanti** tasmim kule jetṭhabhūtaṃ sāmibhūtaṃ. **Silāmayo** na paṃsumayo missako ca. Gāmaṃ gāmūpacāraṇca ṭhapetvā sabbaṃ araṇṇanti āha “**araṇṇasminti agāmakatṭhāne**” ti. Mahanto pabbato seloti yojanā.

Pabbatarājasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ātappakaraṇīyasuttavaṇṇanā

50. Dasame **sarīrasambhavānanti** sarīre sambhūtānaṃ. **Dukkhānanti** aniṭṭhānaṃ. **Bahalānanti** nirantarappavattiyā aviraḷānaṃ. **Tāpanavasena**ti dukkhāpanavasena. **Tibbānanti** kurūrānaṃ. Tāsaṃ yathāvuttānaṃ adhvāsānāya pahātabbadukkhavedanānaṃ pajahanaṃ nāma khamaṇamevāti āha “**khamaṇatthāyā**” ti. **Āṇāpetvāti** “ātappaṃ karaṇīyaṃ” ti buddhānaṃ vidhāya. **Lokiyalokuttaramissakā kathitā** sasambhārānaṃ maggadhammānaṃ kathitattā.

Ātappakaraṇīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Mahācorasuttavaṇṇanā

51. Ekādasame (2.0126) mahābalavacoro **mahācoro** Ti āha “**mahanto balavacoro**” ti. **Balavacoroti** ca mahāthāmatāya mahāparivāratāya mahācoriyakammasamattatāya ca veditabbo. Mahataṃ gāmanigamānaṃ viluppanaṃ **mahāvilopo**. **Taṃ taṃ kāraṇaṃ pakkhipitvā** ti taṃ taṃ akaraṇameva kāraṇaṃ katvā tappaṭibaddhāya kathāya pakkhipitvā. **Atthaṃ kathayissantī** ti tassa tassa atthañca kathayissantī. **Harantā** ti apanentā pariharantā. **Dasavattukāyā** ti “sassato loko” ti (ma. ni. 1.269) ādidasavattusannissitāya. **Antaṃ gahetvā ṭhitadiṭṭhiyā** ti tameva sassatādi-antaṃ gahetvā avissajjetvā ṭhitadiṭṭhiyā.

Mahācorasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cūḷavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

2. Dutiyapaṇṇāsakaṃ

(6) 1. brāhmaṇavaggo

1. Paṭhamadvebrāhmaṇasuttavaṇṇanā

52. Brāhmaṇavaggassa (2.0127) paṭhame **jarājiṇṇā** ti jarāvasena jiṇṇā, na byādhi-ādīnaṃ vasena jiṇṇasadisattā jiṇṇā. **Vayovuddhā** ti vayaso vuddhippattiyā vuddhā, na sīlādivuddhiyā. **Jātimahallakā** ti jātiyā mahantatāya cirarattaññutāya jātimahallakā. **Tayo addhe atikkantā** ti paṭhamo, majjhimo, pacchimoti tayo addhe atitā. **Tatiyaṃ vayaṃ anuppattā** Ti tato eva pacchimaṃ vayaṃ anuppattā. **Akatabhayaparittāṇā** ti ettha **bhayaparittāṇanti** duggatibhayato parittāyakaṃ puññaṃ, taṃ akataṃ etehīti akatabhayaparittāṇā. **Paṭiṭṭhākammanti** sugatisaṅkhātappaṭiṭṭhāvahaṃ kammaṃ. **Upasaṃhariyatī** ti sampāpīyati. “Upanīyatī” ti vuttaṃ, kiṃ kena upanīyatīti āha “**ayañhi jātiyā jaraṃ upanīyatī**” ti-ādi. **Ayanti** loko. Jāto na jātabhāve-neva tiṭṭhati, atha kho tato paraṃ jaraṃ pāpīyati, jarāya byādhiṃ pāpīyati. Evaṃ parato paraṃ dukkhameva upanīyati.

Tāyanaṭṭhenāti rakkhanaṭṭhena. **Niliyanaṭṭhenā**ti nilīnaṭṭhānabhāvena. **Paṭiṭṭhānaṭṭhenā**ti paṭiṭṭhānabhāvena. **Avassayanaṭṭhenā**ti avassayitabbabhāvena. **Uttamagativasenā**ti paramagatibhāvena.

Paṭhamadvebrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyadvebrāhmaṇasuttavaṇṇanā

53. Dutiye bhajitabbaṭṭhena paresaṃ bhājitabbaṭṭhena **bhājanaṃ**, bhaṇḍakaṃ.

Dutiyadvebrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Aññatarabrāhmaṇasuttādivaṇṇanā

54-55. Tatiye (2.0128) yesaṃ rāgādīnaṃ appahānena purisassa attabyābādhādīnaṃ sambhavo, pahānena asambhavoti evaṃ rāgādīnaṃ pahāyako ariyadhammo mahānubhāvatāya mahānisaṃsatāya ca sāmaṃ passitabboti **sandiṭṭhiko**. **Iminā nayena sesesu padesupi yathārahaṃ nīharitvā vattabbo. Saddattho pana visuddhimaggasaṃvaṇṇanāsu** (visuddhi. mahāṭī. 1.147) vuttanayena veditabbo. Catutthaṃ uttānatthameva.

Aññatarabrāhmaṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nibbutasuttavaṇṇanā

56. Pañcame **na kālantare pattabbanti** yadā saccappaṭivedho, tadā eva laddhabbattā na kālantare pattabbaṃ. Maggañāṇena upanetabbattā upaneyyaṃ. Upaneyyameva **opaneyyikanti āha “paṭipattiyā upagantabban”** ti.

Nibbutasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Palokasuttavaṇṇanā

57. Chaṭṭhe **ācariyapācariyānanti** ācariyānampi ācariyānaṃ. **Nirantaraphuṭo nerayikasattehi** nirayagāmikamma kārakānaṃ bahubhāvā. **Ubhayampetanti** yathāvuttaṃ atthadvayaṃ. **Ghananivāsatanti** gāmānaṃ ghanasannivāsataṃ. **Eka-nteneva adhammoti** ayonisomanasikārahetukattā anattahetutāya ca niyameneva adhammo. **Na adhammarāgoti adhippetoti** paraparikkhāresu rāgo viya na mahāsā-

vajjoti katvā vuttaṃ. Tathā hi sakasakaparikkhāraṅgāya rāgo visamalobho viya na ekantato apāyupattijanako. Paraparikkhāresu uppajjamānassa mahāsāvajjatāya **adhammarāgatā. Lobhassa samakālo nāma natthi** kāyaduccaritādīnaṃ viya ayoniso manasikārasamuṭṭhānattā. **Esāti** eso pāpadhammo. **Samalobho** visamala-kkhaṇābhāvato. Tathā hi taṃsamuṭṭhāno payogo micchācāroti (2.0129) na vuccati. **Avatthupaṭisevanasaṅkhātenāti** yaṃ lokiyasādhusamanuññātaṃ rāgassa vatthuṭṭhānaṃ, tato aññasmimṃ vatthusmimṃ paṭisevanasaṅkhātena.

Vividhasassānanti sālivihi-ādinānappakārasassānaṃ. **Dussassanti** paccayadū-sena dūsitamṃ sassamṃ. **Sampajjamāneti** nipphajjanato pageva gabbhaparivuddhi-kāle. **Pāṇakāti** salabhādipāṇakā. **Patantīti** sassānaṃ matthake patanti. **Salākāma-ttameva sampajjati** Ti vaḍḍhitvā gabbhamṃ gahetuṃ asamatthamṃ sampajjati. **Teti vāḷa-amanussā. Laddhokāsāti** yakkhādhipatīhi anuññātattā laddhokāsā.

Palokasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vacchagottasuttavaṇṇanā

58. Sattame **mahāvīpākanti** uḷāraphalaṃ bahuvīpākaṃ. **Dhammo nāma** kathita-kathā “atthaṃ dahati vidahati” ti katvā. **Anudhammo nāma** paṭīkathanaṃ “taṃ anugato dhammo” ti katvā. Saha dhammenāti sahadhammo, so eva **sahadhammiko**. Dhammasaddo cettha kāraṇapariyāyoti āha “**sakāraṇo**” ti. **Vādassāti** vacanassa. **Anupāto** anupacchā pavatti.

Paripante tiṭṭhatīti **pāripanthiko**. Panthe ṭhatvā paresaṃ sāpateyyaṃ chindanato **panthadūhanacoro**. Yadi paccavekkhaṇaññaṃ, kathaṃ taṃ asekkhanti āha “**asekkhassa pavattattā**” ti. **Itarānīti** sīlakkhandhādīni. **Sayampīti** pi-saddo “asekkhassa pavattā cā” ti imamatthaṃ sampiṇḍeti.

Nibbisevanoti visevanarahito vigatavilomabhāvo. **Na upaparikkhantīti** na vicārenti. Jātiṃ nibbattiṃ yāti upagacchatīti **jātiyo**, jātoti attho. Tenāha “**yattha katthaci kulajāte**” ti.

Kevalīti kevalavā, pāripūrimāti attho. Tenāha “**paripuṇṇabhāvena yutto**” ti. **Etaṃ** kevalīti padaṃ. **Abhiññāpāranti** abhijānassa pāraṃ. Pariyantaṃ gatattā **pāragū**. Esa nayo sesapadesupi. **Khettavinicchayasavanenā** Ti (2.0130) “imehi sīlādiguṇasampannā sadevake loke puññassa khettaṃ, tadanño na khettaṃ” ti evaṃ khetta-vinicchayasavanena rahitā.

Vacchagottasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Tikaṇṇasuttavaṇṇanā

59. Aṭṭhame **durāsadāti** durupasaṅkamanā. **Garahā muccissatīti** mayi evaṃ kathente samaṇo gotamo kiñci kathessati, evaṃ me vacanamattampi na laddhanti ayaṃ garahā muccissatīti. **Paṇḍitāti** paṇḍiccena samannāgatā. **Dhīrāti** dhitisampannā. **Byattāti** paravādamaddanasamatthena veyyattiyena samannāgatā. **Bahussutāti** bāhusaccavanto. **Vādinoti** vādimaggakusalā. **Sammatāti** bahuno janassa sādhusammatā. **Paṇḍitādi-ākāraparicchedanti** tesam tevijjānaṃ paṇḍitākārādi-ākāraparicchedaṃ. Ākārasaddo kāraṇapariyāyo, paricchedasaddo parimāṇatthoti āha “**ettakena kāraṇenā**” ti.

Yathāti yenākārena, yena kāraṇenāti attho. Tenāha “**yathāti kāraṇavacanan**” ti. “**Dvīhipi pakkhehi**” ti vatvā te pakkhe sarūpato dassento “**mātito ca pitito cā**” ti āha. Tesam pakkhānaṃ vasenassa sujātataṃ dassetuṃ “**yassa mātā**” ti-ādi vuttaṃ. Janakajanikābhāvena vināpi loke mātāpitūsamaññā dissati, idha pana sā orasaputtavaseneva icchitāti dassetuṃ “**samsuddhagahaṇiko**” ti vuttaṃ. Gabbhaṃ gaṇhāti dhāretīti **gahaṇī**, gabbhāsayasaññito mātukucchippadeso. Yathābhuttassa āhārassa vipācanavasena gaṇhanato ahaḍḍanato **gahaṇī**, kammajatejodhātu.

Pitā ca mātā ca pitaro, pitūnaṃ pitaro pitāmahā, tesam yugo **pitāmahayugo**, tasmā “yāva sattamā pitāmahayugā pitāmahadvandā” ti evamettha attho daṭṭhabbo. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana dvandaṃ aggahetvā “yuganti āyuppamaṇaṃ vuccatī” ti vuttaṃ. **Yuga-saddassa** ca atthakathā dassitā “**pitāmahoyeva** (2.0131) **pitāmahayugan**” ti. **Pubbapurisāti** purisaggahaṇañcetta ukkaṭṭhaniddesavasena

katanti daṭṭhabbaṃ. Evañhi “mātito”ti pāḷivacanaṃ samatthitaṃ hoti. **Akkhittoti** akkhepo. **Anavakkhittoti** saddhathālipākādīsu anavakkhitto na chaḍḍito. **Jātivādenā**ti hetumhi karaṇavacananti dassetuṃ “**kena kāraṇenā**”ti-ādi vuttaṃ. Ettha ca “ubhato ...pe... pitāmahayugā”ti etena brāhmaṇassa yonidosābhāvo dassito saṃsuddhagahaṇikatākittanato. “Akkhitto”ti iminā kiriyāparādhābhāvo. Saṃsuddhajātikāpi hi sattā kiriyāparādhena khepaṃ pāpuṇanti. “Anupakkuṭṭho”ti iminā ayuttasaṃsaggābhāvo. Ayuttasaṃsaggañhi paṭicca sattā suddhajātikā kiriyāparā-dharahitāpi akkosam labhanti.

Tanti garahāvacanaṃ. **Mante parivattetīti** vede sajjhāyati, pariyāpuṇātīti attho. **Mante dhāretīti** yathā-adhite mante asammuṭṭhe katvā hadaye ṭhabeti.

Oṭṭhapahatakaraṇavasenati atthāvadhāraṇavasena. **Sanighaṇḍukeṭubhānanti** ettha vacanīyavācakabhāvena atthaṃ saddaṅca khaṇḍati bhindati vibhajja dasse-tīti nikhaṇḍu, so eva idha kha-kārassa gha-kāraṃ katvā “**nighaṇḍū**”ti vutto. Kiṭati gameti kiriyādivibhāgaṃ, taṃ vā anavasesapariyādānato gamento pūretīti **keṭubhaṃ**. **Vevacanappakāsakanti** pariyāyasaddadīpakaṃ, ekekassa atthassa anekapariyāyavacanavibhāvakanti attho. Nidassanamattañcetaṃ anekesampi atthānaṃ ekasaddavacanīyatāvibhāvanavasenaṃ tassa ganthassa pavattattā. Vacībhedaḍḍilakkhaṇā kiriyā kappīyati vikappīyati etenāti kiriyākappo, so pana vaṇṇapadasambandhapadatthādivibhāgato bahukappoti āha “**kiriyākappavikappo**”-ti. Idaṅca mūlakiriyākappaganthaṃ sandhāya vuttaṃ. So hi mahāvisayo satahas-saparimāṇo namācariyādīpakaraṇaṃ. Ṭhānakaraṇādivibhāgato nibbacaṇavi-bhāgato ca akkharā pabhedīyanti etehīti **akkharappabhedā**, sikkhāniruttiyo. **Ete-santi** catunnaṃ vedānaṃ.

Padanti (2.0132) catubbidhaṃ, pañcavidhaṃ vā padaṃ, taṃ padaṃ kāyatīti **padako**, teyeva vā vede padaso kāyatīti **padako**. **Tadvasesanti** vuttāvasesaṃ vākyam. Ettāvataṃ saddabyākaraṇaṃ vatvā puna “byākaraṇa”ti atthabyākaraṇa-māha. Taṃ taṃ saddaṃ tadatthaṅca byākaroti byācikkhati etenāti **byākaraṇaṃ**, saddasatthaṃ. Āyatīṃ hitaṃ tena loko na yatati na ihatīti **lokāyatam**. Tañhi ganthaṃ nissāya sattā puññakiriyāya cittampi na uppādentī.

Asīti mahāsāvakāti aññāsikoṇḍañño, vappo, bhaddiyo, mahānāmo, assaji, nāḷako, yaso, vimalo, subāhu, puṇṇaji, gavampati, uruvelakassapo, nadīkassapo, gayākassapo, sārīputto, mahāmogallāno, mahākassapo, mahākaccāno, mahāko-ṭṭhiko, mahākappino, mahācundo, anuruddho, kaṅkhārevato, ānando, nandako, bhagu, nandiyo, kimilo, bhaddiyo, rāhulo, sīvali, upāli, dabbo, upaseno, khadirava-niyarevato, puṇṇo mantāniputto, puṇṇo sunāparantako, soṇo kuṭīkaṇṇo, soṇo koḷi-viso, rādho, subhūti, aṅgulimālo, vakkali, kāḷudāyī, mahā-udāyī, pilindavaccho, sobhito, kumārakassapo, raṭṭhapālo, vaṅgīso, sabhiyo, selo, upavāṇo, megghiyo, sāgato, nāgito, lakūṇḍakabhaddiyo, piṇḍolo bhāradvājo, mahāpanthako, cūḷapa-nthako, bākulo, kuṇḍadhāno, dārucīriyo, yasojo, ajito, tissametteyyo, puṇṇako, mettagu, dhotako, upasīvo, nando, hemako, todeyyo, kappo, jatukaṇṇī, bhadrā-vudho, udayo, posalo, mogharājā, piṅgiyoti ete asīti mahāsāvakā nāma.

Kasmā panete eva therā “mahāsāvakā”ti vuccantīti? Abhinīhārassa mahanta-

bhāvato. Tathā hi dve aggasāvakāpi mahāsāvakesu antogadhā. Te hi sāvakapāramiñāṇassa matthakappattiyā sāvakesu aggadhammādhigamena aggaṭṭhāne ṭhitāpi abhinīhāramahantatāsāmaññaena “mahāsāvakā”tipi vuccanti, itare pana pakatisāvakehi sātisayaṃ mahābhinihārā. Tathā hi te padumuttarassa bhagavato kāle katapaṇidhānā, tato eva sātisayaṃ abhiññāsamāpattīsu vasino pabhinnappaṭisambhidā ca. Kāmaṃ sabbepi arahanto sīlavisuddhi-ādike sampādetvā catūsu (2.0 satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittā satta bojjaṅge yathābhūtaṃ bhāvetvā magga-paṭipāṭiyā anavasesato kilese khepetvā aggaphale patiṭṭhahanti, tathāpi yathā saddhāvimuttato diṭṭhippattassa, paññāvimuttato ca ubhatobhāgavimuttassa pubbabhāgabhāvanāvisesasiddho maggabhāvanāviseso, evaṃ abhinīhāramahantattapubbayogamahantattā hi sasantāne sātisayassa guṇavisesassa nipphādītattā sīlādīhi guṇehi mahantā sāvakāti mahāsāvakā. Tesuyeva pana ye bodhipakkhiyadhammesu pāmokkhabhāvena dhurabhūtānaṃ sammādiṭṭhisāṅkappādīnaṃ sātisayaṃ kiccānubhāvanipphattiyā kāraṇabhūtāya tajjābhinihārābhinihātāya sakkaccaṃ nirantaraṃ cirakālasambhāvitāya sammāpaṭipattiyā yathākkamaṃ paññāya samādhismiñca ukkaṭṭhapāramippattiyā savisesaṃ sabbaguṇehi aggabhāve ṭhitā, te sārīputtamoggallānā. Itare aṭṭhasattati therā sāvakapāramiyā matthake sabbasāvakānaṃ aggabhāvena aṭṭhitattā “mahāsāvakā”icceva vuccanti. Pakatisāvakā pana abhinīhāramahantattābhāvato pubbayogamahantattābhāvato ca “satthusāvakā”icceva vuccanti. Te pana aggasāvakā viya mahāsāvakā viya ca na parimitā, atha kho anekasatā anekasahassā.

Vayatīti **vayo**, ādimajjhapariyosānesu katthaci aparikilamanto avitthāyanto te ganthe santāneti paṇetīti attho. Dve paṭisedhā pakatiṃ gamentīti dassetuṃ “**avayo na hoti**”ti vatvā tattha avayaṃ dassetuṃ “**avayo nāma ...pe... na sakkoti**”ti vuttaṃ.

Idhāti imasmīṃ sutte. **Etanti** “viviceva kāmehi”ti-ādivacanaṃ. Tatiyavijjādhigamāya paṭipattikkamo **visuddhimagge** (visuddhi. 1.70) sātisayaṃ vitthārito, tathā idha avattukāmatāya **bhayabheravasuttā**dīsu (ma. ni. 1.34 ādayo) viya saṅkhepato ca vattukāmatāya “dvinnaṃ vijjāna” micceva vuttaṃ.

Vijjāti pubbenivāsappaṭicchādakassa mohakkhandhassa vijjanaṭṭhenapi vijjā. **Moho paṭicchādakatṭhena tamoti vuccati** tamo viyāti katvā. Kātābato karaṇaṃ, obhāsova karaṇaṃ **obhāsakaraṇaṃ**, attano paccayehi obhāsabhāvena nibbatteta-bbaṭṭhenāti attho. **Ayaṃ atthoti** (2.0134) ayameva adhippetattho. **Pasaṃsāvaca-nanti** tasseva atthassa thomanāvacanaṃ paṭipakkhavidhamanapavattivisesānaṃ bodhanato. **Yojanā**Ti pasaṃsāvasena vuttapadānaṃ atthadassanavasena vuttapadassa ca yojanā. **Avijjā vihatāti** etena vijjanaṭṭhena vijjāti ayampi attho dīpitoti daṭṭhabbaṃ. **Yasmā vijjā uppannāti** etena vijjāpaṭipakkhā avijjā, paṭipakkhatā cassā pahātabbabhāvena vijjāya ca pahāyakabhāvenāti dasseti. **Itarasmimpi pada-dvaye**Ti “tamo vihato, āloko uppanno”ti padadvayepi. **Eseva nayoti** yathāvuttayo-janaṃ atidisati. Tatthāyaṃ yojanā- evaṃ adhigatavijjassa tamo vihato viddhasto. Kasmā? Yasmā āloko uppanno ñāṇāloko pātubhūtoti. **Pesitattassāti** yathādhippetatthasiddhippattiṃ vissatṭhacittassa, paṭhamavijjādhigamāya pesitacittassāti vuttaṃ hoti.

Vipassanāpādakanti iminā tassa jhānacittassa nibbedhabhāgiyatamāha. Vipassanā tividhā vipassakapuggalabhedena. Mahābodhisattānañhi paccekabodhisattānañca vipassanā cintāmayañāṇasaṃvaḍḍhitattā sayambhuñāṇabhūtā, itaresaṃ sutamayañāṇasaṃvaḍḍhitattā paropadesasambhūtā. Sā “ṭhapetvā nevasaññānaññāyatanaṃ avasesarūpārūpajjhānānaṃ aññatarato vuṭṭhāyā”ti-ādinā anekadhā arūpamukhavasena catudhātuvavatthāne vuttānaṃ tesam tesam dhātupariggahamukhānaṃ aññataramukhavasena ca anekadhāva **visuddhimagge** (visuddhi. 1.306) nānāyato vibhāvitā. Mahābodhisattānaṃ pana catuvīsatiakoṭi-satasahassamukhena pabhedagamanato nānāyamaṃ sabbaññutaññāṇasannissayassa ariyamaggañāṇassa adhiṭṭhānabhūtamaṃ pubbabhāgañāṇagabbhamaṃ gaṇhāpentaṃ paripākaṃ gacchantaṃ paramagambhīraṃ saṅhasukhumataraṃ anaññasādhāraṇamaṃ vipassanāñāṇamaṃ hoti, yaṃ aṭṭhakathāsu “mahāvajirañāṇaṃ”ti vuccati. Yassa ca pavattivibhāgena catuvīsatiakoṭisatasahassappabhedassa pādakabhāvena samāpajjiyamānā catuvīsatiakoṭisatasahassasaṅkhā devasikaṃ satthu vaḷaṅjanakasamāpattiyo vuccanti, svāyamaṃ buddhānaṃ vipassanācāro paramatthamañjūsāyamaṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyamaṃ** (visuddhi. mahāṭī. 1.144) dassito, atthikehi tato gahetabboti. Idha pana sāvakānaṃ vipassanācāraṃ sandhāya “vipassanāpādakan”ti vuttaṃ.

Kāmaṃ (2.0135) heṭṭhimamaggañāṇānipi āsavānaṃ khepanañāṇāni eva, anavasesato pana tesam khepanamaṃ aggamaṃvaṇṇenevāti āha

“**arahattamaggañāṇatthāyā**” ti. **Āsavavināsanatoti** āsavānaṃ nissesaṃ samucchindanato. Āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ āsavakkhayañāṇanti dassento “**tatra cetam ñāṇan**” ti vatvā “**khaye**” ti ādhāre bhumbaṃ, na visayeti dassento “**tattha pariyāpannattā**” ti āha. **Abhinīharatīti** abhimukhaṃ nīharati, yathā maggābhisamayo hoti, savanaṃ tadabhimukhaṃ pavatteti. **Idaṃ dukkhanti** dukkhassa ariyasaccassa tadā bhikkhunā paccakkhato gahitabhāvadassanaṃ. **Ettakaṃ dukkhanti** tassa paricchijja gahitabhāvadassanaṃ. **Na ito bhiiyoti** tassa anavasesato gahitabhāvadassanaṃ. Tenāha “**sabbampi dukkhasaccan**” ti-ādi. **Sarasalakkhaṇapaṭivedhenāti** sabhāvasaṅkhātassa lakkhaṇassa asammohato paṭivijjanena. Asammoha-paṭivedhoti ca yathā tasmim ñāṇe pavatte pacchā dukkhasaccassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavatti. Tenevāha “**yathābhūtaṃ pajānāti**” ti. Dukkhaṃ samudeti etasmāti **dukkhasamudayo**. **Yaṃ ṭhānaṃ patvāti** yaṃ nibbānaṃ maggassa āramaṇapaccayaṭṭhena kāraṇabhūtaṃ āgamma. **Patvāti** ca tadubhayavato puggalassa pavattiyāti katvā vuttaṃ. **Patvāti** vā pāpuṇanahetu. **Appavattinti** appavattinimittaṃ. Te vā na pavattanti etthāti appavatti, nibbānaṃ. **Tassāti** dukkhanirodhassa. **Sampāpakanti** sacchikiriyāvasena sammadeva pāpakaṃ.

Kilesavasenati āsavasaṅkhātakilesavasena. Yasmā āsavānaṃ dukkhasaccapariyāyo tappariyāpannattā sesasaccānañca taṃsamudayādipariyāyo atthi, tasmā vuttaṃ “**pariyāyato**” ti. Dassento saccānīti yojanā. Āsavānañcettha gahaṇaṃ “**āsavānaṃ khayañāyā**” ti āradhattā. Tathā hi “**kāmāsavāpi cittaṃ vimuccatī**” ti-ādinā āsavavimuttisīseva sabbakilesavimutti vuttā. “**Idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ pajānāti**” ti-ādinā missakamaggo idha kathitoti “**saha vipassanāya koṭippattaṃ maggaṃ kathesi**” ti vuttaṃ. **Jānato passatoti** iminā pariññāsacchikiriyābhāvanābhisamayā vuttā. **Vimuccatīti** iminā pahānābhisamayo vuttoti āha “**iminā magga-kkhaṇaṃ dasseti**” ti. **Jānato** (2.0136) **passatoti** vā hetuniddeso. Yaṃ jānanahetu kāmāsavāpi cittaṃ vimuccatīti yojanā. Dhammānañhi samānakālikānampi paccayapaccayuppannatā sahaṅgatakoṭiyā labbhati. Bhavāsavaggahaṇeneva ettha bhavarāgassa viya bhavadiṭṭhiyāpi samavarodhoti diṭṭhāsavassapi saṅgaho daṭṭhabbo.

Khīṇā jātīti-ādīhi padehi. **Tassāti** paccavekkhaṇañāṇassa. **Bhūminti** pavatti-ṭṭhānaṃ. Yenādhippāyena “**katamā panassā**” ti-ādinā codanā katā, taṃ vivaranto “**na tāvassā**” ti-ādimāha. Tattha **na tāvassa atītā jāti khīṇā** maggabhāvanāyāti adhippāyo. Tattha kāraṇamāha “**pubbeva khīṇattā**” ti. Na anāgatā assa jāti khīṇāti yojanā. **Na anāgatāti** ca anāgatabhāvasāmaññaṃ gahetvā lesena codeti. Tenāha “**anāgate vāyāmābhāvato**” ti. Anāgataviseso panettha adhippeto, tassa khepane vāyāmo labbhateva. Tenāha “**yā pana maggassā**” ti-ādi. **Ekacatupañcavokārabhavesūti** bhavattayaggahaṇaṃ vuttanayena anavasesato jātiyā khīṇabhāvadassanattaṃ. **Tanti** yathāvuttaṃ jātim. **Soti** khīṇāsavo bhikkhu.

Brahmacariyavāso nāma idha maggabrahmacariyassa nibbattanamevāti āha “**parivutthan**” ti. Sammādiṭṭhiyā catūsu saccesu pariññādikiccasādhanavasena pavattamānāya sammāsaṅkappādīnampi dukkhasacce pariññābhisamayānugunā

pavatti, itaresu ca saccesu nesam pahānābhisamayādivasena pavatti pākaṭā eva. Tena vuttaṃ “**catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriya bhāvanābhisamayavasena**” ti. **Puthujjanakalyāṇakādayo** Ti ādi-saddena sattasekhaṃ saṅgaṇhāti.

Itthattāyāti ime pakārā itthaṃ, tabbhāvo itthattaṃ, tadatthanti vuttaṃ hoti. Te pana pakārā ariyamaggabyāpārabhūtā pariññādayo idhādhippetāti āha “**evamsola- savidhakiccabhāvāyā**” ti. Te hi maggaṃ paccavekkhato maggānubhāvena pākaṭā hutvā upaṭṭhahanti, pariññādīsu ca pahānameva padhānaṃ tadatthattā itaresanti āha “**kilesakkhayāya vā**” ti. Pahīnakilesapaccavekkhaṇavasena vā etaṃ vuttaṃ. Dutiyavikappe **itthattāyāti** nissakke sampadānavacananti āha “**itthabhāvato**” ti (2.013). **Aparanti** anāgataṃ. Ime pana carimakattabhāvasaṅkhātā pañcakkhandhā. **Pariññātā tiṭṭhantī** etena tesam appatiṭṭhataṃ dasseti. Apariññāmūlakā hi patiṭṭhā. Yathāha “kabalīkāre ce, bhikkhave, āhāre atthi rāgo, atthi nandī, atthi taṇhā, patiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ viruḷhaṇa” ti-ādi (saṃ. ni. 2.64; kathā. 296; mahāni. 7). Tenevāha- “**chinnamūlakā rukkhā viyā**” ti-ādi.

Yassāti puthujjanassa. Tassa hi sīlaṃ kadāci vaḍḍhati, kadāci hāyati. Sekkhāpi pana sīlesu paripūrakārinova, asekkhesu vattabbameva natthi. Tenāha “**khīṇāsava- ssā**” ti-ādi. **Vasippattanti** vasībhāvappattaṃ. **Suttaṃ samāhitanti** aggaphalasaṃ- dhinā sammadeva samāhitaṃ. **Dhitisampannanti** aggaphaladhitiyā samannā- gataṃ. **Maccuṃ jahitvā ṭhitanti** āyatim punabbhavābhāvato vuttaṃ. Kathaṃ puna- bbhavābhāvoti āha “**sabbe pāpadhamme pajahitvā ṭhitaṇ**” ti. Sabbassapi ñeyya- dhammassa catusaccantogadhataṃ vuttaṃ “**buddhanti catusaccabuddhaṇ**” ti. **Buddhasāvakaṇ**ti sāvakaḥ buddhā namassanti, pageva itarā pajā. Itarā hi pajā sāvaka- kepi namassanti. Iti ettakena ṭhānena sammāsambuddhassa vasena gāthānaṃ atthaṃ vatvā idāni sāvakaḥ sabbapi vasena atthaṃ yojetvā dassetuṃ “**atha vā**” ti-ādi vuttaṃ. **Sāvakopi gotamo** mukhanibbattena sampattena sambandhena, yato sabbepi ariyasāvakaḥ bhagavato orasaputtāti vuccantīti.

Nivussatīti **nivāso**, nivuttho khandhasantānoti āha “**nivutthakkhandhaparampara- n**” ti. **Aveti, avedīti** pāṭhadvayenapi pubbenivāsañāṇassa kiccāsiddhiṃ yeve dasseti. Ekattakāya-ekattasaññibhāvasāmaññato vehapphalāpi ettheva saṅgahaṃ gacchantīti “**cha kāmāvacare, nava brahmaloke**” icceva vuttaṃ. Itare pana apacurabhāvato na vuttā. Ekaccānaṃ avisayabhāvato ca avacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Jāti khīyati etenāti **jātikkhayo**, arahattanti āha “**arahattaṃ patto**” ti. “Abhiññāyā” ti vattabbe yakāralopena “abhiññā” ti niddeso katoti āha “**jānitvā**” ti. **Kiccavosānenāti** catūhi maggehi kattabbassa soḷasavidhassa kiccassa pariyosā- nena. **Vositoti** pariyosito, niṭṭhitoti attho. **Moneyyena samannāgatoti** kāyamoneyyā- dīhi samannāgato. Lapitaṃ (2.0138) lapatīti **lapitalāpano**. **Attapaccakkhato ṇatvāti** iminā tesam vijjānaṃ paṭiladdhabhāvaṃ dīpeti.

Tikaṇṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā

60. Navame **deyyadhammassetam nāmanti** yāgam karontena dātabbadeyya-dhammam sandhāya vadati tadaññassa pāliyam deyyadhammaggaṇeṇeva gahitattā. **Matakabhattanti** matake uddissa dātabbabhattam, pitupiṇḍanti vuttam hoti. **Varapurisānanti** visiṭṭhapurisānam, uttamapurisānanti attho. **Sabbametam dānanti** yathāvuttabhedaṃ yaññasaddhādīdānam.

Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

61. Dasame jiṇṇānam hatthisālādīnam paṭisaṅkharaṇam puna pākatikakaraṇam jiṇṇapaṭisaṅkharaṇam, tassa kāraṇo **jiṇṇapaṭisaṅkharaṇakāraṇo**. **Bāhirasamayeti** satthusāsanato bāhire aññatitthiyasamaye. **Sabbacatukkenāti**-ādīsu sabbesu dvipadacatuppādādibhedesu pāṇesu ekekasmim cattāro cattāro pāṇe vadhitvā yajitabbam yaññam sabbacatukkam nāma. Sesesupi iminā nayena attho vedi-tabbo. **Yassa vā tassa vāti** nissakke sāmivacananti āha “**yasmā vā tasmā vā**” ti. **Evamassāyanti** ettha **assū** Ti nipātamattanti āha “**evam santepi ayan**” ti.

Vaḍḍhentoti paṭṭhapento. Maggabrahmacariyassa ogadham mūlam paṭiṭṭhābhūtam **brahmacariyogadham**. Tenāha “**arahattamaggasaṅkhātassā**” ti-ādi. Ukkaṭṭhaniddesena cettha arahattamaggasseva gahaṇam katanti daṭṭhabbam. **Uttamam paṭiṭṭhābhūtam** ārammaṇūpanissayabhāvena.

Appahi veyyāvaccakarādīhi attho etissāti **appaṭṭhā** ttha-kārassa tṭha-kāram katvā. Tenāha “**yattha bahū**” ti-ādi. **Yatthāti** yassam paṭipadāyam (2.0139). Appo samārambho etassāti **appasamārambho**. **Pāsaṃsāti** pasasārahā. **Etam yeva kathāpessāmī** ti eteneva brāhmaṇena kathāpessāmi.

Soppenāti niddāya. **Pamādenāti** jāgariyādīsu ananuyuñjanato sativippavāsala-kkhaṇena pamādena. **Paccanīkapaṭiharaṇavasenāti** paṭipakkhāpanayanavasena. Tathā hi bhagavato ca sāsanaṃ ca paṭipakkhā titthiyā, tesam haraṇato paṭihāriyam. Te hi diṭṭhiharaṇavasena diṭṭhippakāsane asamatthabhāvena ca iddhi-ādesanānusāsanihi haritā apanitā hontīti. “Paṭi” ti vā ayam saddo “pacchā” ti etassa attham bodheti “tasmim paṭipaviṭṭhasmim, añño āgañchi brāhmaṇo” ti-ādīsu (su. ni. 985; cūḷani. vatthugāthā 4) viya, tasmā samāhite citte vigatūpakkilese katakiccena pacchā haritabbam pavattetabbanti paṭihāriyam, attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchāharaṇam paṭihāriyam, iddhi-ādesanānusāsaniyo ca vigatūpakkilesena katakiccena ca sattahitatham puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkilesesu parasattānam upakkilesaharaṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti, paṭihāriyameva **pāṭihāriyam**. Paṭihāriye vā iddhi-ādesanānusāsani-samudāye bhavam ekekaṃ **pāṭihāriyanti** vuccati. Paṭihāriyam vā catutthajjhānam maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātam nimittabhūte, tato vā āgatanti **pāṭihā-**

riyaṃ.

Āgatanimittenāti āgatākārasallakkhaṇavasena. Esa nayo sesesupi. **Eko rājāti** dakkhiṇamadhurādhipati eko paṇḍurājā. **Evampi te manoti** iminā ākārena tava mano pavattoti attho. Tena pakārena pavattoti āha “**somanassito vā**” ti-ādi. Sāmaññajotanā visese avatiṭṭhatīti adhippāyenevaṃ vuttaṃ. “Evaṃ tava mano” ti idaṅca manaso somanassitatādimattadassanaṃ, na pana yena so somanassito vā domanassito vā, taṃdassanaṃ. Somanassaggahaṇena cettha tadekaṭṭhā rāgādayo saddhādayo ca dassitā honti, domanassaggahaṇena dosādayo. **Dutiyanti** “itthampi te mano” ti padaṃ. **Itipīti** ettha **iti**-saddo nidassanatto “atthīti (2.0140) kho, kaccāna, ayameko anto” ti-ādīsu (saṃ. ni. 2.15; 3.90) viya. Tenāha “**imañca imañca atthaṃ cintayamāna**” ti. **Pi**-saddo vuttatthasampiṇḍanatto.

Kathentānaṃ sutvāti kathentānaṃ saddaṃ sutvā. **Tassa vasenā**ti tassa vitakkitaṃ tassa vasena. **Aṭṭakārakenā**ti vinicchayakārakena.

Na ariyānanti ariyānaṃ maggaphalacittaṃ na jānātīti attho. Tañhi tena anadhi-gatattā cetopariyañāṇenapi na sakkā viññātum, aññaṃ pana cittaṃ jānātiyeva. **Heṭṭhimo uparimassa cittaṃ na jānātīti**-ādīnapi maggaphalacittameva sandhāya vuttānīti veditabbāni. Sotāpannādayopi hi attanā adhi-gatameva maggaphalaṃ parehi uppāditam sammā cetopariyañāṇena jānitum sakkonti, na attanā anadhi-gataṃ. Sabbepi ariyā attano phalaṃ samāpajjanti adhi-gatattāti dassento “**etesu cā**” -ti-ādīmāha. Yadi ariyā attanā adhi-gataphalaṃ samāpajjanti, uparimāpi heṭṭhimaṃ phalaṃ samāpajjanti adhi-gatattā lokiyasamāpattiyo viyāti kassaci āsaṅkā siyā, tannivattanatthamāha “**uparimo heṭṭhimaṃ na samāpajjati**” ti.

Uparimoti sakadāgāmi-ādi-ariyapuggalo. **Heṭṭhimanti** sotāpattiphalādiṃ. **Na samāpajjati**ti satipi adhi-gatatte na samāpajjati. Kasmāti ce? Kāraṇamāha

“**tesañhi**” ti-ādi, tesam sakadāgāmi-ādīnaṃ heṭṭhimā heṭṭhimā phalasaṃpatti tesu tesuyeva heṭṭhimesu ariyapuggalesu pavattati, na uparimesūti attho. Iminā heṭṭhimaṃ phalacittaṃ uparimassa na uppajjati dasseti. Kasmāti ce? Puggalantarabhāvūpagamanaṃ paṭippassaddhattā. Etena uparimo ariyo heṭṭhimaṃ phalasaṃpattiṃ samāpajjati attanā adhigatattā yathā taṃ lokiyasaṃpattinti evaṃ pavatto hetu byabhicāritoti daṭṭhabbaṃ. Na hi lokiyajjhānesu puggalantarabhāvūpagamanaṃ nāma atthi visesābhāvato, idha pana asamugghāṭitakammakilesanīrodhanena puthujjanehi viya sotāpannassa sotāpannādīhi sakadāgāmi-ādīnaṃ puggalantarabhāvūpagamanaṃ atthi. Yato heṭṭhimā heṭṭhimā phaladhammā uparūparimaggadhammehi nivattitā paṭipakkhehi viya abhibhūtā appavattidhammatāyeva āpannā. Teneva vuttaṃ “**paṭippassaddhattā**” ti.

Apica (2.0141) kusalakiriyaṃ pavatti nāma aññā, vipākappavatti ca aññāti anantaraphalattā ca lokuttarakusalānaṃ heṭṭhimato uparimo bhavantaragato viya hoti. Taṃtaṃ phalavaseneva hi ariyānaṃ sotāpannādināmalābho. Te sace aññaphalasaṃgīnopi honti, sotāpannādināmappi tesam avavatthitaṃ siyā. Tassa tassa vā ariyassa taṃ taṃ phalaṃ sadisanti katvā na uparimassa heṭṭhimaphalasaṃgītiyā lesopi sambhavati, kuto tassā samāpajjananti daṭṭhabbaṃ. Heṭṭhimā ca sotāpannādayo uparimaṃ sakadāgāmi-phalādiṃ na samāpajjanti anadhigatattā. Na hi anadhigataṃ samāpattiṃ samāpajjituṃ sakkā, tasmā sabbepi ariyā attano-eva phalaṃ samāpajjantīti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Pavattentāti pavattakā hutvā, pavattanavasenevāti attho. **Evanti** yathānusiṭṭhāya anusāsaniyā vidhivasena paṭisedhavasena ca pavattitākāraparāmasanaṃ. Sā ca sammāvitakkā nāma micchāvitakkānañca pavatti-ākāradassanavasena pavattati. Tattha ānisaṃsassa ādīnavassa ca vibhāvanatthaṃ **aniccasaññameva**, na niccasaññanti attho. Paṭiyoginivattanatthañhi **eva**-kāraggaṇaṃ. Idhāpi evasaddaggaṇassa attho payojanañca vuttanayeneva veditabbaṃ. **Idaṃ**-gahaṇepi eseva nayo. **Pañcakāmaguṇarāganti** nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ tadanñarāgassa dosādīnañca pahānassa icchitattā tappahānassa ca tadanñarāgādikhēpassa upāyabhāvato. Tathā vuttaṃ duṭṭhalohitavimocanassa pubbaduṭṭhamasakhepanūpāyatā viya. **Lokuttaradhammamevā**ti avadhāraṇaṃ paṭikkhepabhāvato sāvajjadhammanivattanaparaṃ daṭṭhabbaṃ, tassa adhigamūpāyānisaṃsabhūtānaṃ tadanñesaṃ anavajjadhammānaṃ nānantariyabhāvato.

Cintāmaṇikavijjāsarikkhakatanti iminā “cintāmaṇi” ti evaṃ laddhanāmā loke ekā vijjā atthi, yāya paresaṃ cittaṃ vijānantīti dīpeti. “Tassā kira vijjāya sādako puggalo tādisse desakāle mantaṃ parijappitvā yassa cittaṃ jānitukāmo, tassa diṭṭhahatthādivisesasañjānanamukhena citta-cāraṃ anuminanto katheti” ti keci. Apare “vācaṃ niccharāpetvā tattha akkharasallakkhaṇavasenevā” ti vadanti.

Idaṃca (2.0142) **pana sabbanti** “bhavaṃ gotamo anekavihitaṃ iddhi-vidhaṃ paccanubhoti” ti-ādinayappavattaṃ sabbampi.

Saṅgārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Brāhmaṇavaggaṇṇanā niṭṭhitā.

(7) 2. mahāvaggo

1. Titthāyatanasuttavaṇṇanā

62. Dutiyaṣṣa paṭhame **titthaṃ nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo** tabbinimuttassa kassaci diṭṭhivipphanditassa abhāvato. Ettha hi sattā taranti uppilavanti ummujjanimujjaṃ karonti, tasmā “**titthan**”ti vuccati. Pāragamanasaṅkhātāñhi taraṇaṃ diṭṭhigatīkānaṃ natthi, tattheva aparāparaṃ nimujjanummujjanavasena pilavanameva tesam taraṇaṃ nāma. **Uppādakā**ti pūraṇakassapādayo. Titthe jātā **titthiyā**, yathā-vuttaṃ vā diṭṭhigatasaṅkhātāṃ titthaṃ etesaṃ atthīti titthikā, titthikā eva **titthiyā**. **Manorameti** sādupalabharitatāya abhayadisatāya ca manorame. **Imesuyeva tīsu ṭhānesū**ti yathāvuttesu titthāyatanesu.

Yo yathā jānāti, tassa tathā vuccatīti iminā puggalajjhāsayavasena tathā vuttanti dasseti. **Puggala**-Saddo ca tissannampi pakatīnaṃ sādharmaṇo, tasmā purisaggahaṇena tato visesaṃ yathā “aṭṭha purisapuggalā”ti. **Paṭisaṃviditaṃ karotī**ti kevalaṃ jānanaṃ viditaṃ karoti. **Anubhavati vā**ti vipākalakkhaṇaṃ ppattaṃ anubhavati. **Pubbekatahetū**ti antogadhāvadhāraṇaṃ padanti āha “**pubbekatakamma**pacayenevā”ti. **Imināti** “sabbam taṃ pubbekatahetū”ti iminā vacanena. **Kammavedananti** kusalākusalakammasahajaṃ vedanaṃ. **Kiriyavedananti** “neva kusalākusalā na ca kammavipākā”ti evaṃ vuttaṃ kiriyacittasahajaṃ vedanaṃ. Na kevalaṃca te kammakiriyavedanā eva paṭikkhipanti, atha kho sāsane loke ca pākaṭe vātābādhdhādiroge ca paṭikkhipanti evāti dassetuṃ “**ye vā ime**”ti-ādimāha. Tattha **pittasamuṭṭhānāti** pittavikārādhikasambhūtā. Anantaradvayepi eseva nayo. **Sannipātikāti** pittādīnaṃ tiṇṇampi (2.0143) vikārānaṃ sannipātato jātā. **Utupariṇāmajāti** sītādi-utuno vipariṇāmato visama-parivuttito jātā. **Visama-parihārajāti** asappāyāhārayogapaṭisevanavasena kāyassa visamaṃ pariharaṇato jātā. **Opakkamikāti** upakkamato nibbattā. **Kammavipākajā**ti kammaṣṣa vipākabhūtakhandhato jātā. Virodhipaccayasamuṭṭhānā dhātūnaṃ vikārāvattā, tappaccayā vā dukkhā vedanā ābādhanatṭhena **ābādho**, so eva rujjanatṭhena **rogo**. Tattha “yo yāpyalakkhaṇo, so rogo, itaro ābādho”ti vadanti. Sabbesaṃca nesaṃ taṃtaṃdhātūnaṃ visamaṃ āsanna-kāraṇaṃ, na tathā itarāni. Tatthāpi ca pakopāvattā dhātuyo āsanna-kāraṇaṃ, na tathā parapaccayāvattāti daṭṭhabbaṃ. **Attha-maṃyeva** kammavipākajam ābādham **sampaṭicchanti** “sabbam taṃ pubbekatahetū”ti vipallāsaggāhena. “**Pubbe**”ti purātanasseva kammaṣṣa gahitattā upapajjavedanīyampi te paṭikkhipantīti vuttaṃ “**dve paṭibāhitvā**”ti. **Sampaṭicchantīti** anujānanti.

Attanā katamūlakenāti sāhatthikakammahetu. **Āṇattimūlakenāti** parassa āṇāpa-

navasena katakammahetu. **Imāti** tisso vedanā. **Sabbe paṭibāhantīti** sabbe roge paṭisedhenti sabbesampi tesam ekena issareneva nimmitattā tabbhāvībhāvāsambhavato. Esa nayo sesesupi. **Sabbaṃ paṭibāhantīti** hetupaccayapaṭisedhanato sabbaṃ nisedhenti.

Mātikam nikkhipitvāti tiṇṇampi vedānaṃ asārabhāvadassanattamaṃ uddesaṃ katvā. **Tanti** taṃ mātikam. **Vibhajivā dassetunti** dosadassanavaseneva vibhāgato dassetuṃ. **Laddhipaṭiṭṭhāpanatthanti** attano laddhiyā paṭijānāpanattham. **Laddhito laddhiṃ saṅkamantīti** mūlaladdhito aññaladdhiṃ upagacchanti paṭijānanti. **Pubbekatahetuyeva paṭisaṃvedetīti** kammavedanampi vipākavedanaṃ katvā vadanti. Diṭṭhigatikā hi byāmūḷhacittā kammantaravipākantarādīni āloḷenti, asaṅkarato saññāpetuṃ na sakkonti. Yathā ca akusalakamme, evaṃ kusalakammepīti dassetuṃ “**evaṃ pāṇātipātā**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **evanti** yathā pubbekatahetu eva pāṇātipātino nāma honti, na idāni sayamkatakāraṇā, evaṃ pāṇātipātā viramaṇampi pubbekatahetu evāti vicāriyamāno pubbekataavādo akiriyavādo **eva** sampajjati.

Kattukamyatāchando (2.0144) na taṇhāchando. **Kattukamyatāti** kātumicchā. **Paccattapurisakāro**ti tena tena purisena kattabbakiccaṃ na hoti pubbekatahetu eva sijjhanato. **Ubhayampi taṃ esa na labbhatīti** kattabbakaraṇam sucaritapūraṇam, akattabba-akaraṇam duccharitaviratīti idaṃ ubhayampi esa na labhati. **Samaṇāpi hi pubbekatakāraṇāyeva hontīti** pubbekatakāraṇāyeva samaṇāpi honti, na idāni saṃvarasamādānādīnā. **Assamaṇāpi pubbekatakāraṇāyevāti** pubbekatakāraṇāyeva assamaṇāpi honti, na saṃvarabhedenā.

Yathā pubbekataavāde chandavāyāmānaṃ asambhavato paccattapurisakārānaṃ abhāvo, evaṃ issaranimmānavādepī issareneva sabbassa nimmitabhāvānujānanatoti vuttaṃ “**pubbekataavāde vuttanayeneva veditabbo**” ti. Esa nayo aheta-kavādepīti āha “**tathā aheta-kavādepī**” ti.

Imesanti-ādinā imesaṃ tiṭṭhāyatanānaṃ tucchāsāratāya thusakoṭṭanena kuṇḍakamattassapi alābho viya paramatthalesassapi abhāvo, tathā khajjopanakobhāsato tejaso phuliṅgamattassapi abhāvo viya andhaveṇikassapi maggassa appaṭilābho viya saddamattaṃ nissāya micchābhāgena vipallatthatāya **daddarajātake** (jā. 1.2.43-43) sasakasadisatā ca vibhāvitā hoti. **Sārabhāvanti** silasārādisampattiyā sārasabbhāvaṃ. **Niyyānikabhāvanti** ekanteneva vaṭṭato niyyānāvahabhāvaṃ. **Aniggahitoti** na niggahetabbo. Tenāha “**niggahetuṃ asakkuṇeyyo**” ti. **Asaṃkiliṭṭhoti** saṃkilesavirahito. Tenāha “**nikkilesa**” ti-ādi. **Anupavajjoti** dhammato na upavaditabbo. **Appaṭikuṭṭho** Nāma appaṭisedhanaṃ vā siyā anakkosanaṃ vāti tadubhayaṃ dasseto “**appaṭibāhito anupakuṭṭho**” ti āha.

Tassa dhammassāti “ayaṃ kho pana, bhikkhave” ti-ādinā uddhaṭassa dhammassa. **Pañhaṃ pucchitvāti** kathetukamyatāvasena pañhaṃ pucchitvā. **Yathāpaṭipāṭiyā** Ti mātikāya yathānikkhittappaṭipāṭiyā. **Dhātuyoti** sabhāvadhāraṇaṭṭhena dhātuyo. Tā pana yasmā taṇhādiṭṭhikappanāparikappita-attasubhasukhasasatādīpakati-ādīdhuvādījīvādīkāyādīkā viya (2.0145) na icchāsabhāvā diṭṭhi-ādirahitehi vimuccamāna-udumbarapupphādīlokavohāravatthūni viya ca vācāvattu-

mattā, atha kho saccaparamatthabhūtāti āha “**sabhāvā**”ti, saccasabhāvāti attho. Attano sabhāvaṃ dhārentīti hi dhātuyo. **Nijjīvanissattabhāvappakāsako**ti bāhiraparikkappitajīvābhāvappakāsako lokiyamahājanasaṃkappitasattābhāvappakāsako ca. **Ākaratthenāti** uppajjanatthānabhāvena. Uppattitthānampi hi ākaro āyatananti vuccati yathā “kambojo assānaṃ āyatanan”ti. **Manopavicārāti** taṃ taṃ ārammaṇaṃ upecca manaso vividhacaraṇākāro. Kehi katthāti āha “**vitakkavicārapādehi**”ti-ādi. **Aṭṭhārasasu ṭhānesū**ti cha somanassaṭṭhāniyāni, cha domanassaṭṭhāniyāni, cha upekkhāṭṭhāniyānīti evaṃ aṭṭhārasasu ṭhānesu.

Patitthādhātūti sesabhūtattayassa ceva sabbūpādārūpānañca patitthāsabhāvā dhātu. Iminā nayena **ābandhanadhātū**ti-ādīsupi attho veditabbo. Apica kakkhaḷabhāvasiddho saḥajātadhammaṃ ādhārabhāvo **patitthābhāvo**. Dravabhāvasiddhaṃ sampiṇḍanaṃ **ābandhanaṃ**. Uṇhabhāvasiddhaṃ mudutāpakkatāvahaṃ **paripācanaṃ**. Thaddhabhāvāvahaṃ uddhumātanaṃ **vitthambhanaṃ**. Rūpavivitto rūpapariyanto ākāsoṭi yesaṃ so paricchedo, tehi so asamphuṭṭhovāti vuttaṃ “**ākāsadhātūti asamphuṭṭhadhātū**”ti. Sañjānanaṭṭhāniyāni ārammaṇūpaladdhi **vijānana**dhātu. **Vitthāratopi kathetuṃ vaṭṭati** saṅkhepantogadhattā vitthārassa. **Saṅkhepato kathetuṃ na vaṭṭati** kathetabbassa atthassa anavasesapariyādānābhāvato. Tenāha “**vitthāratova vaṭṭati**”ti. **Ubhayathāti** saṅkhepato vitthārato ca.

Anipphannāpi ākāsadhātu bhūtāni upādāya gahetabbatāmattena “**upādārūpan**”teva vuccati. **Diṭṭhānevāti sallakkhetabbāni** upādārūpabhāvasāmaññato. **Tena saḥajātā vedanā vedanākkhandho** samudāye pavattavohārassa avayavepi dissanato yathā “vatthekadese daḍḍhe vatthaṃ daḍḍhan”ti. “**Phasso ca cetanā ca saṅkhārakkhandho**”ti vuttaṃ mahābhūmakattā tesam tappadhānattā ca saṅkhārakkhandhassa. **Arūpakkhandhā nāmaṃ** ārammaṇābhimukhaṃ namanato nāmādhīnaggahaṇato ca. **Rūpakkhandho rūpaṃ** paribyaṭṭaṃ ruppanatthēna. **Paccayanti** nissayabhūtaṃ paccayaṃ. Vibhāgena **dvācattālīsa. Ekāsīti** (2.0146) **Cittāni** “sammāsanacāroyan”ti katvā. **Anukkamena paṭipajjamānoti** evaṃ kaṅkhāvitaraṇavisuddhiyaṃ ṭhito uparimena tissannaṃ visuddhīnaṃ

sampādanavasena visuddhibhāvanam ussukkāpento.

Phassāyatananti phassassa uppattiṭṭhānam. **Suvaṇṇādīnanti** suvaṇṇamaṇivajjirādīnam. Ākiṇṇam viya hutvā uppajjanti etthāti **ākaro**. Yathā cakkhu vipākaphassassa visesapaccayo, na tathā itaresanti katvā vuttam **“dve cakkhuvīññāṇāni”** ti-ādi. Esa nayo sesavāresupi. Dvattiṃsāya vipākaphassesu dvipañcaviññāṇasahagataphasse ṭhapetvā sesā **dvāvīsati vipākaphassā** veditabbā. **Diṭṭhameva hoti** tena samānayogakkhamattā. **“Saṅkhepato tāvā”** ti saṅkhepakatham ārabhitvāpi vitthārakathāpettha vuttanayattā suviññeyyāvāti vuttam **“heṭṭhā ...pe... veditabban”** ti.

Somanassassa uppattiṭṭhānabhūtam **somanassaṭṭhānīyam**. Tenāha **“somanassassa kāraṇabhūtan”** ti. **Upavicaratīti** upecca pavattati. Sabhāvato saṅkappato ca somanassādi-uppattihetukā somanassaṭṭhānīyāditāti āha **“iṭṭham vā hotū”** ti-ādi. **Catuttham diṭṭhameva hoti** Tadavinābhāvato.

Ariyasaccānīti purimapade uttarapadalopenāyam niddesoti āha **“ariyabhāvakarānī”** ti-ādi. **Visuddhimagge** (visuddhi. 2.531) **pakāsitam**, Tasmā na idha pakāsetabbanti adhippāyo. **Sukhāvabodhanatthanti** desiyamānāya vaṭṭakathāya sukkena avabodhanattham. Tenāha **“yassa hī”** ti-ādi. **Dvādasapadanti** avijjādīhi padehi dvādasapadam. **Paccayavaṭṭanti** paccayappabandham. **Kathetukāmo hoti** paccayākāramukhena saccāni dassetukāmatāya. **Gabbhāvakkantivaṭṭanti** gabbhokkantimukhena vipākavaṭṭam dasseti “gabbhassāvakkanti hoti” ti-ādinā. Tasmā panettha gabbhāvakkantivaseneva vaṭṭam dassitanti āha **“gabbhāvakkantivaṭṭasmim hī”** ti-ādi. **Gabbhāvakkantivaṭṭasminti** mātukucchimhi nibbattanavasena pavattadhammappabandhe. **Dassiteti** desanāvasena dassite. Purimā dve yoniyo itarāhi oḷārikatāya (2.0147) paribyattatarāti vuttam **“gabbhāvakkanti ...pe... avabodhetumpī”** ti.

Paccayamattanti channam dhātūnam sādharmaṇam paccayabhāvamattam, na tehi bhāgasō nipphādiyamānam paccayavisesam “kuto panetaṃ channam dhātūnan” ti avibhāgena vuttattā. Tenāha **“idaṃ vuttam hoti”** ti-ādi. **Na mātu na pitu** tāsam dhātūnam imassa sattassa bāhirabhāvato. **Gabbhassāti** ettha gabbhati attabhāvabhāvena vattatīti gabbho, kalalādi-avattho dhammappabandho. Tannissittatā pana sattasantāno gabbhoti vutto yathā mañcanissitā “mañcā ukkuṭṭhim karonti” ti. Tannissayabhāvato mātukucchi gabbhoti vuccati “gabbhe vasati māṇavo” ti-ādīsu (jā. 1.15.363). Gabbho viyāti vā gabbho. Yathā hi nivāsaṭṭhānatāya sattānam ovarako “gabbho” ti vuccati, evam gabbhaseyyakānam sattānam yāva abhijāti nivāsaṭṭhānatāya mātukucchi “gabbho” ti vuccati. Idha pana paṭhamam vutta-attheneva gabbhoti veditabbo. Tenāha **“gabbho ca nāmā”** ti-ādi.

Nirati-atthena nirayo ca so yathāvuttena atthena gabbho cāti **nirayagabbho**. Esa nayo sesapadesupi. Ayam pana viseso- devamanujādayo viya uddham dīghā ahutvā tiriyaṃ añcitā dīghāti tiracchānā. Te eva khandhakoṭṭhāsabhāvena yoni ca so vuttanayena gabbho cāti **tiracchānayonigabbho**. Pakaṭṭhato sukhatō apetaṃ apagamo petabhāvo, taṃ pattānam visayoti **pettivisayo**, petayoni. Manassa ussannatāya sūrabhāvādiguṇehi upacitamānasatāya ukkaṭṭhaguṇacittatāya **manussā**.

Dibbanti kāmagaṇḍādīhi kīḷanti laḷanti jotantīti **devā**. **Gabbhasaddo** vuttanayo eva. **Nānappakāroti** yathāvuttena tadanantarabhedenā ca nānappakāraḷo. **Manussa-gabbho adhippeto** supākaḷatāya paccakkhabhāvato. **Okkanti** mātukucchiṃ okkamitvā viya uppatitvāti katvā. Nibbattanaṃ **nibbatti**. **Pātubhāvo** uppatippakāsako ca.

Sannipāto nāma avekallajātihīnavekalleti dassetuṃ “**idha mātāpitāro**”ti-ādi vuttaṃ. **Idhāti** imasmiṃ sattaloke. **Sannipatitāti** (2.0148) samodhānabhāvato sannipatitā samāgatā saṃsiliṭṭhā. **Utunīti** utumatī sañjātapupphā. Idañca utusamayamaṃ sandhāya vuttaṃ, na lokasamaññākarajassa lagganadivasamattaṃ. Mātugāmassa hi yasmiṃ gabbhāsahasaññite okāse dārako nibbattati, tattha mahatī lohitaṃlakā saṅṭhahitvā aggahitapubbā eva bhijjitvā paggharati, vatthu suddhaṃ hoti paggharitalohitattā anāmayattā ca. Visuddhe vatthumhi mātāpitūsu ekavāraṃ sannipatitesu yāva satta divasāni khattameva hoti. Suddhaṃ vatthu nahānato parampi katipayāni divasāni gabbhasaṅṭhahanatāya khattameva hoti parittassa lohitalessa vijjamānattā. Tasmīṃ samaye hatthaggāhaveṇiggāhādīnā aṅgaparāmasanenapi dārako nibbattatiyeva. Itthisantānēpi hi sattapi dhātū labbhanteva. Tathā hi **pārikāya nābhiparāmasanena** sāmassa bodhisattassa, **diṭṭhamaṅgalikāya nābhiparāmasanena** (jā. aṭṭha. 4.15.mātaṅgajātakavaṇṇanā; ma. ni. aṭṭha. 2.65) maṇḍabyassa nibbatti ahoṣi. Gandhanato uppannagatīyā nimittūpaṭṭhānena sūcānato dīpanato gandhoti laddhanāmena bhavagāmikammunā abbati pavattatīti **gandhabbo**, tattha uppajjamānakasatto. **Paccupaṭṭhito hotīti** na mātāpitūnaṃ sannipātaṃ olokayamāno samīpe ṭhito paccupaṭṭhito nāma hoti, kammayantayanāntito pana eko satto tasmīṃ okāse nibbattanako hotiti ayamettha adhippāyo. Tadā hi tatrūpagasatto tatrūpapatti-āvahantakammasaṅkhātena pellakayantena tathatthāya pellito upanīto viya hoti.

Viññāṇapaccayā nāmarūpanti ettha viññāṇassa paccayabhāvena gahitattā “**tayo arūpino khandhā**”ti vuttaṃ. Idha pana viññāṇaṃ paccayabhāvena aggahetvā gabbhokkantiyā eva paccayabhāvena gahitattā “**viññāṇakkhandhampi pakkhipitvā**”ti vuttaṃ. Idha pana manussagabbhassa okkantiyā adhippetattā “**gabbhaseyyakānaṃ paṭisandhikkhaṇe**”ti vuttaṃ.

Taṅhāya samudayasaccabhāvena gahitattā “**ṭhapetvā taṅhan**”ti vuttaṃ. **Tasseva pabhāvikā**ti tasseva yathāvuttassa dukkhasaccassa uppādikā. **Dukkhanirodhoti** (2.0) ettha dukkhaggahaṇena taṅhāpi gahitāti āha “**tesaṃ dvinnampi ...pe... dukkhanirodho**”ti. Avisesena hi tebhūmakavaṭṭamaṃ idha dukkhanti adhippetamaṃ. Atha vā dukkhassa anuppattinirodho tabbhāvikāya taṅhāya anuppattinirodhena vinā na hotīti vuttaṃ “**tesaṃ dvinnampi ...pe... dukkhanirodho**”ti. **Anuppattinirodhoti** ca anuppattinirodhanimittaṃ nibbānaṃ dasseti.

“**Tattha vuttanayeneva veditabban**”ti vatvā ubhayattha pāḷiyā pavatti-ākārabhedamaṃ dassetuṃ “**ayama pana viseso**”ti āha. **Tatthāti** visaddhimagge. **Idhāti** imasmiṃ sutte. **Avijjāya tvevāti** avijjāya tu eva. **Asesavirāganirodhāti** ettha accāntameva saṅkhāre virajjati etenāti virāgo, maggo, tasmā virāgasāṅkhātena maggena asesanirodhā asesetvā nirodhā samucchindanāti evamettha attho

daṭṭhabbo.

Sakalassāti anavasesassa. **Kevalassāti** vā suddhassa, paraparikkappitasattajīvādivirahitassāti attho. **Khīṇākāropi vuccati** “nirujjhanam nirodho”ti iminā atthena. **Arahattampi nirodhoti vuccati** nirodhante uppannattā. **Nibbānampi nirodhoti vuccati** Avijjādīnam nirodhassa nimittabhāvato avijjādayo nirujjhanti etthāti nirodhoti katvā. **Khīṇākāradassanavasena**ti avijjādīnam anuppattinirodhena nirujjhanākāradassanavasena. **Nibbānameva sandhāya**, na pana arahattanti adhippāyo. Sabhāvadhammānam niggaho nāma yathāvuttadhammaparicchedato ūnādhikabhāvappakāsenena attasabhāvavibhāvaneneva hotīti āha “**niggaṇhanto hī**”ti-ādi.

Titthāyatanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Bhayasuttavaṇṇanā

63. Dutiye **parittātuṃ samatthabhāvenā**ti uppannabhayato rakkhituṃ samatthabhāvena. Natthi ettha mātāputtaṃ aññamaññaṃ tāyituṃ samatthanti amātāputtāni, tāniyeva **amātāputtikāni**. Tenāha “**natthi etthā**”ti-ādi. **Yanti** bhummatthe upayogavacananti āha “**yasmiṃ samaye**”ti. **Mātāpi puttaṃ passituṃ na labhati**, parittātuṃ na samatthanti adhippāyo (2.0150). **Puttopi mātāranti etthāpi eseva nayo**. Cittutrāsoyeva bhayaṃ **cittutrāsabhayaṃ**. Iminā ottappabhayādiṃ nivatteti. Aṭaviggahaṇena aṭavivāsino vuttā “sabbo gāmo āgato”ti-ādīsu viyāti āha “**aṭavīti cettha aṭavivāsino corā veditabbā**”ti. **Ete**ti aṭavivāsino corā. **Etam vuttanti** “aṭavisaṅkopo”ti idaṃ vuttaṃ. Ṭhānagamanādi-iriyāpathacakkasamaṅgino iriyāpathacakkasamāruḥhā nāma hontīti āha “**iriyāpathacakkampi vaṭṭati**”ti. Iriyāpathoyeva pavattanaṭṭhena cakkanti **iriyāpathacakkaṃ**.

Pariyāyantīti parito tena tena disābhāgena gacchanti. Tenāha “**ito cito ca gacchantī**”ti. Mātupemena gantuṃ avisahitvā attano santikaṃ **āgacchantam**. Attasinehassa balavabhāvato mātārampi anapekkhitvā “attānaṃyeva rakkhissāmi”ti **gacchantam**. **Ekasmiṃ ṭhāne nilīnanti** vuttanayeneva gantvā ekasmiṃ kheme padese nisinnaṃ. **Kulle vāti-ādīsu kūlam paratīram vahati pāpetīhi kullo**, taraṇatthāya veḷunaḷādīhi kalāpaṃ katvā baddho. Pattharivā baddho pana **uḷumpo**, cāṭi-ādi **mattikābhājanaṃ**. **Vuyhamānanti** udakoghena adhosotaṃ nīyamānaṃ.

Yathāvuttāni tīṇi bhayāni samātāputtikāniyeva assutavato puthujjanassa vasena amātāputtikāni dassitānīti āha “**evam pariyāyato amātāputtikāni bhayāni dassetvā**”ti.

Bhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Venāgapurasuttavaṇṇanā

64. Tatiye **evaṃnāmake janapadeti** yattha nāmaggaḥaṇena kosalasaddassa ruḥhīsaddataṃ dasseti. Tathā hi kosalā nāma jānapadino rājakumārā, tesam nivāso ekopi janapado ruḥhīsaddena “kosalā”ti vuccati. Akkharacintakā hi īdisesu ṭhānesu yutte viya salīṅgavacanāni (pāṇini 1.2.51) icchanti. Ayamettha ruḥhī yathā aññatthāpi “kurūsu viharati, aṅgesu viharati”ti ca. Tabbisesane pana janapada-sadde jātisadde ekavacanameva (2.0151) yathā “kosalesu janapade”ti. **Cārikanti** caraṇaṃ. Caraṇaṃ vā cāro, so eva **cārikā**. Tayidaṃ maggagamaṇaṃ idhādhippetam, na cuṇṇikagamaṇamattanti āha “**addhānagamaṇaṃ gacchanto**”ti. Taṃ vibhāgena dassetuṃ “**cārikā ca nāmesā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **dūrepīti** dūrepi nāti-dūrepi. **Sahasā gamananti** sīghagamaṇaṃ. **Mahākassapapaccuggamaṇādīsūti** ādi-saddena āḷavakādīnaṃ atthāya gamaṇaṃ saṅgaṇhāti. Bhagavā hi mahākassapa-ttheraṃ paccuggacchanto muhuttana tigāvutamaggamaṇamāsi. Āḷavakassa-tthāya tiṃsayojanaṃ, tathā aṅgulimālassa, pukkusātissa pana pañcacattālīsaya-janaṃ, mahākappinassa vīsayojanasataṃ, dhaniyassatthāya satta yojanasatāni, dhammasenāpatino saddhivihārikassa vanavāsissa tissasāmaṇerassa tigāvutā-dhikaṃ vīsayojanasataṃ agamāsi. **Imaṃ sandhāyāti** imaṃ aturitacārikaṃ sandhāya.

Upalabhiṃsūti ettha savanavasena upalabhiṃsūti imamatthaṃ dassento “**sota-dvāra ...pe... jāniṃsū**”ti āha. Sabbampi vākyaṃ avadhāraṇaphalattā antogadhā-vadhāraṇanti āha “**padapūraṇamatte vā nipāto**”ti. **Avadhāraṇatthenāti** pana iminā iṭṭhatthato vadhāraṇatthaṃ kho-saddaggahaṇanti dasseti. **Assosīti** padaṃ sadde gahite tena phullitamaṇḍitavibhūsitam viya hontaṃ pūritam nāma hoti, tena ca purimapacchimapaḍāni saṃsiliṭṭhāni nāma honti, na tasmim aggahiteti āha “**padapūraṇena byañjanasiliṭṭhatāmattamevā**”ti. **Mattasaddo** visesanivatti-attho. Tenassa anattantaradīpanatā dassitā hoti, **evasaddena** pana byañjanasiliṭṭhatāya ekantikātā.

bāhirakavītarāgasekkhāsekkhapāpasamanato bhagavato pāpasamanaṃ vise-
Samitapāpattāti accantaṃ anavasesato savāsanaṃ samitapāpattā. Evañhi
bāhirakavītarāgasekkhāsekkhapāpasamanato bhagavato pāpasamanaṃ vise-
sitaṃ hoti. Tenassa yathābhūtaguṇādhigatametaṃ nāmaṃ yadidaṃ samaṇoti
dīpeti. Anekathattā nipātānaṃ idha anussavattho adhippetoti āha “**khalūti anussa-
vatthe nipāto**”ti. **Ālapanamattanti** piyālāpavacanamattaṃ. Piyasamudāhārā hete
“bho”ti vā “āvuso”ti vā “devānaṃ piyā”ti vā. **Gottavasenā**ti ettha gaṃ tāyatīti
gottaṃ. Gotamoti hi pavattamānaṃ vacanaṃ buddhiñca tāyati ekaṃsikavisaya-
tāya rakkhatīti gottaṃ. Yathā hi buddhi ārammaṇabhūtena atthena (2.0152) vinā
na vattati, tathā abhidhānaṃ abhidheyabhūtena, tasmā so gottasaṅkhāto attho
tāni tāyati rakkhatīti vuccati. Ko pana soti? Aññakulaparamparāsādhāraṇaṃ tassa
kulassa ādipurisasamudāgataṃ taṃkulapariyāpannasādhāraṇaṃ sāmāññarū-
panti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca **samaṇoti** iminā parikkhakajanehi bhagavato bahuma-
tabhāvo dassito samitapāpatākittanato. **Gotamoti** iminā lokiyajanehi uccākulasa-
mbhūtata dīpitā tena uditoditavipulakhattiyakulavibhāvanato. Sabbakhattiyānañhi
ādibhūtamahāsammata mahārājato paṭṭhāya asambhinnaṃ uḷāratamaṃ sakyarāja-
kulaṃ.

Kenaci pārijuññenāti ñātipārijuññabhogapārijuññādinā kenacipi pārijuññena
parihāniyā **anabhibhūto** anajjhotthaṇo. Tathā hi tassa kulassa na kiñci pārijuññaṃ
lokanāthassa abhijātiyaṃ, atha kho vaḍḍhiyeva. Abhinikkhamane ca tatopi sami-
ddhatamabhāvo loke pākaṇo paññātoti. **Sakyakulā pabbajitoti** idaṃ vacanaṃ
bhagavato saddhāpabbajitabhāvadīpanaṃ vuttaṃ mahantaṃ ñātiparivaṭṭaṃ
mahantañca bhogakkhandhaṃ pahāya pabbajitabhāvasiddhito.

Itthambhūtākhyānattheti itthaṃ evaṃpakāro bhūto jātoti evaṃ kathanatthe. **Upa-
yogavacananti** “abbhuggato”ti ettha abhi-saddo itthambhūtākhyānatthajotako,
tena yogato “taṃ kho pana bhavantaṃ”ti idaṃ sāmī-atthe upayogavacanaṃ.
Tenāha “**tassa kho pana bhoto gotamassāti attho**”ti. **Kalyāṇaguṇasamannāgatoti**
kalyāṇehi guṇehi yutto, tannissito tabbisayatāyāti adhippāyo. **Setṭhoti** etthāpi
eseva nayo. Kittetabbato kitti, sā eva saddaniyato saddoti āha “**kittisaddoti kittiyevā**”
ti. Abhitthavanavasena pavatto saddo **thutighoso**. **Sadevakaṃ lokaṃ ajjhottharivā
uggatoti** anaññasādhāraṇe guṇe ārabba pavattattā sadevakaṃ lokaṃ ajjhottha-
ritvā abhibhavitvā uggato.

So bhagavāti yo so samatiṃsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anu-
ttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho devānaṃ atidevo (2.0153) sakkānaṃ
atisakko brahmānaṃ atibrahmā lokanātho bhāgyavantatādīhi kāraṇehi sadevake
loke “bhagavā”ti patthaṭakittisaddo, so bhagavā. “Bhagavā”ti ca idaṃ satthu
nāmakittanaṃ. Tenāha āyasmā dhammasenāpati “bhagavāti nettaṃ nāmaṃ
mātarā katan”ti-ādi (mahāni. 84). Parato pana **bhagavāti** guṇakittanaṃ. Yathā
kammaṭṭhānikena “arahan”ti-ādīsu navasu ṭhānesu paccekaṃ **iti-saddaṃ** yojetvā
buddhaguṇā anussariyanti, evaṃ buddhaguṇasaṃkittanena pīti dassento “**itipi
arahaṃ itipi sammāsambuddho ...pe... itipi bhagavā**”ti āha. “Itipetaṃ bhūtaṃ iti-

petamañ tacchan”ti-ādīsu (dī. ni. 1.6) viya idha **itisaddo āsannapaccakkhakaranañtho, pi-saddo sampiñḍanatho,** tena ca tesamañ guṇānañ bahubhāvo dīpito, tāni ca saṃkittentena viññunā cittassa sammukhībhūtāneva katvā saṃkittetabbānīti dassento “**iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttañ hoti**”ti āha. Evañ nirūpetvā kittento yo kitteti, tassa bhagavati ativiya abhippasādo hoti.

Ārakattāti suvidūrattā. **Arīnanti** kilesārīnañ. **Arānanti** saṃsāraccakkassa arānañ. **Hatattāti** viddhaṃsitattā. **Paccayādīnanti** cīvarādīpaccayānañceva pūjāvīsesānañca. **Tatoti** visuddhimaggato (visuddhi. 1.125-127). Yathā ca visuddhimaggato, evamañ taṃsaṃvaṇṇanātopi nesañ vitthāro gahetabbo.

Imaṃ lokanti nayidañ mahājanassa sammukhamattañ sandhāya vuttañ, atha kho anavasesamañ pariyādāyāti dassetuñ “**sadevakanañ**”ti-ādi vuttañ. Tenāha “**idāni vattabbañ nidasseti**”ti. **Pajātattāti** yathāsakañ kammakīlesehi nibbattattā. **Pañca-kāmāvacaradevaggahaṇaṃ** pārisesanayena itaresamañ padantarena gahitattā. **Sadevakanti** ca avayavena viggaho samudāyo samāsatho. **Chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ** paccāsattinayena. Tattha hi so jāto tannivāsī ca. **Sabrahmakavacanena brahmakāyīkā dibrahmaggaṇanti** etthāpi eseva nayo. **Paccatthikasamaṇabrāhmaṇaggahaṇanti** nidassanamattametañ apaccatthikānañ samitabāhitapāpānañca samaṇabrāhmaṇānañ samaṇabrāhmaṇavacanena gahitattā. Kāmañ “sadevakanañ”ti-ādivīsesanānañ vasena sattavīsayo lokasaddoti viññāyati tulyayogavīsayattā (2.0154) tesamañ, “salomako sapakkhako”ti-ādīsu pana atulyayogepi ayañ samāso labbhatīti byabhicāradassanato pajāgahaṇanti āha “**pajāvacanena sattalokaggahaṇaṃ**”ti.

Arūpīno sattā attano āneñjavīhārena vīharantā dibbantīti devāti imañ nibbānañ labhantīti āha “**sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito**”ti. Tenāha “**ākāsānañcāyatanūpagānañ devānañ saḥabyatan**”ti (a. ni. 3.117). **Samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko gahito** tassa savīsesamañ mārasa vase vattanato. **Sabrahmakaggahaṇena rūpībrahmaloko gahito** arūpībrahmalokassa gahitattā. **Catuparisavasenāti** khattiyādicatuparisavasena. Itarā pana catasso parisā samārakādiggahaṇena gahitā evāti. **Avasesasattaloko** nāgagaruḷādībhedo. **Tīhākāreḥīti** devamārabrahmasahitatāsāñkhātehi tīhi pakārehi. **Tīsu padesūti** “sadevakanañ”ti-ādīsu tīsu padesu. **Tena tenākārenāti** sadevakattādīnā tena tena pakārena. **Tedhātukameva pariyādīnanti** porāṇā āhūti yojanā.

Abhiññāti yakāralopenāyañ niddeso, abhijānitvāti ayamettha atthoti āha “**abhiññāya adhikena ñāṇena ñatvā**”ti. **Anumānādīpaṭikkhepoti** anumāna-atthāpattī-ādīpaṭikkhepo ekappamāṇattā. Sabbattha appaṭīhatañāṇacāratāya hi sabbapaccakkhā buddhā bhagavanto.

Anuttarañ vivekasukhanti phalasaṃpattisukhañ. Tena vimissāpi kadāci bhagavato dhammadeśanā hotīti “**hitvāpi**”ti **pi-saddaggahaṇaṃ**. Bhagavā hi dhammañ desento yasmiñ khaṇe parisā sādhu-kārañ vā deti, yathāsutañ vā dhammañ paccavekkhati, tañ khaṇañ pubbabhāgena paricchīnditvā phalasaṃpattīñ samāpajjati, yathāparicchedaṅca samāpattito vuṭṭhāya ṭhitatṭhānato paṭṭhāya dhammañ deseti. **Appaṃ vā bahuñ vā desentoti** ugghaṭītaññussa

vasena appaṃ vā, vipaṅcitaññussa neyyassa vā vasena bahuṃ vā desento. Dhammassa kalyāṇatā ca niyyānikatā ca sabbaso anavajjabhāvenevāti āha “**anavajjameva katvā**” ti.

Desakāyattena (2.0155) āṇādividhinā atisajjanaṃ pabodhanaṃ desanāti sā pariyattidhammavasena veditabbāti āha “**desanāya tāva cātuppadikagāthāyapi**” -ti-ādi. Nidānanigamānipi satthu desanāya anuvidhānato tadantogadhāni evāti āha “**nidānaṃ ādi, idamavocāti pariyosānaṃ**” ti.

Sāsitabbapuggalagatena yathāparādhādisāsitabbabhāvena anusāsaṇaṃ tadaṅgavinayādivasena vinayanaṃ sāsanaṃ taṃ paṭipattidhammavasena veditabbanti āha “**sīlasamādhivipassanā**” ti-ādi. **Kusalānanti** anavajjadhammānaṃ sīlasamathavipassanānaṃ sīladiṭṭhinañca ādibhāvo taṃmūlikattā uttarimanussadhammānaṃ. Ariyamaggassa antadvayavigamena majjhimāpaṭipadābhāvo viya sammāpaṭipattiyā ārabha nibbattinaṃ vemajjhatāpi majjhabhāvoti vuttaṃ “**atthi, bhikkhave ...pe... majjhimaṃ nāma**” ti. **Phalaṃ pariyosānaṃ nāma** sa-upādisesatāvasena. **Nibbānaṃ pariyosānaṃ nāma** anupādisesatāvasena. Idāni tesam dvinnampi sāsanaṃ pariyosānataṃ āgamaṃ dassetuṃ “**tasmātiha tvan**” ti-ādi vuttaṃ. “Sātthaṃ sabyañjanaṃ” ti-ādivacanato dhammadesanāya ādimajjhapariyosānaṃ adhippetanti āha “**idha ...pe... adhippetan**” ti. Tasmim tasmim atthe kathāvadhisaddappabandho gāthāvasena suttavasena ca vavatthito pariyattidhammo, so idha desanāti vutto, tassa pana attho visesato sīlādi evāti āha “**bhagavā hi dhammaṃ desento ...pe... dasseti**” ti. Tattha **sīlaṃ dassetvāti** sīlaggahaṇena sasambhāraṃ sīlaṃ gahitaṃ, tathā maggaggahaṇena sasambhāro maggoti tadubhaya-vasena anavasesato pariyatti-atthaṃ pariyādāya tiṭṭhati. **Tenāti** sīlādidassanaṃ. Atthavasena hi idha desanāya ādikalyāṇādibhāvo adhippeto. **Kathikasaṅghitīti** kathikassa saṅghānaṃ kathanavasena samavaṭṭhānaṃ.

Na so sātthaṃ deseti niyyānatthavirahato tassā desanāya. **Ekabyañjanādiyuttā vāti** sithilādibhedesu byañjanesu ekappakāreneva dvippakāreneva vā byañjanaṃ yuttā damiḷabhāsā viya. Vivaṭakaraṇatāya oṭṭhe aphaṣāpetvā uccāretabbato **sabbaniroṭṭhabyañjanā vā** Kirātabhāsā viya. Sabbasseva vissajjanīyayuttatāya **sabbavissatṭhabyañjanā** (2.0156) **vā** yavanabhāsā viya. Sabbasseva sānusāratāya **sabbaniggahitabyañjanā vā** pārasikādimilakkhabhāsā viya. Sabbāpesā byañjanekadesa-vaseneva pavattiyā aparipuṇṇabyañjanāti katvā “**abyañjanā**” ti vuttā.

Ṭhānakaraṇāni sithilāni katvā uccāretabbaṃ akkharaṃ pañcasu vaggasu paṭhamatatiyanti evamādi **sithilaṃ**. Tāni asithilāni katvā uccāretabbaṃ akkharaṃ vaggasu dutiyacatutthanti evamādi **dhanitaṃ**. Dvimattakālaṃ **dīghaṃ**. Ekamattakālaṃ **rassaṃ**. Tadeva lahukaṃ **lahukameva**. Saṃyogaparaṃ dīghañca **garukaṃ**. Ṭhānakaraṇāni niggahetvā uccāretabbaṃ **niggahitaṃ**. Parena sambandhaṃ katvā uccāretabbaṃ **sambandhaṃ**. Tathā na sambandhaṃ **vavatthitaṃ**. Ṭhānakaraṇāni vissatṭhāni katvā uccāretabbaṃ **vimuttaṃ**. **Dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedoti** evaṃ sithilādivasena byañjanabuddhiyā akkharuppādakacittassa dasappakārena pabhedo. Sabbāni hi akkharāni cittasamuṭṭhānāni yathādhippetattha-byañjanato byañjanāni ca.

Amakkhetvāti amilecchetvā, avināsetvā, ahāpetvāti attho. Bhagavā yamattham ñāpetum ekagātham ekavākyampi deseti, tamattham tāya desanāya parimaṇḍala-padabyañjanāya eva desetīti āha “**paripuṇṇabyañjanameva katvā dhammam deseti**” ti. Idha **kevalasaddo** anavasesavācako, na avomissatādivācakoti āha “**sakalādhi-vacanan**” ti. **Paripuṇṇanti** sabbaso puṇṇam. Tam pana kiñci ūnam vā adhikam vā na hotīti “**anūnādhikavacanan**” ti vuttam. Tattha yadattham desitam, tassa sādha-kattā anūnatā veditabbā, tabbidhurassa pana asādhakattā anadhikatā. **Sakalanti** sabbabhāgavantam. **Paripuṇṇamevā**ti sabbaso paripuṇṇameva. Tenāha “**ekadesa-nāpi aparipuṇṇā natthī**” ti. **Aparisuddhā desanā nāma hoti** taṇhāsaṃkilesattā. Lokāmisam cīvarādayo paccayā, tattha agadhitacittatāya **lokāmisanirapekkho**. **Hita-pharaṇenā**ti hitūpasamharaṇena. **Mettābhāvanāya muduhadayoti** mettābhāvanāya karuṇāya vā muduhadayo. **Ullumpanasabhāvasaṇṭhitenā**ti sakalasaṃkile-sato vaṭṭadukkhato ca uddharaṇākārāvaṭṭhitena cittena, karuṇādhippāyenāti attho. **Tasmā**ti yasmā (2.0157) sikkhattayasaṅgaham sakalam sāsanaṃ idha brahmaca-riyanti adhippetam, tasmā. **Brahmacariyanti** iminā samānādhikaraṇāni sabbapa-dāni yojetvā attham dassento “**so dhammam deseti ...pe... pakāsetīti evamettha attho daṭṭhabbo**” ti āha.

Sundaranti bhaddakam. Bhaddakatā ca passantassa hitasukhāvahabhāvena veditabbāti āha “**atthāvaham sukhāvahan**” ti. Tattha **atthāvahanti** diṭṭhadhammika-samparāyikaparamatthasamhitahitāvaham. **Sukhāvahanti** yathāvuttatividhasukhāvaham. **Tathānurūpānanti** tādisānam. Yādisehi pana guṇehi bhagavā samannā-gato, tehi catuppamāṇikassa lokassa sabbathāpi accantappasādaniyo tesam yathābhūtasabhāvattāti dassento “**yathārūpo**” ti-ādimāha. Tattha **yathābhūta ...pe... arahatanti** iminā dhammappamāṇalūkhappamāṇānam sattānam bhagavato pasā-dāvahatā dassitā, itarena itaresam. **Dassanamattampi sādhu hotīti** ettha kosiya-vatthu kathetabbam.

Ubhatopakkhikāti micchādiṭṭhisammādiṭṭhivasena ubhayapakkhikā. **Kerāṭikāti** saṭhā.

Anekathattā nipātānaṃ **yāvañcidanti** nipātasamudāyo adhimattappamāṇapari-cchedaṃ dīpetīti āha “**adhimattappamāṇapari-cchedavacanametān**” ti. **Adhimattavippasannānīti** adhikappamāṇena vippasannāni. **Vippasannānīti** ca pakati-ākāraṃ atikkamitvā vippasannānīti attho. Nanu ca cakkhādīnaṃ indriyānaṃ manoviññeyyattā kathaṃ tena tesāṃ vippasannatā viññāyatīti āha “**tassa hī**” ti-ādi. **Tassāti** brāhmaṇassa. **Tesanti** cakkhādīnaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ. Evampi manindriyena patiṭṭhitokāsassa adiṭṭhattā kathaṃ manindriyassa vippasannatā tena viññāyatīti āha “**yasmā panā**” ti-ādi. Nayaggāhapaññā hesā tassa brāhmaṇassa. **Mane vippasanneyeva hoti** pasannacittasamuṭṭhitarūpasampadāhi eva cakkhādīnaṃ patiṭṭhitokāsassa pasannatāsambhavato.

Jambonadasuvaṇṇaṃ rattavaṇṇameva hotīti āha “**surattavaṇṇassā**” ti. **Jambonadasuvaṇṇassa ghaṭikāti** jambonadasuvaṇṇapiṇḍaṃ. Iminā **nekkhanti** nekkhappamāṇajambonadasuvaṇṇena kataṃ akatabhaṇḍaṃ vuttanti dasseti. **Nekkhanti** vā atirekapañcasuvaṇṇena katapilandhanaṃ katabhaṇḍaṃ vuttaṃ. Tañhi ghaṭṭanamajjanakkhamaṃ hotīti. **Suvaṇṇanti** ca pañcadharaṇassa (2.0158) samaññā, tasmā pañcaviśatidharaṇahiraññavicitāṃ ābharaṇaṃ idha nekkhanti adhippetāṃ. **Jambonadanti** mahājambusākhāya pavattanadiyaṃ nibbattaṃ. Taṃ kira ratanaṃ rattāṃ. Suvaṇṇākāre mahājambuphalarase vā pathaviyaṃ pavitṭhe suvaṇṇaṅkurā uṭṭhahanti, tena suvaṇṇena katapilandhanantipi attho. **Suparikammakanti** suṭṭhu kataparikkammaṃ. **Sampahaṭṭhanti** sammā pahaṭṭhaṃ ghaṭṭanādivasena sukata-parikkammaṃ. Tenāha “**suvaṇṇakāra ...pe... suparimajjanti attho**” ti.

Vājarūpānīti āharimāni vājarūpāni. “Akappiyarūpākulo akappiyamañco palla-ṅkoti sārasamāse. **Ratanacitranti** bhitticchedādivasena ratanacitraṃ. Rukkhatūla-latātūlapoṭakitūlānaṃ vasena **tiṇṇaṃ tūlānaṃ**. Uddalomiyaṃ **kecīti** sārasamāsāca-riyā uttaravihārino ca. Tathā ekantalomiyaṃ. **Koseyyakaṭṭissamayanti** koseyyaka-saṭamayaṃ. **Ajinacammehīti** ajinamigacammehi. Tāni kira cammāni sukhumata-rāni. Tasmā dupaṭṭatipaṭṭāni katvā sibbanti. Tena vuttaṃ “**ajinappaveṇī**” ti-ādi.

Nikāmalābhīti yathicchitalābhī. Tenāha “**icchiticchitalābhī**” ti. **Vipulalābhīti** uḷāra-lābhī. Kasiranti hi parittaṃ vuccati, tappaṭikkhepena **akasiraṃ** uḷāraṃ. Tenāha “**mahantalābhī**” ti-ādi.

Laddhā ca na kappantīti sāmāññena paṭisiddhattā sabbathā na kappatīti kassaci āsaṅkā siyā, tannivattanatthaṃ “**kiñci kiñci kappatī**” ti-ādimāha. Tattha **suddhakoseyyanti** ratanaparisibbanarahitaṃ. Ettha ca “suddhakoseyyaṃ pana vaṭṭatī” ti **vinaye** (mahāva. aṭṭha. 254) vuttattā idhāpi ettakameva vuttaṃ. **Dighanikāyatṭhakathāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 1.15) **pana** “ṭhapetvā tūlikaṃ sabbāneva gonakādīni ratanaparisibbitāni na vaṭṭanti” ti vuttaṃ. Tattha “ṭhapetvā tūlikan” ti etena ratanasibbanarahitāpī tūlikā na vaṭṭatīti dīpeti. **Vacanatoti** etena **vinaye** (cūḷava. 297) vuttabhāvaṃ dasseti. **Ekena vidhānenāti** yathāvuttameva vidhānaṃ sandhāya vadati. Yadi evaṃ kasmā bhagavatā “laddhā ca na kappantī” ti sāmāññena paṭi-sedho katoti āha “**akappiyaṃ pana upādāyā**” ti-ādi.

Pallaṅkanti ettha **pari-saddo** samantatoti etasmiṃ atthe vattati, tasmā vāmūruṃ dakkhiṇūruṅca samaṃ ṭhapetvā ubho pāde aññaṃaññasambandhe katvā (2.0159) nisajjā pallaṅkanti āha “**samantato ūrubaddhāsanan**” ti. Ūrūnaṃ bandhanavasena nisajjā. **Pallaṅkaṃ ābhujitvā**ti ca yathā pallaṅkavasena nisajjā hoti, evaṃ ubho pāde ābhuje samiñjite katvāti attho. Taṃ pana ubhinnaṃ pādānaṃ tathā sambandhatākaraṇanti āha “**bandhitvā**” ti. **Ujūṃ kāyaṃ paṇidhāyāti** uparimaṃ sarīraṃ ujukaṃ ṭhapetvā aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭiṃ paṭipādetvā. Evañhi nisiṇṇassa cammamamsanhārūni na paṇamanti. Athassa yā tesam paṇamanapaṇṇāyā khaṇe khaṇe vedanā uppajjeyyūṃ, tā na uppajjanti. Tāsu anuppajjamānāsu cittaṃ ekaggaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ na paripatati, vuddhiṃ phātiṃ gacchati. Tenāha “**aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake**” ti-ādi. **Ujūṃ kāyaṃ ṭhapetvāti** uparimaṃ kāyaṃ ujukaṃ ṭhapetvā, ayameva vā pāṭho. Heṭṭhimakāyassa hi anujukaṭṭhapanam nisaṅgāvacaneneva bodhitanti. **Ujūṃ kāyanti** ettha **kāya-saddo** uparimakāyavisayo.

Parimukhanti ettha **pari-saddo** abhisaddena samānatthoti āha “**kammaṭṭhānābhimukhan**” ti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānaṃyeva purakkhatvāti attho. Ettha yathā “vanantaññeva pavisāmī” ti-ādinā bhāvanānurūpaṃ senāsanaṃ dassitaṃ, evaṃ “nisīdāmī” ti iminā alīnānuddhaccapakkhiyo santo iriyāpatho dassito, “pallaṅkaṃ ābhujitvā” ti iminā nisajjāya daḥhabhāvo, “parimukhaṃ satim upaṭṭhapetvā” ti iminā ārammaṇapariggahūpāyo. **Pariggahitaniyyānanti** sabbathā gahitāsammaṃ pariccattasammaṃ satim katvā, paramasatīnepakkaṃ upaṭṭhapetvāti attho. **Parīti pariggahaṭṭho** “pariṇāyikā” ti-ādīsu (dha. sa. 16. 20) viya. **Mukhanti niyyānaṭṭho** “suññatavimokkhan” ti-ādīsu (paṭi. ma. 1.209-210) viya. Paṭipakkhato niggamaṇaṭṭho hi niyyānaṭṭho.

Cattāri rūpāvacarajjhānāni dibbabhāvāvahattā dibbavīhārā nāma hontīti tadāsaṇṇappavattacaṅkamopi tadupacārato dibbo nāma hotīti āha “**cattāri hi rūpajjhānāni**” ti-ādi. **Samāpajjitvā caṅkamantassāti** idaṅca caṅkamantassa antarantarā samāpattim samāpajjitvā uṭṭhāyutṭhāya caṅkamaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Na hi samāpattim samāpajjitvā avuṭṭhitena sakkā caṅkamitum. **Samāpattito vuṭṭhāya caṅkamantassapi caṅkamoti** idaṃ pana samāpattito vuṭṭhahitvā antarantarā samāpajjitvā caṅkamantassa vasena vuttaṃ. **Dvīsu vihāresūti** (2.0160) brahmavīhāre, ariyavīhāre ca. Mettājhānādayo hitūpasamaṃhārādivasena pavattiyā brahmabhūtā seṭṭhabhūtā vīhārāti **brahmavīhārā**. Anaññasādhāraṇattā pana ariyānaṃ vīhārāti **ariyavīhārā**, catassopi phalasaṃpattiyo. Idha pana arahattaphalasaṃpattiyeva āgatā.

Paccavekkhaṇāya phalasaṃpatti kathitā samāpattim samāpajjitvā vuṭṭhitassa paccavekkhaṇāsambhavato. **Caṅkamādayoti** phalasaṃpattim samāpannassapi samāpattito vuṭṭhitassapi caṅkamaṭṭhānanisajjādayo. **Ariyacaṅkamādayo honti** na pana paccavekkhantassāti adhippāyo.

Venāgapurasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sarabhasuttavaṇṇanā

65. Catutthe gijjhā ettha santīti gijjhaṃ, kūṭaṃ. Taṃ etassāti gijjhakūṭo. Gijjho viyāti vā gijjhaṃ, kūṭaṃ. Taṃ etassāti gijjhakūṭo, pabbato. Tasmim̐ **gijjhakūṭe**. Tenāha “**gijjhā vā**”ti-ādi. **Acirapakkantoti** ettha na desantarapakkamaṃ adhi ppetam̐, atha kho sāsanaṃ pakkamaṃ dasseto “**imasmim̐ sāsane pabbajitvā**”ti-ādimāha, teneva hi “imassā dhammavinayā”ti vuttaṃ. Labbhatīti lābho, catunnaṃ paccayānametaṃ adhivacanaṃ. Sakkaccaṃ kātabbo dātābboti sakkāro. Paccayā eva hi paṇitapaṇitā sundarasundarā abhisāṅkharitvā katā sakkārāti vuccanti. Sakkāroti vā sundarakāro, parehi attano gāravakiriyā pupphādīhi vā pūjā. Lābho ca sakkāro ca lābhasakkārā, te naṭṭhā pahīnā etesanti **naṭṭhalābhasakkārā**.

Mahālābhasakkāro uppajjīti tadā kira bhagavato mahālābhasakkāro uppajjīti yathā taṃ cattāro asaṅkheyye pūritadānapāramisañcayassa. Sabbadisāsu hi yamakamahāmegho vuṭṭhahitvā mahogho viya sabbapāramiyo “ekasmim̐ attabhāve vipākaṃ dassāmā”ti sampiṇḍitā viya lābhasakkāramahoghaṃ nibbattayim̐su. Tato tato annapānayanavattamālāgandhavilepanādihatthā khattiyabrāhmaṇādayo āgantvā “kahaṃ buddho (2.0161), kahaṃ bhagavā, kahaṃ devadevo narāsabho purisasīho”ti bhagavantaṃ pariyesanti, sakaṭasatehipi paccaye āharitvā okāsaṃ alabhamānā samantā gāvutappamāṇampi sakaṭadhurena sakaṭadhuraṃ āhacca tiṭṭhanti ceva anubandhanti ca andhakavindabrāhmaṇo viya. Yathā ca bhagavato, evaṃ bhikkhusaṅghassapi. Vuttampi cetaṃ-

“Tena kho pana samayena bhagavā sakkato hoti garukato mānito pūjito apacito lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ, bhikkhusaṅghopi sakkato hoti ...pe... parikkhārānaṃ”ti (udā. 38).

Tathā-

“Yāvatā kho pana, cunda, etarahi saṅgho vā gaṇo vā loke uppanno, nāhaṃ, cunda, aññaṃ ekaṃ saṅghampi samanupassāmi evaṃlābhaggayasagga ppattaṃ yatharivāyaṃ, cunda, bhikkhusaṅgho”ti (dī. ni. 3.176).

Svāyaṃ bhagavato ca saṅghassa ca uppanno lābhasakkāro ekato hutvā dvinnaṃ mahānadānaṃ udakaṃ viya appameyyo ahosi, bhagavato pana bhikkhusaṅghassa ca uppanno lābhasakkāro dhammassapi uppannoyeva. Dhammadhārānañhi kato sakkāro dhammassa kato nāma hoti. Tena vuttaṃ “**tiṇṇaṃ ratanānaṃ mahālābhasakkāro uppajjīti**”ti.

Vuttamatthaṃ pāḷiyā nidasseto “**yathāhā**”ti-ādimāha. Tattha **sakkatotī** sakkārapatto. Yassa hi cattāro paccaye sakkatvā su-abhisāṅkhate paṇitapaṇite upaneti, so sakkato. **Garukatoti** garubhāvahetūnaṃ uttamaguṇānaṃ matthakappattiyā anaññasādhāraṇena garukārena sabbadevamanussehi pāsāṇacchattaṃ viya garukato. Yasmiñhi garubhāvaṃ paccupaṭṭhapetvā paccaye denti, so garukato. **Mānitoti** sammāpaṭipattiyā mānito manena piyāyito. Tāya hi viññūnaṃ manāpatā. **Pūjitoti** mānanādipūjāya ceva catupaccayapūjāya ca pūjito. Yassa hi sabbametaṃ pūjanañca karonti, so pūjito. **Apacitoti** nīcavuttikaraṇena apacito. Satthārañhi

disvā manussā hatthikkhandhādīhi otaranti, maggaṃ denti, aṃsakūṭato sāṭakaṃ apanenti. Āsanato (2.0162) vuṭṭhahanti, vandantīti evaṃ so tehi apacito nāma hoti.

Avanṇaṃ pattharivāti avanṇaṃ tattha tattha saṃkittanavasena pattharivā. **Āvaṭṭanimāyanti** āvaṭṭetvā gahaṇamāyaṃ. Āvaṭṭeti purimākārato nivatteti attano vase vatteti etāyāti āvaṭṭanī, māyā, taṃ āvaṭṭanimāyaṃ **osāretvā** parijappetvāti attho. **Koṭito paṭṭhāyāti** antimakoṭito paṭṭhāya. Thaddhakāyena pharusavācāya tiṇṇaṃ ratanānaṃ avanṇakathanaṃ anattāvaḥattā visasiñcanasadisā hotīti āha “**visaṃ siñcitvā**” ti. **Aññātoti** aññāto. Tenāha “**ñāto**” ti-ādi.

Kāyaṅganti kāyameva aṅgaṃ, kāyassa vā aṅgaṃ, sīsādi. **Vācaṅganti** “hotu, sādhu” ti evamādivācāya avayavaṃ. **Ekakenāti** asahāyena. **Imassa panatthassāti** “cariyaṃ caraṇakāle” ti-ādinā vuttassa. **Yato yato garu dhuranti** yasmiṃ yasmiṃ ṭhāne dhuraṃ garu bhārikaṃ hoti, aññe balibaddā ukkhipituṃ na sakkonti. **Yato gambhīravattanīti** vattanti etthāti vattanī, dummaggassetāṃ nāmaṃ, yasmiṃ ṭhāne udakacikkhallamahantatāya vā visamacchinnataṭabhāvena vā maggo gambhīro hotīti attho. **Tadāssu kaṇhaṃ yuñjentīti assūti** nipātamattaṃ, tadā kaṇhaṃ yuñjentīti attho. Yadā dhurañca garu hoti maggo ca gambhīro, tadā aññe balibadde apanetvā kaṇhameva yuñjentīti vuttaṃ hoti. **Svāssu taṃ vahate dhuranti** etthapi **assūti** nipātamattameva, so taṃ dhuraṃ vahatīti attho.

Gehavetananti gehe nivuṭṭhabhāvahetu dātabbaṃ. **Kāḷako nāma nāmenāti** añjanaṇṇo kiresa, tenassa “kāḷako” ti nāmaṃ akaṃsu. **Kāḷakaṃ upasaṅkamitvā āhāti** kāḷako kira

ekadivasam cintesi “mayham mātā duggatā maṃ puttattāhāne tṭhapetvā dukkhena poseti, yaṃnūnāham bhatim katvā imaṃ duggatabhāvato moceyyan”ti. So tato paṭṭhāya bhatim upadhārento vicarati. Atha tasmim divase gāmagorūpehi saddhim tattha samipe carati. Satthavāhaputtopi gosuttavittako, so “atthi nu kho etesaṃ gunnaṃ antare sakaṭāni uttāretuṃ samattho(2.0163) usabhājāniyo”ti upadhāraya- māno bodhisattaṃ disvā “ayaṃ ājāniyo sakkhissati mayham sakaṭāni uttāretun”ti aññāsi. Tena taṃ upasaṅkamitvā evamāha. **So aññesaṃ ...pe... gehameva agamāsīti** tadā kira gāmadārakā “kiṃ nāmetaṃ kāḷakassa gale”ti tassa santikaṃ āgacchanti. So te anubandhitvā dūratova palāpento mātu santikaṃ gato. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Sāyanhasamayanti sāyanhakāle. Bhummatthe etaṃ upayogavacanaṃ. Na hettha accantasamyogo sambhavati. **Paṭisallānā vuṭṭhitoti** ettha tehi tehi saddhivihārika-antevāsika-upāsaka-upāsikādisattehi ceva rūpārammaṇādisaṅkhārehi ca paṭinivattetvā apasakkitvā nilīyanaṃ vivecanaṃ kāyacittehi tato vivittatāya paṭisallānaṃ kāyaviveko, cittaviveko ca. Yo tato duvidhavivekato vuṭṭhito bhavaṅgappattiyā sabrahmacārihi samāgamena ca apeto. So paṭisallānā vuṭṭhito nāma hoti. Ayaṃ pana yasmā paṭisallānaṃ uttamato phalasaṃpattito vuṭṭhāsi, tasmā **“phalasaṃpattito”**ti vuttaṃ. **Kāyasakkhino bhavissāmāti** nāmakāyena desanāsaṃpatticchanavasena sakkhibhūtā bhavissāma. Nanu ca “paññatte āsane nisīdī”ti idaṃ kasmā vuttaṃ. Titthiyā hi bhagavato paṭipakkhā, te kasmā tassa āsanaṃ paññāpentīti āha **“tathāgato hī”**ti-ādi.

Viggāhikakathanti viggāhasaṃvattanikaṃ sārāmbhakathaṃ. **Āyāceyyāsīti** vacībhedaṃ katvā yāceyyāsi. **Pattheyyāsīti** manasā āsiseyyāsi. **Piheyāsīti** tasseva vevacanaṃ. **Nittejataṃ āpannoti** tejahāniyā nittejabhāvaṃ āpanno, nittejabhūtoti attho. Tato eva bhikkhu-ādayopi sammukhā oloketuṃ asamatthatāya **pattakkhandho**, patitakkhandhoti attho. Tenāha **“onataḡivo”**ti. **Dassitadhammesūti** vuttadhammesu. Vacanamattameva hi tesam, na pana dassanaṃ tādisasseva dhammassa abhāvato. Bhagavato eva vā “ime dhammā anabhisambuddhā”ti parassa vacanavasena **dassitadhammesu**. **Paṭicarissatī**ti paṭicchādanavase carissati pavattissati, paṭicchādanattho eva vā **carati**-saddo anekatthattā dhātūnanti āha **“paṭicchādessati”**ti. **Aññena** (2.0164) **vā aññanti** pana paṭicchādanākārada-ssananti āha **“aññena vā vacanenā”**ti-ādi.

Tattha **aññaṃ vacananti** yaṃ samanuyuñjantena bhagavatā parassa dosavibhāvanaṃ vacanaṃ vuttaṃ, taṃ tato aññeneva vacanena paṭicchādeti. “Āpattim āpannosī”ti codakena vuttavacanaṃ viya “ko āpanno, kiṃ āpanno, kismiṃ āpanno, kaṃ bhaṇatha, kiṃ bhaṇathā”ti-ādivacanena aññaṃ āgantukakathaṃ āharanto “tvam itthannāmaṃ āpattim āpannosī”ti puṭṭho “pāṭaliputtaṃ gatomhi”ti vatvā puna “na tava pāṭaliputtagamaṃ pucchāma, āpattim pucchāmā”ti vutte tato rājagahaṃ gatomhi. Rājagahaṃ vā yāhi brāhmaṇagehaṃ vā, āpattim āpannosīti. “Tattha me sūkaramaṃsam laddhan”ti-ādīni vadanto viya samanuyuñjakena vuttavacanato aññaṃ āgantukakathaṃ āharanto apanāmessati, vikkhepaṃ gamayissati. Appatītā honti tena atuttā asomanassikāti **apaccayo**, domanassetam adhi-

vacanaṃ. Neva attano, na paresaṃ hitaṃ abhirādhayatīti **anabhiraddhi**, domana-ssameva. Tenevāha “**apaccayena domanassaṃ vuttan**” ti.

Yassa kho pana te atthāya dhammo desitoti ettha **dhamma**-saddena catusacca-dhammo vuttoti āha “**yassa maggassa vā phalassa vā atthāyā**” ti. Catusacca-dhammo hi maggaphalādhigamatthāya desiyati. **Na niggacchatīti** na pavatteti. **Nanti** naṃ dhammaṃ. Idāni “yassa kho pana te atthāya dhammo desito” ti ettha dhamma-saddena paṭipattidhammo dassito, na pana catusaccadhammoti adhippāyena atthavikappaṃ dassento “**atha vā**” ti-ādimāha. **Pañca dhammā**ti gambhīrañānacariyabhūtānaṃ khandhādīnaṃ uggahasavanadhāraṇaparicayayonisomanasikāre sandhāyāha. **Takkarassa sammā dukkhakkhayāyā**ti ettha **sammā**saddo ubhayatthāpi yojetabbo “sammā takkarassa sammā dukkhakkhayāyā” ti. Yo hi sammā dhammaṃ paṭipajjati, tasseva sammā dukkhakkhayo hotīti. Yo pana vuttanayena takkaro, tassa niyyānaṃ atthato dhammasseva niyyānanti tappaṭikkhepena “**so dhammo ...pe... na niyyāti na niggacchati**” ti āha.

Yadi tiracchānasīhassa nādo sabbatiracchāna-ekaccamanussāmanussanādato seṭṭhattā seṭṭhanādo, kimaṅgaṃ pana tathāgatasīhassa nādoti (2.0165) āha “**sīhanādanti seṭṭhanādan**” ti. Yadi vā tiracchānasīhanādassa seṭṭhanādatā nibbhaya-tāya appaṭisattutāya icchitā, tathāgatasīhanādasseva ayamattho sātisayoti āha “**abhītanādaṃ appaṭinādan**” ti. “Aṭṭhānametaṃ anavakāso” ti-ādinā (ma. ni. 3.129; a. ni. 1.268-271) hi yo attho vutto, tassa bhūtataṃ ayaṃ nādo **seṭṭhanādo** nāma hoti uttamanādo. Bhūtataṃ hi uttamatthoti. Imamattham pana vadantassa bhagavato aññato bhayaṃ vā āsaṅkā vā natthīti **abhītanādo** nāma hoti. Abhūtañhi vadato kutoci bhayaṃ vā āsaṅkā vā siyā, evaṃ pana vadantaṃ bhagavantaṃ koci uṭṭhahitvā paṭibāhituṃ samattho nāma natthīti ayaṃ nādo **appaṭinādo** nāma hoti.

Samantato niggaṇṇhanavasena todanaṃ vijjanaṃ **sannitodakaṃ**, sammā vā nitudanti pīḷenti etenāti **sannitodakaṃ**. **Vācāyāti** ca paccatte karaṇavacanaṃ. Tenāha “**vacanapatodenā**” ti. **Sañjambharimakamsūti** samantato sambharitaṃ akaṃsu, sabbe paribbājakā vācātodanehi tudimsūti attho. Tenāha “**sambharitaṃ ...pe... vijjhimsū**” ti. **Siṅgālakamaṃyevāti** siṅgālemeva, “segālakamaṃyevā” tipi pāṭho. **Tassevāti** siṅgālaravasseva. Atha vā **bheraṇḍakamaṃyevāti** bhedaṇḍasakuṇisadisamaṃyevāti attho. Bhedaṇḍam nāma eko pakkhī dvimukho, tassa kira saddo ativiya virūpo amanāpo. Tenāha “**apica bhinnassaraṃ amanāpasaddaṃ nadati**” ti. Sesamettha uttānameva.

Sarabhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Kesamuttisuttavaṇṇanā

66. Pañcame kesamuttaṃ nivāso etesanti **kesamuttiyāti** āha “**kesamuttanigama-vāsino**” ti. **Aṭṭhavidhapānakānīti** ambapānādi-aṭṭhavidhāni pānāni.

“Mā anussavenā”ti-ādīsu pana eko daharakālatō paṭṭhāya evaṃ anussavo atthi, evaṃ cirakālakatāya anussutiyā labbhamānaṃ kathamidaṃ (2.0166) aññathā siyā, tasmā bhūtametanti anussavena gaṇhāti, tathā gahaṇaṃ paṭikkhipanto “**mā anussavenā**”ti āha. Anu anu savanaṃ **anussavo**. Aparō “amhākaṃ pitupitāmahādivuddhānaṃ upadesaparamparāya idamābhataṃ, evaṃ paramparābhatakathaṃ nāma na aññathā siyā, tasmā bhūtametan”ti gaṇhāti, taṃ paṭikkhipanto “**mā paramparāyā**”ti āha. Eko kenaci kismiñci vuttamatte “evaṃ kira e- n”ti gaṇhāti, taṃ nisedhento “**mā itikirāyā**”ti āha. Piṭakaṃ gantho sampadīyati eta- ssāti piṭakasampadānaṃ, ganthassa uggaṇhanako. Tena piṭaka-uggaṇhanaka- bhāvena ekacco tādisaṃ ganthaṃ paguṇaṃ katvā tena taṃ samentaṃ sameti, tasmā “bhūtametan”ti gaṇhāti, taṃ sandhāyesa paṭikkhepo “**mā piṭakasampadāne- nā**”ti, attano uggahaganthasampattiyā mā gaṇhitthāti vuttaṃ hoti. **Sametanti** saṃgataṃ.

Koci kañci vitakkento “evameva tena bhavitabban”ti kevalaṃ attano saṅkappa- vasena “bhūtamidan”ti gaṇhāti, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “**mā takkahetū**”ti. Añño “imāya yuttiyā bhūtamidan”ti kevalaṃ anumānato nayaggāhena gaṇhāti, taṃ paṭi- kkipanto “**mā nayahetū**”ti āha. Kassaci “evametaṃ siyā”ti parikappentassa ekaṃ kāraṇaṃ upaṭṭhāti, so “atthetan”ti attano parikappitākārena gaṇhāti, taṃ paṭise- dhento “**mā ākāraparivitakkenā**”ti āha. Aparassa cintayato yathāparikappitaṃ kañci atthaṃ “evametaṃ na aññathā”ti abhinivisantassa ekā diṭṭhi uppajjati. Yā yassa taṃ kāraṇaṃ nijjhāyantassa paccakkhaṃ viya nirūpetvā cintentassa khamati. So “atthetan”ti diṭṭhinijjhānakkhantiyā gaṇhāti, taṃ sandhāyāha “**mā diṭṭhinijjhānakkhantiyā**”ti.

Akusalaverassāti pāṇātipātādipañcavidhaṃ veraṃ sandhāya vadati. Kodho nāma cetaso dukkhanti āha “**kodhacittassa abhāvenā**”ti. **Kilesassāti** cittaṃ vibā- dhentassa upatāpentassa uddhaccakukkuccādikilesassa. Sesamettha uttāna- meva.

Kesamuttisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sāḷhasuttavaṇṇanā

67. Chaṭṭhe (2.0167) pāto asitabbabhojanaṃ pātarāsaṃ, bhuttaṃ pātarāsaṃ etesanti **bhuttapātarāsā**. **Dāsā** nāma antojātā vā dhanakkītā vā karamarānītā vā sayamaṃ vā dāsabyamaṃ upagatā. Bhattavetanabhatā **kammakārā** nāma.

Nicchātōti ettha chātaṃ vuccati taṇhā jighacchāhetutāya, sā assa natthīti nicchātō. Tenāha “**nittaṇho**”ti. **Abbhantare santāpakarānaṃ kilesānanti** attano santāne darathapariḷāhajananaṃ santāpanakilesānaṃ. Antotāpanakilesānaṃ abhāvā sīto sītalo bhūto jātōti **sītibhūto**. Tenāha “**sītalībhūto**”ti. Maggaphalanibbā- nasukhāni vā paṭisaṃvedetīti **sukhappaṭisaṃvedī**. Sesamaṃ suviññeyyameva.

Sāḷhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kathāvatthusuttavaṇṇanā

68. Sattame **kathāvatthūnīti** kathāya pavattiṭṭhānāni. Yasmā tehi vinā kathā na pavattati, tasmā “**kathākāraṇāni**” ti vuttaṃ. Atati satati satataṃ gacchati pavattatīti **addhā**, kāloti āha “**atītamaddhānaṃ nāma kālopi vattati**” ti. Dhammappavattimattāya hi paramatthato avijjamānopi kālo tasseva dhammassa pavatti-avatthāvi-sesaṃ upādāya teneva vohārena atītoti-ādinā voharīyati, atītādibhedo ca nāmāyaṃ nippariyāyato dhammānaṃyeva hoti, na kālassāti āha “**khandhāpi vattanti**” ti. Yathāvuttamatthaṃ itaresu dvīsu atidisati “**anāgatapaccuppannesupi eseva nayo**” ti. **Atītamaddhānanti-ādīsu** ca dve pariyāyā suttantapariyāyo, abhidhammapariyāyo ca. Suttantapariyāyena paṭisandhito pubbe atīto addhā nāma, cutito pacchā anāgato addhā nāma, saha cutipaṭisandhīti tadantaraṃ paccuppanno addhā nāma. Abhidhammapariyāyena tīsu khaṇesu uppādato pubbe atīto addhā nāma, uppādato uddhaṃ anāgato addhā (2.0168) nāma, khaṇattayaṃ paccuppanno addhā nāma. Tatthāyaṃ suttantadesanāti suttantapariyāyeneva atītādivi-sayaṃ kathaṃ dassento “**atīte kassapo nāmā**” ti-ādimāha.

Ekamaṃseneva byākātabbo vissajjetabboti **ekamaṃsabyākaraṇīyo**. “Cakkhu aniccan”-ti pañhe uttarapadāvadhāraṇaṃ sandhāya “**ekamaṃseneva byākātabban**” ti vuttaṃ niccatāya lesassapi tattha abhāvato, purimapadāvadhāraṇe pana vibhajjabyākaraṇīyatāya. Tenāha “**aniccaṃ nāma cakkhūti puṭṭhena paṇā**” ti-ādi. Cakkhusote vise-satthasāmaññatthānaṃ asādhāraṇabhāvato dvinnaṃ tesaṃ sadisacodanā paṭi-cchannamukheneva byākaraṇīyā paṭikkhepavasena anuññātavasena ca vissajjita-bbatoti āha “**yathā cakkhu, tathā sotaṃ ...pe... ayaṃ paṭipucchābyākaraṇīyo pañho**” ti. **Taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti** jīvasarīraṇaṃ anaññatāpañhe yassa yena anaññatā coditā, so eva paramatthato nupalabbhatīti ca jhānattayassa metteyyatākittanasadisoti abyākātabbatāya **ṭhapanīyo** vutto. Evarūpo hi pañho tidhā avissajjanī-yattā byākaraṇaṃ akatvā ṭhapetabbo.

Tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti **ṭhānaṃ**, kāraṇanti āha “**kāraṇākāraṇe**”ti. **Yuttena kāraṇenāti** anurūpena kāraṇena. **Pahotīti** niggaṇhituṃ samattho hoti. **Sassatavādibhāvameva dīpetī** Ti attanā gahite ucchedavāde dosaṃ disvā attanopi sassatavādibhāvameva dīpeti. **Puggalavādimhīti** iminā vacchakuttiya-vādiṃ dasseti. Pañhaṃ pucchantehi paṭipajjitabbā paṭipadā pañhapucchana-kānaṃ vattaṃ.

Paṭicaratīti paṭicchādanavasena carati pavattati. Paṭicchādanattho eva vā caratisaddo anekatthattā dhātūnanti āha “**paṭicchādetī**”ti. **Aññenaññanti** pana paṭicchādanākāradassananti āha “**aññena vacanenā**”ti-ādi. Tattha **aññena vacanenāti** yaṃ codakena cuditakassa dosavibhāvanaṃ vacanaṃ vuttaṃ, taṃ tato aññena vacanena paṭicchādeti. Yo hi “āpattiṃ āpannosi”ti vutte “ko āpanno, kiṃ āpanno, kismiṃ āpanno, kaṃ bhaṇatha, kiṃ bhaṇathā”ti vadati. “Evarūpaṃ kiñci tayā diṭṭhan”ti vutte “na suṇāmi”ti sotaṃ vā upaneti, ayaṃ aññenaññaṃ paṭicarati nāma. “Ko āpanno”ti-ādinā hi codanaṃ avissajjetvāva vikkhepāpajjanaṃ aññenaññaṃ (2.0169) paṭicaraṇaṃ, bahiddhā kathāpanāmanaṃ vissajjetvāti ayame tesam viseso. Tenevāha “**āgantukakathaṃ otārento**”ti-ādi. Tattha **apanāmetīti** vikkhepeti. **Tatrāti** tasmīṃ bahiddhākathāya apanāmane.

Upanisīdati phalaṃ etthāti kāraṇaṃ upanisā, upecca nissayatīti vā upanisā, saha upanisāyāti **sa-upanisoti** āha “**sa-upanissayo sapaccayo**”ti.

Ohitasototi anaññavihitattā dhammassavanāya apanāmitasoto. Tato eva tadatthaṃ **ṭhapitasoto**. **Kusaladhammanti** ariyamaggo adhippetoti āha “**ariyamaggan**”ti.

Kathāvathusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Aññatitthiyasuttavaṇṇanā

69. Aṭṭhame bhagavā mūlaṃ kāraṇaṃ etesaṃ yāthāvato adhigamāyāti **bhagavaṃmūlakā**. Tenāha “bhagavantañhi nissāya mayaṃ ime dhamme ājānāma paṭivijjhāmā”ti. **Amhākaṃ dhammāti** tehi attanā adhigantabbatāya vuttaṃ. Sevitabbā-sevitabbānañhi yāthāvato adhigamaññāṇāni adhigacchanakasambandhīni, tāni ca sammāsambuddhamūlakāni anaññavisayattā. Tenāha “**pubbe kassapasammā-sambuddhenā**”ti-ādi. **Ime dhammāti** ime ñāṇadhammā. **Ājānāmāti** abhimukhaṃ paccakkhato jānāma. **Paṭivijjhāmāti** tasseva vevacanaṃ, adhigacchāmāti attho. Bhagavā netā etesanti **bhagavaṃnettikā**. **Netāti** sevitabbadhamme veneyyasantānaṃ pāpetā. **Vinetāti** asevitabbadhamme veneyyasantānato apanetā. Tadaṅgavinayādivasena vā **vinetā**. Atha vā yathā alamariyañāṇadassanaviseso hoti, evaṃ visesato **netā**. **Anunetāti** “ime dhammā sevitabbā, ime na sevitabbā”ti ubhaya-sampāpanāpanayanatthaṃ paññāpetā. Tenāha “**yathāsabhāvato**”ti-ādi.

Paṭisaranti (2.0170) etthāti paṭisaraṇaṃ, bhagavā paṭisaraṇaṃ etesanti **bhagavaṃpaṭisaraṇā**. Āpāthaṃ upagacchantā hi bhagavā paṭisaraṇaṃ samosaraṇa-

ṭṭhānaṃ. Tenāha “**catubhūmakadhammā**” ti-ādi. Paṭisarati sabhāvasampaṭivedhavasena paccekamaṃ upagacchatīti vā paṭisaraṇaṃ, bhagavā paṭisaraṇaṃ etesanti **bhagavaṃpaṭisaraṇā**. Paṭisarati paṭivijjhatīti vā paṭisaraṇaṃ, tasmā paṭivijjhanavasena bhagavā paṭisaraṇaṃ etesanti **bhagavaṃpaṭisaraṇā**. Tenāha “**apicā**” ti-ādi. **Paṭivedhavasenā**ti paṭivijjhitabbatāvasena. Asatipi mukhe atthato evaṃ vadanto viya hotīti āha “**phasso āgacchati ahaṃ bhagavā kinnāmo**” ti. Phasso ñāṇassa āpāthaṃ āgacchantoyeva hi attano “ahaṃ kinnāmo” ti nāmaṃ pucchanto viya, bhagavā cassa nāmaṃ karonto viya hoti.

Paṭibhātūti ettha paṭisaddāpekkhāya “bhagavantana” ti upayogavacanaṃ, attho pana sāmivacanavaseneva veditabboti dassento āha “**bhagavato**” ti. **Paṭibhātū**ti ca bhāgo hotu. Bhagavato hi esa bhāgo, yadidaṃ dhammassa desanā, amhākaṃ pana bhāgo savananti adhippāyo. Evañhi saddalakkhaṇena sameti. Keci pana **paṭibhātū**ti padassa dissatūti atthaṃ vadanti, ñāṇena dissatu, desīyatūti vā attho. **Upaṭṭhātū**ti ñāṇassa paccupatiṭṭhatu. Pāḷiyaṃ **ko adhippayāsoti** ettha ko adhikappayogoti attho.

Lokavajjavasenāti lokiyajanehi pakatiyā garahitabbavajjavasena. **Vipākavajjavasenā**ti vipākassa apāyasaṃvattanikavajjavasena. **Kathanti**-ādinā ubhayavajjavasenapi appasāvajjatāya visayaṃ dasseti. Sesamettha suviññeyyameva.

Aññatitthiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Akusalamūlasuttavaṇṇanā

70. Navame lubbhatīti **lobho**. Dussatīti **doso**. Muyhatīti **moho**. Lobhādīni pane-tāni asahajātānaṃ pāṇātipātādīnaṃ kesañci akusalānaṃ upanissayapaccaya-ṭṭhena, saha-jātānaṃ adinnādānādīnaṃ kesañci (2.0171) sampayuttā hutvā uppā-dakaṭṭhena, sayañca akusalānīti sāvajjadukkhavipākaṭṭhenāti āha “**akusalānaṃ mūlāni, akusalāni ca tāni mūlāni**” ti. Vuttampi cetamaṃ “ratto kho, āvuso, rāgena abhibhūto pariyādinnacitto pāṇampi hanatī” ti-ādi. **Yadapī**ti liṅgavipallāsena vuttanti āha “**yopi, bhikkhave, lobho**” ti. **Tadapī**ti etthāpi eseva nayoti āha “**sopi akusalamūlan**” ti. Vināpi liṅgavipallāsena atthayojanaṃ dassento “**akusalamūlaṃ vā**” ti-ādimāha. **Sabbatthā**ti “yadapi, bhikkhave, doso, tadapi akusalamūlan” ti-ādīsu. **Abhisankharotī**ti ettha **āyūhatī**ti atthaṃ vatvā tañca āyūhanaṃ paccayasama-vāyasiddhito sampiṇḍanaṃ rāsikaraṇaṃ viya hotīti āha “**sampiṇḍeti rāsimaṃ karotī**” ti.

Pāḷiyaṃ “vadhenā” ti-ādīsu **vadhenā**ti māraṇena vā pothanena vā. **Vadhasaddo** hi hiṃsanattho viheṭhanattho ca hoti. **Bandhanenā**ti addubandhanādinā. **Jāniyāti** dhanajāniyā, “sataṃ gaṇhatha, sahasamaṃ gaṇhathā” ti evaṃ pavattitadaṇḍenāti attho. **Garahāyāti** pañcasikhamaṇḍakakaraṇaṃ, gomayasiñcanaṃ, gīvāya kuraṇḍakabandhananti evamādīni katvā garahapāpanena. Tattha **pañcasikhamaṇḍakakaraṇaṃ** Nāma kākapakkhakaranaṃ. **Gomayasiñcanaṃ** sīsena kaṇodakāvase-

canaṃ. **Kuraṇḍakabandhanaṃ** gaddulabandhanaṃ.

Kālasmiṃ na vadatīti yuttakāle na vadati, vattabbakālassa pubbe vā pacchā vā ayuttakāle vattā hoti. **Abhūtavādīti** yaṃ natthi, tassa vattā. Tenāha “**bhūtaṃ na vadatī**” ti. **Atthaṃ na vadatīti** kāraṇaṃ na vadati, akāraṇanissitaṃ nipphalaṃ vattā hoti. **Dhammaṃ na vadatīti** sabhāvaṃ na vadati, asabhāvaṃ vattā ayathāvādīti attho. **Vinayaṃ na vadatīti** saṃvaravinayaṃ na vadati, na saṃvaravinayappaṭisaṃyuttassa vattā hoti, attano suṇantassa ca na saṃvaravinayāvahassa vattāti attho.

Atacchanti abhūtatthaṃ. Tenāha “**itaraṃ tasseva vevacanan**” ti. Atha vā **abhū-**
tanti asantaṃ avijjamānaṃ. **Atacchanti** atathākāraṃ.

Puññakammato eti uppajjatīti ayo, vaḍḍhi. Tappaṭikkhepena **anayo**, avaḍḍhīti āha “**anayaṃ āpajjatīti avadḍhiṃ āpajjati**” ti. **Māluvāsipāṭikā** nāma dīghasaṇṭhānaṃ māluvāpakkāṃ, māluvāphalapoṭṭhalikāti attho (2.0172). **Phalitāyāti** ātapena sussitvā bhinnāya. **Vaṭarukkadhānaṃ mūleti** vaṭarukkadhānaṃ samīpe. **Sakabhā-**
vena saṇṭhātuṃ na sakkontīti kasmā na sakkonti? Bhavanavināsabhayā. Rukkha-
mūle patitamāluvābījato hi latā uppajjitvā rukkhāṃ abhiruhati. Sā mahāpattā ceva bahupattā ca mahākolirapattasaṇṭhānehi tato ca mahantatarehi sākhaṇḍapanta-
rehi pattehi samannāgatā. Atha naṃ rukkhāṃ mūlato paṭṭhāya vinandhamānā sabbaviṭapāni sañchādetvā mahantaṃ bhāraṃ janetvā tiṭṭhati, sā vāte vāyante deve vā vassante oghanahetṭhāgatā olambanahetubhūtaṃ ghanabhāvaṃ janetvā tassa rukkhassa sabbasākhāṃ bhijjati, bhūmiyaṃ nipātetī. Tato tasmīṃ rukkhe patiṭṭhitavimānaṃ bhijjati vinassati. Iti tā devatāyo bhavanavināsabhayā sakabhā-
vena saṇṭhātuṃ na sakkonti. Ettha ca yaṃ sākhaṭṭhakavimānaṃ hoti, taṃ sākhaṇḍu bhijjamānāsu tatha tattheva bhijjitvā sabbasākhāsu bhinnāsu sabbāṃ bhijjati, rukkhaṭṭhakavimānaṃ pana yāva rukkhassa mūlamattampi tiṭṭhati, tāva na nassatīti veditabbaṃ. **Tattha tattha palujjitvāti** tattha tattha bhijjitvā. Sesamettha suviññeyyameva.

Akusalamūlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Uposathasuttavaṇṇanā

71. Dasame **tadahūti** ettha tasmīṃ ahanīti atthoti āha “**tasmīṃ ahu uposathe**” ti. Upavasanti etthāti **uposatho**, uposathadivaso. **Upavasantīti** ca sīlena vā anasānena vā khīrasāyanādividhinā vā upetā hutvā vasantīti attho. Uposathadivase hi sāsānikā sīlena, bāhirakā sabbaso āhārassa abhuñjanena khīrasāyanamadhusāyanādividhinā vā upetā hutvā viharanti. So pana uposathadivaso aṭṭhamicātuddasipannarasibhedena tividho, tasmā sesadvayanivāraṇatthaṃ “**pannarasika-upo-**
sathadivase” ti vuttaṃ. **Vavassaggattheti** vacasāyatthe. **Divasaddo** divāsaddo viya divasapariyāyo, tassa visesanabhāvena vuccamāno divāsaddo savisesena dīpetīti āha “**divasassa divā** (2.0173), **majjhanhike kāleti attho**” ti. **Paṭicchāpetvāti** sampaṭicchanaṃ kāretvā. **Vipākaphalenāti** sadisaphalena. **Na mahapphalo** hoti

manoduccaritadussilyena upakkiliṭṭhabhāvato. **Vipākānisamṣenā**ti udrayaphalena. **Vipākobhāsenā**ti paṭipakkhavigamajanitena sabhāvasaṅkhātena vipākobhāsenā. **Na mahā-obhāso** aparisuddhabhāvato. **Vipākvipphārassā**ti vipākavepullassa.

Nāhaṃ kvacanīti-ādivacanassa micchābhinivesavasena pavattattā “idaṃ tassa musāvādasmiṃ vadāmi”ti pāliyaṃ vuttaṃ, catukoṭikasunñatādassanavasena pavattaṃ pana ariyadassanamevāti na tattha musāvādo. Vuttañhetam-

“Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati ‘nāhaṃ kvacani, kassaci kiñcanatasmim, na ca mama kvacani, kismiñci kiñcanatatthi’”ti-ādi (ma. ni. 3.70).

Ettha hi catukoṭikasunñatā kathitā. Kathaṃ? Ariyo (visuddhi. 2.760; ma. ni. aṭṭha. 3.70) hi **nāhaṃ kvacanī**ti kvaci attānaṃ na passati, **kassaci kiñcanatasminti** attano attānaṃ kassaci parassa kiñcanabhāve upanetabbaṃ na passati, bhāti-ṭṭhāne bhātaraṃ, sahāyaṭṭhāne sahāyaṃ, parikkhāraṭṭhāne parikkhāraṃ maññitvā upanetabbaṃ na passatīti attho. **Na ca mama kvacanī**ti ettha **mama**-saddaṃ tāva ṭhapetvā kvacani parassa ca attānaṃ kvaci na passatīti ayamattho. Idāni mama-saddaṃ āharitvā “**mama kismiñci kiñcanatatthi**”ti so parassa attānaṃ “mama kismiñci kiñcanabhāvena atthi”ti na passati, attano bhātikaṭṭhāne bhātaraṃ, sahāyaṭṭhāne sahāyaṃ, parikkhāraṭṭhāne parikkhāranti kismiñci ṭhāne parassa attānaṃ iminā kiñcanabhāvena upanetabbaṃ na passatīti attho. Evamayaṃ yasmā neva katthaci attānaṃ passati, na taṃ parassa kiñcanabhāve upanetabbaṃ passati. Na katthaci parassa attānaṃ passati, na parassa attānaṃ attano kiñcanabhāve upanetabbaṃ passati, tasmā ayaṃ sunñatā catukoṭikāti veditabbā.

Yasmā pana micchādiṭṭhikānaṃ yāthāvadassanassa asambhavato yathāvutta-catukoṭikasunñatādassanaṃ na sambhavati, tasmā “natthi

mātā, natthi pitā”ti-ādivacanam (2.0174) (dī. ni. 1.171) viya micchāgāhavasena “nāham kvacani”ti-ādi vuttanti yutto cettha musāvādasambhavo. **Katthaci**ti thāne, kāle vā. Atha “nipphalo”ti kasmā vuttaṃ. “Na mahapphalo”ti saddena hi mahapphalābhāvova jotito, na pana sabbathā phalābhāvoti āha “**byañjanameva hi ettha sāvasesan**”ti-ādi. **Sesapadesupīti** “na mahānisaṃso”ti-ādīsupi.

Aṭṭhahi kāraṇehī-

“Atha kho, bhante, sakko devānamindo devānaṃ tāvatimsānaṃ bhagavato aṭṭha yathābhucce vaṇṇe payirudāhāsi- ‘taṃ kiṃ maññanti, bhonto devā tāvatimsā, yāvañca so bhagavā bahujanahitāya paṭipanno bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ, evaṃ bahujanahitāya paṭipannaṃ bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ imināpaṅgena samannāgataṃ sathhāraṃ neva atītaṃse samanupassāmi, na panetarahi aññatra tena bhagavatā”ti-

Ādinā **mahāgovindasutte** (dī. ni. 2.296) vitthāritehi bahujanahitāya paṭipannādīhi buddhānubhāvādīpakehi aṭṭhahi kāraṇehi. Atha “navahi kāraṇehī”ti avatvā “aṭṭhahi kāraṇehī”ti kasmā vuttanti āha “**ettha hi ...pe... sabbe lokiyalokuttarā buddhaguṇā saṅgahitā**”ti. Idaṃ vuttaṃ hoti- imasmim sutte “itipi so bhagavā”ti iminā vacanena avisesato sabbepi lokiyalokuttarā buddhaguṇā dīpitā, tasmā tena dīpitaguṇe sandhāya “aṭṭhahi kāraṇehī”ti vuttanti. **Arahanti-ādīhi pāṭiyekkguṇāva niddiṭṭhāti** arahanti-ādīhi ekekehi padehi ekeke guṇāva niddiṭṭhāti attho.

Sahatantikanti pāḷidhammasahitaṃ. Purimanayeneva yojanā kātabbāti “kiliṭṭhasmiñhi kāye pasādhanam pasādhetvā nakkhattaṃ kiḷamānā na sobhanti”ti-ādinā nayena yojanā kātabbāti attho.

Saṅghassa (2.0175) anussaraṇam nāma tassa guṇānussaraṇamevāti āha “**aṭṭhannaṃ ariyapuggalānaṃ guṇe anussarati**”ti. **Dve tayo vāre gāhāpitaṃ usumanti** dve tayo vāre uddhanaṃ āropetvā sedanavasena gāhāpitaṃ usumaṃ. **Purimanayeneva yojanā kātabbāti** “kiliṭṭhasmiñhi vatthe pasādhanam pasādhetvā nakkhattaṃ kiḷamānā na sobhanti”ti-ādinā nayena yojanā kātabbā.

Pahīnakālato paṭṭhāya ...pe... viratāvāti etena pahānahetukā idhādhippetā viratīti dasseti. Kammakkhayakarañāṇena hi pāṇātipātadussilyassa pahīnattā arahanto accantameva tato paṭiviratāti vuccati samucchadavasena pahānaviratīnaṃ adhippetattā. Kiñcāpi pahānaviramaṇānaṃ purimapacchimakālatā natthi, magga-dhammānaṃ pana sammādiṭṭhi-ādīnaṃ sammāvācādīnañca paccayapaccayuppannabhāve apekkhite sahaṇānampi paccayapaccayuppannabhāvena gahaṇam purimapacchimabhāveneva hotīti, gahaṇappavatti-ākāravasena paccayabhūtesu sammādiṭṭhi-ādīsu pahāyakadhammesu pahānakiriyāya purimakālavohāro, paccayuppannāsu ca viratīsu viramaṇakiriyāya aparakālavohāro ca hotīti pahānaṃ vā samucchadavasena, virati paṭippassaddhivasena yojetabbā.

Atha vā pāṇo atipātiyati etenāti **pāṇātipāto**, pāṇaghātahetubhūto dhammasamūho. Ko pana so? Ahirikānottappadosamohavihiṃsādayo kilesā. Te hi arahanto ariyamaggena pahāya samugghātetvā pāṇātipātadussilyato accantameva paṭiviratāti vuccanti, kilesesu pahīnesu kilesanimittassa kammassa anuppajjanato. **Adinnā-**

dānaṃ pahāyāti-ādīsupi eseva nayo. **Viratāvāti** avadhāraṇena tassā viratīyā kālā-divasena apariyantataṃ dasseti. Yathā hi aññe samādinnaviratīkāpi anavaṭṭhitacittatāya lābhajīvitādihetu samādānaṃ bhindanti, na evaṃ arahanto, arahanto pana sabbaso pahīnapāṇātipātattā accantaviratā evāti.

Daṇḍanasaṅkhātassa paraviheṭhanassa ca parivajjanabhāvadīpanatthaṃ daṇḍasatthānaṃ nikkhepavacananti āha “**parūpaghātathāyā**” ti-ādi. **Lajjīti** ettha vuttalajjāya (2.0176) ottappampi vuttamevāti daṭṭhabbaṃ. Na hi pāpajigucchana-pāputtāsarahitaṃ, pāpabhayaṃ vā alajjanaṃ atthīti. Dhammagarutāya vā arahantānaṃ dhammassa ca attā dhīnattā attādhipatibhūtā lajjāva vuttā, na pana lokādhipati ottappaṃ. “**Dayaṃ mettacittataṃ āpannā**” ti kasmā vuttaṃ, nanu dasaddo “adayāpanno” ti-ādīsu karuṇāya pavattatīti? Saccametaṃ, ayaṃ pana dayāsaddo anurakkhaṇatthaṃ antonītaṃ katvā pavattamāno mettāya karuṇāya ca pavattatīti idha mettāya pavattamāno vutto. Mijjati siniyhatīti mettā, mettā etassa atthīti mettaṃ, mettaṃ cittaṃ etassāti mettacitto, tassa bhāvo **mettacittā**, mettā-icceva attho.

Sabbapāṇabhūtahitānukampīti etena tassā viratīyā pavattavasena apariyantataṃ dasseti. **Pāṇabhūte**ti pāṇajāte. **Anukampakāti** karuṇāyanakā, yasmā pana mettā karuṇāya visesapaccayo hoti, tasmā vuttaṃ “**tāya eva dayāpannatāyā**” ti. Evaṃ yehi dhammehi pāṇātipātā virati sampajjati, tehi lajjāmettākaruṇādhammehi samaṅgibhāvo dassito.

Parapariggahitassa ādānanti parasantakassa ādānaṃ. Theno vuccati coro, tassa bhāvo **theyyaṃ**, kāmañcetta “lajjī dayāpanno” ti na vuttaṃ, adhi-kāravasena pana atthato vuttamevāti daṭṭhabbaṃ. Yathā hi lajjādayo pāṇātipātappahānassa visesapaccayā, evaṃ adinnādānappahānassapīti, tasmā sāpi pāḷi ānetvā vattabbā. Esa nayo ito paresupi. Atha vā **sucibhūtenāti** etena hirottappādīhi samannāgamo, ahirikādīnañca pahānaṃ vuttamevāti “lajjī” ti-ādi na vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Aseṭṭhacariyanti aseṭṭhānaṃ hīnānaṃ, aseṭṭhaṃ vā lāmakamaṃ cariyamaṃ, nihīnavuttiṃ methunanti attho. **Brahmaṃ seṭṭhaṃ ācāranti** methunaviratimāha. **Ārācārī methunāti** etena- “idhekacco na heva kho mātugāmena saddhiṃ dvayaṃdvayasamāpattiṃ samāpajjati, apica kho mātugāmassa ucchādanaparimaddananhāpanasambāhanaṃ sādīyati, so taṃ assādeti, taṃ nikāmeti, tena ca vittiṃ āpajjati” ti-ādinā (a. ni. 7.50) vuttā sattavidhamethunasamyogāpi paṭivirati dassitāti daṭṭhabbaṃ.

“Saccato (2.0177) thetato” ti-ādīsu (ma. ni. 1.19) viya **theta**-saddo thirapariyāyo, thirabhāvo ca saccavāditāya ṭhitakathattā kathāvasena veditabboti āha “**ṭhitakathāti attho**” ti. **Na ṭhitakathoti** yathā haliddirāgādayo anavaṭṭhitasabhāvatāya na ṭhitā, evaṃ na ṭhitā kathā yassa so na ṭhitakathoti haliddirāgādayo yathā kathāya upamā honti, evaṃ yojetabbaṃ. Esa nayo “**pāsāṇalekhā viyā**” ti-ādīsipi. Saddhā ayati pavattati etthāti saddhāyā, saddhāyā **eva saddhāyikā** yathā venayikā. Saddhāya vā ayitabbā **saddhāyikā**, saddheyyāti attho. **Vattabbaṃ āpajjati** viṣamvādanatoti adhippāyo.

Ekamaṃ bhattaṃ ekabhattaṃ, taṃ etesamatthīti **ekabhattikā**, ekasmiṃ divase eka-

vārameva bhuñjanakā. Tayidaṃ rattibhojanenapi siyāti āha “**rattūparatā**”ti. Evampi sāyanhabhojanenapi siyuṃ ekabhattikāti tadāsaṅkānivattanatthaṃ “**viratā vikālabhojanā**”ti vuttaṃ. Aruṅuggamanato paṭṭhāya yāva majjhanhikā ayaṃ buddhānaṃ ariyānaṃ āciṅṅasamāciṅṅo bhojanassa kālo nāma, tadañño vikālo. Aṭṭhakathāyaṃ pana dutiyapadena rattibhojanassa paṭikkhittatā aparāṇho “vikālo”-ti vutto.

Saṅkhepato “sabbapāpassa akaraṇan”ti-ādinayappavattaṃ (dī. ni. 2.90; dha. pa. 183) bhagavato sāsanaṃ sacchandarāgappavattito naccādīnaṃ dassanaṃ na anulometiti āha “**sāsanassa ananulomattā**”ti. Attanā payojiyamānaṃ parehi payo-
jāpīyamānañca naccaṃ naccabhāvasāmaññato pāḷiyaṃ ekeneva naccasaddena gahitaṃ, tathā gītavādītasaddā cāti āha “**naccananaccāpanādivasenā**”ti. **Ādi**-saddena gāyanagāyāpanavādanavādāpanāni saṅgaṇhāti. Dassanena cettha savanampi saṅgahitaṃ virūpekasesanayena. Ālocanasabhāvatāya vā pañcannaṃ viññāṇānaṃ savanakiriyāyapi dassanasāṅkhepasabbhāvato **dassanāicceva** vuttaṃ. Avisūkabhūtaṃ gītassa savanaṃ kadāci vaṭṭatīti āha “**visūkabhūtaṃ dassanan**”ti. Tathā hi vuttaṃ paramatthajotikāya **khuddakapāṭṭhakathāya** “dhammūpasamhitaṃ gītaṃ vaṭṭati, gītūpasamhito dhammo na vaṭṭati”ti.

Yaṃ (2.0178) **kiñcīti** ganthitaṃ vā aganthitaṃ vā yaṃ kiñci **pupphaṃ. Gandhajā-**
tanti gandhajātiyaṃ. Tassāpi “yaṃ kiñcī”ti vacanato dhūpitassapi adhūpitassapi yassa kassaci vilepanādi na vaṭṭatīti dasseti. **Uccāti** uccasaddena samānatthaṃ ekaṃ saddantaraṃ. Seti etthāti **sayanaṃ**. Uccāsayanaṃ mahāsayanañca sama-
ṇasārupperahitaṃ adhippetanti āha “**pamāṇātikkantaṃ akappiyattharaṇan**”ti, āsa-
ndādi-āsanañcettha sayanena saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Yasmā pana ādhāre paṭikkhitte tadādhārakiriyā paṭikkhittāva hoti, tasmā “uccāsayanamahāsayanā”i-
cceva vuttaṃ. Atthato pana tadupabhogabhūtanisajjānipajjanehi virati dassitāti daṭṭhabbā. Atha vā “uccāsayanāsanamahāsayanāsanā”ti, etasmiṃ atthe ekasesa-
nayena ayaṃ niddeso kato yathā “nāmarūpapaccayā saḷāyatanan”ti. (ma. ni. 3.126; saṃ. ni. 2.1) āsanakiriyāpubbakattā vā sayanakiriyāya sayanaggahaṇe-
neva āsanampi saṅgahitanti veditabbaṃ.

“**Kivā**”ti ayaṃ nipāto. “Kittakan”ti imassa atthaṃ bodhetīti āha “**kīvamahappha-**
loti kittakaṃ mahapphalo”ti. **Sesapadesūti** “kīvamahānisaṃso”ti-ādīsu. **Ra-**
saddo ratanapariyāyoti āha “**pahūtarattaratanānanti pahūtena rattasaṅkhātena**
ratanena samannāgatānan”ti. Pāḷiyaṃ pana “pahūtasattaratanānan”tipi pāṭho
dissati. **Bheritalasadisam katvāti** bheritalaṃ viya samaṃ katvā. **Tato ekaṃ bhāgaṃ**
na agghatīti yathāvuttaṃ cakkavattirajjaṃ tato soḷasabhāgato ekaṃ bhāgaṃ na
agghati. **Tato bahutaraṃ hotīti** cakkavattirajjasirito bahutaraṃ hoti.

Cātumahārājikānanti-ādīsu cātumahārājikā nāma sinerupabbatassa vemajjhe
honti, tesu bahū pabbataṭṭhāpi ākāsaṭṭhāpi, tesam paramparā cakkavāḷapabbataṃ
pattā, khiḍḍāpadosikā, manopadosikā, sītavalāhakā, uṇhavalāhakā, candimā,
devaputto, sūriyo, devaputtoti ete sabbe cātumahārājikadevalokaṭṭhakā eva.
Tettiṃsa janā tattha uppannāti **tāvatiṃsā**. Apica **tāvatiṃsāti** tesam devānaṃ nāma-
mevāti vuttaṃ. Tepi atthi pabbataṭṭhakā, atthi ākāsaṭṭhakā, tesam paramparā

cakkavāḷapabbataṃ pattā, tathā yāmādīnaṃ. Ekadevalokepi (2.0179) hi devānaṃ paramparā cakkavāḷapabbataṃ appattā nāma natthi. Tattha dibbasukhaṃ yātā payātā sampattāti **yāmā**. Tuṭṭhā pahaṭṭhāti **tusitā**. Pakatipaṭṭiyattārammaṇato atirekena ramitukāmakāle yathārucite bhoge nimminivā nimminivā ramantīti **nimmānaratī**. Cittācāraṃ ñatvā parehi nimmitesu bhogesu vasaṃ vattenti **paranimmitavasavattī**.

Tattha cātumahārājikānaṃ devānaṃ manussagaṇānāya navutivassasatasahasāni āyuppamāṇaṃ. Tāvatiṃsānaṃ devānaṃ tisso ca vassakoṭṭiyo saṭṭhi ca vassasatasahasāni. Yāmānaṃ devānaṃ cuddasa ca vassakoṭṭiyo cattāri ca vassasatasahasāni. Tusitānaṃ devānaṃ sattapaññāsa ca vassakoṭṭiyo saṭṭhi ca vassasatasahasāni. Nimmānaratīnaṃ devānaṃ dve ca vassakoṭṭisatāni tisso ca vassakoṭṭiyo cattāri ca vassasatasahasāni. Paranimmitavasavattīnaṃ devānaṃ nava ca vassakoṭṭisatāni ekavīsa koṭṭiyo ca saṭṭhi ca vassasatasahasāni.

Muṭṭhihatthapādaketi pādatalato yāva aṭṭaniyā heṭṭhimanto, tāva muṭṭhiratanaṃ ppamāṇapādake. Tañca kho majjhimassa purisassa hatthena, yassidāni vaḍḍhakīhatthoti samaññā. Silasamādānato paṭṭhāya aññaṃ kiñci akatvā dhammassavānena vā kammaṭṭhānāmanasikārena vā vītināmetabbanti āha “**taṃ pana upavāsantena ...pe... vicāretabban**” ti.

n”ti kālāparicchedaṃ katvā “uposathaṅgavasena aṭṭha sikkhāpadāni samādiyāmi” -
Vācaṃ bhinditvā uposathaṅgāni samādātabbānīti “imañca rattim imañca divasa-
n”ti kālāparicchedaṃ katvā “uposathaṅgavasena aṭṭha sikkhāpadāni samādiyāmi” -
ti ekato katvā puna paccekaṃ “pāṇātipātā veramaṇisikkhāpadaṃ samādiyāmi
...pe... uccāsayanamahāsayanā veramaṇisikkhāpadaṃ samādiyāmi”ti evaṃ
vacībhedaṃ katvā yathāpāḷi samādātabbāni. Pāḷiṃ ajānantena pana attano
bhāsāya paccekaṃ vā “buddhapaññattaṃ uposathaṃ adhiṭṭhāmi”ti ekato adhiṭṭhā-
navasena vā samādātabbāni, aññaṃ alabhantena adhiṭṭhātabbāni. Upāsaka-
sīlañhi attanā samādiyantenapi samādinnaṃ parasantike samādiyantenapi,
ekajjhaṃ samādinnaṃ samādinnaṃ eva hoti paccekaṃ samādinnaṃ. Taṃ
pana ekajjhaṃ samādiyato ekāyeva virati ekā cetanā hoti. Sā pana sabbaviratic-
etanānaṃ kiccakārīti tenapi sabbasikkhāpadāni samādinnaṃ eva. Paccekaṃ samā-
diyato pana nānāviraṭicetanāyo yathāsakaṃ kiccavasena uppajjanti, sabbasamā-
dāne pana (2.0180) vacībhedo kātabboyeva. **Parūparodhapaṭisaṃyuttā** paravihiṃ-
sāsāṃyuttā.

Nanu ca “maṇin”ti vutte veḷuriyampi saṅgahitameva, kimatthaṃ pana veḷuri-
yanti āha “**veḷuriyanti ...pe... dasseti**”ti. “Maṇin”ti vatvāva “veḷuriyan”ti iminā jāti-
maṇibhāvaṃ dassetiyo jetabbaṃ. **Ekavassikaveḷuvaṇṇanti** jātito ekavassātikka-
ntaveḷuvaṇṇaṃ. **Laddhakanti** sundaraṃ. **Candappabhā tāragaṇāva sabbeti** yathā
candappabhāya kamaṃ sabbe tāragaṇā nānubhavantīti ayamettha atthoti āha
“**candappabhāti sāmi-atthe paccattan**”ti.

Uposathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(8) 3. ānandavaggo

1. Channasuttavaṇṇanā

72. Tatiyassa paṭhame **channaparibbājako**ti na naggaparibbājako. **Bāhirakasa-**
mayam luñcitvā harantoti bāhirakānaṃ samayaṃ nisedhetvā āpanno.

Paññācakkhussa vibandhanato andhaṃ karotīti **andhakaraṇoti** āha “**yassa rāgo**
uppajjati”ti-ādi. **Acakkhukaraṇoti** asamatthasamāsoyaṃ “asūriyapassāni mukhā-
nī”ti-ādīsu viyāti āha “**paññācakkhum na karotīti acakkhukaraṇo**”ti. **Paññānirodhi-**
koti anuppannāya lokiyalokuttarāya paññāya uppajjituṃ na deti, lokiyapaññaṃ
pana aṭṭhasamāpattipañcābhiññāvasena uppannaṃ samucchinditvā khipatīti
paññānirodhikoti evampettha attho daṭṭhabbo. Anuppannānuppāda-uppannapari-

hāninimittatāya hi paññaṃ nirodhetīti paññānirodhiko. Vihanati vibādhatīti **vighāto**, dukkhanti āha “**dukkhasaṅkhātassa vighātassā**” ti. **Kilesanibbānanti** iminā asaṅkhatanibbānameva vadati. Asaṅkhatañhi nibbānaṃ nāma, taṃ paccakkhaṃ kātuṃ na detīti **anibbānasamvattaniko**. **Lokuttaramissako kathito** pubbabhāgiya-ssapi ariyamaggassa kathitattā.

Channasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ājivakasuttavaṇṇanā

73. Dutiye (2.0181) na aññātukāmoti na ājānitukāmoyevāti attho. Tenāha “**pari-ggaṇhanatthaṃ pana āgato**” ti, paññāya paricchinditvā upaparikkhitvā gaṇhanatthanti attho. **Kāraṇāpadesoti** kāraṇaniddeso. Sesamettha uttānameva.

Ājivakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mahānāmasakkasuttavaṇṇanā

74. Tatiye gilānassa bhāvo **gelaññanti** āha “**gilānabhāvato**” ti. **Dīpetīti** desanā-kkameneva paññāpeti. Paṭhamañhi sekhasīlasamādhipaññāyo vatvā pacchā ase-khasīlādīni vadanto imamattaṃ dīpeti.

Mahānāmasakkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nigaṇṭhasuttavaṇṇanā

75. Catutthe **haṃsavatṭakacchannenā**ti haṃsavatṭakaparicchannena, haṃsa-maṇḍalākārenāti attho. Natthi etassa parisesanti **aparisesaṃ**. Tenāha “**appamatta-kampi asesetvā**” ti. Aparisesadhammajānanato vā aparisesasaṅkhātaṃ ṇāṇada-ssanaṃ paṭijānātīti evampettha attho daṭṭhabbo. **Satatanti** niccaṃ. **Samitanti** tasseva vevacananti āha “**sataṃ samitanti sabbakālaṃ nirantaran**” ti. Atha vā niccaṭṭhena **satata**-saddena abhiṇṇhappavatti jotitā siyāti “**samitan**” ti vuttaṃ. Tena nirantarappavattiṃ dassetīti āha “**sabbakālaṃ nirantaran**” ti.

Visuddhisampāpanatthāyāti rāgādīhi malehi abhijjhāvisamalobhādīhi ca upakki-liṭṭhacittānaṃ sattānaṃ visuddhipāpanatthāya. **Samatikkamanatthāyāti** sokassa ca paridevassa ca pahānatthāya. **Atthaṃ gamanatthāyāti** kāyikadukkhassa ca cetasikadomanassassa cāti imesaṃ dvinnaṃ atthaṅgamanāya, nirodhāyāti attho. **Ñāyati** nicchayena kamati nibbānaṃ. Taṃ vā (2.0182) ṇāyati paṭivijjhati etenāti **ñāyo**, ariyamaggoti āha “**maggassa adhigamanatthāyā**” ti. **Apaccayanibbānassa**

sacchikaraṇatthāyāti paccayarahitattā apaccayassa asaṅkhatassa taṇhāvānavira-hitattā nibbānanti laddhanāmassa amatassa sacchikiriyāya, attapaccakkhatāyāti vuttaṃ hoti. **Phusitvā phusitvāti** patvā patvā. Sesamettha suviññeyyameva.

Nigaṇṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nivesakasuttavaṇṇanā

76. Pañcame kiccakaraṇīyesu sahabhāvaṭṭhena amā hortīti **amaccā**. “Ayaṃ ajjhattiko”ti evaṃ jānanti, ñāyanti vāti **ñāti**. **Sassusasurapakkhikā**ti sassusasurā ca tappakkhiko ca sassusasurapakkhikā. Lohitena sambaddhāti **sālohitā**. Pitupakkhikā vā **ñāti**, mātupakkhikā **sālohitā**. Mātupitupakkhikā vā **ñāti**, sassusasurapakkhikā **sālohitā**. Avecca ratanassa guṇe yāthāvato ñatvā pasādo **aveccappasādo**. So pana yasmā maggenāgatattā kenaci akampanīyo ca appadhaṃsiyo ca hoti, tasmā evaṃ vuttaṃ **“acalappasādo”**ti. **Bhāvaññathattanti** sabhāvassa aññathattaṃ.

Viṣatiyā koṭṭhāsesūti kesādimatthaluṅgapariyantesu. **Dvādasasu koṭṭhāsesūti** pittādimuttapariyantesu. **Catūsu koṭṭhāsesūti** “yena ca santappati, yena ca jīriyati, yena ca paridayhati, yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchati”ti (ma. ni. 1.304) evaṃ vuttasu catūsu koṭṭhāsesu. **Chasu koṭṭhāsesūti** “uddhaṅgamā vātā, adhogamā vātā, kucchisayā vātā, koṭṭhāsayā vātā, aṅgamaṅgānusārino vātā, assāso passāso”ti (ma. ni. 2.305) evaṃ vuttasu chasu koṭṭhāsesu. **Vitthambhanaṃ** sesabhūtattayasanthambhitatāpādanaṃ, “upakīḷanan”ti eke. Sesam suviññeyyameva.

Nivesakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-7. Paṭhamabhavasuttādivaṇṇanā

77-78. Chaṭṭhe (2.0183) **abhisaṅkhāraviññānanti** kammahajātaṃ viññāṇaṃ. Sesamettha suviññeyyameva. Sattame natthi vattabbaṃ.

Paṭhamabhavasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sīlabbatasuttavaṇṇanā

79. Aṭṭhame **dukkarakārikānuyogoti** dukkarakiriyāya anuyogo. **Upaṭṭhānena sāranti** upaṭṭhānākārena sāraṃ. “**Idaṃ varan**”ti-ādinā upaṭṭhānākāraṃ vibhāveti. **Etthāti** etasmiṃ satthārā pucchite pañhe.

Sīlabbatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Gandhajātasuttavaṇṇanā

80. Navame mūle, mūlassa vā gandho **mūlagandho**ti āha “**mūlavatthuko gandho**”-ti. Mūlaṃ vatthu etassāti **mūlavatthuko**. Idāni mūlaṃ gandhayogato gandhoti imamatthaṃ dassento “**gandhasampannaṃ vā mūlameva mūlagandho**”ti āha. Pacchimoyevettha atthavikappo yuttataroti dassetuṃ “**tassa hi gandho**”ti-ādi-māha. **Vassikapupphādīnanti** sumanapupphādīnaṃ.

Gandhajātasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Cūḷanikāsuttavaṇṇanā

81. Dasame **aruṇavatisuttanta-aṭṭhuppattiyanti** “bhūtapubbaṃ, bhikkhave, rājā ahoṣi aruṇavā nāma. Rañño kho pana, bhikkhave, aruṇavato aruṇavatī nāma rājadhānī ahoṣi. Aruṇavatīṃ kho pana, bhikkhave, rājadhāniṃ sikhī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho upanissāya vihāsi. Sikhissa (2.0184) kho pana, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa abhibhūsambhavaṃ nāma sāvaka-yugaṃ ahoṣi aggamaṃ bhaddayugaṃ. Atha kho, bhikkhave, sikhī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho abhibhuṃ bhikkhuṃ āmantesī”ti-ādinā **brahmasaṃyutte** (saṃ. ni. 1.185) āgatassa aruṇavatisuttantassa aṭṭhuppattiyamaṃ. **Atippagoti** ativiya pago, ativiya pātoti attho, na tāva kulesu bhattamaṃ niṭṭhātīti vuttaṃ hoti.

Ujjhāyantīti avajjhāyanti, heṭṭhā katvā cintenti, lāmakato cintenti. **Anekavihitamaṃ iddhivikubbanamaṃ katvāti** “pakatīvaṇṇamaṃ vijahitvā nāgavaṇṇamaṃ vā dasseti, supavaṇṇamaṃ vā dasseti”ti-ādinā (paṭi. ma. 3.13) nayena āgataṃ anekappakāraṃ iddhivikubbanamaṃ katvā. **Sahassilokadhātunti** cakkavāḷasahassaṃ. **Gāthādvayamaṃ abhāsīti** thero kira “kathaṃ desitā kho dhammadesanā sabbesaṃ piyā manāpā”ti cintetvā “sabbepi pāsaṇḍā sabbe devamanussā attano attano samaye purisa-kāraṃ vaṇṇayanti, vīriyassa avaṇṇavādī nāma natthi, vīriyappaṭisaṃyuttaṃ katvā desessāmi. Evamassa dhammadesanā sabbesaṃ piyā bhavissati manāpā”ti ṇatvā tīsu piṭakesu vicinitvā “ārambhatha nikkamathā”ti (saṃ. ni. 1.186) idaṃ gāthādvayamaṃ abhāsi.

Kim āloko ayanti kassa nu kho ayaṃ ālokoti. **Vicinantānanti** cintentānaṃ. **Sabbeti** lokadhātuyamaṃ sabbe devā ca manussā ca. **Osaṭāya parisāyāti** dhammassavanatthaṃ samosaṭāya parimitaparicchinnāya parisāya. **Atthopi nesamaṃ pākato ahoṣīti** na kevalamaṃ te saddameva assosamaṃ, atha kho atthopi tesamaṃ pakatisavanūpacāre viya pākato ahoṣi. Tena sahassaṃ lokadhātuṃ viññāpetīti adhippāyo.

Pariharantīti sineruṃ dakkhiṇato katvā parivattenti. **Virocamānāti** attano jutiyā

dibbamānā, sobhamānā vā. **Tāva sahasadhā lokoti** yattako candimasūriyehi
obhāsiyamāno lokadhātusaṅkhāto ekeko loko, tattakena pamāṇena sahasadhā
loko, iminā cakkavāḷena saddhiṃ cakkavāḷasahasanti attho. **Kasmā panesā ānī-**
tāti esā cūḷanikā lokadhātu

(2.0185) kasmā bhagavatā ānītā, desitāti attho. **Majjhimikāya lokadhātuyā paricchadadassanattanti** dvisahassilokadhātuyā parimāṇadassanattam.

Sahassilokadhātuyā sahassī dvisahassilokadhātu, sā cakkavāḷagaṇanāya dasasahasahassacakkavāḷaparimāṇā. Tenāha “**sahassacakkavāḷāni sahassabhāgena gaṇetvā**” ti-ādi. Kampanadevatūpasaṅkamanādinā jātacakkavāḷena saha yogakkhemam ṭhānam **jātikkhettam**. Tattakāya eva jātikkhettabhāvo dhammatāvaseveva veditabbo, “pariggahavasenā” ti keci. Sabbesampi buddhānam evam jātikkhettam tannivāsīnamyeva ca devatānam dhammābhisamayoti vadanti. **Paṭisandhiggahaṇā** dīnam sattannaṃyeva gahaṇam nidassanamattam mahābhinihārādīkālepi tassa pakampanassa labbhanato.

Sahassam sahassadhā katvā gaṇitam majjhimikanti-ādinā majjhimikāya lokadhātuyā sahassam tisahassilokadhātu, sāyeva ca mahāsahassilokadhātūti dasseti. Saraseneva āṇāpavattanam **āṇākkhettam**, yaṃ ekajjam samvaṭṭati vivaṭṭati ca. **Āṇā pharatī** ti tannivāsīdevatānam sirasā sampaṭicchana vattati, tañca kho kevalam buddhānubhāveveva, adhippāyavasena ca pana “yāvatā pana ākaṅkheyyā” ti (a. ni. 3.81) vacanato buddhānam avisayo nāma natthi, visayakkhetassa pamāṇaparicchedo nāma natthi. **Visamoti** sūriyuggamanādinā visambhāvato visamo. Tenevāha “**ekasmim ṭhāne sūriyo uggato hoti**” ti-ādi. Sesamettha suviññeyyameva.

Cūḷanikāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ānandavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(9) 4. samaṇavaggo

1-5. Samaṇasuttādivaṇṇanā

82-86. Catutthassa paṭhame sammā ādānam gahaṇam **samādānanti** āha “**samādānam vuccati gahaṇan**” ti. Adhikam viṣiṭṭham sīlanti **adhisīlam**. Lokiyasīlassa (2.018) adhisīlabhāvo pariyāyenāti nippariyāyameva tam dassetum “**apica sabbampi lokiyasīlan**” ti-ādi vuttam. **Sikkhitabbatoti** āsevitabbato. Pañcapi dasapi vā sīlāni sīlam nāma, pātimokkhasamvaro adhisīlam nāma anavasesakāyikacetasikasamvarabhāvato maggasīlassa padaṭṭhānabhāvato ca. Aṭṭha samāpattiyō cittam, vipassanāpādakajjhānam adhicitam maggasamādhissa adhiṭṭhānabhāvato. Kammassakataññam paññā, vipassanā adhipaññā maggapaññāya adhiṭṭhānabhāvato. Apica nibbānam patthayantena samādinnaṃ pañcasīlam dasasīlampi adhisīlameva nibbānādhigamassa paccayabhāvato. Nibbānam patthayantena samāpannā aṭṭha samāpattiyopi adhicitameva.

“Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpakaṃ;
anubhoti dvayametam, anubandhañhi kāraṇaṃ” ti.-

Evaṃ atīte anāgate ca vaṭṭamūlakadukkhassallakkhaṇavasena samvegavatthutāya vimutti-ākaṅkhāya paccayabhūtā kammassakatapaññāpi adhipaññāti vadanti. Dutiyatatiyacatutthapañcamāni uttānatthāneva.

Samaṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Paṭhamasikkhāsuttavaṇṇanā

87. Chaṭṭhe **samattakārī**ti anūnena paripūrena ākārena samannāgato. Sikkhāpadānaṃ khuddānukhuddakattaṃ apekkhāsiddhanti āha “**tatrāpi saṅghādisesaṃ khuddakaṃ**” ti-ādi. **Aṅguttaramahānikāyavaḷaṅjanaka-ācariyā**ti aṅguttaranikāyaṃ pariharantā ācariyā, aṅguttarabhāṇakāti vuttaṃ hoti. **Lokavajjaṃ nāpajjati** lokavajjasikkhāpadānaṃ vītikkamasādhakassa kilesagahanassa sabbaso pahīnattā. **Paṇṇattivajjameva āpajjati** paṇṇattivītikkamaṃ vā ajānatopi āpattisambhavato. **Cittena āpajjanto rūpiyappaṭiggahaṇaṃ āpajjati**ti upanikkhittasādiyena āpajjati.

Brahmacariyassa ādibhūtāni ādibrahmacariyāni, tāni eva **ādibrahmacariyakāni** yathā “vinayo eva venayiko” ti āha “**maggabrahmacariyassā**” ti-ādi. **Cattāri mahāsīlasikkhāpadānī**ti cattāri pārājikāni sandhāya (2.0187) vadati. Paṭipakkhadhammānaṃ anavasesato savanato paggharaṇato soto, ariyamaggoti āha “**sotasaṅkhātena maggenā**” ti. Vinipātetī virūpaṃ sadukkhamaṃ sa-upāyāsaṃ nipātetīti vinipāto, apāyadukkhe khipanako. **Dhammoti** sabhāvo. Nāssa vinipāto dhammoti **avinipātadhammo**, Na attānaṃ apāyesu vinipātanasabhāvoti vuttaṃ hoti. Kasmā? Ye dhammā apāyagamanīyā, tesaṃ pahīnattā. Tenāha “**avinipātadhammoti catūsu apāyesu apatanasabhāvo**” ti. Tattha **apatanasabhāvoti** anuppajjanasabhāvo. **Sotāpattimagganiyāmena niyatoti** uparimaggādhigamassa avassaṃbhāvībhāvato niyato. Tenevāha “**sambodhiparāyaṇo**” ti. Heṭṭhimantato sattamabhavato upari anuppajjanadhammatāya vā **niyato**. Sambujjhatīti sambodhi, ariyamaggo. So pana paṭhamamaggassa adhigatattā avasiṭṭho ca adhigantabbabhāvena icchitabboti uparimaggattayasāṅkhātā sambodhi paraṃ ayaṇaṃ parā gati assāti **sambodhiparāyaṇo**. Tenāha “**uparimaggattayasambodhiparāyaṇo**” ti.

Tanubhāvāti pariyuṭṭhānamandatāya ca kadāci karahaci uppattiyā ca tanubhāvena. Tanuttañhi dvīhi kāraṇehi veditabbaṃ adhiccuppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya ca. Sakadāgāmissa hi vaṭṭānusārimahājanassa viya kilesā abhiṇhaṃ na uppajjanti, kadāci karahaci uppajjanti viraḷākārā hutvā viraḷavāpīte khetto aṅkurā viya. Uppajjamānāpi ca vaṭṭānusārimahājanasseva maddantā pharantā chādentā andhakāraṃ karontā na uppajjanti, mandamandā uppajjanti tanukākārā hutvā abbhapaṭalamiva makkhikāpattamiva ca. Tattha keci therā bhaṇanti “sakadāgāmissa kilesā kiñcāpi cirena uppajjanti, bahalāva uppajjanti. Tathā hissa puttā ca dhitaro ca dissanti” ti. Etaṃ pana appamāṇaṃ. Puttadhitaro hi aṅgapaccaṅgaparā-

masanamattenapi hontiti. Dvīhiyeva kāraṇehissa kilesānaṃ tanuttaṃ veditabbaṃ adhiccupattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya cāti.

Heṭṭhābhāgiyānanti ettha **heṭṭhāti** mahaggatabhūmito heṭṭhā, kāmabhūmiyanti attho. Tesam paccayabhāvena heṭṭhābhāgassa hitāti heṭṭhābhāgiyā, tesam heṭṭhābhāgiyānaṃ, heṭṭhābhāgassa kāmabhavassa paccayabhāvena gahitānanti attho. Saṃyojenti bandhanti khandhagatibhavādīhi (2.0188) khandhagatibhavādayo, kammaṃ vā phalenāti **saṃyojanānīti** āha “**saṃyojanānanti bandhanānan**” ti. Asamucchinnarāgādikassa hi etarahi khandhādīnaṃ āyatim khandhādīhi sambandho, samucchinnarāgādikassa pana taṃ natthi, katānampi kammānaṃ asamatthabhāvāpattito rāgādīnaṃ anvayato byatirekato ca saṃyojanaṭṭho siddho. **Parikkhayanāti** samucchedena.

Opapātikoti upapātikayoniko upapatane sādhu-kārī. Sesayonipaṭikkhepavacanametaṃ. Tena gabbhavāsadukkhābhāvamāha. **Tattha parinibbāyīti** iminā sesadukkhābhāvaṃ. Tattha parinibbāyitā cassa kāmaloke khandhabījassa apunāgama-navasenevāti dassetuṃ “**anāvattidhammo**” ti vuttaṃ. **Upariyevāti** brahmalokeyeva. **Anāvattidhammoti** tato brahmalokā punappunaṃ paṭisandhivasena na āvattana-dhammo. Tenāha “**yonigativasena anāgamanadhammo**” ti.

Padesaṃ padesakārī ārādhetīti silakkhandhādīnaṃ pāripūriyā ekadesabhūtaṃ heṭṭhimamaggattayaṃ padeso, taṃ karonto padesaṃ ekadesabhūtaṃ heṭṭhimaṃ phalattayameva ārādheti, nipphādetīti attho. Tenāha “**padesakārī puggalo nāma sotāpanno**” ti-ādi. **Paripūraṃ paripūrakārīti** silakkhandhādīhi saddhindriyādīhi ca parito pūraṇena paripūrasaṅkhātaṃ arahattamaggaṃ karonto nibbattento paripūraṃ arahattaphalaṃ ārādheti, nipphādetīti attho. Tenāha “**paripūrakārī nāma arahā**” ti-ādi.

Paṭhamasikkhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-10. Dutiyasikkhāsuttādivaṇṇanā

88-91. Sattame **kulā kulaṃ gamanakoti** kulato kulaṃ gacchanto. **Dve vā tayo vā bhaveti** devamanussavasena dve vā tayo vā bhave. Missakabhavavasena hetam vuttaṃ. Desanāmatameva cetam “**dve vā tiṇi vā**” ti. Yāva chaṭṭhabhavā saṃsaraṇtopi kolaṃkolova hoti. Tenevāha “**ayañhi dve vā bhave ...pe... evamettha vikappo daṭṭhabbo**” ti. Uḷārakulavacano vā ettha kulasaddo, kulato kulaṃ gacchati (2.0189) **kolaṃkolo**. Sotāpattiphalasacchikiriyato paṭṭhāya hi nīcakule uppatti nāma natthi, mahābhogakulesu eva nibbattatīti attho. Kevalo hi kulasaddo mahākulameva vadati “kulaputto” ti-ādīsu viya. **Ekabījīti** ettha khandhabījaṃ nāma kathitaṃ, **khandhabījanti** ca paṭisandhiviññāṇaṃ vuccati. Yassa hi sotāpannassa ekaṃ khandhabījaṃ atthi, ekaṃ bhavaggahaṇaṃ, so ekabījī nāma. Tenāha “**ekas-seva bhavassa bījaṃ etassa atthīti ekabījī**” ti. “**Mānusakaṃ bhavan**” ti idaṃ panettha desanāmatameva, “devabhavaṃ nibbattetī” tipi pana vattum vaṭṭatiyeva.

Uddhamvāhibhāvena uddhamassa taṇhāsotaṃ vaṭṭasotaṃ vāti **uddhamṣoto**, uddham vā gantvā paṭilabhitabbato uddhamassa maggasotanti **uddhamṣoto**. Paṭi-sandhivasena akaniṭṭhabhavaṃ gacchatīti **akaniṭṭhagāmī**. **Yattha katthacīti** avihā-dīsu yattha katthaci. **Sappayogenā** Ti vipassanāñāṇābhisaṅkhārasaṅkhātena payo-gena saha, mahatā vipassanāpayogenāti attho. **Upahaccāti** etassa upagantvāti attho. Tena vemajjhātikkamo kālakiriyāpagamanañca saṅgahitaṃ hoti, tasmā āyu-vemajjhaṃ atikkamitvā parinibbāyanto upahaccaparinibbāyī nāma hotīti āha **“yo pana kappasahassāyukesu avihesū”** ti-ādi. **So tividho hotīti** ñāṇassa tikkhamajjha-mudubhāvena tividho hoti. Tenāha **“kappasahassāyukesū”** ti-ādi.

Saddhādhurena abhinivisitvāti “sace saddhāya sakkā nibbattetuṃ, nibbatte-ssāmi lokuttaramaggaṃ” ti evaṃ saddhādhuravasena abhinivisitvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā. **Paññādhurena abhiniviṭṭhoti** “sace paññāya sakkā, nibbattessāmi lokuttaramaggaṃ” ti evaṃ paññādhuraṃ katvā abhiniviṭṭho. Yathāvuttameva aṭṭha-vidhattaṃ kolaṃkolasattakkhattuparamesu atidisanto **“tathā kolaṃkolā sattakkhattuparamā cā”** ti āha. Vuttanayeneva aṭṭha kolaṃkolā, aṭṭha sattakkhattuparamāti vuttaṃ hoti.

Tattha sattakkhattuṃ paramā bhavūpapatti attabhāvaggahaṇaṃ assa, tato paraṃ aṭṭhamaṃ bhavaṃ nādiyatīti **sattakkhattuparamo**. Bhagavatā gahitanāma-vaseneva cetāni ariyāya jātiyā jātānaṃ tesaṃ nāmāni jātāni kumārānaṃ mātāpi-tūhi gahitanāmāni viya. Ettakañhi ṭhānaṃ gato (2.0190) ekabījī nāma hoti, ettakaṃ kolaṃkolo, ettakaṃ sattakkhattuparamoti bhagavatā etesaṃ nāmaṃ gahitaṃ. Niyamato pana ayaṃ ekabījī, ayaṃ kolaṃkolo, ayaṃ sattakkhattuparamoti natthi. Ko pana nesaṃ etaṃ pabhedam niyametīti? Keci tāva therā “pubbahetu niyametī”-ti vadanti, keci paṭhamamaggo, keci upari tayo maggā, keci tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanāti.

Tattha “pubbahetu niyametī” ti vāde paṭhamamaggassa upanissayo kato nāma hoti, “upari tayo maggā nirupanissayā uppannā” ti vacanaṃ āpajjati. “Paṭhamamaggo niyamehī” ti vāde upari tiṇṇaṃ maggānaṃ niratthakatā āpajjati. “Upari tayo maggā niyamenti” ti vāde paṭhamamagge anuppanneyeva upari tayo maggā uppa-annāti āpajjatīti. “Tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā niyametī” ti vādo pana yujjati. Sace hi upari tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā balavatī hoti, ekabījī nāma hoti, tato mandatarāya kolaṃkolo, tato mandatarāya sattakkhattuparamoti.

Ekacco hi sotāpanno vaṭṭajjhāsayo hoti vaṭṭābhirato, punappunaṃ

vaṭṭasmimīyeva carati sandissati. Anāthapiṇḍiko seṭṭhi, visākhā upāsikā, cūḷaratha-mahārathā devaputtā, anekavaṇṇo devaputto, sakko devarājā, nāgadatto devaputtoti ime hi ettakā janā vaṭṭajjhāsaya vaṭṭābhiratā ādito paṭṭhāya cha devaloke sodhetvā akaniṭṭhe ṭhatvā parinibbāyissanti, ime idha na gahitā. Na kevalañcīmeva, yopi manussesuyeva sattakkhattuṃ saṃsarivā arahattaṃ pāpuṇāti, yopi devaloke nibbatta devesuyeva sattakkhattuṃ aparāparaṃ saṃsarivā arahattaṃ pāpuṇāti. Imepi idha na gahitā, kālena deve, kālena manusse saṃsarivā pana arahattaṃ pāpuṇantova idha gahito, tasmā “sattakkhattuparamo” ti idaṃ idhaṭṭha-kavokiṇṇabhavūpapattikasukkhavipassakassa nāmaṃ kathitanti veditabbaṃ.

“Sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā” ti (pu. pa. 34) vacanato pañcasu sakadāgā-mīsu cattāro vajjetvā ekova gahito. Ekacco hi idha sakadāgāmiphalaṃ patvā idheva parinibbāyati, ekacco idha patvā devaloke parinibbāyati (2.0191), ekacco devaloke patvā tattheva parinibbāyati, ekacco devaloke patvā idhūpapajjitvā parinibbāyati. Ime cattāropi idha na gahitā. Yo pana idha patvā devaloke yāvatāyukaṃ vasitvā puna idhūpapajjitvā parinibbāyissati, ayaṃ ekova idha gahitoti veditabbo.

Idāni tassa pabhedam dassento “**tīsu pana vimokkhesū**” ti-ādimāha. Imassa pana sakadāgāmīno ekabijīnā saddhiṃ kiṃ nānākaraṇanti? Ekabijīssa ekāva paṭi-sandhi, sakadāgāmīssa dve paṭisandhiyo, idaṃ tesam nānākaraṇam. Suññatavi-mokkhena vimuttakhīṇāsavo paṭipadāvasena catubbidho hoti, tathā animitta-appa-ṇihitavimokkhehīti evaṃ dvādasa arahantā hontīti āha “**yathā pana sakadāgāmīno, tatheva arahanto dvādasa veditabbā**” ti. Aṭṭhamanavamadasamāni uttānatthāneva.

Dutiyasikkhāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Saṅkavāsuttavaṇṇanā

92. Ekādasame vihārapaṭibaddhanavakammādibhāraṃ harati pavattetīti **bhāra-hāro**. Tenevāha “**nave āvāse samuṭṭhāpeti, purāṇe paṭijaggati**” ti. Sikkhitabbato sikkhā, pajjitabbato, pajjanti etehīti vā padāni, sikkhāyeva padāni **sikkhāpadānīti** āha “**sikkhāsaṅkhātehi padehī**” ti. **Dassetīti** paccakkhato dasseti, hatthāmalakaṃ viya pākaṭe vibhūte katvā vibhāveti. **Gaṇhāpetīti** te dhamme manasā anupakkhite diṭṭhiyā suppaṭividdhe kārento uggaṇhāpeti. **Samussāhetīti** samādhimhi ussāhaṃ janeti. **Paṭiladdhaguṇehīti** tāya desanāya tannissayapaccattapurisakārena ca tesam paṭividdhaguṇehi. **Vodāpetīti** tesam cittasantānaṃ assaddhiyādikilesamalā-pagamanena pabhassaraṃ karoti. **Saṇhaṃ saṇhaṃ kathetīti** ativiya sukhumam katvā katheti.

Accayanaṃ sādhumariyādaṃ madditvā vītikkamanaṃ **accayoti** āha “**aparā-dho**” ti. Acceti atikkamati etenāti vā **accayo**, vītikkamassa pavattanako akusala-dhammo. So eva aparajjhati etenāti **aparādho**. So hi aparajjhantaṃ purisaṃ adhi-bhavitvā pavattati. Tenāha “**atikkamma** (2.0192) **adhibhavitvā pavatto**” ti. **Paṭigga-ṇhātūti** adhivāsanavasena sampaṭicchātūti atthoti āha “**khamatū**” ti. Sadevakena

lokena nissaraṇanti araṇīyato **ariyo**, tathāgatoti āha “**ariyassa vinayeti buddhassa bhagavato sāsane**” ti. **Puggalādhiṭṭhānaṃ karontoti** kāmaṃ “vuddhi hesā” ti dhammādhiṭṭhānavasena vākyam āradhamaṃ, tathāpi desanaṃ pana puggalādhiṭṭhānaṃ karonto “saṃvaram āpajjati” ti āhāti yojanā.

Saṅkavāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Samaṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(10) 5. loṇakapallavaggo

1. Accāyikasuttavaṇṇanā

93. Pañcamassa paṭhame **atipātikānīti** siḅhaṃ pavattetabbāni. **Karaṇīyānīti** ettha avassake anīyasaddo daṭṭhabboti āha “**avassakiccānī**” ti. **Nikkhantasetañkurānīti** bījato nikkhantasetañkurāni. Sesamettha uttānameva.

Accāyikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavivekasuttavaṇṇanā

94. Dutiye sāṇehi vākehi nibbattitāni **sāṇāni**. Missasāṇāni **masāṇāni** na bhaṅgāni. **Erakatiṇādīnīti ādi**-saddena akkamakacikadalivākādīnaṃ saṅgaho. Era-kādīhi katāni hi chavāni lāmakāni dussānīti “**chavadussānī**” ti vattabbataṃ labhanti. **Kuṇḍakanti** tanutaram taṇḍulappakaraṇam. **Pañca dussīlyānīti** pāṇātipātādīni pañca. **Cattāro āsavāti** kāmāsavādayo cattāro āsavā. **Silaggappatto**ti silena, silassa vā aggappatto.

Pavivekasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saradasuttavaṇṇanā

95. Tatiye (2.0193) **viddheti** dūrībhūte. Dūrabhāvo ca ākāsassa valāhakavigamena hotīti āha “**valāhakavigamena dūrībhūte**” ti. Teneva hi “viddhe vigatavalāhake” ti vuttaṃ. **Nabhaṃ abhussakkamānoti** ākāsaṃ abhilaṅghanto. Iminā taruṇasūriyabhāvo dassito. Nātidūrodite hi ādicce taruṇasūriyasamaññā. **Duvidhamevassa saṃyojanaṃ natthīti** orambhāgiya-uddhambhāgiyavasena duvidhampi saṃyojanaṃ assa paṭhamajjhānalābhino ariyasāvakkassa natthi. Kasmā panassa uddhambhāgiyasamyojanampi natthīti vuttaṃ. Orambhāgiyasamyojanānameva hettha

pahānaṃ vuttanti āha “**itarampī**” ti-ādi, itaraṃ uddhambhāgiyasaṃyojanaṃ puna imaṃ lokaṃ paṭisandhivasena ānetuṃ asamatthatāya natthīti vuttanti attho. Jhānalābhino hi sabbepi ariyā brahmalokūpapannā heṭṭhā na uppajjanti, uddhaṃ uddhaṃ uppajjantāpi vehapphalaṃ akaniṭṭhaṃ bhavaggañca patvā na puna ññattha jāyanti, tattha tattheva arahattaṃ patvā parinibbāyanti. Tenevāha “**imasmim sutte jhānānāgāmī nāma kathito**” ti. Jhānavasena hi heṭṭhā na āgacchati jhānānāgāmī.

Saradasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Parisāsuttavaṇṇanā

96. Catutthe **paccayabāhullikā**ti cīvarādibāhullāya paṭipannā. Avītaṇhatāya hi taṃ taṃ parikkhārajātaṃ bahuṃ lanti ādiyantīti bahulā, te eva **bāhulikā** yathā “venayiko” ti (ma. ni. 1.246; a. ni. 8.11; pārā. 8). Te paccayabāhullāya yuttappa-yuttā hontīti cīvarādibāhullāya paṭipannā nāma honti. Sikkhāya agāravabhāvato sithilaṃ agāḷhaṃ gaṇhantīti **sāthalikā**. **Sithilanti** ca bhāvanapuṃsakaniddeso. Sithilasaddena samānatthassa sathalasaddassa vasena sāthalikāti padasiddhi veditabbā. **Avagamaṇaṭṭhenā**ti adhogamaṇaṭṭhena, orambhāgiyabhāvenāti attho. **Nikkhattadhurā**ti oropitadhurā ujjitussāhā. **Upadhiviveko** nibbānaṃ. **Duvidhampi vīriyanti** kāyikaṃ cetasañca vīriyaṃ.

Bhaṇḍanaṃ (2.0194) jātaṃ etesanti **bhaṇḍanajātā**. Visesanassa paranipātava-sena cetāṃ vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana visesanassa pubbanipātavaseneva atthaṃ dassento “**jātabhaṇḍanā**” ti āha. Kalaho jāto etesanti **kalahajātā**ti etthāpi eseva nayo. **Kalahassa pubbabhāgoti** kalahassa hetubhūtā paṭibhāgā taṃsadisī ca aniṭṭhakiriyā. **Hatthaparāmāsādivasenā**ti kujjhitvā aññamaññaṃ hatthe gahetvā palapana-acchindanādivasena. “Ayaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo” ti-ā-dinā viruddhavādabhūtaṃ vivādaṃ āpannāti **vivādapannā**. Tenāha “**viruddha-vādaṃ āpannā**” ti. Mukhasannissitatāya vācā idha “mukhaṇ” ti adhippetāti āha “**pharusā vācā mukhasattiyo**” ti.

Satipi ubhayesaṃ kalāpānaṃ paramatthato bhede pacurajanehi pana duviññeyyanānattaṃ khīrodakasammoditaṃ accantametāṃ saṃsaṭṭhaṃ viya hutvā tiṭṭhatīti āha “**khīrodakaṃ viya bhūtā**” ti. Yathā khīrañca udakañca aññamaññaṃ saṃsāndati, visuṃ na hoti, ekattaṃ viya upeti, evaṃ sāmaggivasena ekattūpagatacittu-ppādāti attho. Mettacittaṃ paccupaṭṭhāpetvā olokanaṃ cakkhūni viya cakkhūni nāmāti āha “**upasantehi mettacakkhūhi**” ti. Piyabhāvadīpakāni hi cakkhūni **piyaca-kkhūni**. **Pamuditassa pīti jāyatīti** pamodapaccayabalavapītimāha. **Pañcavaṇṇā pīti uppajjatīti** khuddikādibhedena pañcappakārā pīti uppajjati. **Pītimanassāti** tāya pītiyā pīnitamanassa, passaddhi-āvahehi uḷārehi pītivegehi tintacittassāti attho. **Vigatadarathoti** kilesapariḷāhānaṃ dūribhāvena vūpasantadaratho.

Kena udakena dārīto pabbatappadesoti katvā āha “**kandaro nāmā**” ti-ādi. Uda-

kassa yathāninnam pavattiyā nadinibbattanabhāvena “**nadikuñjo**” tipi vuccati. Sāvattā nadiyo **padarā**. **Aṭṭha māse** Ti hemantagimha-utuvaseṇa aṭṭha māse. Khuddakā udakavāhiniyo sākhā viyāti **sākhā**. Khuddakasobbhā **kusubbhā** okā-rassa ukāraṃ katvā. Yattha upari unnatappadesato udakaṃ āgantvā tiṭṭhati ceva sandati ca, te (2.0195) kusubbhā khuddaka-āvāṭā. **Khuddakanadiyoti** pabbatapā-dādito nikkhantā khuddakā nadiyo.

Parisāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-7. Paṭhama-ājānīyasuttādivaṇṇanā

97-99. Pañcame **anucchavikoti** rañño paribhuñjanayoggo. **Hatthapādādi-aṅgasa-matāyāti** hatthapādādi-avayavasamatāya, rañño vā senāya aṅgabhūtattā **rañño aṅganti** vuccati. Ānetvā huntabbanti āhunaṃ, āhutīti atthato ekanti āha “**āhutisa-ñkhātaṃ piṇḍapātan**” ti. Dūratopi ānetvā silavantesu dātābassetam adhivacanaṃ. **Piṇḍapātanti** ca nidassanamattaṃ. Ānetvā huntabbānañhi cīvarādīnaṃ catunnaṃ paccayānamattaṃ adhivacanaṃ āhunanti. Taṃ arahatīti **āhuneyyo**. **Paṭiggahetuṃ yuttoti** tassa mahapphalabhāvakaraṇato paṭiggaṇhituṃ anucchaviko.

Pāhunakabhattassāti disavidisato āgatānaṃ piyamanāpānaṃ ñātimittānaṃ atthāya sakkāre paṭiyattassa āgantukabhattassa. Tañhi ṭhapetvā te tathārūpe pāhunake saṅghasseva dātuṃ yuttaṃ, saṅghova taṃ paṭiggahetuṃ yutto. Saṅghasadiṣo hi pāhunako natthi. Tathā hesa ekasmiṃ buddhantare vītivatte dissati, kadāci asaṅkhyeyyepi kappe vītivatte. Abbokiṇṇaṅca piyamanāpatādika-rehi dhammehi samannāgato. Evaṃ pāhunamassa dātuṃ yuttaṃ, pāhunaṅca paṭiggahetuṃ yuttoti **pāhuneyyo**. Ayañhettha adhippāyo “ñātimittā vipavūṭṭhā na cirasseva samāgacchanti, anavaṭṭhitā ca tesu piyamanāpatā, na evamariya-saṅgho, tasmā saṅghova pāhuneyyo” ti.

Dakkhanti etāya sattā yathādhippetāhi sampattīhi vaḍḍhantīti dakkhiṇā, para-lokaṃ saddahitvā dānaṃ. Taṃ dakkhiṇaṃ arahati, dakkhiṇāya vā hito yasmā mahapphalakaraṇatāya visodhetīti **dakkhiṇeyyo**.

Puññatthikehi añjali karaṇīyo etthāti **añjalikaraṇīyo**. Ubho hettha sirasi patiṭṭhā-petvā sabbalokena kayiramānaṃ añjalikammaṃ arahatīti (2.0196) vā **añjalikara-ṇīyo**. Tenāha “**añjalipaggahaṇassa anucchaviko**” ti.

Yadipi pāliyaṃ “anuttaran” ti vuttaṃ, natthi ito uttaraṃ

visiṭṭhanti hi anuttaram, samampissa pana natthīti dassento “**asadisan**” ti āha. Khittam vuttam bījam mahapphalabhāvakarāṇena tāyati rakkhati, khipanti vapanti ettha bījānīti vā khettam, kedārādi, khettam viya khettam, puññānam khettam **puññakkhetam**. Yathā hi rañño vā amaccassa vā sālīnam vā yavānam vā viruhanatṭhānam “rañño sālīkkhetam yavakkhetan” ti vuccati, evam saṅgho sabbalokassa puññānam viruhanatṭhānam. Saṅgham nissāya hi lokassa nānappakārahitasukhasamvattanikāni puññāni viruhanti, tasmā saṅgho **anuttaram puññakkhetam lokassa**. Sesam suviññeyyameva. Chaṭṭhasattamāni uttānatthāneva.

Paṭhama-ājānīyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Pothakasuttavaṇṇanā

100. Aṭṭhame **navoti** navavāyimo. Tenāha “**karaṇam upādāya vuccati**” ti. **Vākama-yavatthanti** sāṇādivākasātakam. **Dubbaṇṇoti** vivaṇṇo. **Dukkhasamphasso** khara-samphasso. Appam agghatīti **appaggho**. Atibahum agghanto kahāpaṇagghanako hoti. **Paribhogamajjhimoti** paribhogakālavasena majjhimo. So hi navabhāvam atikkamitvā jiṇṇabhāvam appatto majjhe paribhogakālepi dubbaṇṇo ca dukkhasamphasso ca appagghoyeva hoti. Atibahum agghanto aḍḍham agghati, jiṇṇakāle pana aḍḍhamāsakam vā kākaṇikam vā agghati. **Ukkhaliparipuñchananti** kāḷukkhaliparipuñchanam. **Navotipi** upasampadāya pañcavassakālato heṭṭhā jātiyā saṭṭhivassopi navoyeva. **Dubbaṇṇatāyāti** sarīravaṇṇenapi guṇavaṇṇenapi dubbaṇṇatāya. Dussīlassa hi parisamajjhe nittejatāya sarīravaṇṇopi na sampajjati, guṇavaṇṇena vattabbameva natthi. Aṭṭhakathāyam pana sarīravaṇṇena dubbaṇṇatāpi guṇavaṇṇassa abhāvena dubbaṇṇatāyāti vuttam.

Ye kho panassāti ye kho pana tassa upaṭṭhākā vā ñātimittādayo vā etaṃ puggalam sevanti. **Tesanti** tesam puggalānam cha satthāre sevantānam (2.0197) micchādiṭṭhikānam viya. Devadatte sevantānam kokālikādīnam viya ca taṃ sevanam dīgharattam ahitāya dukkhāya hoti. **Majjhimoti** pañcavassakālato paṭṭhāya yāva navavassakālā majjhimo nāma. **Theroti** dasavassato paṭṭhāya thero nāma. **Evamāhamsūti** evam vadanti. **Kim nu kho tuyhanti** tuyham bālassa bhaṇitena ko atthoti vuttam hoti. **Tathārūpanti** tathājātikam tathāsabhāvam ukkhepanīyakammassa kāraṇabhūtam.

Tīhi kappāsa-aṃsūhi suttam kantivā katavatthanti tayo kappāsa-aṃsū gahetvā kantitasuttena vāyitam sukhumavattham, taṃ navavāyimaṃ anaggham hoti, paribhogamajjhimaṃ vīsampi tiṃsampi sahasāni agghati, jiṇṇakāle, aṭṭhapi dasapi sahasāni agghati.

Tesam taṃ hotīti tesam sammāsambuddhādayo sevantā viya taṃ sevanam dīgharattam hitāya sukhāya hoti. Sammāsambuddhañhi ekaṃ nissāya yāvajjakālā muccanakasattānam pamāṇam natthi, tathā sārīputtattheramahāmoggallānathere avasese ca asīti mahāsāvake nissāya saggagatasattānam pamāṇam

natthi, yāvajjakālā tesam diṭṭhānugatiṃ paṭipannasattānampi pamāṇaṃ natthi-
yeva. **Ādheyyaṃ gacchatī**ti tassa mahātherassa taṃ atthanissitaṃ vacanaṃ yathā
gandhakarāṇḍake kāsikavatthaṃ ādhātābbataṃ ṭhapetābbataṃ gacchati, evaṃ
uttamaṅge sirasmiṃ hadaye ca ādhātābbataṃ ṭhapetābbataṃ gacchati.

Potthakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Loṇakapallasuttavaṇṇanā

101. Navame **yathā yathā kammaṃ karotī**ti yena yena pakārena pāṇaghātādipā-
pakammaṃ karoti. **Vipākaṃ paṭisaṃvediyatevā**ti avadhāraṇena kammaśiddhiyaṃ
tabbipākassa appavatti nāma natthīti dīpeti. Tenevāha “**na hi sakkā**”ti-ādi. **Evaṃ**
santanti bhummatthe upayogavacananti āha “**evaṃ sante**”ti. **Abhisāṅkhāravīññāṇa-**
nirodhenāti kammaviññāṇassa āyatiṃ anuppattidhammatāpajjanena.

“Ayampi (2.0198) kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃ-anatīto”ti-ādinā
kāyassa asubhāniccādi-ākāra-anupassanā kāyabhāvanāti āha “**kāyānupassanāsa-**
ṅkhātāya tāya bhāvanāyā”ti. **Rāgādīnanti ādi-**saddena dosamohānaṃ saṅgaho
daṭṭhabbo. “Rāgo kho, āvuso, pamāṇakaraṇo, doso pamāṇakaraṇo, moho pamā-
ṇakaraṇo, te khīṇāsavassa bhikkhuno pahīnā ucchinnamūlā tālāvattukatā ana-
bhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā”ti (ma. ni. 1.459) hi vuttaṃ.

Yathā hi pabbatapāde pūtipaṇṇassa udakaṃ nāma hoti, kāḷavaṇṇaṃ oloke-
ntānaṃ byāmasataṃ gambhīraṃ viya khāyati, yaṭṭhiṃ vā rajjuṃ vā gahetvā mina-
ntassa piṭṭhipādoddharaṇamattampi na hoti, evameva ekaccassa yāva rāgādayo
nuppajjanti, tāva taṃ puggalaṃ sañjānituṃ na sakkā hoti, sotāpanno viya sakadā-
gāmī viya anāgāmī viya ca khāyati. Yadā panassa rāgādayo uppajjanti, tadā ratto
duṭṭho mūḷhoti paññāyati. Iti te rāgādayo “ettako ayan”ti puggalassa pamāṇaṃ
dassentāva uppajjantīti pamāṇakaraṇā nāma vuttā.

Jāpetunti jinadhanaṃ kātuṃ. **Soti** rājā, mahāmatto vā. **Assāti** añjaliṃ pagga-
hetvā yācantassa. Sesamettha uttānameva.

Loṇakapallasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paṃsudhovakasuttavaṇṇanā

102. Dasame **anīhatadosanti** anapanītathūlakāḷakaṃ. **Anapanītakasāvanti** ana-
pagatasukhumakāḷakaṃ. **Pahaṭamattanti** āhaṭamattaṃ.

Dasakusalakammāpathavasena uppannaṃ cittaṃ cittameva, vipassanāpāda-
ka-aṭṭhasamāpatticittaṃ vipassanācittaṃ tato cittaṃ adhikaṃ cittanti **adhici-**
ttanti āha “**adhicittanti samathavipassanācittan**”ti. **Anuyuttassāti** anuppannassa
uppādanavasena uppannassa paṭibrūhanavasena anu anu yuttassa, tattha yutta-

ppayuttassāti attho. Ettha ca purebhattaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍa-pātappaṭikkanto (2.0199) nisīdanaṃ ādāya “asukasmiṃ rukkhamaṃ vā vana-saṇḍe vā pabbhāre vā samaṇadhammaṃ karissāmi”ti nikkhamantopi tattha gantvā hatthehi vā pādehi vā nisajjaṭṭhānato tiṇapaṇṇāni apanentopi adhicittaṃ anuyuttoyeva. Nisīditvā pana hatthapāde dhovitvā mūlakammaṭṭhānaṃ gahetvā bhāvanaṃ anuyuñjanto bhāvanāya appanaṃ appattāyapi adhicittamanuyuttoyeva tadatthenapi taṃsaddavohārato. **Cittasampannoti** dhammacittassa samannāga-tattā sampannacitto. **Paṇḍitajātikoti** paṇḍitasabhāvo.

Kāme ārabbhāti vatthukāme ārabbhā. Kāmarāgasāṅkhātena vā kāmena paṭi-saṃyutto vitakko **kāma vitakko**. Byāpajjati cittaṃ etenāti **byāpādo**, doso. Vihimsanti etāya satte, vihiṃsanaṃ vā tesam etanti **vihimsā**, paresaṃ viheṭhanākārena pavattassa karuṇāpaṭipakkhassa pāpadhammassetaṃ adhivacanaṃ. **Ñātake ārabbhā uppanno vitakkoti** ñātake ārabbhā gehassitapemavasena uppanno vitakko. **Janapadamārabbhā uppanno vitakkoti** etthāpi eseva nayo. **Aho vata maṃ ...pe... uppanno vitakkoti** “aho vata maṃ pare na avajāneyyumaṃ, na heṭṭhā katvā maññeyyumaṃ, pāsāṇacchattaṃ viya garuṃ kareyyun”ti evaṃ uppannavitakko. **Dasa-vipassanupakkilesavitakkāti** obhāsādidasavipassanupakkilese ārabbhā uppannavitakkā.

Avasiṭṭhā dhammavitakkā etassāti **avasiṭṭhadhammavitakko**, vipassanāsa-mādhi. **Na ekaggabhāvappatto** na ekaggataṃ patto. Ekaṃ udetīti hi **ekodi**, paṭipakkhehi anabhibhūtattā aggaṃ seṭṭhaṃ hutvā udetīti attho. Seṭṭhopi hi loke ekoti vuccati, ekasmiṃ ārammaṇe samādhānavasena pavattacittassetam adhivacanaṃ. Ekodissa bhāvo **ekodibhāvo**, ekaggatāyetaṃ adhivacanaṃ.

Niyakajjhantanti attasantānassetam adhivacanaṃ. **Gocarajjhantanti** idha nibbānaṃ adhippetam. Tenāha “**ekasmiṃ nibbānagocareyeva tiṭṭhati**”ti. **Suṭṭhu nisīdatīti** samādhipaṭipakkhe kilese sannisīdento suṭṭhu nisīdati. **Ekaggaṃ hotīti** abyaggabhāvappattiyā ekaggaṃ hoti. **Sammā ādhiyatīti** yathā ārammaṇe suṭṭhu appitaṃ hoti, evaṃ sammā sammadeva ādhiyati.

Abhiññā (2.0200) **sacchikaraṇiyassāti** ettha “abhiññāya sacchikaraṇiyassā”ti vattabbe “abhiññā”ti ya-kāralopena pana puna kālakiriyānidde so katoti āha “**abhiññā-nitvā paccakkaṃ kātabbassā**”ti. Abhiññāya iddhividhādhiññāṇena sacchikiriyam iddhividhapaccanubhavanādikaṃ **abhiññāsacchikaraṇiyanti** evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Sakkhibhabbatam pāpuṇātīti** ettha pana yassa paccakkaṃ atthi, so sakkhī, sakkhino bhabbatā sakkhibhabbatā, sakkhibhavananti vuttaṃ hoti. Sakkhī ca so bhabbo cāti sakkhibhabbo. Ayañhi iddhividhādīnaṃ bhabbo tattha ca sakkhīti sakkhibhabbo, tassa bhāvo sakkhibhabbatā, taṃ pāpuṇātīti attho.

Abhiññāpādakajjhānādibhedeti ettha abhiññāpādā ca abhiññāpādakajjhānañca abhiññāpādakajjhānāni. **Ādi-saddena** arahattañca arahattassa vipassanā ca saṅgahitāti daṭṭhabbam. Teneva **majjhimanikāyaṭṭhakathāyam** (ma. ni. aṭṭha. 2.198)-

“Sati sati-āyataneti sati satikāraṇe. Kiñcetta kāraṇam? Abhiññā vā abhiññā-pādakajjhānaṃ vā, avasāne pana arahattaṃ vā kāraṇam arahattassa vipa-

ssanā vāti veditabban” ti vuttaṃ.

Yañhi taṃ tatra tatra sakkhibhabbatāsaṅkhātamaṃ iddhividhapaccanubhavanādi, tassa abhiññā kāraṇaṃ. Atha iddhividhapaccanubhavanādi abhiññā, evaṃ sati abhiññāpādakajjhānaṃ kāraṇaṃ. Avasāne chaṭṭhābhiññāya pana arahattaṃ, arahattassa vipassanā vā kāraṇaṃ. Arahattañhi “kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja viharissāmi, yadariyā etarahi upasampajja viharanti” ti (ma. ni. 1.465; 3.307) anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhapetvā abhiññā nibbattentassa kāraṇaṃ. Idañca sādharmaṇaṃ na hoti, sādharmaṇavasena pana arahattassa vipassanā kāraṇaṃ. Imasmiñhi sutte arahattaphalavasena chaṭṭhābhiññā vuttā. Tenevāha “**āsavānaṃ khayāti-ādi cettha phalasaṃpattivasena vuttanti veditabban**” ti.

Paṃsudhovakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Nimittasuttavaṇṇanā

103. Ekādasame (2.0201) yehi phalaṃ nimīyati, uppajjanaṭṭhāne pakkhipamānaṃ viya hoti, tāni **nimittāni**. Tenāha “**tīṇi kāraṇāni**” ti. **Kālena kālanti** ettha **kālenāti** bhummatthe karaṇavacanaṃ. **Kālanti** ca upayogavacanaṃ āha “**kāle kāle**” ti. **Manasi kātabbāti** citte kātabbā, uppādetabbāti attho. Upalakkhitasamādhānākāro samādhiyeva idha samādhinimittanti āha “**ekaggatā hi idha samādhinimittanti vuttā**” ti. **Ṭhānaṃ taṃ cittaṃ kosajjāya saṃvatteyyāti** ettha ṭhānaṃ atthīti vacanaseso. Taṃ bhāvanācittaṃ kosajjāya saṃvatteyya, tassa saṃvattanassa kāraṇaṃ atthīti attho. **Taṃ vā manasikaraṇaṃ cittaṃ kosajjāya saṃvatteyya**, etassa ṭhānaṃ kāraṇaṃ atthīti attho. Tenāha “**kāraṇaṃ vijjati**” ti-ādi. **Nāṇajavanti** saṅkhāresu aniccādivasena pavattamānaṃ paññājamaṃ.

Yaṃ kiñci suvaṇṇatāpanayogga-aṅgārabhājanaṃ idha “**ukkā**” ti adhippetanti āha “**aṅgārakapallan**” ti. **Sajjeyyāti** yathā tattha pakkhittaṃ suvaṇṇaṃ tappati, evaṃ paṭiyādiyeyya. **Ālimpeyyāti** ādiyeyya, jaleyyāti attho. Tenāha “**tattha aṅgāre ...pe... gāhāpeyyā**” ti. **Mūsāya vā**

pakkhipeyyāti tattake vā pakkhipeyya. **Upadhāretīti** sallakkheti.

Nimittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Loṇakapallavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

3. Tatiyapaṇṇāsakaṃ

(11) 1. sambodhavaggo

1-3. Pubbevasambodhasuttādivaṇṇanā

104-106. Tatiyassa (2.0202) paṭhame **sambodhito pubbevāti** sambodho vuccati catūsu maggesu ñāṇaṃ “sāmaṃ sammā bujhi etenā”ti katvā, tato pubbe-
yevāti attho. Tenāha “**ariyamaggappattito aparabhāgeyevā**”ti. **Bodhisattasseva sato**ti ettha yathā udakato uggantvā ṭhitaṃ paripākagataṃ padumaṃ sūriyarasmi-
samphassena avassaṃ bujjhissatīti bujjhanakapadumanti vuccati. Evaṃ
buddhānaṃ santike byākaraṇassa laddhattā avassaṃ anantarāyena pāramiyo
pūretvā bujjhissatīti bujjhanakasattoti **bodhisatto**. Tenāha “**bujjhanakasattasseva
...pe... ārabhantasseva sato**”ti. Yā vā esā catumaggañāṇasaṅkhātā bodhi, “taṃ
bodhiṃ kudāssu nāmāhaṃ pāpuṇissāmī”ti patthayamāno paṭipajjatīti bodhiyaṃ
satto āsattotipi **bodhisatto**. Tenāha “**sambodhiyā vā sattasseva laggasseva
sato**”ti.

Atha vā bodhīti ñāṇaṃ “bujjhati etenā”ti katvā, bodhimā satto **bodhisatto**, puri-
mapade uttarapadalopaṃ katvā yathā “ñāṇasatto”ti, ñāṇavā paññavā paṇḍito
sattoti attho. Buddhānañhi pādamūle abhinīhārato paṭṭhāya paṇḍitova so satto, na
andhabāloti bodhisatto. Evaṃ guṇavato uppannānāmasena bodhisattasseva
sato. Assādīyatīti **assādo**, sukhaṃ. Tañca sātākāralakkhaṇanti āha “**assādoti
madhurākāro**”ti. Chandarāgo viniyati ceva pahīyati ca etthāti **nibbānaṃ “chandarā-
gavinayo chandarāgappahānañcā”ti vuccati**. Tenāha “**nibbānan**”ti-ādi. Tattha **āga-
mmāti** idaṃ yo jano rāgaṃ vineti pajahati ca, tassa ārammaṇakaraṇaṃ sandhāya
vuttaṃ. Dutiyatatiyāni uttānatthāneva.

Pubbevasambodhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4-9. Samaṇabrāhmaṇasuttādivaṇṇanā

107-112. Catutthe (2.0203) **sāmaññanti** ariyamaggo, tena araṇīyato upaganta-bbato **sāmaññatthaṃ**, ariyaphalanti āha “**sāmaññatthanti catubbidhaṃ ariyaphalan**” ti. **Brahmaññatthanti** etthāpi eseva nayo. Tenāha “**itaraṃ tasseva vevacanan**” ti. Ariyamaggasaṅkhātaṃ sāmaññameva vā araṇīyato **sāmaññatthanti** āha “**sāmaññatthena vā cattāro maggā**” ti. Pañcamādīni uttānatthāneva.

Samaṇabrāhmaṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutīyanidānasuttavaṇṇanā

113. Dasame **vivaṭṭagāmikammānanti** vivaṭṭūpanissayakammānaṃ. **Tadabhinivatteti** ettha **taṃ**-saddena paccāmasanassa vipākassa parāmāsoti āha “**taṃ abhinivatteti**” ti, taṃ vipākaṃ abhibhavivā nivatteti attho. Idāni na kevalaṃ vipāka-sseva parāmāso taṃ-saddena, atha kho chandarāgaṭṭhāniyānaṃ dhammānaṃ tabbipākassa ca parāmāso daṭṭhabboti āha “**yadā vā tenā**” ti-ādi. **Te ceva dhammeti** te chandarāgaṭṭhāniye dhamme. **Nibbijhitvā passatīti** kilese nibbijhitvā vibhūtaṃ pākaṃ katvā passatīti.

Dutīyanidānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sambodhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(12) 2. āpāyikavaggo

1. Āpāyikasuttavaṇṇanā

114. Dutīyassa paṭhame apāyesu nibbattanasīlatāya apāyūpagā **āpāyikā**ti āha “**apāyaṃ gacchissantīti āpāyikā**” ti. Aññe brahmacārino sunivatthe supārute sumbhakapattadhare gāmanigamarājadhānīsu piṇḍāya carivā jīvikaṃ kappente disvā sayampi tādisena ākārena (2.0204) tathāpaṭipajjanato “**ahaṃ brahmacārī**” ti paṭiññaṃ dento viya hotīti āha “**brahmacāripaṭiññoti brahmacāripaṭirūpako**” ti. “**Ahampi bhikkhū**” ti vatvā uposathaṅgādīni pavisanto pana brahmacāripaṭiñño hotiyeva, tathā saṅghikaṃ lābhaṃ gaṇhanto. Tenāha “**tesaṃ vā ...pe... evaṃpaṭiñño**” ti. **Akkosatīti** “**assamaṇosi, samaṇapaṭiññosī**” ti-ādinā akkosati. **Paribhāsati**ti “**so tvaṃ ‘hotu, muṇḍakasamaṇo ahan’ ti maññasi, idāni te assamaṇabhāvaṃ āro-**

pessāmi”ti-ādinā vadanto paribhāsati.

Kilesakāmopi assādiyamāno vatthukāmantogadhoyeva, kilesakāmavasena ca tesam assādanam siyāti āha “**kilesakāmena vatthukāme sevantassā**” ti. **Kilesakāmenāti** karaṇatthe karaṇavacanam. **Natthi dosoti** assādetvā visayaparibhoge natthi ādinavo, tappaccayā na koci antarāyoti adhippāyo. **Pātabbatam āpajjatīti** paribhuñjanakataṃ upagacchati. Paribhogattho hi ayam pā-saddo, kattusādhano ca tabba-saddo, yathārucci paribhuñjatīti attho. **Pivitabbatam paribhuñjitabbatanti** etthāpi kattuvāseneva attho veditabbo.

Āpāyikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dullabhasuttavaṇṇanā

115. Dutiye parena katassa upakārassa anurūpappavatti attani kataṃ upakāram upakārato jānanto vediyanto **kataññū katavedīti** āha “**iminā mayham katan**” ti-ādi.

Dullabhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Appameyyasuttavaṇṇanā

116. Tatiye **sukhena metabboti** yathā parittassa udakassa sukkena pamāṇam gayhati, evameva “uddhato”ti-ādinā yathāvuttehi aguṇaṅgehi (2.0205) samannāgatassa sukkena pamāṇam gayhatīti, sukkena metabbo. **Dukkkena metabbo** Ti yathā mahāsamuddassa dukkkena pamāṇam gayhati, evameva “anuddhato”ti-ādinā dassitehi guṇaṅgehi samannāgatassa dukkkena pamāṇam gayhati, “anāgāmī nu kho khīṇāsavo nu kho”ti vattabbatam gacchati, tenesa dukkkena metabbo. **Pametum na sakkotīti** yathā ākāsassa na sakkā pamāṇam gahetum, evam khīṇāsavassa, tenesa pametum na sakkāti **appameyyo**.

Sārābhāvena tucchattā naḷo viya naḷo, mānoti āha “**unnaḷoti uggatanaḷo**” ti, uṭṭhitatucchamānoti vuttam hoti. Tenāha “**tucchamānam ukkhipivā ṭhitoti attho**” ti. Mano hi seyyassa seyyoti sadisoti ca pavattiyā visesato tuccho. **Cāpallenāti** capalabhāvena, taṇhālolluppenāti attho. **Mukharoti** mukhena pharusō, pharusavācoti attho. **Vikiṇṇavācoti** viṣaṭavacano samphappalāpītāya apariyantavacano. Tenāha “**asaññatavacano**” ti, divasampi niratthakavacanam palāpīti vuttam hoti. **Cittekaggatārahito**ti upacārappanāsamādhirahito caṇḍasote baddhanāvā viya anavaṭṭhitakiriyo. **Bhantacittoti** anavaṭṭhitacitto paṇṇāruḷhavālamigasadiso. **Vivaṭṭindriyoti** saṃvarābhāvena gihikāle viya asaṃvutacakkhādi-indriyo.

Appameyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Āneñjasuttavaṇṇanā

117. Catutthe saha byayati gacchatīti sahabyo, sahapavattanako. Tassa bhāvo **sahabyatā**, sahapavattīti āha “**sahabhāvaṃ upapajjati**” ti. “Yāvatakaṃ tesam devānaṃ āyuppamaṇaṃ, taṃ sabbaṃ khepetvā nirayampi gacchatī” ti-ādivacana to arūpabhavato cutassa apāyūpapatti vuttā viya dissatīti tannivattanatthaṃ bhagavato adhippāyaṃ vivaranto “sandhāyabhāsitamidaṃ vacanaṃ” ti dīpeti “**nirayādīhi avippamuttattā**” ti-ādinā. Na hi tassa upacārajjhānato balavataraṃ akusalaṃ atthīti. Iminā tato cavantānaṃ upacārajjhānameva paṭisandhijanaṃ kammanti dīpeti. Adhikaṃ (2.0206) payasati payujjati etenāti **adhippayāso**, Savisesaṃ itika-ttabbakiriyā. Tenāha “**adhikappayogo**” ti. Sesamettha uttānameva.

Āneñjasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vipattisampadāsuttavaṇṇanā

118. Pañcame **dinnanti** deyyadhammasīsenā dānaṃ vuttanti āha “**dinnassa phalābhāvaṃ sandhāya vadati**” ti. Dinnaṃ pana annādivatthum kathaṃ paṭikkhipati. Esa nayo “**yiṭṭhaṃ hutana**” ti etthāpi. **Mahāyāgoti** sabbasādhāraṇaṃ mahā-dānaṃ. **Paheṇakasakkāro**ti pāhunakānaṃ kātabbasakkāro. **Phalanti** ānisaṃsaphalaṃ nissandaphalañca. **Vipākoti** sadisaphalaṃ. **Paraloke ṭhitassa ayaṃ loko natthīti** paraloke ṭhitassa kammunā laddhabbo ayaṃ loko na hoti. **Idhaloke ṭhita-ssapi paraloko natthīti** idhaloke ṭhitassa kammunā laddhabbo paraloko na hoti. Tattha kāraṇamāha “**sabbe tattha tattheva ucchijjanti**” ti. Ime sattā yattha yattha bhavayonigati-ādīsu ṭhitā, tattha tattheva ucchijjanti, dvayavināsenā vinassanti.

Phalābhāvavasenāti mātāpitūsu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnaṃ phalassa abhāvavaseṇa “natthi mātā, natthi pitā” ti vadati, na mātāpitūnaṃ, nāpi tesu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnaṃ abhāvavaseṇa tesam lokapaccakkhattā. Pubbuḷakassa viya imesaṃ sattānaṃ uppādo nāma kevalo, na ca khanapubbakoti dassanattam “**natthi sattā opapātikā**” ti vuttanti āha “**cavitvā uppajjanakā sattā nāma natthīti vadati**” ti. **Sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentīti** ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ abhivisiṭṭhāya paññāya sayaṃ paccakkhaṃ katvā pavedenti, te natthīti sabbaññubuddhānaṃ abhāvaṃ dīpeti.

Vipattisampadāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-7. Apaṇṇakasuttādivaṇṇanā

119-120. Chaṭṭhe (2.0207) **chahi talehi samannāgato pāsakoti** catūsu passesu

cattāri talāni, dvīsu koṭīsu dve talānīti evaṃ chahi talehi samannāgato pāsakakīḷā-
pasutānaṃ maṇisadiso pāsakaviseso. Sattamaṃ uttānameva.

Apaṇṇakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Paṭhamasoceyyasuttavaṇṇanā

121. Aṭṭhame **sucibhāvoti** kilesāsucivigamena suddhabhāvo asaṃkiliṭṭhabhāvo,
atthato kāyasucaritādīni.

Paṭhamasoceyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dutiyasoceyyasuttavaṇṇanā

122. Navame samucchedavasena pahīnasabbakāyaduccaritatāya kāye, kāyena vā suci **kāyasuci**. Tenāha “**kāyadvāre**” ti-ādi. **Soceyyasampannanti** paṭi-passaddhakilesattā parisuddhāya soceyyasampattiyā upetaṃ. Ninhātā aggama-ggasalilena vikkhālitā pāpā etenāti **ninhātapāpako**, khīṇāsavo. Tenāha “**khīṇāsavova kathito**” ti.

Dutiyasoceyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Moneyyasuttavaṇṇanā

123. Dasame munino bhāvā **moneyyāni**, yehi dhammehi ubhayahitamunanato muni nāma hoti, te munibhāvakarā moneyyā paṭipadā dhammā eva vuttā. Munino vā etāni **moneyyāni**, yathāvuttadhammā eva. Tattha yasmā kāyena akattabbassa akaraṇaṃ, kattabbassa ca karaṇaṃ (2.0208), “atthi imasmiṃ kāye kesā” ti-ādinā (dī. ni. 2.377; ma. ni. 1.110; saṃ. ni. 4.127; khu. pā. 3.dvattiṃsākāra) kāyasaṅkhātassa āramaṇassa jānanaṃ, kāyassa ca samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato nissaraṇato ca yāthāvato pari jānanaṭā, tathā pari jānana vasena pana pavatto vipassanāmaggo, tena ca kāye chandarāgassa pajahanaṃ, kāyasaṅkhāraṃ nirodhetvā pattabbasamāpatti vā, sabbe ete kāyamukhena pavattā moneyyappaṭipadā dhammā **kāyamoneyyaṃ nāma**. Tasmā tamatthaṃ dassetuṃ “katamaṃ kāyamoneyyaṃ? Tividhakāyaduccaritassa pahānaṃ kāyamoneyyaṃ, tividhakāyasucaritampi kāyamoneyyan” ti-ādinā (mahāni. 14) pāḷi āgatā. Idhāpi teneva pāḷinayena atthaṃ dassento “**tividhakāyaduccaritappahānaṃ kāyamoneyyaṃ nāma**” ti-ādimāha.

Idāni “katamaṃ vacīmoneyyaṃ? Catubbidhavaduccaritassa pahānaṃ vacīmoneyyaṃ, catubbidhaṃ vacīsucaritaṃ, vācāramaṇe ñāṇaṃ, vācāpariññā, pariññā-sahagato maggo, vācāya chandarāgassa pahānaṃ, vacīsaṅkhāranirodho dutiyajjhānasamāpatti vacīmoneyyan” ti imāya pāḷiyā vuttamatthaṃ atidīpento “**vacīmoneyyepi ese va nayo**” ti-ādimāha. Tattha copanavācañceva saddavācañca ārabha pavattā paññā **vācāramaṇe ñāṇaṃ**. Tassā vācāya samudayādito pari jānanaṃ **vācāpariññā**.

“Katamaṃ manomoneyyaṃ? Tividhamanoduccaritassa pahānaṃ manomoneyyaṃ, tividhaṃ manosuccaritaṃ, manāramaṇe ñāṇaṃ, manapariññā, pariññā-sahagato maggo, manasmiṃ chandarāgassa pahānaṃ, cittasaṅkhāranirodho saññāvedayitanirodhasamāpatti manomoneyyan” ti imāya pāḷiyā āgatanayena atthaṃ vibhāvento “**manomoneyyepi imināva nayena atthaṃ ñatvā**” ti-ādimāha. Tattha ca ekāsītidhaṃ lokiyacittaṃ ārabha pavattañāṇaṃ **manāramaṇe ñāṇaṃ**. Tassa samudayādito pari jānanaṃ **manapariññā**ti ayaṃ viseso.

Moneyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āpāyikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(13) 3. kusināravaggo

1-2. Kusinārasuttādivaṇṇanā

124-125. Tatiyassa (2.0209) paṭhame **taṇhāgedhena gathitoti** taṇhābandhena baddho. **Taṇhāmucchanāyāti** taṇhāya vasena mucchāpattiyā. **Mucchitoti** mucchaṃ mohaṃ pamādaṃ āpanno. **Ajjhopannoti** adhi-opanno. Taṇhāya adhibhavitvā ajjhotthaṭo gilitvā pariniṭṭhapetvā viya ṭhito. Tenāha “**ajjhopannoti taṇhāya gilitvā pariniṭṭhapetvā pavatto**”ti. **Anādīnavadassāvīti** gathitādibhāvena paribhoge ādīnavamattampi na passati. **Nissaraṇapaññoti** ayamatto āhāraparibhogeti tattha payojanaparicchedikā “yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā”ti-ādinā (ma. ni. 1.23; 2.24; 3.75; saṃ. ni. 4.120; a. ni. 6.58; 8.9) pavattā āhārapaṭibaddhachandarāganissaraṇabhūtā paññā assa atthiti nissaraṇapañño. Sesamettha uttānameva. Dutiye natthi vattabbaṃ.

Kusinārasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Gotamakacetiyaṣuttavaṇṇanā

126. Tatiye **sambahulāti** pañcasatamattā. Pañcasatā kira brāhmaṇā tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū aparabhāge bhagavato dhammadesanaṃ sutvā kāmesu ādīnavaṃ nekkhamme ca ānisaṃsaṃ passamānā bhagavato santike pabbajitvā na cirasseva sabbaṃ buddhavacanaṃ uggaṇhitvā pariyattiṃ nissāya mānaṃ uppādesuṃ- “yaṃ yaṃ bhagavā katheti, taṃ taṃ mayaṃ khippameva jānāma. Bhagavā hi itthiliṅgādīni tīni liṅgāni, nāmādīni cattāri padāni, paṭhamādayo satta vibhattiyo muñcitvā na kiñci katheti, evaṃ kathite ca amhākaṃ gaṇṭhipadaṃ nāma natthi”ti, te bhagavati agāravā hutvā tato paṭṭhāya bhagavato upaṭṭhānampi dhammassavanampi abhiṇhaṃ na gacchanti. Te sandhāya vuttaṃ “**sambahulā kira brāhmaṇapabbajitā ...pe... dhammassavanaṃ na gacchantī**”ti. **Mukhapapaṭiññaṃ gahetvāti** “saccaṃ kira tumhe, bhikkhave”ti-ādinā tamatthaṃ paṭipucchitvā “saccaṃ bhagavā”ti tehi bhikkhūhi vuttaṃ paṭivacanaṃ gahetvā. Tañhi attano mukheneva paṭiññātattā “mukhapapaṭiññā”ti vuccati.

Neva (2.0210) **āgataṭṭhānaṃ na gataṭṭhānaṃ addasaṃsu**. Kasmā? Aññāṇato. Te kira tassa suttassa atthaṃ na jāniṃsu. Tesañhi tasmīṃ samaye vicitranaṃ desanāvīlāsayaṭṭampi taṃ suttaṃ ghanaputhulena dussapaṭṭena mukhaṃ baddhaṃ katvā purato ṭhapitamanuññabhojanaṃ viya ahosi. Nanu ca bhagavā

attanā desitaṃ dhammaṃ pare ñāpetuṃ kappasatasahassādhikāni cattāri asa-
ñkheyyāni pāramiyo pūretvā sabbaññutaṃ patto, so kasmā yathā te na jānanti,
tathā desetīti? Tesam mānabhañjanattham. Bhagavā hi “abhabbā ime imaṃ
mānakhilaṃ anupahacca maggaṃ vā phalaṃ vā sacchikātun”ti tesam sutapari-
yattiṃ nissāya uppannaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā desanākusalo mānabhañjanattham
“sabbadhammamūlapariyāyan”ti-ādinā **mūlapariyāyasuttaṃ** (ma. ni. 1.1) abhāsi.

**Sammāsambuddho “mayham kathā niyyāti”ti mukhasampattameva kathetīti
cintayimsūti** idaṃ aṅguttarabhāṇakānaṃ vaḷaṅjanakatantinihārena vuttaṃ. Majjhi-
mabhāṇakā pana evaṃ vadanti- evaṃ mānabhañjanattham desitañca pana taṃ
suttaṃ sutvā te bhikkhū “taṃyeva kira pathaviṃ diṭṭhigatiko sañjānāti, sekhopi ara-
hāpi tathāgatopi abhijānāti, ki nāmidam katham nāmidan”ti cintentā “pubbe
mayaṃ bhagavatā kathitaṃ yaṃkiñci khippameva jānāma, idāni panimassa mūla-
pariyāyassa antaṃ vā koṭiṃ vā na jānāma na passāma, aho buddhā nāma appa-
meyyā atulā”ti uddhatadāṭhā viya sappā nimmadā hutvā buddhūpaṭṭhānañca
dhammassavanañca sakkaccaṃ agamaṃsu. Tena samayena dhammasabhāyaṃ
sannisinnā bhikkhū “aho buddhānaṃ ānubhāvo, te nāmabrāhmaṇapabbajitā tathā
mānamadamattā bhagavatā mūlapariyāyadesanāya nihataṃānā katā”ti katham
samuṭṭhāpesuṃ. Taṃ sutvā bhagavā “na, bhikkhave, idāneva, pubbepi aham
evaṃ ime mānapaggahitasīse carante nihataṃāne akāsin”ti vatvā atītaṃ āha-
ranto “bhūtapubbaṃ, bhikkhave, aññataro disāpāmokkho brāhmaṇo bārāṇasiyaṃ
paṭivasati tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū sanighaṇṭukeṭubhānaṃ sākkharappabhe-
dānaṃ itihāsapañcamānaṃ padako veyyākaraṇo lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu
anavayo, so pañcamattāni māṇavakasatāni mante vāceti. Paṇḍitamāṇavakā
bahuñca gaṇhanti lahuñca, suṭṭhu ca upadhārentī”ti-ādinā jātaṃ kathesi.

Taṃ (2.0211) sutvā te bhikkhū “pubbepi mayaṃ māneneva upahatā”ti bhiyyoso-
mattāya nihataṃānā hutvā attano upakāraṃ kammaṭṭhānaparāyaṇā ahesuṃ. Tato
bhagavā ekaṃ samayaṃ janapadacārikaṃ caranto vesāliṃ patvā gotamake
cetiye viharanto imesaṃ pañcasatānaṃ bhikkhūnaṃ ñāṇaparipākaṃ veditvā idaṃ
gotamakassuttaṃ kathesi. Idañca suttaṃ sutvā te pañcasatā bhikkhū tasmimyeva
āsane saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇimsūti.

Abhiññāyāti kusalādibhedaṃ khandhādibhedañca desetabbaṃ dhammaṃ,
veneyyānañca āsayānusayacariyādhimutti-ādibhedaṃ, tassa ca nesaṃ deseta-
bbappakāraṃ yāthāvato abhijānitvāti attho. **Ime pañcakkhandhā dvādasāyatana-**
nīti-ādi panettha nidassanamattaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Sappaccayanti** sakā-
raṇaṃ, veneyyānaṃ ajjhāsayena vā pucchāya vā aṭṭhuppattiyā vā sanimittaṃ
hetūdāharaṇasahitañcāti attho. Rāgādīnaṃ paṭiharaṇaṃ paṭihāriyaṃ, tadeva pāṭi-
hāriyaṃ, saha pāṭihāriyenāti **sappāṭihāriyaṃ**. Rāgādippaṭisedhanavaseneva hi
sathā dhammaṃ deseti. Tenāha **“paccanīkapaṭiharaṇena sappāṭihāriyameva
katvā”**ti. Apare pana “yathārahaṃ iddhi-ādesanānusāsanipāṭihāriyasahitan”ti
vadanti anusāsanipāṭihāriyarahitā desanā natthīti katvā. Sesamettha uttānameva.

Gotamakacetiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Bharaṇḍukālāmasuttavaṇṇanā

127. Catutthe **āḷarakālāmakāle**ti āḷarakālāmānaṃ dharamānakāle. **Pariññanti** pahānapariññaṃ. Sā hi samatikkamo, na itarā. Tenāha “**pariññā nāma samatikkamo**”ti. Ettha ca paṭhamo satthā rūpāvacarasamāpattilābhī daṭṭhabbo, dutiyo arūpāvacarasamāpattilābhī, tatiyo sammāsambuddho daṭṭhabbo. Vuttañhetamaṃ **puggala-paññattiyamaṃ** (pu. pa. 130)-

“Yvāyamaṃ (2.0212) satthā kāmānaṃ pariññaṃ paññāpeti, na rūpānaṃ pariññaṃ paññāpeti, na vedanānaṃ pariññaṃ paññāpeti, rūpāvacarasamāpattiyā lābhī satthā tena daṭṭhabbo. Yvāyamaṃ satthā kāmānaṃca pariññaṃ paññāpeti, rūpānaṃca pariññaṃ paññāpeti, na vedanānaṃ pariññaṃ paññāpeti, arūpāvacarasamāpattiyā lābhī satthā tena daṭṭhabbo. Yvāyamaṃ satthā kāmānaṃca pariññaṃ paññāpeti, rūpānaṃca pariññaṃ paññāpeti, vedanānaṃca pariññaṃ paññāpeti, sammāsambuddho satthā tena daṭṭhabbo”ti.

Tattha titthiyā samayaṃ jānanta kāmānaṃ pariññaṃ paññāpeyyuṃ paṭhamajjhānaṃ vadamānā. Rūpānaṃ pariññaṃ paññāpeyyuṃ arūparāgaṃ vadamānā. Vedanāpariññaṃ paññāpeyyuṃ asaññārāgaṃ vadamānā. Te pana “idaṃ nāma paṭhamajjhānaṃ, ayaṃ rūpabhavo, ayaṃ asaññābhavo”tipi na jānanti. Te paññāpetuṃ asakkontāpi kevalamaṃ “paññāpema”ti vadanti. Tathāgato pana kāmānaṃ pariññaṃ anāgānimaggena paññāpeti, rūpavedanānaṃ arahattamaggena. Evamettha dve janā bāhirakā, eko sammāsambuddhoti imasmiṃ loke tayo satthāro nāma.

Bharaṇḍukālāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Hatthakasuttavaṇṇanā

128. Pañcame **abhikkantā**ti atikkantā, vigatāti atthoti āha “**khaye dissati**”ti. Teneva hi “**nikkhanto paṭhamo yāmo**”ti anantaram vuttaṃ. **Abhikkantataroti** ativiya kantataro. Tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha “**sundare dissati**”ti. **Koti** devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo? **Meti** mama. **Pādānī**ti pāde. **Iddhiyā**ti imāya evarūpāya deviddhiyā. **Yasasāti** iminā edisena parivārena paricchedena. **Jalanti** vijjotamāno. **Abhikkantenāti** ativiya kantena kamanīyena abhirūpena. **Vaṇṇenāti** chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disāti** dasa disā pabhāsento, cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. **Abhirūpeti** uḷārarūpe sampannarūpe. **Abbhanumodaneti** sampahaṃsane (2.02) **Idha panāti** “abhikkantāya rattiyā”ti etasmiṃ pade. **Tenāti** sundarapariyāyattā. **Khaye vā idha** abhikkantasaddo daṭṭhabbo, tena “abhikkantāya parikkhīṇāya rattiyā”ti vuttaṃ hoti.

Rūpāyatanādīsūti ādisaddena akkharādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Suvaṇṇava-**
ṇṇoti suvaṇṇacchavīti ayamettha atthoti

āha “**chaviyan**” ti. Tathā hi vuttam “kañcanasannibhattaco” ti (ma. ni. 2.399; su. ni. 556). **Saññūlhā**ti sambandhitā, ganthitāti attho. **Vaṇṇā**ti guṇavaṇṇāti āha “**thutiyān**” - ti, thomanāyanti attho. **Kulavaggeti** khattiyādikulakoṭṭhāse. Tattha “accho vippasanno” ti-ādinā vaṇṇitabbatṭhena **vaṇṇo**, chavi. Vaṇṇanattṭhena abhitthavaṭṭhena **vaṇṇo**, thuti. Aññamaññaṃ asaṅkarato vaṇṇetabbato ṭhapetabbato **vaṇṇo**, khattiyādikulavaggo. Vaṇṇiyati ñāpiyati etenāti **vaṇṇo**, ñāpakakāraṇaṃ. Vaṇṇanato thūlarassādibhāvena upaṭṭhānato **vaṇṇo**, saṅṭhānaṃ. Mahantaṃ khuddakaṃ majjhimanti vaṇṇetabbato pamitabbato **vaṇṇo**, pamāṇaṃ. Vaṇṇiyati cakkhunā passiyatīti **vaṇṇo**, rūpāyatananti evaṃ tasmim tasmim atthe vaṇṇasaddassa pavatti veditabbā. **Soti** vaṇṇasaddo. **Chaviyā daṭṭhabbo** rūpāyatane gayhamānassapi chavimukheneva gahetabbato. Chavigatā pana vaṇṇadhātu eva “suvaṇṇavaṇṇo” ti ettha vaṇṇaggahaṇena gahitāti apare.

Kevalaparipuṇṇanti ekadesampi asesetvā niravasesatova paripuṇṇanti aya mettha atthoti āha “**anavasesatā attho**” ti. **Kevalakappā**ti **kappa**-saddo nipāto pada-pūraṇamattaṃ, “kevalaṃ” icceva attho. Kevalasaddo ca bahulavācīti āha “**yebhuyyatā attho**” ti. Keci pana “īsakaṃ asamattaṃ kevalaṃ kevalakappaṃ” ti vadanti. Anavasesattho ettha kevalasaddo siyā, anattantarena pana kappasaddena pada-vaḍḍhanaṃ kataṃ “kevalā eva kevalakappā” ti. Tathā vā kappaniyattā paññapeta-bbattā kevalakappā. **Abyāmissatā** vijātiyena asaṅkaro suddhatā. **Anatirekatā** taṃparamatā visesābhāvo. **Kevalakappanti** kevalaṃ (2.0214) daḷhaṃ katvāti attho. Kevalaṃ vuccati nibbānaṃ sabbasaṅkhatavivittattā, taṃ etassa adhigataṃ atthīti **kevalī**, sacchikatanirodho khīṇāsavo.

Kappa-saddo panāyaṃ sa-upasaggo anupasaggo cāti adhippāyena okappaniyapade labbhamānaṃ okappasaddamattaṃ nidasseti, aññathā kappasaddassa atthuddhāre okappaniyapadaṃ anidassanameva siyā. **Samaṇakappehī**ti vinayasi-ddhehi samaṇavohārehi. **Niccakappanti** niccakālaṃ. **Paññattī**ti nāmaṃ. Nāmaññetaṃ tassa āyasmato, yadidaṃ kappoti. **Kappitakesamassū**ti kattariyā cheditakesamassu. **Dvaṅgulakappoti** majjhanhikavelāya vitikkantāya dvaṅgulatāvikkappo. **Lesoti** apadeso. Anavasesaṃ pharituṃ samatthassa obhāsassa kenaci kāraṇena ekadesapharaṇampi siyā, ayaṃ pana sabbasseva pharatīti dassetuṃ samantattho kappasaddo gahitoti āha “**anavasesaṃ samantato**” ti.

Ābhāya pharivāti vatthamālālaṅkārasarīrasamuṭṭhitāya ābhāya pharivā. Devatānañhi sarīrobhāsaṃ dvādasayojanamattaṃ ṭhānaṃ. Tato bhīyopi pharivā tiṭṭhati, tathā vatthābharaṇādisamuṭṭhitā pabhā.

Hatthakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kaṭuviyasuttavaṇṇanā

129. Chaṭṭhe gāvīnaṃ kayavikkayavasena yogo etthāti goyogo, kayavikkayaṃ karonto gāvīhi yujjanti etthāti vā goyogo, gāvīnaṃ vikkayaṭṭhānaṃ. Tattha jāto pila-

kkharukkho **goyogapilakkho**, tasmim̐. Samīpatthe cetam̐ bhumavacanaṃ. Tenāha “**gāvīnaṃ vikkayaṭṭhāne utṭhitapilakkhassa santike**” ti. Ritto assādo eta-ssāti **rittassādo**. Tenāha “**jhānasukhābhāvena rittassādan**” ti. Sesamettha uttāna-meva.

Kaṭuviyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Dutiya-anuruddhasuttavaṇṇanā

131. Aṭṭhame (2.0215) **idaṃ te mānasminti** ettha **mānasminti** paccatte bhumma-vacanaṃ. **Idanti** ca liṅgavipallāsenā napuṃsakaniddeso katoti āha “**ayaṃ te nava-vidhena vaḍḍhitamāno**” ti. Sesesupi eseva nayo.

Dutiya-anuruddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭicchannasuttavaṇṇanā

132. Navame **asādhāraṇasikkhāpadanti** bhikkhunīnaṃ asādhāraṇaṃ bhikkhūnaṃyeva paññattasikkhāpadaṃ **sādhāraṇasikkhāpadanti** bhikkhūnaṃ bhikkhunīnañca sādhāraṇaṃ ubhatopaññattisikkhāpadaṃ.

Paṭicchannasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Lekhasuttavaṇṇanā

133. Dasame **thiraṭṭhānatoti** thiraṭṭhānatova. Pāsāṇe lekhasadisā parāparādhanibbattā kodhalekhā yassa so pāsāṇalekhūpamasamannāgato **pāsāṇalekhūpa-moti** vutto. Evaṃ itarepi. **Anusetīti** appahīnatāya anuseti. **Na khippaṃ lujjatīti** na antarā nassati kammaṭṭhānenaeva nassanato. **Evamevanti** evaṃ tassapi puggalassa kodho na antarā punadivase vā aparadivase vā niṭṭhāti, addhaniyo pana hoti, maraṇeṇeva niṭṭhātīti attho. **Kakkhaḷenāti** atikakkhaḷena dhammacchedakena thaddhavacanena. **Saṃsandatīti** ekībhavati. **Sammodatīti** nirantaro hotīti evamettha attho daṭṭhabbo.

Atha vā **sandhiyatīti** ṭhānagamanādīsu kāyakiriyāsu kāyena samodhānaṃ gacchati, tilataṇḍulā viya missībhāvaṃ upetīti attho. **Saṃsandatīti** cittakiriyāsu cittaena samodhānaṃ gacchati, khīrodakaṃ viya ekībhāvaṃ upetīti attho. **Sammodatīti** uddesaparipucchādīsu vacīkiriyāsu (2.0216) vācāya samodhānaṃ gacchati, vippavāsāgatopi piyasahāyako viya piyatarabhāvaṃ upetīti attho. Apica kiccakaraṇīyesu tehi saddhiṃ ādītova ekakiriyābhāvaṃ upagacchanto **sandhiyati**, yāva

majjhā pavattanto **saṃsandati**, yāva pariyosānā anivattanto **sammodatī** Ti vedītabbo.

Lekhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kusināravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(14) 4. yodhājīvavaggo

1. Yodhājīvasuttavaṇṇanā

134. Catutthassa paṭhame yujjhaṇaṃ yodho, so ājīvo etassāti **yodhājīvo**. Yuddhamupajīvatīti vā etasmim atthe **yodhājīvoti** niruttinayena padasiddhi vedītabbā. Tenāha “**yuddhaṃ upajīvatīti yodhājīvo**” ti. **Saha ...pe... passatīti** pubba-bhāge vipassanāpaññāya sammasanavasena, maggakkhaṇe abhisamayavasena attapaccakkhena ñāṇena passati.

Yodhājīvasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Parisāsuttavaṇṇanā

135. Dutiye **appaṭipucchitvā vinītāti** “taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā” ti-ādinā appaṭipucchitvā kevalaṃ dhammadesanāvase-neva vinītaparisā. **Dubbinītaparisāti** dukkhena vinītaparisā. **Pucchitvā vinītāti** “taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave” ti-ādinā pucchitvā anumattiggahaṇavasena vinītā. **Suvinītaparisāti** sukkhena vinītaparisā. Anumatiggahaṇavasena vinayanañhi na dukkaraṃ hoti.

Parisāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Uppādāsuttavaṇṇanā

137. Catutthe (2.0217) **uppādā vā tathāgatānanti** tathāgatānaṃ uppādepi veneyyapuggalānaṃ maggaphaluppatti viya saṅkhārānaṃ aniccādisabhāvo na tathāgatuppādāyatto, atha kho tathāgatānaṃ uppādepi anuppādepi hotimevāti vuttaṃ hoti. **Ṭhitāva sā dhātūti** ṭhito eva so aniccasabhāvo byabhicārābhāvato na kadāci saṅkhārā aniccā na hoti. Kāmaṃ asaṅkhatā viya dhātu na nicco so sabhāvo,

tathāpi sabbakālikoyevāti adhippāyo.

Aparo nayo- **ṭhitāva sā dhātū**ti “sabbe saṅkhārā aniccā”ti esā dhātu esa sabhāvo tathāgatānaṃ uppādato pubbe uddhañca appaṭivijjhiyamāno na tathāgatehi uppādito, atha kho sabbakālaṃ sabbe saṅkhārā aniccā, ṭhitāva sā dhātu, kevalaṃ pana sayambhuññaṇena abhisambujjhanato “ayaṃ dhammo tathāgatena abhisambuddho”ti pavedanato ca tathāgato dhammassāmīti vuccati apubbassa tassa uppādanato. Tena vuttaṃ “**ṭhitāva sā dhātū**”ti.

Abhisambujjhatīti ñāṇena abhisambujjhati. **Abhisametī**ti ñāṇena abhisamāgacchati. **Ācikkhatī**ti katheti. **Desetī**ti dasseti. **Paññāpetī**ti jānāpeti. **Paṭṭhapetī**ti ñāṇamukhe ṭhapeti. **Vivaratī**ti vivarivā dasseti. **Vibhajati**ti vibhāgato dasseti. **Uttānikarotī**ti pākaṭaṃ karoti.

Atha vā **abhisambujjhatī**ti paccakkhakaṇaṇena abhimukhaṃ bujjhati, yāthāvato paṭivijjhati. Tato eva **abhisameti** abhimukhaṃ samāgacchati. Ādito kathento **ācikkhati**, uddisatīti attho. Tameva uddesaṃ pariyosāpento **deseti**. Yathā-uddiṭṭhamatthaṃ nidassanavasena pakārehi ñāpento **paññāpeti**. Pakārehi etamatthaṃ paṭiṭṭhapento **paṭṭhapeti**. Yathā-uddiṭṭhaṃ paṭinidassanavasena **vivarati vibhajati**. Vivaṭaṃ vibhattaṅca atthaṃ hetūdāharaṇadassanehi pākaṭaṃ karonto **uttānikaroti**.

Uppādāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-10. Kesakambalasuttādivaṇṇanā

138-143. Pañcame (2.0218) **tantāvutānaṃ vatthānanti** idaṃ “yāni kānicī”ti iminā samānādhikaraṇanti āha “**paccatte sāmivacanan**”ti. **Vāyitānanti** vitānaṃ. **Lāma-ko**Ti nihīno, **makkhali moghapuriso**Ti ettha **makkhalī**ti tassa nāmaṃ. Taṃ kira sakaddamāya bhūmiyā telaghaṭaṃ gahetvā gacchantaṃ, “tāta, mā khālī”ti sāmiko āha. So pamādena khalitvā patitvā sāmikassa bhayena palāyituṃ āraddho. Sāmiko upadhāvitvā naṃ dussakaṇṇe aggahesi, sāṭakaṃ chaḍḍetvā acelako hutvā palāyi. So paṇṇena vā tiṇena vā paṭicchādetumpi ajānanto jātarūpeneva ekaṃ gāmaṃ pāvisi. Manussā taṃ disvā “ayaṃ samaṇo arahā appiccho, natthi iminā sadiso”ti pūvabhaddānī gahetvā upasaṅkamanti. So “mayhaṃ sāṭakaṃ anivatthabhāvena idaṃ uppannaṃ”ti tato paṭṭhāya sāṭakaṃ labhitvāpi na nivāsesi, tadeva ca pabbajjaṃ aggahesi. Tassa santike aññepi aññepīti pañcasatā manussā pabbajjīsu. Taṃ sandhāyāha “makkhali moghapuriso”ti. Chaṭṭhādīni uttānatthāni eva.

Kesakambalasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

11-13. Paṭhamamoranivāpasuttādivaṇṇanā

144-146. Ekādasame akuppadhammatāya khayavayasaṅkhātaṃ antaṃ atitāti accantā, evaṃ aparihāyanasabhāvattā accantā niṭṭhā assāti **accantaniṭṭho**. Tenāha “**antaṃ atikkantaniṭṭho**” ti-ādi. Na hi paṭividdhassa lokuttaradhammassa dassanaṃ kuppanaṃ nāma atthi. **Dhuvanīṭṭho**ti satataniṭṭho. Accantameva catūhi yogehi khemo etassa atthīti **accantayogakkhemī**, niccayogakkhemīti attho. Magga-brahmacariyassa vusitattā tassa avihāyanasabhāvattā accantaṃ

brahmacārīti **accantabrahmacārī**, niccabrahmacārīti attho. **Pariyosānanti** brahmacariyapariyosānaṃ vaṭṭadukkhapariyosānañca (2.0219). Accantaṃ pariyosānassaṭi **accantapariyosāno**. Dvādasamaterasamāni uttānatthāneva.

Paṭhamamoranivāpasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Yodhājīvavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

147-156. Maṅgalavaggo uttānatthoyeva.

Tatiyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

(16) 6. acelakavaggavaṇṇanā

157-163. Ito paresu pana suttapadesu “**gāḷhā**” ti vuttamatthaṃ vivaranto “**kakkhaḷā**” ti āha. Kakkhaḷacāro cassā na lūkhasabhāvo. Atha kho taṇhāvasena thiraggahaṇanti āha “**lobhavasena thiraggahaṇā**” ti. **Agāḷhā paṭipadāti** vā kāmānaṃ ogāhanaṃ paṭipatti, kāmasukhānuyogoti attho. **Nijjhāmā paṭipadāti** kāyassa nijjhāpanavasena khepanavasena pavattā paṭipatti, attakilamathānuyogoti attho. **Nicceloti** nissaṭṭhacelo sabbena sabbaṃ paṭikkhittacelo. Naggiyavatasamādānena **naggo**. **Ṭhitakova uccāraṃ karotīti**-ādi nidassanamattaṃ vavitvā mukhavikkhālanādi-ācārassapi tena viassaṭṭhattā. **Jivhāya hatthaṃ apalekhati** avalekhati udakena adhovanato. Dutiyavikappepi eseva nayo. “Ehi, bhadante” ti vutte upagamanasañkhāto vidhi ehibhadanto, taṃ caratīti ehibhadantiko, tappaṭikkhepena **na ehibhadantiko**. **Na karoti** “samaṇena nāma parassa vacanakarena na bhavitabban” ti adhippāyena.

Puretaranti taṃ ṭhānaṃ attano upagamanato puretaraṃ. Taṃ kira so “bhikkhunā nāma yadicchakā eva bhikkhā gahetabbā” ti adhippāyena na gaṇhāti. **Uddissa kataṃ** mama nimittabhāvena bahū khuddakā pāṇā saṅghātaṃ āpāditāti na gaṇhāti. **Nimantanā na sādīyati** evaṃ tesāṃ vacanaṃ kataṃ bhavissatīti. Kumbhi ādisupi so sattasaññīti āha “**kumbhi-kaḷopiyo**” ti-ādi. **Kabaḷantarāyo hotīti** uṭṭhitassa dvinnampi kabaḷantarāyo hoti. Gāmasabhāgādivasena saṅgamma kittenti etissāti **saṅkitti**, yathāsaṃhatataṇḍulādisañcayo. **Mānusakānīti** veyyāvaccakarā manussā.

Surāpānamevāti (2.0220) majjalakkhaṇappattāya surāya pānameva. Surāgahaṇenevettha merayampi saṅgahitaṃ. Ekāgārameva uñchatīti **ekāgāriko**. Ekālope neva vattatīti **ekālopiko**. Dīyati etāyāti **datti**, dvatti-ālopamattaggāhi khuddakaṃ bhikkhādānabhājanaṃ. Tenāha “**khuddakapātī**” ti. Abhuñjanavasena eko aho etassa atthīti ekāhiko, āhāro, taṃ **ekāhikaṃ**. So pana atthato ekadivasāṃ laṅghako hotīti āha “**ekādivasantarikaṃ**” ti. **Dvāhikanti**-ādisupi eseva nayo. Ekāhaṃ

abhuñjitvā ekāhaṃ bhuñjanaṃ **ekāhavāro**, taṃ ekāhikameva atthato. Dvīhaṃ abhuñjitvā dvīhaṃ bhuñjanaṃ **dvīhavāro**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Ukkaṭṭho pana pariyāyabhattachojaniko dvīhaṃ abhuñjitvā ekāhameva bhuñjati. Sesadvayepi eseva nayo.

Micchāvāyāmaseneva ukkuṭikavatānuyogoti āha “**ukkuṭikavīriyamanuyutto**”ti. **Attakilamathānuyoganti** attano kilamathānuyogaṃ, sarīradukkhakāraṇanti attho. Sarīrapariyāyo hi idha attasaddo “attantapo”ti-ādīsu (ma. ni. 2.413) viya. **Dve anteti** ubho koṭṭiyo, ubho lāmakapaṭṭipattiyoti attho. Lāmakampi hi antoti vuccati “antamidaṃ, bhikkhave, jīvikānaṃ (saṃ. ni. 3.80; itivu. 61), koṭṭhako anto”ti evamādīsu. Majjhimapaṭṭipadāya uppathabhāvena amanīyā gantabbā ñātabbāti **antā**. Tato eva lāmakā.

Acelakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Peyyālavaggavaṇṇanā

164-184. Samanuññoti sammadeva katānuñño. Tenāha “**samānajjhāsayo**”ti. Sesamettha uttānameva.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Tikanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Catukkanipāta-ṭīkā

1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Bhaṇḍagāmaṃ

1-2. Anubuddhasuttādivaṇṇanā

1-2. Catukkanipātassa (2.0221) paṭhame anubodho pubbabhāgiyaṃ ñāṇaṃ, paṭivedho anubodhena abhisamayo. Tattha yasmā anubodhapubbako paṭivedho anubodhena vinā na hoti. Anubodho hi ekacco paṭivedhasambaddho, tadubhayā-bhāvahetukañca vaṭṭe saṃsaraṇaṃ, tasmā vuttaṃ pāliyaṃ “ananubodhā ...pe... tumhākañcā”ti. Paṭisandhiggahaṇavasena bhavato bhavantarūpagamaṇaṃ **sandhāvanaṃ**, aparāparaṃ cavanūpapajjanavasena sañcaraṇaṃ **saṃsaraṇanti** āha “**bhavato**”ti-ādi. Sandhāvitasam̐saritapadānaṃ kammaśādhanataṃ sandhāyāha “**mayā ca tumhehi cā**”ti paṭhamavikappe. Dutiyavikappe pana bhāvasādhanataṃ hadaye katvā “**mamañceva tumhākañcā**”ti yathārutavaseneva vuttaṃ. Dīgharajjunā baddhasakuṇaṃ viya rajjuhattho puriso desantaraṃ taṇhārajjunā baddhaṃ sattasantānaṃ abhisankhāro bhavantaraṃ neti etāyāti **bhavanetti**. Tenāha “**bhavarajjū**”ti-ādi.

Vaṭṭadukkhassa antakaroTi sakalavaṭṭadukkhassa sakasantāne parasantāne ca vināsakaro abhāvakaro. Buddhacakkhudhammacakkhudibbacakkhumaṃsacakkhusamantacakkhusankhātehi **pañcahi cakkhūhi cakkhumā**. Savāsanānaṃ kilesānaṃ samucchinnatā sātisaṃyaṃ kilesaparinibbānena **parinibbuto**. Dutiyaṃ uttānameva.

Anubuddhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Paṭhamakhatasuttādivaṇṇanā

3-4. Tatiye (2.0222) kalinti aparādhaṃ. **Vicinātīti** ācīnoti pasavati. **Tena ca kalinā sukhaṃ na paṭilabhatīti** tena aparādhena sukhaṃ na vindati. Nindiyappasaṃsāya hi pasaṃsiyanindāya ca samakova vipāko. **Pasaṃsiyanindāti** ca sampannaguṇaparidhaṃsanavasena pavattiyā mahāsāvajjatāya kaṭukataravipākā. Nindiyappasaṃsā pana kathaṃ tāya samavipākāti ce? Tasmīṃ avijjamānaguṇasamāropaṇena attano paresañca micchāpaṭipattihetubhāvato pasaṃsiyena tassa sabbhāvakaṇaṇato ca. Lokepi hi asūraṃ sūrena samaṃ karonto gārayho hoti, pageva duppaṭipannaṃ suppaṭipannaṃ samaṃ karontoti. **Sakena dhanenāti** attano sāpateyyena. **Appamattakova kalīti** diṭṭhadhammikattā sappatīkārattā ca appamattako aparādho. **Ayaṃ ...pe... mahantataro kali** katūpacitattā samparāyikattā appatīkārattā ca.

Nirabbudoti gaṇanāvīseso esoti āha “**nirabbudagaṇanāyā**”ti, sataśahaṣṣaṃ nirabbudāti attho. Nirabbudaparimāṇaṃ pana vassagaṇanāya evaṃ veditabbaṃ. Yatheva hi sataṃ sataśahaṣṣānaṃ koṭi hoti, evaṃ sataṃ sataśahaṣṣānaṃ koṭiyo pakoṭi nāma hoti, sataṃ sataśahaṣṣānaṃ pakoṭiyo koṭipakoṭi, sataṃ sataśahaṣṣaṃ koṭipakoṭiyo nahutaṃ, sataṃ sataśahaṣṣānaṃ hutāni ninnahutaṃ, sataṃ sataśahaṣṣānaṃ hutāni ekaṃ abbudaṃ, tato vīsatiṅgaṇitaṃ nirabbudaṃ. **Yaṃ ariye garahanto nirayaṃ upapajjatīti** ariye garahanto yaṃ nirabbudasaṃkhātaṃ nirayaṃ upa-

pajjati, nirabbudoti ca pāṭiyekko nirayo natthi, avīcimhiyeva pana nirabbudagaṇa-
nāya paccitabbaṭṭhānassetam nāmaṃ. Catuttham uttānameva.

Paṭhamakhatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Anusotasuttavaṇṇanā

5. Pañcame **anusotam gacchatī** saṃsārasotassa anukūlabhāvena gacchati. **Paccanīkapaṭipattiyā**ti saṃsārasotassa paṭikūlavasena pavattanibbidānupassanā-
dipaṭipattiyā (2.0223). **Ṭhitasabhāvoti** acalappasādādisamannāgamena ṭhitasab-
bhāvo. Anāgāmī hi assaddhiyehi kāmarāgabyāpādehi akampaniyacittatāya tamhā
lokā anāvattidhammatāya ca ṭhitasabhāvo nāma. **Ogham taritvā**ti kāmoghādicatu-
bbidham ogham atikkamitvā. **Paratīram gatoti** nibbānapāram gato. **Brāhmaṇoti**
bāhitapāpatāya brāhmaṇoti saṅkham gato khīṇāsavo. Tenāha “**seṭṭho niddoso**” ti.
Pañcaverakammanti pāṇātipātādipañcaduccaritam. **Sahāpi dukkhena sahāpi**
domanassenāti kilesapariyuṭṭhāne sati uppanna dukkhadomanassena
saddhimpī. **Paripuṇṇanti** tissannaṃ sikkhānaṃ ekāyapi anūnaṃ. **Parisuddhanti**
nirupakkilesaṃ. **Brahmacariyanti** seṭṭhacariyaṃ. Iminā vārena sotāpannasakadā-
gāmino kathitā. Kiṃ pana te rudantā brahmacariyaṃ carantīti? Āma, kilesaroda-
nena rodantā caranti nāma, sīlasampanno puthujjanabhikkhu ettheva saṅgahito.

Cetovimuttinti phalasaṃmādhim. **Paññāvimuttinti** phalaññaṃ. **Chahākārehi pāra-**
gatoti abhiññāpāragū, pariññāpāragū, bhāvanāpāragū, pahānapāragū, sacchikiri-
yāpāragū, samāpattipāragūti evaṃ chahi ākārehi sabbadhammānaṃ pāraṃ pari-
yosānaṃ gato. Sesamettha suviññeyyameva.

Anusotasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Appassutasuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe **appakaṃ sutam hotī**ti navaṅgasatthusāsane kiñcīdeva sutam hoti.
Tadeva navaṅgasatthusāsanaṃ dassetaṃ “**suttam geyyan**” ti-ādi vuttaṃ. Tatha
suttādīni vibhajitvā dassento “**ubhatovibhaṅganiddesakkhandhakaparivārā**” ti-ādi-
māha. Kathaṃ panāyaṃ vibhāgo yujjeyya. Sagāthakañhi suttam geyyaṃ, niggā-
thakaṃ suttam veyyākaraṇaṃ. Tadubhayavinimuttañca suttam udānādivisesasa-
ññārahitaṃ natthi, yaṃ suttāṅgaṃ siyā. **Maṅgalasuttā**dīnañca (khu. pā. 5.1 ādayo;
su. ni. 261 ādayo) suttāṅgasaṅgaho na siyā gāthābhāvato dhammapadādīnaṃ
viya (2.0224). Geyyaṅgasaṅgaho vā siyā sagāthakattā sagāthāvaggassa viya.
Tathā ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānanti? Vuccate-

“Suttanti sāmāññavidhi, visesavidhaya pare;
sanimittā niruḷhattā, sahatāññena nāññato”. (netti. aṭṭha. saṅgahavārava-

ṇṇanā; dī. ni. ṭī. 1paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā; sārattā. ṭī. 1paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā)

Sabbassapi hi buddhavacanassa suttanti ayaṃ **sāmaññavidhi**. Tenevāha āyasmā mahākaccāno **nettiyaṃ** (netti. saṅgahavāro) “navavidhasuttantapariyeṭṭhī”ti. Ettakaṃ tassa bhagavato suttāgataṃ suttapariyāpannaṃ (pāci. 655, 1242) sakavāde pañca suttasatānīti (dha. sa. aṭṭha. nidānakathā; kathā. aṭṭha. nidānakathā) evamādi ca etassa atthassa sādhaṃ. **Visesavidhayo pare sanimittā** tade-kadesesu geyyādayo visesavidhayo tena tena nimittena paṭiṭṭhitā.

Tathā hi geyyassa sagāthakattaṃ tabbhāvanimittaṃ. Lokepi hi sasilokaṃ sagāthakaṃ vā cuṇṇiyaganthaṃ “geyyan”ti vadanti. Gāthāvirahe pana sati pucchāṃ katvā vissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittaṃ. Pucchāvissajjanañhi “byākaraṇan”ti vuccati. Byākaraṇameva veyyākaraṇaṃ. Evaṃ sante sagāthakādīnampi pucchāṃ katvā vissajjanavasena pavattānaṃ veyyākaraṇabhāvo āpajjati? Nāpajjati geyyādisaññānaṃ anokāsabhāvato, “gāthāvirahe sati”ti visesitattā ca. Tathā hi dhammapadādīsu kevalaṃ gāthābandhesu sagāthakattepi somanassaññānamayikagāthāyuttesu “vuttaṃ hetan”ti-ādīvacanasambandhesu abbhuta-dhammappaṭisaṃyuttesu ca suttavisesesu yathākkamaṃ gāthā-udāna-itivuttaka-abbhutadhammasaññā patiṭṭhitā, tathā satipi gāthābandhabhāve bhagavato atitāsu jātisu cariyānubhāvappakāsakesu jātakasaññā, satipi pañhavissajjanabhāve sagāthakatte ca kesuci suttantesu vedassa labhāpanato vedallasaññā patiṭṭhitāti evaṃ tena tena sagāthakattādinā nimittena tesu tesu suttavisesesu geyyādisaññā patiṭṭhitāti visesavidhayo suttāṅgato pare geyyādayo. Yaṃ panettha geyyāṅgādinimittarahitaṃ, taṃ suttāṅgaṃ visesasaññāparihārena sāmāññasaññāya pavattanato. Nanu ca sagāthakaṃ suttāṃ geyyaṃ, niggāthakaṃ suttāṃ (2.02 veyyākaraṇanti suttāṅgaṃ na sambhavatīti codanā tadavatthāvātī? Na tadavatthā sodhitattā. Sodhitañhi pubbe “gāthāvirahe sati pucchāvissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittan”ti.

Yañca vuttaṃ- “gāthābhāvato maṅgalasuttādīnaṃ suttāṅgasaṅgaho na siyā”ti, taṃ **na, niruḷhattā**. Niruḷho hi maṅgalasuttādīnaṃ suttabhāvo. Na hi tāni dhammapadabuddhavaṃsādayo viya gāthābhāvena paññātāni, atha kho suttabhāveneveva, teneva hi aṭṭhakathāyaṃ “suttanāmakān”ti nāmaggaṇaṃ kataṃ. Yaṃ pana vuttaṃ “sagāthakattā geyyāṅgasaṅgaho siyā”ti, tadapi natthi, yasmā **sahatāññena. Saha gāthāhīti hi sagāthakaṃ. Sahabhāvo nāma atthato aññena hoti, na ca maṅgalasuttādīsu gāthāvinimutto koci suttappadeso atthi, yo “saha gāthāhī”ti vucceyya, na ca samudāyo nāma koci atthi. Yadapi vuttaṃ- “ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānaṃ geyyāṅgasaṅgaho siyā”ti, tadapi na, aññato. Aññā eva hi tā gāthā jātakādīpariyāpannattā. Ato na tāhi ubhatovibhaṅgādīnaṃ geyyāṅgabhāvoti. Evaṃ suttādīnaṃ aṅgānaṃ aññamaññaṃ saṅkarābhāvo veditabbo. Aya-mettha saṅkhepo, vitthāro pana samantapāsādikāya vinayasaṃvaṇṇanāya sārattadīpaniyā (sārattha. ṭī. 1paṭṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā) amhehi pakāsito, icchantehi tatoyeva gahetabbo.**

Na atthamaññāya dhammamaññāya dhammānudhammappaṭipanno hotīti aṭṭhakathāñca pāḷiñca jānitvā lokuttaradhammassa anurūpadhammaṃ pubbabhāga-paṭipadaṃ paṭipanno na hotīti evamettha sambandho veditabbo. Tenevāha “na atthamaññāya dhammamaññāyāti aṭṭhakathāñca pāḷiñca jānitvā ...pe... na paṭipanno hotī”ti.

Appassutasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sobhanasuttavaṇṇanā

7. Sattame **paññāveyyattiyenāti** saccasampañivedhādipaññāveyyattiyena. **Vinayaṃ upetā** Ti tadaṅgādivasena kilesānaṃ vinayaṃ upetā. **Vesārajjenāti** (2.0226) sārājjakarānaṃ diṭṭhivicikicchādipāpadhammānaṃ vigamanato vesārajjena, sārājjarahitenāti attho. Tepiṭakavasena bahu suttaṃ etesanti **bahussutā**. Tameva pariyaṭṭidhammaṃ dhārenti suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasamaṃ viya vinassantaṃ akatvā suppaṇṇasupavattibhāvena hadaye ṭhapentīti **dhammadharā**. Edisā ca attanā sutassa dhammassa ādhārabhūtā nāma hotīti āha “**sutadhammānaṃ ādhārabhūtā**” ti.

Sobhanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vesārajjasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame byāmohavasena saraṇapariyesanaṃ sārājjanaṃ sārado, byāmohabhayaṃ. Vigato sārado etassāti visārado, tassa bhāvo **vesārajjam**. Taṃ pana ñāṇasampadaṃ, pahānasampadaṃ, desanāvisesasampadaṃ khemañca nissāya pavattaṃ catubbidhapaccavekkhaṇañāṇaṃ. Tenāha “**catūsu ṭhānesū**” ti-ādi. Usabhassa idanti **āsabham**, seṭṭhatṭhānaṃ. Sabbaññutapaṭijānanavasena abhimukhaṃ gacchanti, aṭṭha vā parisā upasaṅkamantīti **āsabhā**, pubbabuddhā. **Idaṃ panāti** buddhānaṃ ṭhānaṃ sabbaññutameva vadati. **Tiṭṭhamānovāti** avadantopi tiṭṭhamānova paṭijānāti nāmāti attho. **Upagacchatīti** anujānāti.

Aṭṭhasu parisāsūti “abhijānāmi kho panāhaṃ, sārīputta, anekasattaṃ khattiyaparisaṃ upasaṅkamitā ...pe... brāhmaṇaparisaṃ gahapatiparisaṃ, samaṇaparisaṃ, cātumahārājikaparisaṃ, tāvatiṃsaparisaṃ, māraparisaṃ, brahmaparisaṃ upasaṅkamitā, tatrapī mayā sannisinnapubbañceva sallapitapubbañca sākacchā ca samāpajjitapubbā. Tatra vata maṃ ‘bhayaṃ vā sārājjam vā okkamissatī’ ti nimittametaṃ, sārīputta, na samanupassāmī” ti (ma. ni. 1.151) evaṃ vuttaparisaṃsu. **Abhītanādaṃ nadatīti** parato dassitañāṇayogena visārado ahanti abhītanādaṃ nadati. **Sīhanādasuttenāti** khandhavagge āgatena sīhanādasuttena.

“Devamanussānaṃ catucakkaṃ vattatī” ti (a. ni. 4.31) suttasesena sappurisūpanissayādiphalasampattipavattī vuttā, purimasappurisūpanissayādi-upanissayā pacchimasappurisūpanissayādisampattipavattī (2.0227) vā vuttā. Ādi-saddena tattha ca cakkasaddassa gahaṇaṃ veditabbaṃ. Vicakkasaṅṭhānā asani eva **asani-vicakkaṃ**. **Uracakkādīsūti** ādi-saddena āṇāsamūhādīsūpi cakkasaddassa pavattī veditabbā. “Saṅghabhedam karissāma cakkabhedan” ti-ādīsū (pārā. 409; cūḷava. 343) hi āṇā “cakkan” ti vuttā. “Devacakkaṃ asuracakkan” ti-ādīsū samūhoti.

Paṭivedhaniṭṭhattā arahattamaggañāṇaṃ paṭivedhoti “**phalakkhaṇe uppannaṃ nāmā**” ti vuttaṃ. Tena paṭiladdhassapi desanāñāṇassa kiccanipphatti parassa bujjanamattena hotīti “**aññāsikoṇḍaññassa sotāpatti ...pe... phalakkhaṇe**

pavattaṃ nāmā”ti vuttaṃ. Tato paraṃ pana yāva parinibbānā desanāñāṇappa-
vatti tasseva pavattitassa dhammacakkassa ṭhānanti veditabbaṃ.

Dassitadhammesūti vuttadhammesu. Vacanamattameva hi tesam, na pana
dassanaṃ tādissasseva dhammassa abhāvato. Bhagavato eva vā “ime dhammā
anabhisambuddho”ti parassa vacanavasena **dassitadhammesu**. “Dhammapaṭisa-
mbhidā”ti-ādīsu (vibha. 718-721) viya **dhamma**-saddo hetupariyāyoti āha “**sahadha-
mmenāti sahetunā**”ti. **Hetū**ti ca upapattisādhanahetu veditabbo, na kāraṅko,
sampāpako vā. **Nimittanti** codanāya kāraṇaṃ. Tattha codako codanaṃ karotīti
kāraṇaṃ, dhammo codanaṃ karoti etenāti **kāraṇaṃ**. Tenāha “**puggalopī**”ti-ādi.
Khemanti kenaci appaṭibāhiyabhāvena anupaddutaṃ.

Antarāyo etesaṃ atthi, antarāye vā niyuttāti **antarāyikā**. Evaṃbhūtā pana te
yasmā antarāyakarā nāma honti, tasmā āha “**antarāyaṃ karontīti antarāyikā**”ti.
Asañcicca vītikkame nātisāvajjāti katvā vuttaṃ “**sañcicca vītikkantā**”ti. **Satta āpatti-
kkhandhā**ti-ādi nidassanamattaṃ itaresampi catunnaṃ “antarāyikā”ti vuttadha-
mmānaṃ tabbhāve byabhicārābhāvato. **Idha pana methunadhammo adhippetoti**
idaṃ aṭṭhuppattivasena vuttaṃ ariṭṭhasikkhāpadaṃ (pāci. 417) viya. Yasmā
taṃkhaṇampi kāmānaṃ ādīnaṃ disvā virato hoti ce, visesaṃ adhigacchati, na
kāmesu āsatto, tasmā vuttaṃ “**methuna ...pe...antarāyo hotī**”ti. Tattha **yassa**
kassacīti na kevalaṃ pabbajitasseva, atha kho (2.0228) yassa kassaci. Tathā hi
vuttaṃ “methunamanuyuttassa, mussatevāpi sāsanaṃ”ti (su. ni. 820).

Tasmiṃ aniyyānikadhammeTi tasmiṃ parehi parikappita-anियyānikadhammani-
mittaṃ. Nimittatthe hi idaṃ kammasaṃyoge bhuttaṃ.

Upanibaddhāti viracitā. Tenāha “**abhisāṅkhatā**”ti. **Puthubhāvanti** bahubhāvaṃ.
Puthūhi vā sitāti bahūhi samaṇabrāhmaṇehi sitā upanibaddhā.

Vesārajjasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Taṇhuppādasuttavaṇṇanā

9. Navame bhavati etena ārogyanti **bhavo**, gilānapaccayo. Parivuddho bhavo
abhavo. Vuddhi-attho hi ayamakāro yathā “saṃvarāsaṃvaro, phalāphalan”ti ca.
Sappinavanītādīnīti ādi-saddena telamadhuphāṇitādīnaṃ gahaṇaṃ. Sappinavanī-
tādiggahaṇaṅcetha nidassanamattaṃ, sabbassapi gilānapaccayassa saṅgaho
daṭṭhabbo. **Bhavābhavoti** vā khuddako ceva mahanto ca upapattibhavo veditabbo.
Tenevāha “**sampattibhavesū**”ti-ādi. **Bhavoti** vā sampatti, **abhavoti** vipatti.
BhavoTi vuddhi, **abhavoti** hāni. Taṃnimittaṅca taṇhā uppajjati vuttaṃ “**bhavābha-
vahetu vā**”ti.

Taṇhādutiyoti taṇhāsahāyo. Taṇhā hi nirudakakantāre marīcikāya udakasaññā
viya pipāsābhibhūtaṃ tasitaṃ sattaṃ assāsadassanavasena sahāyakiccaṃ
karontī bhavādīsu anibbinnaṃ katvā paribbhamāpeti. Tathā hi taṃ papātakaṃ
acintetvā madhuggaṇhanakaluddakā viya anekādīnavākulesu bhavesu ānisaṃsa-

meva dassenti anattahajāle sā paribbhamāpeti, tasmā taṇhā “purisassa dutiyā”ti vuttā. Nanu ca aññepi kilesādayo bhavanibbattipaccayāti? Saccametaṃ, na pana tathā visesapaccayo, yathā taṇhā. Tathā hi sā kusalehi vinā (2.0229) akusalehi, kāmāvacarādikusalehi ca vinā rūpāvacarādikusalehi bhavanibbattiyā visesapaccayo. Yato samudayasaccanti vuccatīti. **Itthabhāvaññathābhāvanti** itthabhāvo ca aññathābhāvo ca itthabhāvaññathābhāvo, so etassa atthīti itthabhāvaññathābhāvo, saṃsāro, taṃ itthabhāvaññathābhāvaṃ. Tattha **itthabhāvo** manussattaṃ, **aññathābhāvo** tato avasiṭṭhasattāvāsā. **Itthabhāvo** vā tesam tesam sattānaṃ paccuppanno attabhāvo, **aññathābhāvo** Anāgatattabhāvo. Evarūpo vā aññopi attabhāvo **itthabhāvo**, na evarūpo **aññathābhāvo**. Tenevāha “**itthabhāvaññathābhāvanti ettha itthabhāvo nāma ayaṃ attabhāvo**” ti-ādi. Saṃsaraṇaṃ **saṃsāro**.

“Khandhānañca paṭipāṭi, dhātu-āyatanāna ca;

abocchinnaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccati”. (visuddhi. 2.619; dī. ni. aṭṭha. 2.95 apasādanāvaṇṇanā; saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.60; a. ni. aṭṭha. 2.4.199; dha. sa. aṭṭha. nidānakathā; vibha. aṭṭha. 226 saṅkhārapadaniddeso; su. ni. aṭṭha. 2.523; udā. aṭṭha. 39; itivu. aṭṭha. 14);

Tenāha “**khandhadhātu-āyatanānaṃ paṭipāṭin**” ti, khandhadhātu-āyatanānaṃ hetuphalabhāvena aparāparappavattinti attho.

Evamādīnavaṃ ñatvāti ettha etamādīnavaṃ ñatvāti pi paṭhanti, etaṃ sakalavaṭṭadukkhassa sambhavaṃ samudayaṃ taṇhaṃ ādīnavaṃ ñatvāti attho. Atha vā **evamādīnavaṃ ñatvāti** etaṃ yathāvuttaṃ saṃsārānativattana-ādīnavaṃ dosaṃ ñatvā. **Niggahaṇoti** caturūpādānasaṅkhātassa sabbassa gahaṇassa paṭinissajjanaena niggahaṇo, khandhapariniḅbānena saṅkhārappavattito apagaccheyyāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

Taṇhuppādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Yogasuttavaṇṇanā

10. Dasame **yojenti**ti kammaṃ vipākena bhavādiṃ, bhavantarādīhi dukkhena sattaṃ yojenti ghaṭenti **yogā**.

Kāmanaṭṭhena kāmo ca so yathāvuttenatthena yogo cāti **kāmayogo**. **Bhavayogo** nāma bhavarāgoti dassetum **“rūpārūpabhavesū”** ti-ādi vuttaṃ. Tattha paṭhamo (2.02) upapattibhavesu rāgo, dutiyo kammabhavesu, tatiyo bhavadiṭṭhisahagato yathā rajjanaṭṭhena rāgo, evaṃ yujjanaṭṭhena yogoti vutto. **Catūsu saccesu aññāṇanti** idaṃ suttantanayaṃ nissāya vuttaṃ. Suttantasamvaṇṇanā hesāti, tadantoga-dhattā vā pubbantādīnaṃ.

Samudayanti dve samudayā khaṇikasamudayo paccayasamudayo ca. Uppāda-kkhaṇo khaṇikasamudayo, paccayova paccayasamudayo. Samudayate samudayanaṃ samudayo, samudeti etasmāti samudayoti evaṃ ubhinnaṃ samudayānaṃ saddatthato pi bhedo veditabbo. Paccayasamudayaṃ pajānantopi bhikkhu khaṇikasamudayaṃ pajānāti, khaṇikasamudayaṃ pajānantopi paccayasamudayaṃ pajānāti. Paccayato hi saṅkhārānaṃ udayaṃ passato khaṇato ca nesaṃ udayada-ssanaṃ sukhaṃ hoti, khaṇato ca nesaṃ udayaṃ passato pageva paccayānaṃ suggahitattā paccayato dassanaṃ sukhena ijjhati. Idha pana khaṇikasamudayaṃ dassento āha **“samudayanti uppattin”** ti.

Atthaṅgamopi duvidho accantatthaṅgamo, bhedatthaṅgamoti. Accantattha-ṅgamo appavattinirodho, nibbānanti keci. Bhedatthaṅgamo khaṇikanirodho. Tadu-bhayaṃ pubbabhāge uggahaparipucchādivasena passato aññataradassanena ita-radassanampi siddhameva hoti. Pubbabhāgeyeva ārammaṇavasena khayato vayato sammasanādikāle bhedatthaṅgamaṃ passanto byatirekavasena anussavādito accantatthaṅgamaṃ passati, maggakkhaṇe pana ārammaṇato accantattha-ṅgamaṃ passanto asammo hato itarampi passati. Idha pana bhedatthaṅgamaṃ dassento āha **“atthaṅgamanti bhedan”** ti. Kāmānaṃ uppattibhedaggahaṇeneva cettha yathā kāmānaṃ paṭiccasamuppannatā vibhāvitā, evaṃ kāmavattunopīti ubhayesampi aniccatā dukkhatā anattatā ca vibhāvitāti daṭṭhabbaṃ. **Madhurabhā-vanti** iminā kāmasannissitaṃ sukhaṃ somanassaṃ dasseti. “Yaṃ kho, bhikkhave, ime pañca kāmagaṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ kāmānaṃ assādo” ti (ma. ni. 1.166) hi vuttaṃ. **Amadhurabhāvanti** iminā pana kāmahetukaṃ dukkhaṃ domanassaṃ dasseti.

Phassāyatanānanti chadvārikassa phassassa kāraṇabhūtānaṃ cakkhādi-āyatanānaṃ. Tenāha **“cakkhādīnaṃ cakkhusamphassādikāraṇānaṃ”** ti. Punabbhava-kāraṇaṃ (2.0231) punobhavo uttarapadalopena, mano-saddassa viya ca purimapa-dassa okārantatā daṭṭhabbā. Punobhavo sīlametesanti **ponobhavikā**. Atha vā sīla-tthena ikasaddena gamitatthattā kiriyāvācakasaddassa adassanaṃ daṭṭhabbaṃ yathā apūpabhakkhanasīlo āpūpiko. Atha vā punabbhavaṃ denti, punabbhavāya saṃvattanti, punappunabbhave nibbattenti **ponobhavikā**. “Taddhitā” ti hi bahuva-cananiddesā vicittattā vā taddhitānaṃ abhidhānalakkhaṇattā vā “punabbhavaṃ denti” ti-ādīsipi atthesu ponobhavasiddhasiddhi daṭṭhabbā.

Visaṃyojenti paṭipannaṃ puggalaṃ kāmayogādito viyojenti **visaṃyogā**, asu-bhajjhānādīni visaṃyojanakāraṇāni. Tenāha **“visaṃyogāti visaṃyojanakāraṇāni”** ti-ādi.

Yogasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhaṇḍagāmaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Caravaggo

1. Carasuttavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame **caratoti** gacchantassa, caṅkamantassa vā. **Uppajjati kāmavitakko vā**ti vatthukāmesu avītarāgatāya tādise paccaye kāmapaṭisaṃyutto vā vitakko uppajjati ce, yadi uppajjati. **Byāpādavitakko vā vihiṃsāvitakko vā**ti āghā-tavinaye visesena cittassa adamittā āghātanimitte byāpādapaṭisaṃyutto vā vitakko, leḍḍudaṇḍādīti parahiṃsanavasena vihiṃsāpaṭisaṃyutto vā vitakko uppajjati ceti sambandho. **Taṃ ce bhikkhu adhvāsetī**ti taṃ yathāvuttaṃ kāmavita-kkādiṃ yathāpaccayaṃ attano citte uppannaṃ “itipāyaṃ vitakko pāpako, itipi akusalo, itipi sāvajjo, so ca kho attabyābādhāya saṃvattatī”ti-ādinā nayena paccave-kkhaṇāya abhāvato adhvāseti attano cittaṃ āropetvā vāseti. Adhvāsentoyeva ca **nappajahati** tadaṅgādippahānavasena na paṭinissajjati. Tato eva ca (2.0232) **na vinodeti** attano cittasantānato na nudati na nīharati. Tathā avinodanato **na byantīkaroti** na vigatantaṃ karoti. Ātāpī pahitatto yathā tesāṃ antopi nāvasissati antamaso bhaṅgamattampi, evaṃ karoti, ayaṃ pana tathā na karotīti attho. Tathābhūto pana **na anabhāvaṃ gameti** anu anu abhāvaṃ na gameti. Na pajahati ce, na vinodeti ceti iti-ādinā ce-saddaṃ yojetvā attho veditabbo.

Evambhūtoti evaṃ kāmavitakkādīhi pāpavitakkehi samaṅgibhūto. **Anātāpī**ti kilesānaṃ ātāpayikassa vīriyassa abhāvena anātāpī. Pāputrāsallakkhaṇassa otta-ppassa abhāvena **anottāpī**. **Satataṃ samitaṃ** Sabbakālaṃ nirantaraṃ. **Kusīto hīnavīriyoti** kusalehi dhammehi pariḥāpayitvā akusalapakke kucchitaṃ sīdanato kosajjasamannāgamena ca kusīto, sammappadhānavīriyābhāvena hīnavīriyo vīriyavirahitoti **vuccati** kathīyati. **Ṭhitassā**ti gamanaṃ upacchinditvā tiṭṭhato. Sayana-riyāpathassa visesato kosajjapakkhikattā yathā taṃsamaṅgino bhāvitattā sambhavantī, taṃ dassetuṃ “**jāgarassā**”ti vuttaṃ.

Sukkapakkhe **tañce bhikkhu nādhvāsetī**ti āradhvāriyassapi viharato anādi-mati saṃsāre cirakālabhāvitattā tathārūpapaccayasamāyoge satisammosena vā kāmavitakkādi uppajjati ce, taṃ bhikkhu attano cittaṃ āropetvā na vāseti, abbhantare na vāsetīti attho. Anadhvāseto kiṃ karoti? **Pajahati** chaḍḍeti. Kiṃ kaccavaraṃ viya piṭakenāti? Na, apica kho taṃ **vinodeti** nudati nīharati. Kiṃ balibaddaṃ viya patodenāti? Na, atha kho **byantīkaroti** Vigatantaṃ karoti, yathā tesāṃ antopi nāvasissati antamaso bhaṅgamattampi, tathā te karoti. Kathaṃ pana te tathā karoti? **Anabhāvaṃ gameti** anu anu abhāvaṃ gameti, vikkhambhanappahānena

yathā suvikkhambhitā honti, tathā ne karotīti vuttaṃ hoti.

Evambhūtoti-ādīsu evaṃ kāmavitakkādīnaṃ anadhivāsenā suvisuddhāsayo samāno tāya ca āsayasampattiyā tannimittāya ca payogasampattiyā (2.0233) parisuddhasīlo indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū satisampajaññaena samannāgato jāgariyaṃ anuyutto tadaṅgādivasena kilesānaṃ ātāpanalakkhaṇena vīriyena samannāgatattā **ātāpī**. Sabbaso pāputrāsena samannāgatattā **ottāpī satataṃ** rattindivaṃ. **Samitaṃ** nirantaraṃ samathavipassanānuyogavasena catubbidhasammappadhānasiddhiyā **āraddhavīriyo pahitatto**. Nibbānaṃ pati pesitacittoti **vuccati** kathiyatīti attho.

Gāthāsu **gehanissitanti** ettha gehavāsīhi apariccattattā gehavāsisabhāvattā gehadhammattā vā gehaṃ vuccati vatthukāmo. Atha vā gehappaṭibaddhabhāvato, kilesakāmānaṃ nivāsaṭṭhānabhāvato vā gehāti vuccanti, taṃvatthukattā kāmavitakkādi gehanissitaṃ nāma. **Kummaggapaṭipanno**ti yasmā ariyamaggassa uppathabhāvato abhijjhādayo tadekaṭṭhadhammā ca kummaggo, tasmā kāmavitakkādibahulo kummaggapaṭipanno. **Mohaneyyesu mucchitoti** mohasaṃvattaniyesu rūpādīsu mucchito sammatto ajjhoppanno. **Sambodhinti** ariyamaggañāṇaṃ. **Phuṭṭhanti** phusituṃ pattuṃ **pāpo so tādiso** micchāsaṅkappagocarō puggalo **abhabbo**, na kadāci taṃ pāpuṇātīti attho.

Vitakkaṃ samayitvānāti yathāvuttaṃ micchāvitakkaṃ paṭisaṅkhānabhāvanābalena vūpasametvā. **Vitakkūpasame ratoti** navannampi mahāvitakkānaṃ accantūpasamabhūte arahatte, nibbāne eva vā ajjhāsayena rato abhirato. **Bhabbo soti** so yathāvutto sammāpaṭipajjamāno puggalo pubbabhāge samathavipassanābalena sabbavitakke yathārahaṃ tadaṅgādivasena vūpasametvā ṭhito vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahattamaggañāṇasaṅkhātāṃ nibbānasaṅkhātāṃca anuttaraṃ **sambodhiṃ phuṭṭhuṃ** adhigantuṃ **bhabbo** arahā. Evamettha pāḷivaṇṇanā veditabbā.

Carasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sīlasuttavaṇṇanā

12. Dutiye **sampannasīlāti** ettha tividaṃ sampannaṃ paripuṇṇasamaṅgimadhuravasena. Tattha-

“Sampannaṃ (2.0234) sālikedāraṃ, suvā bhuñjanti kosiya;
paṭivedemi te brahme, na ne vāretumussahe”ti. (jā. 1.14.1)-

Idaṃ **paripuṇṇasampannaṃ** nāma. “Iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto upāgato samupāgato upapanno sampanno samannāgato”ti (vibha. 511)
idaṃ **samaṅgisampannaṃ** nāma. “Imissā, bhante, mahāpathaviyā heṭṭhimatalaṃ sampannaṃ, seyyathāpi khuddamadhuṃ anīlakaṃ, evamassādan”ti (pārā. 17)
idaṃ **madhurasampannaṃ** nāma. Idha paripuṇṇasampannavasena atthaṃ dassento “**sampannasīlāti paripuṇṇasīlā**”ti āha. Samaṅgisampannavasenapi

attho yujjatiyeva, tasmā **sampannasīlā**ti paripuṇṇasīlā hutvātipi sīlasamaṅgino hutvātipi evamettha attho daṭṭhabbo. Tattha sīlassa anavasesasamādānena akhaṇḍādibhāvappattiyā paripuṇṇasīlā, samādānato paṭṭhāya avicchindanato sīlasamaṅgino. Samādānavato hi accantavirodhidhammānuppattiyā sīlasamaṅgitā vedītabbā, cetanādīnaṃ pana sīlanalakkhaṇānaṃ dhammānaṃ pavattilakkhaṇena vattabbameva natthi.

Tattha “paripuṇṇasīlā”ti iminā atthena khettdosavigamena khettapāripūrī viya sīladosavigamena sīlapāripūrī vuttā hoti. Yathā hi khettaṃ bījakhaṇḍaṃ, vappakhaṇḍaṃ, udakakhaṇḍaṃ, ūsakhaṇḍanti catudosasamannāgataṃ aparipūraṃ hoti. Tattha **bījakhaṇḍaṃ** nāma yattha antarantarā bījāni khaṇḍāni vā pūtīni vā hontī, tāni yattha patanti, tattha sassamaṃ na uṭṭheti, khettaṃ khaṇḍaṃ hoti, aparipūraṃ hotīti attho. **Vappakhaṇḍaṃ** nāma yattha akusalo bījāni vapanto antarantarā nipātetī. Evañhi sabbattha sassamaṃ na uṭṭheti, khettaṃ khaṇḍaṃ hoti. **Udaka-khaṇḍaṃ** nāma yattha katthaci udakaṃ atibahuṃ vā hoti, na vā hoti. Tatrāpi hi sassāni na uṭṭhenti, khettaṃ khaṇḍaṃ hoti. **Ūsakhaṇḍaṃ** nāma yattha kassako kismiñci padese naṅgalena bhūmiṃ cattāro pañca vāre kasanto atigambhīraṃ karoti, tato ūsaṃ uppajjati. Tatrāpi hi sassamaṃ na uṭṭheti, khettaṃ khaṇḍaṃ hoti, tādīsāñca khettaṃ na mahapphalaṃ hoti na mahānisamaṃsaṃ. Tatrāpi bahumpi vapitvā appaṃ labhati. Imesaṃ pana catunnaṃ dosānaṃ vigamā khettaṃ paripuṇṇaṃ hoti, tādīsāñca khettaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisamaṃsaṃ. Evameva khaṇḍaṃ, chiddaṃ, sabalaṃ, kammāsanti catudosasamannāgataṃ sīlaṃ aparipūraṃ hoti, tādīsāñca (2.0235) sīlaṃ na mahapphalaṃ hoti na mahānisamaṃsaṃ. Imesaṃ pana catunnaṃ dosānaṃ vigamā sīlaṃ paripuṇṇaṃ hoti, tādīsāñca sīlaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisamaṃsaṃ.

“Sīlasamaṅgino”ti iminā panatthena sīlena samaṅgibhūtā samodhānagatā samannāgatā hutvā viharathāti idameva vuttaṃ hoti. Tattha dvīhi kāraṇehi sampannasīlatā hoti sīlavipattiyā ādīnavadassanena, sīlasampattiyā ca ānisamaṃsadassanena. Tadubhayampi **visuddhimagge** (visuddhi. 1.14) vitthāritaṃ. Tattha “sampannasīlāti ettāvata ca kira bhagavā catupārisuddhisīlaṃ uddisitvā ‘pātimokkhasaṃvarasaṃvutā’ti iminā tattha jeṭṭhakasīlaṃ vitthāretvā dasseti”ti divāvihāravāsī sumatthero āha. Antevāsiko panassa tepiṭakacūḷanāgatthero āha- “ubhayatthāpi pātimokkhasaṃvarō bhagavatā vutto, pātimokkhasaṃvaroyeva hi sīlaṃ, itarāni pana tīṇi sīlanti vuttaṭṭhānaṃ nāma atthī”ti vatvā taṃ ananujānanto āha- “indriya-saṃvarō nāma chadvārarakkhāmattakameva, ājīvapārisuddhi dhammena samena paccayuppattimattaṃ, paccayanissitaṃ paṭiladdhapaccaye idamattanti paccavekkhitvā paribhuñjanamattaṃ. Nippariyāyena pātimokkhasaṃvarō sīlaṃ. Yassa so bhinno, ayaṃ chinnaśiso viya puriso hatthapāde, sesāni rakkhissatīti na vattabbo. Yassa pana so arogo, ayaṃ acchinnaśiso viya puriso

jīvitam, sesāni puna pākatikāni katvā rakkhitum sakkoti. Tasmā ‘sampannasīlā’ti iminā pātimokkhasaṃvaram uddisitvā ‘sampannapātimokkhā’ti tasseva veva-
canaṃ vatvā taṃ vitthāretvā dassento ‘pātimokkhasaṃvarasaṃvutā’ti-ādīmāhā”ti.

Pātimokkhasaṃvarasīlena saṃvutāti yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti pātimokkhanti laddhanāmena sikkhāpadasīlena pihitakāyavacīdvārā. Evaṃbhūtā ca tena upetā samannāgatā nāma hontīti āha “**upetā hutvā**”ti. **Ācārena ca gocarena ca sampannā**ti kāyikavācasika-avītikkama-saṅkhātena ācārena, na-vesiyagocaratādīsaṅkhātena gocarena ca sampannā, sampanna-ācāragocarāti attho. **Aṇupamāṇesū**ti atiparittakesu anāpattigamanī-yesu. Dukkaṭadubbhāsitamattesūti apare. **Dosesū**ti (2.0236) gārayhesu akusala-dhammesu. **Bhayato dassanasīlā**ti paramāṇumattampi vajjaṃ sineruppamāṇaṃ viya katvā bhāyanasīlā. **Sabbasikkhākoṭṭhāsesū**ti mūlapaññatti-anupaññattisabba-tthapaññattipadesapaññatti-ādibhedesu. **Taṃ taṃ samādātabbaṃ samādāyā**ti yaṃ kiñci sikkhākoṭṭhāsesu mūlapaññatti-ādibhedesu sikkhitabbaṃ paṭipajjitabbaṃ pūritabbaṃ kāyikaṃ vācasikaṃ vā sīlaṃ, taṃ sabbaṃ sammā ādāya, sammadeva sakkaccaṃ sabbaso ca ādiyitvāti attho.

Udayaṃ passanto pañcavīsati lakkhaṇāni passatīti “avijjāsamudayā rūpasamudayoti paccayasamudayaṭṭhena rūpakkhandhassa udayaṃ passati. Taṇhāsamudayā ...pe... kammāsamudayā ...pe... āhārasamudayā rūpasamudayoti paccayasamudayaṭṭhena rūpakkhandhassa udayaṃ passati. Nibbattilakkhaṇaṃ passantopi rūpakkhandhassa udayaṃ passati. Rūpakkhandhassa udayaṃ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passati. Tathā avijjāsamudayā vedanāsamudayoti paccayasamudayaṭṭhena vedanākkhandhassa udayaṃ passati. Taṇhāsamudayā ...pe... kammāsamudayā ...pe... phassasamudayā vedanāsamudayoti paccayasamudayaṭṭhena vedanākkhandhassa udayaṃ passati. Nibbattilakkhaṇaṃ passantopi vedanākkhandhassa udayaṃ passati. Vedanākkhandhassa udayaṃ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passati”ti-ādinā nayena ekekasmim khandhe pañca pañca katvā vuttāni pañcavīsati udayalakkhaṇāni passati.

Vayaṃ passanto pañcavīsati lakkhaṇāni passatīti “avijjānirodhā rūpanirodhoti paccayanirodhaṭṭhena rūpakkhandhassa vayaṃ passati. Taṇhānirodhā ...pe... kammanirodhā ...pe... āhāranirodhā rūpanirodhoti paccayanirodhaṭṭhena rūpakkhandhassa vayaṃ passati. Vipariṇāmalakkhaṇaṃ passantopi rūpakkhandhassa vayaṃ passati. Rūpakkhandhassa vayaṃ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passati. Avijjānirodhā ...pe... taṇhānirodhā ...pe... phassanirodhā vedanānirodhoti paccayanirodhaṭṭhena vedanākkhandhassa vayaṃ passati. Vipariṇāmalakkhaṇaṃ passantopi vedanākkhandhassa vayaṃ passati. Vedanākkhandhassa vayaṃ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passati”ti-ādinā nayena ekekasmim khandhe pañca pañca katvā vuttāni pañcavīsati vayalakkhaṇāni passati. **Pesitattoti** nibbānaṃ pati pesitacitto. **Kathayantī**ti tathāvidhaṃ bhikkhuṃ buddhādayo ariyā ācikkhanti.

Yataṃ (2.0237) **careti** vāyamamāno careyya, caṅkamanādivasena gamanaṃ kappentopi “anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya

chandaṃ janeti vāyamati”ti-ādinā (vibha. 432) nayena vuttappadhānavīriyaṃ karonto ghaṭento vāyamanto yathā akusaladhammā pahiyanti, kusaladhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, evaṃ gamanaṃ kappeyyāti attho. Esa nayo sese-supi. **Yatamenam pasārayeti** etaṃ pasāretabbaṃ hatthapādādiṃ yataṃ yata-māno yathāvuttavīriyasamaṅgī hutvā pasāreyya, sabbattha padhānaṃ na jahe-yyāti adhippāyo.

Idāni yathā paṭipajjanto yataṃ yatanto nāma hoti, taṃ paṭipadaṃ dassetuṃ “**uddhan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **uddhanti** upari. **Tiriyanti** parito, puratthimadisādiva-sena samantato disābhāgesūti attho. **Apācīnanti** heṭṭhā. **Yāvatā jagato gatīti** yattakā sattasaṅkhārabhedassa lokassa pavatti, tattha sabbatthāti attho. Ettāvatā anavasesatā sammasanañānaṃ visayaṃ saṅgahetvā dasseti. **Samavekkhitāti** samā hetunā ñāyena avekkhitā, aniccādivasena vipassitāti vuttaṃ hoti. **Dhammā-nanti** sattaṣuññānaṃ. **Khandhānanti** rūpādīnaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ. **Udaya-bbayanti** udayaṅca vayaṅca. Idaṃ vuttaṃ hoti- upari tiriyaṃ adhoti tidhā saṅga-hite sabbasmiṃ loke atītādibhedabhinnānaṃ pañcupādānakkhandhasaṅkhātānaṃ sabbesaṃ rūpārūpadhammānaṃ aniccādisammasanādhigatena udayabbayañā-ṇena pañcavīsatiyā ākārehi udayaṃ, pañcavīsatiyā ākārehi vayaṃ samavekkhitā samanupassitā bhaveyyāti.

Cetosamathasāmīcinti cittasaṃkilesānaṃ accantavūpasamanato cetosamatha-saṅkhātassa ariyamaggassa anucchavikaṃ paṭipadāñānadassanavisuddhiṃ. **Sikkhamānanti** paṭipajjamānaṃ bhāventam ñānaparamparā nibbattentaṃ. **Sadāti** sabbakālaṃ rattiṅceva divā ca. **Satanti** catusampajaññasamannāgatāya satiyā satokārī. Evampettha gāthāvaṇṇanā daṭṭhabbā. Sesamettha suviññeyyameva.

Sīlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Padhānasuttavaṇṇanā

13. Tatiye (2.0238) **uttamavīriyānīti** seṭṭhavīriyāni visiṭṭhassa atthassa sādha-nato. Māro dhiyyati etthāti **māradheyyaṃ**, kilesamārassa pavattiṭṭhānabhūtaṃ, taṃ tebhūmakavaṭṭanti āha “**tebhūmakavaṭṭasaṅkhātāṃ māradheyyaṃ**”ti. Jātimara-ṇato jātaṃ bhayaṃ **jātimaraṇabhayaṃ**, jātimaraṇameva vā bhayahetuto bhayanti **jātimaraṇabhayaṃ**. Tenāha “**jātiñca maraṇaṅca ...pe... bhayassā**”ti sesaṃ uttāna-meva.

Padhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Saṃvarasuttavaṇṇanā

14. Catutthe saṃvarādīnaṃ sādhanavasena padahati etehīti **padhānāni**. **Saṃva-**

rantassa uppannavīriyanti yathā abhijjhādayo na uppajjanti, evaṃ satiyā upa-
tṭhāne cakkhādīnaṃ pidahane analasassa uppannavīriyaṃ. **Pajahantassāti** vino-
dentassa. **Uppannavīriyanti** tasseva pahānassa sādhanavasena pavattavīriyaṃ.
Bhāventassa uppannavīriyanti etthāpi eseva nayo. **Samādhinimittanti** samādhi
eva. Purimuppannasamādhi hi parato uppajjanakasamādhissa kāraṇaṃ hotīti
“samādhinimittan” ti vuttaṃ.

Upadhivivekattāti khandhūpadhi-ādi-upadhīhi vivittattā vinissaṭṭattā. **Taṃ āga-
mmāti** taṃ nibbānaṃ maggena adhigamahetu. Rāgādayo virajjanti ettha, etenāti
virāgo. Evaṃ **nirodh**opi datṭhabbo. Yasmā idha bojjhaṅgamissakavasena icchitā,
tasmā “**āramaṇavasena vā adhigantabbavasena vā**” ti vuttaṃ. Tattha **adhiganta-
bbavasena** tanninnatāvasena. **Vossaggapariṇāminti** vossaggavasena pariṇā-
mitaṃ pariccajanavasena ceva pakkhandanavasena ca pariṇāmanasīlaṃ.
Tenāha “**dve vossaggā**” ti-ādi. Khandhānaṃ pariccajanaṃ nāma tappaṭibaddhaki-
lesappahānavasena yenākārena vipassanā kilese pajahati, tenevākārena tanni-
mittakkhandhe ca pajahatīti vattabbataṃ arahatīti āha “**vipassanā ...pe... pariccaja-
tī**” ti. Yasmā vipassanā vuṭṭhānagāminibhāvaṃ pāpuṇanti ninnapoṇapabbhārabhā-
vena ekaṃsato nibbānaṃ pakkhandatīti vattabbataṃ labhati, maggo ca samu-
cchedavasena kilese (2.0239) khandhe ca rāgaṃ pariccajati, tasmā yathākkamaṃ
vipassanāmaggānaṃ vasena **pakkhandanapariccāgavossaggā** veditabbā. **Vosa-
ggatthāyāti** pariccāgavossaggatthāya ceva pakkhandanavossaggatthāya ca. **Pari-
ṇamatīti** pariccajati. Taṃ pana pariṇāmanaṃ vuṭṭhānagāminibhāvappattiyā ceva
ariyamaggabhāvappattiyā ca icchitanti āha “**vipassanābhāvañca maggabhāvañca
pāpuṇātī**” ti. **Sesapadesūti** “dhammavicayasambojjhaṅgaṃ bhāvetī” ti-ādīsu sesa-
sambojjhaṅgakoṭṭhāsesu.

Bhaddakanti abhaddakānaṃ nīvaraṇādipāpadhammānaṃ vikkhambhanena
rāgavigamanena ekantahitattā dullabhataṃ ca bhaddakaṃ sundaraṃ. Na hi aññaṃ
samādhinimittaṃ evaṃ dullabhaṃ rāgassa ujuvipaccanīkabhūtaṃ atthi. **Anurakkha-
tīti** ettha anurakkhanā nāma adhigatasamādhito yathā parihāni na hoti, evaṃ paṭi-
pattisāsana-tappaṭipakkhavigamanenāti āha “**samādhi**” ti-ādi. **Aṭṭhikasaññādikāti**
aṭṭhikajjhānādikā. Saññāsīsena hi jhānaṃ vadati. Sesamettha uttānameva.

Samvarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paññattisuttavaṇṇanā

15. Pañcame attabhāvo etesaṃ atthīti attabhāvino, tesam **attabhāvīnaṃ**.
Tenāha “**attabhāvavantānan**” ti. **Yāva chattimsāya indānaṃ āyuppamaṇaṃ, tāva
paṇite kāme paribhuñjīti** mandhāturājā kira ekadivasam attano pariṇāyakarataṃ
pucchi- “atthi nu kho manussalokato ramaṇiyataraṃ ṭhānan” ti. Kasmā deva evaṃ
bhaṇasi, kiṃ na passasi candimasūriyānaṃ ānubhāvaṃ, nanu etesaṃ ṭhānaṃ ito
ramaṇiyataranti? Rājā cakkaratanaṃ purakkhatvā tattha agamāsi.

Cattāro mahārājāno “mandhātumahārājā āgato”ti sutvā “tāvamahiddhiko mahārājā na sakkā yuddhena paṭibāhitun”ti sakarajjaṃ niyyātesuṃ. So taṃ gahetvā puna pucchi- “atthi nu kho ito ramaṇiyataraṃ ṭhānan”ti. Athassa tāvatimsabhavanam kathayimsu. “Tāvatimsabhavanam, deva, ramaṇiyam, tattha sakkassa devaraṅṅo ime cattāro mahārājāno (2.0240) pāricārikā dovārikabhūmiyam tiṭṭhanti. Sakko devarājā mahiddhiko mahānubhāvo. Tassimāni upabhogaṭṭhānāni- yojanasahassubbedho vejyantapāsādo, pañcayojanasatubbedhā sudhammadevasabhā, diyaḍḍhayaojanasatiko vejyantaratho, tathā erāvaṇo hatthi, dibbarukkhasahappaṭimaṇḍitam nandanavanam, cittalatāvanam, phārusakavanam, yojanasatubbedho pāricchattako koviḷāro, tassa heṭṭhā saṭṭhiyojanāyāmā paññāsayojanavitthārā pañcadasayojanubbedhā jayasumanapupphavaṇṇā paṇḍukambasilā, yassā mudutāya sakkassa nisīdato upaḍḍhakāyo anuppavisa-ti”ti.

Taṃ sutvā rājā tattha gantukāmo cakkaratanaṃ abbhukkiri. Taṃ ākāse uṭṭhahi saddhiṃ caturaṅginiyā senāya. Atha dvinnaṃ devalokānaṃ vemajjhato cakkaratanaṃ otarivā pathaviyā āsanne ṭhāne aṭṭhāsi saddhiṃ pariṇāyakaratanappamukhāya caturaṅginiyā senāya. Rājā ekakova attano ānubhāvena tāvatimsabhavanam agamāsi. Sakko “mandhātā āgato”ti sutvā tassa paccuggamaṃ katvā “svāgataṃ, mahārāja, sakaṃ, te mahārāja, anusāsa mahārājā”ti vatvā saddhiṃ nātakehi rajjaṃ dve bhāge katvā ekaṃ bhāgamadāsi. Raṅṅo tāvatimsabhavane patiṭṭhitamattasseva manussagandhasarīranissandādimanussabhāvo vigacchi, devaloke pavattivipākadāyino aparapariyāyavedaniyassa kammaṃ katokāsattā sabbadā soḷasavassuddesikatāmālāmilāyanādidevabhāvo pāturahosi. Tassa sakkena saddhiṃ paṇḍukambasilāya nisinnassa akkhinimisanamattena nānattaṃ paññāyati. Taṃ asallakkhenta devā sakkassa ca tassa ca nānatte muyhanti. So tattha dibbasampattiṃ anubhavamāno tadā manussānaṃ asaṅkhyeyyāyukatāya yāva chattimsa sakkā upapajjitvā cutā, tāva sakkarajjaṃ kāretvā “kiṃ me iminā upaḍḍharajjena”ti atitto kāmehi tato cavitvā attano uyyāne patito manussaloke utukakkhaḷatāya vātātapena phusitagatto kālamakāsi. Tena vuttaṃ “**devaloke pana yāva chattimsāya indānaṃ āyuppamaṇaṃ, tāva paṇite kāme paribhuñji**”ti.

Paññattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sokhummasuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe (2.0241) **sukhumalakkhaṇappaṭivijjanakānīti** aniccādisukhumalakkhaṇānaṃ paṭivijjanakāni.

Sukhumalakkhaṇapariggāhakañāṇenāti sukhumalakkhaṇapariggāhakena ñāṇena. **Parato jānitvāti** avasavattanena aññato jānitvā. Saṅkhārā hi “mā bhijjiṃ-sū”ti icchitāpi bhijjanteva, tasmā te avasavattitāya pare nāma. Sā ca nesaṃ paratā aniccadassane pākaṭā hotīti vuttaṃ “**iminā hi padena aniccānupassanā kathitā**”ti. Sesam uttānameva.

Sokhummasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-10. Paṭhama-agatisuttādivaṇṇanā

17-20. Sattame **chandāgatinti** ettha sandhivasena saralopoti dassento āha “**chandena agatin**”ti. **Chandāti** hetumhi nissakkavacananti āha “**chandenā**”ti, pemeṇāti attho. Chandasaddo hettha taṇhāpariyāyo, akusalacchandapariyāyo vā. **Sesesūti** “dosāgatiṃ gacchatī”ti-ādīsu.

Ettha ca yo “ayaṃ me mittoti vā, sandiṭṭhoti vā, ñātakoti vā, lañcaṃ vā pana me detī”ti chandavasena assāmikaṃ sāmikaṃ karoti, ayaṃ chandena akattabbaṃ karoti nāma. Yo “ayaṃ me verī”ti cirakālānubaddhaveravasena vā, taṅkhaṇuppannakodhavasena vā sāmikaṃ assāmikaṃ karoti, ayaṃ dosena akattabbaṃ karoti nāma. Yo pana mandattā momūhattā yaṃ vā taṃ vā ayuttaṃ akāraṇaṃ vatvā assāmikaṃ sāmikaṃ karoti, ayaṃ mohena akattabbaṃ karoti nāma. Yo pana “ayaṃ rājavallabhoti vā visame corādike visamāni vā kāyaduccaritādīni samādāya vattanena visamanissito vā, anattampi me kareyyā”ti bhīto assāmikaṃ sāmikaṃ karoti, ayaṃ bhayena akattabbaṃ karoti nāma.

Yo pana kiñci bhājento “ayaṃ me sandiṭṭho vā sambhatto vā”ti pemavasena atirekaṃ deti, “ayaṃ me verī”ti dosavasena ūnakaṃ deti (2.0242), yo muyhanto dinnādinnaṃ ajānamāno kassaci ūnaṃ, kassaci adhikaṃ deti, “ayaṃ imasmiṃ adiyamāne mayhaṃ anattampi kareyyā”ti sīto kassaci atirekaṃ deti, so catubbidhopi yathānukkamena chandāgati-ādīni gacchanto akattabbaṃ karoti nāma.

Nihīyati tassa yasoti tassa agatigāmino kittiyasopi parivārayasopi nihīyati parihāyati. Yassati tena kittiyatīti hi yaso, kitti thutighoso. Yassati tena purecarānucara-bhāvena parivārayatīti yaso, parivāro. Aṭṭhamanavamadasamāni uttānatthāneva.

Caravaggo dutiyo.

3. Uruvelavaggo

1. Paṭhama-uruvelasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame mahāvelā viya **mahāvelā**, vipulavālikapuñjatāya

mahanto velātaṭo viyāti attho. Tenāha “**mahāvālikarāsīti attho**” ti. Uru, maru, sikatā, vālukā, vaṇṇu, vālikāti ime saddā samānatthā, byañjanameva nānaṃ. Tenāha “**urūti vālikā vuccati**” ti.

Najjāti nadati saddāyatīti nadī, tassā najjā, nadiyā ninnagāyāti attho. **Nerañjarāyāti** “nelañjalāyā” ti vattabbe la-kārassa ra-kāraṃ katvā “nerañjarāyā” ti vuttaṃ, kaddamasevālapaṇakādidosarahitasalilāyāti attho. Keci “nīlaṃ-jalāyāti vattabbe nerañjarāyā” ti vadanti. Nāmameva vā etaṃ tassā nadiyāti veditabbaṃ. Tassā nadiyā tīre yattha bhagavā vihāsi, taṃ dassetuṃ “**ajapālanigrodhe**” ti vuttaṃ. Kasmā panāyaṃ ajapālanigrodho nāma jātoti āha “**tassā**” ti-ādi. **Keci** pana “yasmā tattha vede sajjhāyituṃ asamatthā mahallakabrāhmaṇā pākāraparikkhepayuttāni nivesanāni katvā sabbe vasiṃsu, tasmāssa ajapālanigrodhoti nāmaṃ jātan” ti vadanti (2.0243). Tatrāyaṃ vacanatto- na japantīti ajapā, mantānaṃ anajjhāyakāti attho. Ajapālanti ādiyanti nivāsaṃ etthāti **ajapāloti**. Apare pana vadanti “yasmā majjhanhikasamaye antopaviṭṭhe aje attano chāyāya pāleti rakkhati, tasmā ‘ajapālo’ tissa nāmaṃ ruḷhan” ti. Sabbathāpi nāmametaṃ tassa rukkhassa.

Paṭhamābhisambuddhoti paṭhamaṃ abhisambuddho, anunāsikalopenāyaṃ niddeṣo. Tenevāha “**sambuddho hutvā paṭhamamevā**” ti. **Paṭhamanti** ca bhāvanapūṃsakaniddeṣo, tasmā abhisambuddho hutvā paṭhamaṃ ajapālanigrodhe viharāmīti evamettha sambandho veditabbo. **Ayaṃ vitakkoti** ayaṃ “kinnu khvāhaṃ ...pe... vihareyyan” ti evaṃ pavattavitakko. Hatthī ca vānaro ca tittiro ca **hatthivānaratittirā**.

Ye vuddhamapacāyantīti jātivuddho, vayovuddho, guṇavuddhoti tayo vuddhā. Tesu jātisampanno **jātivuddho** nāma, vaye ṭhito **vayovuddho** nāma, guṇasampanno **guṇavuddho** nāma. Tesu guṇasampanno vayovuddho imasmiṃ ṭhāne vuddhoti adhippeto. **Apacāyantīti** jeṭṭhāpacāyikākammaena pūjenti. **Dhammassa kovidāti** jeṭṭhāpacāyanadhammassa kovidā kusalā. **Diṭṭheva dhammeti** imasmiṃyeva attabhāve. **Pāsaṃsāti** pasaṃsārahā. **Samparāye ca suggatīti** samparetabbe imaṃ lokaṃ hitvā gantabbe paralokepi tesam sugatīyeva. Ayaṃ panettha piṇḍattho- khattiyā vā hontu brāhmaṇā vā vessā vā suddā vā gahaṭṭhā vā pabbajitā vā tiracchānagatā vā, ye keci sattā jeṭṭhāpacitikammaena silādiguṇasampannānaṃ vayovuddhānaṃ apacitiṃ karonti, te imasmiṃca attabhāve jeṭṭhāpacitikārakāti pasaṃsaṃ vaṇṇanaṃ thomaṃ labhanti, kāyassa ca bhedaṃ sagge nibbantantīti.

Aññasminti parasmim. Attā na hotīti **añño**, paro. So panettha na yo koci adhippeto, atha kho garuṭṭhāniyo. Tenāha “**kañci garuṭṭhāne aṭṭhapetvā**” ti. Patissati garuno āṇaṃ sampaṭicchati patisso, na patisso **appatisso**, **patissayarahito**, garupassayarahitoti attho.

Sadevaketi (2.0244) avayavena viggaho samudāyo samāsatto. **Sadevakaggahaṇena** pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ pārisesañāyena itaresaṃ padantarehi saṅgahitattā. **Samārakaggahaṇena** chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ paccāsattiñāyena. Tattha hi māro jāto tannivāsī ca hoti. **Sabrahmakavacanena** brahmakāyikādibrahmaggaṇaṃ paccāsattiñāyeneva. **Sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāyāti**

sāsanassa paccatthikasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃ. Nidassanamattañcetaṃ paccatthikānaṃ asamitābhāhitapāpānañca samaṇabrāhmaṇānaṃ teneva vacanena gahitattā. Kāmaṃ “sadevake”ti-ādivisesanānaṃ vasena sattavisayo lokasaddoti viññāyati tulyayogavisayattā tesam, “salomako sapakkhako”ti-ādīsu pana atulyayoge ayaṃ samāso labbhatīti byabhicāradassanato **pajā**gahaṇanti pajāvacaṇena sattalokaggahaṇaṃ.

Devabhāvasāmaññaena mārabrahmesu gahitesupi itarehi tesam labbhamānavisesadassanattaṃ visuṃ gahaṇanti dassento “**māro nāmā**”ti-ādimāha. Māro brahmānampi vicakkhukammāya pahotīti āha “**sabbesan**”ti. **Uparī**ti uparibhāge. **Brahmā**ti dasasahassibrahmānaṃ sandhāyāha. Tathā cāha “**dasahi aṅgulīhī**”ti-ādi. Idha dīghanikāyādayo viya bāhirakānampi ganthanikāyo labbhatīti āha “**ekānikāyādivasenā**”ti. **Vatthuvijjādī**ti **ādi**-saddena vijjāṭṭhānāni saṅgayhanti. Yathā-sakaṃ kammakilesehi pajātattā nibbattattā pajā, sattanikāyo, tassā **pajāya**. **Sadeva-manussāyā**ti vā iminā sammutidevaggahaṇaṃ tadavasiṭṭhamanussalokaggahaṇaṃca daṭṭhabbaṃ.

Evam bhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetvā idāni abhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetuṃ “**apicetthā**”ti-ādi vuttaṃ. **Lokavasena vuttāni** “lokīyanti ettha kammaṃ kammaphalāni”ti katvā. **Pajāvasena** “hetupaccayehi pajātā”ti katvā. **Sīlasampannataranti** ettha paripuṇṇasampannatā adhippetā “sampannaṃ sālīkedāraṇa”ti-ādīsu (jā. 1.14.1) viya. Tenāha “**adhikataranti attho**”ti. Paripuṇṇaṃhi adhikataranti vattuṃ arahati. **Kāraṇanti** yuttiṃ. **Atthanti** aviparītatthaṃ. **Vaḍḍhanti** ativaḍḍhinimittaṃ.

Iminā (2.0245) **vacanenā**ti imasmiṃ sutte anantaraṃ vuttavacaṇena. Na kevalaṃ imināva, suttantarampi ānetvā paṭibāhitabboti dassento “**na me ācariyo atthī**”ti-ādimāha. Tattha **na me ācariyo atthī**ti lokuttaradhamme mayhaṃ ācariyo nāma natthi. Kiñcāpi lokiyadhammānampi yādiso lokanāthassa adhigamo, na tādiso adhigamo parūpadeso atthi. Lokuttaradhamme panassa lesopi natthi. **Natthi me paṭipuggaloti** mayhaṃ sīlādīhi guṇehi paṭinidhibhūto puggalo nāma natthi. **Saranti** karaṇe etaṃ paccattavacaṇanti āha “**sarantenā**”ti, **saranti** vā saraṇahetu cāti attho.

Yatoti bhummatthe tosaddoti āha “**yasmiṃ kāle**”ti. Rattiyo jānantīti rattaññū, attano pabbajitadivasato paṭṭhāya bahū rattiyo jānanti, cirapabbajitāti vuttaṃ hoti. Rattaññūnaṃ mahantabhāvo **rattaññumahantaṃ**. Bhāvappadhāno esa niddeso. “Rattaññumahattaṇa”ti vā pāṭho. Esa nayo sesesupi. Theranavamajjhimānaṃ vasena vipulabhāvo **vepullamahantaṃ**. Sikkhattayasaṅgahitassa sāsanabrahmacariyassa jhānābhīññādivasena vipulabhāvo **brahmacariyamahantaṃ**. Visiṭṭhassa paccayalābhassa vipulabhāvo **lābhaggamahantaṃ**. **Catubbidhena mahantenā**ti catubbidhena mahantabhāvena. **Mahāpajāpatiyā dussayugadānakā**leti bhagavato saṅge gāravassa pākaṭakāladassanamattaṃ. Na hi bhagavā tato pubbe saṅge gāravarahito vihāsi.

Paṭhama-uruvelasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2.Dutiya-uruvelasuttavaṇṇanā

22. Dutiye **huhuṅkajātikenāti** so kira diṭṭhamaṅgaliko mānavasena kodhavasena ca “huhun”ti karonto vicarati, tasmā huhuṅkajātikoti vuccati. “Huhukkajātiko”-tipi paṭhanti, tena saddhiṃ āgatāti attho. **Jarājiṇṇāti** jarāya khaṇḍadantapalitakesā-dibhāvaṃ āpāditā. **Vayovuddhāti** aṅgapaccaṅgānaṃ vuddhimariyādappattā. **Jāti-mahallakā** Ti upapattiyā mahallakabhāvena samannāgatā. Mahattaṃ lanti gaṇhantīti (2.0246) mahallakā, jātiyā mahallakā, na vibhavādināti jātimahallakā. **Vayo-anuppattāti** pacchimavayaṃ sampattā, pacchimavayo nāma vassasatassa pacchimo tatiyo bhāgo. **Jiṇṇāti** vā porāṇā, cirakālappavattakulanvayāti vuttaṃ hoti. **Vuddhāti** silācārādiguṇavuddhiyuttā. **Mahallakāti** vibhavamahantatāya samannāgatā. **Mahaddhanāti** mahābhogā. **Addhagatāti** maggappaṭipannā brāhmaṇānaṃ vatacariyādimariyādaṃ avitikkamma caramānā. **Vayo-anuppattāti** jātivuddhabhāvaṃ antimavayaṃ anuppattā. **Suttaṃ netanti** ettha suttaṃ no etanti pada-cchedo. **Noti** ca karaṇatthe sāmivacanaṃ. Tenāha “**amhehi sutan**” ti.

Akāleti ayuttakāle. **Asabhāvaṃ vadatīti** yaṃ natthi, taṃ vadati. **Anatthaṃ vadatīti** akāraṇanissitaṃ vadati. **Akāraṇanissitanti** ca nipphalanti attho. Phalañhi kāraṇanissitaṃ. Akāraṇanissitatā ca tadavinābhāvato akāraṇe nissitaṃ, nipphalaṃ samphanti vuttaṃ hoti. **Avinayaṃ vadatīti** na saṃvaravinayappaṭisaṃyuttaṃ vadati, attano suṇantassa ca na saṃvaravinayāvahaṃ vadatīti vuttaṃ hoti. **Na hadaye nidhetabbayuttakanti** ahitasamphittatā cittaṃ anuppavesetvā nidhetuṃ ayuttaṃ. **Kathetuṃ ayuttakālenāti** dhammaṃ kathentena yo attho yasmimṃ kāle vattabbo, tato pubbe pacchā ca tassa akālo, tasmimṃ ayuttakāle vattā. **Apadesarहितanti** suttāpadesarahitaṃ. **Sāpadesaṃ sakāraṇaṃ katvā na kathetīti** “bhagavatā asuke sutte evaṃ vuttan” ti evaṃ sāpadesaṃ kāraṇasahitaṃ katvā na katheti.

Pariyantarहितanti paricchedarahitaṃ, suttaṃ vā jātakaṃ vā nikkhipitvā tassa anuyogaṃ upamaṃ vā vatthuṃ vā āharitvā yaṃ suttaṃ jātakaṃ vā nikkhipitaṃ, tassa sarīrabhūtaṃ kathaṃ anāmasitvā

bāhirakathamyeva katheti, nikkhittam nikkhittamattameva hoti, “suttam nu kho katheti jātakam nu kho, nāssa antam vā koṭim vā passāmā”ti vattabbatam āpajjati. Yathā vaṭarukkhasākhānam gatagataṭṭhāne pārōhā otaranti, otiṇṇo-tiṇṇaṭṭhāne viruḷhim āpajjitvā puna vaḍḍhantiyeva, evaṃ aḍḍhajojanampi yojanampi gacchatiyeva. Gacchante gacchante pana mūlarukkho vinassati, anujātapārohamūlāniyeva tiṭṭhanti, evaṃ ayampi nigrodhadhammakathiko nāma hoti. Nikkhittam nikkhittameva katvā passeneva pariharanto gacchati. Yo pana bahumpi (2.0247) bhaṇanto “etadatthamidam vuttan”ti nikkhittasuttato aññampi anuyogūpamāvattthivasena tadupayogīnam āharitvā āharitvā jānāpetum sakkoti, tathārūpassa dhammakathikassa bahumpi kathetum vaṭṭati. **Na lokiyalokuttara-atthanissitanti attano paresaṅca na lokiyalokuttarahitāvahaṃ.**

Pakaṭṭhānam ukkaṭṭhānam sīlādi-atthānam bodhanato sabhāvaniruttivasena ca buddhādīhi bhāsītattā pakaṭṭhānam vacanappabandhānam āḷīti **pāḷi**, pariyattidhammo. Purimassa atthassa pacchimena atthena anusandhānam **anusandhi**, atthamukhena pana pāḷippadesānampi anusandhi hotiyeva. Svāyam anusandhi pucchānusandhi-ajjhāsāyānusandhiyathānusandhi-ādivasena catubbidho, taṃtaṃdesanānam pana pubbāparapāḷivasena anusandhivasena **pubbāparavasenāti** paccekam yojetabbam. **Uggahitanti** byañjanaso atthaso ca uddham uddham gahitam, pariyāpuṇanavasena ceva paripucchāvasena ca hadayena gahitanti attho. Vaṭṭadukkhanissaraṇatthikehi sotabbato **sutam**, pariyattidhammo. Taṃ dhāretīti **sutadharo**. Yo hi sutadharo, sutam tasmim patitṭhitam hoti suppatitṭhitam arogikam, tasmā vuttam “**sutassa ādhārabhūto**”ti. Tenāha “**yassa hi**”ti-ādi. Ekaṃ padaṃ ekakkharampi avinaṭṭham hutvā sanniciyatīti sannicayo, sutam sannicayo etasminti **sutasannicayo**. **Ajjhosāyāti** anuppavisitvā. **Tiṭṭhatīti** na sammussati.

Paguṇāti vācuggatā. **Niccalikanti** aviparivattam. **Samsanditvāti** aññehi samsanditvā. **Samanuggāhitvāti** paripucchāvasena attham ogāhitvā. Pabandhassa vicchedābhāvato **gaṅgāsotasadisam**. “Bhavaṅgasotasadisam”ti vā pāṭho, akittimam sukhappavattīti attho. Suttekaadesassa suttamattassa ca vacasā paricayo idha nādhippeto, vaggādivasena pana adhippetoti āha “**suttadasaka ...pe... sajjhāyitā**”ti, “dasasuttāni gatāni, dasavaggāni gatāni”ti-ādinā sallakkhetvā vācāya sajjhāyitāti attho. Manasā anu anu pekkhitā bhāgaso nijjhāyitā cintitā **manasānupekkhitā**. **Rūpagatam viya paññāyatīti** rūpagatam viya cakkhussa vibhūtam hutvā paññāyati. **Suppaṭividdhāti** nijjaṭam niggumbaṃ katvā suṭṭhu yāthāvato paṭividdhā.

Adhikam (2.0248) cetoti **abhiceto**, upacārajjhānacittam. Tassa pana adhikatā pākatikakāmāvacaracittehi sundaratāya, sā paṭipakkhato suddhiyāti āha “**abhi-kkantaṃ visuddham cittaṃ**”ti. **Adhicittanti** samādhimāha. Sopi upacārasamādhi daṭṭhabbo. Vivekajam pītisukham, samādhijam pītisukham, apītijam kāyasukham, satipārisuddhijam ñāṇasukhanti catubbidhampi jhānasukham paṭipakkhato nikkhantatam upādāya nekkhammasukhanti vuccatīti āha “**nekkhammasukham vinda-tī**”ti. **icchiticchitakkhaṇe samāpajjitum samatthoti** iminā tesu jhānesu samāpajjanavasābhāvamāha. **Nikāmalābhīti** pana vacanato āvajjanādhiṭṭhānapaccavekkhaṇavasiyopi vuttā evāti veditabbā. **Sukheneva paccanīkadhamme vikkhambhetvāti**

etena tesam jhānānaṃ sukhappaṭipadatanā khippābhiññatāñca dasseti.

Vipulānanti vepullaṃ pāpitānaṃ jhānānaṃ. Vipulatā nāma subhāvitabhāvena ciratarappavattiyā, sā ca paricchedānurūpāva icchitabbāti “**vipulānan**”ti vatvā “**yathāparicchedena vuṭṭhātum samatthoti vuttaṃ hoti**”ti āha. Paricchedakālañhi appatvāva vuṭṭhahanto akasiralābhī na hoti yāvadicchitaṃ pavattetuṃ asama-tthattā. Idāni yathāvutte samāpajjanādivasībhāve byatirekavasena vibhāvetuṃ “**ekacco hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **lābhīyeva hotīti** idaṃ paṭiladdhamattassa jhānassa vasena vuttaṃ. **Tathāti** icchiticchitakkhaṇe. **Pāripanthiketi** vasībhāvassa paccanīkadhamme. Jhānādhiḡamassa pana paccanīkadhammā pageva vikkham-bhitā, aññathā jhānādhiḡamo eva na siyā. **Kicchena vikkhambhetīti** kicchena visodheti. Kāmādīnavapaccavekkhaṇādīhi kāmaccchandādīnaṃ viya aññesampi samādhīpāripanthikānaṃ dūrasamussāraṇaṃ idha vikkhambhanaṃ visodhana-ñcāti veditabbaṃ. **Nāḷikayantanti** kālamānanāḷikayantamāha.

Aṭṭhapitasāṅkappoti na sammāpaṇihitasāṅkappo. **Abhiññāpāragūti** sabbesaṃ lokiyalokuttaradhammānaṃ abhiññāya pāraṃ gato, sabbadhamme abhivisiṭṭhāya aggamaggapaññāya jānitvā ṭhitoti attho. **Pariññāpāragūti** pañcannaṃ khandhānaṃ pariññāya pāraṃ gato, pañcakkhandhe parijānitvā ṭhitoti attho. **Bhāva-nāpāragūti** catunnaṃ maggānaṃ bhāvanāya pāraṃ gato, cattāro magge bhāvetvā ṭhitoti attho. **Pahānapāragūti** sabbakilesānaṃ pahānena pāraṃ gato, sabbakilese pajahitvā ṭhitoti attho (2.0249). **Sacchikiriyāpāragūti** nirodhasacchiki-riyāya pāraṃ gato, nirodhaṃ sacchikatvā ṭhitoti attho. **Samāpattipāragūti** sabbasa-māpattīnaṃ samāpajjanena pāraṃ gato, sabbā samāpattīyo samāpajjitvā ṭhitoti attho. **Brahmacariyassa kevalīti** yaṃ brahmacariyassa kevalaṃ sakalabhāvo, tena samannāgato, sakalacatumaggabrahmacariyavāsoti attho. Tenāha “**sakalabrahma-cariyo**”ti, paripuṇṇamaggabrahmacariyoti attho. Sesam suviññeyyameva.

Dutiya-uruvelasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Lokasuttavaṇṇanā

23. Tatiye **loko**Ti lujjanapalujjanatṭhena loko. Atthato purimasmiṃ ariyasacca-dvayaṃ, idha pana dukkhaṃ ariyasaccaṃ veditabbaṃ. Tenāha “**lokoti dukkhasa-ccan**”ti. **Visaṃyuttoti** visaṃsaṭṭho na paṭibaddho, sabbesaṃ saṃyojanānaṃ sammadeva samucchinnattā tato vippamuttoti attho. **Lokasamudayoti** suttantana-yena taṇhā, abhidhammanayena pana abhisāṅkhārehi saddhiṃ diyaḍḍhakilesasa-hassaṃ. **Lokanirodhoti** nibbānaṃ. **Sacchikatoti** attapaccakkho kato. **Lokanirodha-gāminī paṭipadāti** sīlādikkhandhattayasaṅgaho ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. So hi loka-nirodhaṃ nibbānaṃ gacchati adhigacchati, tadatthaṃ ariyehi paṭipajjīyati cāti loka-nirodhagāminī paṭipadāti vuccati.

Ettāvataṃ tathāni abhisambuddho yāthāvato gatoti **tathāgatoti** ayamattho dassito hoti. Cattāri hi ariyasaccāni tathāni nāma. Yathāha-

“Cattārimāni, bhikkhave, tathāni avitathāni anaññathāni. Katamāni cattāri? Idaṃ dukkhanti, bhikkhave, tathametaṃ avitathametaṃ anaññathametan”ti (saṃ. ni. 5.1090; paṭi. ma. 2.8) vitthāro.

Apica tathāya gatoti **tathāgato, gatoti** ca avagato atīto patto paṭipannoti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti- yasmā bhagavā (2.0250) sakalalokaṃ tīraṇapariññāya tathāya aviparītāya gato avagato, tasmā loko tathāgatena abhisambuddhoti tathāgato. Lokasamudayaṃ pahānapariññāya tathāya gato atītoti tathāgato. Lokanirodhaṃ sacchikiriyāya tathāya gato pattoti tathāgato. Lokanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ tathaṃ aviparītaṃ gato paṭipannoti tathāgatoti. Evaṃ imissā pāḷiyā tathāgatabhāvadīpanavasena attho veditabbo.

Iti bhagavā catusaccābhisambodhavasena attano tathāgatabhāvaṃ pakāsetvā idāni tattha diṭṭhādi-abhisambodhavasenapi taṃ dassetuṃ “**yaṃ, bhikkhave**”ti-ādimāha. Aṭṭhakathāyaṃ pana “catūhi saccehi attano buddhabhāvaṃ kathetvā”ti vuttaṃ, taṃ tathāgatasaddabuddhasaddānaṃ atthato ninnānākaraṇataṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tathā ceva hi pāḷi pavattāti. **Diṭṭhanti rūpāyatanaṃ** daṭṭhabbato. Tena yaṃ diṭṭhaṃ yaṃ dissati, yaṃ dakkhati, yaṃ samavāye passeyya, taṃ sabbaṃ diṭṭhanteva gahitaṃ kālavisesassa anāmaṭṭhabhāvato yathā “duddhan”ti dasseti. **Sutanti-ādīsupi** eseva nayo. **Sutanti saddāyatanaṃ** sotabbato. **Mutanti** sanissaye indriye nissayaṃ muñcivā pāpuṇitvā gahetabbaṃ. Tenāha “**patvā gahe-tabbato**”ti. **Viññātanti** vijānitabbaṃ. Taṃ pana diṭṭhādivinimuttaṃ viññeyyanti āha “**sukhadukkhādi dhammārammaṇaṃ**”ti. **Pattanti** yathā tathā patvā hatthagataṃ, adhigatanti attho. Tenāha “**pariyesitvā vā apariyesitvā vā**”ti. **Pariyesitanti** pattiyā atthaṃ pariyiṭṭhaṃ. Taṃ pana pattaṃ vā siyā appattaṃ vā, ubhayathāpi pariyesita-mevāti āha “**pattaṃ vā appattaṃ vā**”ti. Dvayenapi dvippakārampi pattaṃ dvippakārampi pariyesitaṃ tena tena pakārena tathāgatena abhisambuddhanti dasseti. **Cittena anusañcaritanti** te pana apāpetvā citteneva anu anu sañcaritaṃ, viparita-kkanti attho.

Pītakanti-ādīti ādisaddena lohita-odātādisabbaṃ rūpārammaṇabhāgaṃ saṅga-ṇhāti. **Sumanoti** rāgavasena lobhavasena saddhādivasena vā sumano. **Dummanoti** byāpādavitakkavasena vā vihiṃsāvitakkavasena vā dummano. **Majjhattoti** aññāṇavasena, ñāṇavasena vā majjhatto. Esa nayo sabbattha. Tattha **ādisa-**ddena saṅkhasaddo, paṇavasaddo, pattaṅgandho, pupphagandho, puppharaso, phalaraso, upādinnaṃ, anupādinnaṃ, majjhattavedanā (2.0251) kusalakammaṃ akusalakammanti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Appattanti** ñāṇena asa-mpattaṃ, aviditanti attho. Tenāha “**ñāṇena asacchikatan**”ti. **Lokena gatanti** lokena ñātaṃ. **Tatheva gatattāti** tatheva ñātattā abhisambuddhattā, gatasaddena ekattaṃ buddhi-atthanti attho. Gati-attho hi dhātavo buddhi-atthā bhavantīti akkharaci-ntakā.

Yañca, bhikkhave, ratim tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambu-jjhatīti yassañca visākhapuṇṇamāya rattiyaṃ tathā-āgatattādi-atthena tathāgato bhagavā bodhimaṇḍe aparājita-pallaṅke nisinno tiṇṇaṃ mārānaṃ matthakaṃ madditvā uttaritarābhāvato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ āsavakkhayañāṇena

saddhiṃ sabbaññutaññāṇaṃ adhigacchati. **Yañca rattiṃ anupādisesāya nibbāna-dhātuyā parinibbāyatīti** yassañca visākhapuṇṇamāya rattiyaṃyeva kusinārāyaṃ upavattane mallānaṃ sālavane yamakasālānamantare anupādisesāya nibbāna-dhātuyā parinibbāyati. **Yaṃ etasmiṃ antareti** imāsaṃ dvinnaṃ sa-upādisesa-anupādisesanibbānadhātūnaṃ majjhe pañcacattālīsavassaparimāṇakāle paṭhamabodhiyampi majjhimabodhiyampi pacchimabodhiyampi yaṃ suttageyyādippabhedam dhammaṃ **bhāsati** nidassanavasena, **lapati** Uddisanavasena, **niddisati** pariniddisanavasena. **Sabbaṃ taṃ tatheva hotīti** taṃ etthantare desitaṃ sabbaṃ suttageyyādinavaṅgaṃ buddhavacanaṃ atthato byañjanato ca anūnaṃ anadhikaṃ sabbākāraparipuṇṇaṃ rāgamadanimmadanaṃ dosamadanimmadanaṃ mohadanimmadanaṃ, natthi tattha vālaggamattampi avakkhalitaṃ, ekamuddikāya lañchitaṃ viya ekāya nāḷiyā mitaṃ viya ekatulāya tulitaṃ viya ca taṃ tatheva hoti yassatthāya bhāsitaṃ, ekanteneva tassa sādhanato, **no aññathā**, tasmā tathaṃ avitathaṃ anaññathaṃ. Etena tathāvāditāya tathāgatoti dasseti. Gada-attho ayaṃ gatasaddo da-kārassa ta-kāraṃ katvā, tasmā tathaṃ gadatīti tathāgatoti attho. Atha vā āgadanaṃ āgado, vacananti attho. Tato aviparīto āgado assāti da-kārassa ta-kāraṃ katvā tathāgatoti evamettha padasiddhi veditabbā.

Yathāvādīti ye dhamme bhagavā “ime dhammā akusalā sāvajjā viññugarahitā samattā samādinna ahitāya dukkhāya saṃvattanti”ti paresaṃ dhammaṃ desento vadati, te dhamme ekanteneva sayaṃ pahāsi. Ye pana (2.0252) dhamme bhagavā- “ime dhammā kusalā anavajjā viññuppasatthā samattā samādinna hitāya sukhāya saṃvattanti”ti vadati, te dhamme ekanteneva sayaṃ upasampajja viharati, tasmā yathāvādī bhagavā tathākārīti veditabbo. Tathā sammadeva silādi-paripūraṇavasena sammāpaṭipadāyaṃ yathākārī bhagavā, tatheva dhammadesanāya paresaṃ tattha patiṭṭhāpanavasena **tathāvādī**. Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kāyassapi vācā, tasmā yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti. Evaṃbhūtassa ca yathā vācā, kāyopi tathā gato pavatto. Yathā ca kāyo, vācāpi tathā

gatā pavattāti attho.

Abhibhū anabhibhūtoti upari bhavaggaṃ, heṭṭhā avīcinirayaṃ pariyantaṃ katvā tiriyaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu bhagavā sabbasatte abhibhavati sīlenapi samā-dhināpi paññāyapi vimuttiyāpi, na tassa tulā vā pamāṇaṃ vā atthi. Asamo asama-samo appaṭimo appaṭibhāgo appaṭipuggalo atulo appameyyo anuttaro dhamma-rājā devadevo sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā, tato eva ayaṃ na kenaci abhibhūto. **Dakkhatīti** sabbaṃ passati. Visesavacanicchāyapi abhāvato anavasesavisayo dasasaddo. Tena yaṃ kiñci neyyaṃ nāma, sabbaṃ taṃ hattha-tale āmalakaṃ viya passatīti dīpeti. Aviparītaṃ āsayādi-avabodhena hitūpasamhā-rādinā ca satte, bhāvaññatthattūpanayavasena sañkhāre, sabbākārena suciṇṇava-sitāya samāpattiyo, cittañca vase vattetīti **vasavattīti** evamettha attho daṭṭhabbo.

Visaṃyuttoti catūhi yogehi visaṃyutto. Tenāha “**catunnaṃ yogānaṃ pahānena visaṃyutto**”ti. **Tañhādiṭṭhi-upayehi virahito** Ti sabbasmimpi loke tañhādiṭṭhisañkhā-tehi upayehi virahito.

Abhibhavitvā ṭhitoti tabbisayakilesappahānena abhibhuyya atikkamitvā ṭhito. **Cattāropi ganthe mocetvā ṭhitoti** sabbe abhijjhākāyaganthādi-ke sakasantānato mocetvā ṭhito. Veneyyasantāne vā attano desanāvīlāsena tesam pamocanoti **sabbaganthappamocano**. **Phuṭṭhassa paramā santīti** assa anena khīṇāsavena buddhena (2.0253) paramā santi ñāṇaphusanena phuṭṭhāti evamettha sambandho veditabbo. Tenāha “**phuṭṭhassā**”ti-ādi. **Nibbāne kutoci bhayaṃ natthī** Ti kutoci bhaya-kāraṇato nibbāne bhayaṃ natthi asañkhatabhāvena sabbaso khemattā. Tenāha bhagavā- “khemañca vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi khemagāminiñca paṭipadan”ti-ādi (saṃ. ni. 4.379-408). Nibbānappattassa vā kutoci bhayaṃ natthīti **nibbānaṃ akutobhayaṃ**ti evamettha attho daṭṭhabbo, na kutoci bhayaṃ ettha etasmiṃ adhigateti **akutobhayaṃ**, nibbānanti evamettha nibbacanañca daṭṭhabbaṃ.

Anīgho niddukkho. **Sabbakammakkhayaṃ pattoti** sabbesaṃ kammānaṃ khayaṃ pariyoṣānaṃ accantabhāvaṃ patto. Upadhī sammadeva khīyanti etthāti **upadhisañkhayo**, nibbānanti āha “**upadhisañkhaya-sañkhāte nibbāne**”ti. **Cakkanti** dhammacakkaṃ. **Pavattayīti** te-parivaṭṭaṃ dvādasākāraṃ pavattesi. Mahantehi sīlādiguṇehi samannāgatattā **mahantaṃ**. **Vītasāradanti** catuvesārajjayogena vīta-sāradaṃ. Sesam uttānameva.

Lokasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kālakārāmasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **bāḷhaṃ kho ne pasamsasīti** ne samaṇe bāḷhaṃ katvā pasamsasi vaṇṇayasi. Kīdisaṃ sīlaṃ etesanti **kiṃsīlā**. Ko samācāro etesanti **kiṃsamācārā**. **Guṇamaggasaṅghitāti** guṇaggasaṅghitā. **Ma-kāro** padasandhikaro, aggaguṇe pati-ṭṭhitāti vuttaṃ hoti. **Santindriyā** santamānasā, “santaṃ tesam gataṃ ṭhitan”tipi

paṭhanti. **Ekakiyā**ti ekakā, catūsu iriyāpathesu ekakā hutvā viharantīti adhippāyo. Tenevāha “**adutiya**”ti. **Tādisā samaṇā mamā**ti ettha iti-saddo ādi-attho. Tena-
 “Kāyakammaṃ suci nesaṃ, vācākammaṃ anāvilaṃ;
 manokammaṃ suvisuddhaṃ, tādisā samaṇā mama.
 “Vimalā (2.0254) saṅkhamuttābhā, suddhā antarabāhirā;
 puṇṇā suddhehi dhammehi, tādisā samaṇā mama.
 “Lābhena unnato loko, alābhena ca onato;
 lābhālābhena ekaṭṭhā, tādisā samaṇā mama.
 “Yasena unnato loko, ayasena ca onato;
 yasāyasena ekaṭṭhā, tādisā samaṇā mama.
 “Pasaṃsāyunnato loko, nindāyapi ca onato;
 samā nindāpasaṃsāsu, tādisā samaṇā mama.
 “Sukhena unnato loko, dukkhenapi ca onato;
 akampā sukhadukkhesu, tādisā samaṇā mamā”ti. (dha. pa. aṭṭha. 2.303
 cūḷasubhaddāvatthu)-

Evamādiṃ saṅgaṇhāti.

“**Dūre santo**”ti-ādigāthāya ayamattho. **Santoti** rāgādīnaṃ santatāya buddhā-
 dayo santo nāma, idha pana pubbabuddhesu katādhikārā ussannakusalamūlā
 bhāvitabhāvanā sattā santoti adhippetā. **Pakāsantī**ti dūre ṭhitāpi buddhānaṃ ṇāṇa-
 pathaṃ āgacchantā pākaṭā honti. **Himavantovā**ti yathā tiyojanasahassavitthato
 pañcayojanasatubbedho caturāsītiyā kūṭasahashehi paṭimaṇḍito himavantapa-
 bbato dūre ṭhitānampi abhimukhe ṭhito viya pakāsati, evaṃ pakāsantīti attho. **Asa-**
ntettha na dissantīti lābhagarukā, vitthiṇṇaparalokā, āmisacakkhukā, jīvikatthāya
 pabbajitā, bālapuggalā asanto nāma. Te ettha buddhānaṃ dakkhiṇassa jāṇuma-
 ṇḍalassa santike nisinnāpi na dissanti na paññāyanti. **Rattiṃ khittā yathā sarā**ti
 rattiṃ caturaṅgasamannāgate andhakāre khittā sarā viya tathārūpassa upanissa-
 yabhūtassa pubbahetuno abhāvena na paññāyanti attho.

Brahmadeyyanti seṭṭhadeyyaṃ, yathā dinnaṃ na puna gahetabbaṃ hoti
 nissaṭṭhaṃ pariccattaṃ, evaṃ dinnanti attho.

Diṭṭhaṃ na maññatīti ettha **diṭṭhanti** maṃsacakkhunāpi diṭṭhaṃ, dibbacakkhu-
 nāpi diṭṭhaṃ, rūpāyatanassettaṃ adhivacanaṃ. Yañhi cakkhudvayena katadassa-
 nakiriyāsamāpanaṃ, yaṃ (2.0255) cakkhudvayaṃ passati apassi passissati,
 samavāye passeyya, taṃ sabbaṃ kālavisēsavacanicchāya abhāvato “diṭṭha-
 teva vuttaṃ yathā “duddhan”ti. Tenevāha “**diṭṭhaṃ rūpāyatanan**”ti. **Evarūpāni hi**
vacanāniti “daṭṭhabbaṃ sotabban”ti-ādīni.

Lābhepi tādi, alābhepi tāditi yathā alābhakāle lābhassa laddhakālepi tathevāti
 tādiso. **Yasepī**ti yase satipi mahāparivārakālepi. Sesamettha uttānameva.

Kālakārāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Brahmācariyasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **nayidanti** ettha **na**-iti paṭisedhe nipāto, tassa “vussati”ti iminā sambandho “na vussati”ti, **ya**-kāro padasandhikaro. **Idaṃ**-saddo “ekamidāhaṃ, bhikkhave, samayaṃ ukkaṭṭhāyaṃ viharāmi subhagavane sālārājamūle”ti-ādīsu (dī. ni. 2.91; ma. ni. 1.501) nipātamattaṃ, “idaṃ kho taṃ, bhikkhave, appama-ttakam sīlamattakan”ti-ādīsu (dī. ni. 1.27) yathāvutte āsannapaccakkhe āgato.

“Idañhi taṃ jetavanaṃ, isisañghanisevitaṃ;
āvutthaṃ dhammarājena, pītisañjananaṃ mamā”ti. (ma. ni. 3.387-388; saṃ. ni. 1.48, 101)-
Ādīsu vakkhamāne āsannapaccakkhe. Idhāpi vakkhamāneyeva āsannapa-ccakkhe daṭṭhabbo.

Brahmacariya-saddo-

“Kiṃ te vataṃ kiṃ pana brahmacariyaṃ,
Kissa suciṇṇassa ayaṃ vipāko.

Iddhī jutī balavīriyūpapatti,
idañca te nāga mahāvīmānaṃ.

“Ahañca bhariyā ca manussaloke,
saddhā ubho dānapatī ahumhā;
opānabhūtaṃ me gharaṃ tadāsi,
santappitā samaṇabrāhmaṇā ca.

“Taṃ (2.0256) me vataṃ taṃ pana brahmacariyaṃ,
tassa suciṇṇassa ayaṃ vipāko;
iddhī jutī balavīriyūpapatti,
idañca me vīra mahāvīmānan”ti.-

Imasmiṃ **puṇṇakajātake** (jā. 2.22.1595) dāne āgato.

“Kena pāṇi kāmadaḍḍo, kena pāṇi madhussavo;
kena te brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhatī”ti.-

Imasmiṃ **aṅkurapetavatthusmiṃ** (pe. va. 275, 277) veyyāvacce.

“Evaṃ kho taṃ, bhikkhave, tittiriyaṃ nāma brahmacariyaṃ ahoṣī”ti imasmiṃ **titti-rajātake** (cūḷava. 311) pañcasikkhāpadasīle.

“Taṃ kho pana me, pañcasikha, brahmacariyaṃ neva nibbidāya na virāgāya ...pe... yāvadeva brahmalokūpapattiyā”ti imasmiṃ **mahāgovindasutte** (dī. ni. 2.329) brahmavihāre.

“Pare abrahmacārī bhavissanti, mayamettha brahmacārī bhavissāmā”ti imasmiṃ **sallekhasutte** (ma. ni. 1.83) methunaviratiyaṃ.

“Mayañca bhariyā nātikkamāma,
amhe ca bhariyā nātikkamanti;
aññatra tāhi brahmacariyaṃ carāma,
tasmā hi amhaṃ daharā na miyare”ti.-

Imasmiṃ **mahādhammapālajātake** (jā. 1.10.97) sadārasantose.

“Abhijānāmi kho panāhaṃ, sārīputta, caturaṅgasamannāgataṃ brahmacariyaṃ caritā, tapassī sudaṃ homī”ti **lomahaṃsasutte** (ma. ni. 1.155) vīriye.

“Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati;
majjhimena ca devattaṃ, uttamera visujjhati”ti.-

Nimijātake (jā. 2.22.429) attadamanavasena kate aṭṭhaṅgike uposathe.

“Idaṃ (2.0257) kho pana me, pañcasikha, brahmacariyaṃ ekantanibbidāya virāgāya ...pe... ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti **mahāgovindasutte**eva (dī. ni. 2.329) ariyamagge.

“Tayidaṃ brahmacariyaṃ iddhañceva phītañca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāva devamanussehi suppakāsitan”ti **pāsādikasutte** (dī. ni. 3.174) sikkhattayasaṅgahite sakalasmīṃ sāsane. Idhāpi ariyamagge sāsane ca vattati.

Vussatīti vusīyati, carīyatīti attho. **Janakuhanatthanti** “aho ayyo sīlavā vattasampanno appiccho santuṭṭho mahiddhiko mahānubhāvo”ti-ādinā janassa sattalokassa vimhāpanatthaṃ. Keci pana “**kuhanatthanti** pāpicchassa icchāpakatassa sato sāmantaṃjappana-iriyāpathanissitapaccayapaṭisevanasaṅkhātena tividhena kuhanavattunā kuhakabhāvena janassa vimhāpanatthan”ti vadanti. Idhāpi aya-mevattho dassito. Tenevāha “**tīhi kuhanavattūhi janassa kuhanatthāyā**”ti, janassa vimhāpanatthāyāti attho. **Janalāpanatthanti** “evarūpassa nāma ayyassa dinnam mahapphalaṃ bhavissati”ti pasannacittehi “kenattho, kiṃ āharīyatū”ti vadāpanatthaṃ. “Janalapanatthan”tipi paṭhanti, tassa pāpicchassa sato paccayatthaṃ parikathobhāsādivasena lapanabhāvena upalāpakabhāvena janassa lapanatthanti attho. Tenevāha “**na janalapanatthanti na janassa upalāpanan**”ti.

Na itivādappamokkhānisamsatthanti ettha “na lābhasakkārasilokānisamsatthan”-tipi paṭhanti. Tattha yvāyaṃ “ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu ‘lābhī assaṃ cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānan’ti, sīlesvevassa paripūrakārī”ti (ma. ni. 1.65) sīlānisamsabhāvena vutto catupaccayalābho ca. Catunnaṃ paccayānaṃ sakkaccadānasaṅkhāto ādarabahumānagarukaraṇasaṅkhāto ca sakkāro, yo ca “sīlasampanno bahussuto sutadharo āradhavīriyo”ti-ādinā nayena uggacchanakathutighosasaṅkhāto siloko brahmacariyaṃ vasantānaṃ diṭṭhadhammiko ānisamsa, tadatthanti attho. Keci pana “**lābhasakkārasilokānisamsatthanti** pāpicchasseva sato lābhādigarutāya lābhasakkārasilokasaṅkhātassa ānisamsassa udayassa nipphādanatthan”ti evamatthaṃ vadanti.

Na (2.0258) **iti maṃ jano jānātūti** evaṃ brahmacariyavāse sati “sīlavā kalyāṇadhammo”ti-ādinā maṃ loko jānātu sambhāvetūti attano santaguṇavasena sambhāvanatthampi na idaṃ brahmacariyaṃ vussatīti sambandho. Keci pana “pāpicchassa sato asantaguṇasambhāvanādhippāyena ‘iti evaṃguṇoti maṃ loko jānātū’ti na idaṃ brahmacariyaṃ vussatīti”ti evamettha atthaṃ vadanti. Sabbatthāpi panettha purimo purimoyeva atthavikappo sundarataro.

Atha khoti ettha **athāti** aññatthe nipāto, **khoti** avadhāraṇe. Tena kuhanādito aññadatthaṃyeva idaṃ, bhikkhave, brahmacariyaṃ vussatīti dasseti. Idāni taṃ payojanaṃ dassento “**samvaratthaṃ pahānatthan**”ti āha. Tattha pañcavidho samvaro- pātīmokkhasamvaro, satisamvaro, ñāṇasamvaro, khantisamvaro, vīriya-samvaroti. “Iti iminā pātīmokkhasamvarena upeto hoti samupeto”ti-ādinā (vibha.

511) nayena āgato ayaṃ **pātimokkhasaṃvaro**, sīlasaṃvarotipi vuccati. “Rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaram āpajjati”ti (ma. ni. 1.295; saṃ. ni. 4.239; a. ni. 3.16) āgato ayaṃ **satisaṃvaro**.

“Yāni sotāni lokasmiṃ, sati tesam nivāraṇaṃ;

sotānaṃ saṃvaram brūmi, paññāyete pidhīyare”ti. (su. ni. 1041; cūḷani. ajitamāṇavapucchāniddeṣo 4; netti. 4.11, 45)–

Āgato ayaṃ **ñāṇasaṃvaro**. “Khamo hoti sītassa uṇhassā”ti-ādinā (ma. ni. 1.24; a. ni. 4.114; 6.58) nayena āgato ayaṃ **khantisaṃvaro**.

“Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti”ti-ādinā (ma. ni. 1.26; a. ni. 4.114; 6.58) nayena āgato ayaṃ **vīriyasaṃvaro**.

Atthato pana pāṇātipātādīnaṃ pajahanavasena vattappaṭivattānaṃ pūraṇavasena ca pavattā cetanā ceva virati ca. Saṅkhepato sabbo kāyavacīsaṃyamo, vitthārato sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ avitikkamo sīlasaṃvaro. Sati eva **satisaṃvaro**, satippadhānā vā kusalā khandhā. Ñāṇameva **ñāṇasaṃvaro**. Adhivāsanavasena adoso, adosappadhānā vā (2.0259) tathāpavattā kusalā khandhā **khantisaṃvaro**, paññāti eke. Kāmavitakkādīnaṃ abhibhavanavasena pavattaṃ vīriyameva **vīriyasaṃvaro**. Tesu paṭhamo kāyaduccaritādīsu dussīlassa saṃvaraṇato saṃvaro, dutiyo muṭṭhassaccassa, tatiyo aññāṇassa, catuttho akkhantiyā, pañcamo kosajjassa saṃvaraṇato pidahanato saṃvaroti veditabbo. Evametassa saṃvarassa atthāya **saṃvarattham** Saṃvaranipphādanatthanti attho.

Tīhi pahānehīti tadaṅgavikkhambhanasamucchedasaṅkhātehi tīhi pahānehi. Pañcavidhappahānampi idha vattum vaṭṭatiyeva. Pañcavidhañhi pahānaṃ tadaṅgavikkhambhanasamucchedappaṭippassaddhinissaraṇavasena. Tattha yaṃ dipālokenaeva tamassa paṭipakkhabhāvato alobhādīhi lobhādīkassa nāmarūpaparicchedādivipassanāññānehi tassa tassa anattassa pahānaṃ, seyyathidaṃ- pariccāgena lobhādimalassa, sīlena pāṇātipātādīdussīlyassa, saddhādīhi assaddhiyādīkassa, nāmarūpavavattānena sakkāyadiṭṭhiyā, paccayapariggahena ahetuvisamahetudiṭṭhīnaṃ, tasseva aparabhāgena kaṅkhāvitaraṇena kathaṃkathībhāvassa, kalāpasammasanena ahaṃmamāti gāhassa, maggāmaggavavattānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā, vayadassanena sassatadiṭṭhiyā, bhayadassanena sabhaye abhayasaññāya, ādīnavadassanena assādasaññāya, nibbidānupassanena abhiratisaññāya, muccitukamyatāññāṇena amuccitukamyatāya, upekkhāññāṇena anupekkhāya, anulomena dhammaṭṭhitiyaṃ nibbāne ca paṭilomabhāvassa, gotrabhunā saṅkhāranimittaggāhassa pahānaṃ, etaṃ **tadaṅgappahānaṃ** nāma.

Yaṃ pana upacārappanābhedenā samādhinā pavattibhāvanivāraṇato ghaṭappahāreneva udakapiṭṭhe sevālassa, tesam tesam nīvaraṇādīdhammānaṃ pahānaṃ, etaṃ **vikkhambhanappahānaṃ** nāma. Yaṃ catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā taṃtaṃmaggavato attano santāne “diṭṭhigatānaṃ pahānāyā”ti-ādinā (dha. sa. 277; vibha. 628) nayena vuttassa samudayapakkhiyassa kilesagahaṇassa accantaṃ appavattibhāvena samucchindanaṃ, etaṃ **samucchedappahānaṃ** nāma. Yaṃ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattham kilesānaṃ, etaṃ **paṭippassa-**

ddhippahānaṃ nāma. Yaṃ sabbasaṅkhatanissaṭṭā pahīnasabbasaṅkhatam nibbānaṃ, etaṃ **nissaraṇappahānaṃ** nāma (2.0260). Tassa pañcavidhassapi tathā tathā rāgādikilesānaṃ paṭinissajjanaṭṭhena samatikkamanaṭṭhena vā pahānassa atthāya, pahānasādhanatthanti evamettha attho daṭṭhabbo.

Tattha saṃvarena kilesānaṃ cittasantāne pavesanivāraṇaṃ pahānena ca pavesanivāraṇameva samugghāto cāti vadanti. Ubhayenapi pana yathārahaṃ ubhayaṃ sampajjati daṭṭhabbaṃ. Sīlādiddhammā eva hi saṃvaraṇato saṃvaraṃ, pajahanato pahānanti.

Anīhanti itiyō vuccanti upaddavā diṭṭhadhammikā samparāyikā ca. Itiyō hantīti itihaṃ, anu itihanti **anītihaṃ**, sāsana brahmacariyaṃ maggabrahmacariyañca. Atha vā itīhi anatthehi saddhiṃ hananti gacchanti pavattantīti itihā, taṇhādi-upakkilesā. Natthi ettha itihāti **anītihaṃ**. Itihā vā yathāvuttenatthena titthiyasamayā, tappaṭipakkhato idaṃ **anītihaṃ**. “Anitihan”tipi pāṭho. Tassattho- “itihāyan”ti dhammesu anekaṃsaggāhabhāvato vicikicchā itihaṃ nāma, sammāsambuddhapaveditattā yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjantānaṃ nikkaṅkhabhāvasādhanato ca natthi ettha itihanti **anītihaṃ**, Aparapattiyanti attho. Vuttañhetam “paccattam vedītabbo viññūhī”ti, “atakkāvacarō”ti (dī. ni. 2.67; ma. ni. 1.281; 2.337; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 7-8) ca. Gāthābandhasukhattham pana “anītihan”ti dīgham katvā paṭhanti. Pacchimam panettha atthavikappaṃ dassetuṃ “**itihaparivajjitan**”ti-ādi vuttam.

Nibbānasaṅkhātāṃ ogadham paṭiṭṭham pāram gacchatīti nibbānogadhagāmī, vimuttirasattā ekanteneva nibbānasampāpakoti attho, tam **nibbānogadhagāminam** brahmacariyaṃ. **Nibbānogadhoti** vā ariyamaggo vuccati tena vinā nibbānāvagāhaṇassa asambhavato tassa ca nibbānaṃ anālambitvā appavattanato, tañcetam ekantasampādanena gacchatīti **nibbānogadhagāmī**. Atha vā **nibbānogadhagāminanti** nibbānassa antogāminam. Maggabrahmacariyañhi nibbānaṃ ārammaṇam karitvā tassa anto eva pavattatīti. Imameva ca atthavikappaṃ dassetuṃ “**nibbānassa antogāminan**”ti-ādi vuttam. **Soti** yo so samatiṃsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaram sammāsambodhiṃ abhisambuddho, so bhagavā **adesayi** desesi (2.0261). **Mahantehīti** mahā-ātumehi uḷārajjhāsayehi. Mahantaṃ nibbānaṃ, mahante vā sīlakkhandhādike esanti gavesantīti **mahesino**, buddhādayo ariyā. Tehi **anuyāto** paṭipanno.

Yathā buddhena desitanti yathā abhiññeyyādibhāvena sammāsambuddhena mayā desitam, evam ye etaṃ maggabrahmacariyaṃ tadattham sāsana brahmacariyañca paṭipajjanti. Te diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ anusāsantassa satthu mayham sāsana kārino ovādappaṭikarā sakalassa vaṭṭadukkhassa antam pariyaṇtam appavattim karissanti, dukkhassa vā antam nibbānaṃ sacchikarissantīti.

Brahmacariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kuhasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **kuhakā**ti sāmantaḥappanādinā kuhanavatthunā kuhakā, asantagunāsambhāvanicchāya kohaṅṅaṃ katvā paresaṃ viddhaṃsakāti attho. **Thaddhā**ti “kodhano hoti upāyāsabahulo, appampi vutto samāno abhisajjati kuppāti byāpajjati patitthiyāti”ti (a. ni. 3.25, 27) evaṃ vuttena kodhena ca, “dubbaco hoti dovacassakaraṇehi dhammehi samannāgato akkhamo appadakkhiṇaggāhī anusāsanin”ti (ma. ni. 1.181; pārā. 426). Evaṃ vuttena dovacassena ca, “jātimado, gottamado, lābhamado, ārogyamado, yobbanamado, jīvitamado”ti (vibha. 832) evaṃ vuttajātimadādibhedena mānena ca garukātabbesu garūsupi nipaccakāraṃ akatvā ayosalākaṃ gilitvā ṭhitā viya anonatā hutvā vicaraṇakā. Tenāha “**kodhena cā**”ti-ādi.

Upalāpakāti micchājīvavasena kulasaṅgaṇhakā. **Lapā**ti paccayatthaṃ payuttavācāvasena nippesikatāvasena lapakāti attho. **Siṅgā**ti siṅgāraṃ. Tañhi kusalassa vijjhanato suṭṭhu āsevitatāya sīse parikkhittaṃ sunibbattaṃ visāṇaṃ viya thirattā ca siṅgaṃ viyāti siṅgaṃ, nāgarikabhāvasaṅkhātassa kilesasiṅgassettaṃ nāmaṃ. Siṅgārabhāvo **siṅgāratā**, siṅgārakaraṇaka-ākāro vā. Cāturabhāvo **cāturatā**. Tathā (2.0262) **cāturīyaṃ**. Parikkhatabhāvo **parikkhatatā**, parikhaṇitvā ṭhapi-tasseva daḥhasiṅgārassettaṃ nāmaṃ. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. Evaṃ sabbehi vārehi kilesasiṅgāratāva kathitā.

Uggatanaḷāti naḷasadiṣaṃ tucchamānaṃ ukkhipitvā

vicaraṇakā. Tenāha “**tucchamānaṃ ukkhipivā ṭhitā**” ti. Yasmā te kuhanādiyogato na sammāpaṭipannā, tasmā “**mama santakā na hontī**” ti vuttaṃ. **Apagatā**ti yadipi te mama sāsane pabbajitā, yathānusiṭṭhaṃ pana appaṭipajjanato apagatā eva imasmā dhammavinayā, ito te suvidūre ṭhitāti dasseti. Vuttañhetam-

“Nabhañca dūre pathavī ca dūre,
pāraṃ samuddassa tadāhu dūre;
tato have dūratarāṃ vadanti,
satañca dhammo asatañca rājā” ti. (jā. 2.21.414);

Sabbattha patthaṭatāya vepullaṃ pāpuṇantīti sabbattha patthaṭabhāvena silā-didhammakhandhapāripūriyā vepullaṃ pāpuṇanti.

Kuhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Santuṭṭhisuttavaṇṇanā

27. Sattame **niddosānī**ti avajjarahitāni āgamanasuddhito kāyamaṇḍanādikilesa-vatthubhāvābhāvato ca. Tattha sulabhatāya pariyesanadukkhassa abhāvo dassito, appatāya pariharaṇadukkhassapi abhāvo dassito, anavajjatāya agarahita-bbatāya bhikkhusārubbabhāvato dassito hoti. Appatāya vā parittāsassa avatthutā, sulabhatāya gedhādīnaṃ avatthutā, anavajjatāya ādīnavadassananissaraṇapaññānaṃ atthitā dassitā hoti. Appatāya vā lābhena na somanassaṃ janayanti, alābhena na domanassaṃ janayanti, anavajjatāya vipphaṭṭisāranimittam aññāṇu-pekkaṃ na janayanti avipphaṭṭisāravatthubhāvato.

Paṃsukūlanti (2.0263) saṅkārakūṭādīsu yattha katthaci paṃsūnaṃ upari ṭhitattā abhuggataṭṭhena paṃsukūlaṃ viyāti paṃsukūlaṃ, paṃsu viya kucchitabhāvaṃ ulati gacchatīti paṃsukūlanti evaṃ laddhanāmaṃ rathikādīsu patitanantakāni uccinitvā katacīvaraṃ. **Rukkhamūlanti** vivekānurūpaṃ yaṃ kiñci rukkhasamīpaṃ. **Yaṃ kiñci muttanti** yaṃ kiñci gomuttaṃ. Keci panettha “gomuttaparibhāvitaharīta-kakhaṇḍaṃ **pūtimuttan**” ti vadanti. “Pūtibhāvena āpaṇādito vissaṭṭhaṃ chaḍḍitaṃ apariggahitaṃ yaṃ kiñci bhesajjaṃ **pūtimuttanti** adhippetan” ti apare.

Yato khoti paccatte nissakkavacanaṃ, yaṃ khoti vuttaṃ hoti. **Tena tuṭṭho hotī**ti vuttakiriyaṃ parāmasati. **Tuṭṭhoti** santuṭṭho. **Idamassāhanti** yvāyaṃ catubbidhena yathāvuttena paccayena appena sulabhena santoso, idaṃ imassa bhikkhuno sila-saṃvarādīsu aññatarāṃ ekaṃ sāmāññaṅgaṃ samaṇabhāvakāraṇanti ahaṃ vadāmi. Santuṭṭhassa hi catupārisuddhisīlaṃ paripuṇṇaṃ hoti, samathavipassanā ca bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. Atha vā sāmāññaṃ nāma ariyamaggo, tassa saṅkhepato dve aṅgā bāhiraṃ ajjhantikanti. Tattha bāhiraṃ sappurisūpanissayo saddhammassavanañca. Ajjhattikaṃ pana yonisomanasikāro dhammānudhammappaṭipatti ca. Tesu yasmā yathārahaṃ dhammānudhammappaṭipattibhūtā tassa mūlabhūtā cete dhammā, yadidaṃ appicchatā santuṭṭhitā pavivittatā asaṃsaṭṭhatā āraddhavīriyatāti evamādayo, tasmā vuttaṃ “**idamassāhaṃ aññatarāṃ**

sāmaññaṅganti vadāmī” ti.

Senāsanamārabbhāti vihārādiṃ mañcapīṭhādīñca senāsanam nissāya. **Cīvaram pānabhojananti** nivāsanādicīvaram ambapānakādipānam khādanīyabhojanīyādi-bhuñjitabbavatthuñca ārabbhāti sambandho. **Vighātoti** vighātabhāvo, cittassa dukkham na hotīti yojanā. Ayañhettha saṅkhepattho- “amukasmim nāma āvāse paccayā sulabhā” ti labhitabbaṭṭhānagamanena vā “mayham pāpuṇāti, na tuyhan”- ti vivādāpajjanena vā navakammakaraṇādivasena vā senāsanādīni pariyesa-ntānam asantuṭṭhānam icchitālābhādīnā yo vighāto cittassa hoti, so tattha santu-ṭṭhassa na hoti. **Disā nappaṭihaññatīti** santuṭṭhiyā cātuddisabhāvena disā na paṭi-hanati. Vuttañhetam “cātuddiso appaṭigho ca hoti, santussamāno itarītarenā” ti (su. ni. 42).

Samaṇadhammassa (2.0264) **anulomāti** samaṇadhammassa samathavipassa-nābhāvanāya, ariyamaggasseva vā anucchavikā appicchatādayo. **Tuṭṭhacittassa bhikkhunoti** tuṭṭhacittena bhikkhunā. **Adhiggahitā hontīti** paṭipakkhadhamme abhi-bhavitvā gahitā honti. **Antogatāti** abbhantaragatā. Na **paribāhirāti** na bāhirā katā.

Santuṭṭhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Ariyavaṃsasuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame **vaṃsa**-Saddo “piṭṭhivaṃsam atikkamitvā nisīdati” ti-ādīsu dvinnaṃ gopānasīnam sandhānaṭṭhāne ṭhapetabbadaṇḍake āgato.

“Vaṃso visālo ca yathā visatto,
puttesu dāresu ca yā apekkhā;
vaṃsakkaḷīrova asajjamāno,
eko care khaggavisāṇakappo” ti.-

Ādīsu kaṭṭhake. “Bherisaddo mudiṅgasaddo vaṃsatālasaddo” ti-ādīsu tūriyavisese, veṇūtipi vuccati. “Bhinnena piṭṭhivaṃsena mato hatthi” ti-ādīsu hatthi-ādīnam piṭṭhivemajjhe padese. “Kulavaṃsam ṭhapessāmī” ti-ādīsu kulanvaye. “Vaṃsānu-rakkhako paveṇīpālako” ti-ādīsu guṇānupubbiyam guṇānam pabandhappavattiyam. Idha pana catupaccayasantosabhāvanārāmatāsaṅkhātaguṇānam pabandhe daṭṭhabbo. Tassa pana vaṃsassa kulanvayam guṇanvayañca nidassanavasena dassetum “yathā hī” ti-ādi vuttam. Tattha **khattiyavaṃsoti** khattiyakulavaṃso. Esa nayo sesapadesupi. **Samaṇavaṃso** pana samaṇatanti samaṇapaveṇī. **Mūlaga-ndhādīnanti ādi**-saddena yathā sārāgandhādīnam saṅgaho, evamettha gorasādī-nampi saṅgaho daṭṭhabbo, dutiyena pana **ādi**-sadena kāsikavatthasappimaṇḍā-dīnam.

Ariya-saddo amilakkhesupi manussesu pavattati, yesam nivasanaṭṭhānam ariyam āyatananti vuccati. Yathāha “yāvatā, ānanda, ariyam āyatanan” ti (2.0265) (dī. ni. 2.152; udā. 76). Lokiyasādhujanesupi “ye hi vo ariyā parisuddhakāyasamā-cārā, tesam aham aññataro” ti-ādīsu (ma. ni. 1.35). Idha pana ye “ārakā kilesehi”-

ti-ādinā laddhanibbacanā paṭividdha-ariyasaccā, te eva adhippetāti dassetuṃ “**ke pana te ariyā**” ti puccham katvā “**ariyā vuccanti**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha ye mahāpaṇi-dhānakappato paṭṭhāya yāvāyaṃ kappo, etthantare uppannā sammāsambuddhā. Te tāva sarūpato dassetvā tadaññepi sammāsambuddhe paccekabuddhe buddhasāvake ca saṅgahetvā anavasesato ariye dassetuṃ “**apicā**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha yāva sāsanaṃ antaradhāyati, tāva satthā dharati eva nāmāti imameva bhagavantaṃ. Ye cetarahi buddhasāvaka, te ca sandhāya paccuppannaggahaṇaṃ. Tasmim tasmim kāle te te paccuppannāti ce, atitānāgataggahaṇaṃ na kattabbaṃ siyā.

Idāni yathā bhagavā “dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmi ādikalyāṇaṃ majjhakalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsessāmi, yadidaṃ cha chakkāni” ti **chachakkadesanāya** (ma. ni. 3.420) aṭṭhahi padehi vaṇṇaṃ abhāsi. Evaṃ mahā-ariyavaṃsadesanāya ariyānaṃ vaṃsaṃ “cattārome, bhikkhave, ariyavaṃsā aggaññā rattaññā vaṃsaññā porāṇā, asaṃkiṇṇā asaṃkiṇṇapubbā na saṃkiyanti na saṃkiyissanti, appaṭikuṭṭhā samaṇehi brāhmaṇehi viññūhi” ti yehi navahi padehi vaṇṇaṃ abhāsi, tāni tāva ānetvā thomanāvaseneva vaṇṇento “**te kho panete**” ti-ādimāha. **Aggāti jānitabbā** sabbavaṃsehi seṭṭhabhāvato seṭṭhabhāvasādhanato ca.

Rattaññā cirarattāti jānitabbā rattaññūhi buddhādīhi tehi ca tathā anuṭṭhitattā. **Vaṃsāti jānitabbāti** buddhādīnaṃ ariyānaṃ vaṃsāti jānitabbā. **Porāṇāti** purātanā. **Na adhunappattikāti** na adhunātanā. **Avikiṇṇāti** na khittā na chaḍḍitā. Tenāha “**anapanitā**” ti. **Na apanitapubbāti** na chaḍḍitapubbā, tissannampi sikkhānaṃ paripūraṇūpāyabhāvato na pariccattapubbā. Tato eva idānipi na apaniyanti, anāgatepi na apaniyissantiyeva. Dhammasabhāvassa vijānanena **viññū**. Samitapāpā **samaṇā** ceva (2.0266) bāhitapāpā **brāhmaṇā** Ca. **Tehi appaṭikuṭṭhā** appaṭikkhittā. Ye hi na paṭikkositabbā, te aninditabbā. Agarahitabbā apariccajitabbatāya appaṭikkhipitabbā hotīti.

Santuṭṭhoti ettha yathādhippetasantosameva dassentena paccayasantosavasena santuṭṭhoti vuttaṃ, jhānavipassanādivasenapi idha bhikkhuno santuṭṭhatā hotīti. **Itarītarenāti** itarena itarena. Itarasaddo aniyamavacano dvikkhattuṃ vuccamāno yaṃ-kiñcisaddehi samānattho hotīti vuttaṃ “**yena kenaci**” ti. Svāyaṃ aniyamavācitāya eva yathā thūlādīnaṃ aññataravacano, evaṃ yathāladdhādīnampi aññataravacanoti. Tattha dutiyapakhasseva idha icchitabhāvaṃ dassento “**atha kho**” ti-ādimāha. Nanu ca yathāladdhādayopi thūlādayo eva? Saccametaṃ, tathāpi atthi viseso. Yo hi yathāladdhesu thūlādīsu santoso, so yathālābhasantoso, na itaro. Na hi so paccayamattasannissayo icchito, atha kho attano kāyabala-sārūppabhāvasannissayopi. Thūladukādayo tayopi cīvare labbhanti, majjhimo catupaccayasādhāraṇo, pacchimo pana cīvare senāsane ca labbhatīti daṭṭhabbaṃ. **Ime tayo santoseti** idaṃ sabbasaṅgāhikanayena vuttaṃ. Ye hi parato gilānapaccayaṃ piṇḍapāte eva pakkhipitvā cīvare vīsati, piṇḍapāte pannarasa, senāsane pannarasāti samapaññāsa santosā vuccanti, te sabbepi yathārahaṃ imesu eva tīsu santosesu saṅgahaṃ samosaraṇaṃ gacchantīti.

Cīvaram jānitabbanti “idaṃ nāma cīvaram kappiyan” ti jātito cīvaram jānitabbaṃ. **Cīvarakhattanti** cīvarassa uppattikkhettaṃ. **Paṃsukūlanti** paṃsukūlacīvaram, paṃsukūlalakkhaṇappattaṃ cīvaram jānitabbanti attho. **Cīvarasantosoti** cīvare labbhamāno sabbo santoso jānitabbo. **Cīvarappaṭisaṃyuttāni dhutaṅgāni jānita-bbāni**, yāni gopento cīvarasantosena sammadeva santuṭṭho hotīti. Khomakappāsi-kakoseyyakambalasāṇabhaṅgāni **khomādīni**. Tattha **khomaṃ** nāma khomasu-ttehi vāyitaṃ khomapaṭṭacīvaram. Tathā sesānipi. **Sāṇanti** sāṇavākasuttehi kata-cīvaram. **Bhaṅganti** pana khomasuttādīni sabbāni, ekaccāni vā missetvā katacī-varam. Bhaṅgampi vākamayamevāti keci. **Chāti** gaṇanaparicchedo. Yadi evaṃ ito aññā (2.0267) vatthajāti natthīti? No natthi. Sā pana etesaṃ anulomāti dassetuṃ “**dukūlādīni**” ti-ādi vuttaṃ. **Ādi**-saddena pattuṇṇaṃ, somārapaṭṭaṃ, cīnapaṭṭaṃ, iddhijaṃ, devadinnanti tesaṃ saṅgaho. Tattha dukūlaṃ sāṇassa anulomaṃ vāka-mayattā. Pattuṇṇadese sañjātavattaṃ **pattuṇṇaṃ**. “Koseyyaviseso” ti hi abhidhā-nakose vuttaṃ. Somāradese cīnadese ca jātavatthāni **somāracīnapaṭṭāni**. Pattu-ṇṇādīni tiṇi koseyyassa anulomāni pāṇakehi katasuttamayattā. **Iddhijaṃ** ehibhi-kkhūnaṃ puññiddhiyā nibbattacīvaram, taṃ khomādīnaṃ aññataraṃ hotīti tesaṃ eva anulomaṃ. Devatāhi dinnacīvaram **devadinnaṃ**, taṃ kapparukkhe nibbattaṃ jāliniyā devakaññāya anuruddhattherassa dinnavatthasadisam, tampi khomādī-naṃyeva anulomaṃ hoti tesu aññatarabhāvato.

Imānīti antogadhāvadhāraṇavacanam, imāni evāti attho. Buddhādīnaṃ paribho-gayoggaṭāya **kappiyacīvarāni**. Idāni avadhāraṇena nivattitāni ekadesena dassetuṃ “**kusacīraṃ**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha kusatiṇehi aññehi vā tādisehi tiṇehi katacīvaram **kusacīraṃ**. Akkavākādīhi vākehi katacīvaram **vākacīraṃ**. Catukko-ṇehi tikoṇehi vā phalakehi katacīvaram **phalakacīraṃ**. Manussānaṃ kesehi kata-kambalaṃ

kesakambalaṃ. Cāmarivāla-assavālādīhi kataṃ **vālakambalaṃ.** Makacitantūhi vāyito **potthako.** **Cammanti** migacammādi yaṃ kiñci cammaṃ. Ulūkapakkhehi ganthitvā katacīvaraṃ **ulūkapakkaṃ.** Bhujapattatacādimayaṃ **rukhadussaṃ.** Tirītakanti attho. Sukhumatarāhi latāhi latāvākehi vā vāyitaṃ **latādussaṃ.** Erakavākehi kataṃ **erakadussaṃ.** Tathā **kadalidussaṃ.** Sukhumehi veḷuvilīvehi kataṃ **veḷudussaṃ.** **Ādi-saddena** vakkalādīnaṃ saṅgaho. **Akappiyacīvarāni** titthiyaddhajabhāvato.

Aṭṭhannaṃ mātikānaṃ vasenāti “sīmāya deti, katikāya deti”ti-ādinā (mahāva. 379) āgatānaṃ aṭṭhannaṃ cīvaruppattimātikānaṃ vasena. Cīvarānaṃ paṭilābhakkhattadassanattañhi bhagavatā “aṭṭhimā, bhikkhave, mātikā”ti-ādinā mātikā ṭhapitā. **Mātikāti** hi mātarō cīvaruppattijanikāti.

Sosānikanti (2.0268) susāne patitaṃ. **Pāpaṇikanti** āpaṇadvāre patitaṃ. **Rathiyanti** puññatthikehi vātapānantarena rathikāya chaḍḍitacoḷakaṃ. **Saṅkārakūṭakanti** saṅkāraṭṭhāne chaḍḍitacoḷakaṃ. **Sinānanti** nahānacoḷakaṃ, yaṃ bhūtavejjehehi sasīsaṃ nahāyitvā kālakaṇṇicoḷanti chaḍḍetvā gacchanti. **Titthanti** titthacoḷaṃ, sinānatitthe chaḍḍitapilotikā. **Aggidaddhanti** agginā daḍḍhappadesaṃ. Tañhi manussā chaḍḍenti. **Gokhāyitādīni** pakaṭāneva. Tānipi hi manussā chaḍḍenti. **Dhajaṃ ussāpetvāti** nāvaṃ ārohantehehi vā yuddhaṃ pavisantehehi vā dhajayaṭṭhiṃ ussāpetvā, tattha baddhaṃ vātena **ānītaṃ** tehi chaḍḍitanti adhippāyo.

Sādakabhikkhunāti gahapaticīvarassa sādīyanabhikkhunā. **Ekamāsamattanti** cīvaramāsasaññitaṃ ekamāsamattaṃ **vitakketuṃ vaṭṭati**, na tato paranti adhippāyo. Sabbassapi hi taṇhāniggahatthā sāsane paṭipattīti. **Paṃsukūliko addhamāseneva karoti** aparappaṭibaddhattā paṭilābhassa, itarassa pana parappaṭibaddhattā māsamattaṃ anuññātaṃ. **Idaṃ māsaddhamāsamattaṃ ...pe... vitakkasanto** vitakkentassa parimitakālikattā. Mahātheraṃ tattha attano sahāyaṃ icchantopi garugāravena “**gāmadvāraṃ, bhante, gamissāmi**” iccevāha. Theropi tassa ajjhāsayaṃ ñatvā “**ahampāvuso, gamissāmi**”ti āha. “Imassa bhikkhuno vitakkassa avasaro mā hotū”ti **pañhaṃ pucchamāno gāmaṃ pāvisi.** **Uccārapalibuddhoti** uccārena pīḷito. Tadā bhagavato dukkarakiriyaṇussaraṇamukhena tathāgate uppannassa pītisomanassavegassa balavabhāvena kilesānaṃ vikkhambhitattā **tasmimyeva ...pe... tīni phalāni patto.**

Kattha labhissāmīti cintanāpi lābhāsāpubbikāti tathā “**acintetvā**”ti vuttaṃ. “Sundaraṃ labhissāmi, manāpaṃ labhissāmi”ti-evamādicintanāya kā nāma kathā, kathaṃ pana gantabbanti āha “**kammaṭṭhānasīseneva gamanan**”ti. Tena cīvaraṃ paṭicca kiñcipi na cintetabbamevāti dasseti. Apesalo appatirūpāyapi pariyesanāya paccayo bhavēyyāti “**pesalaṃ bhikkhuṃ gahetvā**”ti vuttaṃ. **Āhariyamānanti** susānādīsu patitaṃ vatthaṃ “ime bhikkhū paṃsukūlapariyesanaṃ caranti”ti ñatvā kenaci purisena tato ānīyamānaṃ. **Evaṃ laddhaṃ gaṇhantassapīti** evaṃ paṭilābhasantosaṃ akopetvā laddhaṃ gaṇhantassapi. **Attano pahonakamattenevāti** (2.02 yathāladdhānaṃ paṃsukūlānaṃ ekapaṭṭadupaṭṭānaṃ atthāya attano pahonakappamāṇeneva. Avadhāraṇena upari paccāsaṃ nivatteti. Gāme bhikkhāya āhiṇḍantaena sapadānacārinā viya dvārappaṭipāṭiyā caraṇaṃ **loluppavivajjanaṃ** nāma

loluppassa dūrasamussāritattā.

Yāpetunti attabhāvaṃ pavattetuṃ. **Dhovanupagenāti** dhovanayoggena. **Paṇṇānīti** ambajambādipaṇṇāni. **Akopetvāti** santosaṃ akopetvā. **Pahonakanihārenevāti** antaravāsakādīsu yaṃ kātukāmo, tassa pahonakaniyāmeneva yathāladdhaṃ thūlasukhumādiṃ gahetvā karaṇaṃ. **Timaṇḍalappaṭicchādanamattassevāti** nivāsanaṃ ce nābhimaṇḍalaṃ, jāṇumaṇḍalaṃ, itarañce galavāṭamaṇḍalaṃ, jāṇumaṇḍalanti timaṇḍalappaṭicchādanamattasseva karaṇaṃ. Taṃ pana atthato tiṇṇaṃ cīvarānaṃ heṭṭhimantena vuttaparimāṇaṃyeva hoti. **Avicāretvā** na vicāretvā.

Kusibandhanakāleti maṇḍalāni yojetvā sibbanakāle. **Satta vāreti** satta sibbanavāre. Kappabindu-apadesena kassaci vikārassa akaraṇaṃ **kappasantoso**.

Sītappaṭighātanādi atthāpattito sijjhatīti mukhyameva cīvaraparibhoge payojanaṃ dassetuṃ “**hirikopīnappaṭicchādanamattavasenā**”ti vuttaṃ. Tenāha bhagavā “yāvadeva hirikopīnappaṭicchādanatthan”ti (ma. ni. 1.23; a. ni. 6.58; mahāni. 206). **Vaṭṭati**, na tāvatā santoso kuppāti sambhārānaṃ dakkhiṇeyyānaṃ alābhato. **Sāraṇīyadhamme thatvāti** sīlavantehi bhikkhūhi sādharmaṇabhogibhāve thatvā. **Itīti** ādinā paṭhamasseva ariyavaṃsassa paṃsukūlikaṅgatecīvarikaṅgānaṃ tesañcassa paccayataṃ dassento “iti ime dhammā aññamaññassa samuṭṭhāpakā upatthambhakā cā”ti dīpeti. Esa nayo ito paresu.

Santuṭṭho hoti vaṇṇavādīti ettha catukkoṭikaṃ sambhavati. Tattha catutthoyeva pakkho vaṇṇitathomitoti tathā desanā katā. **Eko santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ na katheti** seyyathāpi thero nāḷako. **Eko na santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ katheti** seyyathāpi upanando sakyaputto. **Eko neva santuṭṭho hoti, na santosassa vaṇṇaṃ katheti** seyyathāpi thero lāḷudāyi (2.0270). **Eko santuṭṭho ceva hoti, santosassa ca vaṇṇaṃ katheti** seyyathāpi thero mahākassapo.

Anesananti ayuttaṃ esanaṃ. Tenāha “**appatirūpan**”ti, sāsane ṭhitānaṃ appatirūpaṃ ayoggaṃ. **Kohaññaṃ karontoti** cīvaruppādananimittaṃ paresaṃ kuhanaṃ vimhāpanaṃ karonto. **Uttasatīti** taṇhāsantāsenā uparūpari tasati. **Paritassatīti** parito tassati. Yathā sabbe kāyavacippayogā tadatthā eva jāyanti, evaṃ sabba-bhāgehi tasati. Gadhitaṃ vuccati giddho, so cettha abhijjhālakkhaṇo adhippeto. Gadhitaṃ etassa natthīti **agadhitoti** āha “**vigatalobhagiddho**”ti. **Mucchanti** taṇhāvasena muyhanaṃ. Tassa samussayassa adhigataṃ **anāpanno** anupagato. **Anotthato** anajjhotthato. **Apariyonaddhoti** taṇhacchadanena acchādito. **Ādinavaṃ passamānoti** diṭṭhadhammikaṃ samparāyikañca dosaṃ passanto. Gadhita-paribhogato nissarati etenāti nissaraṇaṃ, idamaṭṭhikatā. Taṃ pajānātīti **nissaraṇapañño**. Tenāha “**yāvadeva ...pe... jānanto**”ti.

Nevattānukkaṃsetīti attānaṃ neva ukkaṃseti na ukkhipati na ukkaṭṭhato dahati. **Ahanti** ādi ukkaṃsanākāradassanaṃ. **Na vambheti** na hīleti na nihīnato dahati. **Tasmim cīvarasantoseti** tasmim yathāvutte vīsatividhe cīvarasantose. Kāmañcetta vuttappakārasantosaggahaṇeneva cīvarahetu anesanāpajjanādīpi gahitameva tasmim sati tassa bhāvato, asati ca abhāvato. Vaṇṇavādītā-attukkaṃsanaparavambhanāni pana gahitāni na hontīti “**vaṇṇavādādīsu vā**”ti vikappo vutto. Ettha ca **dakkhoti** ādi yesaṃ dhammānaṃ vasenassa yathāvuttasantosādī ijjhanti,

taṃdassanaṃ. Tattha **dakkhoti** iminā tesam samuṭṭhāpanapaññaṃ dasseti. **Anala-**soti iminā paggaṇhanavīriyaṃ, **sampajānoti** iminā pārihāriyapaññaṃ, **paṭissatoti** iminā tattha asammosavuttiṃ dasseti.

Piṇḍapāto jānitabboti pabhedato piṇḍapāto jānitabbo. **Piṇḍapātakkhettanti** piṇḍapātassa uppattiṭṭhānaṃ. **Piṇḍapātasantoso jānitabbo** Ti (2.0271) piṇḍapāta-santosappabhedo jānitabbo. Idha bhesajjampi piṇḍapātagatikameva. Āharita-bbato hi sappi-ādīnampi gahaṇaṃ kataṃ.

Piṇḍapātakkhettaṃ piṇḍapātassa uppattiṭṭhānaṃ khettaṃ viya khettaṃ. Uppa-jjati ettha, etenāti ca **uppattiṭṭhānaṃ**. Saṅghato vā hi bhikkhuno piṇḍapāto uppa-jjati uddissavasena vā. Tattha sakalassa saṅghassa dātabbabbhattaṃ **saṅgha-**bhattaṃ. Katipaye bhikkhū uddisitvā uddesena dātabbabbhattaṃ **uddesabbhattaṃ**. Nimantetvā dātabbabbhattaṃ **nimantanaṃ**. Salākāya dātabbabbhattaṃ **salāka-**bhattaṃ. Ekasmim pakkhe ekadivasam dātabbabbhattaṃ **pakkhikaṃ**. Uposathe uposathe dātabbabbhattaṃ **uposathikaṃ**. Pāṭipadadivase dātabbabbhattaṃ **pāṭipa-**dikaṃ. Āgantukānaṃ dātabbabbhattaṃ **āgantukabbhattaṃ**. Dhuragehe eva ṭhapetvā dātabbabbhattaṃ **dhurabbhattaṃ**. Kuṭim uddissa dātabbabbhattaṃ **kuṭi-**bhattaṃ. Gāmaṃvāsi-ādīhi vārena dātabbabbhattaṃ **vārabhattaṃ**. Vihāraṃ uddissa dātabbabbhattaṃ **vihārabhattaṃ**. Sesāni pākaṭāneva.

Vitakketi “kattha nu kho ahaṃ ajja piṇḍāya carissāmī” ti. “**Sve kattha piṇḍāya carissāmā**” ti therena vutte “**asukagāme, bhante**” ti kāmametaṃ paṭivacanadānaṃ, yena pana cittena cintetvā taṃ vuttaṃ, taṃ sandhāyāha “**ettakaṃ cintetvā**” ti. **Tato paṭṭhāyāti** vitakkamaḷake ṭhatvā vitakkitaḷato paṭṭhāya. **Tato paraṃ vitakkento ari-**yavaṃsā **cuto hotīti** idaṃ tiṇṇampi ariyavaṃsikānaṃ vasena gahetabbaṃ, na eka-cārikasseva. Sabbopi hi ariyavaṃsiko ekavārameva vitakketuṃ labhati, na tato paraṃ. **Paribāhīro**ti ariyavaṃsikabhāvato bahibhūto. Svāyaṃ vitakkasantoso kammaṭṭhānamanasikārena na kuppati visujjhati ca. Ito paresupi eseva nayo. Tenevāha “**kammaṭṭhānasīsenā gantabban**” ti. **Gahetabbamevāti** aṭṭhānappayutto **eva-saddo**. Yāpanamattameva gahetabbanti yojetabbaṃ.

Etthāti etasmim piṇḍapātappaṭiggahaṇe. **Appanti** attano yāpanappamāṇatopi appaṃ gahetabbaṃ dāyakassa cittārādhanatthaṃ. **Pamāṇenevāti** attano pamāṇe-neva appaṃ gahetabbaṃ. **Pamāṇena gahetabbanti** ettha kāraṇaṃ dassetuṃ “**paṭi-**ggahaṇasmiñhi” ti-ādi vuttaṃ. **Makkhetīti** viddhaṃseti apaneti. **Vinipātetīti** vināseti aṭṭhānaviniyogena. **Sāsananti** satthusāsanaṃ anusīṭṭhiṃ **na karoti** na paṭipajjati. Sapadānacārinā viya (2.0272) dvārapaṭipāṭiyā caraṇaṃ **loluppavivajjanasanto-**soti āha “**dvārapaṭipāṭiyā gantabban**” ti.

Harāpetvāti adhikaṃ apanetvā. Āhāraḡedhato nissarati etenāti **nissaraṇaṃ**. Jighacchāya paṭivinodanatthaṃ katā, kāyassa ṭhiti-ādipayojanaṃ pana atthāpa-ttito āgatamevāti āha “**jighacchāya ...pe... santoso nāmā**” ti. **Nidahitvā na paribhu-**ñjitabbaṃ tadahupīti adhippāyo. Itarattha pana sikkhāpadeneva vāritaṃ. **Sāraṇiya-**dhamme ṭhitenāti sīlavantehi bhikkhūhi sādharāṇabhogibhāve ṭhitena.

Senāsanenāti sayanena āsanena ca. Yattha yattha hi mañcādike vihārādike ca seti, taṃ senaṃ. Yattha yattha piṭhādike āsati, taṃ āsanaṃ. Tadubhayaṃ ekato

katvā “**senāsanān**”ti vuttaṃ. Tenāha “**mañco**”ti-ādi. Tattha **mañco** masārakādi. Tathā **piṭhaṃ**. Mañcabhisi, piṭhabhisīti duvidho **bhisi**. **Vihāro** pākāraparicchinno sakalo āvāso, “dīghamukhapāsādo”ti keci. **Aḍḍhayogo** dīghapāsādo, “ekapassacchādanakasenāsanān”ti keci. **Pāsādoti** caturassapāsādo, “āyatacaturassapāsādo”ti keci. **Hammiyanti** muṇḍacchadanapāsādo. **Guhāti** kevalā pabbataguhā. **Leṇaṃ** dvārabandhaṃ. **Aṭṭo** bahalabhittikagehaṃ, yassa gopānasiyo aggahetvā iṭṭhakāhi eva chadanaṃ hoti, “aṭṭalākārena kariyati”tipi vadanti. **Mālo** ekakūṭasaṅgahito anekakoṇo paṭissayaviseso, “vaṭṭākārena katasenāsanān”ti keci.

Piṇḍapāte vuttanayenevāti “sādako bhikkhu ‘ahaṃ kattha vasissāmi’ti vitakketi”-ti-ādinā yathārahaṃ piṇḍapāte vuttanayeneva veditabbā. “Tato paraṃ vitakkento ariyavaṃsā cuto hoti paribāhiro, senāsanāṃ kuhiṃ labhissāmiṃti acintetvā kammaṭṭhānasīseneva gantabban”ti ca evamādi sabbaṃ purimanayeneva.

Kasmā panettha paccayasantaṃ dassentena bhagavatā gilānapaccayasantaṃ na gahitoti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbanti

dassento “**gilānapaccayo pana piṇḍapāte eva pavitṭho**” ti āha, āharitabbatāsāmaññenāti adhippāyo. Yadi evaṃ tatthāpi piṇḍapāte viya vitakkasantosādayopi (2.0273) pannarasa santosā icchitabbāti? Noti dassento āha “**tatthā**” ti-ādi. Nanu cettha dvādaseva dhutaṅgāni viniyogaṃ gatāni, ekaṃ pana nesajjikaṅgaṃ na katthaci viniyuttanti āha “**nesajjikaṅgaṃ bhāvanārāma-ariyavaṃsaṃ bhajati**” ti. Ayañca attho aṭṭhakathāruḷho evāti dassento “**vuttampi cetan**” ti-ādimāha.

Pathaviṃ pattharamāno viyāti-ādi ariyavaṃsadesanāya sudukkarabhāvada-ssanaṃ mahāvisayattā tassā desanāya. Yasmā nayasahassapaṭimaṇḍitaṃ hoti, ariyamaggādhigamāya vitthārato pavattiyamānā desanā **cittuppādakaṇḍe** ayañca bhāvanārāma-ariyavaṃsakathā ariyamaggādhigamāya vitthārato pavattiyamānā eva hotīti vuttaṃ “**sahassanayapaṭimaṇḍitaṃ ...pe... desanaṃ ārabhi**” ti.

Paṭipakkhavidhamanato abhimukhabhāvena ramaṇaṃ āramaṇaṃ **ārāmoti** āha “**abhiratīti attho**” ti. Byadhikaraṇānampi padānaṃ vasena bhavati bāhiratthasamāso yathā “urasilomo kaṇṭhekāḷo” ti āha “**bhāvanāya ārāmo assāti bhāvanārāmo**” ti. Abhiramitabbatṭhena vā ārāmo, bhāvanā ārāmo assāti **bhāvanārāmoti** evam-
pettha samāsyojanā veditabbā. **Bhāvento ramatīti** etena bhāvanārāmasa-
ddānaṃ kattusādhanataṃ kammadhārayasamāsatañca dasseti. “**Pajahanto rama-
tī**” ti vuttattā **pahānārāmoti** etthāpi eseva nayo.

Kāmaṃ “nesajjikaṅgaṃ bhāvanārāma-ariyavaṃsaṃ bhajati” ti vuttaṃ bhāvanā-
nuyogassa anucchavikattā, nesajjikaṅgavasena pana nesajjikassa bhikkhuno eka-
ccāhi āpattīhi anāpattibhāvoti tampi saṅgaṇhanto “**terasannaṃ dhutaṅgānan**” ti
vatvā vinayaṃ patvā garuke ṭhātabbanti icchitattā sallekhassa aparicajanava-
sena paṭipatti nāma vinaye ṭhitassevāti āha “**terasannaṃ ...pe... kathitaṃ hoti**” ti.
Kāmaṃ suttābhidhammapiṭakesupi tattha tattha sīlakathā āhaṭāyeva, yehi pana
guṇehi sīlassa vodānaṃ hoti, tesu kathitesu yathā sīlakathābāhullaṃ vinayapi-
ṭakaṃ kathitaṃ hoti, evaṃ bhāvanākathābāhullaṃ suttapiṭakaṃ abhidhammapiṭa-
kañca catutthena ariyavaṃsena kathitena kathitameva hotīti vuttaṃ “**bhāvanārā-
mena avasesaṃ piṭakadvayaṃ kathitan**” ti. “So nekkhammaṃ bhāvento (2.0274)
ramati” ti nekkhammapadaṃ ādiṃ katvā tattha desanāya pavattattā sabbesampi
vā samathavipassanāmaggaḍhammānaṃ yathāsakaṃ paṭipakkhato nikkhama-
nena nekkhammasaññitānaṃ tattha āgatattā so pāṭho nekkhammapāḷīti vuccatīti
āha “**nekkhamapāḷiyā kathetabbo**” ti. Tenāha **aṭṭhakathāyaṃ** “sabbepi kusalā
dhamā, nekkhammanti pavuccare” ti. **Dasuttarasuttantapariyāyenāti** dasuttarasu-
ttantadhammena (dī. ni. 3.350 ādayo) dasuttarasuttante āgatanayenāti vā attho.
Sesapadadvayepi eseva nayo.

Soti jāgariyaṃ anuyutto bhikkhu. Nekkhammanti kāmehi nikkhantabhāvato
nekkhammasaññitaṃ paṭhamajjhānūpacāraṃ, so “abhijjhaṃ loke pahāyā” ti-ādinā
(vibha. 508) āgato. Paṭhamajjhānassa pubbabhāgabhāvanā hi idhādhippetā,
tasmā “abyāpādan” ti-ādīsipi evameva attho veditabbo. Sa-upāyānañhi aṭṭhannaṃ
samāpattīnaṃ aṭṭhārasannaṃ mahāvipassanānaṃ catunnaṃ ariyamaggānañca
vasenettha desanā pavattāti. Tattha **abyāpādanti** mettā. **Ālokasaññanti** vibhūtaṃ
katvā manasikaraṇena upaṭṭhita-ālokasaññānaṃ. **Avikkhepanti** samādhim.

Dhammavavatthānanti kusalādidhammānaṃ yāthāvanicchayaṃ, “sapaccayanā-mavavatthānan”tipi vadanti. Evaṃ kāmaccchandānivarāṇappahānena “abhijjhaṃ loke pahāyā”ti-ādinā vuttassa paṭhamajjhānassa pubbabhāgapaṭipadāya bhāva-nārāmataṃ pahānārāmatañca dassetvā idāni saha upāyena aṭṭhasamāpattīhi aṭṭhārasahi ca mahāvipassanāhi taṃ dassetuṃ “**ñāṇan**”ti-ādimāha. Nāmarūpapariggahaṇakaṅkhāvitarāṇānañhi vibandhabhūtaṃ mohassa dūrīkaraṇena ñātapariññāya ṭhitassa aniccasaññādayo sijjhanti. Tathā jhānasamāpattisu anabhiratini-mittena pāmojjena tattha anabhiratiyā vinoditāya jhānādīnaṃ samadhigamoti samāpattivipassanaṃ arativinodana-avijjāpadālana-upāyo. Uppaṭipāṭiniddeso pana nivarāṇasabhāvāya avijjāya heṭṭhānivarāṇesu saṅghadassanattanti daṭṭhabbaṃ. Kiñcāpi paṭhamajjhānūpacāreyeva dukkhaṃ, catutthajjhānūpacāreyeva sukhaṃ pahīyati, atisayappahānaṃ pana sandhāyāha “**catutthajjhānaṃ sukhadukkhe**”ti.

Aniccassa (2.0275), aniccanti ca anupassanā **aniccānupassanā**, tebhūmakadhammānaṃ aniccataṃ gahetvā pavattāya anupassanāyetaṃ nāmaṃ. **Niccasaññanti** saṅkhatadhammesu niccā sassatāti pavattaṃ micchāsaññaṃ. Saññāsī-sena diṭṭhicittānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Esa nayo ito paresupi. **Nibbidānupassananti** saṅkhāresu nibbindanākārena pavattaṃ anupassanaṃ. **Nandinti** sappitikaṇhaṃ. **Virāgānupassananti** virajjanākārena pavattaṃ anupassanaṃ. **Nirodhānupassananti** saṅkhārānaṃ nirodhassa anupassanaṃ. “Te saṅkhārā nirujjhanti yeva, āyatīṃ samudayavasena na uppajjanti”ti evaṃ vā anupassanā **nirodhānupassanā**. Tenevāha “nirodhānupassanāya nirodheti no samudeti”ti. Muccitukāmatā hi ayaṃ balappattāti. Paṭinissajjanākārena pavattā anupassanā **paṭinissaggānupassanā**. Paṭisaṅkhā santiṭṭhanā hi ayaṃ. **Ādānanti** niccādivasena gahaṇaṃ. Santatisamūhakkiccārammaṇānaṃ vasena ekattaggahaṇaṃ **ghanasaññā**. **Āyūhanaṃ** abhisāṅkhaṇaṃ. Avatthāvisesāpatti **vipariṇāmo**. **Dhuvasaññanti** thirabhāvaggahaṇaṃ.

Nimittanti samūhaghanavasena, sakiccaparicchedatāya ca saṅkhārānaṃ saviggahataṃ. **Paṇidhinti** rāgādipaṇidhiṃ. Sā panatthato taṇhāvasena saṅkhāresu ninnatā. **Abhinivesanti** attānudiṭṭhi. Aniccadukkhādivasena sabbadhammatīraṇaṃ **adhipaññādhammavipassanā**. **Sārādānābhinivesanti** asāre sāranti gahaṇavipallāsaṃ. “Issarakuttādivasena loko samuppanno”ti abhiniveso **sammohābhiniveso**. Keci pana “ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhānanti-ādinā (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20) pavattasaṃsayāpatti sammohābhiniveso”ti vadanti. Saṅkhāresu tāṇaleṇabhāvaggahaṇaṃ **ālayābhiniveso**. “Ālayaratā ālayasammuditā”ti (dī. ni. 2.64, 67; ma. ni. 1.281; 2.337; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 7, 8) ca vacanato ālayo taṇhā, sāyeva cakkhādīsu rūpādīsu ca abhinivesavasena pavattiyā ālayābhinivesoti keci. Evaṃ ṭhitā te saṅkhārā paṭinissajjīyantīti pavattaṃ ñāṇaṃ **paṭisaṅkhānupassanā**. Vaṭṭato vigatattā vivaṭṭaṃ nibbānaṃ, tattha ārammaṇasaṅkhātena anupassanena pavattiyā **vivaṭṭānupassanā** gotrabhu. **Samyogābhinivesanti** saṃyujanavasena saṅkhāresu nivesanaṃ. **Diṭṭhekatṭheti** diṭṭhiyā saha jātekatṭhe pahānekatṭhe ca. **Oḷāriketi** uparimaggavajjhe kilese (2.0276) apekkhitvā vuttaṃ, aññathā dassanappa-

hātabbāpi dutiyamaggavajjhehipi oḷārikāti. **Aṇusahagateti** aṇubhūte. Idaṃ heṭṭhi-
mamaggavajjhe apekkhitvā vuttaṃ. **Sabbakileseti** avasiṭṭhasabbakilese. Na hi
paṭhamādimaggehipi pahīnā kilesā puna pahiyantīti.

Evanti paṭisambhidāmagge (paṭi. ma. 1.41, 95) nekkhammapāliyaṃ yojanaṃ niga-
metvā **dīghanikāyeti**-ādinā dasuttarapariyāyena (dī. ni. 3.350 ādayo) yojanaṃ
dasseti. **Ekaṃ dhammaṃ bhāvento ramati, ekaṃ dhammaṃ pajahanto ramatīti** ca
nayidaṃ dasuttarasutte (dī. ni. 3.350 ādayo) āgataniyāmena vuttaṃ, tattha pana
“eko dhammo bhāvetabbo, eko dhammo pahātabbo”ti desanā āgatā. Evaṃ
santepi yasmā atthato bhedo natthi, tasmā paṭisambhidāmagge (paṭi. ma. 1.41, 95)
nekkhammapāliyaṃ āgatanīhāreneva “**ekaṃ dhammaṃ bhāvento ramati, ekaṃ
dhammaṃ pajahanto ramatīti**” ti vuttaṃ. Esa nayo sesavāresupi.

Evanti-ādinā dasuttarapariyāyena (dī. ni. 3.350 ādayo) yojanaṃ nigametvā
idāni satipaṭṭhānasuttantapariyāyena (ma. ni. 1.105 ādayo) yojanaṃ dassetuṃ
“**majjhimanikāye**” ti-ādi āradhmaṃ. Kāmañcetta kāyānupassanāvaseneva
saṃkhipitvā yojanā katā, ekavīsatiyā pana ṭhānānaṃ vasenapi yojanā kātabbā.
Idāni abhidhammaniddesapariyāyena dassetuṃ “**abhidhamme niddesapariyāye-
nā**” ti-ādi āradhmaṃ. **Aniccatoti**-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ **visuddhimaggasaṃva-
ṇṇanāsu** (visuddhi. 2.698; visuddhi. mahāṭī. 2.698) vuttanayena veditabbaṃ.

Ukkaṇṭhitanti adhikusalesu dhammesu pantasenāsanesu ca ukkaṇṭhādiñca,
ananuyogoti attho. Ariyavaṃsapūrako dhīro sīlavā bhikkhu ariyavaṃsaparipūra-
ṇassa bhedaṃ anicchanto samāhito vipassako ca paccayaghātena aratiyā ratiyā
ca sahitā abhibhavitā hotīti vuttaṃ “**aratiratisaho, bhikkhave, dhīro**” ti. Sesam suvi-
ñṇeyyameva.

Ariyavaṃsasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhammapadasuttavaṇṇanā

29. Navame (2.0277) jhānādibhedo dhammo pajjati etenāti dhammapadaṃ,
anabhijjhāva dhammapadaṃ **anabhijjhādhhammapadaṃ**, Anabhijjhāpadhāno vā
dhammakotṭhāso **anabhijjhādhhammapadaṃ**. Evaṃ sesesupi. Atthato pana **anabhi-
jjhādhhammapadaṃ** nāma alobho vā alobhasīsenā adhigatajjhānavipassanāma-
ggaphalanibbānāni vā. **Abyāpādo dhammapadaṃ** nāma mettā vā mettāsīsenā
adhigatajjhānādīni vā. **Sammāsati dhammapadaṃ** nāma sūpaṭṭhitassati vā satisī-
senā adhigatajjhānādīni vā. **Sammāsamādhidhammapadaṃ** nāma aṭṭhasamā-
patti vā aṭṭhasamāpattisīsenā adhigatajjhānavipassanāmaggaphalanibbānāni vā.
Dasa-asubhavasena vā adhigatajjhānādīni **anabhijjā dhammapadaṃ**. Catubra-
hmavihāravasena adhigatāni **abyāpādo dhammapadaṃ**. Dasānussati āhārepaṭi-
kūlasaññāvasena adhigatāni **sammāsati dhammapadaṃ**. Dasakasiṇa-ānāpānava-
sena adhigatāni **sammāsamādhidhammapadaṃ**. **Anabhijjhālūti** anabhijjhāyana-
sīlo. Abhipubbo jhesaddo abhijjhāyanaṭṭho. Tenevāha “**nittaṇho hutvā**” ti. **Pakati-**

bhāvaṃ avijahantenāti parisuddhabhāvaṃ sabhāvasaṅkhāta-anavajjasāṅkhātaṃ pakatibhāvaṃ avijahantena. Sāvajjadhammasamuppattiyā hi cittassa anavajjabhāvo jahito hotīti.

Dhammapadasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paribbājakasuttavaṇṇanā

30. Dasame **abhiññātā**ti ediso ca ediso cāti abhilakkhaṇavasena ñātā. Tenāha “**ñātā pākaṭā**”ti. **Paṭisallānā vuṭṭhitoti** ettha **paṭisallānanti** tehi tehi saddhivihārika-an-tevāsika-upāsakādisattehi ceva rūpārammaṇādisāṅkhārehi ca paṭinivattitvā apasakkitvā sallīnaṃ nilīyanaṃ, ekībhāvo pavivekoti vuttaṃ hoti. Yo tato vuṭṭhito, so paṭisallānā vuṭṭhito nāma hoti. Bhagavā pana yasmā paṭisallānā uttamato phalasa-māpattito vuṭṭhāsi, tasmā vuttaṃ “**paṭisallānā vuṭṭhitoti phalasa-māpattito vuṭṭhito**”-ti. **Vatthukāmesū**ti rūpādīsu kilesakāmassa vatthubhūtesu kāmesu. **Bahalarā-ganti** thiramūladummocanīyatāhi ajjosānena bahalabhūtaṃ kilesakāmaṃ (2.0278). **Sakāraṇā**ti yehi kāraṇehi paresaṃ vāde dosaṃ dassenti, tehi kāraṇehi sakāraṇā. Na hi lakkhaṇayuttena hetunā vinā paravādesu dosaṃ dassetuṃ sakkā.

Evamādīti ettha **ādisaddena** “natthi hetu natthi paccayo sattānaṃ saṃkilesāyā”-ti (dī. ni. 1.168) **evamādiṃ saṅgaṇhāti**, tasmā **evamādivādino** evaṃ hetuppaṭikkhe-pavādinoti attho. Ettha ca natthikadiṭṭhi vipākaṃ paṭibāhati, akiriyadiṭṭhi kammaṃ paṭibāhati, ahetukadiṭṭhi ubhayaṃ paṭibāhati. Tattha kammaṃ paṭibāhantena vipāko paṭibāhito hoti, vipākaṃ paṭibāhantena kammaṃ paṭibāhitaṃ. Iti sabbe-pete atthato ubhayapaṭibāhakā ahetuvādā ceva akiriyavādā ca natthikavādā ca honti.

Okkantaniyamāti ogāḷhamicchattaniyamā. **Sajjhāyatī**ti taṃ diṭṭhidīpaṃ ganthaṃ uggahetvā paṭhati. **Vīmaṃsatī**ti tassa atthaṃ vicāreti. **Tassā**ti-ādi vīmaṃsanākāradassanaṃ. **Tasmiṃ ārammaṇeti** yathāparikappitahetupaccayābhāvā-dike natthi hetūti-ādinayappavattāya

laddhiyā ārammaṇe. **Micchāsati santiṭṭhatī**ti “natthi hetū”ti-ādivasena anussavūpa-
laddhe atthe tadākāraparivitakkanehi saviggahe viya sarūpato cittassa paccupa-
ṭṭhite cirakālaparicayena evametanti nijjhānakkhamabhāvūpagamanena nijjhāna-
kkhantiyā tathāgahite punappunaṃ tatheva āsevantassa bahulīkarontassa
micchāvitakkena samānīyamānā micchāvāyāmapatthambhitā ataṃsabhāvaṃ
taṃsabhāvanti gaṇhantī micchāsati laddhanāmā taṃladdhisahagatā taṇhā santi-
ṭṭhati. **Cittaṃ ekaggaṃ hotī**ti yathāvuttavitakkādipaccayalābhena tasmiṃ āra-
mmaṇe avaṭṭhitatāya anakaggataṃ pahāya cittaṃ ekaggaṃ appitaṃ viya hoti
micchāsamādhinā. Sopi hi paccayavisesena laddhabhāvanābalo kadāci samādhā-
napaṭirūpakiccakaro hotiyeva paharaṇavijjhanādīsu viyāti daṭṭhabbaṃ.

Javanāni javantīti anakakkhattuṃ tenākārena pubbabhāgiyesu javanavāresu
pavattesu sabbapacchime javanavāre satta javanāni javanti. **Paṭhamajavane sate-
kiccho hoti, tathā dutiyādīsū**ti dhammasabhāvadassanametaṃ, na pana tasmiṃ
khaṇe tesu satekicchabhāvāpādanaṃ kenaci (2.0279) sakkā kātuṃ. **Tatthā**
tesu tīsu micchādassanesu. **Koci ekaṃ dassanaṃ okkamati**ti yassa ekasmiṃyeva
abhiniveso āsevanā pavattā, so ekaṃyeva dassanaṃ okkamati. Yassa dvīsu
tīsupi vā abhiniveso āsevanā pavattā, so **dve tīni okkamati**. Etena yā pubbe ubha-
yapaṭibāhikatāmukhena pavattā atthasiddhā sabbadiṭṭhikā, sā pubbabhāgiyā,
micchānīyāmokkantiyā pana yathāsakaṃ paccayasamudāgamadiṭṭhito bhinnāra-
mmaṇānaṃ viya visesādhighamānaṃ ekajjhaṃ anuppattiyā abhikiṇṇā evāti
dasseti. Ekasmiṃ okkantepe dvīsu tīsu okkantesupi niyatamicchādiṭṭhikova hotīti
iminā tissannampi diṭṭhinaṃ samānaphalataṃ samānabalañca dasseti. Tasmā
tissopi cetanā ekassa uppannā aññamaññaṃ anubalappadāyikā honti.

Kiṃ panesa etasmiññeva attabhāve niyato, udāhu aññasmimpīti? Etasmiññeva
niyato. Akusalañhi nāmetaṃ abalaṃ, na kusalaṃ viya mahābalaṃ. Aññathā
sammattaniyāmo viya accantiko siyā, āsevanavasena pana bhavantarepi taṃ taṃ
diṭṭhiṃ rocetiyeva. Tenevāha “**vaṭṭakhāṇuko nāmesa satto**”ti. Tasmā “sakim
nimuggo nimuggo eva bālo”ti viya vaṭṭakhāṇujotanā, yādisehi pana paccayehi
ayaṃ taṃ dassanaṃ okkanto puna kadāci micchattaniyāmo tappaṭikkhepapa-
ccaye paṭicca tato sīsukkhepanamassa na hotīti na vattabbaṃ. Tena vuttaṃ
“**yebhuyyenā**”ti. **Edisā**ti “buddhānampi atekicchā”ti-ādinā vuttasadisā.

Attano nindābhayenāti “sammā diṭṭhiñca nāma te garahanti”ti-ādinā attano
upari parehi vattabbanindābhayena. **Ghaṭṭanabhayenā**ti tathā paresaṃ apasāda-
nabhayena. Sahadhammena parena attano upari kātabbaniggaho upārambho,
tato parittāso upārambhabhayaṃ. Taṃ pana atthato upavādabhayaṃ hotīti āha
“**upavādabhayenā**”ti. Paṭippassaddhivasena abhijjhā vinayati etenāti **abhijjhāvi-
nayo**, arahattaphalaṃ. Tenāha “**abhijjhāvinayo vuccati arahattan**”ti.

Paribbājakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Uruvelavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Cakkavaggo

1. Cakkasuttavaṇṇanā

31. Catutthassa (2.0280) paṭhame **cattāri cakkāni** Ti ettha cakkaṃ nāma dāru-cakkaṃ, ratanacakkaṃ, dhammacakkaṃ, iriyāpathacakkaṃ, sampatticakkanti pañcavidhaṃ. Tattha “yaṃ panidaṃ, samma, rathakāracakkaṃ chahi māsehi niṭṭhitaṃ chārattūnehī” ti (a. ni. 3.15) idaṃ dārucakkaṃ. “Pitarā pavattitaṃ cakkaṃ anuvatteti” ti (saṃ. ni. 1.215) idaṃ ratanacakkaṃ. “Mayā pavattitaṃ cakkan” ti (su. ni. 562; bu. vaṃ. 27.17; jā. 1.1.104; 1.5.100, 103) idaṃ dhammacakkaṃ. “Catucakkaṃ navadvāraṇ” ti (saṃ. ni. 1.29, 109) idaṃ iriyāpathacakkaṃ. “Cattārimāni, bhikkhave, cakkāni yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ pavattati” ti (a. ni. 4.31) idaṃ sampatticakkaṃ. Idhāpi etadeva adhippetanti āha “**cattāri sampatticakkāni vattanti**” ti. **Anucchavike deseti** puññakiriyāya sammāpaṭipattiyā anurūpadese. **Sevanam** kālena kālaṃ upasaṅkamaṇaṃ. **Bhajanam** bhattivasena payirupāsanaṃ. **Attano sammā ṭhapananti** attano cittasantānassa yoniso ṭhapanam. Saddhādīsu nivesananti āha “**sace**” ti-ādi. **Idameva cettha pamāṇanti** idameva pubbekatapuññatāsaṅkhātāṃ sampatticakkaṃ eva etesu sampatticakkesu pamāṇabhūtaṃ itaresaṃ kāraṇabhāvato. Tenāha “**yena hi**” ti-ādi. **So eva ca** katapuñño **puggalo attānaṃ sammā ṭhabeti** akatapuññassa tadabhāvato.

Cakkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Saṅghasuttavaṇṇanā

32. Dutiye **tassa dānameva dātābanti** pabbajitassa pabbajitaparikkhāraṃ patta-cīvarādi, gihino ghiparikkhāraṃ vatthāvudhayānasayanādi dātābbaṃ. **Sabbanti** sabbam upakāraṃ. **Makkhetvā nāseti** Makkhibhāve ṭhatvā. **Telena viya makkhetī** ti satadhotatelena makkheti viya. **Atthavaḍḍhanakathā** ti hitāvahakathā. Kathāga-ḥaṇaṅcettha nidassanamattaṃ, paresaṃ hitāvaho kāyappayogopi (2.0281) **atthacariyā**. Aṭṭhakathāyaṃ pana vacippayogavaseneva atthacariyā vuttā. **Samānattatā** ti sadisabhāvo, samānaṭṭhāne ṭhapanam, taṃ panassa samānaṭṭhapanam attasadi-satākaraṇamukhena ekasambhogatā. Attano sukhuppattiyam tassa ca dukkhu-ppattiyam tena dukkhena attanā ekasambhogatāti āha “**samānasukhadukkhabhāvo**” ti. Sā ca samānasukhadukkhata ekato nisajjādinā pākaṭā hotīti dassento “**ekāsane**” ti-ādimāha.

Tattha jātiyā hīno bhogena adhiko dussaṅgaho hoti. Na hi sakkā tena saddhiṃ ekaparibhogo kātuṃ jātiyā hīnattā. Tassa tathā akariyamāne ca so kujjhati

bhogena adhikattā, tasmā so dussaṅgaho. Bhogena hīno jātiyā adhikopi dussaṅgaho hoti. So hi “ahaṃ jātimā”ti bhogasampannaena saddhi ekaparibhogam icchati, tasmim akariyamāne kujjhati. Ubhohipi hīno susaṅgaho hoti. Na hi so itarena saddhim ekaparibhogam icchati jātiyā hīnabhāvato, na akariyamāno kujjhati bhogena hīnabhāvato. Ubho hi sadisopi susaṅgahoyeva. Sadisabhāveneva itarena saha ekaparibhogassa paccāsīsāya, akaraṇe ca tassa kujjhanassa abhāvato. Bhikkhu dussīlo dussaṅgaho hoti. Na hi sakkā tena saddhim ekaparibhogam kātum, akariyamāne ca kujjhati. Sīlavā pana susaṅgaho hoti. Sīlavā hi adiyamānepi kismiñci āmise akariyamānepi saṅgahe na kujjhati, aññaṃ attanā saddhim paribhogam akarontampi na pāpakena cittaena passati pesalabhāvato. Tato eva paribhogopi anena saddhim sukaro hoti, tasmā gihi ce, ubho hi sadiso. Pabbajito ce, sīlavā puggalo. Evaṃ samānattatāya saṅgahetabbo. Tenevāha “**so sace gahaṭṭhassa jātiyā pabbajitassa sīlena sadiso hoti, tassāyaṃ samānattatā kātabbā**”ti. Sesam suviññeyyameva.

Saṅgahasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sīhasuttavaṇṇanā

33. Tatiye (2.0282) **sīhoti** parissayasahanato paṭipakkhahananato ca “sīho”ti laddhanāmo migādhipati. **Cattāro**ti samānepi sīhajātibhāve vaṇṇavisesādisiddhena visesena cattāro sīhā. Te idāni nāmato vaṇṇato āhārato dassetvā idhādhippetasīham nānappakārato vibhāvetum “**tiṅasīho**”ti-ādi āradham. Tiṅabhakkho sīho **tiṅasīho** purimapade uttarapadalopena yathā “sākapatthivo”ti (pāṇini 2.1.60). Kāḷavaṇṇatāya **kāḷasīho**. Tathā **paṇḍusīho**. Tenāha “**kāḷagāvisadiso, paṇḍupalāsa-vaṇṇagāvisadiso**”ti ca. Rattakambalassa viya kesaro kesarakalomo etassa atthīti **kesarī**. Lākhāparikkammakatehi viya pādapariyantehīti ca yojanā.

Kammānubhāvasiddha-adhipaccamahesakkhatāhi **sabbamigagaṇassa rājā**. **Suvaṇṇaguḥato vā**ti-ādi “sīhassa vihāro kiriyā evaṃ hoti”ti katvā vuttam.

Samam patiṭṭhāpetvāti sabbabhāgehi samameva bhūmiyaṃ patiṭṭhāpetvā. **Ākaḍḍhitvā**ti purato ākaḍḍhitvā. **Abhiharitvā**ti abhimukham haritvā. **Saṅghātanti** vināsam. Vīsatiyaṭṭhikaṃ ṭhānaṃ **usabham**.

Samasīhoti samajātiko samappabhāvo ca sīho. **Samānosmīti** desanāmatam, samappabhāvatāya eva **na bhāyati**. **Sakkāyadiṭṭhibalavatāyā**ti “ke aññe amhehi uttaritarā, atha kho mayameva mahābalā”ti evaṃ balātimānanimittāya ahaṃkārahetubhūtāya sakkāyadiṭṭhiyā balavabhāvena. **Sakkāyadiṭṭhiyā pahīnattā**ti nirahaṃkāratā attasinehassa suṭṭhu samugghātattā **na bhāyati**.

Tathā tathāti sīhasadisatādinā tena tena pakārena attānaṃ kathesīti vatvā tamattham vivaritvā dassetum “**sīhoti kho**”ti-ādi vuttam.

Katamahābhinihārassa lokanāthassa bodhiyā niyatabhāvappattiyā ekantabhāvī buddhabhāvoti katvā “tīsu pāsādesu nivāsakālo (2.0283), magadharañño

paṭiññādānakālo, pāyāsassa paribhuttakālo”ti-ādinā abhisambodhito purimāvatthāpi sīhasadisā katvā dassitā. Bhāvini bhūtūpacāropi hi lokavohāro. Vijjābhāvasāmaññato dvivijjaṃ itaravijjampi ekajjhaṃ gahetvā paṭiccasamuppādasammāsānato taṃ puretarasiddhaṃ viya katvā āha “**tisso vijjā sodhetvā**”ti. Anulomapaṭilomato pavattañāṇassa vasena “**yamakaññāmanthanenā**”ti vuttaṃ.

Tattha viharantassāti ajapālanigrodhamūle viharantassa. **Ekādasame divaseti** sattasattāhato paraṃ ekādasame divase. **Acalapallaṅketi** isipatane dhammacakkappavattanattaṃ nisinnapallaṅke. Tampi hi kenaci appaṭivattiyaṃ dhammacakkappavattanattaṃ nisajjāti katvā vajirāsanaṃ viya acalapallaṅkaṃ vuccati. **Imasmiñca pana padeti** “dveme, bhikkhave, antā”ti-ādinayappavatte ca imasmiṃ saddhammakotthāse. **Dhammaghoso ...pe... dasasahassilokadhātum paṭicchādesi** “sabbattha ṭhitā suṇantū”ti adhiṭṭhānena. **Soḷasahākārehī**ti dukkhapariññā, samudayappahānaṃ, nirodhasacchikiriyā, maggabhāvanāti ekekasmīṃ magge cattāri cattāri katvā soḷasahi ākārehi.

Paṭhamena nayena abhisambodhito purimatarāvattāpi avassaṃbhāvitāya gahetvā sīhasadisataṃ dassetvā idāni abhisambuddhāvattāsu eva sīhasadisataṃ dassetuṃ “**aparo nayo**”ti-ādi āradhaṃ. **Aṭṭhahi kāraṇehī**ti “tathā āgatoti tathāgato, tathā gatoti tathāgato, tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato, tathadassitāya tathāgato, tathavāditāya tathāgato, tathākāritāya tathāgato, abhibhavanaṭṭhena tathāgato”ti (dī. ni. aṭṭha. 1.7; ma. ni. aṭṭha. 1.12; saṃ. ni. aṭṭha. 2.3.78; a. ni. aṭṭha. 1.1.170; udā. aṭṭha. 18; itivu. aṭṭha. 38; theragā. aṭṭha. 1.3; bu. vaṃ. aṭṭha. 1.2 nidānakathā; mahāni. aṭṭha. 14; paṭi. ma. 1.37) evaṃ vuttehi aṭṭhahi tathāgatasādhakehi kāraṇehi. Yadipi bhagavā bodhipallaṅke nisinnamatteva abhisambuddho na jāto, tathāpi tāya nisajjāya nisinnova panujja sabbhaṃ parissayaṃ abhisambuddho jāto. Tathā hi taṃ “aparājitaṃ pallaṅkaṃ”ti vuccati, tasmā “**yāva bodhipallaṅkā vā**”ti vatvā tena aparitussanto “**yāva arahattamaggaññā vā**”ti āha.

Iti (2.0284) **sakkāyo**ti ettha itisaddo nidassanatto. Tena sakkāyo sarūpato parimāṇato paricchedato ca dassitoti āha “**ayaṃ sakkāyo**”ti-ādi. “Ayaṃ sakkāyo”ti iminā pañcupādānakkhandhā sarūpato dassitā. “**Ettako sakkāyo**”ti iminā te parimāṇato dassitā. Tassa ca parimāṇassa ekantikabhāvaṃ dassentena “**na ito bhiyyo sakkāyo atthī**”ti

vuttaṃ. **Sabhāvatoti** salakkhaṇato. **Sarasatoti** sakiccato. **Pariyantatoti** parimāṇapariyantato. **Paricchedatoti** yattake tḥāne tassa pavattitassa paricchindanato. **Parivaṭumatoti** pariyosānappavattito. **Sabbepi pañcupādānakkhandhā dassitā honti** yathāvuttana vibhāgena. **Ayaṃ sakkāyassa samudayo nāmāti** ayaṃ āhārādisakkāyassa samudayo nāma. Tenāha “**ettāvatā**” ti-ādi. **Atthaṅgamoti** nirodho. “**Āhārasamudayā āhāranirodhā**” ti ca asādhāraṇameva taṃ gahetvā sesesu **ādi**-saddena saṅgaṇhāti.

Paṇṇāsalakkhaṇapaṭimaṇḍitanti paṇṇāsa-udayavayalakkhaṇavibhūsitam samudayatthaṅgamaggahaṇato. **Khīṇāsavattāti** anavasesam sāvasesaṅca āsavānam parikkhīṇattā. Anāgāmīnampi hi bhayaṃ cittutrāsaṅca na hotīti. **Ñāṇasaṃvego** bhayatupaṭṭhānapanāññā. **Itarāsam pana devatānanti** akhīṇāsavadeve sandhāya vadati. **Bhoti dhammālapanamattanti** sabhāvakathanamattaṃ.

Cakkanti satthu āṇacakkaṃ. Taṃ pana dhammato āgatanti **dhammacakkaṃ**. Tattha ariyasāvakaṇam paṭivedhadhammato āgatanti **dhammacakkaṃ**. Itaresam desanādhhammato āgatanti **dhammacakkaṃ**. Duvidhepi ñāṇam padhānanti ñāṇasīsena vuttaṃ “**paṭivedhañāṇampi desanāñāṇampi**” ti. Idāni taṃ ñāṇam sarūpato dassetuṃ “**paṭivedhañāṇam nāmā**” ti-ādi vuttaṃ. Yasmā tassa ñāṇassa paṭividdhattā bhagavā tāni satṭhi nayasahassāni veneyyānam dassetuṃ samattho ahosi, tasmā tāni satṭhi nayasahassāni tena ñāṇena saddhimyeva siddhānīti katvā dassento “**satṭhiyā ca nayasahashehi paṭivijjhī**” ti āha. **Tiparivaṭṭanti** “idaṃ dukkhan” ti ca “pariññeyyan” ti ca “pariññātan” ti ca evaṃ tiparivaṭṭam, taṃyeva **dvādasā-kāram**. **Tanti desanāñāṇam**. **Esa** bhagavā. **Appaṭipuggaloti** paṭinidhibhūtapuggalarahito. **Ekasadisassāti** nibbikārassa.

Sīhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Aggapasādasuttavaṇṇanā

34. Catutthe (2.0285) **aggesu pasādāti** seṭṭhesu pasādā. **Aggā vā pasādāti** seṭṭhabhūtā pasādā. Seṭṭhavacano hettha **aggasaddo**. Purimasmiṃ atthavikappe aggasaddena buddhādiratanattayaṃ vuccati. Tesu bhagavā tāva asadisatṭhena, guṇavisitṭhatṭhena, asamasamaṭṭhena ca aggo. So hi mahābhinihāram dasannaṃ pāramīnam pavicayaṅca ādiṃ katvā bodhisambhāraguṇehi ceva buddhaguṇehi ca payojanehi ca sesajanehi asadisoti asadisatṭhenapi aggo. Ye cassa te guṇā mahākaruṇādayo, tehi sesasattānam guṇehi visitṭhatṭhenapi sabbasattuttamatāya aggo. Ye pana purimakā sammāsambuddhā sabbasattehi asamā, tehi saddhim ayameva rūpakāyaguṇehi ceva dhammakāyaguṇehi ca samoti asamasamaṭṭhenapi aggo. Tathā dullabhapātubhāvato acchariyamanussabhāvato bahujanahitasukhāvahato adutiya-asahāyādibhāvato ca bhagavā loke aggoti vuccati. Yathāha-
“Ekapuggalassa, bhikkhave, pātubhāvo dullabho lokasmiṃ. Katamassa ekapuggalassa? Tathāgatassa arahato sammāsammuddhassa. Ekapuggalo,

bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati acchariyamanusso. Ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati bahujana ...pe... sammāsambuddho. Ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati adutiyo asahāyo appaṭimo appaṭibhāgo appaṭipuggalo asamo asamasamo dvipadānaṃ aggo. Katamo ekapuggalo? Tathāgato arahaṃ sammāsambuddho”ti (a. ni. 1.171-173).

Dhammasaṅghā aññadhammasaṅghehi asadisatṭhena visiṭṭhaguṇatāya dullabhapātubhāvādinā ca aggā. Tathā hi tesam svākkhātātādisuppaṭipannatādiguṇavisesehi aññe dhammasaṅghasadisā appataram niḥinā vā natthi, kuto seṭṭhā. Sayameva tehi visiṭṭhaguṇatāya seṭṭhā. Tathā dullabhuppāda-acchariyabhāvabhujanahitasukhāvaha-adutiyāsahāyādisabhāvā ca te. Yadaggena hi bhagavā dullabhapātubhāvo, tadaggena (2.0286) dhammasaṅghāpīti. **Acchariyā**disupi eseva nayo. Evaṃ aggesu seṭṭhesu uttamesu pavaresu guṇavisitṭhesu pasādāti **aggappasādā**.

Dutiyasmiṃ panatthe yathāvuttesu aggesu buddhādīsu uppattiyā aggabhūtā pasādā **aggappasādā**. Ye pana ariyamaggena āgatā aveccappasādā, te ekante neva aggabhūtā pasādāti **aggappasādā**. Yathāha- “idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti”ti-ādi (saṃ. ni. 5.1037-1038). Aggavipākattāpi cete **aggappasādā**. Vuttampi cetam- “agge kho pana pasannānaṃ aggo vipāko”ti (a. ni. 4.34; itivu. 90).

Apadā vāti-ādīsu **vā**-saddo samuccayattho, na vikappattho. Yathā “anuppanno vā kāmāsavo uppajjati, uppanno vā kāmāsavo pavaḍḍhati”ti (ma. ni. 1.17) ettha anuppanno ca uppanno cāti attho. Yathā ca “bhūtānaṃ vā sattānaṃ ṭhitiyā sambhavesīnaṃ vā anuggahāyā”ti ettha bhūtānañca sambhavesīnañcāti attho. Yathā ca “aggito vā udakato vā mithubhedato vā”ti (dī. ni. 2.152) ettha aggito ca udakato ca mithubhedato cāti attho, evaṃ “apadā vā ...pe... aggamakkhāyati”ti (a. ni. 4.34; itivu. 90) etthāpi apadā ca dvipadā cāti sampiṇḍanavasena attho daṭṭhabbo. Tena vuttam “vā-saddo samuccayattho, na vikappattho”ti.

Rūpinoti rūpavanto. Na rūpinoti **arūpino**. **Saññinoti** saññavanto. Na saññinoti **asaññino**. “Apadā vā”ti-ādisabbapadehi kāmabhavo, rūpabhavo, arūpabhavo, ekavokārabhavo, catuvokārabhavo, pañcavokārabhavo, saññibhavo, asaññibhavo, nevasaññināsaññibhavoti navavidhepi bhava sattepi anavasesato pariyādiyitvā dasseti. Ettha hi rūpiggahaṇena kāmabhavo, rūpabhavo, pañcavokārabhavo, ekavokārabhavo ca dassito, arūpiggahaṇena arūpabhavo, catuvokārabhavo ca dassito, saññibhavādayo pana sarūpeneva dassitā. Apadādiggahaṇena kāmabhavapañcavokārabhavasaññibhavānaṃ ekadesova dassito.

Kasmā (2.0287) panettha yathā adutiyasutte “dvipadānaṃ aggo”ti dvipadā eva gahitā, evaṃ dvipadaggahaṇameva akatvā apadādiggahaṇaṃ katanti? Vuccate adutiyasutte tāva seṭṭhataravasena dvipadaggahaṇameva kataṃ. Imasmiñhi loke seṭṭho nāma uppajjamāno apadacatuppadabahupadesu na uppajjati, dvipadesu yeva uppajjati. Kataresu dvipadesu? Manussesu ceva deve su ca. Manussesu uppajjamāno sakalalokaṃ vase vattetuṃ samattho buddho hutvā uppajjati, deve su uppajjamāno dasasahassilokadhātuṃ vase vattanako mahābrahmā hutvā

uppajjati, so tassa kappiyakārako vā ārāmiko vā sampajjati. Iti tatopi seṭṭhatarava-
senesa dvipadānaṃ aggoti tattha vuttaṃ. Idha pana anavasesapariyādānavasena
evaṃ vuttaṃ “yāvatā, bhikkhave, sattā apadā vā ...pe... nevasaññināsaññino vā,
tathāgato tesam aggamakkhāyatī”ti. Niddhāraṇe cetam sāmivacanaṃ. **Ma-kāro**
padasandhikaro, aggo akkhāyatīti padavibhāgo. Tenevāha “**guṇehi aggo**”ti-ādi.

Aggo vipāko hotīti agge sammāsambuddhe pasannānaṃ yo pasādo aggo
seṭṭho uttamakoṭibhūto vā, tasmā tassa vipākopi aggo seṭṭho uttamakoṭibhūto uḷā-
ratamo paṇītatamo hoti. So pana pasādo duvidho lokiyalokuttarabhedaṃ. Tesu
lokiyassa tāva-

“Ye keci buddham saraṇaṃ gatāse,
na te gamissanti apāyabhūmiṃ;
pahāya mānusaṃ dehaṃ,
devakāyaṃ paripūressanti. (dī. ni. 2.332; itivu. aṭṭha. 90; saṃ. ni. 1.37);
“Buddhoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti;
vameva hi sā pīti, kasiṇenapi jambudīpassa. (dī. ni. aṭṭha. 1.6; itivu. aṭṭha.
90);

“Sataṃ hatthī sataṃ assā, sataṃ assatarīrathā;
sataṃ kaññāsahassāni, āmukkamaṇikuṇḍalā;
ekassa padavītiḥārassa, kalaṃ nāgghanti soḷasiṃ”. (cūḷava. 305);

“Sādhu (2.0288) kho, devānaminda, buddham saraṇagamaṇaṃ hoti,
buddham saraṇagamaṇaṃ hetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā
kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe
deve dasahi ṭhānehi adhiggaṇhanti dibbena āyunā, dibbena vaṇṇena, dibbena
sukhena, dibbena yasena, dibbena ādhipateyyena, dibbehi rūpehi, dibbehi
saddehi, dibbehi gandhehi, dibbehi rasehi, dibbehi phoṭṭhabbehi”ti (saṃ. ni.
4.341)-

Evamādīnaṃ suttapadānaṃ vasena pasādaphalavisesayogo veditabbo, tasmā so
apāyadukkhavinivattanena saddhiṃ sampattibhavesu sukhavisesadāyakova
daṭṭhabbo.

Lokuttaro pana sāmāññaphalavipākadāyako vaṭṭadukkhavinivattako. Sabbopi
cāyaṃ pasādo paramparāya vaṭṭadukkhāṃ vinivattetiyeva. Vuttañhetam-

“Yasmiṃ samaye, bhikkhave, ariyasāvako attano saddham anussarati,
nevassa tasmīṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṃ
...pe... na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmīṃ samaye
cittaṃ hoti, ujugatacittassa pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati ...pe...
nāparaṃ itthattāyāti pajānāti”ti.

Dhammāti sabhāvadhammā. **Saṅkhatāti** samecca sambhūya paccayehi katāti
saṅkhatā, sapaccayā dhammā. Hetūhi paccayehi ca na kehici katā saṅkhatāti **asa-
ṅkhatā**, apaccayo nibbānaṃ. Saṅkhatānaṃ pariyositaḥāvena “asaṅkhatā”ti
puthuvacanaṃ. **Virāgo tesam aggamakkhāyatī** Ti tesam saṅkhatāsaṅkhatadha-
mmānaṃ yo virāgasāṅkhāto asaṅkhatadhammo, so sabhāveneva saṅhasukhuma-
bhāvato santatarapaṇītarabhāvato gambhīradibhāvato madanimmadanaḍibhā-

vato aggaṃ seṭṭhaṃ uttamaṃ pavaranti vuccati. **Yadidanti** nipāto, yo ayanti attho. **Madanimmadanoti-ādīni** sabbāni nibbānavevacanāni. Tenevāha “**virāgoti-ādīni nibbānasseva nāmānī**” ti. **Rāgamadādayoti ādi**-saddena mānamadapurisamadā-dike saṅgaṇhāti (2.0289). **Sabbā pipāsāti** kāmapipāsādikā sabbā pipāsā. **Sabbe ālayā samugghātaṃ gacchantīti** kāmālayādikā sabbepi ālayā samugghātaṃ yanti. **Vatṭānīti** kammavattāvīpākavattāni. **Taṇhāti** aṭṭhasatappabhedā sabbāpi taṇhā.

Aggo vipāko hotīti etthāpi-

“ye keci dhammaṃ saraṇaṃ gatāse ...pe...”. (dī. ni. 2.332; saṃ ni. 1.37);

“dhammoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti ...pe...”. (dī. ni. aṭṭha. 1.6; itivu. aṭṭha. 90);

“Sādhu kho, devānaminda, dhammaṃ saraṇagamaṇaṃ hoti, dhammaṃ saraṇagamaṇahetu kho, devānaminda, evamidhekacce ...pe... dibbehi phoṭṭhabbehi” ti (saṃ. ni. 4.341)-

Evamādīnaṃ suttapadānaṃ vasena dhamme pasādassa phalavisesayogo vedītabbo.

Tathāgatasāvakaśaṅghoti aṭṭha-ariyapuggalasaṃmūhasaṅkhāto diṭṭhisīlasāma-
Saṅghā vā gaṇā vāti janasaṃmūhasaṅkhātā yāvataṃ loke saṅghā vā gaṇā vā.
Tathāgatasāvakaśaṅghoti aṭṭha-ariyapuggalasaṃmūhasaṅkhāto diṭṭhisīlasāma-
ññaṃ saṃhato tathāgataṃ sāvakaśaṅgho. **Aggamakkhāyatīti** attano sīlasamā-
dhipaññaṃ vimutti-ādiguṇavisesena tesam saṅghānaṃ aggo seṭṭho uttamo pava-
roti vuccati. **Yadidanti** yāni imāni. **Cattāri purisayugāni** yugaḷavasena, paṭhamama-
ggaṭṭho paṭhamaphalaṭṭhoti idamekaṃ yugaḷaṃ, yāva catutthamaggaṭṭho catuttha-
phalaṭṭhoti idamekaṃ yugaḷanti evaṃ cattāri purisayugāni. **Aṭṭha purisapuggalāti**
purisapuggalavasena eko paṭhamamaggaṭṭho, eko paṭhamaphalaṭṭhoti iminā
nayena aṭṭha purisapuggalā. Ettha ca purisoti vā puggaloti vā ekatthāni etāni
padāni, veneyyavasena panevaṃ vuttaṃ. **Esa bhagavato sāvakaśaṅghoti** yāni-
māni yugaḷavasena cattāri yugāni pāṭiyekkatō aṭṭha purisapuggalā, esa bhagavato
sāvakaśaṅgho. **Āhuneyyoti**-ādīni vuttatthāneva. Idhāpi-

“ye keci saṅghaṃ saraṇaṃ gatāse ...pe...”. (dī. ni. 2.332; saṃ. ni. 1.37);

“saṅghoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti ...pe...”. (dī. ni. aṭṭha. 1.6; itivu.
aṭṭha. 90);

“Sādhu (2.0290) kho, devānaminda, saṅghaṃ saraṇagamaṇaṃ hoti,
saṅghaṃ saraṇagamaṇaṃ hetu kho, devānaminda ...pe... dibbhehi phoṭṭhabbhehi”-
ti (saṃ. ni. 4.341)-

Ādīnaṃ suttapadānaṃ vasena saṅghe pasādassa phalavisesayogo tassa aggavi-
pākatā ca veditabbā. Tathā anuttariyapaṭilābho sattamabhavādito paṭṭhāya vaṭṭa-
dukkhasamucchedo anuttarasukkhādhigamoti evamādi-ujāraphalanipphādanava-
sena aggavipākatā veditabbā.

Gāthāsu **aggatoti** agge ratanattaye, aggabhāvato vā pasannānaṃ. **Aggaṃ**
dhammanti aggasabhāvaṃ buddhasubodhiṃ dhammasudhammataṃ saṅghasu-
ppaṭipattiṃ, ratanattayassa anaññasādhāraṇaṃ uttamasabhāvaṃ, dasabalādisvā-
kkhātādisuppaṭipannatādiguṇasabhāvaṃ vā. **Vijānatanti** vijānantānaṃ. Evaṃ
sādhāraṇato aggappasādavatthūṃ dassetvā idāni asādhāraṇato taṃ vibhāgena
dassetuṃ “**agge buddhe**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **pasannānanti** aveccappasādena ca
itarappasādena ca pasannānaṃ adhimuttānaṃ. **Virāgūpasameti** virāge upasame
ca, sabbassa rāgassa sabbesaṃ kilesānaṃ accantavirāgahetubhūte accanta-upa-
samahetubhūte cāti attho. **Sukheti** vaṭṭadukkhakkhayabhāvena saṅkhārūpasama-
sukhabhāvena sukhe.

Aggasmim dānaṃ dadatanti agge ratanattaye dānaṃ dadantānaṃ deyya-
dhammaṃ pariccajantānaṃ. Tattha dhamaṇaṃ bhagavantaṃ catūhi paccayehi
upaṭṭhahantā pūjentā sakkarontā, parinibbutaṃ bhagavantaṃ uddissa dhātuceti-
yādi ke upaṭṭhahantā pūjentā sakkarontā buddhe dānaṃ dadanti nāma.
“Dhammaṃ pūjessāmā”ti dhammadhare puggale catūhi paccayehi upaṭṭhahantā
pūjentā sakkarontā dhammañca ciraṭṭhitikaṃ karontā dhamme dānaṃ dadanti
nāma. Tathā ariyasaṅghaṃ catūhi paccayehi upaṭṭhahantā pūjentā sakkarontā
taṃ uddissa itarasmimpi tathā paṭipajantā saṅghe dānaṃ dadanti nāma. **Aggaṃ**

puññaṃ pavaḍḍhatīti evaṃ ratanattaye pasannena cetasā uḷāraṃ pariccāgaṃ uḷārañca pūjāsakkāraṃ pavattentānaṃ divase divase aggaṃ uḷāraṃ kusalaṃ upacīyati. Idāni tassa puññaṃ aggaṃ vipākātāya aggaṃ bhāvaṃ dassetuṃ “**aggaṃ āyū**”-ti-ādi vuttaṃ. Tattha **āyūti** dibbaṃ vā mānusaṃ vā aggaṃ uḷāraṃ paramaṃ āyū **pavaḍḍhati** uparūpari (2.0291) brūhati. **Vaṇṇoti** rūpasampadā. **Yasoti** parivārasampadā. **Kittīti** thutighoso. **Sukhanti** kāyikaṃ cetasikañca sukhaṃ. **Balanti** kāyabalañceva ñāṇabalañca.

Aggassa ratanattayassa dānaṃ **dātā**. Atha vā **aggassa** deyyadhammassa dānaṃ uḷāraṃ katvā tattha puññaṃ pavattetā. **Aggadhammasamāhitoti** aggena pasādadharmena dānādiddhammena ca saṃhito samannāgato acalappasādayutto, tassa vā vipākabhūtehi bahujanassa piyamanāpatādidhammehi yutto. **Aggapatto pamodatīti** yattha yattha sattanikāye uppanno, tattha tattha aggaṃ bhāvaṃ seṭṭhabhāvaṃ adhigato, aggaṃ bhāvaṃ vā lokuttaramaggaphalaṃ adhigato pamodati abhiraṃti paritussatīti.

Aggapasādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vassakārasuttavaṇṇanā

35. Pañcame **ariye ñāyati** saṃkilesato ārakattā ariye niddose parisuddhe niyyānikadhammabhāvato ñāye kāraṇeti attho. Ñāyati nicchayena kamati nibbānaṃ, taṃ vā ñāyati paṭivijjhīyati etenāti ñāyo, ariyamaggo. So eva ca sampāpakahetubhāvato kāraṇanti vuccati. Idha pana saha vipassanāya ariyamaggo adhippetoti āha “**sahavipassanake magge**” ti. Gāthāsu “**ñāyaṃ dhamman**” ti etthāpi eseva nayo.

Vassakārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Doṇasuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe **ukkāhi dhāriyamānāhīti** dīpikāhi dhāriyamānāhi, daṇḍadīpikāsu jāletvā dhāriyamānāsu māpitattāti vuttaṃ hoti. Tañhi nagaraṃ “maṅgaladivase sukhaṇe sunakkhattaṃ mā atikkamī” ti rattimpi ukkāsu dhāriyamānāsu māpitaṃ. Ukkāsu ṭhāti **ukkaṭṭhā**, ukkāsu vijjotayantīsu (2.0292) ṭhitā patitṭhitāti mūlavibhūjādipakkhepena (pāṇini 3.2.5) saddasiddhi veditabbā. Niruttinayena vā ukkāsu ṭhitāsu ṭhitā āsīti **ukkaṭṭhā**. Apare pana bhaṇanti “bhūmibhāgasampattiyā manussasampattiyā upakaraṇasampattiyā ca sā nagarī ukkaṭṭhaguṇayogato **ukkaṭṭhāti** nāmaṃ labhati” ti. **Setabyanti** tassa nagarassa nāmaṃ. Taṃ pana kassapadasaballaṃ jātanagaranti āha “**atīte kassapasammāsambuddhassa jātanagaran**” ti.

Vijjantarikāyāti vijjuniccharaṇakkhaṇe. **Antaratoti** hadaye. **Antarāti** ārambhani-

bbattīnaṃ vemajjhe. **Antarikāyā**ti antarāḷe. Ettha ca “tadantaraṃ ko jāneyya (a. ni. 6.44; 10.75), etesaṃ antarā kappā gaṇanato asaṅkhyeyyā (bu. vaṃ. 28.3), antaranarā kathāṃ opapāṭeti”ti (ma. ni. 2.426) ca ādisu viya kāraṇavemajjhesu vattamānā antarāsaddā eva udāharitabbā siyuṃ, na pana cittakkhaṇavivaresu vattamānā antara-antarikasaddā. Antarāsaddassa hi ayamatthuddhāroti.

Ayaṃ panettha adhippāyo siyā- yesu antarāsaddo vattati, tesu antarasaddopi vattatīti samānatthattā antarāsaddatthe vattamāno antarasaddo udāhaṭo. Antarāsaddo eva vā “yassantarato”ti ettha gāthāsukhatthaṃ rassaṃ katvā vuttoti daṭṭhabbaṃ. Antarāsaddo eva pana ikasaddena padaṃ vaḍḍhetvā “antarikā”ti vuttoti evamettha udāharaṇodāharitabbānaṃ virodhābhāvo daṭṭhabbo. **Ayojiyamāne upayogavacanāṃ na pāpuṇāti** sāmivacanassa pasaṅge antarāsaddayo-gena upayogavacanassa icchitattā. Tenevāha “**antarāsaddena pana yuttattā upayogavacanāṃ katan**”ti.

Sakalajambudīpe uppannaṃ mahākalahaṃ vūpasametvāti parinibbute bhagavati dhātūnaṃ atthāya kusināranagaraṃ parivāretvā ṭhitehi sesarājūhi “amhākaṃ dhātuyo vā dentu yuddhaṃ vā”ti-ādinā kosinārakehi mallehi saddhiṃ kataṃ vivādaṃ vūpasametvā. So kira brāhmaṇo tesāṃ vivādaṃ sutvā “ete rājāno bhagavato parinibbutaṭṭhāne vivādaṃ karonti, na kho panetaṃ patirūpaṃ, alaṃ iminā kalahena, vūpasamessāmi nan”ti gantvā unnate padese ṭhatvā dvebhāṇavāraparimāṇaṃ doṇagajjitaṃ nāma (2.0293) avoca. Tattha paṭhamabhāṇavāre tāva ekapadampi te na jāniṃsu. Dutiyabhāṇavārapariyosāne ca “ācariyassa viya bho saddo, ācariyassa viya bho saddo”ti sabbe niravā ahesuṃ. Jambudīpatale kira kulaghare jāto yebhuyyena tassa na-antevāsiko nāma natthi, atha kho so attano vacanaṃ sutvā nirave tuṅhībhūte veditvā puna-

“Suṇantu bhonto mama ekavācaṃ,
amhāka buddho ahu khantivādo;
na hi sādhuyaṃ uttamapuggalassa,
sarīrabhāge siyā sampahāro.

“Sabbeva bhonto sahitā samaggā,
sammodamānā karomaṭṭhabhāge;
vitthārikā hontu disāsu thūpā,

bahū janā cakkhumato pasannā”ti. (dī. ni. 2.237)-

Imaṃ gāthādvayaṃ vatvā taṃ kalahaṃ vūpasametvā dhātuyo aṭṭhadhā bhājetvā adāsi, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “**sakalajambudīpe uppannaṃ mahākalahaṃ vūpasametvā dhātuyo bhājessatī**”ti. **Lakkhaṇacakkānī**ti dvīsu pādātalesu dve lakkhaṇacakkāni.

Āsavenāti kammakilesakāraṇena āsavena. Ettha hi tebhūmakañca kammaṃ, avasesā ca akusalā dhammā “āsavā”ti vuttā. **Devūpapattī**ti devesu uppattī nibbattī. Ettha ca yakkhagandhabbatāya vinimuttā sabbe devā devaggahaṇena gahitā. **Gandhabbo vā vihaṅgamo** ākāsacārī. **Ahanti** vibhattivipariṇāmena yojettabbaṃ.

Doṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Aparihānīyasuttavaṇṇanā

37. Sattame **nibbānasantikeyeva caratīti** kilesanibbānassa anupādāparinibbānassa ca santikeyeva carati “na cirasseva adhigamissati”ti katvā (2.0294). Gāthāya **appamādaratoti** samathavipassanāya appamajjane rato abhirato, appamādeneva rattindivaṃ vītināmentoti attho. **Pamādaṃ bhayato passantoti** nirayūpa-patti-ādibhayahetuto pamādaṃ bhayato passanto. **Abhabbo parihānāyāti** so eva-rūpo samathavipassanādhammehi maggaphalehi vā parihānāya abhabbo. Samathavipassanāto hi sampattato na parihāyati, itarāni ca appattāni pāpuṇātīti.

Aparihānīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Patilīnasuttavaṇṇanā

38. Aṭṭhame **antavā lokoti** ekapassena vaḍḍhitaṃ kasiṇanimittaṃ “loko”ti gāhena vā takkena vā uppannadiṭṭhi. Lābhī hi jhānacakkhunā passitvā gaṇhāti, itaro takkamattena. **Anantavāti** samantato vaḍḍhitaṃ appamāṇaṃ kasiṇanimittaṃ “loko”ti gāhena vā takkena vā uppannadiṭṭhi. **Taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti** jīvo sarī-rañca ekameva vatthūti uppannadiṭṭhi. **Vissatṭhānī**ti sakapariccajanavasena nissatṭhānī. **Vantānī**ti idaṃ puna anādiyanabhāvadassanavasena vuttaṃ. Cattampi hi keci gaṇhanti, nayidamevanti dassanatthaṃ “**vantānī**”ti vuttaṃ. Na hi yaṃ yena vantaṃ, na so taṃ puna ādiyati. Vantampi kiñci sasantatilaggaṃ siyā, nayidamevanti dassanatthaṃ “**muttānī**”ti vuttaṃ. Tenevāha “**chinnabandhanāni katānī**”ti, santatito vinimocanavasena chinnabandhanāni katānīti attho. Muttampi kiñci muttabandhanaṃ viya phalaṃ kuhiñci tiṭṭhati, na evamidanti dassanatthaṃ “**pahīnānī**”ti vuttaṃ. Yathā kiñci dunnissatṭhaṃ puna ādāya sammadeva nissatṭhaṃ “paṭinissatṭhan”ti vuccati, evaṃ vipassanāya nissatṭhāni ādinnasadi-sāni maggena pahīnāni paṭinissatṭhāni nāma hontīti dassanatthaṃ “**paṭinissatṭhānī**”-ti vuttaṃ. Tenevāha “**yathā na puna cittaṃ ārohanti, evaṃ paṭinissajjitānī**”ti.

Kāmesanāti kāmānaṃ esanā, kāmasaṅkhātā vā esanā kāmesanā. Vuttañhetam “tattha katamā kāmesanā? Yo kāmesu kāmacchando kāmarāgo kāmanandī kāma-pipāsā kāmamucchā kāmajhosānaṃ, ayaṃ (2.0295) vuccati kāmesanā”ti, tasmā kāmarāgo “kāmesanā”ti veditabbo. Tenevāha “**kāmesanā ...pe... anāgāmimaggena pahinā**”ti. Bhavānaṃ esanā **bhavesanā**. Vuttampi cetaṃ “tattha katamā bhavesanā? Yo bhavesu bhavacchando ...pe... bhavajhosānaṃ, ayaṃ vuccati bhavesanā”ti, tasmā bhavesanarāgo rūpārūpabhavapatthanāti veditabbo. Tenevāha “**bhavesanā pana arahattamaggena pahiyati**”ti.

Brahmacariyassa esanā **brahmacariyesanā**. Sā ca maggabrahmacariyassa, diṭṭhigatikasammatabrahmacariyassa ca gavesanavasena dvippakārāti āha “**brahmacariyaṃ esissāmi**”ti-ādi. Diṭṭhigatikasammatassa brahmacariyassa esanāpi hi brahmacariyesanāti vuccati. Vuttampi cetaṃ-

“Tattha katamā brahmacariyesanā? Sassato lokoti vā, asassato lokoti vā, antavā lokoti vā, anantavā lokoti vā, taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti vā, aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti vā, hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, yā evarūpā diṭṭhi diṭṭhigataṃ diṭṭhigahanaṃ diṭṭhikantāraṃ diṭṭhivisūkāyikaṃ diṭṭhivipphanditaṃ diṭṭhisamyojanaṃ gāho patiṭṭhāho abhiniveso parāmāso kummaggo micchāpatho micchattaṃ titthāyatanāṃ vipariyesaggāho, ayaṃ vuccati brahmacariyesanā”ti (vibha. 919).

Tasmā diṭṭhigatikasammatassa brahmacariyassa esanā diṭṭhabrahmacariyesanāti veditabbā. Tenevāha “**diṭṭhibrahmacariyesanā pana sotāpattimaggeneva paṭippassambhati**”ti. Ettāvatā ca rāgadiṭṭhiyo esanāti dassitaṃ hoti. Na kevalaṅca rāgadiṭṭhiyo eva esanā, tadekaṭṭhaṃ kammampi. Vuttampi cetaṃ-

“Tattha katamā kāmesanā? Kāmarāgo tadekaṭṭhaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ, ayaṃ vuccati kāmesanā. Tattha katamā bhavesanā? Bhavarāgo tadekaṭṭhaṃ akusalaṃ (2.0296) kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ, ayaṃ vuccati bhavesanā. Tattha katamā brahmacariyesanā? Antaggāhikā diṭṭhi tadekaṭṭhaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ, ayaṃ vuccati brahmacariyesanā”ti (vibha. 919).

Navavidhamānoti “seyyassa seyohamasmi”ti-ādinā (saṃ. ni. 4.108; dha. sa. 1121; vibha. 866; mahāni. 21) āgato navavidhamāno.

“Kāmesanā”ti-ādigāthāya pana **brahmacariyesanā sahāti** brahmacariyesanāya saddhiṃ. Vibhattilopena hi ayaṃ niddeso. Karaṇatthe vā etaṃ paccattavacanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti “brahmacariyesanāya saddhiṃ kāmesanā bhavesanāti tisso esanā”ti. Tāsu brahmacariyesanaṃ sarūpato dassetuṃ “**itisaccaparāmāso, diṭṭhiṭṭhānā samussayā**”ti vuttaṃ. Tassattho- iti evaṃ saccanti parāmāso **itisaccaparāmāso**. Idameva saccaṃ moghamaññanti diṭṭhiyā pavatti-ākāraṃ dasseti. Diṭṭhiyo eva sabbānatthahetubhāvato **diṭṭhiṭṭhānā**. Vuttañhetam- “micchādiṭṭhiparamāhaṃ, bhikkhave, vajjaṃ vadāmi”ti (a. ni. 1.310). Tā eva ca uparūpari vuddhiyā mānalo-bhādikilesasamussayanena vaṭṭadukkhasamussayanena ca **samussayā**, “idameva saccaṃ moghamaññan”ti micchābhinivisaṃānā sabbānatthahetukā kilesa-

dukkhūpacayato hetubhūtā ca diṭṭhiyo brahmacariyesanāti vuttaṃ hoti. Etena pavatti-ākārato nibbattito ca brahmacariyesanā dassitāti veditabbā.

Sabbarāgavirattassāti sabbehi kāmabhavarāgehi virattassa. Tato eva taṇhā-kkhayasaṅkhāte nibbāne vimuttattā **taṇhākkhayavimuttino** arahato. **Esanā paṭini-saṭṭhā** Ti kāmesanā, bhavesanā sabbaso nissaṭṭhā pahinā. **Diṭṭhiṭṭhānā samūhātāti** brahmacariyesanāsaṅkhātā diṭṭhiṭṭhānā ca paṭhamamaggeneva samugghātītā. Evampi imissā gāthāya atthavaṇṇanā veditabbā. Sesam suviññeyyameva.

Patilīnasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Ujjayasuttavaṇṇanā

39. Navame (2.0297) **anukulayaññanti** anukulaṃ kulānukkamaṃ upādāya dāta-bbadānaṃ. Tenāha “**amhākaṃ ...pe ... kulānukulavasena yajitabban**” ti. Vaṃsaparamparāya pacchā duggatapurisehi padātabbadānaṃ. Evarūpaṃ kulaṃ sīlavante uddissa nibaddhadānaṃ, tasmim kule daliddānipi na upacchindanti. Tatridaṃ vatthu- anāthapiṇḍikassa ghare pañca salākabhattasatāni diyiṃsu. Dantamayasalākānaṃ pañcasatāni ahesuṃ. Atha taṃ kulaṃ anukkamena dāliddiyena abhibhūtaṃ. Ekā tasmim kule dārikā ekasalākato uddhaṃ dātuṃ nāsakki. Sāpi pacchā sātavāhanaṃ raṭṭhaṃ gantvā khalaṃ sodhetvā laddhadhaññena taṃ salākaṃ adāsi. Eko thero rañño ārocesi. Rājā taṃ ānetvā aggamahesiṭṭhāne ṭhapesi. Sā tato paṭṭhāya puna pañcapi salākasatāni pavattesi.

Assamedhanti-ādīsu porāṇakarājakāle kira sassamedhaṃ, purisamedhaṃ, sammāpāsaṃ, vācāpeyyanti cattāri saṅgahavatthūni ahesuṃ, yehi rājāno lokaṃ saṅgaṇhiṃsu. Tattha nipphannasassato dasamabhāgaggahaṇaṃ **sassamedhaṃ** nāma, sassasampādane medhāvitāti attho. Mahāyodhānaṃ chamāsikabhattavetanānuppadānaṃ **purisamedhaṃ** nāma, purisasaṅgaṇhane medhāvitāti attho. Daliddamanussānaṃ hatthe lekhaṃ gahetvā tiṇi vassāni vinā vaḍḍhiyā sahasadvishassamattadhanānuppadānaṃ **sammāpāsaṃ** nāma. Tañhi sammā manusse pāseti hadaye bandhitvā viya ṭhapeti, tasmā sammāpāsanti vuccati. “Tāta, mātulā”-ti-ādinā pana saṅhavācābhaṇanaṃ **vācāpeyyaṃ** Nāma, peyyavajjaṃ piyavacana-tāti attho. Evaṃ catūhi vatthūhi saṅgahitaṃ raṭṭhaṃ iddhañceva hoti phītañca pahūta-annapānaṃ khemaṃ nirabbudaṃ, manussā mudā modanā ure putte naccantā apārutagharadvārā viharanti. Idaṃ gharadvāresu aggaḷānaṃ abhāvato **niraggaḷanti** vuccati. Ayaṃ porāṇikā paveṇī. Aparabhāge pana okkākarājakāle brāhmaṇā imāni cattāri saṅgahavatthūni imañca raṭṭhasampattiṃ parivattentā ummūlaṃ katvā assamedhaṃ purisamedhanti-ādike pañca yaññe nāma akaṃsu. Vuttañhetam bhagavatā **brāhmaṇadhammiyasutte-**

“Tesaṃ (2.0298) āsi vipallāso, disvāna aṇuto aṇuṃ ...pe ...;

te tattha mante ganthetvā, okkākaṃ tadupāgamun” ti. (su. ni. 301-304);

Idāni tehi parivattetvā ṭhapitamattaṃ dassento “**assamedhan**” ti-ādimāha.

Tattha **medhantīti** vadhenti. **Dvīhi pariyaññehīti** mahāyaññassa pubbabhāge pacchā ca pavattetabbehi dvīhi parivārayaññehi. **Sattanavutipañcapasusataghāta-bhiṃsanassāti** sattanavutādhikānaṃ pañcannaṃ pasusatānaṃ māraṇena bheravassa pāpabhīrukānaṃ bhayāvahassa. Tathā hi vadanti-

“Chasatāni niyujjanti, pasūnaṃ majjhime hani;

assamedhassa yaññassa, ūnāni pasūhi tīhī”ti. (saṃ. ni. ṭī. 1.1.120);

Samanti yugacchidde pakkhipitabbadaṇḍakaṃ. **Pāsantīti** khipanti. **Samhārimēhīti** sakatehi vahitabbehi. Pubbe kira eko rājā sammāpāsaṃ yajanto sarassatīna-ditīre pathaviyā vivare dinne nimuggoyeva ahosi, andhabālabrahmaṇā gatānugati-gatā “ayaṃ tassa saggagamanamaggo”ti saññāya tattha sammāpāsayaññaṃ paṭṭhapenti. Tena vuttaṃ “**nimuggokāsato pabhutī**”ti. Ayūpo appakadivaso yāgo, sayūpo bahudivasam neyyo **satrayāgoti**. Mantapadābhisaṅkhatānaṃ sappima-dhūnaṃ **vājā**miti samaññā. Hiraññasuvaṇṇagomahiṃsādi **sattarasakadakkhiṇassa**. **Sāragabbhakoṭṭhāgārādīsu natthi ettha aggaḷanti niraggaḷo**. Tattha kira yaññe attano sāpateyyaṃ anavasesato anigūhitvā niyyātiyati.

Mahārambhāti bahupasughātakammā. Aṭṭhakathāyaṃ pana “vividhā yattha haññare”ti vakkhamānattā “mahākiccā mahākaraṇiyā”ti paṭhamo atthavikappo vutto. Dutīyo pana atthavikappo “mahārambhāti papañcavasena ajeḷakā”ti-ādi vuttanti adhippāyena “**apicā**”ti-ādinā āradhho. **Nirārambhāti** etthāpi vuttanayena attho veditabbo. Nanu ca pāṇātipātādi-akusalakammassa appamattakampi phalaṃ nupalabbhati, tasmā tassa nipphalabhāvaṃ avatvā “na te honti mahapphalā”ti kasmā vuttanti āha “**niravasesatthe**”ti-ādi. Anugataṃ kulanti **anukulaṃ**, kulānugatanti attho. Ye niccabhattādiṃ pubbapurisehi paṭṭhapitaṃ aparāparaṃ anupa-cchindantā manussā (2.0299) dadanti, te anukulaṃ yajanti nāma. Tenevāha “**ye aññe anukulaṃ yajanti**”ti-ādi.

Ujjayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Udāyisuttavaṇṇanā

40. Dasame **pāṇasamārambharahitanti** pāṇaghātarahitaṃ. **Abyābajjhaṃ sukhaṃ lokaṃ, paṇḍito upapajjatīti** kāmacchandādibyāpādavirahitattā abyābajjhaṃ niddukkhaṃ. Parapīḷābhāve pana vattabbaṃ natthi. Jhānasamāpattivasena sukhabahulattā sukhaṃ ekantasukhaṃ brahmalokaṃ jhānapuññaena, itarapu-ññaena pana tadaññasampattibhavasāṅkhātāṃ sukhaṃ lokaṃ paṇḍito sappañño upeti. Sesam uttānameva.

Udāyisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cakkavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Rohitassavaggo

1. Samādhībhāvanāsuttavaṇṇanā

41. Pañcamassa paṭhame **diṭṭhadhammasukhavihārāyā** Ti imasmiṃyeva attabhāve sukhavīhāratthāya, nikkilesatāya nirāmisena sukkena viharāṇatthāyāti attho. Iminā cattāri phalasaṃpattijjhānāni khīṇāsavassa āsavakkhayādhigamato aparabhāge adhigatarūpārūpajjhānāni ca kathitāni. **Dibbacakkhuñṇāṇadassanappaṭilābhāyāti** dibbacakkhuñṇāṇappaṭilābhatthāya. Dibbacakkhuñṇāṇāhi rūpagatassa dibbassa itarassa ca dassanaṭṭhena idha “ñṇāṇadassanaṃ” ti adhippetamaṃ. **Āloka-saññaṃ manasi karotī** ti divā vā rattiṃ vā sūriyadīpacandamaṇi-ukkāvijjulatādīnaṃ āloko divā rattiṃca upaladdho, yathā laddhavaseneva ālokaṃ manasi karoti citte ṭhāpeti, tathā ca naṃ manasi karoti, yathāssa subhāvitālokakasiṇassa viya kasiṇāloko yathicchakaṃ yāvadicchakaṃ so āloko rattiyaṃ upatiṭṭhati (2.0300), yena tatha divāsaññaṃ ṭhāpeti, divā viya vigatathinamiddho hoti. Tenāha “**yathā divā tathā rattiṃ**” ti.

Yathā divā ālokasaññaṃ manasi katā, tatheva naṃ rattiṃpi manasi karotī ti yathā divā diṭṭho āloko, tatheva taṃ rattiṃ manasi karoti. **Dutiyapadeti** “yathā rattiṃ tathā divā” ti imasmiṃ vākye. **Esa nayoti** iminā yathā rattiyaṃ candālokādi āloko diṭṭho, evameva rattiṃ diṭṭhākāreṇeva divā taṃ ālokaṃ manasi karoti citte ṭhāpetīti imamatthaṃ atidissati. **Iti vivaṭṭena cetasaṃ** ti evaṃ apihitena cittaṇa, thinamiddhāpidhāneṇa apihitacittenaṃ vuttaṃ hoti. **Apariyonaddhena** ti samantato anaddhena asañchāditeṇa. **Kiñcāpīti**-ādinā attanā vuttamevatthaṃ samattheti. **Ālokasadisamaṃ katamaṃ** “yathā divā tathā rattiṃ” ti-ādinā.

1.214; 2.376; ma. ni. 1.109) vuttassa sattaṭṭhānikassa satisampajaññaassa atthāya. **Sattaṭṭhānikassāti** “abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti”ti-ādinā (dī. ni. 1.214; 2.376; ma. ni. 1.109) vuttassa sattaṭṭhānikassa satisampajaññaassa atthāya. **Pariggahitavatthārammaṇatāyāti** vatthuno ārammaṇassa ca yāthāvato viditabhāvena. Yathā hi sappamaṃ pariyesantena tassa āsaye vidite sopi vidito gahito eva ca hoti mantāgadabalena tassa gahaṇassa sukarattā, evamaṃ vedanāya āsayabhūte vatthumhi ārammaṇe ca vidite ādikammikassapi vedanā viditā gahitā eva hoti sala-kkhaṇato sāmāññalakkhaṇato ca tassā gahaṇassa sukarattā. Pageva pariññātavattthukassa khīṇāsavassa. Tassa hi uppādakkhaṇepi ṭhitikkhaṇepi bhaṅgakkhaṇepi vedanā viditā pākaṭā honti “tā vedanā evamaṃ uppajjitvā”ti-ādinā. Na kevalaṅca vedanā eva, idha vuttā saññādayopi avuttā cetanādayopi viditāva uppajjanti ceva tiṭṭhanti ca nirujjhanti ca. Nidassanamattañhetamaṃ, yadidaṃ paḷiyamaṃ vedanāsaññāvitakkaggahaṇamaṃ. Tena anavasesato sabbadhammānampi uppādādito viditabhāvaṃ dasseti.

Apica vedanāya uppādo vidito hoti, upaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti, atthaṅgamo vidito hoti. Kathamaṃ vedanāya uppādo vidito hoti (2.0301)? Avijjāsamudayaṃ vedanāsamudayo, taṇhāsamudayaṃ kammāsamudayo, phassasamudayaṃ vedanāsamudayoti nibbattilakkhaṇamaṃ passantopi vedanākkhandhassa samudayaṃ passati. Evamaṃ vedanāya uppādo vidito hoti. Kathamaṃ vedanāya upaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti? Aniccato manasikaroto khayatupaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti, dukkhato manasikaroto bhayatupaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti, anattato manasikaroto suññatupaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti. Evamaṃ vedanāya upaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti. Iti khayato bhayato suññato jānāti. Kathamaṃ vedanāya atthaṅgamo vidito hoti? Avijjānirodhā vedanānirodho ...pe... evamaṃ vedanāya atthaṅgamo vidito hoti. Imināpi nāyenettha attho veditabbo.

Iti rūpanti ettha itisaddo anavasesato rūpassa sarūpanidassanathoti tassa **idaṃ rūpanti** etena sādharmaṇato sarūpanidassanamāha, **ettakamaṃ rūpanti** etena anavasesato, **na ito paramaṃ rūpamaṃ atthīti** tabbinimuttassa aññaassa abhāvaṃ. **Iti vedanā-**ti-ādīsopi ayaṃ vedanā, ettakā vedanā, ito paramaṃ vedanā natthi. Ayaṃ saññā ...pe... ime saṅkhārā ...pe... idaṃ viññāṇamaṃ, ettakamaṃ viññāṇamaṃ, ito paramaṃ viññāṇamaṃ natthīti evamattho daṭṭhabboti āha “**vedanādisupi eseva nayo**” ti.

Ñāṇena jānitvā paroparāni. **Paroparānīti** parāni ca oparāni ca. **Uttamādhama-**nīti paratthābhāvasakattabhāvādīni uttamādhamaṇi. **Calitanti** taṇhādiṭṭhivipphan-ditaṃ. **Anīghoti** rāgādi-igharahito. **Atāri soti** so evarūpo arahā jātijaraṃ atari.

Samādhībhāvanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-4. Pañhabyākaraṇasuttādivaṇṇanā

42-44. Dutīye etesaṃ pañhānanti ekaṃsabyākaraṇādīnaṃ catunnaṃ pañhānaṃ. **Tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne byākaraṇamaṃ jānātīti** “cakkhumaṃ aniccaṃ”ti puṭṭhe “ani-

n”ti ekamseneva byākātabbaṃ. “Aniccā nāma cakkhun”ti puṭṭhe pana “na kevalaṃ cakkhumeva, sotampi aniccan”ti evaṃ vibhajitvā byākātabbaṃ. “Yathā (2.0 cakkhuṃ tathā sotaṃ, yathā sotaṃ tathā cakkhun”ti puṭṭhe “kenatṭhena pucchasi”-ti paṭipucchitvā “dassanatṭhena pucchāmi”ti vutte “na hī”ti byākātabbaṃ. “Anicca-ṭṭhena pucchāmi”ti vutte “āmā”ti byākātabbaṃ. “Taṃ jīvaṃ taṃ sarīran”ti-ādīni puṭṭhena pana “abyākata metaṃ bhagavatā”ti ṭhapetabbo, esa pañho na byākātabboti evaṃ jānātīti attho. **Atthasamāgamenā**ti atthassa paṭilābhena laddhabbena. Samiti saṅgati samodhānanti samayo, paṭilābho. Samayo eva **abhisamayo**, abhimukhabhāvena vā samayo **abhisamayoti** evamettha padattho veditabbo. Sesam suviññeyyameva. Tatiyacatutthāni uttānatthāneva.

Pañhabyākaraṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Rohitassasuttādivaṇṇanā

45-46. Pañcame (saṃ. ni. ṭi. 1.1.107) **ekokāseti** cakkavāḷassa pariyantasaññite ekasmiṃ okāse. **Bhumanti** “yatthā”ti idaṃ bhumavacanaṃ. Sāmaññato vuttampi “so lokassa anto”ti vacanato visiṭṭhavisayameva hoti. “Na jāyati, na mīyati”ti vatvā puna “na cavati, na upapajjati”ti kasmā vuttanti āha “**idaṃ aparāparaṃ ...pe... gahitan**”ti. **Padagamanenā**ti padasā gamanena. **Satthā saṅkhāralokassa antaṃ sandhāya vadati** upari sabbāni pakāsetukāmo. Saṅkhāralokassa hi anto nibbānaṃ.

Daḷhaṃ thiraṃ dhanu etassāti daḷhadhanvā, so eva “daḷhadhammā”ti vutto. Tenāha “**daḷhadhanū**”ti. **Uttamappamāṇaṃ** nāma saḥassathāmadhanu. Dhanuggaṇhanasippacittakatāya dhanuggaho, na dhanuggahaṇamattenāti āha “**dhanuggahoti dhanu-ācariyo**”ti. “Dhanuggaho”ti vatvā “sikkhito”ti vutte dhanusikkhāya sikkhitoti viññāyati. Sikkhā ca ettakena kālena sikkhantassa ukkaṃsagatā hotīti āha “**dvādasa vassāni dhanusippaṃ sikkhito**”ti. **Usabhappamāṇeti** vīsati yaṭṭhiyo usabhaṃ, tasmīṃ usabhappamāṇe padese. **Vālagganti** vālakotiṃ. **Katahatthoti** paricitattho. **Katasarakkhepoti** thiralakkhe ca calalakkhe ca paresaṃ dassanavasena (2.0303) sarakkhepassa katāpī. Tenāha “**dassitasippo**”ti, “katayoggo”ti keci. Asanti etenāti **asanaṃ**, kaṇḍo. **Tālacchādinti** tālacchāyaṃ. Sā pana ratana-mattā vidatthacaturāṅgulā.

Puratthimā samuddāti ekasmiṃ cakkavāḷe puratthimā samuddā. Samuddasī-sena puratthimacakkavāḷamukhavaṭṭiṃ vadati. **Pacchimasamuddoti** etthāpi eseva nayo. **Nippapañcatanti** adantakāritaṃ. **Sampatteti** tādisena javena gacchantena sampatte. **Anotatteti** etthāpi “sampatte”ti padaṃ ānetvā sambandho, tathā “nāgalatādantakatṭhan”ti etthāpi. **Tadāti** yadā so lokantagavesako ahosi, tadā. **Dīghāyukakālōti** anekavassasahassāyukakālo. **Cakkavāḷalokassāti** sāmaññavasena ekavacanaṃ, cakkavāḷalokānanti attho. Imasmiṃyeva cakkavāḷe nibbattipubbaparicayasiddhāya nikantiyā.

Sasaññimhi samanaketi na rūpadhammamattake, atha kho pañcakkhandhasa-
mudāyeti dasseti. **Samitapāpoti** samucchinnasaṃkilesadhammo. Chaṭṭhaṃ uttā-
nameva.

Rohitassasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Suvidūrasuttavaṇṇanā

47. Sattame **suvidūra**vidūra-saddānaṃ samānatthānaṃyeva ekattha gahaṇaṃ
idha niddeso dūrāsannabhāvassa apekkhāsiddhattā idhādhippetassa dūrabhā-
vassa kenaci pariyāyena anāsannabhāvadassanatthaṃ katanti āha “**kenaci pariyā-
yena anāsannāni hutvā**” ti-ādi. Sesamettha uttānameva.

Suvidūrasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Visākhasuttavaṇṇanā

48. Aṭṭhame vākkaraṇacāturiyato vacanaguṇahetūnaṃ pūriyā porī, poriyaṃ
bhavāti porī, tāya **poriyā**. Tenāha “**paripuṇṇavācāyā**” ti, akkharapadaparipuṇṇāya
vācāyāti attho. **Apalibuddhāyāti** pittādihi (2.0304) na vibaddhāya ananubundhi-
tāya. **Anelagalāyāti** anelāya agalāya niddosāya agaḷitapadabyañjanāya ca.
Therassa hi kathayato padaṃ vā byañjanaṃ vā na parihāyati. Tenāha “**anelagalā-
yāti niddosāya ceva agaḷitāya cā**” ti-ādi. Tattha **niddosāyāti** atthato ca byañjanato
ca vigatadosāya. **Apatitapadabyañjanāyāti** avirahitapadabyañjanāya. Atha vā **ane-
lagalāyāti** na elaṃ dosaṃ galatīti anelagalā. Avicchinnavācāya anelagalāya yathā
dandhamanussā mukhena kheḷaṃ gaḷantena vācaṃ bhāsanti, na evarūpāya.
Atha kho niddosāya visadavācāyāti attho. Vivaṭṭappakāsini vācā na kadāci vivaṭṭa-
muttāti katvā āha “**vivaṭṭapariyāpannāyā**” ti, vivaṭṭaṃ amuñcitvā pavattāyāti attho.
Vivaṭṭappakāsini hi vācā vivaṭṭaṃ paricchijja āpādentī pavattati. Navalokuttara-
dhammo sabbadhammehi samussitaṭṭhena abbhuggataṭṭhena ca dhajo nāmāti
āha “**abbhuggataṭṭhenā**” ti-ādi. Sesamettha suviññeyyameva.

Visākhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Vipallāsasuttavaṇṇanā

49. Navame aniccādīni vatthūni niccanti-ādinā viparīto asantīti vipallāsā,
saññāya vipallāso **saññāvipallāso**. Itaresupi tīsu eseva nayo. Evamete catunnaṃ
vatthūnaṃ vasena cattāro, tesu vatthūsu saññādīnaṃ vasena dvādasa honti.

Tesu aṭṭha sotāpattimaggena pahīyanti. **Asubhe subhanti** saññācittavipallāsā sakadāgāmimaggena tanukā honti, anāgāmimaggena pahīyanti. **Dukkhe sukhamti** saññācittavipallāsā arahattamaggena pahīyantīti veditabbā. Sesamettha uttānameva.

Vipallāsasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Upakkilesasuttavaṇṇanā

50. Dasame (2.0305) **upakkiliṭṭhabhāvakaraṇenā**ti malīnabhāvakaraṇena. **Pañca-vidhāya surāya catubbidhassa ca merayassā**ti ettha pūvasurā, piṭṭhasurā, odanasurā, kiṇṇapakkhittā, sambhārasaṃyuttāti pañca surā. Pupphāsavo, phalāsavo, madhvāsavo, guḷāsavoti cattāro āsavā, catubbidhaṃ merayaṃ nāma. Tattha pūve bhājane pakkhipitvā tajaṃ udakaṃ datvā madditvā katā **pūvasurā**. Evaṃ sesasurāpi. **Kiṇṇā**ti pana tassā surāya bijaṃ vuccati. Ye surā “modakā”ti pi vuccanti, te pakkhipitvā katā **kiṇṇapakkhittā**. Dhātaki-āsavādinānāsambhārehi saṃyojitā **sambhārasaṃyuttā**. Madhukatālanāḷikerādipuppharaso ciraparivāsito **pupphāsavo**. Panasādiphalaraso **phalāsavo**. Muddikāraso **madhvāsavo**. Ucchuraso **guḷāsavo**.

Upakkilesasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Rohitassavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitam.

2. Dutiyapaṇṇāsakaṃ

(6) 1. puññābhisandavaggo

1. Paṭhamapuññābhisandasuttavaṇṇanā

51. Dutiyassa (2.0306) paṭhame **puññābhisandā**ti vā puññanadiyo. Avicchedena niccaṃ pavattiyamānāni hi puññāni abhisandanatṭhena “puññābhisandā”ti vuttā. **Aparimitanti** āḷhakagaṇanāya aparimitaṃ, yojanasena panassa parimāṇaṃ atthi. Tathā hi heṭṭhā mahāpathaviyā upari ākāsena parato cakkavāḷapabbatena majjhe tattha tattha ṭhitehi dīpapabbatapariyantehi paricchinnattā yoja-

nato sakkā pamāṇaṃ kātuṃ. **Bheravārammaṇehī**ti saviññāṇakāviññāṇakehi bheravārammaṇehi. Tathā hi taṃ mahāsarīramacchakumbhīlayakkharakkhasama-hānāgadānavādīnaṃ saviññāṇakānaṃ vaḷavāmukhapātālādīnaṃ aviññāṇakānañca bheravārammaṇānaṃ vasena “bahubheravan”ti vuccati. Sesamettha uttā-nameva.

Paṭhamapuññābhisandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyapuññābhisandasuttavaṇṇanā

52. Dutiyē sotāpannassa saddhā adhippetāti sotāpannassa maggenāgatā saddhā adhippetā.

Dutiyapuññābhisandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Paṭhamasaṃvāsasuttādivaṇṇanā

53-54. Tatiye yathākammaṃ tā tā gatiyo aranti upagacchantīti ariyā, sattā. Ime pana kucchitā ariyāti **kadariyā**. Thaddhamaccharino, thaddhena maccharena samannāgatāti attho. Thaddhamacchariyasadisāñhi kucchitaṃ (2.0307) sabbadā nihīnaṃ natthi sabbaguṇānaṃ ādibhūtaṃ bhogasampatti-ādisabbasampattīnaṃ mūlabhūtaṃ dānassa nisedhanato. Tenāha “**kadariyāti thaddhamaccharino**”ti. Ekacco hi attano vasanaṭṭhāne bhikkhū hatthaṃ pasāretvāpi na vandati. Aññattha gato vihāraṃ pavisitvā sakkaccaṃ vanditvā madhurappaṭisanthāraṃ karoti “kiṃ, bhante, amhākaṃ vasanaṭṭhānaṃ nāgacchatha, sampanno padeso, paṭibalāhaṃ ayyānaṃ yāgubhattādīhi upaṭṭhānaṃ kātun”ti. Bhikkhu “saddho ayaṃ upāsako”ti yāgubhattādīhi saṅgaṇhāti.

Atheko thero tassa gāmaṃ gantvā piṇḍāya carati. So taṃ disvā aññena vā gacchati, gharaṃ vā pavisati. Sacepi sammukhībhāvaṃ āgacchati, hatthena vanditvā “ayyassa bhikkhaṃ detha, ahaṃ ekena kammena gacchāmi”ti pakka-mati. Thero sakalagāmaṃ caritvā tucchapattova nikkhamati. Idaṃ tāva muduma-cchariyaṃ nāma. Yena adāyakopi dāyako viya paññāyati. Idha pana thaddhamacchariyaṃ adhippetā. Yena samannāgato bhikkhūsu piṇḍāya pavitṭhesu “therā ṭhitā”ti vutte “kiṃ mayhaṃ pādā rujjanti”ti-ādīni vatvā silāthambho viya khāṇuko viya ca thaddho hutvā tiṭṭhati, sāmīcimpi na karoti, kuto dānaṃ. Ayamidha adhippeto. Tena vuttaṃ “**thaddhamaccharinoti thaddhena maccharena samannāgatāti attho**”ti. Maccharaṃ maccheraṃ macchariyanti atthato ekaṃ.

Paribhāsakāti bhikkhū gharadvāre ṭhite disvā “kiṃ tumhe kasitvā āgatā vapitvā lāyitvā, mayaṃ attanopi na labhāma, kuto tumhākaṃ, sīghaṃ nikkhamathā”ti-ādīhi santajjakā. **Yācakānaṃ vacanassa atthaṃ jānantīti** ettha kiñcāpi bhikkhū gharadvāre ṭhitā tuṅhī honti, atthato pana “bhikkhaṃ dethā”ti vadanti nāma ariyāya yācanāya. Vuttañhetā “uddissa ariyā tiṭṭhanti, esā ariyāna yācanā”ti (mi. pa. 4.5.9). Tatra ye “mayaṃ pacāma, ime na pacanti, pacamāne patvā alabhantā kuhiṃ labhissati”ti deyyadhammaṃ saṃvibhajanti, te vadaññū yācakānaṃ vacanassa atthaṃ jānantīti nāma ñatvā kattabbakaraṇato. Catutthaṃ uttānameva.

Paṭhamasaṃvāsasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Samajīvīsuttādivaṇṇanā

55-56. Pañcame (2.0308) **anuggaṇhanatthanti** nakulamātā nakulapitāti imesaṃ dvinnaṃ saṅgahatthāya. Nakulassa dārakassa pitā **nakulapitā**. **Nakulamātāti** etthāpi eseva nayo. Sesamettha uttānameva. Chaṭṭhe natthi vattabbaṃ.

Samajivīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-10. Suppavāsāsuttādivaṇṇanā

57-60. Sattame **āyubhāgapaṭilābhini hotīti** āyukoṭṭhāsassa paṭilābhini hoti. **Tividhalokanti** sattasaṅkhārabhājanasaṅkhātamaṃ tividhamaṃ lokamaṃ. **Viditaṃ katvāti** vibhūtaṃ katvā. **Lokavidūnanti** karaṇatthe sāmivacananti āha “**buddhehi pasatthā**”-ti. Aṭṭhamanavamadasamāni uttānatthāneva.

Suppavāsāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Puññābhisandavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(7) 2. pattakammavaggo

1-4. Pattakammasuttādivaṇṇanā

61-64. Dutiyaassa paṭhame ye aniṭṭhā na honti, te iṭṭhāti adhippetāti āha “**aniṭṭha-paṭikkhepena iṭṭhā**”ti. **Iṭṭhāti** ca pariyiṭṭhā vā hotu mā vā, iṭṭhārammaṇabhūtāti attho. Gavesitampi hi iṭṭhanti vuccati, taṃ idha nādhippetamaṃ. **Maneti** manasmimṃ. **Kantāti** vā kamanīyā, kāmetabbāti attho. **Manamaṃ appāyantīti** iṭṭhabhāvena manamaṃ vaḍḍhenti. Kammasādhano idha **bhoga**-saddoti āha “**bhogāti bhuñjitabbā**”ti-ādi. **Dhammūpaghātaṃ katvā** kusaladhammaṃ vinodetvā. Upanijjhāyiyantīti **upajjhāyāti** (2.0309) āha “**sukhadukkhesu upanijjhāyitabbattā**”ti, sukhadukkhesu uppannesu anussaritabbattāti attho. **Sandiṭṭhasambhattehi** Ti ettha tattha tattha saṅgama diṭṭhamattā nātidalhamittā **sandiṭṭhā**, suṭṭhu bhattā sinehavanto dalhamittā **sambhattā**.

Visamalobhanti balavalobhaṃ. **Sukhitanti** sañjātasukhaṃ. **Piṇitanti** dhātaṃ suhitaṃ. Tathābhūto pana yasmā balasampanno hoti, tasmā “**balasampannaṃ karoti**”ti vuttaṃ.

Sobhane kāyikavācasikakamme ratoti sūrato ukārassa dīghamaṃ katvā, tassa bhāvo **soraccaṃ**, Kāyikavācasiko avitikkamo. So pana atthato susīlabhāvoti āha “**khantisoracce nivīṭṭhāti adhivāsanakkhantiyañca susīlatāya ca nivīṭṭhā**”ti. **Ekamattānanti** ekaṃ cittanti attho. Rāgādīnañhi pubbabhāgiyaṃ damanādi paccekaṃ

icchitabbaṃ, na maggakkhaṇe viya ekajjhaṃ paṭisaṅkhānamukhena pajahanato. **Ekamattānanti** vā vivekavasena ekaṃ ekākiṇaṃ attānaṃ. Tenevāha “**ekaṃ attanova attabhāvan**”ti-ādi. **Uparūparibhūmīsūti** chakāmasaggasaṅkhātāsu uparūparikāmbhūmīsū. Kammassa phalaṃ **aggam** nāma. Taṃ panettha uccagāmiti āha “**uddhamaggamassā**”ti. Suvagge niyuttā, suvaggappayojanāti vā **sovaggikā**. **Dasannaṃ visesānanti** dibba-āyuvaṇṇayasasukha-ādhipateyyānañceva iṭṭharūpādīnañca phalavisesaṇaṃ. Vaṇṇaggahaṇena cettha sako attabhāvavaṇṇo gahito, rūpaggahaṇena bahiddhā rūpārammaṇaṃ. Dutiyatatiyacatutthāni uttānatthāneva.

Pattakammasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Rūpasuttavaṇṇanā

65. Pañcame paminoti uḷāratādivisesaṃ etenāti pamāṇaṃ, rupakāyo pamāṇaṃ etassāti **rūpappamāṇo**. Tato eva rūpe pasannoti **rūpappasanno**. **Ghosoti** cettha thutighoso. **Lūkhanti** paccayaḷukhatā. **Dhammāti** silādayo guṇadhammā adhippetā. Imesaṃ pana catunnaṃ puggalānaṃ nānākaraṇaṃ pāḷiyaṃyeva āgataṃ. Vuttañhetam-

“Katamo (2.0310) ca puggalo rūpappamāṇo rūpappasanno? Idhekacco puggalo ārohaṃ vā passitvā pariṇāhaṃ vā passitvā saṅṭhānaṃ vā passitvā pāripūriṃ vā passitvā tattha pamāṇaṃ gahetvā pasādaṃ janeti. Ayaṃ vuccati puggalo rūpappamāṇo rūpappasanno.

“Katamo ca puggalo ghosappamāṇo ghosappasanno? Idhekacco puggalo paravaṇṇanāya parathomanāya parapasaṃsanāya paravaṇṇahārikāya tattha pamāṇaṃ gahetvā pasādaṃ janeti. Ayaṃ vuccati puggalo ghosappamāṇo ghosappasanno.

“Katamo ca puggalo lūkhappamāṇo lūkhappasanno? Idhekacco puggalo cīvaralūkhaṃ vā passitvā pattalūkhaṃ vā passitvā senāsanalūkhaṃ vā passitvā vividhaṃ vā dukkarakārikaṃ passitvā tattha pamāṇaṃ gahetvā pasādaṃ janeti. Ayaṃ vuccati puggalo lūkhappamāṇo lūkhappasanno.

“Katamo ca puggalo dhammappamāṇo dhammappasanno? Idhekacco puggalo sīlaṃ vā passitvā samādhim vā passitvā paññaṃ vā passitvā tattha pamāṇaṃ gahetvā pasādaṃ janeti. Ayaṃ vuccati puggalo dhammappamāṇo dhammappasanno”ti (pu. pa. 171-172).

Tattha **ārohanti** uccataṃ. Sā ca kho tasmim tasmim kāle pamāṇayuttā daṭṭhabbā. **Pariṇāhanti** nātikisathūlatāvasena piṇataṃ. **Saṅṭhānanti** tesam tesam aṅgapaccaṅgānaṃ susaṅṭhitataṃ dīgharassavaṭṭādiyuttaṭṭhānesu tathābhāvaṃ. **Pāripūrinti** sabbesaṃ sarīrāvayavānaṃ paripuṇṇataṃ avikalataṃ. **Tattha pamāṇaṃ gahetvāti** tasmim rūpe rūpasampattiyaṃ pamāṇabhāvaṃ upādāya. **Pasādaṃ janetīti** adhimokkhaṃ janeti uppādeti.

Paravaṇṇanāyāti “asuko ediso ca ediso cā”ti parassa guṇavacanena. **Paratho-**

manāyāti parammukhā parassa silāghuppādakena abhitthavanena parena thutiva-sena, gāthādi-upanibandhanena vuttāya thomanāyāti vuttaṃ hoti. **Parapasamāsanāyāti** parammukhā parassa guṇasamkittanena. **Paravaṇṇahārikāyāti** (2.0311) paramparavaṇṇahārikāya paramparāya parassa kittanasaddassa upasamhārena. **Tathāti** tasmim̐ thutighose.

Cīvaralūkhanti thūlajiṇṇabahutunnakatādicīvarassa lūkhabhāvaṃ. **Pattalūkhanti** anekaganthikāhaṭatādipattassa lūkhabhāvaṃ. **Vividhaṃ vā dukkarakārikanti** dhutaṅgādivasena pavattanānāvidhaṃ dukkaracariyaṃ. **Sīlaṃ vā passitvāti** silapāripūrivasena visuddhaṃ kāyavacīsucaritaṃ ñāṇacakkhunā passitvā, jhānādi-adhigamasuddhisamādhim̐ vā vipassanābhiññāsaṅkhātāṃ paññaṃ vā passitvāti attho.

Evametasmim̐ catuppamāṇe lokasannivāse buddhesu appasannā mandā, pasannā bahukā. Rūpappamāṇassa hi buddharūpato uttari pasādāvahaṃ rūpaṃ nāma natthi. Ghosappamāṇassa buddhānaṃ kittighosato uttari pasādāvaho ghoso nāma natthi. Lūkhappamāṇassa kāsikāni vatthāni mahārahāni kañcanabhājanāni tiṇṇaṃ utūnaṃ anucchavike sabbasampattiyutte pāsādavare pahāya paṃsukūlacīvaraselayapattarukkhamūlādisenāsanasevino buddhassa bhagavato lūkhato uttari pasādāvahaṃ aññaṃ lūkhaṃ nāma natthi. Dhammappamāṇassa sadevake loke asādhāraṇasīlādiguṇassa tathāgatassa silādiguṇato uttari pasādāvaho añño silādiguṇo nāma natthi. Iti bhagavā imaṃ catuppamāṇikaṃ lokasannivāsaṃ muṭṭhinā gahetvā viya ṭhitoti.

Pamāṇimsūti pamāṇaṃ aggahesum̐. **Niyakajjhatte tassa guṇaṃ na jānāti** tassa abbhantare pavattamānaṃ silādiguṇaṃ na jānāti. Sesam̐ suviññeyyameva.

Rūpasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ahirājasuttavaṇṇanā

67. Sattame **daṭṭhavisānevāti** avadhāraṇena diṭṭhavisādayo nivatteti. Kaṭṭhamukhādayo hi cattāro āsivisā daṭṭhavisō, diṭṭhavisō, phuṭṭhavisō, vātavisoti paccekaṃ catubbidhā hontīti visavegavikāravasena (2.0312) soḷasa vuttā. Tesu daṭṭhavisānaṃyeva idha gahaṇaṃ, na itaresanti dasseti. Sesam̐ suviññeyyameva.

Ahirājasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Devadattasuttavaṇṇanā

68. Aṭṭhame **kāle sampatte**ti gabbhassa paripākagatattā vijāyanakāle sampatte. **Potakanti** assatariyā puttaṃ. “Phalaṃ ve kadaliṃ hanti”ti-ādigāthāya kukkujake-neva pattavaṭṭipasavassa ucchinnattā phaluppatti kadaliyā parābhavāya hotīti āha

“**phalaṃ ve kadaliṃ hantī**”ti. **Kukkujakaṃ** nāma kadaliyā pupphanāḷaṃ. Tathā phalapākapariyosānattā osadhīnaṃ “**phalaṃ veḷuṃ naḷan**”ti vuttaṃ. Ayaṃ panettha piṇḍattho- yathā attano phalaṃ kadaliveḷunaḷe vināseti, gabbho ca assa- tariṃ, evaṃ

attano kammabhūto sakkāro asappurisaṃ vināsetīti.

Devadattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Padhānasuttavaṇṇanā

69. Navame padahati etehīti **padhānāni**. **Uttamavīriyāni** seṭṭhavīriyāni visi-
tṭhassa atthassa sādhanato. **Kilesānaṃ saṃvaratthāyā** Ti yathā abhijjhādayo na
uppajjanti, evaṃ satiyā upaṭṭhānena kilesānaṃ saṃvaraṇatthāya. **Pajahanatthā-**
yāti kāmavitakkādīnaṃ vinodanatthāya. **Padhānanti** tasseva pajahanassa sādha-
navasena pavattavīriyaṃ. **Kusalānaṃ dhammānaṃ brūhanatthāyāti** bojjaṅgasa-
ñkhātānaṃ kusalahammānaṃ vaḍḍhanatthāya. **Padhānanti** tasseva vaḍḍha-
nassa sādhanavasena pavattavīriyaṃ.

Padhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Adhammikasuttavaṇṇanā

70. Dasame **visamanti** bhāvanapuṃsakametaṃ. Tenāha “**visamā hutvā**” ti. **Asa-**
mayenāti akāle. Bhummatthe hetamaṃ karaṇavacanaṃ. Pakaṭṭhaṃ (2.0313)
padhānaṃ añjasamaṃ etesanti pañjasā, añjasamaṃ pagatā paṭipannāti vā pañjasā,
pakatimaggagāmino. Na pañjasā **apañjasā**, amaggappaṭipannā. Te pana yasmā
maggato apagatā nāma honti, tasmā vuttaṃ “**maggato apagatā**” ti-ādi.

Gāthāsu pana evamettha sambandho veditabbo. **Gunnaṃ ce taramānānanti**
gāvīsu mahoghaṃ tarantīsu. **Jimhaṃ gacchati puṅgavoti** yadi yūthapati usabho
kuṭilaṃ gacchati. **Sabbā tā jimhaṃ gacchantīti** sabbā tā gāvīyo kuṭilameva
gacchanti. Kasmā? **Nette jimhaṃ gate sati** tassa kuṭilagatattā. So hi tāsamaṃ pacca-
yiko upaddavaharo ca. **Evamevanti** yathā cetaṃ, evameva yo manussesu padhā-
nasammato, yadi so adhammacārī siyā, ye tassa anujīvino, sabbepi adhammikā
honti. Sāmisampadā hi pakatisampadaṃ sampādeti. Yasmā etadevaṃ, tasmā
sabbaṃ raṭṭhaṃ dukkhaṃ seti, rājā ce hoti adhammiko.

Adhammikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pattakammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(8) 3. apaṇṇakavaggo

1-2. Padhānasuttādivaṇṇanā

71-72. Tatiyavaggassa paṭhame yavati tena phalaṃ missitaṃ viya hotīti **yonī**, ekantikaṃ kāraṇaṃ. **Assā**ti yathāvuttassa bhikkhuno. **Paripuṇṇanti** avikalaṃ anavasesaṃ. Āsave khepetīti **āsavakkhayo**, aggamaṃ. Idha pana arahattaphalaṃ adhippetanti āha “**arahattatthāyā**”ti. Dutiyaṃ uttānameva.

Padhānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3-5. Sappurisasuttādivaṇṇanā

73-75. Tatiye (2.0314) **pañhatthāya abhinī**toti pañhakaraṇatthāya abhimukhaṃ nīto. **Alambitaṃ katvā**ti alambaṃ katvā, ayameva vā pāṭho, vipalambaṃ akatvāti attho. **Avajānātī**ti avaññaṃ karoti, nindatīti attho. Catutthapañcame natthi vattabbaṃ.

Sappurisasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kusiṇārasuttavaṇṇanā

76. Chaṭṭhe nagaraṃ pavisitukāmā uyyānato upecca vattanti gacchanti etenāti **upavattanaṃ**. Yatheva hi kalambanaditīrato rājamātuviḥāradvārena thūpārāmaṃ gantabbaṃ hoti, evaṃ hiraññavatikāya pārimatīrato sālavanaṃ uyyānaṃ, yathā anurādhapurassa thūpārāmo dakkhiṇapacchimadisāya, evaṃ taṃ uyyānaṃ kusiṇārāya dakkhiṇapacchimadisāya hoti. Yathā thūpārāmato dakkhiṇadvārena nagaraṃ pavisanamaggo pācīnamukho gantvā uttarena nivattati, evaṃ uyyānato sālapanāti pācīnamukhā gantvā uttarena nivattā, tasmā taṃ “upavattanaṃ”ti vuccati. **Antare**ti dvinnaṃ sālārakkhānaṃ vemajjhe. Tattha hi paññāpiyamānassa mañcassa ekā sālapanāti sīsabhāge hoti, ekā pādabhāge. Tatrapi eko taruṇasālo sīsabhāgassa āsanno hoti, eko pādabhāgassa. Apica **yamakasālā** nāma mūlakhaṇdhaviṭṭapapattehi aññaṃaññaṃ saṃsibbitvā ṭhitasālātipi vadanti.

Dveḷhakanti dvidhāgāho, anekaṃsaggāhoti attho. **Vimatī**ti saṃsayāpattīti āha “**vinicchitaṃ asamatthā**”ti. **Taṃ vo vadāmī**ti taṃ saṃsayavantaṃ bhikkhuṃ sandhāya vo tumhe vadāmīti. **Nikkaṅkhabhāvapaccakkhakarāṇanti** buddhādīsu tesāṃ bhikkhūnaṃ nikkaṅkhabhāvassa paccakkhakāriyā yāthāvato tamatthaṃ paṭivijjhivā ṭhitaṃ sabbaññutaññānameva. **Etthā**ti etasmiṃ atthe.

Kusiṇārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Acinteyyasuttavaṇṇanā

77. Sattame (2.0315) **lokacintā**ti lokasannivesappaṭisaṃyuttā vīmaṃsā. Tenāha “**kena nu kho candimasūriyā**” ti-ādi. **Nāḷikerādayoti ādi**-saddena avuttānaṃ ośadhitiṇavanappati-ādīnaṃ saṅgaho. **Evarūpā lokacintā**ti edisā vuttasadisā aññāpi sā lokacintā.

Acinteyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Dakkhiṇasuttavaṇṇanā

78. Aṭṭhame **dānasaṅkhātāya dakkhiṇāyā**ti deyyadhammasaṅkhātāya dakkhiṇāya. Visuddhi nāma mahājutikatā. Sā pana mahapphalatāya veditabbāti āha “**mahapphalabhāvenā**” ti. **Visujjhatī**ti na kilissati, amalinā mahājutikā mahāvīpphārā hotīti attho. **Sucidhammoti** rāgādi-asucividhamanena sucisabhāvo. **Lāmakadhammoti** hīnasabhāvo pāpakiriyāya. Akusaladhammā hi ekantanihīnā. Jūjako sīlavā kalyāṇadhammo na hoti, tassa mahābodhisattassa attano puttadānaṃ dānapāramiyā matthakaṃ gaṇhantaṃ mahāpathavikampanasamatthaṃ jātaṃ. Svāyaṃ dāyakaguṇoti āha “**vessantaramahārājā kathetabbo**” ti-ādi. **Uddharatī**ti bahulaṃ pāpakammavasena laddhabbavinipātato uddharati, tasmā natthi mayhaṃ kiñci cittassa aññatthattanti adhippāyo.

Petadakkhiṇanti pete uddissa dātabbadakkhiṇaṃ. **Pāpitakāleyevā**ti “idaṃ dānaṃ asukassa petassa hotū” ti taṃ-uddisanavasena pattiyā pāpitakāleyeva. **Assāti** petassa. **Pāpuṇī**ti phalasampattilabhāpanavasena pāpuṇi. Ayañhi pete uddissa dāne dhammatā. Tadā kosalarañño pariccāgavasena ativiya dānajjhāsayataṃ buddhappamukhassa ca saṅghassa ukkaṃsagataguṇavisitṭhataṃ sandhāyāha “**asadisadānaṃ kathetabban**” ti.

Dakkhiṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Vaṇijjasuttādivaṇṇanā

79-80. Navame (2.0316) **taṃsadisāti** yādisā vaṇijjā payuttā ayathādhippāyā aññā vā sampajjati, tādīsāvāti attho. **Chedaṃ gacchatī**ti vināsaṃ pāpuṇāti. Adhippāyato parā visitṭhāti **parādhippāyo**. Tenevāha “**ajjhāsayato adhikataraphalā hotī**” ti. **Cīvarādinā paccayena vadeyyāsī**ti cīvarādipaccayahetu maṃ vadeyyāsi pattheyyāsi. Atha vā yadā cīvarādinā paccayena attho hoti, tadā maṃ yāceyyāsīti attho. Sesāṃ suviññeyyameva. Dasamaṃ uttānameva.

Vañijjasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Apaṇṇakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(9) 4. macalavaggo

1-6. Pāṇātipātasuttādivaṇṇanā

81-86. Catutthassa paṭhamādīni uttānatthāneva. Pañcame (saṃ. ni. ṭī. 1.1.132) “nīce kule paccājāto”ti-ādikena appakāsabhāvena tamatīti tamo, tena tamena yuttoti **tamo** puggalo vuccati. Tathā hi taṃyogato puggalassa tabbohāro yathā “maccherayogato maccharo”ti, tasmā **tamoti** appakāsabhāvena tamo tamabhūto andhakāraṃ viya jāto, andhakārattaṃ vā pattoti attho. Vuttalakkhaṇaṃ tamameva paramparato ayaṇaṃ gati niṭṭhā etassāti **tamaparāyaṇo**. Ubhayenapi tamaggahaṇena khandhatamo kathito, na andhakāratamo. **Khandhatamoti** ca sampattirahitā khandhapavattiyeva daṭṭhabbā. “Ucce kule paccājāto”ti-ādikena pakāsabhāvena jotetīti joti, tena jotināyuttoti-ādi sabbamaṃ vuttanayena veditabbaṃ. **Itare dveti** jotitama-parāyaṇo, jotijotiparāyaṇoti itare dve puggale.

Veṇuvettādivilīvehi peḷabhājanādikārakā **vilīvakārakā**. Migamacchādīnaṃ nisādanato **nesādā**, māgavikamacchabandhādayo. Rathesu cammena (2.0317) nahanakaraṇato **rathakārā**, cammakārā. Pu-iti karīsassa nāmaṃ, taṃ kusenti apaneṇtīti **pukkusā**, pupphachadḍakā. **Dubbaṇṇoti** virūpo. **Okoṭimakoti** ārohābhāvena heṭṭhimako, rassakāyoti attho. Tenāha “**lakuṇḍako**”ti. Laku viya ghaṭikā viya ḍeti pavattatīti **lakuṇḍako**, rasso. Kaṇati nimīlatīti **kāṇo**. Taṃ panassa nimīlanaṃ ekena akkhinā dvīhipi vāti āha “**ekacchikāṇo vā ubhayacchikāṇo vā**”ti. Kuṇanaṃ kuṇo, hatthavekallaṃ, so etassa atthīti **kuṇī**. **Khañjo** vuccati pādavikalo. Heṭṭhimakāyasaṅkhāto sarīrassa pakkho padeso hatto assāti **pakkhahato**. Tenāha “**pīṭhasappī**”ti. Padīpe padīpane etabbaṃ netabbanti **padīpeyyaṃ**, telakapālādi-upakaraṇaṃ. **Vuttanti** aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ.

Āgamanavipattīti āgamaṇṭṭhānavasena vipatti “āgamo etthā”ti katvā. **Pubbuppannapaccayavipattīti** paṭhamuppannapaccayavasena viparāvatti. Caṇḍālādisa-bhāvā hissa mātāpitaro paṭhamuppannapaccayo. **Pavattapaccayavipattīti** pavatte sukhapaccayavipatti. Tādise nihīnakule uppannopi koci vibhavasampanno siyā, ayaṃ pana duggato durūpo. **Ājīvupāyavipattīti** ājīvanupāyavasena vipatti. Sukhena hi jīvikaṃ pavattetuṃ upāyabhūtā hatthisippādayo imassa natthi, pupphachadḍanasilākoṭṭanādikammaṃ pana katvā jīvikaṃ pavatteti. Tenāha “**kasiravuttike**”ti. **Attabhāvavipattīti** upadhivipatti. **Dukkhakāraṇasamāyogoti** kāyikacetasikadukkhuppattiyā paccayasamodhānaṃ. **Sukhakāraṇavipattīti** sukhapaccayaparīhāni. **Upabhogavipattīti** upabhogasukhassa vināso anupaladdhi. Joti ceva jotipa-

rāyaṇabhāvo ca **sukkapakkho**. Chaṭṭhaṃ uttānameva.

Pāṇātipātasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Puttasuttavaṇṇanā

87. Sattame **ma-kāro padasandhikaro** “aññamaññan”ti-ādīsu viya. **Niccalasama-**
ṇoti thirasamaṇo. Abhisiñcitabboti **abhisekoti** kammasādhano (2.0318) abhiseka-
saddo. Tenāha “**abhisekaṃ kātuṃ yutto**” ti.

Bākulatthero viyāti thero hi mahāyasassī, tassa

puttadhitaro nattupanattakā sukhumasātakehi cīvarāni kāretvā rajāpetvā samugge pakkhipitvā paṇṇanti. Therassa nahānakāle nahānakoṭṭhake ṭhapenti. Thero tāni nivāseti ceva pārupati ca. Tenevetam vuttam.

Khadiravanamagge sīvalitthero viyāti satthari kira tam maggam paṭipanne devatā “amhākaṃ ayyassa sīvalittherassa sakkāraṃ karissāmā”ti cintetvā ekeka-
yojane vihāraṃ kāretvā ekayojanato uddham gantum adatvā pātova uṭṭhāya
dibbāni yāgu-ādīni gahetvā “amhākaṃ ayyo sīvalitthero kham nisinno”ti vica-
ranti. Thero attano abhihaṭam buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa dāpesi.
Evaṃ satthā saporivāro tiṃsayojanikaṃ kantāraṃ sīvalittherassa puññaphalaṃ
anubhavamānova agamāsi. Tenevetam vuttam.

Aṭṭhakanāgarasutte ānandatthero viyāti aṭṭhakanāgarako kira gahapati therassa
dhammadesanāya pasīditvā pañcasatagghanakaṃ vihāraṃ kāretvā adāsi. Tam
sandhāyetaṃ vuttam.

Pilindavacchatthero viyāti therassa kira iddhānubhāvena pasannā manussā
sappi-ādīni bahūni bhesajjāni abhihariṃsu. Pakatiyāpi ca āyasmā pilindavaccho
lābhī hoti pañcannaṃ bhesajjānaṃ, laddham laddham parisāya vissajjeti. Tenetaṃ
vuttam “**gilānapaccayaṃ pilindavacchatthero viyāti**” ti.

Tiṇṇampi sannipātena nibbattānīti pittādīnaṃ tiṇṇampi visamānaṃ sannipātena
jātāni. Atisītādibhāvena utūnaṃ pariṇāmoti āha “**atisīta-ati-uṇha-ututo jātānī**” ti.
Purima-ututo visadiso utu utupariṇāmo, tato jātāni **utupariṇāmajāni**, visabhāga-u-
tuto jātānīti attho. Jaṅgaladesavāsīnañhi anūpadese vasantānaṃ visabhāgo va utu
uppajjati, anūpadesavāsīnañca jaṅgaladeseti. Evaṃ malayasamuddatīrādivase-
napi utuvisabhāgatā uppajjatiyeva. Tato jātāni utupariṇāmajāni nāma.

Attano (2.0319) pakaticariyānaṃ visamaṃ kāyassa pariharaṇavasena **visamapa-
rihārajāni**. Tāni pana accāsana-atitṭhānādinā veditabbānīti āha “**accāsana-atitṭhā-
nādikā**” ti. **Ādi**-saddena mahābhāravahaṇasudhākoṭṭana-adesakālacaraṇādīni
saṅgaṇhāti. Parassa upakkamato nibbattāni **opakkamikāni**, ayaṃ coroti vā pārā-
dārikoti vā gahetvā jaṇṇukakapparamuggarādīhi nipphothana-upakkamaṃ
paccayaṃ katvā uppannānīti attho. Tenāha “**vadhabandhanādi-upakkamena nibba-
ttānī**” ti. **Kevalanti** bāhiraṃ paccayaṃ anapekkhitvā kevalaṃ, tena vināti attho.
Tenāha “**pubbekatakammavipākavaseneva jātānī**” ti.

Puttasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-10. Saṃyojanasuttādivaṇṇanā

88-90. Aṭṭhame sotāpanno catūhi vātehi indakhīlo viya parappavādehi aka-
mpiyō acalasaddhāya samannāgatattā sāsane laddhappatiṭṭho **samaṇamacalo**
nāmāti āha “**sāsane laddhappatiṭṭhattā**” ti-ādi. **Thaddhabhāvakarānaṃ kilesānaṃ**
sabbaso samucchinnattāti cittassa thaddhabhāvakarānaṃ uddhambhāgiyakile-
sānaṃ sabbaso abhāvā **samaṇasukhumālo** nāma sukhumālabhāvappattito. Nava-

madasamāni suviññeyyāneva.

Samyojanasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Macalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(10) 5. asuravaggo

1-2. Asurasuttādivaṇṇanā

91-92. Pañcamassa paṭhamadutiyāni uttānatthāneva.

Asurasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dutiyasamādhisuttavaṇṇanā

93. Tatiye (2.0320) **appaṭivānī**ti bhāvappadhāno niddesoti āha “**anivattanatā**” ti. “Appaṭivānitā” ti vattabbe “appaṭivānī” ti vuttaṃ. Tathā hi vīriyappavāhe vattamāne antarā eva paṭigamaṇaṃ nivattanaṃ paṭivānaṃ, taṃ assa atthīti paṭivānī, na paṭivānī appaṭivānī, tassa bhāvo **appaṭivānitā**, anivattanāti attho. **Appaṭivānī**ti vā itthiliṅgavasenevāyaṃ niddeso. Antarāyeva paṭigamaṇaṃ nivattanaṃ paṭivānī, na paṭivānī **appaṭivānī**, anivattanāti attho.

Dutiyasamādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Tatiyasamādhisuttavaṇṇanā

94. Catutthe **saṅṭhapetabbanti** sammadeva ṭhapetabbaṃ. Yathā pana ṭhapitaṃ saṅṭhapitaṃ hoti, taṃ dassetuṃ “**sannisādetabban**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sannisādetabbanti** samādhippaṭipakkhe kilese sannisīdāpentena cittaṃ gocarajjhatte sannisīdāpetabbanti. **Ekodi kātabbanti** abyaggabhāvāpādanena ekaggaṃ kātabbaṃ. **Samādahitabbanti** yathā ārammaṇe suṭṭhu appitaṃ hoti, evaṃ sammā samma-deva ādahitabbaṃ, suṭṭhu āropetabbaṃ samāhitaṃ kātabbanti attho.

Tatiyasamādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Chavālātasuttādivaṇṇanā

95-96. Pañcame **chavālātanti** chavānaṃ daḍḍhaṭṭhāne alātaṃ. Tenevāha “**susāne alātan**”ti. **Majjhaṭṭhāne gūthamakkhanti** pamāṇena aṭṭhaṅgulamattaṃ dvīsu ṭhānesu ādittaṃ majjhe gūthamakkhitaṃ. **Kaṭṭhatthanti** kaṭṭhena kātabba-kiccaṃ. Sesamettha uttānameva. Chaṭṭhaṃ uttānameva.

Chavālātasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-10. Khippanisantisuttādivaṇṇanā

97-100. Sattame (2.0321) **khippanisantīti** khippapañño. Tenāha “**khippanisāmano**”ti-ādi. **Anurūpadhamanti** lokuttarādhigamassa anucchavikasabhāvaṃ. Kalyāṇā sundarā parimaṇḍalapadabyañjanā vācā assāti **kalyāṇavāco**. Tenāha “**sundaravacano**”ti. Kalyāṇaṃ madhuraṃ vākkaraṇaṃ udāhāraghoso assāti **kalyāṇavākkaraṇo**. Guṇaparipuṇṇabhāvena pūre puṇṇabhāve bhavāti porī, tāya **poriyā**. Tenāha “**guṇaparipuṇṇāyā**”ti. Pure bhavattā poriyā nāgarikitthiyā sukhumālattanena sadisāti porī, tāya **poriyā**. “Sukhumālattanenā”ti iminā tassā vācāya mudusaṅghabhāvo vutto. **Apalibuddhāyāti** pittasemhādīhi na paliveṭṭhitāya. **Adosāyāti** sandiddhivilambitādidosaarahitāya **agaḷitapadabyañjanāyāti** apatitapadabyañjanāya avirahitapadabyañjanāya. Ubhayametaṃ anelagalāyāti imasseva atthavacanaṃ. **Anelagalāyā**Ti hi anelāya ceva agalāya cāti attho. **Atthaṃ viññāpetuṃ samatthāyāti** ādimajjhapariyosānaṃ pākaṭaṃ katvā bhāsitatthassa viññāpanasatthāya. Aṭṭhamanavamadasamāni uttānatthāneva.

Khippanisantisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Asuravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

3. Tatiyapaṇṇāsakaṃ

(11) 1. valāhakavaggo

1-2. Valāhakasuttadvayavaṇṇanā

101-2. Tatiyapaṇṇāsakassa (2.0322) paṭhame **gajjitā**ti thanitā. Tattha gajjitvā novassanabhāvo nāma pāpako. Manussā hi yadā devo gajjati, tadā “suvuṭṭhitā bhavissati”ti bijāni nīharitvā vapanti. Atha deve avassante khette bijāni khetteyeva nassanti, gehe bijāni geheyeva nassantīti dubbhikkhaṃ hoti. Nogajjitvā vassana-bhāvopi pāpako. Manussā hi imasmim kāle “dubbuṭṭhikā bhavissati”ti ninnatṭhāne-suyeve vappaṃ karonti. Atha devo vassitvā sabbabijāni mahāsamuddaṃ pāpeti, dubbhikkhameva hoti. Gajjitvā vassanabhāvo pana bhaddako. Tadā hi subhikkhaṃ hoti. Nogajjitvā novassanabhāvo ekantapāpakova. **Bhāsitā hoti no kattā**ti “idāni ganthadhuraṃ pūressāmi, vāsadhuraṃ pūressāmi”ti kathetiyeve, na uddesaṃ gaṇhāti, na kammaṭṭhānaṃ bhāveti.

Kattā hoti no bhāsitāti “ganthadhuraṃ pūressāmi, vāsadhuraṃ vā”ti na bhāsati, sampatte pana kāle samattaṃ sampādeti. Iminā nayena itarepi veditabbā. Atha vā sabbhaṃ panetaṃ paccayadāyakeheva kathitaṃ. Eko hi “asukadivase nāma dānaṃ dassāmi”ti saṅghaṃ nimanteti, sampatte kāle no karoti. Ayaṃ puggalo puññaena parihāyati, bhikkhusaṅgho pana lābhena parihāyati. Aparo saṅghaṃ animantetvā sakkāraṃ katvā “bhikkhū ānessāmi”ti na labhi, sabbe aññattha nima-ntitā honti. Ayampi puññaena parihāyati, saṅghopi lābhena parihāyati. Aparo paṭhamaṃ saṅghaṃ nimantetvā pacchā sakkāraṃ katvā dānaṃ deti, ayaṃ kicca-kārī hoti. Aparo neva saṅghaṃ nimanteti, na dānaṃ deti, ayaṃ pāpapuggaloti veditabbo. Dutiyaṃ uttānameva.

Valāhakasuttadvayaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kumbhasuttavaṇṇanā

103. Tatiye (2.0323) **rittakoti** anto ritto. **Pihitamukhoti** pidahitvā ṭhapito. **Apāruta-****mukhoti** vivaritvā ṭhapito, upamitapuggalesu panettha antogūṇasāravirahito ca **tuccho**, bāhiraśobhanatāya **pihito** puggaloti veditabbo. Sesesupi eseve nayo.

Kumbhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Udakarahadasuttavaṇṇanā

104. Catutthe udakarahado jaṇṇukamattepi udake sati paṇṇarasasambhinnava-ṇṇattā vā bahalattā vā udakassa apaññāyamānataḷo **uttāno gambhīrobhāso** nāma hotīti āha “**purāṇapaṇṇarasa ...pe... gambhīrobhāso nāmā**”ti. Tiporisacatuporise pana udake sati acchattā udakassa paññāyamānataḷo **gambhīro uttānobhāso** nāma hotīti āha “**acchavippasannaṇivaṇṇa-udako uttānobhāso nāmā**”ti. Ubha-yakāraṇasambhavato pana itare dve veditabbā. Puggalepi kilesussadabhāvato

guṇagambhīratāya ca abhāvato guṇagambhīrānaṃ sadisehi abhikkamanādīhi yutto **uttāno gambhīrobhāso** nāma. Iminā nayena sesā veditabbā.

Udakarahasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Ambasuttādivaṇṇanā

105-6. Pañcame **āmakaṃ hutvā**ti anto āmaṃ hutvā. **Pakkaṃ āmavaṇṇī**ti anto pakkaṃ bahi āmasadisamaṃ. Tattha yathā ambe apakkabhāvo āmatā hoti, evaṃ puggalepi puthujjanatā. Yathā ca tattha pakkasadisatā pakkavaṇṇitā, evaṃ puggalepi ariyānaṃ abhikkamanādisadisatā pakkavaṇṇitāti iminā nayena sesā veditabbā. Chaṭṭhaṃ uttānameva.

Ambasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mūsikasuttavaṇṇanā

107. Sattame (2.0324) **āvāṭaṃ khanatī**ti attano āsayam bilakūpaṃ khanati. **Na ca tattha vasatī**ti tattha avasitvā kismiñcideva ṭhāne vasati, evaṃ biḷārādi-amittavasam gacchati. **Vasitā no gādham kattā**ti sayam na khanati, parena kate bile vasati, evaṃ jīvitam rakkhati. Tatiyā dvepi karontī jīvitam rakkhati. Catutthī dvepi akarontī amittavasam gacchati. Imāya pana upamāya upamitesu puggalesu paṭhamo yathā sā mūsikā gādham khanati, evaṃ navaṅgam satthusāsanaṃ uggaṇhāti. Yathā pana sā tattha na vasati, kismiñcideva ṭhāne vasanti amittavasam gacchati, tathā ayampi pariyattivasena ñāṇam pesetvā catusaccadhammaṃ na paṭivijjhati, lokāmisatṭhānesu vicaranto maccumārakilesamāradevaputtamārasaṅkhātānaṃ vasam gacchati. Dutiyo yathā mūsikā gādham na khanati, evaṃ navaṅgam satthusāsanaṃ na uggaṇhāti. Yathā pana parena khanite bile vasanti jīvitam rakkhati, evaṃ parassa katham sutvā catusaccadhammaṃ paṭivijjhitvā tiṇṇam mārānaṃ vasam atikkamati. Iminā nayena tatiyacatutthesupi opammaṣaṃsandanaṃ veditabbaṃ.

Mūsikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Balībaddasuttavaṇṇanā

108. Aṭṭhame balībaddo tāva yo attano gogaṇam ghaṭṭeti ubbejeti, paraṇe pana sūrato sukhasīlo hoti, ayam **sagavacaṇḍo no paragavacaṇḍo** nāma. Puggalopi attano parisam ghaṭṭento vijjhanto pharuse samudācaranto, paraparisāya pana soraccaṃ nivātavuttitaṃ āpajjanto **sagavacaṇḍo** nāmāti iminā nayena sesāpi veditabbā.

Balībaddasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Rukkhasuttavaṇṇanā

109. **Navame** rukkho tāva **pheggu sārparivāro**ti vanajeṭṭhakarukkho sayam pheggu hoti, parivārarukkhā panassa sārā honti. Iminā nayena (2.0325) sesā veditabbā. Puggalesu pana silāsāravirahitato phegguṭā, silācārasamannāgamena ca sārātā veditabbā.

Rukkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Āsīvisasuttavaṇṇanā

110. Dasame yassa viṣaṃ pajjalitatiṇukkāya aggi viya sīghaṃ abhiruhitvā akkhīni gahetvā khandhaṃ gahetvā sīsaṃ gahetvā tṭhanti vattabbataṃ āpajjati maṇisappādīnaṃ viṣaṃ viya, mantāṃ pana parivattetvā kaṇṇavātaṃ datvā daṇḍa-kena paḥaṭamatte otarivā datṭhaṭṭhāneyeva tiṭṭhati, ayaṃ **āgataviso na ghoraviso** nāma. Yassa pana viṣaṃ saṅikaṃ abhiruhati, āruḥāruḥaṭṭhāne pana āsitta-udakaṃ viya hoti udakasappādīnaṃ viya, dvādasavassaccayenapi kaṇṇavidhha-khandhapiṭṭhikādīsu paññāyati, mantaparivattanādīsu ca kariyamānesu sīghaṃ na otarati, ayaṃ **ghoraviso na āgataviso** nāma. Yassa pana viṣaṃ sīghaṃ abhiruhati, na sīghaṃ otarati aneḷakasappādīnaṃ viṣaṃ viya, ayaṃ **āgataviso ca ghoraviso ca. Aneḷakasappo** nāma mahā-āsīviso. Yassa viṣaṃ mandaṃ hoti, ohāriyamānampi sukheveva otarati nīlasappadhamanisappādīnaṃ viṣaṃ viya, ayaṃ **neva āgataviso na ghoraviso. Nīlasappo** nāma sākhavaṇṇo rukkhaggādīsu vicaraṇasappo.

Āsīvisasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Valāhakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(12) 2. kesivaggo

1-7. Kesisuttādivaṇṇanā

111-117. Dutiyassa paṭhame **assadammeti** dammanayogge asse. **Sāretīti** sikkhāpeti pavatteti. Sesamettha uttānameva. Dutiyādīni uttānatthāneva.

Kesisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8-10. Saṃvejanīyasuttādivaṇṇanā

118-120. Aṭṭhame (2.0326) **saddhassāti** buddhādīsu pasannacittassa vattasampannassa, yassa pāto vuṭṭhāya cetiyaṅgaṇavattādīni sabbavattāni katāneva paññāyanti. **Dassanīyānīti** dassanārahāni. **Saṃvego** nāma sahottappaṃ ñāṇaṃ. Abhijātiṭṭhānādīnipi tassa uppattihetūni bhavantīti sikkhāpento āha “**saṃvegajana-kānī**” ti. **Ṭhānānīti** kāraṇāni, padesaṭṭhānāni vā. Navamadasamāni suviññeyyāni.

Saṃvejanīyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Kesivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(13) 3. bhayavaggo

1. Attānuvādasuttavaṇṇanā

121. Tatiyassa paṭhame **attānaṃ anuvadantassa uppajjanakabhayanti** attānaṃ anuvadantassa pāpakammino uppajjanakabhayaṃ. **Dvattiṃsakammakāraṇe paṭicca uppajjanakabhayanti** agārikānaṃ vasena vuttaṃ, anagārikānaṃ pana vinayadaṇḍaṃ paṭicca uppajjanakabhayampi daṇḍabhayanteva saṅkhaṃ gacchati. Sesamaṃ suviññeyyameva.

Attānuvādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ūmibhayasuttavaṇṇanā

122. Dutiye **kodhūpāyāsassetamaṃ adhivacananti** ettha kujjhanatṭhena **kodho**, Sveva cittassa kāyassa ca atippamaddanamathanuppādanehi daḷha-āyāsaṭṭhena **upāyāso**. Anekavāraṃ pavattitvā attanā samavetaṃ sattaṃ ajjhottharivā sīsaṃ ukkhipituṃ adatvā ūmisadisatā daṭṭhabbā. Yathā hi bāhiraṃ udakaṃ otiṇṇo ūmisu osīditvā marati, evaṃ (2.0327) imasmiṃ sāsane kodhūpāyāse osīditvā vibbhamati, tasmā kodhūpāyāso “**ūmibhayan**” ti vutto. **Odarikattassetamaṃ adhivacananti** yathā hi bāhiraṃ udakaṃ otiṇṇo kumbhīlena khādito marati, evaṃ imasmiṃ sāsane odarikattena odarikabhāvena āmisagedhena micchājīvena jīvikakappanena nāsitasīlādiguṇatāya khāditadhammasarīro vibbhamati, tasmā odarikattaṃ “**kumbhīlabhayan**” ti vuttaṃ.

Anupaṭṭhitāya satiyāti kāyagataṃ satiṃ anuṭṭhāpetvā. **Asaṃvutehīti** apihitehi. **Pañcannetaṃ kāmaguṇānaṃ adhivacananti** yathā hi bāhiraṃ udakaṃ otiṇṇo āvaṭṭe nimujjitvā marati, evaṃ imasmiṃ sāsane pabbajito pañcakāmaguṇāvaṭṭe nimujjitvā vibbhamati. Kāmarāgābhībhūto hi satto ito ca etto, etto ca itoti evaṃ manāpiyarūpādivisayasaṅkhāte āvaṭṭe attānaṃ saṃsāretvā yathā tato bahibhūte nekkhamme cittampi na uppādeti, evaṃ āvaṭṭetvā byasanāpādanena kāmaguṇānaṃ āvaṭṭasadisatā daṭṭhabbā.

Anuddhamsetīti kilameti vilolati. **Rāgānuddhamsetīti** rāgena anuddhamsetīti. **Mātugāmassetaṃ adhivacananti**. Yathā hi bāhiraṃ udakaṃ otiṇṇo caṇḍa-macchaṃ āgamma laddhappahāro marati, evaṃ imasmiṃ sāsane mātugāmaṃ ārabha uppannakāmarāgo vibbhamati, tasmā mātugāmo “**susukābhayan**” ti vutto. Mātugāmo hi yonisomanasikārarahitaṃ adhīrapurisaṃ itthikuttabhūtehi attano

hāsabhāvavilāsehi abhibhuyya gahetvā dhīrajātikampi attano rūpādīhi sampalobhanavasena anavasesaṃ attano upakāradhamme silādike sampādetuṃ asamatthaṃ karonto anayabyasanaṃ pāpeti.

Imāni pana cattāri bhayāni bhāyitvā yathā udakaṃ anorohantassa udakaṃ nissāya udakapipāsāvinayanaṃ sarīrasuddhipariḷāhūpasamo kāya-utuggāhāpananti, evamādi ānisaṃso natthi, evamevaṃ imāni cattāri bhayāni bhāyitvā sāsane apabbajantassapi imaṃ sāsanaṃ nissāya saṅkhepato vaṭṭadukkhūpasamo, vitthārato pana silānisaṃsādivasena anekavidho ānisaṃso natthi. Yathā pana imāni cattāri bhayāni abhāyitvā (2.0328) udakaṃ orohantassa vuttappakāro ānisaṃso hoti, evaṃ imāni abhāyitvā sāsane pabbajantassapi vuttappakāro ānisaṃso hoti. **Mahādhammarakkhitatthero** panāha “cattāri bhayāni bhāyitvā udakaṃ anotaranto sotaṃ chinditvā paratīraṃ pāpuṇituṃ na sakkoti, abhāyitvā otaranto sakkoti, evamevaṃ bhāyitvā sāsane apabbajantopi taṇhāsotaṃ chinditvā nibbānapāraṃ daṭṭhuṃ na sakkoti, abhāyitvā pabbajanto sakkoti” ti.

Ūmibhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paṭhamanānākaraṇasuttavaṇṇanā

123. Tatiye **brahmakāyikānaṃ devānanti** ettha brahmānaṃ kāyo samūhoti brahmakāyo, tappariyāpannatāya tattha gatāti **brahmakāyikā**. Etāya ca sabbaṃssapi brahmakāyassa samaññāya bhavitabbaṃ. **Ābhassarānaṃ devānanti**-ādinā pana dutiyajjhānabhūmikādīnaṃ upari gahitattā gobalībaddaññāyena tadavasitṭhānaṃ ayaṃ samaññā, tasmā “brahmakāyikānaṃ devānan” ti paṭhamajjhānabhūmikānaṃyeva gahaṇaṃ veditabbaṃ. Saha byayati gacchatīti sahabyo, sahavattanako. Tassa bhāvo **sahabyatā**, sahapavattīti āha “**sahabhāvaṃ upagacchatī**” ti. **Kappo āyuppamāṇanti** ettha yadipi brahmapārisajjādīnaṃ āyuno antaraṃ atthi, ukkaṭṭhaparicchedena panetaṃ vuttanti dassento “**paṭhamajjhānaṃ atthi hīnan**” ti-ādimāha.

Dve kappā āyuppamāṇanti ettha pana hīnajjhānena nibbattānaṃ vasena ayaṃ paricchedo katoti dassetuṃ “**dutiyajjhānaṃ vuttanayeneva tividhaṃ hotī**” ti-ādi āraddhaṃ. **Cattāro kappāti** ettha pana ukkaṭṭhaparicchedena catusaṭṭhi kappā vattabbāti dassento “**yaṃ heṭṭhā vuttaṃ ‘kappo dve kappā’ ti, kampi āharitvā attho veditabbo**” ti āha. Kathaṃ panettha ayamattho labhatīti āha “**kappoti ca guṇaṃssapi nāman**” ti. Tattha **paṭhamaṃ vutto kappo**, tato ekena guṇena, ekasmiṃ vāre gaṇanāyāti attho. **Dve kappā hontīti** ekavāragaṇanāya kappassa dviguṇitattā dve mahākappā hontīti attho. **Dutiyenāti** dutiyavāragaṇanāya. **Cattāro**ti dutiyavāragaṇanāya dvīsu kappesu dviguṇitesu (2.0329) cattāro mahākappā hontīti attho. **Puna te cattāro kappāti** vuttanayena dve vāre guṇetvā ye cattāro kappā dassitā, puna te cattāro kappā catugguṇā hontīti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti- dve vāre guṇetvā ye cattāro kappā dassitā, tesu catukkhattuṃ guṇitesu catusaṭṭhi kappā sampajantīti.

Tathā hi cattāro ekasmiṃ vāre guṇitā aṭṭha honti, puna te aṭṭha dutiyavāre guṇitā soḷasa honti, puna te soḷasa tatiyavāre guṇitā dvattiṃsa honti, puna te dvattiṃsa catutthavāre guṇitā catusaṭṭhi honti. Tenevāha “**imehi catūhi guṇehi guṇitā ekena guṇena aṭṭha hontī**” ti-ādi. Ettha ca heṭṭhā **uposathasutte** (a. ni. 3.71)-

“Yāni mānusakāni paññāsa vassāni, cātumahārājikānaṃ devānaṃ eso eko rattindivo” ti-

Ādinā kāmāvacaradevānameva āyuppamāṇaṃ dassitaṃ. Heṭṭhāyeva-

“Tayome, bhikkhave, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame tayo? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā ...pe... ākāsānañcāyatanūpagānaṃ devānaṃ

sahabyataṃ upapajjati. Ākāsānañcāyatanūpagānaṃ, bhikkhave, devānaṃ vīsati kappasahassāni āyuppamāṇaṃ”ti (a. ni. 3.117)-

Ādinā arūpāvacarānaṃyeva āyuppamāṇaṃ vuttaṃ. Idha pana rūpāvacarāna-
meva āyuppamāṇaṃ dassitaṃ. **Vibhaṅgapāliyaṃ** (vibha. 1022) pana “manu-
ssānaṃ kittakaṃ āyuppamāṇaṃ, vassasataṃ appaṃ vā bhiyyo”ti-ādinā devama-
nussānañceva rūpārūpāvacarāsattānañca āyuppamāṇaṃ dassitaṃ.

Tattha sammāsambuddhena manussānaṃ devānañca āyuṃ paricchindamā-
nena catūsu apāyesu bhummadevesu ca āyu na paricchinnaṃ. Taṃ kasmāti?
Niraye tāva kammameva pamāṇaṃ. Yāva kammaṃ na khīyati, tāva paccanti.
Tathā sesa-apāyesu. Bhummadevānampi kammameva pamāṇaṃ. Tattha
nibbattā hi keci sattāhamattaṃ tiṭṭhanti, keci aḍḍhamāsaṃ, kappam tiṭṭhamānāpi
atthiyeva. Tattha manussesu gihibhāve ṭhitāyeva sotāpannāpi honti, sakadāgāmi-
phalaṃ anāgāmi-phalaṃ arahattampi pāpuṇanti, tesu sotāpannādayo yāvajīvaṃ (2.0
tiṭṭhanti, khīṇāsavā pana parinibbāyanti vā pabbajanti vā. Kasmā? Arahattaṃ
nāma seṭṭhaguṇaṃ, gihiliṅgaṃ hīnaṃ, taṃ hīnatāya uttamaṃ guṇaṃ dhāretuṃ na
sakkoti, tasmā te parinibbātukāmā vā honti pabbajitukāmā vā. Bhummadevā pana
arahattaṃ pattāpi yāvajīvaṃ tiṭṭhanti, chasu kāmāvaca-resu devesu sotāpannasak-
kadāgāmino yāvajīvaṃ tiṭṭhanti, anāgāminā rūpabhavaṃ gantuṃ vaṭṭati khīṇāsa-
vena parinibbātuṃ. Kasmā? Nīliyanokāsassa abhāvā. Rūpāvacarārūpāvaca-resu
sabbepi yāvajīvaṃ tiṭṭhanti, tattha rūpāvaca-re nibbattā sotāpannasakadāgāmino
na puna idhāgacchanti, tattheva parinibbāyanti. Ete hi jhāna-anāgāmino nāma.

Aṭṭhasamāpattilābhīnaṃ pana kiṃ niyāmeti? Paṅṇajjhānaṃ. Yadevassa
paṅṇaṃ hoti, tena upapajjati. Sabbesu paṅṇesu kiṃ niyāmeti? Nevasaññānāsa-
ññāyatanasamāpatti. Ekaṃseneva hi so nevasaññānāsaññāyatane upapajjati.
Navasu brahmalokesu nibbatta-ariyasāvakaṇaṃ tatrūpapattipi uparūpapattipi, na
heṭṭhūpapatti. Puthujjanānaṃ pana tatrūpapattipi hoti, uparūpapattipi, heṭṭhūpapa-
ttipi. Pañcasu suddhāvāsesu catūsu ca arūpesu ariyasāvakaṇaṃ tatrūpapattipi
hoti uparūpapattipi. Paṭhamajjhānabhūmiyaṃ nibbatta anāgāmī nava brahmaloke
sodhetvā matthake ṭhito parinibbāti. Vehapphalaṃ, akaniṭṭhaṃ, nevasaññānāsa-
ññāyatananti ime tayo devalokā seṭṭhabhāvā nāma. Imesu tisu ṭhānesu nibbatta-a-
nāgāmino neva uddhaṃ gacchanti, na adho, tattha tattheva parinibbāyantīti idaṃ
pakiṇṇakaṃ veditabbaṃ.

Paṭhamanānākaraṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-6. Dutīyanānākaraṇasuttādivaṇṇanā

124-6. Catutthe **te dhammeti** te “rūpagatan”ti-ādinā nayena vutte rūpādayo
dhamme. **Aniccatoti** iminā niccappaṭikkhepato tesaṃ aniccatamāha, tato eva ca
udayavayavantato vipariṇāmato tāvakālikato ca te aniccāti jotitaṃ hoti. Yañhi
nibbattaṃ hoti, taṃ udayavayaparicchinnaṃ. Jarāya maraṇena ca tadeva vipa-

rītaṃ, ittarakkhaṇameva ca hotīti. **Dukkhatoti** iminā sukhappaṭikkhepato tesaṃ (2.03) dukkhatamāha. Tato eva ca abhiṅhappaṭipīlanato dukkhavatthuto ca te dukkhāti jotitaṃ hoti. Udayavayavantatāya hi te abhiṅhappaṭipīlanato nirantaradukkhatāya dukkhasseva ca adhiṭṭhānabhūtā. Paccayayāpaniyatāya rogamūlatāya ca **rogato**. Dukkhatāsūlayogato kilesāsucipaggharaṇato uppādajarābhaṅgehi uddhumātapa-ripakkapabhinnato ca **gaṇḍato**. Piḷājananato, antotudanato, dunnīharaṇato ca **sallato**. Avaḍḍhi-āvahanato aghavatthuto ca **aghato**. Aseribhāvajanano ābādha-padaṭṭhānatāya ca **ābādhato**. Avasavattanato avidheyyatāya ca **parato**. Byādhi-jārāmaṇehi palujjanīyatāya **palokato**. Sāminivāsikārakavedaka-adhiṭṭhāyakavira-hato **suññato**. Attappaṭikkhepaṭṭhena **anattato**. Rūpādidhammā hi na ettha attā atthīti **anattā**. Evaṃ sayampi attā na hontīti **anattā**. Tena abyāpārato nirīhato tucchato anattāti dīpitaṃ hoti. Lakkhaṇattayameva sukhāvabodhanatthaṃ ekāda-sahi padehi vibhajitvā gahitanti dassetuṃ “**tatthā**”-ti-ādi vuttaṃ. Pañcamacha-ṭṭhāni uttānatthāneva.

Dutiyanānākaraṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Paṭhamatathāgata-acchariyasuttavaṇṇanā

127. Sattame vattamānasamīpe vattamāne viya voharitabbanti “**okkamati**” ti āha “**okkanto hotīti attho**” ti. Dasasahassacakkavāḷapattharaṇo samujjalabhāvena **uḷāro**. **Devānubhāvanti** devānaṃ pabhānubhāvaṃ. Devānañhi pabhaṃ so obhāso adhi-bhavati, na deve. Tenāha “**devānan**”-ti-ādi. Rukkha-gacchādīnā kenaci na hañña-tīti **aghā**, asambādha. Tenāha “**niccavivarā**” ti. **Asaṃvutāti** heṭṭhā upari kenaci api-hitā. Tenāha “**heṭṭhāpi appatiṭṭhā**” ti. Tattha **pi**-saddena yathā heṭṭhā udakassa pidhāyikā sandhārikā pathavī natthi asaṃvutā lokantarikā, evaṃ uparipi cakkavā-ḷesu devavimānānaṃ abhāvato asaṃvutā appatiṭṭhāti dasseti. Andhakāro ettha atthīti **andhakārā**. **Cakkhuviññānaṃ na jāyati** ālokassa abhāvato, na cakkhuno. Tathā hi “**tenobhāsena** (2.0332) **aññamaññaṃ sañjānanti**” ti vuttaṃ. Jambudīpe ṭhitamajjhanhikavelāya pubbavidehavāsīnaṃ atthaṅgamavasena upaḍḍhaṃ sūri-yamaṇḍalaṃ paññāyati, aparagoyānavāsīnaṃ uggamanavasena. Evaṃ sesadīpe-supīti āha “**ekappahāreneva tīsu dīpesu paññāyanti**” ti. Ito aññathā dvīsu eva dīpesu paññāyanti. Ekekāya disāya navanavayojanasatasahassāni andhakāravi-dhamanampi imināva nayena daṭṭhabbaṃ. **Pabhāya nappahontīti** attano pabhāya obhāsituṃ nābhisambhuṇanti. Yugandharapabbatamatthakasaṃmappamāṇe ākāse vicaraṇato “**cakkavāḷapabbatassa vemajjhena caranti**” ti vuttaṃ.

Byāvaṭāti khādanatthaṃ gaṇhituṃ upakkamantā. **Viparivattitvāti** vivaṭṭitvā. **Chijji-tvāti** mucchāpavattiyā ṭhitaṭṭhānato mucchitvā, aṅgapaccaṅgachedanavasena vā **chijjitvā**. **Accantakhāreti** ātapasantapābhāvena atisītabhāvaṃ sandhāya accanta-khāratā vuttā siyā. Na hi taṃ kappasaṅṭhāna-udakaṃ sampattikaramahāmegha-vuṭṭhaṃ pathavisandhāraṃ kappavināsaka-udakaṃ viya khāraṃ bhavitumara-

hati, tathā sati pathavīpi vilīyeyya, tesam vā pāpakammaphalena petānaṃ pakati-udakassa pubbakheḷabhāvāpatti viya tassa udakassa khārabhāvāpatti hotīti vuttaṃ “**accantakhāre udake**” ti.

Paṭhamatathāgata-acchariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Dutiyatathāgata-acchariyasuttavaṇṇanā

128. Aṭṭhame āliyaṇṭi āramitabbaṭṭhena sevīyaṇṭi ālayā, pañca kāmagaṇā. **Āramantī**ti ratīṃ vindanti kīḷanti laḷanti. Āliyaṇṭi vā allīyaṇṭā abhiramaṇavasena sevaṇṭi ālayā, taṇhāvicarīṇi. Tehi ālayehi ramantīti **ālayārāmā**. Yatheva hi susajjitaṃ pupphaphalabharitarukkhādisampanna-uyyānaṃ pavīṭṭho rājā tāya sampattiyā ramati, sammudito āmoditappamodito hoti, na ukkaṇṭheti, sāyampi nikkhamituṃ na icchati, evamimehi kāmālayataṇhālayehi sattā ramanti, saṃsāraṇṭe pamuditā anukkaṇṭhitā vasanti. Tena tesam bhagavā duvidhampi ālayaṃ uyyānabhūmiṃ viya dassento “**ālayārāmā**” ti-ādīmāha. Sesamettha uttānameva.

Dutiyatathāgata-acchariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Ānanda-acchariyasuttādivaṇṇanā

129-130. Navame (2.0333) **paṭisanthāradhammanti** pakaticārittavasena vuttaṃ, upagatānaṃ pana bhikkhūnaṃ bhikkhunīnañca pucchāvissajjanavasena ceva cītarucivasena ca yathākālaṃ dhammaṃ desetiyeva, upāsaka-upāsikānaṃ pana upanisinnakakathāvasena. Dasamaṃ uttānameva.

Ānanda-acchariyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(14) 4. puggalavaggo

1. Saṃyojanasuttavaṇṇanā

131. Catutthassa paṭhame upapattippaṭilābhaṃ saṃvattanikānīti **upapattippaṭilābhiyāni**. **Bhavappaṭilābhiyānī**ti etthāpi eseva nayo. **Yehī**ti yehi saṃyojanehi hetubhūtehi, karaṇabhūtehi vā. Nanu ca sotāpannassapi orambhāgiyāni saṃyojanāni

appahīnāni, kasmā pana sakadāgāmiyeva idha gahitoti āha “**sakadāgāmissāti idam appahīnasamyojanesu ariyesu uttamakoṭiyā gahitan**” ti. Tattha **appahīnasamyojane-sūti** appahīna-orambhāgiyasamyojanesu. **Uttamakoṭiyā gahitanti** ukkaṭṭhapari-cchedena gahitaṃ. Sakadāgāmito parañhi appahīna-orambhāgiyasamyojano ariyo nāma natthi. Nanu ca sakadāgāmissa pahīnānipi orambhāgiyāni samyojanāni atthi diṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsasamyojanānaṃ pahīnattā, tasmā “orambhāgiyāni samyojanāni appahīnāni” ti kasmā vuttanti āha “**orambhāgiyesu ca appahīnaṃ upādāyā**” ti-ādi. Yasmā kāmarāgabyāpādasamyojanāni sakadāgāmissa appahīnāni, tasmā tāni appahīnāni upādāya “**orambhāgiyāni samyojanāni appahīnāni**” ti vuttaṃ, na sabbesaṃ appahīnattāti adhippāyo.

Samyojanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paṭibhānasuttavaṇṇanā

132. Dutiye (2.0334) paṭibhānaṃ vuccati ñāṇampi ñāṇassa upaṭṭhitavacanampi, taṃ idha adhippetam, atthayuttaṃ kāraṇayuttañca paṭibhānamassāti **yutta-ppaṭibhāno**. Pucchānantarameva sīghaṃ byākātuṃ asamatthatāya nomuttappaṭibhānamassāti **nomuttappaṭibhāno**. Iminā nayena sesā veditabbā. Ettha pana paṭhamo kañci kālaṃ vīmaṃsitvā yuttameva pekkhati **tipiṭakacūḷanāgatthero** viya. So pana pañhaṃ puṭṭho pariggahetvā yuttappattakāraṇameva katheti. Dutiyo pucchānantarameva yena vā tena vā vacanena paṭibāhati, vīmaṃsitvāpi ca yuttaṃ na pakkheti **catunikāyikapīṇḍatissatthero** viya. So pana pañhaṃ puṭṭho pañhapariyosānampi nāgameti, yaṃ vā taṃ vā kathetiyeva, vacanatthaṃ panassa vīmaṃsiyamānaṃ katthaci na lagati. Tatiyo pucchāsamakārameva yuttaṃ pekkhati, taṃkhaṇaṃyeva ca naṃ byākaroti **tipiṭakacūḷābhayatthero** viya. So pana pañhaṃ puṭṭho sīghameva katheti, yuttappattakāraṇo ca hoti. Catuttho puṭṭho samāno neva yuttaṃ pekkhati, na yena vā tena vā paṭibāhituṃ sakkoti, tibbandhakārāni-muggo viya hoti **lāḷudāyitthero** viya.

Paṭibhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Ugghaṭitaññūsuttādivaṇṇanā

133-4. Tatiye **ugghaṭitaññūti** ettha ugghaṭanaṃ nāma ñāṇugghaṭanaṃ, ñāṇena ugghaṭitamatteyeva jānātīti attho. **Saha udāhaṭavelāyāti** udāhāre udāhaṭamattēyeva. **Dhammābhisamayo hotīti** catusaccadhammassa ñāṇena saddhiṃ abhisamayo. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ “cattāro satipaṭṭhānā” ti-ādinā (vibha. 355) nayena saṃkhittena mātikāya ṭhapiyamānāya desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā arahattaṃ gaṇhituṃ samattho puggalo “ugghaṭitaññū” ti vuccati. Vipañcitaṃ vitthāritameva

atthaṃ jānātīti **vipañcitaññū**. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ saṃkhittena mātikaṃ ṭhapetvā vitthārena atthe bhājjyamāne arahattaṃ pāpuṇituṃ samattho puggalo “vipañcitaññū”ti vuccati (2.0335). Uddesādīhi netabboti **neyyo**. **Anupubbena dhammābhisa-**
mayoti anukkamena arahattappatti. Byañjanapadameva paramaṃ assāti **padapa-**
ramo. **Na tāya jātiyā dhammābhisa-**
mayo hotīti tena attabhāvena jhānaṃ vā vipa-
ssanaṃ vā maggaṃ vā phalaṃ vā nibbattetuṃ na sakkotīti attho. Catutthaṃ uttā-
nameva.

Ugghaṭṭitaññūsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-8. Sāvajjasuttādivaṇṇanā

135-8. Pañcame **sāvajjoti** sadoso. **Sāvajjena kāyakammenā**ti sadosena pāṇāti-pātādinā kāyakamma. Itaresupi eseva nayo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ puggalo tīhi dvārehi āyūhanakammassa sadosattā gūthakuṇapādibharito padeso viya “sāvajjo”-ti vuccati. **Sāvajjena bahulanti** yassa sāvajjameva kāyakammaṃ bahulaṃ hoti, appaṃ anavajjaṃ. So “sāvajjena bahulaṃ kāyakamma samannāgato appaṃ anavajjenā”ti vuccati. Itaresupi eseva nayo. Ko pana evarūpo hotīti? Yo gāmadhammatāya vā nigamadhammatāya vā kadāci karahaci uposathaṃ samādiyati, silāni pūreti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ puggalo tīhi dvārehi āyūhanakammesu sāvajjasseva bahulatāya anavajjassa appatāya “vajjabahulo”ti vuccati. Yathā hi ekasmiṃ padese dubbaṇṇāni duggandhāni pupphāni rāsikatānassu, tesam upari taḥaṃ taḥaṃ adhimuttakavassikapāṭalāni patitāni bhavēyyuṃ, evarūpo ayaṃ puggalo veditabbo. Yathā pana ekasmiṃ padese adhimuttakavassikapāṭalāni rāsikatānassu, tesam upari taḥaṃ taḥaṃ duggandhāni badarapupphādīni patitāni bhavēyyuṃ. Evarūpo tatiyo puggalo veditabbo. Catuttho pana tīhi dvārehi āyūhanakammassa niddosattā ca catumadhurabharitasuvaṇṇavāti viya daṭṭhabbo. Chaṭṭhādīni uttānatthāneva.

Sāvajjasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Dhammakathikasuttādivaṇṇanā

139-140. Navame (2.0336) **appañca bhāsatī**ti sampattaparisāya thokameva katheti. **Asahitañcā**ti kathento ca pana na atthayuttaṃ kālayuttaṃ katheti. **Parisā cassa na kusalā hotī**ti sotuṃ nisinnaparisā cassa yuttāyuttaṃ kāraṇākāraṇaṃ siliṭṭhāsiliṭṭhaṃ na jānātīti attho. **Evarūpoti** ayaṃ evaṃjātiko bāladhammakathiko evaṃjātikāya bālaparisāya dhammakathikotveva nāmaṃ labhati. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo. Ettha ca dveyeva janā sabhāvadhammakathikā, na itare. Itare pana dhammakathikānaṃ anto pavīṭṭhattā evaṃ vuttā. Dasamaṃ uttānameva.

Dhammakathikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Puggalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(15) 5. ābhāvaggo

1-6. Ābhāsuttādivaṇṇanā

141-146. Pañcamassa paṭhamādīni uttānatthāneva.

Ābhāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-10. Dutiyakālasuttādivaṇṇanā

147-150. Sattame paramatthato avijjamānasabhāvassa kālassa bhāvanādiyogo na sambhavatīti āha “**kālāti tasmim tasmim kāle dhammassavanādivasena pavattānaṃ kusalahammānaṃ etaṃ adhivacanaṃ**” ti. Kālasahacaritā hi kusalā dhammā idha kāla-saddena gahitā aparassa asamभवतो. Aṭṭhamādīni uttānatthāneva.

Dutiyakālasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Ābhāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

4. Catutthapaṇṇāsakaṃ

(16) 1. indriyavaggo

1-5. Indriyasuttādivaṇṇanā

151-155. Catutthassa (2.0337) paṭhamādīni uttānāneva.

Indriyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6-8. Kappasuttādivaṇṇanā

156-158. Chaṭṭhe saṃvaṭṭanaṃ vinassanaṃ **saṃvaṭṭo**, saṃvaṭṭato uddhaṃ tathā ṭhāyī **saṃvaṭṭatṭhāyī**. Vivaṭṭanaṃ nibbattanaṃ, vaḍḍhanaṃ vā **vivaṭṭo**. “Tejo-saṃvaṭṭo, āposaṃvaṭṭo, vāyosaṃvaṭṭoti evaṃ saṃvaṭṭasīmānukkamena saṃvaṭṭesu vattabbesu tathā avatvā āposaṃvaṭṭo, tejosamvaṭṭo, vāyosaṃvaṭṭoti vacanaṃ saṃvaṭṭamahābhūtadesanānupubbīyā”ti keci. “Bhāvīsaṃvaṭṭānupubbīyā”ti apare. Āpena saṃvaṭṭo **āposamvaṭṭo. Saṃvaṭṭasīmāti** saṃvaṭṭanamariyādā. **Saṃvaṭṭatīti** vinassati. **Sadāti** sabbakālaṃ, tīsupi saṃvaṭṭakālesūti attho. **Ekam buddhakkhettaṃ vinassatī** Ti ettha buddhakkhettaṃ nāma tividhaṃ hoti jātikhettaṃ, āṇākkhettaṃ, visayakkhettaṃca.

Tattha **jātikhettaṃ** dasasahassacakkavāḷapariyantaṃ hoti, tathāgatassa paṭisa-ndhiggahaṇādīsu kampaṭi. **Āṇākkhettaṃ** koṭisatasahassacakkavāḷapariyantaṃ, yattha **ratanasuttaṃ** (khu. pā. 6.1 ādayo; su. ni. 224 ādayo) **kandhaparittaṃ** (a. ni. 4.67; cūḷava. 251) **dhajaggaparittaṃ** (saṃ. ni. 1.249) **āṭānāṭiyaparittaṃ** (dī. ni. 3. 277-278) **moraparittanti** (jā. 1.2.17-18) imesaṃ parittānaṃ ānubhāvo vattati. **Visaya-kkhettaṃ** anantāparimāṇaṃ, yaṃ “yāvata vā panākaṅkheyyā”ti (a. ni. 3.81) vuttaṃ. Tattha yaṃ yaṃ tathāgato ākaṅkhati, taṃ taṃ jānāti. Evametesu tīsu buddhakkhettesu ekam āṇākkhettaṃ vinassati, tasmim̐ pana vinassante jātikhettaṃ vinaṭṭha-meva hoti, vinassantaṅca ekatova vinassati, saṅṭhahantaṅca (2.0338) ekatova saṅṭhahati. Sesamettha **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāsu** (visuddhi. mahāṭī. 2.404) vuttanayeneva gahetabbaṃ. Sattamaṭṭhamāni uttānatthāneva.

Kappasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Bhikkhunīsuttavaṇṇanā

159. Navame **evaṃ pavattaṃ paccuppannataṅhaṃ nissāyāti** “kudāssu nāmā-hampi āsavānaṃ khayā”ti-ādinā nayena anuttare vimokkhe pihaṃ uppādentassa uppannataṅhaṃ nissāya. Kathaṃ pana lokuttaradhamme ārabha āsā uppajjati? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, na ārammaṇakaraṇavasena tattha piḥā pavattati avisayattā puggalassa ca anadhigatabhāvato. Anussavūpaladdhe pana anuttaravimokkhe uddissa pihaṃ uppādentō tattha pihaṃ uppādeti nāma. **Nākaḍḍha-tīti** kammaṭṭhābhāvaṃ appattatāya paṭisandhiṃ na deti. Sesam̐ suviññeyya-meva.

Bhikkhunīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sugatavinayasuttavaṇṇanā

160. Dasame **vaḷaṅgentīti** sajjhāyanti ceva vācuggataṃ karontā dhārenti ca. Avi-

gatataṇhatāya taṃ taṃ parikkhārajātaṃ bahumpi ādiyantīti bahulā, te eva **bāhulikā-**
yathā “venayiko”ti (ma. ni. 1.246; a. ni. 8.11; pārā. 8). Te pana yasmā paccayaba-
hulabhāvā yuttappayuttā nāma honti, tasmā āha “**paccayabāhullāya paṭipannā**” ti.
Sithilaṃ gaṇhantīti **sāthalikā**, sikkhāya ādaragāravābhāvena sithilaṃ adaḷhaṃ
gaṇhantīti attho. **Sithilanti** ca bhāvanapuṃsakaniddeso, sithila-saddena vā samā-
natthassa sāthalasaddassa vasena **sāthalikā**ti padasiddhi veditabbā. **Avagamana-**
toti adhogamanato, orambhāgiyabhāvatoti attho. **Nibbīriyā**ti ujhitussāhā tadadhi-
gamāya ārambhampi akurumānā.

Sugatavinayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Indriyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(17) 2. paṭipadāvaggo

1. Saṃkhittasuttavaṇṇanā

161. Dutiyassa paṭhame (2.0339) **dukkhāpaṭipadā dandhābhiññā**ti-ādīsu pāḷiyā
āgatanayena attho veditabbo. Tathā hi-

“Tattha katamā dukkhapaṭipadā dandhābhiññā paññā? Kicchena kasirena
samādhimṃ uppādentassa dandhaṃ taṃ ṭhānaṃ abhijānantassa yā uppajjati
paññā pajānanā ...pe... amoho dhammavicayo sammādiṭṭhi, ayaṃ vuccati
dukkhapaṭipadā dandhābhiññā paññā. Tattha katamā dukkhapaṭipadā khippā-
bhiññā paññā? Kicchena kasirena samādhimṃ uppādentassa khippaṃ taṃ
ṭhānaṃ abhijānantassa yā uppajjati paññā pajānanā ...pe... sammādiṭṭhi, ayaṃ
vuccati dukkhapaṭipadā khippābhiññā paññā. Tattha katamā sukhapaṭipadā
dandhābhiññā paññā? Akicchena akasirena samādhimṃ uppādentassa dandhaṃ
taṃ ṭhānaṃ abhijānantassa yā uppajjati paññā pajānanā ...pe... sammādiṭṭhi,
ayaṃ vuccati sukhapaṭipadā dandhābhiññā paññā. Tattha katamā sukhapaṭi-
padā khippābhiññā paññā? Akicchena akasirena samādhimṃ uppādentassa
khippaṃ taṃ ṭhānaṃ abhijānantassa yā uppajjati paññā pajānanā ...pe...
sammādiṭṭhi, ayaṃ vuccati sukhapaṭipadā khippābhiññā paññā”ti (vibha. 801)-
ayamettha pāḷi.

Tattha **kicchena kasirena samādhimṃ uppādentassā**ti pubbabhāge āgamana-
kāle kicchena kasirena dukkhena sasaṅkhārena sappayogena kilese vikkha-
mbhetvā lokuttarasamādhimṃ uppādentassa. **Dandhaṃ taṃ ṭhānaṃ abhijānanta-**
ssāti vikkhambhitesu kilesesu vipassanāparivāse ciraṃ vasitvā taṃ lokuttara-
sāmādhisaṅkhātaṃ ṭhānaṃ dandhaṃ saṅikaṃ abhijānantassa paṭivijjhantassa,
pāpuṇantassāti attho. **Ayaṃ vuccatī**ti yā esā evaṃ uppajjati, ayaṃ kilesavikkha-

mbhanappaṭipadāya dukkhattā, vipassanāparivāsapaññāya ca dandhattā magga-kāle ekacittakkhaṇe uppannāpi paññā āgamanavasena “**dukkhapaṭipadā** (2.0340) **dandhābhiññā nāmā**” ti vuccati. Upari tīsu padesupi iminā nayena attho veditabbo.

Samkhittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vitthārasuttavaṇṇanā

162. Dutiye **akatābhinivesoti** akatādhikāro. Rūpānaṃ lakkhaṇādīhi paricchinditvā gahaṇaṃ **rūpapariggaho**. **Tīsu addhāsu kilamatīti** pubbante aparante pubbantāparanteti evaṃ tīsu padesesu kilamati. **Pañcasu ñāṇesūti** rūpapariggahādīsu pañcasu ñāṇesu. **Navasu vipassanāñāṇesūti** udayabbayādinavavipassanāñāṇesu. Sesamettha uttānameva.

Vitthārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Asubhasuttavaṇṇanā

163. Tatiye “**yathā etaṃ, tathā idan**” ti iminā nayenāti etena-
“Yathā idaṃ tathā etaṃ, yathā etaṃ tathā idaṃ;
ajjhatañca bahiddhā ca, kāye chandaṃ virājaye” ti. (su. ni. 205);-

Imaṃ desanānayaṃ saṅgaṇhāti. Tassattho- yathā idaṃ saviññāṇakāsubhaṃ āyu-usmāviññāṇānaṃ anapagamā carati tiṭṭhati nisīdati sayati, tathā etaṃ etarahi susāne sayitaṃ aviññāṇakampi pubbe tesāṃ dhammānaṃ anapagamā ahosi. Yathā ca etaṃ etarahi matasarīraṃ tesāṃ dhammānaṃ apagamā na carati na tiṭṭhati na nisīdati na seyyaṃ kappeti, tathā idaṃ saviññāṇakampi tesāṃ dhammānaṃ apagamā bhavissati. Yathā ca idaṃ saviññāṇakaṃ netarahi susāne mataṃ seti na uddhumātakādibhāvamupagataṃ, tathā etaṃ etarahi matasarīrampi pubbe ahosi. Yathā panetaṃ (2.0341) etarahi aviññāṇakāsubhaṃ matakasusāne seti uddhumātakādibhāvāñca upagataṃ, tathā idaṃ saviññāṇakampi bhavissatīti. Tattha **yathā idaṃ tathā etanti** attanā matasarīrassa samānabhāvaṃ karonto bāhire dosaṃ pajahati. **Yathā etaṃ tathā idanti** matasarīrena attano samānabhāvaṃ karonto ajjhaticke rāgaṃ pajahati. Yenākārena ubhayaṃ samaṃ karoti, taṃ sampajānanto ubhayattha mohaṃ pajahati.

Bahiddhā diṭṭhānanti bahiddhā susānādīsu diṭṭhānaṃ uddhumātakādidasannaṃ asubhānaṃ. “**Navannaṃ pāṭikulyānaṃ vasenā**” ti kasmā vuttaṃ, nanu antimajīvikābhāvato piṇḍapātassa alābhalābhesu paritassanagedhādisamuppattito bhattassa sammadajananato kimikulasamvaddhanatoti evamādīhipi ākārehi āhārepaṭikūlatā paccavekkhitabbā. Vuttañhetam- “antamidaṃ, bhikkhave, jīvikānaṃ yadidaṃ piṇḍolyaṃ atipāpoyaṃ lokasmiṃ yadidaṃ piṇḍolyo vicarati pattapāṇīti (saṃ. ni. 3.80; itivu. 91). Aladdhā ca piṇḍapātaṃ paritassati, laddhā ca piṇḍapātaṃ gadhito mucchito ajjhopanno anādīnavadassāvī anissaraṇapañño paribhuñjatīti (a. ni. 3.124). Bhutto ca āhāro kassaci kadāci maraṇaṃ vā maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ āvahatī” ti.

Kaṭukītakādayo dvattiṃsakulappabhedā kimiyo naṃ upanissāya jīvantīti? Vuccate- antimajīvikābhāvo tāva cittaṃsaṃkilesavisodhanatthaṃ kammaṭṭhānābhīnivesanato pageva manasi kātabbo “māhaṃ chavālātasadiso bhavēyyaṃ” ti. Tathā piṇḍapātassa alābhalābhesu paritassanagedhādisamuppattinivāraṇaṃ pageva anuṭṭhātabbaṃ suparisuddhasīlassa paṭisaṅkhānavato tadabhāvato. Bhattasammado anekantiko paribhoge antogadhovāti veditabbo. Kimikulasamvaddhanaṃ pana saṅgahetabbaṃ, saṅgahitameva vā “navannaṃ pāṭikulyānaṃ vasenā” ti ettha niyamassa akatattā. Iminā vā nayena itaresampettha saṅgaho daṭṭhabbo yathāsambhavamettha paṭikūlatāpaccavekkhaṇassa adhippetattā.

Evañca (2.0342) katvā **visuddhimagge** (visuddhi. 1.294-295) dasahi ākārehi paṭikūlatā veditabbā. Seyyathidaṃ- gamanato, pariyesanato, paribhogato, āsayato, nidhānato, aparipakkato, paripakkato, phalato, nissandato, sammakkhanatoti. Evaṃ dasannaṃ vasena pāṭikulyavacanenapi idha “navannaṃ” ti vacanaṃ na virujjhati, sammakkhanassa paribhogādīsu labbhamānabhāvā visuṃ taṃ agga-hetvā na vadanti. **Visuddhimagge** (visuddhi. 1.304) pana sammakkhanaṃ paribhogādīsu labbhamānampi nissandavasena visesato paṭikūlanti dassetuṃ sabba-pacchā ṭhapitā.

Ukkaṇṭhitasaññāya samannāgatoti tīsu bhavesu aruccanavasena pavattāya vipassanāpaññāya samannāgato. Nibbidānupassanā hesā saññāsīsena vuttā.

Sesamettha uttānameva.

Asubhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-6. Paṭhamakhamasuttādivaṇṇanā

164-166. Catutthe padhānakaraṇakāle sītādīni nakkhamati na sahatīti **akkhamā**. Khamati sahati abhibhavatīti **khamā**. Indriyadamaṇaṃ **damā**. “Uppannaṃ kāmavittakkaṃ nādhivāsetī”ti-ādinā (ma. ni. 1.26; a. ni. 4.14; 6.58) nayena vitakkasamaṇaṃ **samā**ti āha “**akusalavitakkānaṃ vūpasamanapaṭipadā**”ti. Nidassanama-ttañcetaṃ, sabbesampi kilesānaṃ samanavasena pavattā paṭipadā samā. Pañcamaṇṇaṃ uttānatthāneva.

Paṭhamakhamasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Mahāmoggallānasuttādivaṇṇanā

167-168. Sattamaṇṇamesu **mahāmoggallānattherassa**ti-ādinā moggallānattherassa heṭṭhā tiṇṇaṃ maggānaṃ sukhapaṭipadadandhābhiññabhāvo, arahattama-ggassa dukkhaṭṭhapaṭipadakhippābhiññabhāvo vutto, sārīputtattherassa pana heṭṭhimānaṃ tiṇṇaṃ maggānaṃ sukhapaṭipadadandhābhiññabhāvo, arahattama-ggassa ca sukhapaṭipadakhippābhiññabhāvo dassito. Yaṃ pana vuttaṃ **visuddhimagge** (visuddhi. 2.801) “buddhānaṃ (2.0343) pana cattāropi maggā sukhapaṭipadakhippābhiññāva ahesuṃ, tathā dhammasenāpatissa. Mahāmoggallānattherassa pana paṭhamamaggo sukhapaṭipadakhippābhiñño ahosi, upari tayo dukkhaṭṭhapaṭipadadandhābhiññā”ti. Yañca vuttaṃ **aṭṭhasāliniyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 1476) “tathāgatassa hi sārīputtattherassa ca cattāropi maggā sukhapaṭipadakhippābhiññāva ahesuṃ, mahāmoggallānattherassa pana paṭhamamaggo sukhapaṭipadakhippābhiñño upari tayo dukkhaṭṭhapaṭipadakhippābhiññā”ti, taṃ sabbaṃ añña-maññaṃ nānulometi. Imāya pāḷiyā imāya ca aṭṭhakathāya na sameti, tasmā vīmaṇ-sitabbametaṃ. Taṃtaṃbhāṇakānaṃ vā matena tattha tattha tathā tathā vuttanti gahetabbaṃ.

Mahāmoggallānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sasaṅkhārasuttavaṇṇanā

169. Navame sasaṅkhārena dukkhena kasirena adhimattapayogaṃ katvāva kilesapariniḍḍhānadhammoti **sasaṅkhāraparinibbāyī**. Asaṅkhārena appayogena

adhimattapayogaṃ akatvāva kilesaparinibbānadhammoti **asañkhāraparinibbāyī**. Dhammānusārī puggalo hi āgamanamhi kilese vikkhambhento appadukkhena akasirena akilamantova vikkhambhetuṃ sakkoti. Saddhānusārī puggalo pana dukkhena kasirena kilamanto hutvā vikkhambhetuṃ, tasmā dhammānusārissa pubbabhāgamaggakkhaṇe kilesacchedakaṃ ñāṇaṃ adandhaṃ tikhiṇaṃ sūraṃ hutvā vahati. Yathā nāma tikhiṇena asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ maṭṭhaṃ hoti, atisīghaṃ vahati, saddo na suyati, balavavāyāmakiccaṃ na hoti, evarūpā dhammānusārino pubbabhāgabhāvanā hoti. Saddhānusārino pana pubbabhāgaggakkhaṇe kilesacchedakaṃ ñāṇaṃ dandhaṃ atikhiṇaṃ asūraṃ hutvā vahati. Yathā nāma kuṇṭhena asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ na maṭṭhaṃ hoti, atisīghaṃ na vahati, saddo suyati, balavavāyāmakiccaṃ icchitabbaṃ hoti, evarūpā saddhānusārino pubbabhāgabhāvanā hoti. Evaṃ santepi nesaṃ kilesakkhaye nānattaṃ natthi, anavasesāva kilesā khīyanti.

Sasañkhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Yuganaddhasuttavaṇṇanā

170. Dasame (2.0344) **samathapubbaṅgamaṃ vipassanaṃ bhāvetīti** idaṃ samathayānikassa vasena vuttaṃ. So hi paṭhamaṃ upacārasamādhiṃ vā appanāsamādhiṃ vā uppādeti, ayaṃ samatho. So tañca taṃsampayutte ca dhamme aniccādīhi vipassati, ayaṃ vipassanā, iti paṭhamaṃ samatho, pacchā vipassanā. Tena vuccati “samathapubbaṅgamaṃ vipassanaṃ bhāvetī”ti. **Vipassanāpubbaṅgamaṃ samathaṃ bhāvetīti** idaṃ pana vipassanāyānikassa vasena vuttaṃ. So taṃ vuttappakāraṃ samathaṃ asampādetvā pañcupādānakkhandhe aniccādīhi vipassati. **Paṭhamo lokuttaramaggo nibbattatīti** sotāpattimaggam sandhāya vadati, lokiyamaggavaseneva vā imissā pāṭiyā attho veditabbo. Kathaṃ? **Maggo sañjāyati**, pubbabhāgiyo lokiyamaggo uppajjati. **Āsevati** nibbidānupassanāvasena. **Bhāveti** muccitukamyatāvasena. **Bahulīkaroti** paṭisañkhānupassanāvasena. **Āsevati** vā bhayatupaṭṭhānādiñāṇavasena. **Bhāveti** muccitukamyatādiñāṇavasena. **Bahulīkaroti** vutṭhānagāminivipassanāvasena. **Samyojanāni pahīyanti. Anusayā byantī hontīti** maggappaṭipāṭiyā pahīyanti byantī honti.

Dhammuddhaccaviggahitamānasanti obhāsādīsu ariyadhammoti pavattaṃ uddhaccaṃ vikkhepo dhammuddhaccaṃ, tena dhammuddhaccena vipassanāvīthito uggamanena virūpaṃ gahitaṃ pavattiyamānaṃ dhammuddhaccaviggahitamānasam. Vuttañhetam-

“Dhammuddhaccaviggahitamānasam hoti, aniccato manasi karoti, obhāso uppajjati, obhāso dhammoti obhāsam āvajjati, tato vikkhepo uddhaccaṃ, tena uddhaccena viggahitamānaso aniccato upaṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti. Dukkhatō ...pe... anattato upaṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti. Tathā aniccato manasikaroto ñāṇaṃ uppajjati ...pe... pīti passaddhi sukhaṃ adhimokkho

paggaho upaṭṭhānaṃ upekkhā nikanti uppajjati, nikanti dhammoti nikantiṃ āva-
jjati, tato vikkhepo uddhaccaṃ, tena uddhaccena viggahitamānaso aniccato upa-
ṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ (2.0345) nappajānāti. Dukkhatō ...pe... anattato upa-
ṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti”ti (paṭi. ma. 2.6). Sesamettha uttānameva.

Yuganaddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭipadāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(18) 3. sañcetaniyavaggo

1. Cetanāsuttavaṇṇanā

171. Tatiyassa paṭhame **kāyasañcetanāhetū**ti kāyakammanimittaṃ, kāyikassa
kammaṃ kaṭattā upacitattāti attho. Esa nayo sesasañcetanādvayepi. Uddhacca-
sahagatacetanā pavattivipākaṃ detiyevāti “**vīsatividhā**”ti vuttaṃ. **Tathā vacīsañce-
tanā manosañcetanā**ti ettha kāmāvacarakusalākusalavasena vīsati cetanā
labbhanti. Idaṃ tathā-saddena upasaṃharati. **Apicettha nava mahaggataceta-
nāpi labbhantī**ti iminā navahi rūpārūpakusalacetanāhi saddhiṃ manodvāre ekūna-
tiṃsāti tīsu dvāresu ekūnasattati cetanā hontīti dasseti. **Avijjāpaccayāvā**ti idaṃ
tāpi cetanā avijjāpaccayāva hontīti dassanattamaṃ vuttaṃ. Yathāvuttā hi ekūna-
sattati cetanā kusalāpi avijjāpaccayā honti, pageva itarā appahīnavijjasseva uppajja-
nato pahīnavijjassa anuppajjanato.

Yasmā yaṃ taṃ yathāvuttaṃ cetanābhedaṃ kāyasañkhārañceva vacīsañkhā-
rañca manosañkhārañca parehi anussāhito sāmampi asañkhārikacittena karoti,
parehi kāriyamāno sasañkhārikacittena karoti, “idaṃ nāma kammaṃ karontopi
tassa evarūpo nāma vipāko bhavissati”ti evaṃ kammaṃ vipākañca jānantopi
karoti, mātāpitūsu cetiyavandanādīni karontesu anukaronto dārako viya kevalaṃ
kammaññeva vijjānanto “imassa pana kammaṃ ayaṃ vipāko”ti vipākaṃ ajāna-
ntopi karoti (2.0346), tasmā taṃ dassetuṃ “**sāmaṃ vā taṃ**”ti-ādi vuttaṃ. **Parehi
anāṇattoti** saraseneva vattamāno. **Jānanto**ti anussavādivasena jānanto.

Nanu ca khīṇāsavo cetiyaṃ vandati, dhammaṃ bhaṇati, kammaṭṭhānaṃ
manasi karoti, kathamassa kāyakammādayo na hontīti? Avipākattā. Khīṇāsavena
hi katakammaṃ neva kusalaṃ hoti nākusalaṃ, avipākaṃ hutvā kiriyāmatte
tiṭṭhati. Tenassa te kāyādayo na honti. Tenevāha “**khīṇāsavassa kāyena karaṇa-
kammaṃ paññāyati**”ti-ādi. **Tanti** kusalākusalaṃ.

Khiḍḍāya padussantīti khiḍḍāpadosino, khiḍḍāpadosino eva **khiḍḍāpadosikā**.
Khiḍḍāpadoso vā etesaṃ atthīti **khiḍḍāpadosikā**. Te kira puñnavisesādhigatena
mahantena attano sirivibhavana nakkhattaṃ kīlantā tāya sampattiyā mahantatāya

“āhāraṃ paribhuñjīmā na paribhuñjīmā”tipi na jānanti. Atha ekāhārātikkamato paṭṭhāya nirantaraṃ khādantāpi pivantāpi cavantiyeva na tiṭṭhanti. Kasmā? Kammajatejassa balavatāya karajakāyassa

mandatāya. Manussānañhi kammajatejo mando, karajakāyo balavā. Tesam tejassa mandatāya kāyassa balavatāya sattāhampi atikkamitvā uṇhodaka-acchayāgu-ādīhi sakkā karajakāyaṃ upatthambhetuṃ. Devānaṃ pana tejo balavā hoti uḷārapuññanibbattattā uḷāragarusiniddhasudhāhārajīraṇato ca. Karajaṃ mandaṃ mudusukhumālabhāvato. Te ekaṃ āhāavelaṃ akkamitvāva saṅṭhāpetuṃ na sakkonti. Yathā nāma gimhānaṃ majjhanhike tattapāsāṇe ṭhapitaṃ padumaṃ vā uppalaṃ vā sāyanhasamaye ghaṭasatenapi siñciyamānaṃ pākatikaṃ na hoti vina-ssatiyeva, evameva pacchā niraṇṭaraṃ khādantāpi pivantāpi cavantiyeva na tiṭṭhanti. Katame pana te devāti? “Ime nāmā”ti aṭṭhakathāya vicāraṇā natthi, “āhā-rūpacchedena ātape khittamālā viyā”ti vuttattā ye keci kabaḷikārāhārūpajivino devā evaṃ karonti, te evaṃ cavantīti veditabbā. **Abhayagirivāsino** panāhu “nimmā-narati-paranimmitavasavattino te devā, khiḍḍāya padussanamatteneva hete khiḍḍāpadosikāti vuttā”ti. Ko panettha devānaṃ āhāro, kā āhāavelāti? “Sabbe-sampi kāmāvacaradevānaṃ sudhā āhāro, sā heṭṭhimehi heṭṭhimehi (2.0347) upa-rimānaṃ uparimānaṃ paṇitātamā hoti. Taṃ yathāsakaṃ divasavaseneva divase divase bhujanti. Keci pana badarappamaṇaṃ sudhāhāraṃ paribhujanti. So jivhāyaṃ ṭhapitamattoyeva yāva kesagganakhaggā kāyaṃ pharati, tesamyeva divasavasena sattadivasam yāpanasamatthova hoti”ti vadanti.

Issāpakatattā paduṭṭhena manasā padussantīti **manopadosikā**. Usūyavasena vā manaso padoso manopadoso, so etesaṃ atthi vināsahetubhūtoti **manopadosikā**. **Akkuddho rakkhatīti** kuddhassa so kodho itarasmim akkujjhante anupādāno eka-vārameva uppattiyā anāsevāno cāvetuṃ na sakkoti, udakantaṃ patvā aggi viya nibbāyati, tasmā akkuddho taṃ cavanato rakkhati. Ubhosu pana kuddhesu bhiyyo bhiyyo aññamaññamhi parivaḍḍhanavasena tikhiṇasamudācāro nissayadahana-raso kodho uppajjamāno hadayavatthuṃ nidahanto accantasukhumālaṃ karaja-kāyaṃ vināseti, tato sakalopi attabhāvo antaradhāyati. Tenāha “**ubhosu panā-**”ti-ādi. Tathā cāha bhagavā “aññamaññamhi paduṭṭhacittā kilantakāya ...pe... cavantī”ti (dī. ni. 1.47).

Katame tena devā daṭṭhabbāti ettha **tenāti** paccatte karaṇavacananti āha “**katame nāma te devā daṭṭhabbā**”ti. Karaṇattheyeva vā etaṃ karaṇavacananti dassento āha “**tena vā attabhāvenā**”ti. Sesamettha uttānameva.

Cetanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vibhattisuttavaṇṇanā

172. Dutiye atthappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasa-matthaṃ atthe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **atthapaṭisambhidā**. **Atthoti** cettha saṅkhe-pato hetuphalaṃ. Tañhi hetuvasena araṇiyaṃ gantabbaṃ pattabbaṃ, tasmā “attho”ti vuccati. Pabhedato pana yaṃ kiñci paccayasamuppannaṃ, nibbānaṃ, bhāsitattho, vipāko, kiriyāti ime pañca dhammā “attho”ti veditabbā (2.0348), taṃ

atthaṃ paccavekkhantassa tasmim atthe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **atthapaṭisa-**
mbhidā. Tenāha “**pañcasu atthesu pabhedagataṃ ñāṇaṃ**” ti. **Ācikkhā**ṃti-ādīsu
ādito kathento **ācikkhati** nāma, uddisatīti attho. Tameva uddesaṃ pariyosāpento
deseti. Yathā-uddiṭṭhamatthaṃ uddisanavasena pakārehi ñāpento **ñāpeti**. Pakā-
rehi eva tamatthaṃ patiṭṭhāpento **paṭṭhapeti**. Yathā-uddiṭṭhaṃ paṇiniddisanava-
sena **vivarati**. Vivaṭaṃ **vibhajati**. Vibhatta-atthaṃ hetūdāharaṇadassanehi pākaṭaṃ
karonto **uttāniṃ karoti**.

Tisso paṭisambhidāti dhammaniruttipaṭibhānapaṭisambhidā. Tattha **dhammapaṭi-**
sambhidā nāma dhammappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavathānakaraṇa-
samatthaṃ ñāṇaṃ. **Dhammoti** ca saṅkhepato paccayo. So hi yasmā taṃ taṃ vida-
hati pavatteti ceva pāpeti ca, tasmā “dhammo” ti vuccati. Pabhedato pana yo koci
phalanibbattako hetu, ariyamaggo, bhāsitaṃ, kusalaṃ, akusalanti ime pañca
dhammā “dhammo” ti veditabbā, taṃ dhammaṃ paccavekkhantassa tasmim
dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ **dhammapaṭisambhidā**. Niruttippabhedassa salla-
kkhaṇavibhāvanavavathānakaraṇasamatthaṃ niruttābhilāpe pabhedagataṃ
ñāṇaṃ **niruttipaṭisambhidā**ti. Idaṃ vuttaṃ hoti- atthe ca dhamme ca yā sabhāva-
nirutti, taṃ sabhāvaniruttiṃ saddaṃ ārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa
tasmim sabhāvaniruttābhilāpe pabhedagataṃ ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidāti.

Evamayaṃ niruttipaṭisambhidā saddārammaṇā nāma jātā, na paññatti-āra-
mmaṇā. Kasmā? Yasmā saddaṃ sutvā “ayaṃ sabhāvanirutti” ti jānanti. Paṭisa-
mbhidāppatto hi “phasso” ti vutte “ayaṃ sabhāvanirutti” ti jānāti, “phassā” ti vā
“phassan” ti vā vutte pana “ayaṃ asabhāvanirutti” ti jānāti. Vedanādīsipi eseva
nayo. Aññaṃ panesa nāmākhyāta-upasaggabyañjanasaddaṃ jānāti na jānātīti?
Yadaggena saddaṃ jānitvā “ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ asabhāvanirutti” ti jānāti,
tadaggena tampi jānissatīti. Taṃ pana “nayidaṃ paṭisambhidākiccan” ti paṭikkhi-
pitvā idaṃ vatthu kathitaṃ-

Tissadattathero kira bodhimaṇḍe suvaṇṇasalākaṃ gahetvā “aṭṭhārasasu
bhāsāsu katarabhāsāya kathemī” ti pavāresi. Taṃ pana tena attano uggahe ṭhatvā
pavāritaṃ, na paṭisambhidāya ṭhitena. So hi mahāpaññatāya (2.0349) taṃ taṃ
bhāsaṃ kathāpetvā uggahetvā evaṃ pavāresi. “Bhāsaṃ nāma sattā uggaṇhanti”-
ti vatvā panettha idaṃ kathitaṃ. Mātāpitaro hi daharakāle kumārake mañce vā
pīṭhe vā nipajjāpetvā taṃ taṃ kathayamānā tāni tāni kiccāni karonti. Dārakā tesam
taṃ taṃ bhāsaṃ vavathāpenti “iminā idaṃ vuttan” ti. Gacchante gacchante kāle
sabbampi bhāsaṃ jānanti. Mātā damiḷi, pitā andhako. Tesam jāto dārako sace
mātukathaṃ paṭhamaṃ suṇāti, damiḷabhāsaṃ bhāsissati. Sace pitukathaṃ
paṭhamaṃ suṇāti, andhakabhāsaṃ bhāsissati. Ubhinnampi pana kathaṃ assu-
ṇanto māgadhabhāsaṃ bhāsissati. Yopi agāmake mahā-araññe nibbatto, tattha
añño kathento nāma natthi. Sopi attano dhammatāya vacanaṃ samuṭṭhāpento,
māgadhabhāsameva bhāsissati. Niraye, tiracchānayaniyaṃ, pettivisaye, manussa-
loke, devaloketi sabbattha māgadhabhāsāva ussannā, sesā oṭṭakirāta-andhakayo-
nakadamiḷabhāsādikā aṭṭhārasa bhāsā parivattanti, kālantarena aññathā honti ca
nassanti ca.

Ayamevekā yathābhuccabrahmavohāra-ariyavohārasaṅkhātā māgadhabhāsā na parivattati. Sā hi katthaci kadāci parivattantīpi na sabbattha sabbadā sabbatthāva parivattati, kappavināsepi tiṭṭhatiyeva. Sammāsambuddhopi hi tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ tantim āropento māgadhabhāsāya eva āropesi. Kasmā? Evañhi āharitum sukhaṃ hoti. Māgadhabhāsāya hi tantim āruḥassa buddhavacanassa paṭisambhidāppattānaṃ sotapathāgamaneva papañco. Tena saṅghaṭitamatteneva nayasatena nayasahassena attho upaṭṭhāti. Aññāya bhāsāya tantim āruḥakaṃ sodhetvā uggahetabbaṃ hoti, bahumpi uggahetvā pana puthujjanassa paṭisambhidāppatti nāma natthi, ariyasāvako nopāṭisambhidāppatto nāma natthi.

Paṭibhānappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ paṭibhāne pabhedagataṃ ñāṇaṃ **paṭibhānapāṭisambhidā**. Atthadhammādivisa-yesu hi tīsu ñāṇesu “imāni ñāṇāni idamatthajotakāni”ti (vibha. 725-731) evaṃ pavattañāṇassetam (2.0350) adhivacanaṃ. Imā pana catasso paṭisambhidā dvīsu ṭhānesu pabhedam gacchanti, pañcahi kāraṇehi visadā hontīti veditabbā. Katamesu dvīsu? Sekkhabhūmiyañca asekkhabhūmiyañca, tatha sārīputtattherassa mahāmoggallānattherassa mahākassapattherassa mahākaccāyanattherassa mahākoṭṭhikattherassāti asītiyāpi mahātherānaṃ paṭisambhidā asekkhabhūmiyaṃ pabhedagatā. Ānandattherassa, cittassa gahapatino, dhammikassa upāsakassa, upālissa gahapatino, khujjuttarāya upāsikāyāti evamādīnaṃ paṭisambhidā sekkhabhūmiyaṃ pabhedagatāti imāsu dvīsu bhūmīsu pabhedam gacchanti. Pabhedo nāma maggehi adhigatānaṃ paṭisambhidānaṃ pabhedagamaṃ.

Katamehi pañcahi kāraṇehi paṭisambhidā visadā hontīti? Adhigamena, pariya-ttiyā, savanena, paripucchāya, pubbayogena. Tattha **adhigamo** nāma arahattaṃ. Tañhi pattassa paṭisambhidā visadā honti. **Savanaṃ** Nāma dhammassavanaṃ. Sakkaccaṃ suṇantassa hi paṭisambhidā visadā honti. **Paripucchā** nāma aṭṭha-kathā. Uggahitapāḷiyā atthaṃ kathentassa hi paṭisambhidā visadā honti. **Pubba-yogo** nāma pubbayogāvaccaratā haraṇapaccāharaṇanayena parihaṭakammaṭṭhā-natā. Pubbayogāvaccarassa hi paṭisambhidā visadā honti.

Etesu pana pariyaṭṭi, savanaṃ, paripucchāti imāni tīṇi pabhedasseva balavakā-raṇāni, pubbayogo adhigamassa balavapaccayo. Pabhedassa hoti na hotīti? Hoti, na pana yathā adhigamassa balavapaccayo hoti, tathā pabhedassa. Pariyaṭṭisava-napariyucchā hi pubbe hontu vā mā vā, pubbayogena pana pubbe ceva etarāhi ca saṅkhārasammasanaṃ vinā paṭisambhidādhigamo nāma natthi. Ime pana dvepi ekato hutvā paṭisambhidā upatthambhetvā visadā hontīti.

Vibhattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Mahākoṭṭhikasuttādivaṇṇanā

173-4. Tatiye (2.0351) **phassāyatanānanti** ettha ākaraṭṭho āyatanasaddoti āha “**phassākarānan**”ti-ādi. “Suvaṇṇāyatanam, rajatāyatanan”ti-ādīsu ākaropi “āyata-

nan”ti vutto, sañjātisamosaraṇādivasenapi āyatanaṭṭho labbhatiyeva. **Mā**-iti paṭi-sedhe nipāto. Svāyaṃ channaṃ phassāyatanānaṃ asesam virāganirodhā atthaññaṃ vacanaṃ kiñcīti sandhāyāhāti āha “**mā bhaṇīti attho**” ti. **Pañcaphassāyatanāni niruddhānīti** cakkhādīnañca tattha abhāvaṃ sandhāya vadati. **Chaṭṭha-ssāti** manāyatanassa. Catutthe natthi vattabbaṃ.

Mahākoṭṭhikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Upavāṇasuttādivaṇṇanā

175-6. Pañcame **vijjāyāti** dibbacakkhupubbenivāsānussati-āsavakkhayaññaṇasa-ñkhātāya tividhāya vijjāya, aṭṭhavidhāya vā. Aṭṭhavidhāpi hi vijjā vipassanāññaṇena manomayiddhiyā ca saha abhiññā pariggahetvā vuttā. **Pannarasadhammabhedena caraṇena samannāgatoti** sīlasaṃvaro, indriyesu guttadvāratā, bhojane matta-ññutā, jāgariyānuyogo, saddhā, hirī, ottappaṃ, bāhusaccaṃ, vīriyaṃ, sati, paññā, cattāri rūpāvacarajjhānānīti evaṃ pannarasabhedena caraṇadhammena samannāgato. Imeyeva hi pannarasa dhammā yasmā etehi carati ariyasāvako gacchati amataṃ disaṃ, tasmā “**caraṇan**” ti vuttā. Chaṭṭhe natthi vattabbaṃ.

Upavāṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Rāhulasuttavaṇṇanā

177. Sattame **pathavīdhātūvesāti** duvidhāpesā thaddhaṭṭhena, kakkhaḷa-ṭṭhena, pharusatṭhena ekalakkhaṇā pathavīdhātu evāti ajjhattikaṃ bāhirāya saddhiṃ yojetvā dasseti. Kasmā? Bāhirāya pathavīdhātuyā acetanābhāvo pākaṭo, na ajjhattikāya, tasmā bāhirāya saddhiṃ (2.0352) ekasadisā acetanāyevāti gaṇhantassa sukhapariggāhā hoti, yathā kiṃ? Dantena goṇena saddhiṃ yojito adanto katipāhameva visukāyati vipphandati, atha na cirasseva damathaṃ upeti, evaṃ ajjhattikaṃ bāhirāya saddhiṃ ekasadisāti gaṇhantassa katipāhameva acetanabhāvena upaṭṭhāti, atha na cirenevassā acetanabhāvo pākaṭo hoti dhātumattatāya dassanato. **Netam mama ...pe... daṭṭhabbanti** taṃ ubhayampi “na etaṃ mama, na esohamasmi, na eso me attā” ti evaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. **Yathābhūtanti** yathāsabhāvaṃ. Tañhi aniccādisabhāvaṃ, tasmā aniccaṃ dukkhamanattāti evaṃ daṭṭhabbanti attho. Yasmā “netam mama, nesohamasmi, na meso attā” ti passanto neva katthaci attānaṃ passati, na taṃ parassa kiñcanabhāve upanetabbaṃ passati, na parassa attānaṃ attano kiñcanabhāve upanetabbaṃ passati, tasmā vuttaṃ “**catukoṭṭikasūñnatā nāma kathitā**” ti.

Rāhulasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Jambālīsuttavaṇṇanā

178. Aṭṭhame **santanti** aṅgasantatāya ceva ārammaṇasantatāya ca kamaṇīyaṃ manoharaṃ. **Cetovimuttinti** rūpārūpāvacaraṃ cittavimuttiṃ. Tenevāha “**aṭṭhannaṃ samāpattinaṃ aññataraṃ samāpattin**” ti. **Lepamakkhitenā**ti lākhāmakkhiteṇa. **Pāripanthike asodhetvā**ti kāmacchandaṃ dipāripanthike asodhetvā. Yo hi kāmādinava-paccavekkhaṇādīhi kāmacchandaṃ na suṭṭhu vikkhambhetvā kāyappassaddhiva-sena duṭṭhullaṃ suppaṭippassaddhaṃ akatvā ārambhadhātumanasikārādivasena thinamiddhaṃ na suṭṭhu paṭivinodetvā samathanimittamanasikārādivasena uddha-ccakukkuccaṃ na samūhataṃ katvā aññepi samādhiparipante dhamme na suṭṭhu sodhetvā jhānaṃ samāpajjati. So asodhitaṃ āsayaṃ pavīṭṭhabhamaro viya asuddhaṃ uyyānaṃ pavīṭṭharājā viya ca khippameva nikkhamati. Yo pana samādhiparipante dhamme suṭṭhu visodhetvā jhānaṃ samāpajjati, so suvisodhitaṃ āsayaṃ pavīṭṭhabhamaro viya suparisuddhaṃ uyyānaṃ pavīṭṭharājā viya ca saka-lampi divasabhāgaṃ antosamāpattiyaṃyeva hoti.

Āyamukhānīti (2.0353) naditaḷākakandarapadarādito āgamanamaggā. Te ca kandarāyevāti āha “**catasso pavisanakandarā**” ti. **Apāyamukhānī**ti apagamana-maggā. Apenti apagacchanti etehīti hi apāyā, te eva mukhānīti **apāyamukhāni**. Tāni ca udakanikkhamanacchiddānīti āha “**apavāhanacchiddāni**” ti, apāyasaṅkhā-tāni udakanikkhamanacchiddānīti attho. Sesam suviññeyyameva.

Jambālīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Nibbānasuttavaṇṇanā

179. Navame **abhidhamme vuttanayenā**ti-

“Katamā hānabhāginī paññā? Paṭhamassa jhānassa lābhiṃ kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti hānabhāginī paññā, tadanudhammatā sati santiṭṭhati ṭhitibhāginī paññā. Avitakkasahagatā saññāmanasikārā samudāca-ranti visesabhāginī paññā. Nibbidāsahagatā saññāmanasikārā samudācaranti virāgūpasañhitā nibbedhabhāginī paññā” ti (vibha. 799)-

Ādinā **vibhaṅge** vuttanayena evamattho veditabbo.

Tattha **paṭhamassa jhānassa lābhinti** yvāyaṃ appaguṇassa paṭhamassa jhānassa lābhī, taṃ. **Kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti**ti tato vuṭṭhitaṃ ārammaṇavasena kāmasahagatā hutvā saññāmanasikārā samudāca-ranti tudanti codenti. Tassa kāmānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena sā paṭhamajjhānapaññā hāyati parihāyati, tasmā “hānabhāginī paññā”ti

vuttā. **Tadanudhammatā** Ti tadanurūpasabhāvā. **Sati santiṭṭhatī**ti idaṃ micchāsatiṃ sandhāya vuttaṃ, na sammāsatiṃ. Yassa hi paṭhamajjhānānurūpasabhāvā paṭhamajjhānaṃ santato paṇītaṃ disvā assādayamānā abhinandamānā nikanti uppaṃjati, tassa nikantivasena paṭhamajjhānapaññā neva hāyati na vaḍḍhati, ṭhitikoṭṭhāsikā hoti. Tena vuttaṃ “**ṭhitibhāginī paññā**” ti. **Avitakkasahagatā**ti avitakkaṃ dutiyajjhānaṃ (2.0354) santato paṇītaṃ manasikaroto ārammaṇavasena avitakkasahagatā saññāmanasikārā. **Samudācarantī**ti paguṇato paṭhamajjhānato vuṭṭhitaṃ dutiyajjhānādhiḡamatthāya tudanti codenti, tassa upari dutiyajjhānānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena sā paṭhamajjhānapaññā visesabhūtassa dutiyajjhānassa uppattipadaṭṭhānatāya “**visesabhāginī**” ti vuttā.

Nibbidāsahagatāti taṃyeva paṭhamajjhānalābhiṃ jhānato vuṭṭhitaṃ nibbidāsāṅkhātena vipassanāñāṇena saḡagatā. Vipassanāñāṇaṃhi jhānaṅgabhede vattante nibbindati ukkaṇṭṭhati, tasmā “nibbidā”ti vuccati. **Samudācarantī**ti nibbānasacchikiriyatthāya tudanti codenti. **Virāgūpasañhitā**ti virāḡasaṅkhātena nibbānena upasaṃhitā. Vipassanāñāṇaṃhi sakkā iminā maggena virāḡaṃ nibbānaṃ sacchikātunti pavattito “virāgūpasaṃhitā”ti vuccati. Taṃsampaṃyuttasaññāmanasikārāpi virāgūpasaṃhitā eva nāma. Tassa tesāṃ saññāmanasikārānaṃ vasena sā paṭhamajjhānapaññā ariyamaggappaṭivedhassa padaṭṭhānatāya “**nibbedhabhāginī**” ti vuttāti.

Nibbānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Mahāpadesasuttavaṇṇanā

180. Dasame **mahā-okāseti** mahante okāse mahantāni dhammassa paṭiṭṭhāpanaṭṭhānāni. Yesu paṭiṭṭhāpito dhammo nicchīyati asandehato. Kāni pana tāni? Āgaṃmanavisitṭhāni suttotaraṇādīni. Dutiyavikappe apadisīyantīti apadesā, mahantā apadesā etesanti **mahāpadesā**. “Sammukhā metaṃ, āvuso, bhagavato sutan”ti-ādinā kenaci ābhatassa dhammoti vinicchayane kāraṇaṃ. Kiṃ pana tanti? Tassa yathābhatassa suttotaraṇādi eva. Yadi evaṃ kathaṃ cattāroti? Yasmā dhammassa dve sampadāyo satthā sāvako ca. Tesu sāvakā saṅghaḡaṇapuggalavasena tividhā. Evamimamhā mayāyaṃ dhammo paṭiḡḡahitoti apadisitabbānaṃ bhedena cattāro. Tenāha (2.0355) “**sammukhā metaṃ, āvuso, bhagavato sutan**”-ti-ādi. Tathā ca vuttaṃ **nettiyaṃ** (netti. 4.18) “cattāro mahāpadesā buddhāpadeso, saṅghāpadeso, gaṇāpadeso, puggalāpadeso. Ime cattāro mahāpadesā”ti. Buddhō apadeso etassāti **buddhāpadeso**. Esa nayo sesesupi. Tenāha “**buddhādayo ...pe... mahākāraṇāni**” ti.

Neva abhinanditabbanti na sampatiṅcchitabbaṃ, ganthassa sampatiṅcchanāṃ nāma savananti āha “**na sotabban**”ti. **Padabyañjanāni**ti padāni ca byañjanāni ca, atthapadāni byañjanapadāni cāti attho. Pajjati attho etehīti **padāni**, akkharādīni byañjanapadāni. Pajjitabbato **padāni**, saṅkāsanādīni atthapadāni. “Aṭṭhakathāyaṃ

padasaṅkhātāni byañjanānīti byañjanapadāneva vuttānī”ti keci. Atthaṃ byañje-
ntīti **byañjanāni**, byañjanapadāni. Tehi byañjitabbato **byañjanāni**, atthapadānīti
ubhayasaṅgahato. **Imasmiṃ ṭhāneti** tenābhata-suttassa imasmiṃ padese. **Pāḷi
vuttāti** kevalo pāḷidhammo vutto. **Attho vuttoti** pāḷiyā attho vutto niddiṭṭho. **Anu-
sandhi kathitoti** yathāraddhadesanāya uparidesanāya ca anusandhānaṃ kathitaṃ,
sambandho kathito. **Pubbāparaṃ kathitanti** pubbena paraṃ avirujjhanañceva vise-
saṭṭhānañca kathitaṃ pakāsitaṃ. Evaṃ pāḷidhammādīni sammadeva sallakkhetvā
gahaṇaṃ sādhukaṃ uggahaṇanti āha “**suṭṭhu gahetvā**”ti. **Sutte otāretabbānīti**
ñāṇena sutte ogāhetvā tāretabbāni. Taṃ pana ogāhetvā taraṇaṃ tattha otaraṇaṃ
anuppavesanaṃ hotīti vuttaṃ “**otaritabbānī**”ti. Saṃsandetvā dassanaṃ sandassa-
nanti āha “**vinaye saṃsandetabbānī**”ti.

“Kiṃ pana taṃ suttaṃ, ko vā vinayo”ti vicāraṇāyaṃ ācariyānaṃ matibhedamu-
khena tamatthaṃ dassetuṃ “**ettha cā**”ti-ādi vuttaṃ. **Vinayoti** vibhaṅgapāṭhamāha.
So hi mātikāsaññitassa suttassa atthe sūcanato “suttan”ti vattabbataṃ arahati.
Vividhanayattā viṣiṭṭhanayattā ca **vinayo**, khandhakapāṭho. **Evanti** evaṃ suttavina-
yesu pariggayhamānesu vinayapiṭakampi na pariyādiyati parivārapāḷiyā asaṅga-
hitattā. Suttantābhidhammapiṭakāni vā **suttaṃ** atthasūcanādi-atthasambhavato.
Evampīti suttantābhidhammapiṭakāni suttaṃ, vinayapiṭakaṃ vinayoti evaṃ sutta-
vinayavibhāge vuccamānepi. **Na tāva pariyādiyantīti** na tāva anavasesato parigga-
yhanti (2.0356). Kasmāti ceti āha “**asuttanāmakañhī**”ti-ādi. Yasmā suttanti imaṃ
nāmaṃ anāropetvā saṅgītaṃ jātakādibuddhavacanaṃ atthi, tasmā vuttanayena
tīṇi piṭakāni na pariyādiyantīti. Suttanipāta-udāna-itivuttakāni dīghanikāyādayo
viya suttanti nāmaṃ āropetvā asaṅgītānīti adhippāyenettha jātakādīhi saddhiṃ
tānīpi gahitāni. Buddhavaṃsacariyāpiṭakānaṃ panettha aggahaṇe kāraṇaṃ
maggitabbaṃ, kiṃ vā etena magganena. Sabbopāyaṃ vaṇṇanāyayo theravāda-
dassanamukhena paṭikkhitto evāti.

Kiṃ atthīti asuttanāmakaṃ buddhavacanaṃ natthiyevāti dasseti. **Taṃ sabbam
paṭikkhipitvāti** “suttanti vinayo”ti-ādinā vuttasaṃvaṇṇanāyaṃ “nāyamattho idhā-
dhippeto”ti paṭisedhetvā. Vineti etena kileseti vinayo, kilesavinayanūpāyo, so eva
kāraṇanti āha “**vinayo pana kāraṇan**”ti.

Dhammeti pariyattidhamme. **Sarāgāyāti** sarāgabhāvāya kāmarāgabharāga-
paribrūhanāya. **Samyogāyāti** bhavasamyojanāya. **Sa-upādānāyāti** caturūpādānū-
pasamhitāya. **Mahicchatāyāti** mahicchabhāvāya. **Asantuṭṭhiyāti** asantuṭṭhabhā-
vāya. **Kosajjāyāti** kusītabhāvāya. **Saṅgaṇikāyāti** kilesasaṅgaṇikavīhārāya. **Ācayā-
yāti** tividhavatṭācayāya. **Virāgāyāti** sakalavaṭṭato virajjanatthāya. **Visamyogāyāti**
kāmarāgādīhi visamyujjanatthāya. **Anupādānāyāti** sabbassapi kammabhavassa
aggahaṇāya. **Appicchatāyāti** paccayappicchatādivasena sabbaso icchāya apaga-
māya. **Santuṭṭhiyāti** dvādasavidhasantuṭṭhabhāvāya. **Vīriyārambhāyāti** kāyikassa
ceva cetasikassa ca vīriyassa paggaṇhanatthāya. **Vivekāyāti** pavivittabhāvāya
kāma-vivekāditadaṅgavivekādivivekasiddhiyā. **Apacayāyāti** sabbassapi vaṭṭassa
apacayanāya, nibbānāyāti attho. Evaṃ yo pariyattidhammo uggahaṇadhāraṇapa-
ripucchāmanasikāravasena yoniso paṭipajantassa sarāgādibhāvaparivajjanassa

kāraṇaṃ hutvā virāgādibhāvāya saṃvattati, ekaṃsato **eso dhammo, eso vinayo** sammadeva apāyādīsu apatanavasena dhāraṇato kilesānaṃ vinayanato ca. Satthu sammāsambuddhassa ovādānurūpappavattibhāvato **etaṃ satthusāsa-**
nanti ca jāneyyāsīti attho.

Catusaccatthasūcanaṃ (2.0357) suttanti āha “**sutteti tepiṭake buddhavacane**” ti. Tepiṭakañhi buddhavacanaṃ saccavinimuttaṃ natthi. Rāgādivinaya-kāraṇaṃ yathā tena suttapadena pakāsīti āha “**vinayeti etasmiṃ rāgādivinaya-kāraṇe**” ti. Sutte otaraṇaṅcetha tepiṭakabuddhavacana-pariyāpannatāvaseneva veditabbaṃ, na aññathāti āha “**suttappaṭipāṭiyā katthaci anāgantvā**” ti. **Challiṃ utthapetvā**ti aro-gassa mahato rukkhassa tiṭṭhato upakkamena challikāya sakalikāya papaṭikāya vā utthāpanaṃ viya aro-gassa sāsana-dhammassa tiṭṭhato byañjana-mattena tappa-riyāpannaṃ viya hutvā challsadisamaṃ pubbāparaviruddhatādidosaṃ utthapetvā paridīpetvā. Tādisāni pana ekaṃsato guḷhavessantarādipariyāpannāni hontīti āha “**guḷhavessantara ...pe... paññāyantīti attho**” ti. **Rāgādivinayeti** rāgādivinayana-tthena atadākāratāya **apaññāyamānāni chaḍḍetabbāni** Cajitabbāni na gaheta-bbāni. **Sabbatthāti** sabbavāresu.

Mahāpadesasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅcetanīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(19) 4. brāhmaṇavaggo

1-3. Yodhājīvasuttādivaṇṇanā

181-183. Catutthassa paṭhamādīni uttānatthāneva.

4. Abhayasuttavaṇṇanā

184. Catutthe **socati**ti citte uppannabalavasokena socati, cittasantāpena anto nijjhāyatīti attho. **Kilamatīti** tasseva sokassa vasena kāye ca uppannadukkhena kilamati. **Paridevatīti** sokuddehakavasena taṃ taṃ vippalapanto vācāya paridevati. **Urattāḷinti** urattāḷaṃ, uraṃ tāḷetvāti attho. Tenāha “**uraṃ tāḷetvā**” ti. **Kaṅkhāvici-**
kicchāti ettha “ekamevidaṃ pañcamaṃ nīvaraṇaṃ.

Kiṃ nu kho idan”ti (2.0358) ārammaṇaṃ kaṅkhanato **kaṅkhā**, “Idameva varan”ti nicchetuṃ asamatthabhāvato **“vicikicchā”**ti vuccati- “dhammasabhāvaṃ vicinanto kicchati, vigatā cikicchā”ti vā katvā.

Abhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Brāhmaṇasaccasuttavaṇṇanā

185. Pañcame **etthā**ti etasmiṃ suññatānupassanādhikāre. **Kvacī**ti katthaci ṭhāne, kāle, dhamme vā. Atha vā **kvacī**ti ajjhattaṃ bahiddhā vā. **Attano attānanti** sakattānaṃ “ayaṃ kho, bho brahmā, mahābrahmā ...pe... vasī pitā bhūtabhabyānan”ti-ādinā (dī. ni. 1.42) parehi parikappitaṃ attānañca kassaci kiñcanabhūtaṃ na passatīti dassento **“kassaci”**ti-ādimāha. Tattha **parassā**ti parajāti paro purisoti vā evaṃ gahitassa. **Na ca mama kvacanī**ti ettha **mama**-saddo aṭṭhānappayuttoti āha **“mama-saddaṃ tāva ṭhapetvā”**ti. **Parassa cā**ti attano aññassa. Paro puriso nāma atthi mamatthāya ṭhito. Tassa vasena mayhaṃ sabbaṃ ijhatīti ekaccadiṭṭhi-gatikaparikappitavasena paraṃ attānaṃ tañca attano kiñcanabhūtaṃ na passatīti dassento **“na ca kvacani”**ti-ādimāha. Ettha ca **nāhaṃ kvacani**ti saka-attano sabbhāvaṃ na passati. **Na kassaci kiñcanatasmi**ti saka-attano eva kassaci attaniyataṃ na passati. **Na ca mamā**ti etaṃ dvayaṃ yathārahaṃ sambandhitabbaṃ, atthi-padaṃ paccekaṃ. **Na ca kvacani parassa attā atthī**ti parassa attano abhāvaṃ passati. **Tassa parassa attano mama kiñcanatā natthī**ti parassa attano anattaniyataṃ passati. Evaṃ ajjhattaṃ bahiddhā khandhānaṃ attattaniyasuññatā-suddhasaṅkhārapuñjatā-catukoṭikasūññatāpariggaṇhanena niṭṭhā hoti. Sesamettha suviññeyyameva.

Brāhmaṇasaccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ummaggasuttavaṇṇanā

186. Chaṭṭhe (2.0359) **ākaḍḍhiyatī**ti cittavasiko loko tattha tattha upakaḍḍhiyati. **Tesaṃyevettha gahaṇaṃ veditabbanti** ye aperiññātavatthukā cittassa vasaṃ gacchanti, tesaṃyeva gahaṇaṃ. Na hi pariññātakhandhā pahīnakilesā cittassa vasaṃ gacchanti, cittaṃ pana attano vase vattenti. **Saha sīlenā**ti cārittavārittasi-lena saddhiṃ. **Pubbabhāgapaṭipadanti** dhutaṅgamādiṃ katvā yāva gotrabhūñāṇaṃ, tāva pavattetabbaṃ samathavipassanāsaṅkhātaṃ sammāpaṭipadaṃ. Sesam suviññeyyameva.

Ummaggasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vassakārasuttavaṇṇanā

187. Sattame **vassakāro brāhmaṇo magadhamahāmattoti** ettha **vassakāro**ti tassa brāhmaṇassa nāmaṃ. Mahatiyā issariyamattāya samannāgato mahāmatto. **Issariyamattāyāti** ca issariyappamāṇenāti attho, issariyena ceva vittūpakaraṇena cāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo, upabhogūpakaraṇānipi hi loke “mattā”ti vuccanti. Magadharañño, magadharaṭṭhe vā mahāmattoti **magadhamahāmatto**. Tudisaññito gāmo nivāso etassāti **todeyyo**. Tenevāha “**tudigāmavāsikassā**”ti. Tudigāmavāsītā cassa tattha adhipatibhāvenāti daṭṭhabbā. So hi taṃ gāmaṃ soṇadaṇḍo viya, campam kūṭadanto viya, khāṇumataṃ adhipatibhāvena ajjhāvasati. **Mahaddhano hoti** pañcacattālīsakoṭivibhavo. **Parisatīti** parisāyaṃ, janasamūheti attho. Tenāha “**sannipatitāya parisāyā**”ti. **Abhippasannoti** ettha abhikkamanattho **abhi-saddoti** āha “**atikkamma pasanno**”ti, pasādaniyaṃ ṭhānaṃ atikkamitvā appasādaniyaṭṭhāne pasannoti adhippāyo. Taṃ taṃ kiccaṃ atthaṃ passatīti atthadasā, alaṃ samatthā paṭibalā atthadasā alamatthadasā, alamatthadase atisayantīti **alamatthadasatarā**. Tenāha “**atthe passituṃ samatthā**”ti-ādi. **Neva sappurisaṃ na asappurisaṃ jānāti** sappurisadhammānaṃ asappurisadhammānaṃca (2.0360) yāthāvato ajānanato. Sesamettha uttānameva.

Vassakārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Upakasuttavaṇṇanā

188. Aṭṭhame nibbattivasena nirayaṃ arahati, nirayasamvattaniyena vā kammunā niraye niyuttoti **nerayiko**. Avīcimhi uppajjitvā tattha āyukappasaññitaṃ antarakappaṃ tiṭṭhatīti **kappatṭho**. Nirayūpapattiṃ pariharaṇavasena tikicchituṃ asakkuṇeyyoti **atekiccho**. **Apariyādinnāvāti** aparikkhīṇāyeva. Sace hi eko bhikkhu kāyānupassanaṃ pucchati, añño vedanānupassanaṃ ...pe... cittānupassanaṃ. “Iminā puṭṭhe ahaṃ pucchāmī”ti eko ekaṃ na oloketi, evaṃ santepi tesaṃ vāro paññāyati eva, buddhānaṃ pana vāro na paññāyati. Vidatthicatoraṅgulaṃ chāyaṃ atikkamanato puretaraṃyeva bhagavā cuddasavidhena kāyānupassanaṃ, nava-vidhena vedanānupassanaṃ, soḷasavidhena cittānupassanaṃ, pañcavidhena dhammānupassanaṃ katheti. Tiṭṭhantu vā evaṃ cattāro. Sace hi aññe cattāro sammappadhānesu, aññe iddhipādesu, aññe pañcindriyesu, aññe pañcabalesu, aññe sattabojjhaṅgesu, aññe aṭṭhamaggaṅgesu pañhe puccheyyūṃ, tampi bhagavā katheyya. Tiṭṭhantu vā ete aṭṭha. Sace aññe sattatiṃsa janā bodhipakkhiyesu pañhe puccheyyūṃ, tampi bhagavā tāvadeva katheyya. Kasmā? Yāvata hi lokiyamahājane ekaṃ padaṃ kathente tāva ānandatthero aṭṭha padāni katheti. Ānandatthere pana ekaṃ padaṃ kathenteyeva bhagavā soḷasa padāni katheti. Kasmā? Bhagavato hi jivhā mudu, dantāvaraṇaṃ suphusitaṃ, vacanaṃ agaḷitaṃ,

bhavaṅgaparivāso lahuko. Tena vuttaṃ- “**apariyādināvassa tathāgatassa dhammadesanā, apariyādinnaṃ dhammapadabyañjanan**” ti.

Tattha **dhammadesanā**ti tantitṭhapanā. **Dhammapadabyañjananti** ettha **dhammoti** pāḷi. Pajjati attho etenāti **padam**. Vākyañca padeneva saṅgahitaṃ. Atthaṃ byañjetīti **byañjanam**, akkharam. Tañhi padavākyaṃ paricchijjamānaṃ taṃ taṃ atthaṃ byañjeti pakāseti. Etena aparāparehi padabyañjanehi sucirampi kālaṃ kathentassa (2.0361) tathāgatassa na kadāci tesam pariyaḍānaṃ atthīti dasseti. **Guṇadhamṣīti** guṇadhamṣanasīlo. **Pagabbo**ti vācāpāgabbīyena samannāgato.

Upakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sacchikaraṇīyasuttavaṇṇanā

189. Navame **nāmakāyenā**ti sahaḷātanāmakāyena. Sesamettha uttānameva.

Sacchikaraṇīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Uposathasuttavaṇṇanā

190. Dasame **tuṅhībhūtaṃ tuṅhībhūtanti** āmeditavacanaṃ byāpanicchāvasena vuttanti āha “**yato yato anuviloketi**” ti. **Anuviloketvā**ti ettha **anu**-saddopi byāpanicchāvacanamevāti anu anu viloketvāti attho, pañcapasādappaṭimaṇḍitāni akkhīni ummīletvā tato tato viloketvāti vuttaṃ hoti. **Alanti** yuttaṃ, opāyikanti attho “**alameva nibbinditun**” ti-ādīsu (dī. ni. 2.272; saṃ. ni. 2.124-126) viya. Puṭabandhanena pariharitvā asitabbaṃ **puṭosam** sambalaṃ a-kārassa o-kāraṃ katvā. Tenāha “**pātheyyan**” ti. Sesamettha suviññeyyameva.

Uposathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Brāhmaṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(20) 5. mahāvaggo

1. Sotānugatasuttavaṇṇanā

191. Pañcamassa paṭhame **sotānugatānanti** pasādasotaṃ anugantvā gatānaṃ, paguṇānaṃ vācugatānanti attho. Evaṃbhūtā ca pasādasotaṃ odahitvā (2.0362)

ñāṇasotena suṭṭhu vavatthapitā nāma hontīti āha “**pasādasotan**” ti-ādi. Ekaccassa hi uggahitapubbavacanamaṃ taṃ taṃ paguṇamaṃ niccharitaṃ suṭṭhu vavatthapitaṃ na hoti. “Asukaṃ suttaṃ vā jātaṃ vā kathehi” ti vutte “sajjhāyitvā saṃsanditvā samanuggāhitvā jānissāmi” ti vadanti. Ekaccassa taṃ taṃ paguṇamaṃ bhavaṅgasotasadisamaṃ hoti “asukaṃ suttaṃ vā jātaṃ vā kathehi” ti vutte uddharitvā tameva katheti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “**ñāṇasotena vavatthapitānan**” ti. Itthiliṅgādīni tīṇi **liṅgāni**. Nāmādīni cattāri **padāni**. Paṭhamādayo satta **vibhattiyo**.

Vaḷaṅḅetīti pāḷiṃ anusandhiṃ pubbāparavasena vācuggataṃ karonto dhāreti. **Vacasā paricitāti** suddasakavaggadasakapaṇṇāsadasakavasena vācāya sajjhāyitā, “dasasuttāni gatāni, dasavaggāni gatāni” ti-ādinā sallakkhetvā vācāya sajjhāyitāti attho. Vaggādivasena hi idha vacasā paricayo adhippeto, na pana suttekadesassa suddamattassa vacasā paricayo. Manasā anu anu pekkhitā bhāgasō nijjhāyitā viditā **manusānupekkhitā**. Yassa vācāya sajjhāyitaṃ buddhavacanamaṃ manasā cintentassa tattha tattha pākaṃ hoti, mahādīpaṃ jāletvā ṭhitassa rūpa-gataṃ viya vibhūtaṃ hutvā paññāyati. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Suppaṭividdhāti** nijjaṃ niggumbaṃ katvā suṭṭhu yāthāvato paṭividdhā. Sesamettha suvi-ññeyameva.

Sotānugatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ṭhānasuttavaṇṇanā

192. Dutiye **saṃvāsenāti** saḥavāsenā. **Sīlaṃ veditabbanti** “ayaṃ susīlo vā dussīlo vā” ti saḥa vasantena upasaṅkamantena jānitabbo. **Taṅca kho dīghena addhunā, na ittaranti** taṅca sīlaṃ dīghena kālena veditabbaṃ, na ittarena. Dvīhatīhañhi saṃyatākāro ca saṃvutindriyākāro ca na sakkā dassetuṃ. **Manasi karotāti** tampi “sīlamassa pariggahessāmi” ti manasikarontena paccavekkhanteneva sakkā jānituṃ, na ittarena. **Paññavatāti** tampi sappaññeneva paṇḍitena. Bālo hi manasikarontopi jānituṃ na sakkoti.

Saṃvohārenāti (2.0363) aparāparaṃ kathanena.

“Yo hi koci manussesu, vohāraṃ upajīvati;

evaṃ vāseṭṭha jānāhi, vāṇijo so na brāhmaṇo” ti. (ma. ni. 2.457; su. ni. 619)-
Ettha hi byavahāro nāma. “Cattāro ariyavohārā, cattāro anariyavohārā” ti (dī. ni. 3. 313) ettha cetanā. “Saṅkhā samaññā paññatti vohāro” ti (dha. sa. 1313-1315; mahāni. 73) ettha paññatti. “Vohāramattena so vohareyyā” ti (saṃ. ni. 1.25) ettha kathāvohāro. Idhāpi esova adhippeto. Ekaccassa hi sammukhākathā parammukhākathāya na sameti parammukhākathā sammukhākathāya. Tathā purimakathā pacchimakathāya, pacchimakathā ca purimakathāya. So kathaneneva sakkā jānituṃ “asuci eso puggalo” ti. Sucisīlassa pana purimaṃ pacchimana, pacchimañca purimena sameti. Sammukhākathitaṃ parammukhākathitena sameti, parammukhākathitañca sammukhākathitena, tasmā kathanena sakkā sucibhāvo jāni-

tunti pakāsentō evamāha.

Thāmoti ñāṇathāmo. Yassa hi ñāṇathāmo natthi, so uppannesu upaddavesu gahetabbam gahaṇam kattabbam kiccaṃ apassanto advārakagharam pavitṭho viya carati. Tenāha “**āpadāsu, bhikkhave,**

thāmo veditabbo” ti.

Sākacchāyāti saṃkathāya. Duppaññassa hi kathā udake geṇḍu viya uppilavati. Pañnavato kathentassa paṭibhānaṃ anantaṃ hoti. Udakavipphanditeneva hi maccho khuddako vā mahanto vāti ñāyati.

Ñātivināsoti corarogabhayādīhi ñātīnaṃ vināso. Bhogānaṃ byasanaṃ **bhogabyasanaṃ**, rājacorādivasena bhogavināsoti attho. Tenāha “**dutiyapadepi eseva nayo**”-ti. **Pañhumaggoti** pañhagavesanaṃ, ñātuṃ icchitassa atthassa vīmaṃsananti attho. **Atappakanti** atittikaraṭṭhena atappakaṃ sādurasabhojanaṃ viya. **Saṇhanti** sukhumasabhāvaṃ.

Ṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Bhaddiyasuttavaṇṇanā

193. Tatiye (2.0364) karaṇassa uttaraṃ kiriyaṃ karaṇuttariyaṃ, taṃ lakkhaṇaṃ etassāti **karaṇuttariyalakkaṇo**. Sesamaṃ suviññeyyameva.

Bhaddiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sāmugiyasuttavaṇṇanā

194. Catutthe puggalassa pārisuddhiyā padhānabhūtāni vā aṅgāni **pārisuddhipadhāniyaṅgāni**. Sesamettha suviññeyyameva.

Sāmugiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vappasuttavaṇṇanā

195. Pañcame **pihitattāti** akusalassa pavesanadvāraṃ pidahitvā ṭhitattā. Kāyena saṃvaritabbañhi apihitena dvārena pavattanakaṃ pāpadhammaṃ saṃvaritvā ṭhito **kāyena saṃvuto nāma**. **Khayavirāgenāti** accantakhayasankhātena virājanena, anuppādanīrodhenāti attho. Kiṃ vijjā pubbe uppannāti? Ubhayametaṃ na vattabbaṃ. Pahānābhisamayabhāvanābhisamayānaṃ abhinnakālattā padīpujjanena andhakāraṃ viya vijjuppādena avijjā niruddhāva hoti, vattabbaṃ vā hetuphalattamupacāravasena. Yathā hi padīpujjanahetuko andhakāravigamo, evaṃ vijjuppādahetuko avijjānīrodho. Hetuphaladhammā ca samānakālāpi pubbāparakālā viya voharīyanti yathā “cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuvīññāṇaṃ”-ti (ma. ni. 1.400; 3.421, 425, 426; saṃ. ni. 2.43-44; 2.4.60; kathā. 465, 467) pacca-yādānuppajjanakiriyā. Cittassa kāyassa ca vihananato **vighāto**, dukkhaṃ. Parida-

hanato pariḷāho.

Niccavihārāti sabbadā pavattanakavīhārā. Ṭhapetvā hi samāpattivelam bhavaṅgavelaṅca khīṇāsavā iminā chaḷaṅgupekkhāvīhārena sabbakālam viharanti. **Cakkhunā rūpaṃ disvā**ti cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvā. Cakkhunā rūpaṃ disvāti (2.0365) hi nissayavohārena vuttaṃ. Sasambhārakathā hesā yathā “dhanunā vijjhatī”ti, tasmā nissayasīsenā nissitassa gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Rāgavasena na somanassajāto hotīti** gehasitapemavasēnapi javanakkhaṇe somanassajāto na hoti maggena samucchinnatā, **na domanassajāto** pasādaññathattavasēnapi. **Upekkhako majjhato hutvā viharatīti** asamapekkhanena mohaṃ anuppādentō ñāṇupekkhāvasēneva upekkhako viharati majjhato. Khīṇāsavo hi iṭṭhepi anīṭṭhepi majjhatepi ārammaṇe yo asamapekkhanena samasamā ayonisogahaṇe akhīṇāsavānaṃ moho uppajjati, taṃ anuppādentō maggeneva tassa samuggātītattā ñāṇupekkhāvasēneva upekkhako viharati, ayañcassa paṭipatti sativēpullapattiyā paññāvēpullapattiyā cāti vuttaṃ “**satisampajaññapariggahitāyā**”ti.

Ettha ca “chasa dvāresu upekkhako viharatīti”imīnā chaḷaṅgupekkhā kathitā. “Sampajāno”ti vacanato pana cattāri ñāṇasampayuttacittāni labbhanti tehi vinā sampajānatāya asambhavato. “Satatavīhārā”ti vacanato aṭṭhapi mahākīriyacittāni labbhanti ñāṇuppattipaccayarahitakālepi pavattijotanato. “Arajjanto adussanto”ti vacanato hasituppādavoṭṭhabbanehi saddhiṃ dasa cittāni labbhanti. Arajjanāduṣṣanavasēna pavatti hi tesampi sādharāṇatī. Nanu cettha “upekkhako viharatīti”chaḷaṅgupekkhāvasēna imesaṃ satatavīhārānaṃ āgatattā somanassaṃ kathaṃ labbhatīti? Āsevanatoti. Kiñcāpi hi khīṇāsavo iṭṭhānīṭṭhepi ārammaṇe majjhate viya bahulaṃ upekkhako viharati attano parisuddhappakatibhāvāvījahanato, kadāci pana tathā cetobhisāṅkhārābhāve yaṃ taṃ sabhāvato iṭṭhaṃ ārammaṇaṃ, tassa yāthāvato sabhāvaggahaṇavasēnapi arahato cittaṃ somanassasahagataṃ hutvā pavattateva, tañca kho pubbāsevanavasēna.

Kāyoti (saṃ. ni. ṭī. 2.2.51) pañcadvārakāyo, so anto avasānaṃ etissāti kāyantikā, taṃ **kāyantikaṃ**. Tenāha- “**yāva pañcadvārakāyo pavattati, tāva pavattan**”ti. **Jīvantikanti** etthāpi eṣeva nayo. **Pacchā uppajjitvā**ti etasmiṃ atabhāve manodvārikavedanāto pacchā uppajjitvā tato paṭhamaṃ (2.0366) nirujjhati, tato eva atthasiddhamatthaṃ sarūpeṇeva dassetuṃ “**manodvārikavedanā paṭhamaṃ uppajjitvā pacchā nirujjhati**”ti vuttaṃ. Idāni tameva saṅkhepena vuttaṃ vivarituṃ “**sā hī**”ti-ādimāha. Yāva tettiṃsavassāni paṭhamavayo. **Paññāsavassakāletī** paṭhamavayato yāva paññāsavassakālā, tāva. **Ṭhitā hotīti** vaḍḍhihāniyo anupagantvā samarūpeṇeva ṭhitā hoti. **Mandā**ti mudukā atikhīṇā. **Tadā**ti asītinavutivassakāle **vadante**pi tathāciraparicitepīti adhippāyo. **Bhaggā**ti tejobhaggena bhaggā dubbaṇṇā. **Hadaya-koṭṭimye**vāti cakkhādivatthūsu appavattitvā tesamā ādi-antakoṭṭibhūtaṃ hadayavattitthumyeva. **Tāvā**ti yāva vedanā vattati, tāva.

Vāpiyāti mahātaḷākena. **Pañca-udakamaggasampannanti** pañcahi udakassa pavisananikkhamanamaḡgehi yuttaṃ. **Tato tato vissandamānaṃ** sabbaso puṇṇatā. **Paṭhamaṃ deve vassanteti**-ādi upamāsaṃsandanaṃ. **Imaṃ vedanaṃ sandhāyā**ti imaṃ yathāvuttaṃ pariyoṣānappattaṃ manodvārikavedanaṃ

sandhāya.

Kāyassa bhedāti attabhāvassa vināsanato. **Parato agantvāti** paralokavasena agantvā. Vedanānaṃ sītibhāvo nāma saṅkhāradarathapariḷāhābhāvo. So panāyaṃ sabbaso appavattivasenevāti āha “**appavattanadhammāni bhavissanti**” ti.

Attabhāvaṃ nāsetukāmassa daḷhaṃ uppannaṃ saṃvegañāṇaṃ sandhāyāha “**kudālo viya paññā**” ti. Tato nibbattitajjhānasamādhiṃ sandhāya “**piṭakaṃ viya samādhi**” ti. Tannissāya pavattetabbavipassanārambhañāṇaṃ sandhāya “**khanitti viya vipassanā**” ti ca vuttaṃ. Sesamettha uttānameva.

Vappasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sāḷhasuttavaṇṇanā

196. Chaṭṭhe kāyadaḷhibahulataṃ tapatīti tapo, attakilamathānuyogavasena pavattaṃ vīriyaṃ. Tena kāyadaḷhibahulatānimittassa pāpassa jigucchanaṃ virajjanaṃ **tapojigucchāti** āha “**dukkarakārikasaṅkhātenā**” ti-ādi. **Tapojigucchavādāti**-ādīsu tapojigucchaṃ vadanti, manasāpi tameva sārato (2.0367) gahetvā vicaranti, kāyenapi tameva allīnā nānappakāraṃ attakilamathānuyogamanuyuttā viharantīti attho. **Aparisuddhakāyasamācārā** Ti aparisuddhena pāṇātipātādīnā kāyasamācārena samannāgatā. **Aparisuddhavadācīsamācārā** Ti aparisuddhena musāvādādīnā vadācīsamācārena samannāgatā. **Aparisuddhamanosamācārā** Ti aparisuddhena abhijjhādīnā manosamācārena samannāgatā. Kāmaṃ akusalakāyasamācāravadācīsamācārappavattikālepi abhijjhādayo pavattantiyeva, tadā pana te cetanāpakkhikā vā abbohārikā vāti, manosamācāravāre eva abhijjhādivasena yojanā katā. Atha vā dvārantare pavattānaṃ pāṇātipātādīnaṃ vadācīsamācārādibhāvābhāvo viya dvārantare pavattānampi abhijjhādīnaṃ kāyasamācārādibhāvo asiddho, manosamācārābhāvo eva pana siddhoti katvā manosamācāravāre eva abhijjhādayo uddhaṭṭā. Tathā hi vuttaṃ-

“Dvāre caranti kammāni, na dvārā dvāracārino;

tasmā dvārehi kammāni, aññamaññaṃ vavatthitā” ti. (dha. sa. aṭṭha. 1 kāmāvacarakusaladvāarakathā);

Aparisuddhājīvāti aparisuddhena vejjakammadūtakammavaḍḍhiyogādīnā ekavīsati-anesanābhedenā ājīvena samannāgatā. Idañca sāsane pabbajitānaṃyeva vasena vuttaṃ, “yepi te samaṇabrāhmaṇā” ti pana vacanato bāhirakavasena gahaṭṭhavasena ca yojanā veditabbā. Gahaṭṭhānampi hi jātidhammakuladhammadesadhammavilomanavasena aññathāpi micchājīvo labbhateva.

Ñānadassanāyāti ettha **ñānadassananti** maggañāṇampi vuccati phalañāṇampi sabbaññutaññāṇampi paccavekkhaṇañāṇampi vipassanāñāṇampi. “Kiṃ nu kho, āvuso, ñānadassanavisuddhatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussati” ti (ma. ni. 1. 257) hi ettha maggañāṇaṃ “ñānadassanan” ti vuttaṃ. “Ayamañño uttarimanussa-

dhammo alamariyaññāḍadassanaviseso adhigato phāsuvihāro”ti (ma. ni. 1.328) ettha phalaññāḍaḡ. “Bhagavatopi kho ññāḍaḡ udapādi sattāhakālakato āḷāro kālāmo”ti (mahāva. 10) ettha sabbaññutaññāḍaḡ. “Ññāḍaḡ pana me dassanaḡ udapādi, akuppā me vimutti, ayamantimā jāti”ti (saḡ. ni. 5.1081; mahāva. 16; paḷi. ma. 2.30) ettha paccavekkhaḡaḡaḡ. “Ññāḍadassanāya cittaḡ abhinīharatī”ti (dī. ni. 1.234-235) ettha vipassanāññāḍaḡ. Idha pana ññāḍadassanāyāti (2.0368) maggaññāḍaḡ “ññāḍadassanaḡ”ti vuttaḡ. Tenāha “**maggaññāḍasaḡkhātāya dassanāyā**”ti. **Avirādhitaḡ vijjhatīti avirādhitaḡ katvā vijjhati.** Sesamettha suviññeyyameva.

Sāḷhasuttavaḡḡanā niḷḷhitā.

7. Mallikādevīsuttavaḡḡanā

197. Sattame **appesakkhāti** appānubhāvā. Sā pana appesakkhatā ādhipateyya-sampattiyā parivārasampattiyā ca abhāvena pākaḷā hoti. Tattha parivārasampattiyā abhāvaḡ dassento “**appaparivārā**”ti āha. **Issarāti** ādhipateyyasaḡvattanakammabalena īsanasilā. Sā panassā issaratā vibhavasampattipaccayā pākaḷā jātāti aḍḍhatāpariyāyabhāvena vadanto “**aḍḍhāti issarā**”ti āha. Mahantaḡ dhaname-tissā bhūmigatañceva vaḷaḡḡanakaḡcāti **mahaddhanaḡ**. Idha pana vaḷaḡḡanake-veva dhanena mahaddhanataḡ dassento “**vaḷaḡḡanakadhanena mahaddhanaḡ**”ti āha. Īsatīti īsā, abhibhūti attho. Mahatī īsā mahesā, suppatiḷḷhitamahesatāya pana parehi mahesoti akkhātābbatāya **mahesakkhā**. Yasmā pana so mahesakkhābhāvo ādhipateyyaparivārasampattiyā viññāyati, tasmā “**mahāparivārā**”ti vuttaḡ. Saḡḷhānapāripūriyā adhikaḡ rūpamassāti **abhirūpā**. **Saḡḷhānapāripūriyāti** ca hatthapādādisarīravayavānaḡ susaḡḷhitatāyāti attho. Avayavapāripūriyā hi samudāyapāripūrisiddhi. **Rūpanti** ca sarīraḡ “rūpavanteva saḡkhyamaḡ gacchatī”ti-ādīsu viya. **Dassanayuttāti** surūpabhāvena passitābbayuttā, dissamānā cakkhūni piyāyati aḡḡakiccavikkhepaḡ hitvāpi daḷḷhabbāti vuttaḡ hoti. Dissamānāva somanassavasena cittaḡ pasādetīti **pāsādikā**. Tenāha “**dassanena pāsādikā**”ti. Pokkharatāti vuccati sundarabhāvo, vaḡḡassa pokkharatā **vaḡḡapokkharatā**, tāya vaḡḡasampattiyāti attho. Porāḡā pana **pokkharanti** sarīraḡ vadanti, **vaḡḡamaḡ** vaḡḡameva. Tesamaḡ matena vaḡḡaḡca pokkharāḡca vaḡḡapokkharāni, tesamaḡ bhāvo

vaṇṇapokkharatā (2.0369). Iti **paramāya vaṇṇapokkharatāyā**ti uttamaparisu-
ddhena vaṇṇena ceva sarīrasaṅṭhānasampattiyā cāti attho daṭṭhabbo. Tenevāha
“**vaṇṇena ceva sarīrasaṅṭhānena cā**”ti. Tattha **vaṇṇenā**ti vaṇṇadhātuyā. Sarīraṃ
nāma sannivesavisitṭho karacaraṇagīvāsīsādi-avayavasamudāyo, so ca saṅṭhāna-
mukhena gayhatīti āha “**sarīrasaṅṭhānenā**”ti.

Abhisajjatiti kujjhanavaseneva kuṭilakaṅṭako viya tasmim̐ tasmim̐ samuṭṭhāne
makaradanto viya lagati. Yañhi kodhassa uppattiṭṭhānabhūte ārammaṇe upanā-
hassa paccayabhūtaṃ kujjhanavasena abhisajjanaṃ, taṃ idhādhippetamaṃ, na
lubbanavasena. **Kuppatī**ti-ādīsu pubbuppatti **kopo**, tato balavataro **byāpādo**
laddhāsevanatāya cittassa byāpajjanato. Sātisayaṃ laddhāsevanatāya tato byāpā-
datopi balavatarā paccatthikabhāvena thāmappatti **patitthiyanā**. **Annaṃ pānanti**-ā-
dīsu adiyato **annaṃ**, khādaniyaṃ bhojaniyañca. Pātabyato **pānaṃ**, yaṃkiñci
pānaṃ. Vasitabbato acchādetabbato **vatthaṃ**, nivāsanapāvuraṇaṃ. Yanti tenāti
yānaṃ, chattupāhanavayhasivikādi yaṃkiñci gamanapaccayaṃ. Chattampi hi
vassātapadukkhanivāraṇena maggagamanasādhananti katvā “**yānan**”ti vuccati.
Mālanti yaṃkiñci sumanamālādipupphaṃ. **Gandhanti** yaṃkiñci candanādivile-
panaṃ.

Mallikādevīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Attantapasuttavaṇṇanā

198. Aṭṭhame āhito ahaṃmāno etthāti attā, attabhāvo. Idha pana yo paro na
hoti, so attā, taṃ **attānaṃ**. **Paranti** attato aññaṃ. **Diṭṭheti** paccakkhabhūte.
Dhammeti upādānakkhandhadhamme. Tattha hi attā bhavati, attasaññādiṭṭhi
bhavatīti attabhāvasamaññā. Tenāha “**diṭṭheva dhammeti imasmim̐yeva attabhā-
ve**”ti. **Chātaṃ vuccati taṅhā** jighacchāhetutāya. **Anto tāpanakilesānanti** attano
santāne darathapariḷāhajanena santāpanakilesānaṃ.

Paresaṃ (2.0370) hananaghātanādinā rodāpanato **luddo**. Tathā vighātakabhā-
vena kāyacittānaṃ vidālanato **dāruṇo**. Thaddhahadayo **kakkaḷo**. Bandhanāgāre
niyutto **bandhanāgāriko**.

Khattiyābhisekenāti khattiyānaṃ kātappa-abhisekena. **Santhāgāranti** santhāra-
vasena kataṃ agāraṃ yaññāgāraṃ. **Sappitelenāti** sappimissena telena. Yamaka-
snehena hi esā tadā kāyaṃ abbhañjati. Vacchabhāvaṃ taritvā ṭhito **vacchataro**.
Parikkhepakaraṇatthāyāti navamālāhi saddhim̐ dabbhehi vediyā parikkhipana-
tthāya. **Yaññabhūmiyanti** avasesayaññaṭṭhāne.

Dūrasamussāritamānasseva sāsane sammāpaṭipatti sambhavati, na mānajāti-
kassāti āha “**nihatamānattā**”ti. **Ussannattāti** bahubhāvato. Bhogārogyādivatthukā
madā suppahiyā honti nimittassa avaṭṭhānato, na tathā kulavijjāmadāti khattiyabrā-
hmaṇakulānaṃ pabbajitānampi jātivijjā nissāya mānajappanaṃ duppajahanti āha
“**yebhuyyena hi ...pe... mānaṃ karontī**”ti. **Vijātītāyāti** nihīnajātītāya. **Patitṭhātuṃ na**

sakkontīti suvisuddham katvā sīlam rakkhitum na sakkonti. Sīlavasena hi sāsane patitthahanti. **Patitthātunti** vā saccappaṭivedhena lokuttarāya patitthāya patitthātum. Yebhuyyena hi upanissayasampannā sujātāyeva honti, na dujjātā.

Parisuddhanti rāgādīnaṃ accantameva pahānadīpanato nirupakkilesatāya sabbaso visuddham. **Saddham paṭilabhatīti** pothujjanikasaddhāvasena saddahati. Viññujātikānañhi dhammasampattiggahaṇapubbikā saddhāsiddhi dhammappamā-ṇadhammappasannabhāvato. **Jāyampatikā**ti gharāṇipatikā. Kāmaṃ “jāyampatikā”-ti vutte gharasāmikagharasāminivasena dvinnamyeva gahaṇaṃ viññāyati, yassa pana purisassa anakā pajāpatiyo honti, tattha kiṃ vattabbanti ekāyapi samvāso sambādhoti dassanattaṃ “**dve**”ti vuttaṃ. Rāgādīnā sakiñcanaṭṭhena, khattavattthu-ādīnā sapaḷibodhatṭhena rāgarajādīnaṃ āgamanapathatāpi uppajjanaṭṭhā-natā evāti dvepi vaṇṇanā ekatthā, byañjanameva nānaṃ. **Alagganaṭṭhenā**ti asajjanaṭṭhena appaṭibaddhabhāvena. Evaṃ akusalakusalappavattīnaṃ ṭhānabhāvena gharāvāsapabbajānaṃ sambādhabbhokāsataṃ dassetvā idāni (2.0371) kusala-ppavattiyāyeva aṭṭhānaṭṭhānabhāvena tesam taṃ dassetum “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ.

Saṅkhepakathāti viṣum viṣum paduddhāraṃ akatvā saṅkhepato atthavaṇṇanā. **Ekampi divasanti** ekadivasamattampi. **Akhaṇḍaṃ katvā**ti dukkaṭamattassapi anā-pajjanena akhaṇḍitaṃ katvā. **Kilesamalena amalinanti** taṇhāsamaṅkilesādivasena asaṃkiliṭṭhaṃ katvā. **Paridahitvā**ti nivāsetvā ceva pārupitvā ca. Agāravāso agāraṃ uttarapadalopena, tassa vaḍḍhi-āvahaṃ **agārassa hitaṃ**.

Bhogakkhandhoti bhogarāsi bhogasamudāyo. **Ābandhanaṭṭhenā**ti putto nattā-ti-ādīnā pemavasena sapaṛicchedavasena bandhanaṭṭhena. Amhākameteti ñāyanti **ñāti**, pitāmahapituputtādivasena parivattanaṭṭhena **parivaṭṭo**. Sāmaññavācīpi sikkhā-saddo ājīvasaddasannidhānato uparivuccamānavisesāpekkhāya ca visesa-niviṭṭhova hotīti vuttaṃ “**yā bhikkhūnaṃ adhisīlasaṅkhātā sikkhā**”ti. Sikkhitabbaṭṭhena **sikkhā**, saha ājīvanti etthāti **sājīvo**. **Sikkhanabhāvenā**ti sikkhāya sājīve ca sikkhanabhāvena. **Sikkhaṃ paripūrentoti** sīlasaṃvaram paripūrento. **Sājīvañca avītikkamantoti** “nāmakāyo, padakāyo, niruttikāyo, byañjanakāyo”ti (pārā. aṭṭha. 1. 39) vuttaṃ sikkhāpadaṃ bhagavato ca vacanaṃ avītikkamanto hutvāti attho. Idameva ca “sikkhanan”ti vuttaṃ, tattha sājīvānaṃ avītikamo sikkhāpāripūriyā paccayo. Tato hi yāva maggā sikkhāpāripūri hotīti.

Anuppadātāti anubalappadātā, anuvattanavasena vā padātā. Kassa pana anuvattanaṃ padānañcāti? “Sahitānan”ti vuttattā sandhānassāti viññāyati. Tenāha “**sandhānānuppadātā**”ti. Yasmā pana anuvattanavasena sandhānassa padānaṃ ādhānaṃ ārakkhanaṃ vā daḷhakaṇaṃ hoti, tena vuttaṃ “**dve jane samagge disvā**”ti-ādi. Āramanti etthāti **ārāmo**, ramitabbaṭṭhānaṃ. Yasmā pana ā-kārena vināpi ayamatto labbhati, tasmā vuttaṃ “**samaggarāmotipi pāli, ayamevattho**”ti.

Etthāti (2.0372)-

“Nelaṅgo setapacchādo, ekāro vattatī ratho;

anīghaṃ passa āyantaṃ, chinnasotaṃ abandhanan”ti. (saṃ. ni. 4.347; udā. 65; peṭako. 25)-

Imissā gāthāya. Sīlañhettha nelaṅganti vuttaṃ. Tenevāha- “citto gahapati, nela-

nganti kho, bhante, silānametaṃ adhivacanan”ti (saṃ. ni. 4.347). **Sukumārāti** appharusatāya mudukā. **Purassa esāti** ettha **pura**-saddo tannivāsivācako daṭṭhabbo- “gāmo āgato”ti-ādīsu viya. Tenevāha “**nagaravāsīnan**”ti. Manaṃ appāyati vaḍḍhetīti **manāpo**. Tena vuttaṃ “**cittavuḍḍhikarā**”ti.

Kālavādīti-ādi samphappalāpā paṭiviratassa paṭipattidassanaṃ. Atthasaṃhitāpi hi vācā ayuttakālappayogena atthāvahā na siyāti anattaviññāpanavācaṃ anulometi, tasmā samphappalāpaṃ pajahantena akālavādītā pariharitabbāti vuttaṃ “**kālavādī**”ti. Kālena vadantenapi ubhayānatthasādhanato abhūtaṃ parivajjeta- bbanti āha “**bhūtavādī**”ti. Bhūtañca vadantena yaṃ idhalokaparalokahitasampā- dakaṃ, tadeva vattabbanti dassetuṃ “**athavādī**”ti vuttaṃ. Atthaṃ vadantenapi lokiyadhammasannissitameva avatvā lokuttaradhammasannissitaṃ katvā vatta- bbanti dassanatthaṃ “**dhammavādī**”ti vuttaṃ. Yathā ca attho lokuttaradhammasa- nnissito hoti, taṃ dassetuṃ “**vinayavādī**”ti vuttaṃ. Pañcannañhi saṃvaravina- yānaṃ pañcannañca pahānavinayānaṃ vasena vuccamāno attho nibbānādhiga- manahetubhāvato lokuttaradhammasannissito hotīti. Evaṃ guṇavisesayuttova attho vuccamāno desanākosalle sati sobhati, kiccakaro ca hoti, na aññathāti dassetuṃ “**nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsītā**”ti vuttaṃ. Idāni taṃ desanākosallaṃ vibhāvetuṃ “**kālenā**”ti-ādimāha. Pucchādivasena hi otiṇṇavācāvattusmiṃ ekaṃ- sādibyākaraṇavibhāgaṃ sallakkhetvā ṭhapanāhetūdāharaṇasandassanādiṃ taṃtaṃkālānurūpaṃ vibhāventiyā parimitaparicchinnarūpāya vipulataragambhīro- dāraparamatthavitthārasaṅgāhikāya kathāya ñāṇabalānurūpaṃ pare yāthāvato dhamme paṭiṭṭhāpento “desanākusalo”ti vuccatīti evamettha atthayojanā vedi- tabbā.

Evaṃ (2.0373) paṭipāṭiyā satta mūlasikkhāpadāni vibhajitvā abhijjhādiṃpahānaṃ indriyasamvarajāgariyānuyogehi vibhāvetuṃ tampi nīharitvā ācārasīlasseva vibha- janavasena pāḷi pavattāti tadatthaṃ vivarituṃ “**bījagāmbhūtagāmasamārambhā**” - ti-ādi vuttaṃ. Tattha bījanaṃ gāmo samūho **bījagāmo**. Bhūtānaṃ jātānaṃ nibba- ttānaṃ rukkhagacchalatādīnaṃ samūho **bhūtagāmo**. Nanu ca rukkhādayo cittara- hitatāya na jīvā, cittarahitatā ca paripphandābhāvato chinne viruhanato visadisajā- tibhāvato catuyoni-apariyāpannato ca veditabbā, vuddhi pana pavāḷasilālavaṇā- nampi vijjatīti na tesam jīvabhāve kāraṇaṃ, visayaggahaṇaṃca nesam parikappa- nāmattaṃ supanaṃ viya ciñcādīnaṃ, tathā dohaḷādayo, atha kasmā bījagāmbhū- tagāmasamārambhā paṭivirati icchitāti? Samaṇasārubbato tannivāsisattānura- kkaṇato ca. Tenevāha- “jīvasaññino hi moghapurisa manussā rukkhasmin”ti-ādi (pāci. 89).

Mūlameva bījaṃ **mūlabījaṃ**, mūlaṃ bījaṃ etassātipi **mūlabījaṃ**. Sesesupi eseva nayo. **Phalubījanti** pabbabījaṃ. Paccayantarasamavāye sadisaphaluppattiyā vise- sakāraṇabhāvato viruhanasamatthe sārāphale niruḷho bīja-saddo tadatthasam- si- ddiyā mūlādīsipi kesuci pavattatīti mūlādito nivattanatthaṃ ekena bīja-saddena visesetvā vuttaṃ “**bījabījan**”ti “rūparūpaṃ, dukkhadukkhan”ti (saṃ. ni. 4.327) ca yathā. Kasmā panettha bījagāmbhūtagāmaṃ uddharitvā bījagāmo eva niddi- ṭṭhoti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, nanu avocumhā “mūlameva bījaṃ

mūlabijaṃ, mūlaṃ bijaṃ etassātipi mūlabījan”ti. Tattha purimena bijagāmo niddiṭṭho, dutiyena bhūtagāmo. Duvidhopesa mūlabijañca mūlabijañca mūlabījanti sāmaññaniddesena, ekasesanayena vā uddiṭṭhoti veditabbo. Tenevāha “**pañcavidhassā**”ti-ādi. **Nīlatiṇarukkhādikassāti** allatiṇassa ceva allarukkhādikassa ca. **Ādi**-saddena osadhigacchalatādīnaṃ saṅgaho.

Ekam bhattaṃ ekabhattaṃ, taṃ assa atthīti **ekabhattiko**. So pana rattibhojanepi siyāti tannivattanatthaṃ āha “**rattūparato**”ti. Evampi aparaṇhabhojīpi siyā ekabhattikoti tannivattanatthaṃ “**virato vikālabhojanā**”ti (2.0374) vuttaṃ. Aruṇuggamanato paṭṭhāya yāva majjhanhikā ayaṃ buddhādīnaṃ ariyānaṃ āciṇṇasamāciṇṇo bhojanassa kālo nāma, tadañño vikālo. Aṭṭhakathāyaṃ pana dutiyapadena rattibhojanassa paṭikkhittatā “atikkante majjhanhike yāva sūriyatthaṅgamanā bhojanaṃ vikālabhojanaṃ nāmā”ti vuttaṃ.

Dārumāsakoti ye vohāraṃ gacchantīti iti-saddena evampakāre dasseti. Aññehi gāhāpane upanikkhittasādiyane ca paṭiggahaṇattho labbhatīti “**neva taṃ uggaṇhāti, na uggahāpeti, na upanikkhittaṃ sādiyati**”ti vuttaṃ. Atha vā tividhaṃ paṭiggahaṇaṃ kāyena, vācāya, manasāti. Tattha kāyena paṭiggahaṇaṃ **uggaṇhanam**, vācāya paṭiggahaṇaṃ **uggahāpanam**, manasā paṭiggahaṇaṃ **sādiyananti** tividhampi paṭiggahaṇaṃ ekajjhaṃ gahetvā paṭiggahaṇāti vuttanti āha “**neva taṃ uggaṇhāti**”ti-ādi. Esa nayo **āmakadhaññapaṭiggahaṇāti**-ādīsupi.

Nivārādi-upadhaññassa sālī-ādimūladhaññantogadhattā vuttam **“sattavidhassā”** ti. “Anujānāmi, bhikkhave, pañca vasāni bhesajjāni acchavasam, macchavasam, susukāvasam, sūkaravasam, gadrabhavasam” ti (mahāva. 262) vuttattā idam **odissa anuññātam** nāma. Tassa pana “kāle paṭiggahitan” ti (mahāva. 262) vuttattā paṭiggahaṇam vaṭṭati sati paccayeti āha **“aññatra odissa anuññātā”** ti.

Sāruppena vañcanam **rūpakūṭam**, patirūpena vañcanāti attho. Aṅgena attano sarīrāvayavena vañcanam **aṅgakūṭam**. Gaṇhanavasena vañcanam **gahaṇakūṭam**. Paṭicchannam katvā vañcanam **paṭicchannakūṭam**. **Akkamatīti** nippīleti, pubba-bhāge akkamatīti sambandho. **Hadayanti** nāḷi-ādimānabhājanānam abbhantaram. Telādīnam nāḷi-ādīhi minanakāle ussāpitā sikhāyeva **sikhābhedo**, tassā hāpanam. **Kecīti** sārasamāsācariyā uttaravihāravāsino ca.

Vadhoti muṭṭhippahārasātālanādīhi hiṃsanam, viheṭhananti attho. Viheṭhanatthopi hi **vadha**-saddo dissati “attānam vadhivā vadhivā rodati” ti-ādīsu. Yathāhi apaṭiggahabhāvasāmaññe satipi pabbajitehi appaṭiggahitabbavatthuvisesabhāvasandassanattam itthikumāridāsīdāsādayo vibhāgena vuttā, evam parassaharaṇabhāvato adinnādānabhāvasāmaññe satipi (2.0375) tulākūṭādayo adinnādānavisesabhāvadassanattam vibhāgena vuttā. Na evam pāṇātipātapariyāyassa vadhasa puna gahaṇe payoṇam atthi, tattha sayamkāro, idha paramkāroti ca na sakkā vuttam “kāyavacippayogasamuṭṭhāpikā cetanā chappayogā” ti (dī. ni. ṭi. 1. 10) vacanato, tasmā yathāvutto evamettha attho yutto. Aṭṭhakathāyam pana “vadhoti māraṇam” ti vuttam. Tampi pothanameva sandhāyāti ca sakkā viññātam māraṇasaddassa vihiṃsanepi dissanato.

Cīvarapiṇḍapātānam yathākkamam kāyakucchipariharaṇamattajotanāyam avisesato aṭṭhanam parikkhārānam tappayoṇanātā sambhavatīti dassento **“te sabbe-pī”** ti-ādīmāha. **Etepīti** navaparikkhārikādayopi appicchā ca santuṭṭhā ca. Na hi tattakena mahicchatā asantuṭṭhitā hotīti.

Catūsu disāsu sukham viharati, tato eva sukhavihāraṭṭhānabhūtā catasso disāssa santīti **cātuddiso**. Tattha cāyam satte vā saṅkhāre vā bhayena nappaṭihaññatīti **appaṭigho**. Dvādasavidhassa santosassa vasena santussanato **santussamāno**. **Itarītenāti** uccāvacena parissayānam bāhirānam sīhabyagghādīnam, abbhantarānañca kāmacchandādīnam kāyacittūpaddavānam abhibhavanato **parissayānam sahitā**. Bandhanabhāvakarabhayābhāvena **acchambhi**. **Eko** asahāyo. Tato eva khaggamigasiṅgasadisatāya **khaggavisāṇakappo** careyyāti attho.

Chinnapakkho, asaṅjātapakkho vā sakuṇo gantum na sakkotīti pakkhi-saddena visesetvā sakuṇo pāḷiyam vuttoti āha **“pakkhayutto sakuṇo”** ti. Yassa sannidhikāraparibhogo kiñci ṭhapetabbam sāpekkhāṭhapanāñca natthi, tādiso ayam bhikkhūti dassento **“ayamettha saṅkhepattho”** ti-ādīmāha. Ariyanti apenti tato dosā, tehi vā ārakāti **ariyoti** āha **“ariyenāti niddosenā”** ti. **Ajjhattanti** attani. **Niddosasukhanti** nirāmisasukham kilesavajjarahitattā.

Yathāvutte sīlasamvare paṭiṭṭhitasseva indriyasamvaro icchitabbo tadadhiṭṭhānato tassa ca paripālakabhāvatoti vuttam **“so iminā ariyena (2.0376) sīlakkhandhena samannāgato bhikkhū”** ti. **Sesapadesūti** “na nimittaggāhī hoti” ti-ādīpadesu.

Ayaṃ panettha saṅkhepattho- **na nimittaggāhī**ti itthipurisanimittam vā subhanimittādikaṃ vā kilesavatthubhūtam nimittam na gaṇhāti, diṭṭhamattheyeva saṅṭhāti. **Nānubyañjanaggāhī**ti kilesānaṃ anu anu byañjanato pākaṭabhāvakaraṇato anubyañjanantiladdhavohāraṃ hatthapādasitahasitakathitavilokitādibhedam ākāraṃ na gaṇhāti. Yaṃ tattha bhūtam, tadeva gaṇhāti. **Yatvādhikaraṇamenanti-ādimhi** yaṃkāraṇā yassa cakkhundriyāsaṃvarassa hetu etaṃ puggalaṃ satikavāṭena cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ apihitacakkhudvāraṃ hutvā viharantaṃ ete abhijjhādayo dhammā anvassaveyyuṃ anuppabandheyyuṃ. **Tassa saṃvarāya paṭipajjati** tassa cakkhundriyassa satikavāṭena pidahanatthāya paṭipajjati. Evaṃ paṭipajjantoyeva ca “**rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati**” ti vuccati. **Sotena saddam sutvāti-ādīsupi** eseva nayo. Evamidam saṅkhepato rūpādīsu kilesānubandhanimittādiggāhaparivajjanalakkhaṇam indriyasaṃvaraṃ sīlam vedītabbam. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāsu** (visuddhi. mahāṭī. 1.13) vuttanayeneva vedītabbo. **Kilesehi anavasittasukhanti-ādīsu** rūpādīsu nimittādiggāhaparivajjanalakkhaṇattā indriyasaṃvarassa kilesehi anavasittasukhatā avikiṇṇasukhatā cassa vuttā.

Abhikkamaṃ **abhikkanto**, purato gamaṃ. Paṭikkamaṃ **paṭikkanto**, paccāgamaṃ. Tadubhayampi catūsu iriyāpathesu labbhati. Gamane tāva purato kāyaṃ abhiharanto abhikkamati nāma, paṭinivattento paṭikkamati nāma. Ṭhānepi ṭhitakova kāyaṃ purato oṇamanto abhikkamati nāma, pacchato apanāmento paṭikkamati nāma. Nisajjāyapi nisinnakova āsanassa purima-aṅgābhī mukho saṃsaranto abhikkamati nāma, pacchimaṃ aṅgappadesaṃ paccāsaṃsaranto paṭikkamati nāma. Nipajjāyapi eseva nayo.

Sāthakasampajaññanti-ādīsu samantato pakārehi, pakatṭham vā savisesaṃ jānātīti sampajāno, sampajānassa bhāvo sampajaññaṃ, tathāpavattaṃ ññaṃ. Dhammato vaḍḍhisāṅkhātena saha atthena vattatīti sāthakaṃ, abhikkantādisāthakassa sampajaññaṃ **sāthakasampajaññaṃ**. Sappāyassa attano upakārāvahassa sampajaññaṃ **sappāyasampajaññaṃ**. Abhikkamādīsu (2.0377) bhikkhācāragocare, aññatthāpi pavattesu avijahitakammaṭṭhānasaṅkhāte gocare sampajaññaṃ **gocarasampajaññaṃ**. Abhikkamādīsu asammuyhanameva sampajaññaṃ **asammohasampajaññaṃ**. Tattha (dī. ni. aṭṭha. 1.214; ma. ni. aṭṭha. 1.109) abhikkamanacitte uppanne cittavaseneva agantvā “kinnu me ettha gatena attho atthi natthi”ti atthānattham pariggahetvā atthapariggahaṇam **sāthakasampajaññaṃ**. Tattha ca **atthoti** cetiyadassanabodhidassanasaṅghadassanatheradassana-asubhadassanādivasena dhammato vaḍḍhi. Cetiyaṃ vā bodhiṃ vā disvāpi hi buddhārammaṇam, saṅghadassanena saṅghārammaṇam pītiṃ uppādetvā tadeva khayavayato sammāsanto arahattaṃ pāpuṇāti. There disvā tesam ovāde patiṭṭhāya asubham disvā tattha paṭhamajjhānaṃ uppādetvā tadeva khayavayato sammāsanto arahattaṃ pāpuṇāti, tasmā etesaṃ dassanaṃ “sāthakan”ti vuttam. Keci pana “āmisatopi vaḍḍhi atthoyeva taṃ nissāya brahmacariyānuggahāya paṭipannattā”ti vadanti.

Tasmiṃ pana gamane sappāyāsappāyaṃ pariggahetvā sappāyaparigga-

ṇhanam **sappāyasampajaññaṃ**. Seyyathidaṃ- cetiyadassanam tāva sāttham. Sace pana cetiyassa mahāpūjāya dasadvādasayojanantare parisā sannipatanti, attano vibhavanurūpaṃ itthiyopi purisāpi alaṅkatapaṭiyattā cittakammarūpakāni viya sañcaranti. Tatra cassa itṭhe ārammaṇe lobho, anitṭhe paṭigho, asamapekkhane moho uppajjati, kāyasamsaggāpattim vā āpajjati, jīvitabrahmacariyānaṃ vā antarāyo hoti. Evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ hoti, vuttappakāra-antarāyābhāve sappāyaṃ. Bodhidassanepi eseva nayo. Saṅghadassanampi sāttham. Sace pana antogāme mahāmaṇḍapaṃ kāretvā sabbarattim dhammassavanaṃ karontesu manussesu vuttappakāreneva janasannipāto ceva antarāyo ca hoti. Evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ, antarāyābhāve sappāyaṃ. Mahāparisāparivārānaṃ therānaṃ dassanepi eseva nayo. Asubhadassanampi sāttham maggaphalādhigamahetubhāvato. Dantakaṭṭhatthāya sāmaṇeraṃ gahetvā gatadaharabhi-kkhuno vatthupettha kathetabbaṃ. Evaṃ sātthampi panetaṃ purisassa mātugā-māsubhaṃ asappāyaṃ, mātugāmassa ca purisāsubhaṃ. Sabhāgameva sappāyanti evaṃ sappāyapariggaṇhanaṃ sappāyasampajaññaṃ nāma.

Evaṃ (2.0378) pariggahitasātthakasappāyassa pana aṭṭhatimsāya kammaṭṭhānesu attano cittaruciyaṃ kammaṭṭhānasaṅkhātaṃ gocaraṃ uggahetvā bhikkhācāragocare taṃ gahetvāva gamanaṃ **gocarasampajaññaṃ** nāma.

Abhikkamādīsu pana asammuyhanaṃ **asammohasampajaññaṃ**. Taṃ evaṃ veditabbaṃ- idha bhikkhu abhikkamanto vā paṭikkamanto vā yathā andhaputhujjanā abhikkamādīsu “attā abhikkamati, attanā abhikkamo nibbattito”ti vā, “ahaṃ abhikkamāmi, mayā abhikkamo nibbattito”ti vā sammuyhanti, tathā asammuyhanto “abhikkamāmi”ti citte uppajjamāne teneva cittena saddhim cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattim janayamānā uppajjati, iti cittakiriyavāyodhātuvipphārasena ayaṃ kāyasammato aṭṭhisāṅghāto abhikkamati, tassevaṃ abhikkamato ekekapaduddharaṇe pathavīdhātu, āpodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo. Tathā atiharaṇavītiharaṇesu. Vossajjane tejo-dhātu, vāyodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā balavatiyo. Tathā sannikkhepanasannirumbhanesu. Tattha uddharaṇe pavattā rūpārūpadhammā atiharaṇaṃ na pāpuṇanti, tathā atiharaṇe pavattā vītiharaṇaṃ, vītiharaṇe pavattā vossajjanaṃ, vossajjane pavattā sannikkhepanaṃ, sannikkhepane pavattā sannirumbhanaṃ na pāpuṇanti. Tattha tattheva pabbapabbaṃ sannisandhi odhi-odhi hutvā tattakapāle pakkhittatilaṃ viya paṭapaṭāyantā bhijjanti. Tattha ko eko abhikkamati, kassa vā ekassa abhikkamanaṃ? Paramatthato hi dhātūnaṃyeva gamanaṃ, dhātūnaṃ ṭhānaṃ, dhātūnaṃ nisajjanaṃ, dhātūnaṃ sayanaṃ. Tasmim tasmīhi koṭṭhāse saddhim rūpena-

“Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nirujjhati;

avīcimanusambandho, nadīsotova vattatī”ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.214; ma. ni. aṭṭha.

1.109; saṃ. ni. aṭṭha. 3.5.368);

Evaṃ abhikkamādīsu asammuyhanaṃ asammohasampajaññaṃ nāmāti. **Paccayasampattinti** paccayapāripūriṃ. **Ime cattāro**ti silasaṃvaro, santoso, indriyasamvaro, satisampajaññanti ime cattāro araññavāsassa sambhārā (2.0379). **Vatta-**

bbataṃ āpajjati “asukassa bhikkhuno araṅṅe tiracchānagatānaṃ viya vanacara-kānaṃ viya ca nivāsamattameva, na araṅṅavāsānucchavikā kāci sammāpaṭipatti”-ti apavādasena vattabbataṃ, āraṅṅakehi vā tiracchānagatehi vanacarakavisa-bhāgajanehi vipaṭipattivasena vatthabbataṃ āpajjati. **Bheravasaddaṃ sāventi**, tāvatā apalāyantānaṃ **hatthehi sīsaṃ ...pe... karonti**. Kāḷakasadisattā **kāḷakaṃ**, vītikkaṃasaṅkhātāṃ thullavajjaṃ. Tilakasadisattā **tilakaṃ**, micchāvītakkaṃasaṅkhātāṃ aṇumattavajjaṃ. **Tanti** pītiṃ. Vibhūtabhāvena upaṭṭhānato **khayato sammasanto**.

Vivittanti janavivittaṃ. Tenāha “**suñṅan**”ti. Taṃ pana janasaddanigghosābhā-vena veditabbaṃ saddakaṅṭakattā jhānassāti āha “**appasaddaṃ appanigghosanti attho**”ti. **Etadevā**ti nissaddataṃyeva. **Vihāro** pākāraparicchinno sakalo āvāso. **Aḍḍhayogo** dīghapāsādo, “garuḷasaṅṭhānapāsādo”tipi vadanti. **Pāsādo** caturassa-pāsādo. **Hammiyaṃ** Muṅḍacchadanapāsādo. **Aṭṭo** paṭirājūnaṃ paṭibāhanayoggo catuppañcabhūmako patissayaviseso. **Māḷo** ekakūṭasaṅgahito anekakoṇavanto patissayaviseso. Aparo nayo- **vihāro** nāma dīghamukhapāsādo. **Aḍḍhayogo** eka-passacchadanakasenāsaṃ. Tassa kira ekapasse bhitti uccatarā hoti, itara-passe nīcā. Etena taṃ ekapassacchadanakaṃ hoti. **Pāsādo** nāma āyatacaturassa-pāsādo. **Hammiyaṃ** muṅḍacchadanaṃ candikaṅgaṇayuttaṃ. **Guhā** nāma kevalā pabbataguhā. **Leṇaṃ** dvārabaddhaṃ pabbhāraṃ. **Maṅḍapoti** sākhāmaṅḍapo. Āvasathabhūtaṃ senāsaṃ viharitabbaṭṭhena **vihārasenāsaṃ**. Masārakādi mañcapīṭhaṃ tattha attharitabbabhisi upadhānañca mañcapīṭhasambandhato **mañcapīṭhasenāsaṃ**. Cimilikādi bhūmiyaṃ santharitabbatāya **santhata-senā-saṃ**. Abhisāṅkhatābhāvato kevalaṃ sayanassa nisajjāya ca okāsabhūtaṃ rukkhamūlādi paṭikkamitabbaṭṭhānaṃ **okāsasenāsaṃ**. **Senāsaṃaggahaṇena gahitamevā**ti “vivittaṃ senāsaṃ”ti iminā senāsaṃaggahaṇena gahitameva sāmāñṅajotanābhāvato.

Yadi evaṃ kasmā “araṅṅan”ti vuttanti āha “**imassa**

panā”ti-ādi. **Bhikkhunīnaṃ vasena āgatanti** idaṃ vinaye tathā āgataṃ sandhāya vuttaṃ (2.0380), **abhidhammepi** (vibha. 529) pana “araññanti nikkhamitvā bahi indakhilā sabbametaṃ araññan”ti āgatameva. Tattha hi yaṃ na gāmapadesanto-gadhaṃ, taṃ araññanti nippariyāyavasena tathā vuttaṃ. **Dhutaṅganiddese** (visuddhi. 1.31) yaṃ vuttaṃ, taṃ yuttaṃ, tasmā tattha vuttanayena gahetabbanti adhippāyo. **Rukkhamūlanti** rukkhasamīpaṃ. Vuttañhetam “yāvatā majjhanhike kāle samantā chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvatā rukkhamūlan”ti. **Sela-saddo** avisesato pabbatapariyāyoti katvā vuttaṃ “**pabbatanti selan**”ti, na silāmayameva. Paṃsumayādiko hi tividhopi pabbato evāti. **Vivaranti** dvinnam pabbatānaṃ mitho āsannatare t̥hitānaṃ ovarakādisadisam vivaram. **Ekasmimyeva vā** pabbate. **Umaṅgasadisanti** suduṅgāsadisam. **Manussānaṃ anupacāraṭṭhānanti** pakatisa-ñcāravasena manussehi na sañcaritabbaṭṭhānaṃ. **Ādi-saddena “vanapatthanti** vanasaṅḍānametaṃ senāsanānaṃ adhivacanaṃ. **Vanapatthanti** bhimsanakāna-metaṃ. **Vanapatthanti** salomahaṃsānametaṃ. **Vanapatthanti** pariyantānametaṃ. **Vanapatthanti** na manussūpacārānametaṃ senāsanānaṃ adhivacanaṃ”ti (vibha. 531) imaṃ pāḷippadesaṃ saṅgaṇhāti. **Acchannanti** kenaci chadanena antamaso rukkhasākhāyapi na chāditaṃ. **Nikkaḍḍhitvāti** nīharitvā. **Pabbhāraleṇasadiseti** pabbhārasadise, leṇasadise vā.

Piṇḍapātāpariyesaṃ **piṇḍapāto** uttarapadalopenāti āha “**piṇḍapātāpariyesa-nato paṭikkanto**”ti. **Pallaṅkanti** ettha **pari-saddo** samantatoti etasmim atthe, tasmā vāmoruṃ dakkhiṇoruñca samaṃ t̥hapetvā ubho pāde aññamaññaṃ sambandhe katvā nisajjā pallaṅkanti āha “**samantato ūrubaddhāsanan**”ti. Ūrūnaṃ bandhana-vasena nisajjā pallaṅkaṃ. **Ābhujitvāti** ca yathā pallaṅkavasena nisajjā hoti, evaṃ ubho pāde ābhujite samiṅjite katvā. Taṃ pana ubhinnaṃ pādānaṃ tathāsamban-dhatākaraṇanti āha “**bandhitvā**”ti. Heṭṭhimakāyassa anujukaṃ t̥hapanam nisajjā-vacaneneva bodhitanti **ujum kāyanti** ettha **kāya-saddo** uparimakāyavisayoti āha “**uparimasarīram ujukaṃ t̥hapetvā**”ti. Taṃ pana ujukaṃ t̥hapanam sarūpato payo-**janato** ca dassetuṃ “**aṭṭhārasā**”ti-ādi vuttaṃ. **Na paṇamanti** Ti na oṇamanti. **Na paripatatīti** na vigacchati vīthim na laṅgheti, tato (2.0381) eva pubbenāparaṃ vise-sasampattiyā kammaṭṭhānaṃ vuddhim phātim gacchati. **Parimukhanti** ettha **pari-saddo** abhi-saddena samānatthoti āha “**kammaṭṭhānābhimukhan**”ti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānaṃyeva purakkhatvāti attho. Sami-pattho vā **pari-saddoti** dassento “**mukhasamīpe vā katvā**”ti āha. Ettha ca yathā “vivittaṃ senāsaṃ bhajati”ti-ādinā bhāvanānurūpaṃ senāsaṃ dassitaṃ, evaṃ **nisīdatīti** iminā alīnānuddhaccapakkhiyo santo iriyāpatho dassito. “Pallaṅkaṃ ābhujitvā”ti iminā nisajjāya daḷhabhāvo. “Parimukhaṃ satim upaṭṭha-petvā”ti iminā ārammaṇapariggahūpāyo.

Parīti pariggahaṭṭho “pariṇāyikā”ti-ādīsu (dha. sa. 16, 20) viya. **Mukhanti niyyā-natṭho** “suññatavimokkhamukhan”ti-ādīsu viya. Paṭipakkhato niggamanaṭṭho hi niyyānatṭho, tasmā **pariggahitaniyyānaṃ satinti** sabbathā gahitāsammosaṃ pari-cattasammosaṃ satim katvā, paramasatinepakkaṃ upaṭṭhapetvāti attho.

Abhijjhāyati gijjhāti abhikaṅkhati etāyāti **abhijjhā**, lobho. **Lujjanatṭhenāti** bhijjana-

ṭṭhena, khaṇe khaṇe bhijjanaṭṭhenāti attho. **Vikkhambhanavasena**ti ettha vikkhambhanam anuppādanam appavattanam paṭipakkhena suppahīnattā. **Pahīnattāti** ca pahīnasadisatam sandhāya vuttam jhānassa anadhigatattā. Tathāpi nayidaṃ cakkhuvīññāṇam viya sabhāvato vigatābhijjam, atha kho bhāvanāvasena. Tenāha “**na cakkhuvīññāṇasadisenā**”ti. **Eseva nayoti** yathā cakkhuvīññāṇam sabhāvena vigatābhijjam abyāpannañca na bhāvanāya vikkhambhitattā, na evamidaṃ. Idaṃ pana cittaṃ bhāvanāya parisodhitattā abyāpannam vigatathinamiddham anuddhataṃ nibbicikicchañcāti attho. **Purimapakatinti** parisuddhapaṇḍarasabhāvam. “Yā tasmim samaye cittassa akalyatā”ti-ādinā (dha. sa. 1162; vibha. 546) thinassa, “yā tasmim samaye kāyassa akalyatā”ti-ādinā (dha. sa. 1163; vibha. 546) ca middhassa abhidhamme niddiṭṭhattā vuttam “**thinam cittagelaññam, middham cetasikagelaññan**”ti. Satipi hi aññamaññam avippayoge cittakāyalahutādīnam viya cittacetasikānam yathākkamaṃ taṃtaṃvisesassa yā tesam akalyatādīnam visesapaccayatā, ayametesam sabhāvoti daṭṭhabbam. **Ālokasaññīti** ettha atisayattavisitṭha-atthi-atthāvabodhakoyamīkāroti dassento āha “**rattimpi ...pe... samannāgato**”ti. **Idam ubhayanti** satisampajaññamāha.

Atikkamitvāti (2.0382) vikkhambhanavasena pajahitvā. Kathamidaṃ kathamidanti pavattiyā kathamkathā, vicikicchā, sā etassa atthīti kathamkathī, na kathamkathīti **akathamkathī**, nibbicikiccho. **Lakkhaṇādibhedatoti** ettha **ādi**-saddena paccayaparihānappahāyakādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Tepi hi pabhedato daṭṭhabbāti. **Ucchinditvā pātentīti** ettha ucchindanam pātanañca tāsam paññānam anuppannānam uppajjituṃ appadānameva. Iti mahaggatānuttarapaññānam ekaccāya ca parittapaññāya anuppattihetubhūtā nīvaraṇadhammā itarāya ca samatthataṃ vihanantiyevāti “**paññāya dubbalikaraṇā**”ti vuttā. **Appentoti** nigamento.

Attantapasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Taṇhāsuttādivaṇṇanā

199-200. Navame tayo bhava ajjhottharivā ṭṭhitam “ajjhakkassa upādāya aṭṭhārasa taṇhāvicarītānī”ti-ādinā vuttam taṃ taṃ attano koṭṭhāsabhūtam jālametissā atthīti **jālinī**. Tenāha “**tayo vā bhava**”ti-ādi. **Tattha tatthāti** tasmim tasmim bhava, ārammaṇe vā. **Apicāti**-ādinā niddesanayena visattikāpadassa attham dassento niddesapāḷiyā ekadesam dasseti “**visamūlā**”ti-ādinā. Ayañhettha **niddesapāḷi** (mahāni. 3; cūḷani. mettagūmāṇavapucchāniddeso 22, khaggavisāṇasuttaniddeso 124)-

“Visattikāti kenaṭṭhena visattikā? Visatāti visattikā, visaṭāti visattikā, visālāti visattikā, visakkatīti visattikā, viṣamharatīti visattikā, viṣamvādikāti visattikā, visamūlāti visattikā, visaphalāti visattikā. Visaparibhogāti visattikā. Visālā vā pana sā taṇhā rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe kule gaṇe āvāse lābhe yase pasamsāya sukhe cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhāre

kāmadhātuyā rūpadhātuyā arūpadhātuyā kāmabhāve rūpabhāve arūpabhāve saññibhāve asaññibhāve nevasaññināsaññibhāve (2.0383) ekavokārabhāve catuvokārabhāve pañcavokārabhāve atīte anāgate paccuppanne diṭṭhasutamutaviññātabbesu visaṭā vitthatāti visattikā”ti.

Tattha (mahāni. aṭṭha. 3; saṃ. ni. ṭī. 1.1.1 oghataraṇasuttavaṇṇanā) **visatāti** vitthatā rūpādīsu tebhūmakadhamabyāpanavasena. **Visaṭāti** purimavacana-meva ta-kārassa ṭa-kāraṃ katvā vuttaṃ. **Visālāti** vipulā. **Visakkatīti** parisahati. Ratto hi rāgavatthunā parena tāḷiyamānopi sahati, vipphandaṃ vā “visakkanan”-ti vadanti. **Visaṃharatīti** tathā tathā kāmesu ānisaṃsaṃ dassenti vividhehi ākā-rehi nekkhammābhīmukhappavattito cittaṃ saṃharati saṃkhipati. Visaṃ vā dukkhaṃ, taṃ harati upanetīti attho. Aniccādiṃ niccādito gaṇhanti **visaṃvādikā** hoti. Dukkhanibbattakassa kammaṃ hetubhāvato **visaṃmūlā**, visaṃ vā dukkhadukkhaḍḍibhūtā vedanā mūlaṃ etissāti **visaṃmūlā**. Dukkhasamudayaṭṭā visaṃ phalaṃ etissāti **visaphalā**. Taṇhāya rūpādikassa dukkhassa paribhogo hoti, na amata-ssāti sā **visaparibhogā** vuttā. Sabbattha niruttivasena padasiddhi veditabbā. Yo panettha padhāno attho, taṃ dassetuṃ puna “**visaṭā vā panā**”ti-ādi vuttaṃ.

Tantaṃ vuccati (dī. ni. ṭī. 2.95 apasādanāvaṇṇanā; saṃ. ni. ṭī. 2.2.60) vatthavinanattaṃ tantavāyehi daṇḍake āsañcitvā pasāritasuttavaṭṭi “tanīyati”ti katvā, taṃ pana suttaṃ santānākulatāya nidassanabhāvena ākulameva gahitanti āha “**tantam viya ākulajāto**”ti. Saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**yathā nāmā**”ti-ādi vuttaṃ. **Samānetunti** pubbenāparaṃ samaṃ katvā ānetuṃ, avisamaṃ ujum kātunti attho. Tantameva vā ākulaṃ tantākulaṃ, tantākulaṃ viya jāto bhūtoti **tantākulakajāto**. Vinanato gulāti itthilingavasena laddhanāmassa tantavāyassa guṇṭhikaṃ nāma ākulabhāvena aggato vā mūlato vā duviññeyyameva khalibaddhatantassuttanti āha “**gulāguṇṭhikaṃ vuccati pesakārakaññiyasuttaṃ**”ti.

Sakuṇikāti paṭapadasakuṇikā. Sā hi rukkhāsākhāsu olambanakuṭavā hoti. Tañhi (2.0384) sā kuṭavaṃ tato tato tiṇahīradike ānetvā tathā vinati, yathā te pesakārakaññiyasuttaṃ viya aggena vā aggaṃ, mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ vive-cetuṃ vā na sakkā. Tenāha “**yathā**”ti-ādi. **Tadubhayampi** “gulāguṇṭhikan”ti vuttaṃ kaññiyasuttaṃ kulāvakañca. **Purimanayenevāti** “evameva sattā”ti-ādinā vuttanayeneva. Kāmaṃ muñjapabbajatiṇāni yathājātānipi dīghabhāvena pativā arañña-ṭṭhāne aññamaññaṃ vinandhitvā ākulabyākulāni hutvā tiṭṭhanti, tāni pana na tathā dubbiveciyāni yathā rajjubhūtānīti dassetuṃ “**yathā tāni**”ti-ādi vuttaṃ. Sesamettha heṭṭhā vuttanayameva.

Apāyāti avaḍḍhikā, sukkena, sukhaḥetunā vā virahitāti attho. **Dukkhasa gatibhāvatoti** āpāyikassa dukkhassa pavattiṭṭhānabhāvato. **Sukhasamussayatoti** abbhudaya-to. **Vinipatitattāti** virūpaṃ nipātattā, yathā tenattabhāvena sukhasamussayo na hoti, evaṃ nipatitattā. **Itaroti** saṃsāro. Nanu “apāyan”ti-ādinā vuttopi saṃsāro evāti? Saccametaṃ, nirayādīnaṃ pana adhimattadukkhabhāvadassanattaṃ apāyādiggaṇaṃ. Golaḷibaddaṇāyenāyamatto veditabbo.

Khandhānañca paṭipāṭīti pañcannaṃ khandhānaṃ hetuphalabhāvena aparāpa-rappavatti. **Abbocchinnaṃ vattamānāti** avicchedena vattamānā. **Taṃ sabbampīti**

taṃ “apāyan”ti-ādinā vuttaṃ sabbaṃ apāyadukkhañca vaṭṭadukkhañca. **Mahāsamudde vātakkhittā nāvā viyāti** idaṃ paribbhamanaṭṭhānassa mahantadassanatthañceva paribbhamanassa anavaṭṭhitatādassanatthañca upamā. **Yante yuttagoṇo viyāti** idaṃ pana avasībhāvadassanatthañceva duppamokkhabhāvadassanatthañcāti veditabbaṃ.

“**Samūhaggāho**ti taṇhāmānadiṭṭhīnaṃ sādharmaṇaggāho”ti vadanti, “itthaṃ evaṃ aññathā”ti pana viśesaṃ akatvā gahaṇaṃ samūhaggāhoṭi daṭṭhabbo. **Viśesaṃ akatvāti** ca anupanidhānaṃ samato asamato ca upanidhānanti imaṃ vibhāgaṃ akatvāti attho. **Itthanti** hi anupanidhānaṃ kathitaṃ. **Evaṃ aññathāti** pana samato asamato ca upanidhānaṃ. **Aññaṃ ākāranti** parasantānagataṃ ākāraṃ.

Atthīti (2.0385) sadā saṃvijjatīti attho. **Sīdatīti** nassati. **Saṃsayaparivitakkavase-nāti** “kiṃ nu kho ahaṃ siyaṃ, na siyaṃ”ti evaṃ parivitakkavasena. **Patthanākappanavasena**ti “api nāma sādhu panāhaṃ siyaṃ”ti evaṃ patthanāya kappanavasena. **Suddhasīsāti** taṇhāmānadiṭṭhīnaṃ sādharmaṇā sīsā. “Itthaṃ evaṃ aññathā”ti vuttassa viśesassa anissitattā “**suddhasīsā**”ti vuttā. Tatha diṭṭhisīsehi diṭṭhiyā gahitāya tadavinābhāvinī taṇhā dassitā, catūhi sīsehi dvādasahi ca sīsamūlakehi mānadiṭṭhīhi ayameva taṇhā dassitāti āha “**evamete ...pe... taṇhāvicaritadhammā veditabbā**”ti. Nanu ca mānadiṭṭhiggāhopi idhādhippeto, yato “taṇhāmānadiṭṭhivase-na samūhaggāho”ti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, tasmā kathaṃ taṇhāvicaritānīti idaṃ vacanaṃ? Vuccate- diṭṭhimānesupi taṇhāvicaritānīti vacanaṃ aññamaññaṃ vippayogīnaṃ diṭṭhimānānaṃ taṇhāya avippayogānaṃ taṃmūlakattā tappadhānatāya katanti veditabbaṃ. Dasamaṃ uttānameva.

Taṇhāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

5. Pañcamapaṇṇāsakaṃ

(21) 1. sappurisavaggo

1-10. Sikkhāpadasuttādivaṇṇanā

201-210. Pañcamassa (2.0386) paṭhame **asappurisoti** lāmakapuriso. Pāṇaṃ atipātetīti **pāṇātipātī**. Adinnaṃ ādiyatīti **adinnādāyī**. Kāmesu micchā caratīti **kāmesu-micchācārī**. Musā vadatīti **musāvādī**. Surāmerayamajjapamāde tiṭṭhatīti **surāmerayamajjapamādatṭhāyī**. **Pāṇātipāte samādapetīti** yathā pāṇaṃ atipātetī, tathā naṃ tattha gahaṇaṃ gaṇhāpetī. Sesesupi eseva nayo. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evarūpo puggalo yasmā sayamaṅkatena ca dussīlyena samannāgato, yañca samādapitena kataṃ, tato upaḍḍhassa dāyādo, tasmā “asappurisena asappurisataro”ti vuccati. **Sappurisoti** uttamapuriso. **Sappurisena sappurisataroti** attanā ca katena susīlyena samannāgatattā yañca samādapito karoti, tato upaḍḍhassa dāyādattā uttamapurisena uttamapurisataro. Ettha ca parena kataṃ dussīlyaṃ susīlyaṃ vā āṇattiyā attanā ca vacippayogena katanti āṇāpanavasena pasutapāpassa puñṇassa vā dāyādo “tato upaḍḍhassa dāyādo”ti vutto. Dutiyādīni uttānatthāneva.

Sikkhāpadasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sappurisavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

211-220. Dutīyo parisāvaggo uttānatthoyeva.

(23) 3. duccharitavaggavaṇṇanā

221-231. Tatiyassa paṭhamādīni uttānatthāneva. **Cintākavīti**-ādīsu vatthu-anusandhi-ubhayameva cirena cintetvā karaṇavasena **cintākavi** veditabbo. Kiñci sutvā sutena assutaṃ anusandhetvā karaṇavasena **sutakavi**, kiñci atthaṃ upadhāretvā tassa saṅkhipanavithhāraṇādivasena **atthakavi** (2.0387) yaṃkiñci parena kataṃ kabbamaṃ nāṭakaṃ vā disvā taṃsadisameva aññaṃ attano ṭhānuppattikappaṭibhā-

nena karaṇavasena **paṭibhānakavi** veditabbo.

Duccaritavaggaṇṇanā niṭṭhitā.

(24) 4. kammavaggo

1. Saṃkhittasuttavaṇṇanā

232. Catutthassa paṭhame **kāḷakanti** malīnaṃ, cittassa appabhassarabhāvakaranti attho. Taṃ panettha kammaṭṭhappattameva adhippetanti āha “**dasa-akusala-kammaṭṭhan**”ti. Kaṇhābhijātihetuto vā **kaṇhaṃ**. Tenāha “**kaṇhavipākaṇ**”ti. Apāyūpapatti manussesu ca dobhaggiyaṃ kaṇhavipāko, yaṃ tassa tamabhāvo vutto. **Nibbattanato**ti nibbattāpanato. **Paṇḍarakanti** odātaṃ, cittassa pabhassarabhāvakaranti attho. Sukkābhijātihetuto vā **sukkaṃ**. Tenāha “**sukkavipākaṇ**”ti. Saggūpapatti manussasobhaggiyañca sukkavipāko, yaṃ tassa jotibhāvo vutto. Ukkaṭṭhaniddesena pana “**sagge nibbattanato**”ti vuttaṃ, nibbattāpanatoti attho. **Missakakammanti** kālena kaṇhaṃ kālena sukkanti evaṃ missakavasena katakammaṃ. **Sukhadukkhavipākaṇti** vatvā tattha sukhadukkhānaṃ pavatti-ākāraṃ dassetuṃ “**missakakammaṃ hī**”ti-ādi vuttaṃ. Kammassa kaṇhasukkasamaññā kaṇhasukkābhijātihetutāyāti apacayaḡāmitāya tadubhayavidhamaṃsakassa kammakkhaya-kammassa idha sukkaṃpariyāyopi icchitoti āha “**ubhaya ...pe... ayamettha attho**”ti. Tattha **ubhayavipākassāti** yathādhigatassa ubhayavipākassa. Sampattibhavapariyāpanno hi vipāko idha sukkaṃ sukkavipākotī adhippeto, na accantaparisuddho ariyaphalavipāko.

Saṃkhittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vitthārasuttavaṇṇanā

233. Dutiye (2.0388) **sabyābajjhanti** vā sadukkhāṃ, attanā uppādetabbena dukkhena sadukkhanti attho, dukkhasaṃvattanikanti vuttaṃ hoti. Kāyasaṅkhārādīsū kāyadvāre gahaṇādivasena copanappattā dvādasa akusalacetanā abyābajjhakāyasaṅkhāro nāma. Vacīdvāre hanusaṃcopanavasena vacībhedaṃpavattikā tāyeva dvādasa vacīsaṅkhāro nāma. Ubhayacopanaṃ appatvā raho cintentassa manodvāre pavattā manosaṅkhāro nāma. Iti tīsūpi dvāresu kāyaduccaritādibhedā akusalā cetanāva saṅkhārāti veditabbā. **Abhisāṅkharotīti āyūhati**, taṃ pana āyūhanaṃ paccayasamavāyasiddhito saṅkaḡḡhitvā piṇḡanaṃ viya hoti. **Sadukkhāṃ lokanti** apāyalokamāha. **Vipākaphassāti** phassasīsena tattha vipākappavattamāha. **Vemānikapetā**Ti idaṃ bāhullato vuttaṃ, itaresampi vinipātikānaṃ kālena

sukhaṃ, kālena dukkhaṃ hoti. **Tassa pahānāyā**ti tassa yathāvuttassa kammassa anuppattidhammatāpādanāya. **Yā cetanā**ti yā apacayagāminicetanā. Tenevāha “**vivaṭṭagāminī maggacetanā veditabbā**” ti.

Vitthārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-9. Soṇakāyanasuttādivaṇṇanā

234-240. Tatiye **purimāni, bhante, divasāni purimatarānī**ti ettha hiyyo divasaṃ purimaṃ nāma, tato paraṃ purimataranti āha “**atītānantaradivasato paṭṭhāyā**”ti-ādi. Iti imesu dvīsu pavattito yathākkamaṃ purimapurimatarabhāvo dassito. Evaṃ santepi yadettha “purimataran”ti vuttaṃ, tato pabhuti yaṃ yaṃ oraṃ, taṃ taṃ purimaṃ. Yaṃ yaṃ paraṃ, taṃ taṃ purimataraṃ orapārabhāvassa viya purimatarabhāvassa ca apekkhāsiddhattā. Sesam vuttanayameva. Catutthādīni uttānatthāneva.

Soṇakāyanasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10-11. Samaṇasuttādivaṇṇanā

241-2. Dasame (2.0389) **sesapadesupī**ti “idha dutiyo samaṇo”ti-ādīsu sesapadesupi. Yathā hi “vivicca kāmehī”ti (dī. ni. 1.226; ma. ni. 1.271, 287, 297; saṃ. ni. 2.152; a. ni. 4.123) ettha kato niyamo “vivicca akusalehī”ti etthāpi katoyeva hoti sāvadhāraṇa-atthassa icchitabbattā, evamidhāpīti. Tenāha “**dutiyādayopi hī**”ti-ādi. Sāmaññaphalādhigamavasena nippariyāyato samaṇabhāvoti tesam vasenettha cattāro samaṇā desitā. Imasmiñhi ṭhāne cattāro phalaṭṭhakasamaṇāva adhippetā samitapāpasamaṇaggahaṇato. Kasmā panettha mahāparinibbāne viya maggaṭṭhā tadatthāya paṭipannāpi na gahitāti? Veneyyajjhāsayato. Tattha hi maggādhigamatthāya vipassanāpi ito bahiddhā natthi, kuto maggaphalānīti dassentena bhagavatā “ñāyassa dhammassa padesavattī, ito bahiddhā samaṇopi natthī”ti (dī. ni. 2.214) vuttaṃ. Idha pana niṭṭhānappattameva taṃtaṃsamaṇabhāvaṃ gaṇhantena phalaṭṭhakasamaṇāva gahitā, maggaṭṭhato phalaṭṭho savi-sesaṃ dakkhiṇeyyoti. Svāyamattho dvīsu suttesu desanābhedeneva viññāyatīti. **Rittāti vivittā. Tucchāti** nissārā paṭipannakasārābhāvato.

Pavadanti etehīti **pavādā**. Diṭṭhigatikānaṃ nānādiṭṭhidīpakasamayāti āha “**cattāro sassatavādā**”ti-ādi. Tattha **cattāro sassatavādā**ti lābhivasena tayo, takkivasena ekoti evaṃ cattāro sassatavādā. Pubbenivāsaññāḷābhī titthiyo mandapañño anekajātisatasahassamattaṃ anussarati, majjhapañño dasa saṃvaṭṭavivaṭṭakappāni, tikkhapañño cattālisa saṃvaṭṭavivaṭṭakappāni, na tato paraṃ. So evaṃ anussaranto “sassato attā ca loko cā”ti abhivadati, takkī pana takkapariyāhataṃ vīmaṃ-

sānucaritaṃ sayamṇapaṭibhānaṃ “sassato attā ca loko cā”ti abhivadati. Tena vuttaṃ “lābhivasena tayo, takkivasena ekoti evaṃ cattāro sassatavādā”ti.

Sattesu (2.0390) saṅkhāresu ca ekaccaṃ sassatanti pavatto vādo ekaccasassatavādo. So pana brahmakāyikakhiḍḍāpadosikamanopadosikattabhāvato cavitvā idhāgatānaṃ takkino ca uppajjanavasena catubbidhoti āha “**cattāro ekaccasassatavādā**”ti.

Cattāro antānantikāti ettha amati gacchati ettha vosānanti anto, mariyādā. Tappaṭisedhena ananto. Anto ca ananto ca antānanto sāmāññaniddesena, ekasesena vā “nāmarūpapaccayā saḷāyatanan”ti-ādīsu (ma. ni. 3.126; udā. 1) viya. Antānantasahacarito vādo antānanto yathā “kuntā carantī”ti. Antānantasannissayo vā yathā “mañcā ghosantī”ti. So etesaṃ atthīti **antānantikā**. “Antavā attā ca loko ca, anantavā attā ca loko ca, antavā ca anantavā ca attā ca loko ca, nevantavā nānantavā”ti evaṃ pavattavādā cattāro. Avaḍḍhitakasiṇassa taṃ kasiṇaṃ attāti ca lokoti ca gaṇhantassa vasena paṭhamo vutto, dutiyo vaḍḍhitakasiṇassa vasena vutto, tatiyo tiriyaṃ vaḍḍhetvā uddhamadho avaḍḍhitakasiṇassa, catuttho takkivasena vutto. Ettha ca yuttaṃ tāva purimānaṃ tiṇṇaṃ vādānaṃ antañca anantañca antānantañca ārabha pavattavādattā antānantikattaṃ, pacchimassa pana tadubhayanisedhanavasena pavattavādattā kathamantānantikattanti? Tadubhayappaṭisedhanavasena pavattavādattā eva. Antānantikappaṭisedhavādopi hi antānantavisayo eva taṃ ārabha pavattattā.

Na maratīti amarā. Kā sā? “Evantipi me no”ti-ādinā (dī. ni. 1.62) nayena pariyan tarahitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā ca. Vividho khepoti vikkhepo, amarāya diṭṭhiyā, vācāya vā vikkhepoti amarāvikkhepo, so etassa atthīti **amarāvikkhepiko**. Atha vā amarā nāma macchajāti, sā ummujjanādivasena uduke sandhāvamaṇā gāhaṃ na gacchati, evamevaṃ ayampi vādo ito cito ca sandhāvati, gāhaṃ na upagacchatīti amarāvikkhepoti vuccati, so etesaṃ atthīti **amarāvikkhepikā**. Svāyaṃ vādo musāvādānuyogachandarāgabhayamohabhāvahetukatāya catudhā pavattoti āha “**cattāro amarāvikkhepikā**”ti.

Adhicca (2.0391) yathicchakaṃ yaṃ kiñci kāraṇaṃ kassaci buddhipubbaṃ vā vinā samuppannoti attalokasaññitānaṃ khandhānaṃ adhicca pavatti-ākārāmmaṇaṃ dassanaṃ tadākārasannissayena pavattito tadākārasahacaritatāya ca “adhiccasamuppannan”ti vuccati yathā “mañcā ghosantī”, “kuntā carantī”ti ca. Taṃ etesaṃ atthīti **adhiccasamuppannikā**. Lābhivasena takkivasena ca “**dve adhiccasamuppannikā**”ti vuttaṃ.

Saññīti pavatto vādo saññivādo, so etesaṃ atthīti **saññivādā**. Rūpicatukkaṃ ekantasukhacatukkanti imesaṃ catunnaṃ catukkānaṃ vasena **soḷasa saññivādā**. Imesuyeva purimānaṃ dvinnaṃ catukkānaṃ vasena **aṭṭha saññivādā, aṭṭha nevasaññināsaññivādā** veditabbā. Kevalañhi tattha “saññī attā”ti gaṇhantānaṃ tā diṭṭhiyo, idha asaññīti ca nevasaññināsaññīti ca.

Satta ucchedavādāti manussattabhāve kāmāvacaradevattabhāve rūpāvacarattabhāve catubbidhārūpattabhāve ca ṭhatvā sattassa ucchedapaññāpanavasena satta ucchedavādā.

Pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti pañcakāmaguṇa-upabhogavasena

catubbidharūpajjhānasukhaparibhogavasena ca diṭṭhadhamme nibbūtipaññāpanavādā. **Diṭṭhadhammoti** paccakkhadhammo vuccati, tattha tattha paṭiladdhattabhāvassetaṃ adhivacanaṃ. Diṭṭhadhamme nibbānaṃ diṭṭhadhammanibbānaṃ, imasmimyeva attabhāve dukkhavūpasamanti attho. Taṃ vadantīti **diṭṭhadhammanibbānavādā**.

Ñāyati kamati paṭivijjhatīti ñāyo, so eva nibbānasampāpakahetutāya dhammoti āha “**ñāyassa dhammassā**” ti. **Ito bahiddhā samaṇopi natthīti**-ādīsu kasmā panete aññattha natthīti? Akkhattatāya. Yathā hi na āragge sāsapo tiṭṭhati, na udakapiṭṭhe aggi jalati, na piṭṭhipāsāṇe bījāni viruhanti, evamevaṃ bāhiresu tiṭṭhāyatanesu na ime samaṇā uppajjanti, imasmimyeva sāsane uppajjanti. Kasmā? Sukkhattatāya. Sā pana nesam akkhattatā sukkhattatā ca ariyamaggassa abhāvato bhāvato ca veditabbā. Tenāha bhagavā-

“Yasmiṃ kho, subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo na upalabbhati, samaṇopi tattha na upalabbhati, dutiyopi tattha (2.0392) samaṇo na upalabbhati, tatiyopi tattha samaṇo na upalabbhati, catutthopi tattha samaṇo na upalabbhati. Yasmiñca kho, subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhati, samaṇopi tattha upalabbhati, dutiyopi tattha... tatiyopi tattha... catutthopi tattha samaṇo upalabbhati. Imasmim kho, subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhati. Idheva, subhadda, samaṇo, idha dutiyo samaṇo, idha tatiyo samaṇo, idha catuttho samaṇo, suññā parappavādā samaṇebhi aññehī” ti (dī. ni. 2.214).

Ariyamaggassa ca abhāvo bhāvo ca suparisuddhassa sīlassa suparisuddhāya samathavipassanābhāvanāya abhāvato bhāvato ca veditabbo. Tadubhayañca durakkhātasvākkhātabhāvahetukaṃ. So ca asammāsambuddhappaveditattā. Yasmā tiṭṭhāyatanaṃ akkhettaṃ, sāsanaṃ khettaṃ, tasmā yathā surattahatthapādo bhāsurakesarabhāro sīho migarājā na susāne vā saṅkārakūṭe vā paṭivasati, tiyojanasahassavitthataṃ pana himavantaṃ ajjhogāhetvā maṇiguhāyameva vasati, yathā ca chaddanto nāgarājā na gocariyahatthikulādīsu navasu kulesu uppajjati, yathā ca valāhako assarājā na gadrabhakule vā ghoṭakakule vā uppajjati, sindhutīre pana sindhavakuleyeva uppajjati, yathā ca sabbakāmadadaṃ manoharaṃ maṇirātanaṃ na saṅkārakūṭe vā paṃsupabbatādīsu vā uppajjati, vipulapabbatabbhantareyeva uppajjati, yathā ca timirapiṅgalo maccharājā na khuddakapokkharāṇīsu uppajjati, caturāsītiyojanasahassagambhīre mahāsamuddeyeva uppajjati, yathā ca diyaḍḍhajojanasatiko supaṇṇarājā na gāmadvāre eraṇḍavanādīsu paṭivasati, mahāsamuddaṃ pana ajjhogāhetvā simbalidahavaneyeva paṭivasati, yathā ca dhataratṭho suvaṇṇahaṃso na gāmadvāre āvāṭakādīsu paṭivasati, navutihaṃsasahassaparivāro pana hutvā cittakūṭeyeva paṭivasati, yathā ca catudḍīpissaro cakkavattirājā na nīcakule uppajjati, asambhinnajātiyakhattiyakuleyeva pana uppajjati, evamevaṃ imesu samaṇesu ekasamaṇopi na aññattha tiṭṭhāyatane uppajjati, ariyamaggaparikkhate pana buddhasāsaneyeva (2.0393) uppajjati. Tenāha bhagavā- “idheva, bhikkhave, samaṇo ...pe... suññā parappavādā samaṇebhi aññehī” ti (ma. ni. 1.139-140; a. ni. 4.241). Ekādasame natthi vattabbaṃ.

Samaṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Kammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(25) 5. āpattibhayavaggo

1. Saṅghabhedakasuttavaṇṇanā

243. Pañcamassa paṭhame **vivādādhikaraṇādīsūti** vivādādhikaraṇaṃ anuvādādhikaraṇaṃ āpattādhikaraṇaṃ kiccādhikaraṇanti imesu catūsu. Tattha dhammoti vā adhammoti vā aṭṭhārasahi vatthūhi vivadantānaṃ bhikkhūnaṃ yo vivādo, idaṃ **vivādādhikaraṇaṃ** Nāma. Sīlavipattiyā vā ācāradiṭṭhi-ājīvavipattiyā vā anuvadantānaṃ yo anuvādo upavadanā ceva codanā ca, idaṃ **anuvādādhikaraṇaṃ** nāma. Mātikāya āgatā pañca, vibhaṅge dveti sattapi āpattikkhandhā, idaṃ **āpattādhikaraṇaṃ** nāma. Saṅghassa apalokanādīnaṃ catunnaṃ kammānaṃ karaṇaṃ, idaṃ **kiccādhikaraṇaṃ** nāma. Sesamettha uttānameva.

Saṅghabhedakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-3. Āpattibhayasuttādivaṇṇanā

244-5. Dutiye bhassati niratthakabhāvena khipiyatīti bhasmaṃ, chārikā. Tassa puṭaṃ bhaṇḍikā **bhasmapuṭaṃ**. Tenāha “**bhasmapuṭanti chārikābhaṇḍikan**” ti. Tatiyaṃ uttānatthameva.

Āpattibhayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4-7. Seyyāsuttādivaṇṇanā

246-9. Catutthe (2.0394) **petāti** peccabhāvaṃ gatā. Te pana yasmā idha katakālakiriyā kālena katajīvitucchedā honti, tasmā vuttaṃ “**kālakatā vuccanti**” ti, matāti attho. Atha vā peccabhavaṃ gatā, petūpapattivasena nibbattiṃ upagatāti attho. Tenāha “**atha vā petavisaye nibbattā petā nāmā**” ti. **Ekena passena sayitum na sakkonti** dukkhuppattito.

Tejussadattāti iminā sīhassa abhīrukabhāvaṃ dasseti. Bhīrukā sesamigā attano āsayam pavisitvā santāsapubbakaṃ yathā tathā sayanti, sīho pana abhīruko

sabhāvato satokārī bhikkhu viya satim upaṭṭhapetvāva sayati. Tenāha “**dve purimapāde**”ti-ādi. Dakkhiṇe purimapāde vāmassa purimapādassa ṭhapanavasena **dve purimapāde ekasmiṃ ṭhāne ṭhapetvā. Pacchimapāde** vuttanayeneva idhāpi ekasmiṃ ṭhāne ṭhapanam veditabbaṃ, **ṭhitokāsasallakkaṇam** abhīrukavaseneva. **Sīsam pana ukkhipitvā**ti-ādinā vuttasīhakiriyā anutrastappabujjhanā viya abhīrubhāvasiddhadhammatāvasenevāti veditabbā. **Sihavijambhaṇam** ativelaṃ ekākāre ṭhapitānaṃ sarīravayavānaṃ gamanādikiriyāsu yogyabhāvāpādanatthaṃ. **Tikkhattum sīhanādanadanaṃ** appesakkhamigarājeḥi parittāsapariharaṇatthaṃ.

Ayam vuccati, bhikkhave, tathāgataseyyāti iminā catutthajjhānaseyyā tathāgataseyyā nāmāti dasseti. Seti abyāvaṭabhāvena pavattati etthāti seyyā, catutthajjhānameva seyyā **catutthajjhānaseyyā**. Kiṃ pana taṃ catutthajjhānanti? Ānāpānacatutthajjhānaṃ. Tattha hi ṭhatvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā bhagavā anukkamena aggamaggaṃ adhigantvā tathāgato jātoti. Tayidaṃ padaṭṭhānaṃ nāma na seyyā, tathāpi yasmā “catutthajjhānasamanantarā bhagavā parinibbāyi”ti **mahāparinibbāne** (dī. ni. 2.219) āgataṃ, tasmā lokiyacatutthajjhānasamāpatti eva tathāgataseyyāti keci. Evaṃ sati parinibbānakālikāva tathāgataseyyā āpajjati, na ca bhagavā lokiyacatutthajjhānasamāpajanabahulo vihāsi. Aggaphalavasena pavattaṃ (2.0395) panettha catutthajjhānaṃ veditabbaṃ. Tattha yathā sattānaṃ niddūpagamalakkhaṇā seyyā bhavaṅgacittavasena hoti, sā pana nesam paṭhamajāṭisamanvayā yebhuyyavuttikā, evaṃ bhagavato ariyajāṭisamanvayaṃ yebhuyyavuttikaṃ aggaphalabhūtaṃ catutthajjhānaṃ tathāgataseyyāti veditabbaṃ. Pañcamādini uttānatthāni.

Seyyāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Paṭhamavohārasuttavaṇṇanā

250-253. Aṭṭhame **anariyānanti** asādhūnaṃ nihinānaṃ. **Vohārā**ti saṃvohārā abhilāpā vā, “diṭṭhaṃ mayā”ti evaṃvāditā. Ettha ca taṃtaṃsamuṭṭhāpakacetanāvasena attho veditabbo. Navamādīsu natthi vattabbaṃ.

Paṭhamavohārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āpattibhayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitam.

(26) 6. abhiññāvaggo

1-3. Abhiññāsuttādivaṇṇanā

254-256. Chaṭṭhassa paṭhame paccanīkasamanato **samatho**, samādhīti āha “**cittekaggatā**” ti. Aniccādinā vividhenākārena dassanato **vipassanā**, saṅkhārapari-ggāhakañāṇaṃ. Tenāha “**saṅkhārapariggahavipassanāñāṇaṃ**” ti.

Dutiye anariyehi pariyesitabbattā anariyānaṃ pariyesanāti **anariyapariyesanā**. Sayamaṃ lāmakatāya anariyānaṃ pariyesanāti vā **anariyapariyesanā**. **Jarāsabhā-vanti** jīraṇapakatikaṃ. Tatiyaṃ uttānameva.

Abhiññāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4-10. Mālukyaputtasuttādivaṇṇanā

257-263. Catutthe (2.0396) **apasādetī**ti niggaṇhāti. **Ussādetī**ti paggaṇhāti. Apa-sādanākāraṃ ussādanākārañca vibhāvetuṃ “**kathan**” ti-ādi āradhamaṃ. Pañcamā-dīni uttānāneva. Sesamaṃ suviññeyyameva.

Mālukyaputtasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Abhiññāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Catukkanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

Dutiyo bhāgo niṭṭhito.